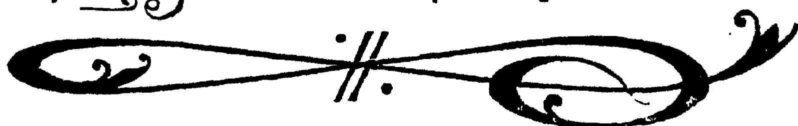
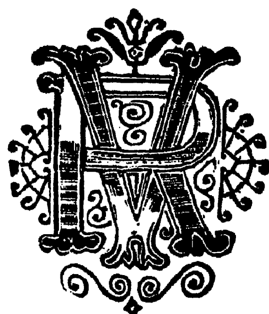

భర్తృహరిసుభాషితము.

సంస్కృతవ్యాఖ్యానాంధ్రపద్యటీకాతాత్పర్య

సహితము.

చెన్నపురి:

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారిచేఁ

ప్రకటితము.

1926.

Printed at
THE "VAVILLA" PRESS
MADRAS—192C.

పీఠిక.

సుభాషితత్రిశతి యనుపేరుగల యీనీతిగ్రంథమును భర్తృహరి యనుపేరుగల యోగీశ్వరుఁడు రచించెనని ప్రతీతికలదు. ఈత్రిశతికి వ్యాఖ్యానము రచియించిన రామచంద్రబుధేంద్రుఁడు నట్లే చెప్పినాఁడు. ఈభర్తృహరి యెక్కడివాఁడో యెప్పటివాఁడో స్పష్టముగాఁ జెప్పఁగుదురదు. కాళిదాసాదికవులను బోషించిన విక్రమార్కునకు భర్తృహరి యనుసోదరుఁ డొకఁడు కలఁడని విక్రమార్కకథలందు వినఁబడుచున్నది. పాణినీయవ్యాకరణమున త్రిపాదికి వివరణమును, వాక్యపదీయమును రచియించిన భర్తృహరి యొకఁడుకలఁడు. భర్తృహరి నిర్వేద నాటకమునఁ బ్రస్తుతుఁడగు భర్తృహరి యొకఁడు గలఁడు. వీరందఱు వేర్వేఱు పురుషులో, లేక యొక్కరో యెఱుఁగరాదు. విక్రమార్కునిసోదరుఁడే యీకృతికర్త యగునేని యాతఁడు, క్రీ. పూ. ప్రథమ శతాబ్దినాఁటివాఁడగును. మొదటికా విక్రమార్కునిఁగూర్చియే పలువగవులున్నవి. కొందఱు శూద్రకునికే విక్రమార్కుఁడని నామాంతర మనుచున్నారు. అనిశ్చితములయిన కవిదేశకాలములఁగూర్చి చర్చ యిఁకఁజాలును.

భర్తృహరి యీత్రిశతికి సంధాతమాత్రమే కాని రచయిత కాఁడని కొందఱనుచున్నారు. ఈత్రిశతిలోని శ్లోకములు పెక్కులు భాసనాటకాదులందుఁ గానవచ్చుచున్నవి. కావున నట్లనుట యుక్తముగాఁ దోఁచుచున్నది. కొన్ని శ్లోకముల నితరగ్రంథములనుండి సంధానించి మఱికొన్నింటి నాతఁడు రచియించి యీత్రిశతిని గూర్చియుండ వచ్చును.

ఇందలి శ్లోకములన్నియు ననుభవజ్ఞానముతోఁ జెప్పినట్టు చుఱుకుమని హృదయమున సూటిగా నాఁటఁదగినంత విషయపౌష్కల్యము గలిగి పాఠకులచిత్తమును సంస్కరింపఁజాలినవై యున్నవి. నీతిశతకము కామందకీయాది నీతిగ్రంథములసార మనఁదగియున్నది. శృంగారశతక

మమరుకాది శృంగారగ్రంథములకుఁ దీసిపోవనిది. వైరాగ్యశతకము, శాంతరసజ్వాలలను గ్రక్కుచు సంసారాంధకారమునఁ గొట్టుకాడు చుండువారికి వెలుఁగు నొసఁగుచున్నది. శృంగారరసము చిప్పిలునట్టు శృంగారశతకము రచియించినవాఁడే సంసారులనందఱను సన్న్యాసులఁగాఁ జేయఁజాలునంత శక్తిగల వైరాగ్యశతకమునుగూడ రచించినవాఁడగుట యబ్బురమే యగును!

గీ. యతి విటుఁడుగాకపోవు టెట్లస్మదీయ
కావ్యవైరాగ్యవర్ణనాకర్ణనమున
విటుఁడు యతిగాకపోరాదు వెస మదీయ
కావ్యశృంగారవర్ణనాకర్ణనమున.

అను సంకసాల నృసింహకవిపద్య మిప్పట్టున స్మరింపఁదగినదిగానున్నది. ఇంతకును నీతిత్రిశతి సంధానగ్రంథమనువాద మొకటి కలదు గదా!

ఏతద్గ్రంథగౌరవమును దెలుపుట కీశ్లోక మొక్కటి చాలును:—

శ్లో. న ధ్యాతం పద మీశ్వరస్య విధివ త్సంసారవిచ్ఛిత్తయే
స్వర్గద్వారకవాటపాటనపటుర్ధర్మోఽపి నోపార్జితః,
నారీపీనపయోధరోరుయుగళం స్వప్నేఽపి నాలింగితం
మాతుః కేవలమేవ యౌవనవనచ్ఛేదే కుఠారా వయమ్.

నానాదేశములందు నానాభాషలలోని కీత్రిశతి పరివర్తితమైనది. తెలుఁగునను దీనిని బలువురు పరివర్తించిరి. అందు ముఖ్యులు ముగ్గురు. మహామహోపాధ్యాయ బిరుదాంకుఁడగు నెలకూచి బాలసరస్వతియు, ఏనుఁగు లక్ష్మణకవియు, పుష్పగిరి తిమ్మకవియు, ఎలకూచి బాలసరస్వతిని జటప్రోలు సంస్థానాధీశ్వరుఁడగు సురభిమల్లభూపాలున కంకితముగా మల్లభూపాలీయ మనుపేర దీనిఁ దెనిఁగించెను. "సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ, సురభిమల్లా మానినీమన్మథా" అని ప్రతిపద్యముచివరను కృతిపతిసంబోధనము చేర్చుటచే నాతఁడు చిన్నిశ్లోకమును దెలిఁగించుటకుఁగూడ వృత్తమును బెట్టవలసివచ్చుట, పెద్దశ్లోకములఁ దెలిఁగించుటలో సరిపోఁదగినవృత్తములోఁ గడపటిచరణమును గోల్పోవలసివచ్చుట యను నసౌకర్యమునకుఁ బాల్పడెను. కావున నాతని తెలిఁగింపు కొన్నిపట్టుల లక్ష్మణకవికృతికి వెన్నడుచున్నది. ప్రశ

స్తుతరముగా సీత్రిశతిని దెలిఁగించిన లక్ష్మణకవి రామేశ్వరమాహాత్మ్యాదులగు నితరకృతులఁగూడ గొన్నింటి రచించినాఁడుగాని వానిలోనికవిత బాలసరస్వతి చంద్రికాపరిణయాదికృతులలోని కవితకు మిక్కిలియుఁ దీసిపోవునదిగానే యున్నది. లక్ష్మణకవికృతులలో సీత్రిశతి తెలిఁగింపే మిక్కిలి యింపయినదై సుప్రఖ్యాతమయి యున్నది. పుష్పగిరి తిమ్మకవియు సుభాషితత్రిశతిని దెలిఁగించినాఁడటకాని మాకు నీతిశతకము మాత్రమే చేకూఱినది. రసికు లీయాంధ్రకవుల రచనాభేదములను సవిమర్శముగాఁ జదివిచూడఁగల్గుటకై మేమీమూఁడు దెలిఁగింపులనుగూడ సమముగా ముద్రింపఁదలఁచితిమిగాని తిమ్మకవికృతి సమగ్రముగా దొరకకపోవుటచే దొరకిన నీతిశతకమాత్రము నిందు ముద్రింపవలసినవార మయితిమి. బాలసరస్వతికృతిని సమగ్రముగా నిందుఁ జేర్చితిమి. సహృదయులు కవితాగుణములను జర్చించుకొందురు.

ఆంధ్రదేశీయుఁడును బహుగ్రంథవ్యాఖ్యాతయునగు రామచంద్రబుధేంద్రుని సంస్కృతవ్యాఖ్యానమును, దెలుఁగు టీకాతాత్పర్యమునుగూడ నిందుఁ జేర్చితిమి.

ఇట్టి గ్రంథములపట్ల నాంధ్రలోకము చూపునాదరమే మాపరిశ్రమకు పరిపోషకమగునని ప్రతీక్షించుచున్నాము.

తండయార్పేట,
చెన్నపురి.
26-1-26.

ఇట్లు,
వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్.

విషయసూచిక.

శ్లోకసూచిక.

శ్రీరస్తు.

భర్తృహరిసుభాషితము

నీతిశతకము.

వ్యాఖ్యాన పీఠిక.

వన్దేఽహం రఘునన్దనాఙ్ఘ్రిసరసీజాతద్వయీ మద్వయా
మన్దానన్ద మరన్దబిన్దు లహరీ సంగోహ నిష్యన్దినీమ్,
య త్రేన్దిన్దిరజాతవ న్మునిమనోబృన్దం కృతస్వాశ్రయం
కాఙ్క్షే త్తున్దిలతా మవిన్దత పరానన్దావబోధోదయాత్.

శ్రీమాం స్త్రైలిఙ్గదేశే స జయతి విబుధశ్రేణి కోటీర కోటీ
కోటీ మాణిక్యభూతాగణితగుణగణోఽఖణ్డపాణ్డిత్యశౌణ్డః
ధీరః శాణ్డిల్యగోత్రః సకలకవికులాహ్లాది సూక్తిప్రవీణో
వీణోదాహార్య విద్యా వివరణ నిపుణో రామచన్ద్రో బుధేన్ద్రః.

వేదాన్తోదన్త చిన్తా మతనుత చతురే, ణాన్తరే ణానుతర్క్యం
తర్క్యం చాతర్కయ ద్యః, ఫణిపతివచసాం సార మాదత్త, యోగే
యో గేయః, సాంఖ్యసంఖ్యాగమసమయ విధా వ ప్యలం, తన్త్రవిద్యా
విద్ యో, యామిన్యధీశః స్ఫురతి నిరుపమో వఞ్ఛపంశామ్బురాశౌ.

విప్రే ణాభూతపూర్వం ఫల మధితపసాఽలమ్భి సూర్యప్రసాదా,
ల్లబ్ధ్వా తస్మాత్ స్వయం తత్ ప్రచురతగజరాపఞ్చతాకుఞ్చనాఖ్యమ్,
హిత్వా మోహం స్వకాన్తా స్వతివిమలధియా తం నిషే, వ్యాత్తభవ్యో,
యోగీన్ద్రో భర్తృహర్యాహ్వయ ఇహ కురుతేఽద్యాపి విద్యావిలాసమ్.

సోఽహం మేతత్ప్రణీతాయాః సుభాషితకృతేః కృతీ
కుర్వే సహృదయానన్దవ్యాఖ్యాం వ్యాఖ్యాం సతాం ముదే.

వ్యాకుర్వన్తి నిబద్ధగౌరవభయా న్నైకే స్ఫుటం యుక్తిభి
ర్యే తేఽస్యైతృజనప్రతారణపరాః, కా నైపుణీ వా తతః?
వైఖర్యా వచసాం కవీశహృదయం ప్రఖ్యాపయ న్నన్వయ
ద్వారై ర్వాహ మి హాఖిలం ప్రవివృణో మ్యుక్తిప్రజోజ్జృమ్భితమ్.

ఇహ ఖలు తత్రభవా నశేషవిశేషసారపారదృశ్వా విశ్వాతిశాయిగుణగణమాన తారో భర్తృహరినామా మహాయోగీశ్వరో నిజయోగమహిమానుసారేణ కరతలామలకీకృతాఖిల విశ్వప్రపఞ్చ స్తృణకణ మివ జగజ్జాల మాలోకయన్ పరమకారుణికో లోకవ్యవహారపరిజ్ఞానఖిన్నాన్తఃకరణః లోకానుజిఘృక్షయా నీతి శృఙ్గార వైరాగ్య వర్ణనప్రఖ్యం సుభాషితత్రిశత్యాఖ్యం కంచిత్ ప్రబన్ధం ప్రారంభమాణ స్తత్పరిపన్థినిరస్తనద్వారా పరిసమాప్తిప్రచయగమనలక్షణం ఫల మాశాసానః శిష్టాచారపరిప్రాప్తి విశిష్ట పరజ్యోతీరూపేష్టదేవతానమస్కారాకారం మఙ్గళ మాదౌ నిబధ్నాతి.

మంగళాచరణము.

అవతారిక. గ్రంథాదిని మంగళాచరణమును జేయుట కవి సంప్రదాయమగు నందున, 'భర్తృహరి' యనుకవి 'భర్తృహరిసుభాషితము' అను గ్రంథమును రచింప బూని మొదట జ్ఞానానందమయుఁడగు సర్వేశ్వరునకు నమస్కరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నానన్తచిన్మాత్రమూర్తయే,
స్వానుభూత్యేకమానాయ నమః శాన్తాయ తేజసే. 1

వ్యా.— దిగితి.— దిశః ప్రాచ్యాది దిక్ప్రదేశాః - కాలాః భూతభవిష్యద్వర్తమానరూపాః - ఆదిశబ్దసంగృహీతాని వస్తూని - తథా చ దిక్కాలా ఆదయో యేషాం తాని దిక్కాలాదీని - తద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిః - అన్యథా తేషా మప్రాధాన్యేన వినాభావే శాస్త్రవిరోధః స్యాత్ - తై రనవచ్ఛిన్నా అపరిచ్ఛిన్నా - విభుత్వా న్నిత్యత్వా దేకత్వా చ్చ దేశతః కాలతో వస్తుత శ్చాపరిచ్ఛిన్నే త్యర్థః - అత ఏ వానన్తా అపరిమితా త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యత్వా దఖణ్డదణ్డాయమానే త్యర్థః - ఏతేన సజాతీయ విజాతీయ స్వగత భేదత్రయ రాహిత్య మర్థాత్ సూచిత మితి విజ్ఞేయమ్-ఆనన్దేతి పాఠే ఆనన్ద చిచ్ఛబ్దయో ర్ద్వన్ద్వాన్తే శ్రూయమాణో మాత్ర శబ్దః ప్రత్యేకం సంబధ్యతే - తథా చానన్దమాత్రా ఆనన్దమయీ చిన్మాత్రా జ్ఞానఘనా చ - చిదేకరసేతి యావత్ - తాదృశీ మూర్తి స్తస్యై తత్స్వరూపా యే త్యర్థః; 'సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ.' 'ఏక మే వాద్వితీయం బ్రహ్మ.' 'విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మ.' 'ఆనన్దో బ్ర హ్మేతి వ్యజానాత్.' 'ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్.' 'సత్యం జ్ఞాన మనన్తం యత్ సానన్దం బ్రహ్మ కేవల మి' త్యాదిశ్రుతిస్మృతికదమ్బక మత్ర ప్రమాణ మితి భావః; నాత్ర బహువ్రీహి రాశ్రయణీయః, అన్యథా, 'ఇకోఽచి విభక్తా' వితి నుమి 'మూర్తినే' ఇతి స్యాత్; న చ 'తృతీయాదిషు భాషితపుంస్కం పుంవ ద్గాలవ స్యే'తి

పుంవద్భావ ఇతి వాచ్యమ్, మూర్తిశబ్దస్య నియతస్త్రీలిఙ్గత్వే నాభాషితపుంస్కత్వాత్ ; తస్మా ద్యథాశ్రుత మేవ సాధు మన్తవ్యమ్; భాషితపుంస్కత్వే స్యానిత్యత్వపవత్యాయా స్తు బహువ్రీహివిహితే తదా న కాఽ ప్యనుపపత్తి రితి సర్వం సుస్థమ్; తథా స్వానుభూతి రాత్మానుభవ - ఏవ ఏకం ముఖ్య మద్వితీయం వా - మానం స్వప్రకాశసాధనం - యస్య తస్మై ; స్వయంప్రకాశసంవిద్రూపత్వా దస్య ప్రదీపవత్ స్వపరప్రకాశకతయా స్వసాక్షాత్కారే స్వానుభవ ఏవ ప్రమాణం, న ఘటాదే రివ చక్షురాదిప్రామాణికత్వ మితి భావః. ఏతేన వృత్తివిషయత్వ మేవ న తు ఫలవిషయత్వ మి త్యవధేయమ్ ; త దుక్త మాచార్యైః—

'స్వబోధే నాన్యబోధేచ్ఛా బోధరూపత యాత్మనః,
న దీప స్యాన్యదీపేచ్ఛా యథా స్వాత్మప్రకాశనే.' ఇతి,

తథా శాన్తాయ అవిద్యాతత్కార్యసమ్బన్ధశూన్యత్వాత్ ప్రసన్నాయ ; 'నిష్కళం నిష్క్రియం శాన్త మి' త్యాదిశ్రుతేః, తేజసే జ్యోతీరూపాయ, బ్రహ్మణే, నమః ప్రహ్వీభావః, 'నమః స్వస్తీ' త్యాదినా చతుర్థీ.

అత్ర మఙ్గళాదీని మఙ్గళమధ్యాని మఙ్గళాన్తాని శాస్త్రాణి ప్రథన్తే, వీరపురుషకాణ్యాయుష్మత్పురుషకాణి చ భవన్తి, అధ్యేతారశ్చ ప్రవక్తారో భవ న్తీతి భగవద్భాష్యకారవచనప్రామాణ్యాత్, 'ఆశీ ర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశో వాఽపి తన్ముఖ' మిత్యాది దణ్డివచనా చ్చాదౌ నమస్కారరూపం, మన్తే పరబ్రహ్మస్మరణలక్షణం చ, మధ్యే తదుభయాత్మకం చ, మఙ్గళ మాచరిత మి త్యవగన్తవ్యమ్; 'అథ శబ్దానుశాసన మి' త్యాదౌ సర్వత్ర శాస్త్రారమ్భే మఙ్గళార్థత్వే నాథశబ్దప్రయోగదర్శనాత్, తస్య తదర్థకత్వం చ; ని. 'మఙ్గళానన్త రారమ్భ ప్రశ్న కార్త్స్న్యే ష్వథో ఽథే' త్యభిధానాత్ ;

'ఓంకార శ్చాథశబ్ద శ్చ ద్వా వేతౌ బ్రహ్మణః పురా
కణ్ఠం భిత్త్వా వినిర్యాతౌ, తేన మాఙ్గళికా వుభౌ'

ఇతి స్మరణా చ్చ; త చ్చ నిర్విఘ్నం ప్రారిప్సితపరిసమాప్తికామే నావశ్యం కర్తవ్యమ్, 'పరిసమాప్తికామో మఙ్గళ మాచరే ద' త్యనుమిత శ్రుతి బోధిత కర్తవ్యతాకత్వాత్; అనుమానం చ:—మఙ్గళం వేదబోధితకర్తవ్యతాక మలౌకికావిగీతశిష్టాచారవిషయత్వాత్, దర్శాద్యాచారవ, ది త్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యామ్. తస్య కారణత్వానిశ్చయాత్ కథ మవశ్యకర్తవ్యతాకత్వమ్? తథా హి, శబరభాష్యాదౌ కృతేఽపి మఙ్గళే సమాప్తే-

రజాతత్వాత్, కిరణావళ్యాదౌ వకృతేఽపి జాతత్వా ; దితి చేత్, సత్యం, క్వచి త్పుస్తకేషు బాహుళ్యేన తత్సమసంఖ్యాకమఙ్గళాభావాత్, క్వచిత్ ప్రాచీనమఙ్గళ బాహుళ్యా చ్చ, వ్యత్యయ; ఇ త్యలమతిప్రసఙ్గేన.

అత్ర చారుత్వేన యథావద్వస్తువర్ణనాత్ స్వభావోక్తి రలంకారః - 'స్వభావోక్తి రసౌ చారు యథావ ద్వస్తువర్ణన' మితి లక్షణాత్. శ్లోకాఖ్య మేతదానుష్టుభం వృత్తమ్,

'పఞ్చమం లఘు సర్వేషు, సప్తమం ద్విచతుర్థయోః,
గురుషట్కం చ సర్వేషా, మేత చ్ఛ్లోకస్య లక్షణమ్.' ఇతి వచనాత్.

టీక. దిక్కా... ర్తయే-దిక్=దిక్కు, కాల=కాలము, ఆది=మొదలగువానిచే, అనవచ్ఛిన్న=నియమింపఁబడని, (అనఁగా: సర్వకాలములందు సంతత వ్యాపించియున్న అనుట.)అనంత=అంతములేని, చిన్మాత్ర=జ్ఞానమే, మూర్తయే=స్వరూపముగాఁగలదియు (లేక, చిన్మాత్ర=జ్ఞానమేఅయిన, మూర్తయే=స్వరూపమును), స్వా...మానాయ-స్వ=తనయొక్క, అనుభూతి=అనుభవమే, ఏక=ముఖ్యమయిన, మానాయ=ప్రమాణముగాఁ గలదియు, శాంతాయ=ప్రసన్నమైనదియు (అగు), తేజసే=జ్యోతికి (అనఁగా. స్వయం ప్రకాశమగు పరబ్రహ్మమునకు), నమః=నమస్కారము.

తా. దేశకాలాది పరిమితిలేక జ్ఞానమాత్రస్వరూపమై అనుభవము చేతనే ఎఱుంగఁదగినదై శాంతమయిన జ్యోతిస్స్వరూపమగు పరబ్రహ్మమునకు నమస్కారము.

క. అచ్ఛము దిక్కాలాద్యన
వచ్ఛిన్నానంతచిద్విభవఘనంబు నిజ
స్వచ్ఛానుభూతిమానము
సచ్ఛాంతము తేజ మే నజస్రముఁ దలఁతున్.

మూర్ఖ పద్ధతి.

అవ. గ్రంథకర్త నీతిశతకమున మూర్ఖపద్ధతి నారంభించుచు, ముందు "మంచి మాటచెప్పిన వినువారు అరుదు" అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బోద్ధారో మత్సరగ్రస్తాః ప్రభవః స్మయదూషితాః,
అబోధోపహతాశ్చాన్యే జీర్ణ మఙ్గే సుభాషితమ్. 1

వ్యా.— ప్రబన్ధస్యాస్య విషయస్వరూపపరిజ్ఞానార్థం తత్తత్పద్ధతి నిబన్ధనతయా వికీర్ణత్వాత్, తత్ర మూర్ఖవిద్వత్పద్ధత్యో ర్వ్యావర్తకభావస్యావిశిష్టత్వే నోభయ నిరూపణే సంప్రాప్తే, ప్రాథమ్యే ముఖ్యప్రసఙ్గసఙ్గత్యో రన్యతరస్యాభావా, దశోకవనికాన్యాయప్రాయత్వా, చ్చాదౌ మూర్ఖపద్ధతిం వర్ణయితు మారభతే. తత్ర ప్రథమం సహృదయాభావాత్ సుభాషితస్య వక్తు మనసి నాశ ఇ త్యాహ — బోద్ధార ఇతి.— బోద్ధారః పరిజ్ఞాతారః * 'బుధ అవగమన' ఇత్యస్మా ద్ధాతో స్తృచ్, మత్సరేణాసూయయా పరోత్కర్షాసహనేన - గ్రస్తాః సమాక్రాన్తాః - తేన హృదయాళవః అతో నానుమోదన్త ఇతి భావః, ప్రభవో రాజానః, స్మయదూషితాః గర్వదుర్వినీతాః - న తు వినయప్రహ్వాః - అతో న శృణ్వన్తీతి భావః, అన్యే ఉక్తోభయవ్యతిరిక్తజనాః, అబోధే నాజ్ఞానేన - ఉపహతా నష్టాన్తా న - స్తే న త్వధికారిణః - అత స్తేషామాకర్ణనయోగ్యతాఽపి నాస్తీతి భావః, తస్మాత్ సుభాషితం సాధుభాషణం-ప్రియవచన మితి యావత్ - నపుంసకే భావే క్తః, అఙ్గే అన్తరఙ్గే, జీర్ణ మస్తఙ్గతం-న త్వద్యాపి బహిః ప్రవృత్తమ్ - తథాఽపి వక్ష్యామీతి వాక్యశేషః. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. బోద్ధారః=తెలిసినవారు, మత్సరగ్రస్తాః = (వీఁడును మహాపండితుఁడువలెఁ బ్రసిద్ధినిబొందునా? యని) అసూయచే నాక్రమింపఁబడినవారు; ప్రభవః = దొరలు, స్మ...తాః=స్మయ = (మాకొకఁడు చెప్పవాఁడును మేము వినువారలమునా? మాకుఁ దెలియదా? యను) గర్వముచే, దూషితాః=చెడఁగొట్టఁబడినవారు; అన్యేచ=మఱితక్కిన వారలు, అబో...తాః-అబోధ = అజ్ఞానముచే, ఉపహతాః = అణఁగఁగొట్టఁబడిన వారలు; సుభాషితం=మంచిమాట, అఙ్గే = అంతరంగము (భావము) నందే, జీర్ణం= క్షయించినది.

తెలిసినవారలు అసూయతోనున్నారు. ప్రభువులు గర్వాంధులు. సామాన్యులకు వినునంతటి తెలివిలేదు. కావున నేను చెప్పఁదలఁచిన సుభాషితము నాయందే అణఁగిపోయినది.

తే. బోద్ధ లగువారు మత్సర•పూర్ణమతులు
ప్రబలగర్వవిదూషితుల్ • ప్రభువు లెన్న
నితరమనుజు లబోధోప•హతులు గాన
భావమున జీర్ణ మయ్యె సు•భాషితంబు.

అవ. ''తెలిసీ తెలియనివాని రంజింపఁజేయుట యశక్యము'' అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అజ్ఞః సుఖ మారాధ్య స్సుఖతర మారాధ్యతే విశేషజ్ఞః,
జ్ఞానలవదుర్విదగ్ధం బ్రహ్మాఽపి నరం న రంజయతి. 2

వ్యా.—నను కీదృశో మూర్ఖః యత స్తత్స్వరూపం నిరూప్యతే, తత్రాహ.—అజ్ఞ ఇతి.—న జానా తీ త్యజ్ఞః అకించిజ్జ్ఞః మూఢ ఇతి యావత్, సుఖ మక్లేశేన, ఆరాధ్యః సమాధేయః. తస్యోపదేశమాత్రే ణైవ విస్రమ్భసమ్భవా దితి భావః, విశేషం జానా తీతి విశేషజ్ఞః తత్త్వవేత్తా, సుఖతర మత్యన్తానాయాసే నే త్యర్థః-'ద్వివచనవిభజ్యే' త్యాదినా తరప్ప్రత్యయః, ఆరాధ్యతే సమాధీయతే - తద్బుద్ధేః సర్వదా విశేషగ్రహణమాత్రపర్యవసానా దితి భావః, కిం తు, జ్ఞానం శాస్త్రజన్యసంవిత్ తస్య లవేన దుర్విదగ్ధం పణ్డితమానినం, నరం మూర్ఖజన మి త్యర్థః, బ్రహ్మాఽపి కర్తు మకర్తు మన్యథా కర్తుం సమర్థ శ్చతుర్ముఖోఽపి - కిము తాన్య ఇతి భావః, న రఞ్జయతి రఞ్జయితుం న శక్నోతి - తన్మనసః సూక్తిసహస్రై రపి సమాధానాసంభవా దితి భావః, ఉక్తోభయమధ్యస్థో మూర్ఖ ఇతి ఫలితార్థః.

రఞ్జనసంబన్ధే ఽ ప్యసంబన్ధాభిధానా దతిశయోక్తిభేదః. 'అజ్ఞో' 'విశేషజ్ఞ' ఇత్యత్ర చ 'అతోఽనుపసర్గే క' ఇతి కప్రత్యయో, న 'త్విగుపధజ్ఞే' త్యాదినా కప్రత్యయః; అత ఏ వాహ భగవాన్ కాత్యాయనః 'అకారా దనుపసర్గాత్ కర్మోపపదో భవతి విప్రతిషేధే నే' తి వార్తికవ్యాఖ్యానే భాష్యకారే ణాగజ్ఞశబ్దముదాహృ త్యాస్యార్థస్య సమర్థనాత్ ; ఏత చ్చాసకృదుక్తం మదీయశృఙ్గారశృఙ్గాటకేఽపి- 'రక్తిజ్ఞీరస మయం సమయజ్ఞః' ఇత్యాదిషు; ఏవ ముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్. ఆర్యావృత్తభేదోఽయ మున్నేయః; ఉత్తరత్రాపి భేదాన్తరా ణ్యున్నేయాని.

టీ. అజ్ఞః=తెలియనివాఁడు, సుఖం=సులువుగా, ఆరాధ్యః=సేవింప (బోధింప) శక్యమైనవాఁడు; విశేషజ్ఞః=విశేషము నెఱింగినవాఁడు, సుఖతరం=మిక్కిలి సులువుగా, ఆరాధ్యతే=సేవింప (బోధింప)ఁబడుచున్నాఁడు. జ్ఞాన...దగ్ధం-జ్ఞాన=తెలివియొక్క, లవ=లేశముచేత(ఇంచుక తెలివిచేత ననుట),దుర్విదగ్ధం=(నేనే పండితుఁడనని)గర్వించిన, నరం=మనుష్యుని, బ్రహ్మాఽపి=బ్రహ్మయు, నరంజయతి=రంజింప (ఒప్పింప)ఁ జేయలేఁడు.

తెలియనివానికి సులభముగఁ దెలుపవచ్చును. చక్కఁగఁ దెలిసినవానికి సమాధానముచెప్పుట మఱింతసులభము. స్వల్పజ్ఞానముకలిగి సర్వజ్ఞుఁడనని గర్వపడువానిని సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మయు రంజింపఁ జేయ నేరఁడు.

(కిం)చ = మఱియు, పిపాసార్దితః=దప్పిచేఁ బీడింపఁబడినవాఁడు, మృగతృష్ణికాసు= ఎండమావులలో, సలిలం=నీటిని, పిబేత్=త్రాగినను త్రాగును. పర్యటన్=తెగతిరుగుచు, కదాచిదపి=ఒకానొకవేళ, శశవిషాణం=కుందేటికొమ్మును, ఆసాదయేత్=పొందినను పొందును. (కింతు=కాని), ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచిత్తం=మొండిపట్టుపట్టిన మొఱకుమానిసి మనస్సును, నారాధయేత్=మెప్పింపఁజాలఁడు.

ప్రయత్నపడి ఇసుకనుండికూడ చమురు తీయవచ్చును. ఎండమావులందు నైతము నీరును సంపాదించి త్రాగవచ్చును. తిరిగి తిరిగి కుందేటికొమ్మునైనను సాధింపవచ్చును. కాని దురాగ్రహముగల మూఢుని మనస్సును మాత్రము సమాధాన పెట్టుటకు సాధ్యముగాదు.

మ. తివిరి యిసుమునఁ దైలంబుఁ • దీయ వచ్చుఁ
 దవిలి మృగతృష్ణలో నీరు • ద్రావ వచ్చుఁ
 దిరిగి కుందేటికొమ్ము సా•ధింప వచ్చుఁ
 జేరి మూర్ఖులమనసు రం•జింప రాదు.

అవ. "మూర్ఖుని సమాధానపఱుప నెంచుటయే యవివేకము" అనుచున్నాఁడు.

శ్లో. వ్యాళం బాలమృణాళతన్తుభి రసౌ రోద్ధుం సముజ్జృమ్భతే
 భేత్తుం వజ్రమణిం శిరీషకుసుమప్రాన్తేన సన్నహ్యతి,
 మాధుర్యం మధుబిన్దునా రచయితుం క్షారామ్బుధే రీహతే
 మూర్ఖా న్యః ప్రతినేతు మిచ్ఛతి బలా త్సూక్తైః సుధాస్యన్దిభిః 5

వ్యా.—అథ మూర్ఖానునయేచ్ఛాయాః అత్యన్తావివేకితా మాహ-వ్యాళ మితి. అసౌ పుమాన్, వ్యాళం దుష్టగజం-న తు సాధారణజన్తు మిత్యర్థః-ని. 'వ్యాళో దుష్టగజే సర్పే' ఇతి విశ్వః, బాల మృణాళ తన్తుభిః కోమల బిసకిసలయ సూత్రైః-ఈష న్నిరోధ స్యాప్యనుపయుక్తై రితి భావః, రోద్ధుం నియన్తుం, సముజ్జృమ్భతే కృతప్రయత్నో భవ తీ త్యర్థః, తథా వజ్రమణిం హీరాఖ్యమణివిశేషమ్-అలోహచ్ఛేద్య మపేతి భావః-ని. 'హీరో వజ్రశ్చ కథ్యత' ఇతి హలాయుధః, శిరీషకుసుమ స్యాతికోమలపుష్పవిశేషస్య - ప్రాన్తే నాఞ్చలేన, భేత్తుం విదారయితుం, సన్నహ్యతి ఉద్యుక్తో ఇత్యర్థః, తథా క్షారామ్బుధేః లవణార్ణవస్య-న తు స్వల్పజలాశయస్య, మధుబిన్దునా క్షుద్రవిప్రుషా - న త్వవిచ్ఛిన్న మధుధారాసంపాతే నే త్యర్థః, మాధుర్యం మధురగుణం, రచయితుం సంపాదయితుం, ఈహతే కాఙ్క్షతి; కోఽసా విత్యత ఆహ; యః పుమాన్,

బలా ద్వాక్పాటవాత్, సుధాస్యన్దిభి రమృతస్వాదుభి రతిమధురై రిత్యర్థః, సూక్తైః ప్రియోక్తిభిః-నపుంసకే భావే క్తః, మూర్ఖాన్ ప్రతినేతుం సమాధాతు,మిచ్ఛతి సోఽసా వితి సంబన్ధః; మృణాలతన్తుభి ర్వ్యాళనిరోధనాదితత్పర ఇవ మూర్ఖానునయపరోఽప్యత్యస్తావివేకీతి భావః. అత్యన్త దుష్కరం మూర్ఖ ప్రసాదన మితి ఫలితార్థః.

అత్ర, యః ప్రతినేతు మిచ్ఛతి వాఞ్ఛతి అసౌ సముజ్జృమ్భత ఇత్యాది విశిష్టానయేచ్ఛా విజృమ్భమాణాది వాక్యార్థయో ర్న్నిర్దిష్టైకత్వాసంభవాత్ సాదృశ్యలక్షణాయా మసంభవద్వస్తుసంబన్ధో వాక్యార్థవృత్తి ర్నిదర్శనాభేదః; న చాయం దృష్టాన్తః, వాక్యభేదేన ప్రతిబిమ్బకరణాక్షేపే త స్యోత్థానాత్, అత్ర తు వాక్యార్థే వాక్యార్థసమారోపా ద్వాక్యైకవాక్యతాయాం తదభావ, ఇ త్యలంకారసర్వస్వకారః.

శార్దూలవిక్రీడితమ్-'సూర్యాశ్వై ర్మసజ స్తతాః సగురవః శార్దూలవిక్రీడితమ్' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. యః=ఎవఁడు, సుధాస్యందిభిః=అమృతమును స్రవించుచున్న (అనఁగా: వినుటకింపుగానున్న), సూక్తిభిః=మంచిమాటలచేత, మూర్ఖాన్=మూఢులను, బలాత్=బలాత్కారముగా, ప్రతినేతుం=(మంచిత్రోవకు) మరలించుటకొఱకు, ఇచ్ఛతి=కోరునో, అసౌ=ఆ యితఁడు, వ్యాళం=మదపుటేనుఁగును, బాలమృణాలతంతుభిః=లేఁత తామరతూఁటిలోని దారములతో, రోద్ధుం=కట్టుటకు, సముజ్జృంభతే=ప్రయత్నించును. శిరీష...ప్రాన్తేన-శిరీషకుసుమ=దిరిసెనపువ్వుయొక్క, ప్రాంతేన=అంచుతోడ, వజ్రమణిం=వజ్రమనురత్నమును, భేత్తుం=పగులఁగొట్టుటకు, సన్నహ్యతి=పూనుకొనును. క్షారాంబుధేః=ఉప్పుసముద్రమునకు, మధుబిందునా=(ఒక) తేనెబొట్టతో, మాధుర్యం=తీపును, రచయితుం=చేయుటకు, ఈహతే=పాటుపడును.

మదపుటేనుఁగును తామరతూటిదారముతో బంధింపఁజూచువాఁడును, దిరిసెనపువ్వుకొనచేత వజ్రమునుగోయఁజూచువాఁడును, లవణసముద్రమునందలి నీరును తియ్యగాఁ జేయుటకునం దొక తేనెబొట్టును విడుచువాఁడును, మంచిమాటలతో మూర్ఖులను సమాధానపెట్టఁ దలఁచువాఁడును సమానులు.

మ. కరిఁ జుట్టన్ బిసతంతుసంతతులచేఁ గట్టన్ విజృంభించు వాఁ
డురువజ్రంబు శిరీషపుష్పములచే నూహించు భేదింపఁ దీ
పు రచింపన్ లవణాబ్ధికిన్ మధుకణంబుం జిందు యత్నించు ని
ద్ధరణిన్ మూర్ఖులఁ దెల్పు నెవ్వఁడు సుధాధారానుకారోక్తులన్.

అవ. "మూర్ఖులకు మౌనమే భూషణము" అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వాయత్త మేకాన్తహితం విధాత్రా
వినిర్మితం ఛాదన మజ్ఞతాయాః,
విశేషతః సర్వవిదాం సమాజే
విభూషణం మౌన మపణ్డితానామ్. 6

వ్యా.—అథైషాం గతి మాహ—స్వాయత్తమితి.—విధాత్రా బ్రహ్మణా కర్త్రా స్వాయత్త మాత్మాధీనం - న తు పరోపదేశసాపేక్షమ్ - ని. 'అధీనో నిఘ్న ఆయత్త' ఇ త్యమరః, ఏకాన్తహిత మత్యన్తహితకారి - స్వాపగుణాచ్ఛాదకత్వా దితి భావః, తథా విశేషతో విశేషాకారేణ - సార్వవిభక్తిక స్తసిః, సర్వవిదాం సమాజే సర్వజ్ఞసభాయాం,విభూషణ ముపస్కారహేతుభూతత్వా ద్భూషణప్రాయం, మౌనంతూష్ణీమ్భావః కర్మవా 'ఇగన్తాచ్చ లఘుపూర్వా ది' త్యణ్, అపణ్డితానా మవిదుషాం సంబన్ధి న్యాః, అజ్ఞతాయాః, మౌర్ఖ్యస్య, ఛ్ఛాదన మాచ్ఛాదకం, సద్, వినిర్మితం రచితమ్, అతోఽపణ్డితై ర్నిజమౌర్ఖ్యసఙ్గోపనార్థం మౌనే నైవ వర్తితవ్య - మిద మే వైతేషాం గతిః - అన్యథా హాస్యాస్పదతా స్యా దితి భావః, 'ఏకాన్తకృత' మితి పాఠే తు, కృతం కర్మ - భావే క్తః - ఏకాన్తకృతం రహ స్యనుష్ఠితం కర్మ-అజ్ఞతాయాః ఛాదనం స ద్వినిర్మిత - మపణ్డితానాం మౌనం భూషణం స ద్వినిర్మిత-మితి ప్రత్యేక మన్వయో ద్రష్టవ్యః, అజ్ఞతాచ్ఛాదనార్థ మేకాన్త ఏవ కర్మ కర్తవ్య - మపణ్డితై ర్జ్ఞానిభి రేవ స్థాతవ్య - మన్యథా స్వరూపప్రకాశనే నాపహాస్యాస్పదతా స్యా దితి భావః.

ఉపజాతివృత్తమ్ - ఇన్ద్రోపేన్ద్ర వజ్ర మితి లక్షణాత్ ; తే ద్వే కీదృశ్యౌ స్తః?

'స్యా దిన్ద్రవజ్రాయది తౌ జగౌ గః, ఉపేన్ద్రవజ్రా జతజా స్తతో గౌ,
అన న్తరోదీరితలక్ష్మభాజః పాదా యదీయా ఉపజాతయ స్తాః.'

ఇతి వృత్తరత్నాకరే ఉక్తత్వాత్.

టీ. విధాత్రా=బ్రహ్మచేత, అపండితానాం = మూర్ఖులకు, స్వాయత్తం=స్వాధీనమయినదియు, అజ్ఞతాయాః=(తమ) తెలివిలేమికి, ఛాదనం=మూఁతయు, విశేషతః=ముఖ్యముగా, సర్వవిదాం=సమస్తమును తెలిసినవారియొక్క, సమాజే=సభయందు, భూషణం=ఆభరణమైన, మౌనం=పలుకకుండుట, వినిర్మితం=ఏర్పఱుపఁబడినది.

బ్రహ్మ మూఢులుతమమూఢత్వమును దాఁచుకొనుటకుఁగాఁ దమకు స్వాధీనమైయుండునట్లు మౌనమును సృజించెను. పండితులయెదుట మౌనముగనుండుటయే మూఢుల కలంకారము.

తే. స్వవశము హితంబు మూఢతా•చ్ఛాదనంబు
గాఁగ నీగతి నిర్మించెఁ • గమలభవుఁడు
సర్వవిదు లగుసుజనుల • సభలలోన
మౌనమె విభూషణము మూఢ•మానవులకు.

అవ. ఒకపండితుఁడు పరులనుగూర్చి "తెలివిలేనప్పుడు గర్వముగలుగును. తెలివి గలిగిన పిమ్మట గర్వముపోయి వినయముగలుగును" అని స్వానుభవమును బ్రకటించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యదా కించిజ్జ్ఞోఽహం గజ ఇవ మదాన్ధః సమభవం
తదా సర్వజ్ఞోఽస్మీత్యభవ దవలిప్తం మమ మనః,
యదా కించి త్కించి ద్బుధజనసకాశా దవగతం
తదా మూర్ఖోఽస్మీతి జ్వర ఇవ మదో మే వ్యపగతః. 7

వ్యా.—అథ కశ్చి దనుభవినః పరాన్ ప్రతి స్వానుభవప్రకార మాహ.—యదేతి.— అకించిజ్ జ్ఞః అల్పజ్ఞ స్సన్, యదా యస్మిన్ సమయే, గజ ఇవ, మదేన దర్పేణ - అన్ధః కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకశూన్యః, సమభవం జాతోఽస్మి, తదా తస్మిన్ సమయే, సర్వజ్ఞః అశేషజ్ఞో, ఽస్మీతి మమ మనో, ఽవలిప్తం గర్విత మభవత్ -అల్పవిద్యో మహాగర్వీతిన్యాయా దల్పజ్ఞత్వ స్యైవ గర్వహేతుత్వా దితి భావః, ని. 'అవలేప స్తు గర్వే స్యా ల్లేపనే దూషణేఽపి చే'తి విశ్వప్రకాశః, యదా బుధజనసకాశా ద్విద్వజ్జనముఖా దిత్యర్థః - 'ఆఖ్యాతోపయోగ' ఇత్యపాదానత్వాత్ పఞ్చమీ, కించి త్కించిత్ స్వల్పం స్వల్పం - శాస్త్రబోధితాచారాదిక మితి శేషః, అవగతం జ్ఞాతం, తదా, మూర్ఖో మూఢోఽస్మీతి, మే మమ, మదో జ్వర ఇవ, వ్యపగతో నిర్గతః, అభూ దితి శేషః, జ్వరస్య కాలికశాన్తత్వా ద స్యైత త్సామ్య మిత్యవగన్తవ్యమ్, 'ఆచార్యవాన్ పురుషో వేదే'తి శ్రవణా దాచార్య దవగతవిద్యస్యైవ వివేకసంభవా దితి భావః; అల్పజ్ఞోఽపి సన్ య స్సర్వజ్ఞ మాత్మానం మనుతే స ఏవ మూర్ఖః, య స్తు సర్వజ్ఞోఽపి మూఢమానీ భవతి స ఏవ విద్వా నితి వివేకః. మదో గర్వహేతు, ర్గురుశుశ్రూషాది ర్వినయహేతు రితి ఫలితార్థః, యద్వా ఏతావన్తం కాలం మదవశా న్మూర్ఖోఽస్మి, ఇదానీం గురుశిక్షావశా ద్వివేకావగతి, రితి వా యోజనీయమ్.

శిఖరిణీవృత్తం- 'రసై రుద్రై శ్ఛిన్నా యమనసభలా గః శిఖరిణీ'తి లక్షణాత్,

టీ. అహం=నేను, యదా=ఎప్పుడు, కించిద్జ్ఞః (సన్)=కొంచెము తెలిసినవాఁడనై, గజఇవ=ఏనుఁగువలె, మదఅంధః=గర్వముచే కన్ను దెలియనివాఁడను (అనఁగా: జ్ఞానహీనుఁడను)గా, సమభవం=ఉంటినో, తదా=అప్పుడు,సర్వజ్ఞః=సర్వము దెలిసినవాఁడను, అస్మి ఇతి=అయితినని, మమ=నాయొక్క,మనః=మనస్సు, అవలిప్తం=గర్వించినది, అభవత్=ఆయెను. యదా=ఎప్పుడు, కించిత్ కించిత్=కొంచెముకొంచెము, బుధ... శాత్-బుధజన=పండితజనులయొక్క, సకాశాత్=సమీపమునుండి, అవగతం = తెలిసినదో, (తదా=అప్పుడు) మూర్ఖః అస్మి ఇతి=మూర్ఖుఁడను అయితినని, (తెలిసికొని) జ్వరః ఇవ=జ్వరమువలె, మే=నాయొక్క, మదః=గర్వము, వ్యపగతః=పోయినది.

నేను కొంచెముగఁ దెలిసికొనియుండుకాలమున మదగజమువలె మదించి నేనే సర్వజ్ఞుఁడననితలంచితిని. పిదప పెద్దలవలనకొద్దికొద్దిగ ఎప్పుడు తెలిసికొంటినో అప్పుడు నేను మూర్ఖుఁడననియు నాకేమియుఁదెలియదనియు తలంచి జ్వరమును వదలి సుఖపడినట్లునన్నుఁ బట్టియున్న గర్వమునువిడిచి సుఖపడితిని.

చ. తెలివి యొకింత లేనియెడఁ ♦ దృప్తుఁడనై కరిభంగి సర్వముల్
దెలిసితి నంచు గర్వితమ♦తిన్ విహరించితిఁ దొల్లి యిప్పుడు
జ్వలమతులైనపండితుల ♦ సన్నిధి నించుక బోధశాలినై
తెలియనివాఁడనై మెలఁగి♦తిం గత మయ్యె నితాంతగర్వమున్.

అవ. "నీచుఁడు నీచవిషయములందే సిగ్గైనను లేక ప్రవర్తించు"నని దృష్టాంతపూర్వకముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. క్రిమికులచితం లాలాక్లిన్నం విగన్ధి జుగుప్సితం
నిరుపమరసప్రీత్యా ఖాద న్నరాస్థి నిరామిషమ్,
సురపతి మపి శ్వా పార్శ్వస్థం విలోక్య న శఙ్కతే
న హి గణయతి క్షుద్రో జన్తుః పరిగ్రహఫల్గుతామ్. 8

వ్యా.—మూర్ఖ స్యాతినైచ్యం దృష్టాన్తముఖే నాహ.-క్రిమికుల మితి.-శ్వా శునకః, క్రిమికులైః అమేధ్యమధ్యోత్పత్తిమద పాదజన్తు సంతతిభిః, చితం వ్యాప్తం,లాలాక్లిన్నం వసాపూరార్ద్రం - యద్వా - లాలా సృణీకా దన్తాన్తర్జల మితి యావత్ - ని. 'సృణీకా స్యన్దినీ లాలే' త్యమరః - తయాక్లిన్నం ఖాదనసమయే తస్యాస్తత్ర ప్రవణా దితి భావః, విగన్ధి దుర్గన్ధి - అత్ర విశబ్దస్య పూతిపర్యాయత్వ వివక్షాయాం, 'గన్ధ

న్యే' త్యాదినా సమాసాన్త ఇకారో౽న్తాదేశః - యద్వా - విగన్ధ ఆమగన్ధో౽స్యా స్తీతి విగన్ధి, అత ఏవ, జుగుప్సితం హేయం, త దపి, నిరామిషం మాంసలేశ శూన్యం,త దపి, ఖరాస్థి రాసభకీకసం, నిరుపమః - ఉపమానరహితో - యో రసః స్వాదః-తత్ర యా - ప్రీతిః ప్రేమా తయా, ఖాద న్భక్షయ, న్పార్శ్వస్థ మన్తికస్థం-'సుపి స్థ' ఇతి క ప్రత్యయః, సురపతి మిన్ద్ర మపి - కిము తాన్య మితి భావః, విలోక్య, న శఙ్కతే న లజ్జతే, తథాహి - క్షుద్రోజన్తుః నీచజన్తుః - పరిగ్రహే స్వీకృతవస్తుని - ఫల్గుతాం తుచ్ఛత్వం, న గణయతి న మనుత ఇ త్యర్థః, జుగుప్సితకర్మాచరణతత్పరో మూర్ఖో౽ ప్యేవం న మహద్భ్యోగర్హణా ద్బిభే తీతి భావః, ని. 'పత్నీ పరిజ నాదాన మూలశాపాః పరిగ్రహాః' ఇ త్యమరః, 'ఫల్గు తుచ్ఛ మసారం చే' తి యాదవ శ్చ.

అ త్రాప్రస్తుతవృత్తాన్త కథనాత్ ప్రస్తుతమూర్ఖ జనవృత్తప్రతీతే రప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారః.

'అప్రస్తుతస్య కథనాత్ ప్రస్తుతం యత్ర గమ్యతే
అప్రస్తుతప్రశంసా సేయం సారూప్యాదినియన్త్రితా.' ఇతి లక్షణాత్.

హరిణీవృత్తం - 'భవతి హరిణీ న్సౌ మ్రౌ స్లౌ గో రసామ్బుధి విష్టపైః' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. శ్వా=కుక్క, క్రిమికులచితం=పురుగులగుంపుచేఁ బొదువుకొనఁబడినదియు, లాలాక్లిన్నం=జొల్లుచేఁ దడిసినదియు, విగంధి=దుర్వాసనగలదియు, జుగుప్సితం=రోఁతఁ బుట్టించునదియు, నిరామిషం=మాంసములేనిదియునగు, ఖరఅస్థి=గాడిదయెముకను, నిరుపమరసప్రీత్యా=సాటిలేనిరుచియందలి ప్రేమతో (అనఁగా: మంచిరుచిగల పదార్థమునందుండఁదగిన ప్రీతితోననుట), ఖాదన్=కొఱుకుచు, పార్శ్వస్థం=ప్రక్కనున్న, సురపతిం అపి=దేవేంద్రునయినను, విలోక్య=చూచి, నశంకతే=సంశయింపదు (సిగ్గుపడదు). (ఏలయన:) క్షుద్రఃజంతుః=నీచప్రాణి, పరిగ్రహఫల్గుతాం=(తాను) కైకొనిన దానియందలి తుచ్ఛత్వమును, నగణయతిహి=లెక్కింపదుగదా.

కుక్క పురుగులు గలిగినదియు జొల్లుచేతతడిసినదియుఁ గంపుకొట్టుటచే రోతపుట్టించునదియు మాంసము లేనిదియు అగు గాడిదయెముకను అతిప్రీతితో కొఱుకుచు తనసమీపమునకు దేవేంద్రుండువచ్చినిలిచినను చూచి సిగ్గుపడదు. నీచప్రాణి తానుగ్రహించినవస్తువు తుచ్ఛమా కాదా యనువిషయమును లెక్కచేయదుగదా!

చ. క్రిమిసముదాయసంకులము • గేవలనింద్యము పూతిగంధహే
యమును నిరామిషంబును ఖరాంగభవం బగు నెమ్ముఁ గుక్క గా
నమలుచుఁ జెంత నున్న సురనాథుని గన్గొని సిగ్గుఁ జెంద ద
ప్ప మసి నిజస్వభావముఁ దలంపదు నీచపుఁబ్రాణి యెయ్యెడన్.

అవ. "తెలివిలేనివారికి వచ్చునదంతయు ననర్థపరంపరయే" యని సదృష్టాంతముగ నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శిర శ్శార్వం స్వర్గా త్పశుపతిశిర స్తః క్షితిధరం
మహీధ్రా దుత్తుఙ్గా దవని మవనే శ్చాపి జలధిమ్,
అధో గఙ్గా సేయం పద ముపగతా స్తోక మథవా
వివేకభ్రష్టానాం భవతి వినిపాతః శతముఖః. 9

వ్యా.— అథావివేక స్యానర్థాదికథనద్వారా వివేక స్యావశ్యకత్వం ప్రదర్శయతి-శిర ఇతి.— అత్రోత్తరవాక్యే తచ్ఛబ్దస్య విద్యమానత్వా ద్యచ్ఛబ్దో ఽధ్యాహర్తవ్యః - యత్తదో ర్నిత్యసంబన్ధాత్ - ఉత్తరవాక్యస్థయచ్ఛబ్ద స్యైవ పూర్వవాక్య తచ్ఛబ్దానపేక్షితత్వ నియమాత్; తథా చ యా గఙ్గా స్వర్లోకాత్, శర్వస్యేదం శార్వ మైశ్వరం-ని. 'ఈశ్వర శ్శర్వ ఈశాన' ఇ త్యమరః-త స్యేద మి త్యణ్ప్రత్యయః, శిర శ్శీర్షం, ముపగ తేతి సర్వత్రానుషజ్యతే, ప్రథమత ఇతి శేషః, తదను, పశుపతే శ్శర్వస్య-శిరస్త శ్శీర్షాత్ - పఞ్చమ్యా స్తసిల్, ధర తీతి ధరః - పచా ద్యచ్ - క్షిత్యాః ధరః క్షితిధరః - తం హిమవన్త, ముపగతా, మహీం ధర తీతి మహీధ్రః - మూలవిభుజాదిత్వా త్కప్రత్యయః - య థాహ వామనః 'మహీధ్రాదయో మూలవిభుజాదిదర్శనా ది'తి-అత ఏవ-ని. 'మహీధ్ర శిఖరి క్ష్మాభృ ది' త్యాద్యమరః, ఉత్తుఙ్గా దున్నతా, న్మహీధ్రా ద్ధిమవదాఖ్యక్షితిధరా, దవనిం భువ, ముపగతా, అవనే శ్చాపి, జలధిం సముద్ర, ముపగతా - 'నదీనాం సాగరో గతి రి'తి 'గఙ్గా సాగరపూరణీ'తి వచనా దితిభావః, అథో అనన్తరం - ని. 'మఙ్గలానన్తరారమ్భ ప్రశ్న కార్త్స్న్యే ష్వథో అథే'త్యమరః-సేయం పరిదృశ్యమానా గఙ్గా మన్దాకినీ, స్తోక మల్పం పరిమిత మితి యావత్, పదం స్థానమ్, ఉపగతా ప్రాప్తా, యద్వా - అధః ఉక్తప్రకారే ణాధః ప్రదేశే - పాతాళే వా - పద మితి యోజనా - అథ వా తథా హీ త్యర్థః-పక్షాన్తరే వా - వివేకభ్రష్టానాం వివేకశూన్యానాం-స్థానభ్రష్టానాం చ, శతముఖో బహుప్రకారః, వినిపాతో భఙ్గః - అధోఽధః పతనం చ, భవతి, వివేకయుక్తానాం తు నైవమ్, అతో

వివేకా న్న భ్రంశితవ్య మితి భావః. యత స్సకలలోక మహితాయా అపి గఙ్గాయా భ్రంశవశా దీదృగవస్థాప త్తిః, కి ము తా స్యేషా మితి వివేక స్యాత్యన్తావశ్యకత్వ మిత్య వగన్తవ్యమ్. పురా కిల తత్ర భవాన్ భగీరథో ఽశ్వమేధీయా శ్వాన్వేషణ తత్పర తయా పాతాళ ముపగతానాం కపిల విలోచ నానల భస్మీకృతానాం సగరకుమారాణా మూర్ధ్వలోక ప్రాప్త్యర్థం స్వర్లోకాత్ సురసరిత మవతారయామా సేతి పౌరాణికీ కథా ఽత్రానుసంధేయా.

అ త్రానేకస్మి న్నాధారే క్రమే ణైకస్యా ఆ ధేయభూతాయాః గఙ్గాయాః స్థితి కథనాత్ పర్యాయాఖ్యో ఽలంకారః; త దు క్తం విద్యానాథేన:—

'క్రమే ణైక మనేకస్మి న్నాధారే వర్తతే యది
ఏకస్మి న్నథవా ఽ నేకే పర్యాయాలంకృతి స్మృతా.' ఇతి.

శిఖరిణీవృత్తం-లక్షణ ముక్తమ్.

టీ. సా ఇయంగంగా=ప్రసిద్ధయగు యీగంగానది, స్వర్గాత్=స్వర్గమునుండి, శార్వం=శివునిదగు, శిరః=శిరస్సును, పశుపతి శిర స్తః=శివునిశిరస్సునుండి, క్షితిధరం=(హిమాలయ) పర్వతమును, ఉత్తుంగాత్=ఎత్తైన, మహీధ్రాత్=(ఆ)కొండనుండి, అవ నిం=భూమిని, అవనేఃచఅపి=భూమినుండియు, జలధిం=సముద్రమును, అధః=క్రింద (పాతాళమునందు), స్తోకం=కొంచెము, పదం=చోటును, ఉపగతా=పొందినది. అథవా =అట్లనఁగా నేల? వివేకభ్రష్టానాం=తెలివిమాలినవారికి, శతముఖః=నూఱుత్రోవలుగల, వినిపాతః=అధోగతి, భవతి=కలుగుచున్నది.

తా. గంగానది ప్రథమమున నాకాశమునుండి ఈశ్వరునితలమీఁదను, అచ్చటినుండి హిమవత్పర్వతముమీఁదను, ఆపర్వతమునుండి భూమి మీఁదను, భూమినుండి సముద్రమునకును, అచటనుండి పాతాళమునకు వచ్చెను. గొప్పస్థితినుండి తొలఁగినవారి కిదేవిధంబుగ బలువిధంబు లగుపాట్లు సంభవించును.

శా. ఆకాశంబుననుండి శంభునిశిరం । బందుండి శీతాద్రి సు
శ్లోకం బైనహిమాద్రినుండి భువి భూ । లోకంబునందుండి య
స్తోకాంభోధిఁ బయోధినుండి పవనాం । ధోలోకముం జేరె గం
గాకూలంకష పెక్కుభంగులు వివే । కభ్రష్టసంపాతముల్.

అవ. "మూర్ఖుని మూర్ఖత్వమును దొలఁగించుటకు శాస్త్రములేదు. ఉపాయము లేదు." అని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శక్యో వారయితుం జలేన హుతభుక్ ఛత్రేణ సూర్యాతపో
నాగేన్ద్రో నిశితాఙ్కుశేన సమదో దణ్డేన గౌ ర్గర్దభః,
వ్యాధి ర్భేషజసఙ్గ్రహైశ్చ వివిధై ర్మన్త్ర ప్రయోగై ర్విషం
సర్వ స్యౌషధ మస్తి శాస్త్రవిహితం మూర్ఖస్య నాస్త్యౌషధమ్. 10

వ్యా.—అథాగ్న్యాదీనాం వినివారణే శాస్త్రప్రతిపాదిత జలాదిరూప హేతూన్ ప్రతిపాద్య మూర్ఖస్య నివారణే శాస్త్రాభావం హేత్వభావం చ స్ఫుటీకుర్వ న్నాహ:-శక్య ఇతి.—హుతభుక్ - హుతం హోమద్రవ్యం హవిఃపురోడాశ వపాది - భునక్తీతి హుతభుక్ వైదికాగ్నిః - అత్ర తు గృహాదిదాహకృత్ లౌకికోఽగ్ని రితి మన్తవ్యం, జలేన ఉదకేన, వారయితుం నివారయితుం, శక్య, ఏవం రీత్యా, సూర్యాతప - స్సూర్యస్య రవే రాతపః, ఛత్రేణ వారయితుం శక్య ఇతి పదద్వయ స్యోత్తరత్రా ప్యనుషఙ్గ ఇతి మన్తవ్యం, సమదః మదసహితః, నాగేన్ద్రః గజశ్రేష్ఠః, నిశితాఙ్కుశేన తీక్ష్ణాఙ్కుశేన, గౌః వృషభః, గర్దభో రాసభ శ్చ, దణ్డేన, వ్యాధిః కుష్ఠాదిరోగః, భేషజ సఙ్గ్రహైః ఔషధ సఙ్గ్రహణై శ్చ, అత్ర చకారాత్ మహామన్త్రజప హోమ సురార్చన దానాదిక మపి గృహ్యతే - 'తచ్ఛాన్తి రౌషధై ర్దానై ర్జపహోమ సురార్చనై' రితి స్మరణాత్, విషం కాలకూటాది, వివిధై ర్నానావిధైః, మన్త్రైః మన్తారం త్రాయన్తే రక్షన్తీతి మన్త్రాః - తై ర్మన్త్రైః ప్రణవాదిభిః - వివిధైః ప్రయోగై శ్చ, నివారయితుం శక్య మి త్యర్థః, తస్మాత్ సర్వస్య ప్రాణిహింసా కారణీ భూత దుష్టజన్తు జాతస్య, శాస్త్రవిహితం శాస్త్రవిధిచోదిత, మౌషధం జలాదిరూపభేషజమ్, అస్తి, మూర్ఖస్య తు, ఔషధం సుభాషితాదిరూపం, నాస్తి శాస్త్రవిహితం న వర్తతే.

టీ. హుతభుక్=నిప్పు, జలేన=నీటిచేత, వారయితుం=అడ్డగించుటకు, శక్యః=అలవియగునది; సూర్యఆతపః=సూర్యునియెండ, ఛత్రేణ=గొడుగుచేత, వారయితుం...శక్యః. సమదః = మదముతోఁగూడిన, నాగేంద్రః = గజోత్తమము, నిశిత...శేన-నిశిత=వాఁడియగు, అంకుశేన=అంకుశముచేత, వారయితుం...శక్యః. గౌః=ఎద్దు, గర్దభః=గాడిద, దండేన=కఱ్ఱచేత, వారయితుం...శక్యౌ=అలవియగునవి. వ్యాధిః=రోగము, భేషజసంగ్రహైః చ=మందులసంగ్రహించుటలచేతను, వారయితుం...శక్యః. విషం=విషము, వివిధైః=అనేకవిధములయిన, మంత్రప్రయోగైః=మంత్రముల ప్రయోగించుట చేత, వారయితుం...శక్యః. (ఇట్లు) సర్వస్య = సమస్తమునకును, శాస్త్రవిహితం=శాస్త్రమునందు విధింపఁబడిన, ఔషధం=మందు, అస్తి=కలదు. మూర్ఖస్య=మొండివానికి, నాస్తి=లేదు.

తా. అగ్నికి జలంబును, ఎండకుగొడుగు, మదగజంబునకు అంకుశంబును, ఎద్దు, గాడిద మొదలగుజంతువులకుఁ గఱ్ఱయు, రోగంబునకు వివిధంబులగు మందులును, సర్పవిషంబునకుఁ బలువిధంబులగు మంత్రంబులును శాస్త్రములందు నివారకములుగ చెప్పఁబడియున్నవి. కాని మూర్ఖునిమూర్ఖత్వమును పోఁగొట్టునట్టియౌషధ మేశాస్త్రమునందును చెప్పఁబడలేదు.

చ. జలముల నగ్ని ఛత్రమునఁ • జండమయూఖుని దండతాడనం
బుల వృషగర్దభంబులను • బో ల్పగుమత్తకరీంద్రము న్సృణిం
జెలఁగెడురోగ మౌషధము• చే విషముం దగు మంత్రయుక్తి ని
ష్ఠులఁ దగఁ జక్కఁ జేయ నగు• మూర్ఖునిమూర్ఖత మాన్పవచ్చునే.

ఇది నీతిశతకమునందు మూర్ఖపద్ధతివర్ణన మను
ఒకటవదశకము.

విద్వత్పద్ధతి.

అవ. మూర్ఖపద్ధతిని నిరూపించినపిదప విద్వత్పద్ధతిని ఆరంభించుచున్నాఁడు:-

శ్లో. శాస్త్రోపస్కృతశబ్దసుందరగిరః శిష్యప్రదేయాగమా
విఖ్యాతాః కవయో వసన్తి విషయే యస్య ప్రభోర్నిర్ధనాః,
తజ్జాడ్యం వసుధాధిపస్య సుధియ స్త్వర్థం వినాఽపీశ్వరాః
కుత్స్యాః స్యుః కుపరీక్షకై ర్నమణయో యై రర్ఘతః పాతితాః.11

వ్యా.—అథ మూర్ఖపద్ధతివైలక్షణ్యేన విద్వత్పద్ధతిం వర్ణయతి; యద్వా, యదుక్తం వివేక స్యాత్యన్తావశ్యకత్వం, తస్య శాస్త్ర పరిజ్ఞాన సాధ్యత్వాత్, తస్య చ, విద్వదధీనత్వాత్, తత్పద్ధతివర్ణన మిదానీ మారభతే.-శాస్త్రేతి.—శాస్త్రైః కాణాద గౌతమీయాదిభి-రుపస్కృతాః అలంకృతా-స్తథా శబ్దేన వ్యాకరణేన-సున్దరాః-గిరో వాచో - యేషాం తే తథోక్తాః - అత్ర యద్యపి శాస్త్రపదగ్రహణే నైవ సర్వేషాం శాస్త్రాణాం సంగ్రహాత్ పార్థక్యేన శబ్దశాస్త్రగ్రహణే పౌనరుక్త్యం దూషణం స్యాత్ - తథాఽపి గోబలీవర్దన్యాయేన సమాధేయం - యద్వా 'సర్వశాస్త్రముఖం వ్యాకరణమ్' ఇతి తస్య ప్రాధాన్యాత్ పార్థక్యేన నిర్దేశః - అథవా ఇతరేషాం శా

స్త్రాణా ముపస్కారహేతుభూతత్వమాత్ర మేవ - అస్య తు 'వాణీ వ్యాకరణేన' ఇతి స్వే నై వో త్తరత్ర వక్ష్యమాణత్వాత్ తదేకా న్తసౌందర్యావహత్వేన పృథగ్గ్రహణ మితి మ న్తవ్యమ్, తథా శిష్యేభ్యో ఽన్తేవాసిభ్యః - ప్ర దేయాః వ్యాఖ్యానరూపేణ ప్రదాతుం యోగ్యాః - ఆగమాః శాస్త్రాణి యేషాం తే తథోక్తాః - సమ్యక్ శిక్షాపాటవాత్ ప్రబుద్ధాఖిలశాస్త్రసిద్ధాన్తత్వేన శిష్యద్వారా వ్యాఖ్యాతనిఖిలాగమాఇత్యర్థః- య ద్వా శిష్యేభ్యః ప్ర దేయాః వినియోగార్హాః న తు కుహకతయా గర్భ ఏవ జీర్ణీ కృతా ఇ త్యర్థః - తథా భూతా ఆగమా యేషాం తే తథోక్తాః - ని. 'ఆగమః శాస్త్ర ఆయతా' విితి విశ్వః, అత ఏవ విఖ్యాతాః సర్వత్ర ప్రసిద్ధాః, కవయో విద్వాంసః, నిర్ధనాః ధనహీనాః స న్తః, యస్య ప్రభో రాజ్ఞో, విషయే దేశే సన్నిధౌ వా, స న్తి తిష్ఠ న్తి, త న్నిరర్థత్వే నావస్థానం, తస్య వసుధాధిపస్య ప్రభో, రేవ, జాడ్యం మాన్ద్యం హైన్య మితి యావత్ * 'గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్మణి చే' తి ష్యఙ్ప్రత్యయః, సుధియో విద్వాంస స్తు, అర్థం ధనం, వినాఽపి - 'పృథ గ్వి నే' త్యాదినా వికల్పా ద్వితీయా, ఈశ్వరాః సమర్థాః పూజ్యా ఇ త్యర్థః - విద్యాయా ఏవ తేషాం మహాధనత్వా దితి భావః, కిం తు, యైః కుపరీక్షకైః రత్నశాస్త్ర పరిజ్ఞానాభావాత్ కుత్సిత పరిజ్ఞానిభిః, మణయః అమూల్యా అ పీతిభావః,అర్ఘతః మూల్యతః,పాతితాః యది బహుమూల్యా మణయో ఽల్పమూల్యాః కృతా ఇ త్యర్థః, కుత్స్యాః స్యుః కిం, న స్యురే వే త్యర్థః. అయ మర్థః - విద్వద్భిః ప్రభుసమాశ్రయే నైవ స్థాతవ్యం, 'సదాశ్రయేణ శోభన్తే పణ్డితా వనితా ల తా' ఇతి న్యాయాత్; తత్ర న తే యది విద్వన్మనోరథం పూరయేయు స్త త్తేషా మేవ కుత్సితత్వం, విద్వాంస స్తు కుపరీక్ష కోపహత మణయ ఇవ న కుత్స్యా ఇతి; అతః శ్రేయఃకామైః ప్రభుభిః తన్మనోరథ పూరకై రేవ భవితవ్య మితి తాత్పర్యమ్. శార్దూలవిక్రీడితం వృ త్తం—లక్షణం తూ క్తమ్.

టీ. శాస్త్ర...గిరం-శాస్త్ర=(తర్కముచ్యాకరణము మొదలుగాఁగల) శాస్త్రములచే, ఉపస్కృత=సంస్కరింపఁబడిన, శబ్ద=శబ్దములచే, సుందర=అందమైన, గిరః=వాక్కులుగలవారును,శిష్య...గమాః=శిష్య=శిష్యులకు, ప్ర దేయ=ఈయఁదగిన (నేర్పఁదగిన), ఆగమాః=శాస్త్రములు గలవారును, విఖ్యాతాః=(అంతట) ప్రసిద్ధులునగు, కవయః=పండితులు, నిర్ధనాః=ధనహీనులై,యస్య=ఏ, ప్రభోః=రాజుయొక్క,విషయే=దేశమునందు,వస న్తి=ఉందురో, తత్=అది (అట్లు పండితులు ధనహీనులైయుండుట), వసుధాధిపస్య=(ఆ)రాజుయొక్క,జాడ్యం=మాంద్యము; సుధియస్తు=బుద్ధిమంతులన్ననో,అర్థం వినా అపి=డబ్బులేకయే, ఈశ్వరాః=సమర్థులు; మణయః=రత్నములు, యైః=ఏ, కుప

రీక్షకైః=మదింపు దెలియనివారిచే, అర్ఘతః=వెలనుండి, పాతితాః=తగ్గింపబడినవో, తే=వారు(అనఁగా: మదింపుగాండ్రు), కుత్స్యాః=నిందింపఁదగినవారు. మణయః=రత్నములు, న=కావు.

తా. వ్యాకరణాది శాస్త్రపఠనము చేత నిర్దుష్టముగను మనోహరంబుగను పలుకుచు విద్యార్థులకు శాస్త్రంబుల బోధించుచు సుప్రసిద్ధు లయినపండితులు యేప్రభువు నొద్దనైనను ధనవిహీను లయియుండిరేని అది ఆప్రభువు యొక్క తెలివిలేమి నే తెలుపును. రత్నపరిజ్ఞానము లేనివర్తకుఁడమూల్యమణులను తక్కువవెలగఁ వానినిగా చెప్పినంతమాత్రముచేతనే ఆరత్నంబులకు లోపము రాదుగదా!

చ. సకలకలావిభూషితులు • శబ్దవిదుల్ నయతత్త్వబోధకుల్
ప్రకటకవీంద్రు లేనృపతి • పజ్జను నిర్ధను లై చరింతు రా .
వికృతపుజాడ్య మాదొరది • విత్తము లేకయ వారు పూజ్యులం
ధకజనదూషితంబులు ఘ •నంబులు గావె యమూల్యరత్నముల్.

అవ. "ధనవంతులకన్నను బండితులే రాజులచే నాదరింపఁదగినవా" రని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. హర్తు ర్యాతి న గోచరం కిమపి శం పుష్ణాతి యత్సర్వదా-
ప్యర్థిభ్యః ప్రతిపాద్యమాన మనిశం ప్రాప్నోతి వృద్ధిం పరామ్,
కల్పాన్తే ష్వపి న ప్రయాతి నిధనం విద్యాఖ్య మన్తర్ధనం
యేషాం తా న్ప్రతిమాన ముజ్ఝత నృపాః క స్తైః సహ స్పర్ధతే. 12

వ్యా.—అథ విద్యాధనస్య ప్రసిద్ధధనవైలక్షణ్యా వర్ణనద్వారా విదుషాముత్కర్షమాపాదయ న్నేతేషు గౌరవేణ విశ్వాసోత్పాదనార్థం నృపాన్ సంబోధయతి; హర్తురితి.—య ద్విద్యాఖ్యం ధనం, హర్తుః చోరాదేః-'హర్తు మితి' తుమున్నన్తాతే అపహర్తు మి త్యర్థః, గోచరం న యాతి విషయతాం న ప్రాప్నో తీతి-భావప్రధానో నిర్దేశః-త స్యాత్య న్తదుర్గ్రహత్వా దితి భావః, తథా సర్వదా కాల త్రయేఽపి, కి మప్యనిర్వాచ్యం, శం సుఖం, పుష్ణాతి వర్ధయతి - 'అర్థానా మర్జనే దుఃఖ మి'తి స్మరణాత్-ప్రసిద్ధం తు నైవ మితి భావః, అనిశం సర్వదా, అర్థిభ్యో విద్యార్థిభ్యః యాచకేభ్య శ్చ, ప్రతిపాద్యమానం వ్యాఖ్యాయమానం దీయమాన మపి చ, పరా ముత్కృష్టాం-వృద్ధి మభ్యుచ్ఛ్రయం, ప్రాప్నోతి-విద్యాయా వ్యాఖ్యానే నాభివృద్ధి సంభవా దితిభావః,తథా కల్పాన్తేషు ప్రళయే ష్వపి,నిధనం నాశం-న ప్రయాతి న నశ్య తీ త్యర్థః,

కల్పాన్తే ష్వ పీతి బహువచనగ్రహణం విద్యాధన స్యాత్యన్తవినాశాభావ ప్రకాశనార్థమ్, ప్రసిద్ధం తూక్తవిపరీత మితి భావః - త దుక్తం.—

'న భోగహార్యా, న చ బన్ధుహార్యా, న భ్రాతృహార్యా, న చ రాజహార్యా,

స్వదేశమిత్త్రం, పరదేశబన్ధు, ర్విద్యాసుధాం యే పురుషాః పిబన్తి.' ఇతి, త ద్విద్యాఖ్యం విద్యాభిధానం, య త్తదో ర్నిత్యసంబన్ధా త్తచ్ఛబ్ద స్యాధ్యాహారః, అన్తర్ధన మభ్యన్తరస్థవిత్తం, యేషాం పురుషాణా మ స్తీతి శేషః, అత స్తా న్విద్యాధనా న్ప్రతి, హే నృపాః రాజానో, మానం కోపం దురాగ్రహ మితి యావత్, ఉజ్ఝత, తై ర్విద్వద్భి స్సహ, కః పుమాన్ - స్పర్ధతే నిగృహ్ణాతి-న కో పీ త్యర్థః, తత స్తే సర్వదా గౌరవేణ బహుమాననీయా ఇతి భావః.

అ త్రోపమానాత్ ప్రసిద్ధ ధనా దుపమేయస్య విద్యాధన స్యాధిక్యకథనా ద్వ్యతిరేకాలంకారః-'ఉపమానా ద్య దన్యస్య వ్యతిరేక స్స ఏవ స' ఇతి కావ్యప్రకాశకారలక్షణాత్. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. యత్=ఏది (అనఁగా: విద్యాధనము), హర్తుః=అపహరించినవానికి, గోచరం=వశమును, నయాతి=పొందదో (అనఁగా విద్యాధనము నపహరించువానిచేతికి దొరకదనుట. అట్లే), సర్వదా=ఎల్లప్పుడు, కిమపి=చెప్పనలవికాని, శం=సుఖమును, పుష్ణాతి=పెంచునో; అనిశం=ఎల్లపుడు, అర్థిభ్యః=యాచకులకు, ప్రతిపాద్యమానమపి=ఈయఁబడుచున్నప్పటికిని, పరాం=అతిశయమగు, వృద్ధిం=పెంపును, ప్రాప్నోతి=పొందుచున్నదో, కల్పాంతేషుఅపి=ప్రళయకాలములయందు సైతము, నిధనం=నాశమును, నప్రయాతి=పొందదో, (తత్=అ,) విద్యాఖ్యం=విద్యయనుపేరుగల, అంతర్ధనం=లోపలనున్నద్రవ్యము, యేషాం=ఎవరికి, (అస్తి=కలదో,) తాన్ ప్రతి=(విద్యాధనముగల) వారియెడల, హేనృపాః=ఓదొరలారా! మానం=గర్వమును, ఉజ్ఝత=విడువుఁడు. కః=ఎవఁడు, తైఃసహ=వారితోడ, స్పర్ధతే=మచ్చరించును.

తా. విద్యాధనమును దొంగలుహరింపలేరు.అది(ధనమువలెగాక) ఎల్లప్పుడు సుఖమునే కలుగఁజేయును; కోరినవారికెల్లప్పు డిచ్చుచుండినను మఱింతవృద్ధి నందును. ప్రళయకాలమప్పుడును నశింపదు. ఇట్టి విద్యాధనముగలవారియెడ సామాన్యధనముగల రాజులు దురాగ్రహముడుగవలయును. వారి నెదుర్కొనుట కెవ్వరును జాలరు.

ఉ. హర్తకుఁ గాదు గోచర మహర్నిశముఙ్ సుఖపుష్టి సేయు స
త్కీర్తి ఘటించు విద్య యను దివ్యధనం బఖిలార్థికోటికిం

బూ_ర్తిగ నిచ్చినన్ బెరుఁగుఁ • బోదు యుగాంతపువేళ నైన భూ
భర్తలు తద్ధనాధికుల•పట్టున గర్వము మాను టొప్పగున్.

అవ. "పండితులు సంపదకు కట్టుపడరు" అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరిగతపరమార్థాన్ పణ్డితాన్ మావమంస్థా
స్తృణ మివ లఘు లక్ష్మీ ర్నైవ తాన్ సంరుణద్ధి,
అభినవమదరేఖాశ్యామగణ్డస్థలానాం
న భవతి బిసతన్తు ర్వారణం వారణానామ్. 13

వ్యా.—అథ త్వదీయలక్ష్మీ ర్న తేషాం ప్రతిబన్ధికా, అత స్తేషు బహుమానాచరణ తత్పరే ణైవ భవితవ్య మితి సదృష్టాన్తం రాజానం సంబోధయతి; పరీతి.—హే నృప, పరిగత పరమార్థాన్ విజ్ఞాత తత్త్వార్థాన్-'సర్వే గత్యర్థాః జ్ఞానార్థా' ఇతి న్యాయాత్-అథవా ప్రాప్తపురుషార్థాన్, పణ్డితాన్ విదుషః, మావమంస్థాః మావమానయ-మన్యతే రపపూర్వా ల్లుఙి థాసి 'న మాఙ్యోగ' ఇ త్యట్ప్రతిషేధః, కుత స్తృణ మివ లఘు నిస్సారా-లక్ష్మీ స్త్వదీయసంపత్తిః-ని.'శోభా సంపత్తి పద్మాసు లక్ష్మీః శ్రీ రివ గీయత' ఇతి విశ్వః, తాన్ పణ్డితాన్, నైవ సంరుణద్ధి ఈష దపి సంరోద్ధుం న శక్నో తీ త్యర్థః; తత్ర దృష్టాన్తః, అభినవ-మదరేఖాభిః దానధారాభిః-శ్యామాని గణ్డస్థలాని యేషాం తేషాం, వారణానాం మత్తేభానాం, బిసతన్తుః మృణాళసూత్రం, వారణం ప్రతిబన్ధక భూతం, న భవతి; అతః పణ్డితేషు బహుమానాచరణ తత్పరత్వే నైవ వ ర్తితవ్య మిత్యర్థః.

అత్ర దృష్టాన్తాలంకారః—

'యత్ర వాక్యద్వయే బిమ్బప్రతిబిమ్బత యోచ్యతే.
సామాన్యధర్మో వాక్యాభ్యాం స దృష్టాన్తో నిగద్యతే.'

ఇతి లక్షణాత్; స చోక్తోపమయాఽఙ్గేన సంకీర్యతే.

మాలినీవృత్తం-'ననమయయయుతేఽయం మాలినీ భోగిలోకై'రితి లక్షణాత్.

టీ. పరి...ర్థాన్-పరిగత=పొందఁబడిన, పరమ=శ్రేష్ఠమైన, అర్థాన్=పదార్థములుగల (అనఁగా: తత్త్వవేత్తలయిన), పండితాన్=విద్వాంసులను, మాఅవమంస్థాః=అవమానము చేయకుము. (ఏలయనఁగా:) తృణమివ=గడ్డిపోఁచవలె, లఘు=అల్పమైన, లక్ష్మీః=(నీ)సంపద, నఏవసంరుణద్ధి=అడ్డగింపనే అడ్డగింపదు. (ఎట్లనః) అభి...స్థలానాం-అభినవ=మిక్కిలి క్రొత్తలైన, మదరేఖా = మదపుచారలచే, శ్యామ = నల్లనైన,

గండస్థలానాం=చెక్కిళ్లప్రదేశములుగల, వారణానాం=ఏనుఁగులకు, బిసతంతుః=తామరతూఁటిలోపోగు, వారణం=అడ్డగించునది, నభవతి=కాదు.

తా. ఓయీ! యథార్థ మెఱిఁగినపండితుల నవమానింపకుము. నీసంపదను చూచి నీమాటలభరింతురని తలఁచెద వేమొ కానివారు నీసంపదను గడ్డిపోఁచవలె చూతురు. నూతననుగ మదధారకారుటచేత నలువెక్కిన చెక్కిళ్ళుగల మదగజంబుల తామరతూటిచేతఁ గట్టివేయుట సాధ్యమగునా?

తే. ప్రభులు పండితు లగువారి • వలన గర్వ
కలన మానుఁడు వారు మీ • కలిమి తృణము
లీలఁ బోలింప లేమి మృ • ణాళగుణము
భూరిమదవారణములకు • వారణంబె.

అవ. "రాజు ఒకవేళఁ గోపించునేని పండితులను దన యాస్థానమునుండి పొమ్మనఁగలఁడే కాని వారిపాండిత్యమును గీర్తిని బోఁగొట్టలేఁడు" అని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అమ్భోజినీవనవిహారవిలాస మేవ
హంసస్య హన్తి నితరాం కుపితో విధాతా,
న త్వస్య దుగ్ధజలభేదవిధౌ ప్రసిద్ధాం
వైదగ్ధ్యకీర్తి మపహర్తు మసౌ సమర్థః. 14

వ్యా.—కిం బహునా బ్రహ్మాఽపి తదీయవైదగ్ధ్యాపహరణే న శక్త ఇతి దృష్టాన్తముఖే నాహ-అమ్భోజి నీతి.—విధాతా బ్రహ్మా, కుపితః కేనచి ద్ధేతునా క్రుద్ధస్సన్, హంసస్య నిజయానమరాళస్య, అమ్భోజినీవనే పద్మినీవనే - యో విహారః క్రీడా-స ఏవ విలాసః లీలా-త మేవ న త్వన్యత్, నితరామ్ అతిశయేన, హన్తి నాశయతు, 'విలాస మేక' మితి పాఠే - ఏకం కేవలం విలాస మి త్యన్వయః, అమ్భోజాకరసంశోషణేన తత్ర విహారభఙ్గమాత్ర మేవ కర్తుం శక్నో తీ త్యర్థః, కిం త్వసౌ విధాతా, అస్య హంసస్య, దుగ్ధజలయోః క్షీరనీరయో - ర్భేదవిధౌ విభాగకరణే విషయే, ప్రసిద్ధాం ప్రఖ్యాతాం, వైదగ్ధ్యకీర్తిం వైదగ్ధ్యేన 'కృత్యవస్తుషు చాతుర్యం వైదగ్ధ్యం' పరికీర్త్యత' ఇ త్యుక్తలక్షణనైపుణ్యేన - ప్రయుక్తా యా కీర్తి స్తాం, మపహర్తుం న శక్నోతి. హంసో హి క్షీరమిశ్రితే నీరే నీరం విహాయ క్షీరం గృహ్ణా తీతి ప్ర

సిద్ధిః, ఏవం కుపితో రాజా స్వవిషయవాసానిషిద్ధ గూత్ర మేవ ... తేషా మశేషవిద్యాపరిశీలన జనితచాతుర్యభఙ్గ, మతో నిష్కాసేన భవితవ్యం విద్వత్సు రా జ్ఞేతి తాత్పర్యమ్.

ఆ త్రాప్రకృత విధాతృవృత్తాన్త కథనాత్ ప్రస్తుత రాజవిద్వజ్జన వృత్త ప్రతీతే రప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః - లక్షణం తూ క్తమ్.

వసన్తతిలకావృత్తమ్-'ఉక్తా వసన్తతిలకా తభజా జగౌ గ' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. విధాతా=బ్రహ్మ, కుపితః=కోపించినవాఁడై, హంసస్య=(తనవాహనమగు) హంసయొక్క, అంభో...లాసంఏవ-అంభోజినీవన=తామరతంపరలయందలి, విహార=విహరించుటలయొక్క, విలాసంఏవ = సొంపునుమాత్రమే, హన్తు=పాడుచేయును గాక. (కిం)తు=అంతయేకాని, అసౌ=ఈతఁడు (బ్రహ్మ), అస్య=దేనియొక్క (హంస యొక్క), దుగ్ధ...విధౌ-దుగ్ధ=పాలయొక్కయు, జల=నీటియొక్కయు, భేదవిధౌ= వేఱుచేయుటయందు, ప్రసిద్ధాం=పేరొందిన, వైదగ్ధ్యకీర్తిం=నేర్పుయొక్క కీర్తిని, అపహర్తుం=అపహరించుటకు, సమర్థః న=నేర్పరిగాఁడు.

తా. బ్రహ్మకు హంసమీఁద కోపమువచ్చునేని పద్మసరోవరము లందు విహరింపకుండునటుల చేయఁగలఁడుగాని నీరక్షీరంబుల వేఱు పఱుచుటయందుఁగలనేర్పును తీసివేయఁజాలఁడుగదా?

చ. వనజభవుండు కోపమున • వాహనమైనమరాళభర్తకున్
వనజవనీవిహారకల•నంబు దొలంగఁగఁ జేయుఁ గాని గుం
భనమున దుగ్ధజీవనవి•భాగవిధాననిరూఢనైపుణీ
జనితమహాయశోవిభవ•సారము హంసకు మాన్పఁ జాలునే.

అవ. "పురుషునకు విద్యయే యాభరణముగాని వేఱుగాదు" అనుచున్నాఁడు:-

శ్లో. కేయూరాణి న భూషయన్తి పురుషం హారా న చన్ద్రోజ్జ్వలా
న స్నానం న విలేపనం న కుసుమం నాలఙ్కృతా మూర్ధజాః,
వా ణ్యేకా సమలఙ్కరోతి పురుషం యా సంస్కృతా ధార్యతే
క్షీయన్తేఽఖిలభూషణాని సతతం వాగ్భూషణం భూషణమ్. 15

వ్యా.—అథ విదుషాం తావద్వి ద్యైవ భూషణరూపసంపత్తి రి త్యాహ ద్వాభ్యాం-కేయూరా ణీతి.—కేయూరా ణ్యఙ్గదాని-... భుజశిరోభూషణత్వేన ద్విత్వ మేవ వక్తవ్యం-తథాఽపి తద్విశేష...

వచన ప్రయోగ ఇతి మన్తవ్యం, పురుషం జనం, న భూషయన్తి నాలంకుర్వన్తీతి యథాయోగం సంబధ్యతే, చన్ద్రివ దుజ్జ్వలా ధవళతరాః, హారా ముక్తాహారా శ్చ, న భూషయన్తి, స్నాన మభిషేకో౽పి, న భూషయతి, విలేపనం ఘనసార కస్తూరీ గన్ధసార చర్చా౽పి, న భూషయతి, కుసుమం మల్లికా మాలతీ చమ్పకాది పుష్ప మపి-జాతా వేకవచనం, న భూషయతి, అలంకృతా అభ్యఙ్గపుష్పమాల్యాదినా సమ్యక్ప్రసాధితా, మూర్ధజాః శిరోరుహా, అపి న భూషయన్తి పురుష మితి సర్వ త్రానుషఙ్గః; కిం త్వేకా కేవలా, వాణీ, పురుషం, సమలంకరోతి సమ్యగ్భూషయతి, కేయం వాణీత్యత ఆహ-యా సంస్కృతా వ్యాకరణాదిపరిశుద్ధా, ధార్యతే స్వాయత్తీక్రియతే, సేత్యధ్యాహృతతచ్ఛబ్దేన సంబన్ధః; నను కేయూరాదీనాం విభూషణత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్త న్నిషేధే ప్రత్యక్షాపలాపః స్యా దిత్యాశఙ్క్య తేషాం క్షయిష్ణుత్వా న్న తథాత్వమిత్యాహ-అఖిలభూషణాని కేయూరాద్యుక్తాశేషభూషణాని, క్షీయన్తే కాలక్రమేణ నశ్యన్తి-'క్షీయన్తే ఖ ల్వి'తి పాఠే ఖలుశబ్దో వాక్యాలంకారే, వాగ్భూషణం సంస్కృతవాగ్రూపభూషణం తు, సతతం భూషణం నిత్యభూషణం-కదా౽పి న నశ్యతీత్యర్థః.

వ్యతిరేకాలంకారః - లక్షణం తూక్తమ్.

ఏత దాదిశ్లోకచతుష్టయం శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్.

టీ. పురుషం=మనుష్యుని, కేయూరాణి=భుజకీర్తులు, నభూషయంతి=అలంకరింపవు; చంద్రఉజ్జ్వలాః=చంద్రునివలెఁ బ్రకాశించునట్టి, హారాః=ముత్యాలహారములు, నభూషయంతి; స్నానం=జలకము, నభూషయతి=అలంకరింపదు. విలేపనం=(పచ్చకర్పూరము కస్తూరి కుంకుమపువ్వు మొదలగువాని వాసనచే గమగమలాడు) మైపూఁత, నభూషయతి; కుసుమం=పుష్పము, నభూషయతి; అలంకృతాః = ఉంచుకొనఁబడిన, మూర్ధజాః=వెండ్రుకలు, నభూషయంతి; (ఇఁకనేమనిన:) యా=ఏది, సంస్కృతా=(వ్యాకరణము మొదలగు శాస్త్రములచే) చక్కఁజేయఁబడినదై, ధార్యతే=ధరింపఁబడుచున్నదో, (సా=అ,) ఏకావాణీ=ఒకవాక్కుమాత్రమే, పురుషం=మనుష్యుని, సమలంకరోతి=బాగుగనలంకరించుచున్నది. అఖిలభూషణాని=(తక్కిన) ఆభరణములన్నియు, క్షీయంతే=క్షయించును. వాగ్భూషణం (తు) వాక్కనెడు నాభరణమన్ననో, సతతం=ఎల్లపుడు, ఆభరణము. (నిత్యమైన ఆభరణమనుట.)

తా. పురుషునకు భుజకీర్తులు, సూర్యహారములు, చంద్రహారములు, మొదలగుసొమ్ములుగాని, స్నానము, చందనము పూసికొనుట, పూలు

ముడుచుకొనుట, కురులుదువ్వుకొనుట మొదలగువానిలో నేదియుగాని యలంకారము నియ్యఁజాలదు. శాస్త్రసంస్కారముగలవాక్కు ఒకటి యే అలంకారమును కలుగఁజేయును. సువర్ణమయాదిభూషణములన్నియు నశించును. వాగ్భూషణ మొక్కటియే నశించనిభూషణము.

ఉ. భూషలు గావు మర్త్యులకు • భూరిమయాంగదతారహారముల్
భూషితకేశపాశమృదు•పుష్పసుగంధజలాభిషేకముల్
భూషలు గావు పూరుషుని • భూషితుఁ జేయుఁ బవిత్రవాణి వా
గ్భూషణమే సుభూషణము•భూషణముల్ నశియించు నన్నియున్.

అవ. "విద్యయనునదియె సర్వోత్తమమనియు, విద్యరానివాఁడు పశుప్రాయుఁ" డనియు జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విద్యా నామ నరస్య రూప మధికం ప్రచ్ఛన్నగుప్తం ధనం
విద్యా భోగకరీ యశస్సుఖకరీ విద్యా గురూణాం గురుః,
విద్యా బన్ధుజనో విదేశగమనే విద్యా పరా దేవతా
విద్యా రాజసు పూజ్యతే నహి ధనం విద్యావిహీనః పశుః. 16

వ్యా.—విద్యా నామేతి.—రూపం నామ కుణ్డలహారనూపురాఙ్గదాదిచతుర్విధభూషణాభావేఽపి విభూషితవ ద్భాసమాన ఆకారవిశేషః-త దుక్తం భావప్రకాశే -
'ఆవే ధ్యారోప్య విశేష్య బన్ధనీయై ర్భూషితం
య ద్భూషిత మి వాభాతి త ద్రూప మితి కథ్యతే.' ఇతి.—

విద్యా నామ వేదశాస్త్రాద్యాత్మికా విద్యైవ, నరస్య పుంసో, ఽధికం భూయిష్ఠం, రూప ముక్తలక్షణాకారవిశేషః - తద్వల్లోకరఞ్జకత్వా దితి భావః, తథా ప్రచ్ఛన్నం నిగూఢం యథా తథా - గుప్తం రక్షితం, ధన విద్యైవేతి సంబన్ధః - తద్వత్కాలాన్తరే పోషకకారకత్వా దితిభావః, విద్యా భోగాన్ కరోతీతి భోగకరీ స్రక్చన్దనాదిభోగ్య వస్తులాభహేతుః, తథా యశ స్సమాఖ్యా-సుఖ మిన్ద్రియతర్పణమ్-ఏతత్కరీ ఏతద్ధేతు శ్చ - ఉభయత్రాపి*'కృఞో హేతుతాచ్ఛీల్యానులోమ్యే ష్వి'తి టప్రత్యయే టిత్వాత్ జీప్, తథా విద్యా, గృణన్త్యుపదిశ న్తీతి గురవ స్తేషాం హితాహితోపదేష్టౄణా మాచార్యాణా మపి - గురు రుపదేష్టృభూతా - తథా పరమార్థబోధకత్వా దితి భావః, విద్యా, విదేశగమనే ప్రవాసే, బన్ధుజనః సుహృజ్జనః-తద్వద్విశేషోపచారసంపాదకత్వా దితి భావః - తదుక్తం-'స్వదేశమిత్రం పరదేశబన్ధుం విద్యాసుధాం యే పురుషాః పిబన్తి', విద్యా, పరా దేవతా పరమాత్మభూతా - మోక్షదాయ

కత్వా దితి భావః-య ద్వా పరా దేవతా స్వాభీష్ట దేవతా - తథా ఐహికాముష్మికఫల దత్వా దితి భావః-విద్యా, రాజసు రాజమధ్యే, పూజ్యతే ప్రశస్యతే - గౌరవసంపన్న త్వా ద్రాజపూజ్యా భవతీ త్యర్థః-యద్వా విద్యాశబ్దేన విద్యావాన్ లక్ష్యతే రాజశబ్దేన చ తత్సభాః లక్ష్యన్తే తథా చ విద్యావాన్ రాజసభాసు పూజ్యతే పురస్క్రియతే సంభావ్యత ఇతి యావత్, ధనం ద్రవ్యం తు, న హ్యుక్తప్రకారం న భవ తీత్యర్థః, తస్మా ద్విద్యయా ఉక్తరూపయా - విహీన శ్శూన్యః జనః, పశుః పశుప్రాయః - కర్తవ్యాకర్తవ్య వివేక రాహిత్యా దితి భావః, తతో బహూపకారకత్వా ద్విశిష్టవిద్యైవ ప్రధానం న త్వన్య దితి తాత్పర్యమ్.

అత్ర విద్యాయాః రూపధనాద్యాకారేణ బహుధా నిరూపణా న్నిరవయవ మాలారూపకాలంకారః.

టీ. విద్యానామ = విద్యయనునది, నరస్య=పురుషునకు, అధికం=అతిశయమైన, రూపం=అందము; ప్రచ్ఛన్నగుప్తం=చాటుగా దాఁచిపెట్టఁబడిన, ధనం=ద్రవ్యము; విద్యా=విద్య, భోగకరీ=భోగములను గలిగించునది; సుఖకరీ=సుఖములనుగలిగించునది; విద్యా=విద్య, గురూణాంగురుః=గురువులకుగురువు; విద్యా=విద్య, విదేశగమనే=పరదేశమునకుఁ బోయినపుడు, బంధుజనః=చుట్టము, విద్యా=విద్య, పరా = ఉత్కృష్టమైన, దేవతా=దేవత; విద్యా=విద్య, రాజసు=రాజులనడుమ, పూజ్యతే=పూజింపఁబడుచున్నది. ధనం=ధనము, నహి=కాదుగదా? (పూజింపఁబడదు అనుట.) విద్యావిహీనః=విద్యలేనివాఁడు, పశుః=పసరము. (నీచుఁడనుట.)

తా. పురుషునకు విద్యయేరూపము. విద్యయేరహస్యముగదాఁచిపెట్టఁబడినధనము. విద్యయే సకలభోగములను కీర్తిని సుఖమును కలుగఁజేయును. విద్యయే గురువువలె అన్నియుబోధించును పరదేశమునందుఁ జుట్టమువలె సహాయ మొనర్చును. విద్యయే పరమాత్మ. విద్యయే రాజపూజితము. ధన మిట్టిదికాదు. ఇట్టి విద్యలేనివాఁడు పశుతుల్యుఁడు.

ఉ. విద్య నిగూఢగుప్త మగు • విత్తము రూపము పూరుషాళికిన్
విద్య యశస్సు భోగకరి • విద్య గురుండు విదేశబంధుఁడున్
విద్య విశిష్టదైవతము • విద్యకు సాటి ధనంబు లేదిలన్
విద్య నృపాలపూజితము • విద్య నెఱుంగనివాఁడు మర్త్యుఁడే.

అవ. "విద్యయుండిన సర్వముండినట్లే" యనుచున్నాఁడు:—

శ్లో॥ క్షాన్తి శ్చే త్కవచేన కిం కి మరిభిః క్రోధోఽస్తి చే ద్దేహినాం
జ్ఞాతి శ్చే దనలేన కిం యది సుహృ ద్దివ్యౌషధైః కిం ఫలమ్,

కిం సర్పై ర్యది దుర్జనాః కిము ధనై ర్విద్యాఽనవద్యా యది
వ్రీడా చే త్కిము భూషణై స్సుకవితా యద్యస్తి రాజ్యేన కిమ్. 17

వ్యా.—అథ లోకహితాహిత వర్ణనప్రసంగా త్తస్యా ఏవ ప్రకృష్టైశ్వర్యభావ మాహ,-క్షాన్తి రితి.—దేహినాం ప్రాణినాం - క్షాన్తిః తితిక్షా-పరభవాది షూత్పద్య మానేషు క్రోధప్రతిబన్ధక ఇతి యావత్, అస్తి చే త్తర్హి, కవచేన వర్మణా, కిం ఫల మితి సర్వ త్రానుషజ్యతే న కించి ద పేత్యర్థః - తస్యా ఏ వారుస్తుదానా మనవకాశ ప్రదద్వా దితి భావః, క్రోధ శ్చిత్తక్షోభో,ఽస్తి చేత్,అరిభిః శత్రుభిః, కిం త స్యైవా త్మశ్శత్రుత్వా దుపద్రవహేతుత్వా చ్చేతి భావః,జ్ఞాతి ర్దాయాదో,ఽస్తి చే, దనలేనా గ్నినా, కిం త స్యైవ సర్వార్థనిర్మూలననిదానత్వా దితి భావః, సుహృత్ సన్మిత్ర మస్తి యది * 'సుహృ ద్దుర్హృదౌ మి త్రామిత్రయో' రితి నిపాతనా త్సాధుః, దివ్యౌషధైః సిద్ధ వషధైః,కిం ఫలం న కించి దపి-త స్యైవా రోగ్య కరత్వా దితి భావః,దుర్జనాఃఖలా, స్సన్తి యది, సర్పై రాశీవిషైః, కిం తేషా మేవ ప్రాణాపహారిత్వా దితి భావః, అనవ ద్యా నిర్దుష్టా *'అవద్య ప ణ్యే'త్యాదినా నిపాతనా త్సాధుః-తతో నఞ్ సమాసః - 'తస్మా న్ను డచీ'తి నుడాగమః,విద్యా వేద వేదాఙ్గాద్యాత్మి కా, అస్తి యది,ధనైః కిం తస్యా ఏవాఖిలభోగసాధకత్వా దితి భావః, వ్రీడా అకార్యప్రవృత్తౌ మనస్సంకోచల క్షణలజ్జా,ఽస్తి చే, ద్భూషణైః కిము హారనూపురాద్యలంకరణైః కిం-తస్యా ఏవ లోకో త్తర భూషణత్వా దితి భావః, సుకవితా సత్కావ్యకర్తృత్వం-ని. 'సంఖ్యావా న్పణ్డితః కవి రి'త్యమరః - య ద్వా కవయతి వర్ణయతి రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనాం కరో తీతి కవి-స్తస్య భావ స్తత్తా-యది, రాజ్యేన భూమణ్డలాధిపత్యేన కిం - తస్యా ఏవ సకల లోక వశీకరత్వా దితి భావః - రా జ్ఞో భావః కర్మ వా రాజ్యం ప్రజాపరిపాలనా త్మకం - పురోహితాదిత్వా. ద్యక్ప్రత్యయః.

టీ. దేహినాం=ప్రాణులకు, క్షాంతిః=ఓర్పు (అనఁగా: ఇతరులు తన్ను బాధిం చుచున్నను కోపింపక సహించియుండుట), అస్తిచేత్=కలదేని,కవచేన=కవచముచేత, కింఫలమ్=ఏమిలాభము? ('ఫలమ్' అనుపదమును 'కిం' పదములన్నిటితోడను అన్వయిం చుకొనునది) క్రోధః=చిత్తక్షోభము, అస్తిచేత్, అరిభిః=శత్రువులచే, కింఫలమ్; జ్ఞాతిః =దాయాది, అస్తిచేత్, అనలేన=నిప్పుచే, కింఫలమ్; సుహృత్=మిత్రుఁడు, అస్తియది= కలఁడేని, దివ్యౌషధైః=సిద్ధౌషధములచే, కింఫలమ్, దుర్జనాః=దుర్మార్గులు, సంతిచేత్= కలరేని, సర్పైః=పాములచే, కింఫలమ్; అనవద్యా = దోషరహితమైన, విద్యా=విద్య, అస్తియది, ధనైః=ద్రవ్యములచే, కింఫలమ్; వ్రీడా = సిగ్గు, అస్తిచేత్, భూషణైః=

నగలచే, కింఫలమ్; సుకవితా=మంచికవిత్వము, అస్తియది, రాజ్యేన=ప్రభుత్వముచేత, కింఫలమ్.

తా. ఓరుపున్న యెడల కవచములక్కఱలేదు కోపమున్న యెడల (ఉపద్రవము గలుగఁజేయుటకు) శత్రువు లక్కఱలేరు. దాయాదియున్న యెడల వేఱే నిప్పు అక్కఱలేదు. మిత్రముండెనేని సిద్ధౌషధము లక్కఱలేదు దుర్జనులుండిరేని సర్పము లక్కఱలేదు.

చ. క్షమ కవచంబు క్రోధ మది • శత్రువు జ్ఞాతి హుతాశనుఁడు మి
త్రము వగుమందు దుర్జనులు • దారుణపన్నగముల్ సువిద్య వి
త్త ముచితలజ్జ భూషణ ము•దాత్తకవిత్వము రాజ్య మీక్షమా
ప్రముఖపదార్థముల్ గలుగు•పట్టునఁ దక్కఁవచాదు లేటికిన్.

అవ. "విద్వాంసులవల్లనే లోకముచక్కఁగనిలిచియున్న"దని చెప్పుచున్నాఁడు :-

శ్లో. దాక్షిణ్యం స్వజనే దయా పరిజనే శాఠ్యం సదా దుర్జనే
ప్రీతిః సాధుజనే నయో నృపజనే విద్వజ్జనే చార్జవమ్,
శౌర్యం శత్రుజనే క్షమా గురుజనే కాన్తాజనే ధృష్టతా
యే చైవం పురుషాః కలాసు కుశలా స్తే ష్వేవ లోకస్థితిః. 18

వ్యా.—అథ విదుషాం గుణవర్ణనపూర్వకం లోకవ్యవస్థాపకత్వ మాహ దాక్షిణ్య మితి.— స్వజనే బన్ధుజనే ష్వి త్యర్థః జాతా వేకవచనమ్ - ఏవ ముత్తరత్రాపి - దాక్షిణ్యం ఛన్దానువర్తనమ్ - అన్యథా వినిందేయు రితి భావః-ని. 'దక్షిణ స్సరళో వామపరచ్ఛన్దానువర్తి ష్వి'తిః, పరిజనే భృత్యజనేషు విషయే,దయా దాక్షిణ్యాదితద్దుఃఖప్రహాణేచ్ఛా - అన్యథా విజహ్యు రితి భావః, దుర్జనే ఖలజనేషు విషయే, సదా శాఠ్యం విప్రియకారిత్వమ్ - అన్యథా అధిక్షిపేర న్నితి భావః, సాధుజనే సజ్జనేషు విషయే, ప్రీతిః స్నేహః-ఆదర ఇతి యావత్-అన్యథాఽనుతపేయు రితి భావః,నృపజనే రాజసు విషయే, నయో నీతిః-అనువర్తనతాత్పర్య మితి యావత్ - అన్యథా దణ్డయేర న్నితి భావః, విద్వజ్జనే పణ్డితజనేషు విషయే, ఆర్జవ మవక్రతా-అన్యథా నిషిధ్యేయు రితి భావః, శత్రుజనే శత్రుజనేషు విషయే, శౌర్యం విక్రాన్తత్వమ్-అన్యథా నిపాతయేర న్నితి భావః, గురుజనే పిత్రాదిషు విషయే, క్షమా సహిష్ణుత్వమ్-అన్యథా శపేర న్నితి భావః, కాన్తాజనే నారీజనేషు విషయే, ధృష్టతా ప్రాగల్భ్యం చ-అన్యథా వశీకుర్యు రితి భావః; ఇ త్యేవ ముక్తవిధాసు, కలాసు శిల్పేషు-ని. 'కళా శిల్పే

కాలభేదే చన్ద్రాంశే కలనా క లేతి వైజయన్తీ, యే చ పురుషాః, కుశలాః నిపుణాః, తేషు పురుషే ష్వేవ, లోకస్థితిః లోకమర్యాదా, ఆ స్తీతి శేషః, త ఏవ లోకవ్యవస్థా సంస్థాపకాః న తు తద్గుణరహితా ఇ త్యర్థః. ఏవం భూతా స్తు విద్వాంస ఏవ న త్వన్య ఇతి హృదయమ్

టీ. స్వజనే=తనవారియందు, (ఇచ్చట: జనే=జాత్యేకవచనము) దాక్షిణ్యం=మోమోటము, పరిజనే = సేవకజనమునందు, దయా=కనికరము, దుర్జనే=దుష్టునియందు, శాఠ్యం = రహస్యముగా నప్రియము చేయుట, సాధుజనే = మంచివానియందు, ప్రీతిః=ప్రేమ, నృపజనే=రాజులయెడ, నయః=నీతియు, విద్వజ్జనే=పండితులయెడ, ఆర్జవమ్=తిన్నదనము, శత్రుజనే=శత్రువులయెడ, శౌర్యం=పరాక్రమము, గురుజనే=గురువులయెడ, క్షమా=ఓర్పు, కాంతాజనే=స్త్రీలయెడ, ధృష్టతా=దిట్టతనము, ఏవం=ఇట్లు, కలాసు=విద్యలయందు, యేచపురుషాః=ఏపురుషులు, కుశలాః=నేర్పరులో, తేషు ఏవ=వారియందే. లోకస్థితిః=లోకమర్యాద, (అస్తి=ఉన్నది.)

తా. బంధువులయందు దాక్షిణ్యముతో నుండుటయు (దాక్షిణ్య మనఁగా వారియిష్టానుసారము నడచుట), సేవకులయందు దయ, దుర్జనులయందు కఠినముగ నుండుట, సజ్జనులయందుఁ బ్రీతియు, రాజులయందు అనుసరణమును, విద్వాంసులయందుఁ గ్రమప్రవర్తనమును, శత్రువులయందుఁ బరాక్రమమును, పెద్దలయందు ఓర్పును, స్త్రీలయందు దిట్టతనమును ఏపురుషులు గనఁబఱుతురో అట్టివారలే లోకస్థితికిఁ గారణభూతులు.

చ. పరకృప భృత్యులందు నిజవర్గమునం దనుకూలవృత్తి కా
పురుషులయందు శాఠ్యము సుబుద్ధులయం దనురక్తి దాల్మి స
ద్గురువులయందు గౌరవము కోవిదు లందు నయంబు రాజులం
దరిజనులందు శౌర్యము మృగాక్షులయందు బ్రగల్భభావ మీ
వరుసఁ గళాప్రవీణు లగువారలయందు వసించు లోకముల్.

అవ. "సజ్జనసాంగత్యము మిక్కిలి గొప్పది" యనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జాడ్యం ధియో హరతి సిఞ్చతి వాచి సత్యం
మానోన్నతిం దిశతి పాప మపాకరోతి,
చేతః ప్రసాదయతి దిక్షు తనోతి కీర్తిం
సత్సఙ్గతిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామ్. 19

వ్యా. ఇత్థం విద్వజ్జనానుగ్రహ్య సంప్రతి సత్సంగతేః శ్రేయస్కరత్వమాహ.—జాడ్యమితి.—ధియః బుద్ధేః, జాడ్యం మాన్ద్యం, హరతి నిరస్యతి, వాచి వచనే, సత్యం సూనృతభావం, సిఞ్చత్యాప్లావయతి, మానోన్నతిం బహుమానాతిశయం, దిశతి ప్రయచ్ఛతి, పాపం కిల్బిషం, మపాకరోతి నాశయతి-ధర్మోపదేశాది నేతిభావః, తథా చేతః, ప్రసాదయతి నిర్మలయతి - జ్ఞానోపదేశాది నేతి భావః, దిక్షు దశసు కీర్తిం, తనోతి విస్తారయతి, అత సత్సంగతి స్సజ్జనసమాగమః, పుంసాం కిం శ్రేయో న కరోతి కథ యేతి పృథగ్జనసంబోధనమ్ - సర్వమపి శ్రేయః కరోత్యేవేత్యర్థః అత స్సైవ సంగతిః కర్తవ్యా న తు దుర్జనై రితి తాత్పర్యమ్.

అత్ర క్రియాణాం బహూనాం సముచ్చితత్వాత్సముచ్చయాలంకారః-'గుణ క్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఉదాహృతః' ఇతి లక్షణాత్.

వసంతతిలకావృత్తం - లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. సత్సంగతిః=మంచివారితోడి సహవాసము, పుంసాం=పురుషులకు, ధియః=బుద్ధియొక్క, జాడ్యం=మాంద్యమును, హరతి = పోఁగొట్టును. వాచి = వాక్కునందు, సత్యం=నిజమును, సించతి=చల్లును (అనఁగా: సత్యవాదినిజేయుననుట.) మానఉన్నతిం=గౌరవముయొక్క యాధిక్యమును (మిక్కిలిగౌరవమును), దిశతి=ఇచ్చును. పాపం=పాపమును, అపాకరోతి=పోఁగొట్టును. చేతః = మనస్సును, ప్రసాదయతి=నిర్మలము చేయును. దిక్షు=దిక్కులయందు, కీర్తిం=యశస్సును, తనోతి=విస్తరింపఁజేయును. కిం=దేనిని, నకరోతి=చేయదు, కథయ=చెప్పుము.

తా. సత్సహవాసము బుద్ధిమాంద్యమును బోఁగొట్టును. సత్య వాక్యములనే పలుకఁజేయును. మంచిగౌరవము నిచ్చును. పాపములఁ బోఁగొట్టును. మనస్సు బాగుచేయును దిక్కులయందు గీర్తిని వ్యాపింపఁజేయును. వేయేల? అది చేయఁజాలని మంచి యేలోకమున లేదు.

తే. సత్యసూక్తి ఘటించు ధీజడిమ మాన్చు
గౌరవ మొసంగు జనులకుఁ గలుష మడఁచుఁ
గీర్తి బ్రకటించుఁ జిత్తవిస్ఫూర్తిఁ జేయు
సాధుసంగంబు సకలార్థసాధనంబు.

అవ. "మహాకవులు మృతులయినను గీర్తిశరీరులయి బ్రదికియేయుందు" రనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జయన్తి తే సుకృతినో రససిద్ధాః కవీశ్వరాః.
నాస్తి తేషాం యశఃకాయే జరామరణజం భయమ్ 20

వ్యా.—అథైతేషా మసాధారణమహిమాస్పదత్వా ల్లోకోత్తరత్వం వర్ణయ న్నిగమయతి —జయన్తీతి.—సుకృతినో ధన్యాః .. ని. 'సుకృతీ పుణ్యవాన్ ధన్య' ఇత్యమరః, రససిద్ధాః సిద్ధశృఙ్గారాదిరసాః సిద్ధపారదఘుటికా శ్చ* 'వాఽఽహితాగ్న్యాదిష్వి'తి నిష్ఠాయాః పరనిపాతః, తే ప్రసిద్ధాః పూర్వోపవర్ణితా వా, కవీశ్వరాః కవిసార్వభౌమాః పణ్డితోత్తమా ఇతి వా, జయన్తి సర్వోత్కర్షేణ వర్తన్తే - అద్యాఽపీతి శేషః; యద్వా - రససిద్ధాః సిద్ధరసాః - బ్రహ్మసాక్షాత్కారవన్త ఇత్యర్థః-'రసో వై స' ఇతి శ్రుతేః,

'శృఙ్గారాదౌ విషే వీర్యే పారదే బ్రహ్మవర్చసే
వేత స్యాస్వాదనే హేమ్ని నిర్యాసేఽమృతశబ్దయోః—రసః.'

ఇ త్యభిధానా చ్చ, కవీశ్వరాః-కవయః క్రాన్తదర్శిన-స్తేషా మీశ్వరాః కాలత్రయాభిజ్ఞా బ్రహ్మవిద్యావిశారదా ఇ త్యర్థః, జయన్తి, కుత, స్తేషాం కవీశ్వరాణాం, యశఃకాయే కీర్తిశరీరే, జరామరణాభ్యాం జాతమ్ - ఇతి తథోక్తం, భయం నాస్తి; రససిద్ధానాం భౌతికశరీర ఏవ జరామరణభయం నాస్తి, యశశ్శరీరే తు కిం వక్తవ్యం, తస్య కల్పాన్త స్థాయిత్వా దితి భావః.

అత్ర రససిద్ధపదార్థస్య విశేషణగత్యా భయాభావపదార్థం ప్రతి హేతుత్వా త్కావ్యలిఙ్గభేదః. వృత్త ముక్తమ్.

టీ. సుకృతినః=మంచిగ్రంథములను రచించినవారును (పుణ్యవంతులును అని యర్థాంతరము.), రససిద్ధాః=సిద్ధించినశృంగారాదిరసములుగలవారును(సిద్ధించినపాదరసములుగలవారును), (అయిన), తే=ప్రసిద్ధులగు, కవీశ్వరాః=కవీంద్రులు (కాలత్రయవేదులగు యోగులు), జయన్తి=సర్వోత్కృష్టులైయున్నారు. తేషాం=వారి (కవీశ్వరుల యోగుల)యొక్క, యశఃకాయే=కీర్తియనెడు శరీరమునందు, జరామరణజం=ముదిమిచేతను చావుచేతను పుట్టిన, భయం=దిగులు, నఅస్తి=లేదు.

తా. తత్తద్రసానుగుణముగ వర్ణించు నైపుణ్యముండుటచేత ధన్యాత్ములగు కవీశ్వరులు జరామరణములు లేని తమకీర్తిశరీరములచేత సిద్ధౌషధసేవచే జరామరణముల నతిక్రమించిన యోగులవలె సర్వదా ప్రకాశించుచుందురు.

క. సుకృతాత్ములు గసిద్ధులు
సుకవీంద్రులు విజయనిధులు • సుమ్ము తదీయా
ధికకీర్తిశరీరంబులు
ప్రకటజరామరణజన్మ • భయరహితంబుల్‌•

ఇతి నీతిశతకమునందు విద్వత్పద్ధతివర్ణన మను రెండవదశకము.

మానశౌర్యపద్ధతి.

అవ. విద్వత్పద్ధతిని నిరూపించినపిదప విద్వాంసులకు సైతము మానశౌర్యము లావశ్యకము లగుటవలన, నీమానశౌర్యపద్ధతి నారంభించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. క్షుత్క్షామోఽపి జరాకృశోఽపి శిథిలప్రాయోఽపి కష్టాం దశా
మాపన్నోఽపి విపన్నదీధితి రపి ప్రాణేషు నశ్యత్స్వపి,
మత్తేభేన్ద్రవిభిన్నకుమ్భపిశితగ్రాసైకబద్ధస్పృహః
కిం జీర్ణం తృణ మత్తి మానమహతా మగ్రేసరః కేసరీ. 21

వ్యా.—అథ విదుషా మపి మానశౌర్యయో రపేక్షితత్వా ద్విద్వత్పద్ధతినిరూపణానన్తరం మానశౌర్యపద్ధతిం నిరూపయతి—క్షుత్క్షామ ఇతి.—క్షుధా క్షామః క్షీణోఽపి * 'క్షాయో మ' ఇతి మత్వం, జరయా విస్రసయా - కృశో జీర్ణోఽపి - ని. 'విస్రసా జరే' త్యమరః, శిథిలప్రాయః విశ్లథాఙ్గతయా బలహీన స్సన్నపీ త్యర్థః, కష్టాం దశా మాహారాలాభా దతికృచ్ఛ్రావస్థా, మాపన్నః ప్రాప్తోఽపి - ని. 'దశా వర్తా వవస్థాయా మి'తి విశ్వః, అత ఏవ విపన్నదీధితి ర్నష్టకాన్తి రపి, కిం బహునా ప్రాణేషు పఞ్చసు, నశ్య త్సూత్క్రమమాణేషు సత్స్వపి - ప్రాణప్రయాణే సంప్రాప్తే స త్యపీ త్యర్థః, మత్తేభేన్ద్రస్య మత్తగజపుఙ్గవస్య - విభిన్నో విదారితో - యః కుమ్భః కుమ్భస్థలం - తత్ర య త్పిశితం మేదో మాంసం - తద్గ్రాసే తత్కబళనే- ఏకం ముఖ్యం యథా తథా - బద్ధా సన్దానితా - స్పృహా వాఞ్ఛా యస్య స, ఇతి శౌర్యాతిశయోక్తిః, తథా మానమహతా మభిమానోన్నతానా, మగ్రేసరోఽగ్రగణ్యః * 'పురోఽగ్రతోఽగ్రేషు సర్తే రి'తి టప్రత్యయః, కేసరీ సింహః, జీర్ణం తృణం ఘాసమ్, అత్తి కిమ్ అభ్యవహరతి కిం-నాత్త్యే వే త్యర్థః. ఇతి మానాతిశయోక్తిః; నీచజన్తు స్తు నైవ మితి భావః.

అత్ర య ద్యపి సర్వ త్రాపిశబ్ద స్తావ దేకైక విశేషణ విశిష్ట స్యై వాత్యన్త నీచవృత్తిప్రవృత్తిం ద్యోతయతి, తథాఽ ప్యుక్తాఖిల విశేషణ విశిష్టోఽపి గజేన్ద్రమేదః

కబళనవిహితప్రతిజ్ఞః కేసరీ న నీచవస్తుని ప్రవర్తత ఇతి మహతీ మానశౌర్యపరకాష్ఠోక్తి రితి మన్తవ్యమ్.

'ప్రాణా నపి పరిత్యజ్య మాన మే వాభిరక్షయేత్,
ప్రాణా స్తరజ్గచపలా మాన మాచన్ద్రతారకమ్.'

ఇతి వచనా న్మాన శౌర్యసంపన్నేన భవితవ్యం యశస్కామే నేతి భావః.

అత్ర ప్రకరణే కుత్రచి న్మానస్య కుత్రచి చ్ఛౌర్యస్య కుత్రచి దుభయస్య చ ప్రాధాన్యకథన మపి ద్రష్టవ్యమ్. కులక్రమాగతోత్తమశీలపరిపాలనం మానం-సహాయ మనపేక్ష్య శత్రుసంహరణసామర్థ్యం శౌర్య మితి వివేకః.

అత్ర ప్రాయే ణాప్రస్తుతప్రశంసాలంకారో౽నుసంధేయః.

శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం - లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. మత్తే...స్పృహః-మత్త=మదించిన, ఇభఇంద్ర=మంచియేనుఁగులయొక్క, విభిన్న=బాగుగచీల్పఁబడిన, కుంభ = కుంభస్థలమునందలి, పిశిత = మాంసముయొక్క, గ్రాస=తిండియందు, ఏక=ముఖ్యముగా, బద్ధ=కూర్పఁబడిన, స్పృహః=కోరికగలదియు (దీనిచే శౌర్యము తెలుపఁబడెను), మానమహతాం=మానముచే నధికులగువారిలో (అతి మానవంతులలో), అగ్రేసరః=మొదటిదైన, కేసరీ=సింహము, క్షుత్ క్షామః అపి=ఆఁకలిచే బక్కచిక్కినదైనను, జరాకృశః అపి=ముదిమిచేకృశించినదైనను, శిథిలప్రాయః అపి=ఇంచుమించుగా కీళ్లుసడలినదైనను, కష్టాం=కఠినమైన, దశాం=అవస్థను, ఆపన్నః అపి=పొందినదైనను, (అందువలన) విపన్నదీధితిః అపి=చెడినకాంతిగలదైనను, ప్రాణేషు=ప్రాణములు, నశ్యత్సుఅపి=పోవుచున్నవైనను, జీర్ణం=చీఁకిన, తృణం=గడ్డిపోఁచను, అత్తికిం=తినునాయేమి? (దీనిచే మానమ తెలుపఁబడినది.)

తా. శూరాగ్రణియగు సింగము ఆఁకలిచే డస్సినను, ముదిమిచేఁ జిక్కినను, కష్టస్థితినిబొందినను, కాంతివిహీన మయినను, ప్రాణములు పోవుచున్నను మదించిన ఏనుఁగుయొక్కకుంభస్థలమును పగులఁగొట్టి యందలిమాంసమును భుజింపఁ దలఁచునే కాని ఎండుగడ్డినితినునాయేమి?

ఉ. గ్రాసము లేక స్రుక్కిన జ•రాకృశ మైన విశీర్ణ మైన సా
యాసము నైన నష్టరుచి • యైనను బ్రాణభయార్త మైన ని
స్త్రాసమదేభకుంభపిశి•తగ్రహలాలసశీలసాగ్రహా
గ్రేసరభాసమాన మగు• కేసరి జీర్ణతృణంబు మేయునే;

అవ. ''అందఱును వారివారికి శక్తికిఁ దగిన ఫలమునే కోరుదు'' రనుచు నాఁడు:—

శ్లో. స్వల్పస్నాయు వసావసేకమలినం నిర్మాంస మప్యస్థి గోః
శ్వా లబ్ధ్వా పరితోష మేతి న చ తత్తస్య క్షుధాశాన్తయే,
సింహో జమ్బుక మఙ్క మాగత మపి త్యక్త్వా నిహన్తి ద్విపం
సర్వః కృచ్ఛ్రగతోఽపి వాఞ్ఛతి జనః సత్త్వానురూపం ఫలమ్. 22

వ్యా. క్షుద్రజన్తు స్తథైవ మితి ఉక్త మే వార్థం భఙ్గ్యన్తరే ణాహ— స్వ ల్పేతి.—శ్వా శునకః, స్వల్పయోః లేశమాత్రయోః - స్నాయు వసయోః - స్నాయు ర్వస్నసాఖ్యనాడీభేదః - వసా మేదః - తయో - రవసేకేన మేళనేన - మలినం మలదూషిత మపి - ని. 'వస్నస -స్నాయుః స్త్రియాం'-'హృన్మేద స్తు వపా వసే' త్యమరః, నిర్మాంసం మాంసలేశ శూన్య మపి, గోః పశోః-

ని. 'స్వర్గేషుపశువాగ్వజ్రదిఙ్నేత్రఘృణిభూజలే
లక్ష్యదృష్ట్యా స్త్రియాం పుంసి గౌః' ఇ త్యమరః,

అస్థి కీకసం, లబ్ధ్వా, పరితోష మేతి సంతుష్యతి, త చ్చ గవాస్థి తు, తస్య శునః, క్షుధా * 'ఆపం చైవ హలన్తానా మి'తి వచనా ట్టాప్ - తస్యాః శాన్తయే క్షున్నివారణాయ, న పర్యాప్తం న భవ తీ త్యర్థః - అస్తి ర్భవన్తీపరోఽప్రయుజ్యమానోఽప్యస్తీతి భాష్యకారవచనాత్ - భవ న్తీతి లటః పూర్వాచార్యాణాం సంజ్ఞా - నీచజన్తు రితి భావః, సింహ స్తు, అఙ్కం సమీప - మాగత మపి - సమీపవర్తిన మ పీ త్యర్థః- ని. 'అఙ్క స్సమీప ఉత్సఙ్గే చిహ్నే స్థానాపవాదయో' రితి విశ్వః, జమ్బుకం క్రోష్టారం, త్యక్త్వా అనాదృ త్యాలక్ష్యీ కృ త్యేతి యావత్, ద్విపం గజ మేవ దూరస్థ మ పీతి భావః, నిహ న్తి విదారయతి; తథా హి - కృచ్ఛ్రగతోఽప్యతిసంకటస్థోఽపి, సర్వోఽశేషో జనః, సత్త్వానురూపం స్వశక్త్యనుగుణం, ఫలం లాభం, వాఞ్ఛతి; న తు దుర్బలః ప్రకృష్టఫలకాఙ్క్షీ ప్రబలో నికృష్టలాభకాఙ్క్షీ చ భవతి; అతః శ్వసింహదృష్టాన్తేన నీచానీచవస్తు పరిహారపరిగ్రహతత్పరేణ భవితవ్య మాయుష్మ తేతి భావః.

వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. శ్వా=కుక్క, స్వల్పస్నాయు=కొంచెపాటిసన్ననరముగలదియు, వసా... మలినం-వసా=క్రొవ్వుయొక్క, అవసేక = తడుపుట చేత, మలినం = మురికిదైనదియు, నిర్మాంసం=మాంసములేనిదియు, అపి=అయినను, గోః=ఎద్దుయొక్క, అస్థి=ఎముకను, లబ్ధ్వా=లంకించుకొని, పరితోషం=సంతోషమును, ఏతి=పొందును; తత్ చ=అది (ఎముక)

యో, తస్య=అతనియొక్క, క్షుధాశాంతయే=ఆఁకలినిజల్లార్పుటకొఱకు, న=కాదు; సింహః=సింహము, అంకం=ఒడిని, గతంఅపి=పొందినదానినైనను, జంబుకం=నక్కను, త్యక్త్వా=వదలి, ద్విపం=ఏనుఁగును,హంతి=చంపును;కృచ్ఛ్రగతః అపి=కష్టమునుపొందిన వైనను, సర్వఃజనః=ఎల్లజనము, స్తత్వ అనురూపం=(తన) సత్త్వముఁదగిన, ఫలం=లాభ మును, వాంఛతి=కోరును.

తా. కుక్క మాంసహీనమై సన్నని నరములు క్రొవ్వు స్వల్పముగ నుండిన మలినమైనయెముక దొరకినంతనే సంతోషము నొందునుగాని అయ్యది దానియాఁకలిని దీర్పదు. సింగము తనయెదుట జంబుకములు చరించుచుండినను వాని వదలి వనంబంతయుఁ గ్రుమ్మరి గజరాజమును చంపును. కావున జనులు కష్టకాలమునందును తమశక్తికి దగినలాభమునే కోరుదురుగాని ఎచ్చుతక్కువలుగఁ గోరరు.

ఉ. స్నాయువసావసేకమలి॰నమ్మగు నెమ్ము గ్రహించి జాగిలం
బాయతమోద మందుఁ జన॰ దాఁకలి దానికిఁ బెంత నున్న గో
మాయువు దాసిఁ జూచి పరి॰మార్చక సింగము దంతిఁ గూల్చు నే
చాయల నెల్లవారు నిజ॰సత్త్వసమానఫలార్థులే కదా.

అవ. నీచులయొక్కయు నుత్తములయొక్కయు నడవడిలోని తారతమ్యమును సూచించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. లాఙ్గూలచాలన మధ శ్చరణావఘాతం
భూమౌ నిపత్య వదనోదరదర్శనంచ,
శ్వా పిణ్డదస్య కురుతే గజపుఙ్గవస్తు
ధీరం విలోకయతి చాటుశతైశ్చ భుఙ్క్తే. 23

వ్యా.—అథ క్షుద్రజన్తో శ్చేష్టావిశేష మాహ-లాఙ్గూలేతి.—శ్వా.సారమేయః, లాఙ్గూలచాలనం పుచ్ఛవివర్తనమ్, అధః భూతలే చరణావఘాతం పాదేన విదారణంచ, భూమౌ, నిపత్య స్వయ మేవ పతిత్వా, వద నోదర దర్శనం వక్త్ర కుక్షి ప్రదర్శనం చ, పిణ్డదస్య పురస్తా దితి శేషః, కురుతే నిజనీచచేష్టా మావిష్కరుత ఇత్యర్థః, పుమాన్ గౌః పుంగవః వృషభః-విశేషణసమాసః * 'గో రతద్ధితలుకీ'తి సమాసాన్తష్టచ్ - స ఏవ పుంగవః శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః - ని. 'శ్రేష్ఠోక్షాణౌ తు పుంగవా వి'తి వైజయన్తీ - గజపుంగవో గజేన్ద్రస్తు, ధీరం గమ్భీరం, విలోకయతి పశ్యతి - పిణ్డదసన్నిధా విలి భావః, అథ చాటుశతై రనేక ప్రియోక్తిభిః - అనూనవాక్యైశ్చ వా

భుఙ్క్తే అభ్యవహరతి - గుడతణ్డు లాదిక మితిశేషః * 'భుజోఽనవన' ఇత్యాత్మనే పదమ్. ఇమా వేవ నీచానీచ జనయోః దృష్టాన్తా వితి భావః.

వసన్తతిలకావృత్తం - లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. శ్వా=కుక్క, పిండదస్య=కూటిముద్ద వేయువానియెదుట, లాంగూలచాలనం = తోఁకనాడించుటను, అధః=క్రింద, చరణఅవఘాతం = కాళ్లతోఁగొట్టుటను, భూమౌ=నేలయందు,నిపత్య=(వెల్లకిల)పడి,వదనఉదందర్శనంచ=నోటిని కడుపునుజూపుటను, కురుతే=చేయును; గజపుంగవః తు=మంచియేనుఁగుఅన్ననో, (పిండదుని),ధీరం=బెట్టుగా, విలోకయతి=చూచును; చాటుశతైః=మంచి మాటలయొక్క వందలచేత, భుఙ్క్తే=తినును.

తా. కుక్క తనకు పిడికెడు నన్నము పెట్టువాని యెదుట తోఁక నాడించుట కాలితోనే భూమియందుఁ బడి నోరు కడుపుఁ జూపించుట మొదలగునీచకృత్యము లెన్నియో చేయును. గజశ్రేష్ఠము ధైర్యముతోఁ జూచుచు మావటివానిచేత ప్రియవాక్యములచేత లాలింపఁబడుచు నాహారమును గ్రహించును.

ఉ వాలముఁ ద్రిప్పు నేలఁ బడిౘవక్త్రముఁ గుక్షియుఁ జూపుఁ గ్రిందటం
గా లిడుఁ ద్రవ్వుఁ బిండదునిౘకట్టెదుటన్ శునకంబు భద్రశుం
డాలము శాలితండులగుౘడంబులు చాటువచశ్శతంబుతో
నోలి భుజించు ధైర్యగుణౘయుక్తిగఁ జూచు మహోన్నతస్థితిన్.

అవ. "శౌర్యమానాదులుగల వంశోద్ధారకుఁడే సఫలజీవితుఁడు" అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో॥ పరివర్తిని సంసారే మృతః కో వా న జాయతే,
స జాతో యేన జాతేన యాతి వంశ స్సముున్నతిమ్. 24

వ్యా.—అథ మాన శౌర్యసంపన్నతయా వంశవర్ధన స్యైవ జనస్య సత్త్వాలాభో న త్వన్య స్యే త్యాహ—పరివర్తి నీతి.— పరివర్తిని ధర్మాధర్మవశా త్పునఃపున్యే వా వర్తమానే, సంసారే జరామరణరూపే సంసారచక్రే, కో వా పుమాన్, మృతః ప్రేతః, న జాయతే న భవ తీతి ఉత్పన్నో వా న భవ తీతి శేషః - యద్వా - కో వా న మృతః కో వా న జాయతే నోత్పద్యతే - సర్వోఽ ప్యుత్పన్నో మృత శ్చ భవ త్యే వేత్యర్థః - 'జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుః ధ్రువం జన్మ మృతస్య చే'తి భగవద్వచనా దితి భావః, తతః కి మత ఆహ, స పుమాన్, జాత ఉత్పన్నో జన్మలాభవా

నితి యావత్, కిం భూసా దిత్యత ఆహ, యేన జాతే నోత్పన్నేన పుంసా, వంశో ఒన్వ వాయ, సమున్నతిం మహత్వాన్నత్యం, యాతి ప్రాప్నోతి; వంశోద్ధారః యరపుర్ణ మాశో స ఏవ జన్మలాభవా, నేవం భూతత్వం చ మానశౌర్య సంపన్న స్యైవ న త్వన్యస్య, అతః కి మస్యై రజాగళ స్తనవ దుత్పన్నై ర్మశకవ ద్వినష్టై శ్చేతి భావః.

అనుష్టుభం వృత్తమ్.

టీ. పరివర్తిని=తిరుగుచుండు, సంసారే=చావు పుట్టుకలవరుసలో, మృతః=చచ్చినవాఁడు, కఃవా=ఎవ్వఁడు, నజాయతే=పుట్టఁడు? యేనజాతేన=ఏపుట్టినవానిచేత (ఎవఁడు పుట్టుటచేత), వంశః=కులము, సమున్నతిం=గొప్పతనమును, యాతి=పొందునో, సః=వాఁడు, జాతః=పుట్టినవాఁడు.

తా. చావు పుట్టుక లనునవి యెప్పుడునుగల యీసంసారచక్రమునఁ జచ్చినవారందఱును బుట్టువారే. అట్లు పుట్టినవారిలో నశింపనివారెవరు? ఎవనిపుట్టుకవలన వంశము కీర్త్యాదులచేత వాసిగాంచునో వాఁడే జన్మించినవాఁడు. వానిజన్మయే గణనీయము

తే. ప్రాణిలోకంబు సంసారపతిత మగుట
వసుధపైఁ గిట్టి పుట్టని వాఁడు గలఁడె
వానిజన్మంబు సఫల మెవ్వానివలన
వంశ మధికోన్నతి వహించి వన్నె కెక్కు.

అవ. మానవంతుని వర్తనమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కుసుమస్తబక స్యేవ ద్వయీ వృత్తి ర్మనస్వినః,
మూర్ధ్ని వా సర్వలోకస్య శీర్యతే వన ఏవ వా. 25

వ్యా.—ఇత్థంభూతస్య పురుషస్య వ్యాపార మాహ - కుసు మేతి.— కుసుమస్తబక స్యేవ పుష్పగుచ్ఛ స్యేవే త్యేకం పదం, మనస్వినో ధీరస్య - మాన శౌర్య శాలినః పుంస ఇ త్యర్థః, ద్వయీ ద్వివిధా, వృత్తి ర్వ్యాపారః, 'ద్వే గతీ హీ'తి పాఠే స్పష్టోఽర్థః - తృతీయా తు న సంభవ తీ త్యర్థః; కిం త ద్వృత్తిద్వయ మి త్యత ఆహ:—సర్వలోకస్య సర్వేషాం జనానా మి త్యర్థః, మూర్ధ్ని శిర స్యున్నత స్థానే చ, స్థీయత ఏ వేతి శేషః, అథవా వన ఏ వారణ్యే, శీర్యతే వా జీర్యతే వా - భావే లట్, ఏవ ముభయీ వృత్తిః - శౌర్యా దున్నతస్థానస్థితి స్తదలాభే మానా దర ణ్యే జీర్ణతా వా ఇతి వివేకః, ఇయ మేవ పుంసాం శ్రేయస్కరీ వృత్తి రితి భావః,

కుసుమస్తబక స్యే వే త్యత్ర సమాసః—శ్రౌతీ పూర్ణోపమా ఽలంకారః, ఇవ శబ్దేన సహ సమాసస్య సంభవాత్ - తథా చ వార్తికమ్ * 'ఇవేన సహ నిత్యసమాసో విభక్త్యలోపశ్చ, పూర్వ పద ప్రకృతిస్వరత్వం చే'తి వృత్తం పూర్వవత్.

టీక. కుసుమస్తబకస్య ఇవ=పూలగుత్తివలె, మనస్వినః= గొప్పబుద్ధిగలవానికి (మానము శౌర్యముగలవానికి), వృత్తిః = నడవడి, ద్వయీ = రెండువిధములు: (ఎట్లనఁగా:) సర్వలోకస్య = సమస్తజనముయొక్క, మూర్ధ్ని=శిరస్సునందు (అనఁగా సిగయందని స్తబకపక్షము. అందఱికన్నను పైవాఁడై అని మనస్విపక్షము.) (స్థితిః = ఉండుట) వా=అట్లుకాదేని, వనే ఏవ = అరణ్యమందే, శీర్యతే వా= జీర్ణించుటయో.

తా. మానవీయుఁడగు విద్వాంసునకు పుష్పగుచ్ఛమునకుఁబోలె ఎల్లఱిచేత శిరసావహింపఁబడుటయో, లేక అరణ్యముననే మగ్గుటయో ఈరెండుగతులే తక్క వేఱువిధములేదు.

తే. కుసుమగుచ్ఛంబునకుఁ బోలెఁ • బొసఁగు శౌర్య
మానవంతున కివి రెండు • మహితగతులు
సకలజనమస్తకప్రదే•శముల నైన
వనమునం దైన జీర్ణభా•వంబుఁ గనుట.

అవ. మానశౌర్యవంతుఁడు శక్తి యుండియు గొప్పకార్యములనే చేయఁబూనుకొనును:—

శ్లో. సన్త్యన్యేఽపి బృహస్పతిప్రభృతయ స్సమ్భావితాః పఞ్చషా
స్తాన్ప్రత్యేష విశేషవిక్రమరుచీ రాహు ర్న వైరాయతే,
ద్వావేవ గ్రసతే దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరౌ భాస్వరౌ
భ్రాతః పర్వణి పశ్య దానవపతి శ్శీర్షావశేషాకృతిః. 20

వ్యా. ...పున రప్యుక్తోభయగుణవైశిష్ట్య స్యై వోత్కృష్టతా మాహ.—సన్తీతి.—అన్యే వక్ష్యమాణ సూర్యచన్ద్రాపేక్షయా ఇతరే, బృహస్పతిప్రభృతయః బృహస్పతిప్రముఖాః - ప్రభృతిశబ్దేన బుధశుక్రాదయోఽపి గృహ్యన్తే, పఞ్చ షట్ వా పఞ్చషాః గ్రహాః * 'సంఖ్యా వ్యయే' త్యాదినా బహువ్రీహిః * 'బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే డజబహుగణా' దితి సమాసాన్తో డచ్ప్రత్యయః, సంభావితాః గ్రాహ్యత్వే నోపస్థితాః బహుమతా వా, సన్తి వర్తన్తే, తాన్ ప్రతి బృహస్పతిప్రభృతీన్ లక్ష్యీకృత్యే త్యర్థః, విశేషేషు విశిష్టేషు తేజోమహత్స్వితి యావత్ - విక్రమే పరాక్రమణే - రుచిః ప్రీతి ర్యస్య స తథోక్తః - తేజస్విభి స్స హైవ కలహాచరణతత్పర ఇత్య

ర్థః, ఏషః ఉపరాగకర్తృత్వేన ప్రసిద్ధో, రాహుః సైంహికేయః, న వైరాయతే వైరం న కరోతి - అలక్ష్యత్వాత్ తత్ర బళనతత్పరో న భవతీత్యర్థః * 'శబ్ద వైర కలహాభ్ర కణ్వ మేఘేభ్యః కరణ' ఇతి క్యఙ్ * 'అకృత్సార్వధాతుకయో ర్దీర్ఘః, ఇతి దీర్ఘః-విక్రమరుచీ రాహు రిత్యత్ర*'రో రి'తి రేఫలోపే*'ఢ్రలోపే పూర్వస్య దీర్ఘోఽణః' ఇతి దీర్ఘః, కిం తు, భాస్వరౌ తేజస్వినౌ * 'స్థేశ భాస' ఇత్యాదినా వరచ్ప్రత్యయః, ద్వౌ పృథౌ, దివాకర నిశాప్రాణేశ్వరౌ సూర్యాచన్ద్రమసా వేవ - అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదార్థోఽయ మేవకారః, శీర్ష మే వావశేషో యస్యా స్సా శీర్షావశేషా ఆకృతి ర్యస్య శిరోమాత్రావశిష్టగాత్ర ఇ త్యర్థః-'శీర్షావశేషీకృత' ఇతి పాఠేఽప్యయ మే వార్థః పరిణమయితవ్యః, దానవపతి ర్దానవేశ్వరః పూర్వోక్తో రాహుః, పర్వణి దర్శపౌర్ణమాసీప్రతిపత్సంధౌ, గ్రసతి గిళతి, హే భ్రాత రిత్యాదరేణ పృథగ్జనసంబోధనం, ప శ్యేత్యత్ర వాక్యార్థః కర్మ.—యత శ్శిరోమాత్రావశిష్ట ఏ వాయ మీదృక్కార్యాచరణతత్పరో ఽభూ త్సంపూర్ణాఙ్గ శ్చే త్కిం కరిష్యతి న జానా మీతి భావః; ఏవం మానశౌర్యశాలినో హి నిజాఙ్గవై కల్యం న పరిగణయేయు రితి కిం తు మహ త్కార్య మేవ కర్తుం వ్యవస్య న్తీతి తాత్పర్యమ్.—పురా కిల దేవానా మమృతప్రదానసమయే విష్ణుచక్రేణ చ్ఛిన్న శీర్షత్వా చ్ఛిరోమాత్రావశిష్టగాత్రోఽభూ త్సైంహికేయ ఇతి పౌరాణికీ కథాఽత్రానుసంధేయా. శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్.

టీక. అన్యే = ఇతరులు, బృహస్పతి ప్రభృతయః=బృహస్పతి (బృహస్పతి, శుక్రుఁడు, శని, అంగారకుఁడు, బుధుఁడు) మొదలయినవారు, పంచషాః=అయిదాఱుగురు, సంభావితాః=పూజితులై (అనఁగా: గ్రహింపఁదగినవారలై), సంతి=ఉన్నారు. తాన్ ప్రతి=వారినిగుఱించి, విశేష...రుచిః—విశేష=గొప్పవారిమీఁద, విక్రమ=పరాక్రమమందు, రుచిః=ప్రేమగల (అనఁగా: గొప్పవారితో డీకొనుటకు నిచ్చయించు), ఏషః = ఈ, రాహుః = రాహుగ్రహము, నవైరాయతే = పగఁబెట్టుకొనఁడు. భాస్వరౌ=ప్రకాశించు, దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరౌ=సూర్యచంద్రులను, ద్వావేవ=ఇద్దఱియందుమాత్రమే, శీర్షావశేషాకృతిః—శీర్ష=తల మాత్రము, అవశేష=మిగతగాఁగల, ఆకృతిః=ఆకారముగలవాఁడు (అయినను), దానవపతిః = రాక్షసరాజు (రాహువు), పర్వణి=పర్వమునందు (అనఁగా: సూర్యుని అమావాస్యయందు, చంద్రుని పూర్ణిమయందు), గ్రసతే=మ్రింగును. (హే) భ్రాతః=(ఓ) అన్నా! పశ్య=చూడుము.

తా. బృహస్పతి మొదలగు గణనీయములైన అయిదాఱు గ్రహములున్నను పరాక్రమశీలుఁడగు రాహువు వారి తెరువుపోక శీర్షావశిష్టు

దైత్యుండియు తేజోవంతు లగుదివాకరనిశాకరు (సూర్యచంద్రు) లను మాత్రమే పర్వకాలములందుఁ బీడించుచున్నాఁడు

క. గురుముఖ్యుల్ గల దేవ రాట్పురు శుభాంగుల్ ఖేచరుల్ వారిలో
వరవిక్రాంతవిహారి రాహు వెపుడున్ వైరంబు సేయండు భా
స్వరులన్ భాస్కరయామినీచరులనే బాధించుచున్నాఁడు ద
త్పరతన్ మస్తకశేషమూర్తి యగునా దైత్యుండు గర్వంబునన్.

అవ. "మహాత్ములమహిమ యనంత" మని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వహతి భువనశ్రేణిం శేషః ఫణాఫలకస్థితాం
కమఠపతినా మధ్యేపృష్ఠం సదా సచ ధార్యతే,
త మపి కురుతే క్రోడాధీనం పయోధి రనాదరా
దహహ మహతాం నిస్సీమాన శ్చరిత్రవిభూతయః. 27

వ్యా.—అథ మహతాం మాహాత్మ్య మాహ—వహ తీతి.—శేషః, ఫణాః సహస్రసంఖ్యాకాః స్ఫటాః ఫలకా నీవ తేషు - స్థితాం, భువనశ్రేణీం పాతాళాదిచతుర్దశ విష్టపపఙ్క్తిం, వహతి ధారయతి - ని. 'స్ఫటాయాం తు ఫణా ద్వయో రి' త్యమరః, స చ శేషః కమఠపతినా ఆదికూర్మేణ *'పతి స్సమాస ఏ వే'తి ఘిసంజ్ఞాయా 'మాఙ్గో నాస్త్రియా మి'త్యాఙో నాభావః, పృష్ఠస్య మధ్యే మధ్యేపృష్ఠం నిజఖర్పరోపరిప్రదేశ ఇ త్యర్థః * 'పారే మధ్యే షష్ఠ్యా వే' త్యవ్యయీభావః - తత్సన్నియోగా దేదన్తత్వం చ మధ్యశబ్దస్య, సదా నిరన్తరం, ధార్యతే, ఉహ్యతే, త మపి కమఠపతి మపి, పయోధిః ప్రళయార్ణవః, అనాదరాత్ అనాయాసాత్, క్రోడాధీనమ్ ఆదివరాహాయత్తం కురుతే - ప్రళయకాలే పాతాళగతభూమణ్డల స్యాదివరాహావతారేణ విష్ణునా నిజదంష్ట్రయా సముద్ధృతత్వా దితి భావః, అతో మహతాం మానశౌర్యశాలినాం మహానుభావానాం సంబన్ధిన్యః, శ్చరిత్ర విభూతయో మాహాత్మ్య సంపదో, నిస్సీమానో నిర్మర్యాదా - అవాఙ్మనస గోచరా ఇతి యావత్, అహ హే త్యాశ్చర్యే - ని. 'అహ హే త్యద్భుతే ఖేద' ఇ త్యమరః.

అత్ర పూర్వపూర్వ స్యోత్తరోత్తర గుణోత్కర్షావహత్వా న్మాలాదీపకాఖ్యో ఽలంకారః - త దుక్తం విద్యానాథేన -

'యదా తు పూర్వపూర్వస్య సంభవే దుత్తరోత్తరం
ప్రత్యుత్కర్షావహత్వం త న్మాలాదీపక ముచ్యతే.' ఇతి.

హరిణీవృత్తం - లక్షణం తూక్తమ్.

టీక. శేషః=ఆదిశేషువు, ఫణాఫలకస్థితాం=పలకలవంటి (వేయి) పడగలమీఁద ఉన్నదానినిగా (ఉంచుకొని), భువనశ్రేణిం భువన=లోకములయొక్క, శ్రేణిం = వరుసను, వహతి=మోచుచున్నాఁడు; సః చ=అతఁడు (ఆదిశేషుఁడు)ను, కమఠపతినా=తాఁబేటిరాయునిచే, మధ్యేపృష్ఠం=వీఁపునడుమ, సదా=ఎల్లపుడు, ధార్యతే=మోయఁబడుచున్నాఁడు; తం అపి=అతనిని (కూర్మరాజును) గూడ, పయోధిః=సముద్రము, అనాదరాత్ = అనాయాసముగా, క్రోడ = ఆదివరాహమునకు, ఆయత్తం = అధీనునిగా, కురుతే=చేయుచున్నది. అహహ = ఔరా! మహతాం=గొప్పవారియొక్క, చరిత్ర విభూతయః = నడవడియొక్క వైభవములు, నిస్సీమానః=మేరలేనివి.

తా. ఆదిశేషుఁడు పదునాలుగులోకములను తనపడగలచేత మ్రోయుచున్నాఁడు. అతనిని ఆదికూర్మమూర్తి మూఁపున వహించుచున్నాఁడు. ప్రళయకాలసముద్రుఁడట్టియాదికూర్మమును ఆదివరాహునికి లోఁబడినవానినిగాఁ జేయుచున్నాఁడు. కావున మహాత్ముల మహిమకు మేరలేదు.

మ. భువనశ్రేణి వహించు శేషుఁడు ఫణాభోగంబుపై సంతతం
బవలీలన్ భరియించుఁ బృష్ఠమునఁ గూర్మాధీశ్వరుం డాతనిన్
ఘనళక్రోడవశాత్ముఁ జేయు నతనిన్ వారాశి యశ్రాంతిచే
నవురా ధీరచరిత్రసంపద లసంఖ్యాతప్రభావోన్నతుల్.

అవ:— "మానశౌర్యములుగలవాఁడే గొప్పవాఁడుగాని యవిలేనివాఁడు గాఁ" డని మైనాకుని దృష్టాంతముగఁ గైకొని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వరం ప్రాణోచ్ఛేదః సమదమఘవన్ముక్తకులిశ
ప్రహారైరుద్గచ్ఛద్బహుళదహనోద్గారగురుభిః,
తుషారాద్రేః సూనో రహహ పితరి క్లేశవివశే
న చాసౌ సంపాతః పయసి పయసాం పత్యురుచితః. 28

వ్యా.—మానశౌర్యశాలిన ఏవ శ్లాఘమహత్త్వం న తు తద్విహీనస్యేతి మైనాకం దృష్టాన్తీకృత్యాహ - వరమితి.—తుషారాద్రేః సూనోః హిమవత్పుత్రస్య మైనాకస్య, ఉద్గచ్ఛన్ ఉజ్జృమ్భమాణో - బహుళో భూయిష్ఠశ్చ - యో దహనశ్శిలాసంఘర్షణజనితవహ్నిః - తస్యోద్గారైః స్ఫులింగైః - గురుభిః దుస్సహైః, సమదేన సదర్పేణ - మఘవతా దేవేన్ద్రేణ - ముక్తస్య ప్రయుక్తస్య - కులిశస్య వజ్రా

యుధస్య - ప్రహారై ర్విదారణైః, ప్రాణోచ్ఛేదో మరణ మి త్యర్థః, పరం మనాక్ప్రి యం-ని. 'దైవా ద్వృతే పరః శ్రే్ష్ఠ త్రిషు క్లీబం మనాక్ప్రియ,' ఇ త్యమరః, కుతః, అహ హేతి ఖేదాతిశయద్యోతనార్థో ఒనుకరణశబ్దః, పితరి హిమవతి, క్లేశేన వజ్ర ప్ర హార జనిత దుఃఖేన - వివశే విహ్వలే సతి, అసా వ ద్యాఽ ప్యుపలభ్యమానః, పయ సాం పత్యు స్సముద్రస్య - అ త్రాసమాసత్వేన ఘిసంజ్ఞాభావాత్ * 'ఖ్యత్యా త్పర స్యే'తి కృతయణాదేశా త్తిశబ్దా త్పరస్య జసో ఒకారస్య ఉకారాదేశః, పయసి సలిలే సంపాతః ప్రవేశః - నిజప్రాణ సంరక్షణార్థం నిమజ్జ్యావస్థాన మి త్యర్థః, ఉచితో న్యాయ్యో, న చ న భవతి హి, అ న్యై వేతి శేషః, యతో మానశౌర్య సంపన్నస్య పుంసః స్వప్రాణమాత్ర పరిత్రాణ తత్పరతయా క్వచిన్నిలీయావస్థాన మేవాత్యన్తాయశ స్కరమ్,కిముత పితరి క్లేశవివశే; అతః ప్రాణపరిత్యాగే నాపి మానశౌర్యే ఏవ ప్రతిష్ఠాప నీయే, అన్యథా మహా నపవాద స్స్యా దితి భావః. అ త్ర 'దారశబ్దస్య గౌణత్వా న్న గ్రామ్యతాదోషః, ప్రత్యుత సౌన్దర్యాతిశయ మే వాపాదయతి, త దుక్తం దణ్డ్యా చార్యైః-

> 'నిష్ఠ్యూ తోద్గీర్ణ వాన్తాది గౌణవృత్తివ్యపాశ్రయమ్
> అతిసున్దర మన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహతే.' ఇతి.

పురా కిల భూమణ్డలోపద్రవకారిణాం పర్వతానాం కోపవశా త్పక్షచ్ఛేదోద్యతే శక్రే భయవిహ్వలో మైనాకః సముద్రమధ్యే నిమజ్జ్యాతిష్ఠ దితి పౌరాణికీ కథాఽత్రాను సంధేయా. శిఖరిణీ వృత్తమ్.

టీక. తుషారఅద్రేః=మంచుకొండ (హిమవంతము) యొక్క, సూనోః=పుత్త్రు నికి (అనఁగా: మైనాకునికి), ఉద్గ...రుభిః - ఉద్గచ్ఛత్ = పైకి వెడలుచున్న, బహుళ =అతిశయమైన, దహన = నిప్పులయొక్క, ఉద్గార = క్రక్కుటవలన, గురుభిః = ఓర్వరాని, సమద...రైః - సమద=గర్వముగల, మఘవత్ =ఇంద్రునిచేత, ముక్త=విడు వఁబడిన, కులిశ = వజ్రాయుధముయొక్క, ప్రహారైః=దెబ్బలచేత, ప్రాణఉచ్ఛేదః= ప్రాణముపోవుట, పరం = కొంతమేలు. అహహా!=అయ్యయ్యో!, పితరి = తండ్రి, క్లేశవివశే-క్లేశ = (వజ్రాయుధపు దెబ్బల) నొప్పిచే, వివశే = మైమఱచియుండఁగా, పయసాంపత్యుః=సముద్రుని (నీళ్లదొర) యొక్క, పయసి = నీటియందు, సంపాతః = పడియుండుట, ఉచితః = తగినది, న=కాదు.

తా. హిమవంతుని కుమారుఁడగు మైనాకునికి, దేవేంద్రుఁడు తనబలమిఁకొలఁది వేయు నిప్పులు గ్రక్కుచు నోర్వరాక మీఁదఁబడు

కులిశము యొక్క దారాహతిచేఁ జచ్చుటె కొంచెము మంచిదిగాని, ఆపాటుచే మూర్ఛనొందిన తనతండ్రిని వదలి తనప్రాణములరక్షించుకొన సముద్రము జొచ్చి దాగియుండుట తగునా?

చ. సమధికభీషణజ్వలన•జాలవినిర్గమదుస్సహాంబుచే
సమదసురేంద్రముక్తకులి•శక్షతిచే నుచితంబు ప్రాణఘా
తము హిమవత్కుమారునకుఁ • దండ్రి నిశాతశతాంగపాతభీ
తమున మునుంగుచున్నతఱిఁ • దా జలరాశిఁ జొరంగ సర్వమే.

అవ. మానవంతులు పరులతిరస్కారము నోర్వరని సదృష్టాంతముగ చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. య దచేతనో౽పి పాదైః స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సవితు రినకాన్తః,
తత్తేజస్వీ పురుషః పరకృతనికృతిం కథం సహతే. 29

వ్యా.—అథ మానినాం పరనికారాసహనం సదృష్టాన్త మాహ - య దితి.— య ద్యస్మా త్కారణా, దచేతనః చేతనరహితః నిర్జీవో౽పీతి యావత్ - పాషాణత్వా దితి భావః, ఇనకాన్త స్సూర్యకాన్తమణి, స్సవితు స్సూర్యస్య, పాదైః రశ్మిభి-రఙ్ఘ్రిభిశ్చ, స్పృష్టః సంవళిత స్తాడిత శ్చేతి ధ్వన్యతే, ప్రజ్వలతి జాజ్వల్యమానో భవతి-కోపోద్రిక్త శ్చేతి గమ్యతే, త త్తస్మా త్కారణాత్, తేజస్వీ తేజశ్శాలీ మానశౌర్యసంపన్నః పురుషః సచేతన ఇతి శేషః, పరై శ్శత్రుభిః కృతనికృతిం విహితాపకారం,కథం సహతే క్షమతే - న కథంచి ది త్యర్థః; మైనాక స్తు నైవ మితి భావః - ని. 'పాదా రశ్మ్యఙ్ఘ్రితుర్యాంశాః' ఇ త్యమరః. ఆర్యావృత్తభేదః.

టీక. యత్ = ఎందువలన, అచేతనః అపి = ప్రాణములేనిదయ్యును, ఇనకాంతః = సూర్యకాంతము, సవితుః = సూర్యునియొక్క, పాదైః = కిరణములచేత (కాళ్లచేతనని యర్థాంతరము),స్పృష్టః=తాకఁబడినదై,(తన్నఁబడినదైఅనియు), ప్రజ్వలతి = మండునో (కోపించునో) అనియు, తత్ = అందువలన, తేజస్వీ=తేజస్సుగల (అనఁగా: మానశౌర్యములుగల), పురుషః=పురుషుఁడు, పర...కృతిం-పరః=ఇతరులచే, కృత=చేయఁబడిన, నికృతిం = ధిక్కారమును, కథం సహతే = ఎట్లుసహించును?

తా. సూర్యకాంతమణి అచేతనమయినను సూర్యునిపాదములు (కిరణములు) తనకు సోఁకినంతమాత్రనే మండి(పడు)ను. కావున తేజోవంతులు పరులు చేయుపరిభవమును సహించి యూరకుండరు.

తే. అర్కకాంత మచేతనం • బయ్యు సవితృ
పాదములు సోఁకినంతనె • ప్రజ్వరిల్లుఁ
గాన నభిమానవంతుఁ డెం•డైన శత్రు
కృతతిరస్కార మెట్లు స•హింప నేర్చు.

అవ. "తేజస్వంతుల పరాక్రమమునకు వయస్సు కారణముగా"దనుచున్నాఁడు:-

శ్లో. సింహః శిశు రపి నిపతతి మదమలినకపోలభిత్తిషు గజేషు,
ప్రకృతి రియం సత్త్వవతాం నఖలు వయ స్తేజసాం హేతుః. 30

వ్యా.—విక్రాన్తత్వే వయోఽపి న హేతు రితి వినిగమయతి-సింహ ఇతి.—శిశు ర్బాలోఽపి విక్రాన్తత్వయోగ్యతారహితావస్థో ఽపీత్యర్థః, సింహః, మద మలినాః దానపయః పఙ్కిలాః-కపోలాః భిత్తయ ఇవ యేషాం తేషు గజేషు-మాతఙ్గేషు, నిపతతి కుమ్భస్థలవిదారణార్థ మితి భావ, ఇయం బాల్యేఽపి విక్రాన్తతా, సత్త్వవతాం బలాఢ్యానాం, ప్రకృతిః స్వభావః, కుతః, వయో బాల్యాది, తేజసాం ప్రతాపశాలినా మితి - తేజ స్తద్వతో రభేదాధ్యవసాయోఽత్యన్త తేజస్విత్వ ప్రకాశనార్థకః, హేతుః కారణం - న భవతి ఖలు - 'తేజసాం హి న వయః సమీక్ష్యత' ఇతి న్యాయాదితి భావః - 'వయః పక్షిణి బాల్యాదా వి' త్యమరః. అయ మ ప్యార్యావృత్తభేదః.

టీ. సింహః=సింహము, శిశుఃఅపి=పిల్లఅయినను, మద... త్తిషు-మద=మద (జల) ముచే, మలిన = మురికియైన, కపోలభిత్తిషు = గోడమొత్తలవంటి చెక్కిళ్లుగల, గజేషు = ఏనుఁగులమీఁదికి, నిపతతి=దూఁకును, ఇయం=ఇది (ఇట్లుపరాక్రమించుట), సత్త్వవతాం = బలముగలవారికి, ప్రకృతిః = స్వభావము; వయః=వయస్సు, తేజసాం= (ఇచట తేజశ్శబ్దమునకు తేజస్సుగలవారని యర్థము. తేజస్సునకును తేజస్సుగలవారికిని అభేదముగ చెప్పుటవలన మిక్కిలితేజస్వులు (తేజురూపులే) అనితోఁచుచున్నది.) తేజముగలవారికి, హేతుః = కారణము, న = కాదు.

తా. సింగము బాల్యదశయందుండినను మదధారలు స్రవించుటచే మలినములయిన గోడలవంటి చెక్కిళ్లుగల మదగజంబులమీఁది కురుకును. ఇది బలవంతుల స్వభావము. పరాక్రమప్రకటనమునకు వయసు మొదలగునవి పని లేదు.

క. విశళింప నుఱుకు సింగపుఁ
గొదమయు మదమలినగండ•కుంజరములపై
నిది బలశాలికి నైజము
గద తేజోనిధికి వయసు•కారణ మగునే.

ఇది నీతిశతకమునందు మానశౌర్యపద్ధతివర్ణన మను
మూఁడవదశకము.

అ ర్థ ప ద్ధ తి.

అవ. ఇట్లు మానశౌర్యపద్ధతిని నిరూపించినపిదప, ఆమానశౌర్యములకు నర్థమే మూలమగుటవలన, అర్థపద్ధతిని ఆరంభించుచు మొదట ప్రవ్యతత్పరులచరిత్రము దలఁచుకొని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జాతి ర్యాతు రసాతలం గుణగణ స్తత్రా ప్యధో గచ్ఛతాత్
శీలం శైలతటా త్పత త్వభిజన స్సన్దహ్యతాం వహ్నినా,
శౌర్యే వైరిణి వజ్ర మాశు నిపత త్వర్థోఽస్తు నః కేవలం
యే నైకేన వినా గుణా స్తృణలవప్రాయా స్సమస్తా ఇమే. 31

వ్యా.—మానశౌర్యయో ర ప్యర్థమూలత్వాత్ తన్నిరూపణానన్తర మర్థపద్ధతిం నిరూపయతి.—తత్ర ప్రథమ మర్థైకతత్పరాణాం మత మభిసంధాయ త మాహ-

జాతి రితి.—జాతిః బ్రాహ్మణత్వాదిః, రసాతలం నా మాధోలోకం, యాతు గచ్ఛతు భ్రశ్య త్వి త్యర్థః, గుణగణో ధై ర్యౌదార్య గామ్భీర్యాదిగుణసమూహః, త త్రాపి రసాతలాపేక్షయాఽ, ప్యధః పాతాళలోకం,గచ్ఛతాత్ ప్రాప్నుయాత్, శీలం సత్స్వ భావః, శైలతటాత్, పతతు విశీర్ణం భవ త్వి త్యర్థః, అభిజనో వంశః - ని. 'అభిజ నాన్వయౌ వంశ' ఇ త్యమరః, వహ్నినా, సందహ్యతాం భస్మీక్రియతాం, వైరిణి సంతోష కాగిత్వా చ్ఛత్రుభూతే, శౌర్యే శూరత్వమూ క్షి త్యర్థః, ఆశు శీఘ్రం, వజ్ర మశని - ర్నిపతతు - అశని నిపాతేన త న్నిి విధ్వస్తం భవ త్వి త్యర్థః, ఏవం పూర్వోక్త జాతి కులోచితాభిమాన శౌర్యాదినాశేఽ ప్యస్మాకం న కించి దపి చ్ఛిన్న మితి భావః, తథాఽపి కిం యుష్మ దభిలషిత మి త్యత ఆహుః, నోఽస్మాకమ్, అర్థః కేవలం విత్త మే, వాస్తు సంభవ - త్వయ మే వాస్మాకం పరమార్థ ఇతి భావః, న నూత్కర్షావహత్వేన ప్రసిద్ధానా ముక్తగుణానాం విధ్వంస మఙ్గీకృత్య ఏకేన విత్తేన కిం కరిష్య తీతి నాశ

ణ్యనీయం - యత స్త ద్వినా తేషా మ ప్యత్యన్తాకించిత్కరత్వ మే వే త్యాహుః, ఏకేన కేవలేన - సి 'ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా' ఇ త్యమరః, యేన ఆర్థేన వినా - *'పృథ గ్వి నే'త్యాదినా వికల్పా త్తృతీయా, ఇమే పూర్వోక్తాః, సమస్తా అపి గుణాః జాతికులశీలాభిమానాదయ, స్తృణకణకల్పా స్తన్వ న్నిస్సారా ఇ త్యర్థః, అతో గుణ మహత్త్వాయా అ ప్యేతన్మూలకత్వా దయ మేవ సంపాదనీయ ఇతి భావః.

'ధన మార్జయ కాకుత్థ్స ధనమూల మిదం జగత్,
అ న్తరం నాభిజానామి నిర్ధనస్య మృతస్య చ.'

ఇతి లక్ష్మణవాక్య మేవ సిద్ధాన్తీకుర్మః;

'అర్థానా మర్జనే దుఃఖ, మర్జితానాం చ రక్షణే,
రక్షితానాం వ్యయే దుఃఖం ధి గర్థం దుఃఖభాజనమ్.'

ఇతి మనుస్మ రణం త్వాశ క్తవిషయం మన్యామహే ఇతి తాత్పర్యమ్.

శార్దూలవిక్రీడితం - లక్షణం తూ క్తమ్.

టీ. జాతిః = (బ్రహ్మక్షత్రియాది) జాతి, రసాతలం = పాతాళమునకు, యాతు=పోవునుగాక. గుణగణః = (శౌర్యౌదార్యాది) గుణముల సమూహము, అధః గచ్ఛతాత్ = అడుగంటునుగాక! శీలం = మంచి నడవడి, శైలతటాత్ = కొండదరి నుండి, పతతు = పడునుగాక ! అభిజనః = వంశము, వహ్నినా = అగ్నిచే, సంప్లుష్యతాం = బాగుగఁ దగులఁబెట్టఁబడునుగాక ! వైరిణి = (డబ్బుసంపాదించుటకు) విరోధియయిన, శౌర్యే = శూరత్వమునై, ఆశు = తటాలున, వజ్రం = పిడుగు, పతతు = పడుఁగాక. యేనఏకేన వినా = ఏదియొకటి లేక, ఇమే = ఈ(పైనచెప్పఁ బడిన), సమస్తాఃగుణాః = అన్నిగుణములు, తృణలవప్రాయాః = గడ్డిపోఁచవంటివో, (అట్టి), అర్థఃకేవలం = ద్రవ్యముమాత్రమే, నః = మాకు, అస్తు = కలుగుఁగాక!.

తా. జాతి పాతాళమునకుఁబోయినను, సద్గుణము లంతకంటెఁ గ్రిందుపడినను, శీలము కొండమీఁదనుండి క్రిందపడినను, వంశముతగలఁ బడినను, శౌర్యమునందుఁ బిడుగుపడినను మాకేమియు లోపములేదు. మాకు ద్రవ్యమొక్కటియున్నఁ జాలును. ఈద్రవ్యము లేకపోవునేని పైనచెప్పినవి యుండియు గడ్డిపోఁచకైనను కొఱగావు.

ఉ. జాతి దొలంగుఁ గాత గుణ•శక్తి రసాతలసీమనుం జనుం
గాత కులంబు బూది యగుఁ • గాత నగంబుననుండి శీలముం
బాతమునుఁ జెందుఁ గాత బహు•భంగుల విత్తమె మాకు మేలు వి
ఖ్యాతగుణంబు లెల్లఁ దృణ•కల్పము లౌక్యధనంబు లేవడిన్.

అవ. "గుణములన్నియు నాబంగారమును బట్టియేయుండు" ననుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యస్యాస్తి విత్తం స నరః కులీనః స పణ్డిత స్స శ్రుతవాన్ గుణజ్ఞః,
స ఏవ వక్తా స చ దర్శనీయః సర్వేగుణాః కాఞ్చన మాశ్రయన్తి

వ్యా. నను తథాఽపి గుణాభావేఽపి కేవలవిత్త స్యాకించిత్కరత్వ మే వే త్యాశఙ్క్యా త స్యై వాశేషగుణావహత్వం తావ దాహ-యస్యే తి.—యస్య నరస్య, విత్త, మస్తి సంభవతి, స నరః, కులే జాతః కులీనః మహాకుల ప్రసూతః * 'కులా త్ఖ' ఇతి ఖ ప్రత్యయః, స ఏవ పణ్డితో విద్వాన్, స ఏవ శ్రుతవాన్ శాస్త్రజ్ఞః-యద్వా-శ్రుతం శ్రవణం నపుంసకే భావే క్తః - త ద స్యా స్తీతి శ్రుతవాన్ ధర్మశాస్త్రాద్యాకర్ణనచతురోఽపీ త్యర్థః, స ఏవ గుణజ్ఞో గుణగ్రాహీ-అత్ర * 'ఆతోఽనుపసర్గే క' ఇ త్యాదివ్యాఖ్యాతం ప్రాక్, స ఏవ, వక్తా వాగ్మీ, స చ స ఏవ, దర్శనీయ స్సున్దరశ్చ - ఉక్తగుణరాహిత్యేఽపీతి భావః, న స్వేవం చే త్పురుష స్యైకేన విత్తేన ఈదృగ్గుణసాకల్యసంపన్నత్వం కుత ఇ త్యాశ ఙ్క్యాహ - సర్వే, గుణాః పూర్వోక్తకులీనత్వాదయః, కాఞ్చనం విత్త, మాశ్రయన్తి, అతోఽనే నైవ సకలగుణసంపత్తిసంభవేకి మన్యైః ప్రత్యేక ప్రయాససాధ్యై రితి భావః.

అత్ర విత్త స్యైతావద్గుణసంపాదక త్వాసంబన్ధేఽపి తత్సంబన్ధాభిధానా దసంబన్ధే సంబన్ధరూపాతిశయోక్తిః. వృత్త ముపజాతిః.

టీ. యస్య=ఎవనికి, విత్తం=ధనము, అస్తి=కలదో, సః=ఆ, నరః=మనుష్యుఁడు, కులీనః = గొప్పకులమునఁబుట్టినవాఁడు, సః = అతఁడు, పండితః = విద్వాంసుఁడు; సః, శ్రుతవాన్ = శాస్త్రము దెలిసినవాఁడు (లేక, ధర్మాధర్మముల వినికిగలవాఁడు). గుణజ్ఞః = గుణములనెఱింగినవాఁడు; సఃఏవ = అతఁడే, వక్తా = వాగ్మి, సః, దర్శనీయః చ = చూడఁదగినవాఁడును (అందగాఁడనుట), సర్వే=అన్ని, గుణాః=గుణములు, కాంచనం = బంగారమును, ఆశ్రయంతి = ఆశ్రయించును.

తా. లోకమునందు ధనముగలవాఁడే కులీనుఁడనియు, పండితుఁడనియు, శాస్త్రజ్ఞుఁడనియు, గుణావగుణముల నెఱింగినవాఁడనియు, చక్కనివాగ్ధోరణికలవాఁడనియు, చూడఁదగినవాఁడనియు, రూపవంతుఁడనియుఁ జెప్పఁబడును. ధన మొకటుండు నేని పై గుణములు లేకపోయినను వానియం దీగుణములున్న వని జనులు తలంతురు.

క. ఏనరునకు విత్తముగల, దానరుఁడు కులీనుఁ డధికుఁ డార్యుఁ డతండే
ధీనిధి ధన్యుఁడు నేర్పరి, నానాగుణగణము కాంచనంబుననిలుచున్.

అవ. ద్రవ్యనాశనమునకుఁ గారణములను నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దౌర్మన్త్ర్యా న్నృపతి ర్వినశ్యతి యతి స్సఙ్గా త్సుతో లాలనా
ద్విప్రోఽనధ్యయనా త్కులం కుతనయా చ్ఛీలం ఖలోపాసనాత్,
హ్రీ ర్మద్యా దనవేక్షణా దపి కృషిః స్నేహః ప్రవాసాశ్రయా
న్మైత్రీ చాప్రణయా త్సమృద్ధి రనయా త్త్యాగా త్ప్రమాదా ద్ధనమ్.

వ్యా.—అథ ద్వాభ్యా మర్థస్య వినాశప్రకార మాహ - దౌర్మన్త్ర్యా దితి.— నృపతిః రాజా, దుష్టో న సులక్షణ ప్రయుక్తో మన్త్రః షాడ్గుణ్యాచిన్తనం యస్య తస్య దుర్మన్త్రస్య భావో దౌర్మన్త్ర్యం తస్మా ద్ధేతో, ర్నశ్యతి వినష్టో భవతి - మన్త్ర వైకల్యే పరేషా మవకాశసంభవాత్ రాజ్యాపహరణా దితి భావః - యద్వా - దుష్టా మన్త్రిణః ప్రధానాని యస్య తస్య భావ స్తస్మా న్నశ్యతి - అదణ్డ్యదణ్డనా ద్యుప దేశేన లక్ష్మ్యాది రహితో భవ తీ త్యర్థః.—

'సన్మన్త్రిణా వర్ధయతే నృపాణాం లక్ష్మీ ర్మహీధర్మయశస్సమూహః
దుర్మన్త్రిణా నాశయతే త త్రైవ లక్ష్మీ ర్మహీధర్మయశస్సమూహః.'

ఇతి వచనా దితి భావః; యతి ర్యోగీ, సఙ్గా త్సమాగమా న్నశ్యతి - సఙ్గస్య కామ క్రోధాది హేతుత్వాత్ - తదుత్పత్తౌ భ్రష్టయోగో భవ తీ త్యర్థః-

'సఙ్గా త్సంజాయతే కామః కామా త్క్రోధోఽభిజాయతే,
క్రోధా ద్భవతి సంమోహః సమ్మోహాత్ స్మృతివిభ్రమః.'

ఇతి గీతా వచనా దితి భావః; సుతో లాలనా, న్నశ్యతి గుణహీనో భవతి-

'లాలనా ద్బహవో దోషా స్తాడనా ద్బహవో గుణాః,
తస్మా త్పుత్త్రం చ శిష్యం చ తాడయే న్న తు లాలయేత్.'

ఇతి న్యాయా దితి భావః; విప్రో బ్రాహ్మణో, ఽనధ్యయనాత్ వేదశాస్త్రాధ్యయనా భావాత్, నశ్యతి నీచో భవతి-

'వేదవేదాఙ్గతత్త్వజ్ఞో విప్ర స్సర్వత్ర పూజ్యతే,
అనధీతశ్రుతి ర్విప్రః సభామధ్యే న శోభతే.' ఇతి;

కులం వంశః, కుతనయా త్కుపుత్త్రా, న్నశ్యతి-

'కోటరా న్తర్భవో వహ్ని స్తరు మేకం దహిష్యతి,
కుపుత్త్ర స్తు కులే జాతః స్వకులం నాశయే త్వరమ్.'

ఇతి న్యాయాత్; శీలం సత్స్వభావః, ఖలోపాసనా ద్దుర్జనసమాగమా, న్నశ్యతి - తేషా మత్యన్తానర్థమూలకత్వా దితి భావః.

'ఛాదయిత్వాఽఽత్మభావం హి చరన్తి శఠబుద్ధయః,
ప్రహరన్తి చ రన్ధ్రేషు సోఽనర్థస్సుమహాన్భవేత్.'

ఇతి వాక్యాత్; హ్రీ ర్జుగుప్సితకర్మాచరణా న్నివృత్తిః, మద్యాత్ మద్యపానా, న్నశ్యతి-

'అయుక్తం బహు భాషన్తే యత్ర కుత్రాపి శేరతే,
నగ్నా విక్షిప్య గాత్రాణి తే జాల్మా ఇవ మద్యపాః.'

ఇత్యుక్తత్వాత్, కృషి స్సస్య మనవేక్షణా న్నశ్యతి - నిత్య మపరామర్శా న్నశ్యతి-

'కృషిం చ పత్నీ మనవేక్ష్య యః పుమా నన్యాని కార్యాణి సమాచరే చ్చ,
తే త్వేవ మేవం చ సమాకులే ద్వే త ఘేతి బాధానిచయం చ యాతః.'

ఇతి స్మరణాత్; స్నేహః పుత్త్రదారాదిషూత్పన్నో మోహః, ప్రవాసాశ్రయా ద్దేశాన్తర సంచార సమాశ్రయణా, న్నశ్యతి-

'సుతాఙ్గనాబన్ధుషు సోదరేషు నృపేషు భృత్యేషు చ జాతమోహః,
ప్రవాసమాత్రేణ హి నశ్యతేఽఖిలం, చిరం ప్రవాసేన హర త్యశేషమ్.'

ఇతి వచనాత్; మైత్త్రీ మిత్త్రభావః, అప్రణయా దననురాగా, న్నశ్యతి-

'మృద్ఘట ఇవ సుఖభేద్యో దుస్సంధాన శ్చ దుర్జనో భవతి,
సుజన స్తు కనకఘట ఇవ దుర్భేద్య శ్చాశు సంధేయః.'

ఇతి వచనాత్, సమృద్ధి స్సంపత్తి, రనయా న్నీతిరాహిత్యా, న్నశ్యతి-

'రక్షాయాం స్వ మతిక్షిప త్యధికరం శిక్షాగుణై ర్లభ్యతే
విద్వేష్టి స్వజనం త్యజ త్యవనతిం మృద్నాతి మార్గస్థితాన్,
భూతిం నేచ్ఛతి యోజనా త్ప్రతిభయం దుర్వర్త్మనా గచ్ఛతి
క్రూరాగ్రం వినయాఙ్కుశం న సహతే భూపాలమత్తద్విపః.'

ధనం తు త్యాగా దర్థిసా త్కరణాత్ - 'ద్యూతా ది' తి పాఠే - ద్యూతా దక్ష క్రీడాయాః - ప్రమాదా దనవధానతాయా వా - నశ్యతి 'శ్రుతినిష్పీడనా చ్చైవ చార్థాసక్తధియా నృణామ్' ఇతి - ప్రమాదా న్నాశ స్త్వనుభవసిద్ధ ఏవ - దానా న్నాశ స్సమనన్తరశ్లోక ఏవ వక్ష్యతే - 'శిష్టానాం గర్హణా న్నాశః సదాచార విపర్యనాత్.' శార్దూల విక్రీడితమ్.

టీ. నృపతిః=రాజు, దౌర్మన్త్ర్యాత్=చెడుమంత్రులు గలవాఁడగుటవలన, వినశ్యతి=చెడును. యతిః=యోగి, సంగాత్=(స్త్రీలుమున్నగువారి) సాంగత్యమువలన, వినశ్యతి; సుతః=కుమారుఁడు, లాలనాత్=బుజ్జగించుటవలన, వినశ్యతి; విప్రః=బ్రాహ్మణుఁడు, అనధ్యయనాత్=వేదము చదువకపోవుటవలన, వినశ్యతి; కులం=వంశము, కుత

నయాత్=దుష్పుత్త్రునివలన, వినశ్యతి; శీలం=మంచినడత, ఖలఉపాసనాత్=చెడ్డవారి యొక్క సేవవలన (దుర్మార్గులను గొలుచుటవలన), వినశ్యతి; హ్రీః=లజ్జ, మద్యాత్=కల్లు, లేక సారాయివలన, వినశ్యతి; కృషిః=సేద్యము, అనవేక్షణాత్=పైవిచారణ లేకుండుటవలన, వినశ్యతి; స్నేహః=కూర్మి, ప్రవాసాశ్రయాత్=ఎడఁబాటు నొందుట వలన (అనఁగా: స్వదేశము విడుచుటవలన), మైత్రీ=చెలిమి, అప్రణయాత్=నమ్మకము లేకపోవుటవలన, వినశ్యతి; సమృద్ధిః=సంపద, అనయాత్=అన్యాయమువలన, వినశ్యతి; ధనం=ద్రవ్యము, త్యాగాత్=(అతి) దానమువలన. ప్రమాదాత్=పరాకువలనను, వినశ్యతి.

తా. దుర్మంత్రివలన రాజును, సంగమువలనయతియు, లాలించుటచేఁ బుత్త్రుండును, బ్రాహ్మణుఁడు వేదాధ్యయనము లేమిచేతను, కుపుత్త్రునివలనవంశమును, దుర్మార్గులసేవవలన సదాచారమును, మద్యపానమువలన లజ్జయు, వ్యవసాయము తలుచుగఁ జూడకపోవుట చేతను, దేశాంతర సంచారముచేత స్నేహమును, అనురాగము లేమిచేత మైత్రియు, నీతి లేమిచేత సంపదయు, అపాత్రదానముచేత ధనంబును నశించును.

మ. యతి సంగంబున బాలుఁ డాదరముచే • జ్యాభర్త దుర్మంత్రిచే
శ్రుతిహానిన్ ద్విజుఁ డన్వయంబు ఖలుచేఁ • గుస్రారాప్తిచే శీల ము
ద్ధతిచే మిత్రత చూపులేమిఁ గృషి మ•ద్యప్రాప్తిచే సిగ్గు దు
ర్మతిచే సంపదలున్ నశించుఁ జెడు న•ర్థంబుల్ ప్రమాదంబునన్.

అవ. "డబ్బునకు మూఁడుపోకడలున్న"వనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దానం భోగో నాశ స్తిస్రో గతయో భవన్తి విత్తస్య,
యో న దదాతి న భుఙ్క్తే తస్య తృతీయా గతి ర్భవతి. 84

వ్యా.—అథ విత్తస్యోత్తమాదిభేదేన త్రైవిధ్య మాహ - దాన మితి.—దానం సత్పాత్రత్యాగః, భోగః ప్రచ్ఛన్నాదిద్వారా ఽనుభవః, నాశః దాన ధర్మాద్యభావే చోరాదినా విలయ శ్చ - త దుక్తమ్ -

'చత్వారో ధనదాయాదా ధర్మాగ్ని నృప తస్కరాః,
తేషాం జ్యేష్ఠావమానేన త్రయః కుప్యన్తి సోదరాః.' ఇతి.

ఏవ ముత్తమ మధ్య మాధమ భేదేన విత్తస్య, గతయో 'గమనోపాయాః, భవన్తి; తత్ర యః పుమాన్, న దదాతి అర్థిభ్యో న ప్రయచ్ఛతి విత్త మితి శేషః, అథ

వా న భుఙ్క్తే, నానుభవతి, తస్య దానభోగాభ్యాం విత్తవ్యయ మకుర్వతః పురుషస్య సంబన్ధినో విత్త స్యేతి శేషః, తృతీయా గతి ర్నాశాఖ్యా భవతి - సా త్వత్యన్తకష్టే త్యర్థః. అయ మత్ర నిష్కృష్టోఽర్థః - విత్తస్య దానేన గతి రుత్తమా, ఆత్మభోగేన మధ్యమా, చోరాదినా నాశగతి రధమేతి: అతో దానశౌణ్డై నైవ భవితవ్యం ధనాఢ్యే నేతి భావః. ఆర్యా భేదః.

టీ. దానం=ఇచ్చుట, భోగః=అనుభవించుట, నాశః=పోవుట (పరాధీనమగుట), (అని) విత్తస్య = ధనమునకు, తిస్రః=మూఁడు, గతయః=పోకడలు, భవంతి=కలవు. యత్=దేనిని (ఏధనమును),నదదాతి=ఈయఁడో, నభుఙ్క్తే=అనుభవింపఁడో, తస్య=దానికి (ఆధనమునకు), తృతీయా=మూఁడవదగు, గతిః=పోకడలు, (అనఁగా: నాశము), భవతి=కలుగును.

తా. ధనవ్యయమునకు సత్పాత్రదానము, తా ననుభవించుట, దొంగలు మొదలగువారలు హరించుట. అని మూఁడుదారులు గనంబడుచున్నవి. ఎవఁడు సత్పాత్రమున కియ్యక తా ననుభవింపక యుండునో వానిధనమునకు మూఁడవదారియే (అనఁగా చోరులు మొదలగువారు హరించుట) అగును.

క. దానము భోగము నాశము
పూనికతో మూఁడుగతులు ♦ భువి ధనమునకున్
దానము భోగము నెఱుఁగని
దీనునిధనమునకు గతి తృతీయమె పొసఁగున్.

అవ. "దానమువలన నొకవేళ పేదఱికము గలిగినను, అయ్యది దాతకు గౌరవమునే కలిగించు" ననుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మణి శ్శాణోల్లీఢః సమరవిజయీ హేతిదళితో
మదక్షీణో నాగః శరది సరి దాశ్యానపులినా,
కలాశేష శ్చన్ద్రః సురతమృదితా బాలవనితా
తనిమ్నా శోభన్తే గళితవిభవా శ్చార్థిషు నరాః. 45

వ్యా.—అథ దానశీలస్య విత్తవ్యయ జనిత తనుత్వ మపి శోభావహ మేవే త్యాహ - మణి శ్శాణ ఇతి.—శాణ శ్శస్త్రోత్తేజనసాధనోపల విశేషః - తే నోల్లీఢః సంఘృష్టో, మణిశ్చ, హేతిదళితః శస్త్రక్షతః, సమరవిజయీ రణశూర శ్చ * 'జిదృక్షి' త్యాదినా ఇనిః - ని. 'హేతి శ్శస్త్రే తు నృత్రిష్వో' రితి కేశవః, మదేన దానవర్షేణ

ః, పరిక్షీణః కృశో, నాగ శ్చ - ని. 'గ్రాహాభ్రామీ గజా నాగా' ఇతి వైజయన్తీ, శ
రది శరత్కాలే, ఆశ్యానాని ఈషచ్ఛుష్కాణి - పులినాని సైకతాని - యస్యా స్సా,
సరిత్ నదీ చ*'సంయోగాదే రాతో ధాతో ర్యణ్వతో' నిష్ఠానత్వం, కళాశేషః షో
డశాంశమాత్రావశిష్ట, శ్చన్ద్ర శ్చ - ని. 'కళా తు షోడశో భాగ' ఇ త్యమరః - 'ప్రథ
మాం పిబతే వహ్ని రి' త్యాదీతిహాసక్రమే ణేతరకళానా మగ్న్యాదిదేవై ర్గ్రసితత్వా
దితి భావః, సురతేన రతిరణేన - మృదితా విహ్వలీకృతా, బాలవనితా ముగ్ధాఙ్గనా చ-
జారవని తేతి పాఠే వేశ్యా చోచ్యతే, తథా, అర్థిషు విషయే - గళిత విభవ॰ వ్యపగ
తార్థసంపదః - నిశ్శేష మర్థిసాత్కృతధనా ఇ త్యర్థః - ని. 'అర్థ రై విభవా
అపి' త్యమరః, నరా దాతృజనా శ్చ, తనిమ్నా తనుత్వే నైవ * పృథ్వ్యాదిత్వా దిమ
నిచ్, శోభన్తే - ఏవంభూతతనుత్వ స్యైవ శోభాహేతుత్వా దితి భావః.

అత్ర ప్రస్తుతానాం నరాణాం చ సామస్త్యేన శోభారూప తుల్యధర్మే ణౌప
మ్యస్య గమ్యమానత్వా ద్దీపకాలంకారః -

'ప్రస్తుతానాం తథాఽన్యేషాం సామస్త్యే తుల్యధర్మతః,
ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర దీపకం త న్నిగద్యతే.'

ఇతి లక్షణాత్ - శిఖరిణీ వృత్తమ్.

టీ. శాణఉల్లీఢః=సానచే ఒరయఁబడిన (సానఁబెట్టఁబడిన), మణిః=రత్నము, హేతిదళితః=ఆయుధములచేఁ జీల్పఁబడిన (ఆయుధముల దెబ్బలుతినిన), సమరవిజయీ =యుద్ధమున గెలుపుగలవాఁడును, మదక్షీణః=మద (జల)ము (కాఱుట)చేత చిక్కిన, నాగః=ఏనుఁగు, శరది=శరదృతువునందు, ఆశ్యానపులినా=కొంచెముగ నెండిన యిసుక దిబ్బలుగల, సరిత్=నది, కలాశేషః=(ఒక) కళమిగిలిన, చంద్రః = చంద్రుఁడును, సురత...తా-సురత=సంభోగమునందు, మృదితా=నలిపివేయఁబడిన, బాలవనితా=లేఁ బ్రాయపుయువతియు, అర్థిషు=యాచకులయందు (యాచకులకిచ్చి), గళితవిభవాః= పోయినయైశ్వర్యముగల (ఉన్నధనమునంతయు నర్థులకిచ్చివేసిన), నరాఃచ=జనులును, తనిమ్నా=కృశత్వముచేత, శోభంతే=ప్రకాశించుచున్నారు.

సానబెట్టఁబడినమణియు, ఆయుధక్షతములు దగిలియున్న శూరుఁడును, మదజలస్రావముచేతఁ జిక్కినగజంబును, శరత్కాలమున ఎండిన యిసుకతిన్నెలుగల నదియు, కలామాత్రావశిష్టుఁ డగుచంద్రుఁడును, రతిక్రీడచే డస్సిన నవయౌవన యగుబాలయు, సత్పాత్రదానముచేత నైశ్వర్యమును గోలుపోయినరాజులును విశేషముగఁ బ్రకాశింతురు.

ఉ. శాణవిఘృష్టరత్నమును • శస్త్రహతుం డగుశూరుఁడుఁ జ్నుద
క్షీణగజంబు సైకతవి•శిష్టశరన్నదియుఁ జ్నవక్షపా
ప్రాణవిభుండు చండసుర•తాలస బాలికయుఁ జ్ధనైకవి
శ్రాణనశూరులుం గడుఁ గృ•శత్వమునం బ్రభఁ గాంతు రిద్ధరన్.

అవ. "ఒకవస్తువు నాదరించుటయు ననాదరించుటయుఁ గలిమిలేములనుబట్టియే యుండు" ననుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరిక్షీణః కశ్చిత్ స్పృహయతి యవానాం ప్రసృతయే
స పశ్చా త్సమ్పూర్ణః కలయతి ధరిత్రీం తృణసమామ్,
అత శ్చానేకాన్తా గురులఘుతయాఽర్థేషు ధనినా
మవస్థా వస్తూని ప్రథయతి చ సంకోచయతి చ. 36

వ్యా.—అథ పుంసాం ధనాభావతత్సద్భావసమయావస్థా మాహ - పరిక్షీణ ఇతి.— కశ్చి ద్ధనికః పుమాన్, యవానాం శితశూకాఖ్యధాన్యానాం ప్రసృతయే స్పృహయతి ప్రసృతి మాత్రయవాన్ గురుతయా కాఙ్క్షత ఇత్యర్థః, * 'స్పృహే రీప్సితః' ఇతి సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థీ - ని. 'శిత శూకయవౌ సమౌ' వి' త్యమరః, స పరిక్షీణః పుమాన్, పశ్చా దనన్తరం - కాలాన్తర ఇత్యర్థః, సంపూర్ణో దైవవశా ద్ధనసంపన్న స్సన్, ధరిత్రీం భువం, తృణసమాం తృణకల్పాం తద్వ ల్లఘ్వీ మి త్యర్థః, కలయతి మనుతే - ధనమదేన తథాఽఽలోకయ తీ త్యర్థః. - కవీనాం కలిః కామధేనుః, అత శ్చాత ఏవ హేతోః, అర్థేషు, యవధరిత్ర్యాదిషు వస్తుషు విషయే, గురులఘుతయా మహత్త్వాల్పత్వభావేన, అనేకాన్తా ఽప్రతినియతా - సర్వథా గురుణి గురుత్వ మేవ లఘుని లఘుత్వ మే వేతి నియమాభావవ తీ త్యర్థః, ధనినాం సంబన్ధి, న్యవస్థా వ్యాపారః, వస్తూని యవధరిత్ర్యా ద్యల్పమహ త్తర వస్తూని, ప్రథయతి చ ధనాభావదశాయాం నీచ మపి వస్తు గురూకరో తీ త్యర్థః, తథా సంకోచయతి చ తత్సద్భావదశాయాం మహ దపి వస్తు నిరాకరో తీ త్యర్థః. నిర్ధన ధనికయో రిత్థంభూతాఽవస్థా ప్రత్యక్ష సిద్ధా; అతో వివేకినా నైనం విపర్యస్తబుద్ధినా భవితవ్య మితి భావః. శిఖరిణీ వృత్తం - లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. (యః=ఏ) కశ్చిత్=ఒకానొకఁడు, పరిక్షీణః=మిక్కిలి పేదపడినవాఁడై, యవానాం=బియ్యముయొక్క, ప్రసృతయె = చేరెఁటికొఱకు (అనఁగా: చేరెఁడు బియ్యమునకొఱకు), స్పృహయతి=ఆసపడుచున్నాఁడో, సః=వాఁడు, పశ్చాత్=పిదప, సంపూర్ణః=సమృద్ధిగలవాఁడై (ధనవంతుఁడై), ధరిత్రీం=భూమిని, తృణసమాం=గడ్డిక

బో(చవంటిదానినిగా, కలయ తి=తలఁచును. అతః చ=అందువలననే, అర్థేషు=ధనముల యందు, గురులఘుతయా=హెచ్చుతగ్గులు అగుటచేత (కలిమిలేములచేననుట), అనే కాంతా=నానావిధములుగల, ధనినాం=ధనవంతులయొక్క, అవస్థా=దశ, వస్తూని= పదార్థములను, ప్రథయతిచ=గొప్పవానినిఁగాఁ జేయును. సంకోచయతిచ=చిక్కవ వానినిగాను చేయును.

దారిద్ర్యము ననుభవించునపు డొకగుప్పెడుధాన్యము నపేక్షిం చునతఁడే కాలాంతరమున ఐశ్వర్యమునందు నేని భూమండలమునం తయు గడ్డిపరకవలెఁ గాంచును. కాఁబట్టి సమయము ననుసరించి వస్తు వులు అధికములనియు నల్పములనియుఁ జెప్పఁబడును. ఒకప్పుడు అల్ప మైనది మఱొకప్పు డధికమునగను, అదియే మరల నల్పమైనదిగను తోఁచును.

ఉ. చేరి యొకండు నెవ్వఁబడి • చిక్కుచుఁ జేరెఁడుశాలిధాన్యమే
కోరు నతండు పిమ్మట న•కుంఠధనోన్నతుఁడై వసుంధరం
బూరికి సాటిగాఁ దలఁచు • భూరిధనాఢ్యులచొ ప్పనేకమై
గౌరవముఁ లఘుత్వమును • గైకొనువస్తువులందు నెల్లెడన్.

అవ. రాజులకు ధనము వృద్ధినొందుమార్గములను జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. రాజన్ దుధుక్షసి యది క్షితిధేను మేతాం
తే నాద్య వత్స మివ లోక మముం పుషాణ,
తస్మిం శ్చ సమ్య గనిశం పరిపుష్యమాణే
నానాఫలం ఫలతి కల్పలతేవ భూమిః. 37

వ్యా.—అథ రాజానం సంబోధయం స్త స్యార్థసాధనోపాయ మతిదిశతి - రాజ న్నితి.—హే రాజన్ త్వ మితి శేషః-అన్యథా * 'శేషే ప్రథమ' ఇతి ప్రథమ పురుషః స్యాత్,ఏనా మేతాం త్వద్ధస్తగతా మి త్యర్థః * అ త్రాన్వాదేశాభావా దేనా దేశ శ్చిన్త్యః, క్షితి ర్ధేను రి వే త్యుపమితసమాసః - న తు క్షితి రేవ ధేను రితి రూప కం - వత్స మి వేతి స్పష్టోపమాలిఙ్గాత్, తాం క్షితి ధేనుం, దుధుక్షసి యది దోగ్ధు మిచ్ఛసి చేత్-అర్థ మితి శేషః * దుహే స్సన్నన్తాత్ సిచ్ *దుహ్యాదే ర్ద్వికర్మకత్వని యమాత్, తర్హి తేన దుధుక్షాహేతునా, అ ద్యేదానీ ముపలభ్యమానం, లోకం జనం, వత్సం తర్ణక మివ - ని. 'వత్సో నాకుటజే వర్షే తర్ణకే తేనయాదిక' ఇతి వైజయన్తీ- పుషాణ పోషయ - ని. 'లోక స్తు భువనే జన' ఇ త్యమరః - వత్సనాశే క్షీర స్యేవ

లోకనాశే ఽర్థ స్యాసంభవా దితి భావః, పోషణఫల మాహ, తస్మిన్ లోకే, చానిశం సర్వదా, సమ్య గసంబాధం, పరిపుష్యమాణే పరిపాల్యమానే సతి, భూమిః క్షితిః, కల్ప ల తేవ కల్పవృక్షశా ఖేవ -ని. 'సమే శాఖాలతే' ఇ త్యమరః - యద్వా కల్పయ త్యభీప్సితా నీతి కల్పా - సా చ సా లతా చ * 'స్త్రియాః పుంవ' దిత్యాదినా పుం వద్భావః - సేవ కల్పవ ల్లీవ, నానావిధఫలం ధనధాన్యాది బహురూపఫలం, ఫలతి నిష్పాదయతి - 'ఫలనిష్పత్తౌ వి'తి ధాతో ర్లట్. యతో లోకపరిపాలనవ్యతిరేకేణ న తేఽర్థః సంభవిష్యతి-తద్ద్వారైవ భూమే ర ప్యఖిలఫలదోగ్ధృత్వాత్ -తస్మా దశేష లాభార్థం తత్పరిపోషణ మావశ్యక మితి భావః.

అత్ర పూర్వవాక్యస్థోపమయా నిర్వ్యాజ్యో త్తరవాక్యస్థోప మే త్యనయో ర్గాఙ్గి భావేన సంకరః. వసంతతిలకావృత్తమ్.

టీ. రాజన్=ఓరాజా, ఏతాం=ఈ, క్షితిధేనుం=ఆవువంటిభూమిని, దుధుక్షసి యది=పిదుకఁ గోరుదువేని, తేన=దానికై, అద్య=ఇప్పుడు, అముం=ఈ, లోకం=జన మును, వత్సమివ=దూడనువలె, పుషాణ=పాలించుము. (కిం)చ=మఱియు, తస్మిన్= ఆజనము, అనిశం=ఎల్లపుడు, సమ్యక్=బాగుగా, పరిపుష్యమాణే=పోషింపఁబడుచుం డఁగా, భూమిః=భూమి, కల్పలతేవ=కల్పవృక్షముయొక్క కొమ్మవలె, నానాఫలం= అనేకవిధములయినఫలమును, ఫలతి=ఫలించును.

రాజా! భూమియను గోవునుండి ధనమును పితుకఁదలఁచితివేని ఆవు దూడను పోషించినరీతిఁగ జనులఁ బోషింపుము. ఆజనులఁ జక్కఁగ నీవు పోషింపితివేనిభూమి కల్పవల్లివలెఁ గోరినవాని నన్నింటిని ఫలింపఁజేయును.

తే. ధరణిధేనువుఁ బిదుకంగఁ • దలఁచితేని
జనులఁ బోషింపు మధిప వ•త్సములఁబోల్కి
జనులు పోషింపఁబడుచుండ • జగతి కల్ప
లత తెఱంగున సకలఫ•లంబు లొసఁగు.

అవ. "రాజనీతి యనేకరీతుల నున్నది" యనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సత్యాఽనృతా చ పరుషా ప్రియభాషిణీ చ
హింస్రా దయాళు రపి చార్థపరా వదాన్యా,
నిత్యవ్యయా ప్రచురనిత్యధనాగమా చ
వారాఙ్గనేవ నృపనీతి రనేకరూపా. 38

వ్యా.-యతో రాజానం సంబోధితవా, నపి తస్నీతిః కీదృ శీ త్యాశఙ్కాయాం తస్యా బహువిధత్వ మి త్యాహ - స త్యేతి.—సత్యా యథార్థభాషిణీ, అనృతా అసత్యవాదినీ చ, తథా పరుషా కఠోరభాషిణీ, ప్రియభాషిణీ మధురాలాపినీ చ, తథా హింస్రా ఘాతుకా - ని. 'శరారు ర్ఘాతుకో హింస్ర' ఇ త్యమరః, * 'నమి కమ్పి' త్యాదినా ర ప్రత్యయః, దయాళు రపి కారుణికా చ-ని. 'స్యా ద్దయాళుః కారుణిక' ఇ త్యమరః * 'స్పృహి గృహి' త్యాదినా ఆళుచ్ప్రత్యయః, తథా అర్థపరా ధనలుబ్ధా, వదాన్యా దానశౌణ్డా చ, క్వచి ద్విషయ ఇతి సర్వత్రా ప్యధ్యాహార్యం-ని. 'స్యు ర్వ దాన్య స్థూలలక్ష దానశౌణ్డా బహుప్రద' ఇత్యమరః, తథా నిత్యం ప్రతిదినం-వ్యయో ధనత్యాగో యస్యా స్సా తథోక్తా, ప్రచురనిత్యధనాగమా - ప్రచురం ప్రభూతం యథాతథా-నిత్యం-ధనస్య-ఆగమః ప్రాప్తి ర్యస్యా స్సా త థోక్తా చ, అతో వారా ఙ్గనా వే శ్యేవ-ని. 'వారస్త్రీ గణికా వే శ్యే'త్యమరః, నృపనీతిః రాజవృత్తిః, అనేక రూపా బహుప్రకారా - న త్వైకాన్తి కీ త్యర్థః; వారాఙ్గనాయా మః? విశేష ణాని సమాని.

అత్ర సత్యా నృ తేత్యాది పదశ్రవణమాత్రే ణ ఝుడితి విరోధః స్ఫురతి, తస్య స్వాభావ్యే నాభాసీకరణా దలంకార స్సక్, వారాఙ్గ నే వే త్యుపమయాఽఙ్గాఙ్గి భావేన సంకీర్యతే.

టీ. నృపనీతిః=రాజనీతి, వారాంగనా ఇవ=భోగముపడుచువలె, (ఆయావేళకుఁ దగినట్లు,) సత్యా=సత్యములుగలదియు, అసత్యా=అబద్ధముగలదియు, పరుషా=నిష్ఠుర త్వముగలదియు, ప్రియభాషిణీచ=ఇచ్చకములఁ బలుకునదియు, హింస్రా = చంపు నదియు, దయాళుః=కనికరముగలదియు, అపిచ=మఱియు, అర్థపరా=ధనమునందు ఆసక్తిగలదియు, వదాన్యా=ఈవిగలదియు, నిత్యవ్యయా=ఎల్లపుడు వ్యయముగలదియు, ప్రచుర...గమాచ=ప్రచుర=మిక్కిలి, నిత్య=ఎల్లపుడు, ధన=ద్రవ్యముయొక్క, ఆగ మః=రాబడిగలదియు, (ఐ, ఇట్లు) అనేకరీతిః=పెక్కువిధములుగలది.

రాజనీతి, కొన్ని తావుల సమయోచితముగ సత్యమిశ్రముగను, కొన్ని తావుల నసత్యయుతముగను, ఒకచోట నిష్ఠురముగను,ఒకతావున చెవులకింపుగను నుండుచు,ఒకచోట బాధించుచు,మఱొకతావున దయ నుగనంబఱుచుచు, ఒకతావున పిసిడితనమునొందుచు, మఱొకచోట దానము నొనర్చుచు, నొకచోట నెప్పుడు వ్యయపెట్టుచు, మఱొక విధంబుగ నెల్లపుడు సంపాదించుచు, వారాంగనవలె నానాప్రకారముల నుండును

తే. సత్య మనృతంబు పరుషోక్తి • సరసభాష
ప్రాణిహింసయు దయయు లో•భంబు నీఁగి
కనకసంగ్రహవ్యయములు • గలుగు వార
రమణిక్రైవడి బహురీతి • రాజనీతి.

అవ. "గుణవంతుఁడగు రాజు నాశ్రయింపవలయునే కాని గుణహీను నాశ్రయించినఁ బ్రయోజనము లే"దనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆజ్ఞా కీర్తిః పాలనం బ్రాహ్మణానాం
దానం భోగో మిత్రసంరక్షణం చ,
యేషా మేతే షడ్గుణా న ప్రవృత్తాః
కోఽర్థ స్తేషాం పార్థివోపాశ్రయేణ. 39

వ్యా.—సోఽపి గుణాఢ్య ఏవ సమాశ్రయణీయో న తు నిర్గుణ ఇతి రాజాన మేవ సంబోధయతి - ఆజ్ఞేతి.—ఆజ్ఞా మర్యాదా పరిపాలనాత్మకశాసనం, కీర్తి ర్దాన క్షాత్రోద్భవా సత్సమాఖ్యా, బ్రాహ్మణానాం పాలనం నిరుపద్రవం బ్రాహ్మణసంతర్పణం, దానం సత్పాత్రే త్యాగః, భోగః స్రక్చన్దనాది జనిత సుఖానుభవః, మిత్రసంరక్షణం సుహృత్సముద్ధరణం, చే త్యేతే షడ్గుణా, యేషాం రాజ్ఞాం, న ప్రవృత్తాః న ప్రవర్తన్తే- కర్తరి క్తః, పృథివ్యా ఈశ్వరః పార్థివః తస్య సంబుద్ధిః - హే పార్థివ రాజన్ - * 'త స్యేశ్వరః,' 'సర్వభూమి పృథివీభ్యా మణ్' ఇత్యణ్ప్రత్యయః - తేషా ముపాశ్రయేణ సమాశ్రయేణ, కోఽర్థః కో లాభః న కోఽపీ త్యర్థః; తస్మా దుక్తగుణసంపన్న ఏవ రాజా సమాశ్రయణీయః, న తు తద్విపరీత ఇతి భావః.

శాలినీవృత్తం - 'శాలి న్యుక్తా మ్తౌ తగౌ గోఽబ్ధిలోకై' రితి లక్షణాత్.

టీ. పార్థివ=(ఓ) రాజా!, ఆజ్ఞా=ఆనతి, కీర్తి=యశస్సు, బ్రాహ్మణానాం = బ్రాహ్మణులయొక్క, పాలనం=రక్షించుట, దానం=ఈవియు, భోగః=అనుభవించుట, మిత్రసంరక్షణంచ=స్నేహితులను గాపాడుటయు, ఏతే= ఈ, షట్ గుణాః=ఆఱుగుణములు, యేషాం = ఎవరికి, న ప్రవృత్తాః=కలుగవో, తేషాం = వారియొక్క (రాజులయొక్క), ఉపాశ్రయం=ఆశ్రయించుటచేత, కః అర్థః = ఏమిప్రయోజనము?

దుర్జనశిక్షణము, సత్కీర్తి, బ్రాహ్మణపరిపాలనము, సత్పాత్రదానము, స్రక్చందనవిహారాదిభోగములు, ఆపన్నులగు మిత్రాదుల రక్షించుట, అను సద్గుణషట్కము లేనిరాజుల సేవించుటవలన లాభమేమియు లేదు.

తే. ఆజ్ఞయును గీర్తియును భూసు•రావనంబు
దానమును భోగ మిత్త్రసం•త్రాణనములు
షడ్గుణంబులు గలుగ వే•జనులయందు
వారిఁ గొల్చిన ఫల మేమి • వసుమతీశ.

అవ. ధనముపైఁ బేరాసపడరాదు; ధనలాభాలాభములు దైవాధీనములు.

శ్లో. యద్ధాత్రా నిజఫాలపట్టలిఖితం స్తోకం మహద్వా ధనం
తత్ప్రాప్నోతి మరుస్థలేఽపి నితరాం మేరౌ చ నాతోఽధికమ్,
తద్ధీరో భవ విత్తవత్సు కృపణాం వృత్తిం వృథా మా కృథాః
కూపే పశ్య పయోనిధావపి ఘటో గృహ్ణాతి తుల్యం జలమ్. 40

వ్యా.—అథాతికార్పణ్యం మా కురు, లాభాలాభయో ర్దైవాయత్తమూలకత్వ మిత్యాహ - యదితి.—ధాత్రా బ్రహ్మణా, స్తోక మల్పం, మహ ద్బహుళం వా, య ద్ధనం, నిజఫాలం నిజనిటిలతట మేవ పట్టం తత్ర-లిఖితం లేఖనేన నిక్షిప్తం, త ద్బ్రహ్మలిఖితం ధనం, మరుస్థలే ఊషరదేశేఽపి-కి ముతాన్య త్రేతి భావః, నితరా మతిశయేన, ప్రాప్నోతి లభతే - అన్యూన మితి శేషః - ని. 'సమానౌ మరుధన్వానౌ' ఇ త్యమరః, మేరౌ కనకాచలే, ఽప్యతో బ్రహ్మలిఖితా, దధికం, న ప్రాప్నోతి, త త్తస్మా త్కారణాత్, ధీర స్థిరచిత్తో, భవ, విత్తవత్సు ధనాఢ్యేషు విషయే, కృపణాం దీనాం, వృత్తిం వ్యాపారం, వృథా వ్యర్థం, మాకృథాః మాకార్షీః, స్తేన కార్పణ్యజనితనిన్దామాత్రాశ్రయత్వ మేవ న త్వధికధనప్రాప్తి రితి భావః. * కృఞో లుఙి థాస్ - తనాదిత్వేఽపి సిచో నిత్యలోపవిధానా న్నసిచ్ - 'న మాఙ్యోగ' ఇ త్యప్రతిషేధః. తత్ర దృష్టాన్త మాహ - కూపే ఽల్పజలాధారే గర్తేఽపి, పయోనిధౌ సముద్రేఽపి, ఘటః కలశ, స్తుల్యమాత్మపరిమితం, జలం గృహ్ణాతి స్వీకురుతే-ప శ్యేతి కృపణసంబోధనం - న తు కూపే ఽల్పం పయోనిధావధిక; మత ఏతద్దృష్టాన్తేన సమాహితచిత్తేన భవితవ్యం, న తు కార్పణ్య పర్యాకులే నేతి తాత్పర్యమ్.

టీక. (మనుష్యుఁడు) ధాత్రా=బ్రహ్మచేత, స్తోకం = కొంచెమైనను, మహత్ వా = గొప్పదయినను, యత్ = ఏది (ధనము), నిజ...లిఖితం - నిజ = తనదైన, ఫాలపట్ట = నొసలనియెడిపలకయందు, లిఖితం = వ్రాయఁబడినదో, తత్ = దానిని, మరుస్థలేపి = ఎడారి ప్రదేశములయందు సైతము, నితరాం=తప్పక, ప్రాప్నోతి=పొందును. మేరౌచ = బంగారు కొండయందుసైతము, అతః = అంత (లిఖితము) కంటే, అధికం = ఎక్కువను, నప్రాప్నోతి = పొందఁడు; తత్ = కాఁబట్టి, ధీరః = దిగులు

దీరినవాఁడవు, భవ=కమ్ము. విత్తవత్సు=ధనవంతులయెడ, కృపణాం=దీనమై, వృత్తిం = వ్యాపారమును, వృథా=వ్యర్థముగా, మాకృథాః=చేయకుము. ఘటం=కుండ, కూపే= నూతియందును, పయోనిధౌ అపి=సముద్రమునందును, తుల్యం=సమానమైన, జలం= నీటిని, గృహ్ణాతి=గ్రహించుచున్నది. పశ్య=చూడుము.

తననొసట వ్రాసినంతధనము కొద్దియైనను గొప్పయైనను మరు స్థలమునందున్నను తప్పకపొందును. మేరువునందైనను అంతకంటె నధిక ముగఁ బొందఁడు. కావున ధనవంతులను జూచి దీనత్వమును గనంబఱు పకుము. కుండను తీసుకవెళ్లి బావియందు ముంచినను సముద్రమున ముంచినను ఒకేవిధంబుగ జలమును గైకొనును.

చ. ఘనజభవుండు నెన్నొసట • వ్రాసినసొమ్ము ఘనంబొ కొంచెమో
యను మరుభూమి కేఁగిన లభించును మేరువుఁ జేరఁ బోయినన్
ధన మధికంబు రాదు కడు • దైన్యము మాను ధనాఢ్యులందు న
వ్వననిధి నూతఁ దుల్యముగ • వారి గ్రహించుఘటంబు సూడుమా.

ఇది నీతిశతకమునందు అర్థపద్ధతివర్ణన మను
నాలుగవ దశకము.

—— దు ర్జ న ప ద్ధ తి. ——

అవ. అర్థపద్ధతిని నిరూపించినపిదప, ఇట్లు అర్థవంతుఁడయ్యును దుర్జనుఁడయ్యె నేని వానితోఁ జేరఁదగదని చెప్పఁబోవుచు దుర్జనపద్ధతి నారంభించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః పరధనే పరయోషితి చ స్పృహా,
సుజనబన్ధుజనే ష్వసహిష్ణుతా ప్రకృతిసిద్ధ మిదం హి దురాత్మనామ్.

వ్యా.—అర్థాదిసంపన్నోఽపి దుర్జనో నోపాదేయ ఏ వేత్యాశయే నార్థ పద్ధతి నిరూపణానన్తరం దుర్జనపద్ధతిం నిరూపయతి-తత్ర తేషా మవగుణం గణయతి- అకరుణత్వమితి.— పరదుఃఖప్రహాణేచ్ఛా కరుణా - తద్రాహిత్య మకరుణత్వం - ద యాహీనత్వం చ, అకారణవిగ్రహో నిష్కారణకలహ శ్చ-ని. 'అస్త్రియాం సమరానీక రణాః కలహవిగ్రహౌ' ఇత్యమరః, పరధనే పరద్రవ్యే, పరయోషితి పరదారేషు, స్పృ హాచ-ఏకత్రాపహరణేచ్ఛా - అన్యత్ర సంభోగాభిలాష శ్చ, సుజనేషు బన్ధుజనేషు చ,

అసహిష్ణుతా అసహనశీలత్వం చే, తీదం సర్వం * 'నపుంసక మనపుంసకే నే'త్యాదినా నపుంసకై కశేషః, దురాత్మనాం దుర్జనానాం, ప్రకృతిసిద్ధం స్వభావసిద్ధం హి, అత స్తే నోపాదేయా ఇతి భావః - ని. 'ప్రకృతిః ప్రపఞ్చభూతే ప్రధానే మూలకారణే, స్వభావ' ఇతి విశ్వః.

ద్రుతవిలమ్బితవృత్తం-'ద్రుతవిలమ్బిత మాహ నభౌ భరా వి' తి లక్షణాత్.

టీక. అకరుణత్వం = కనికరములేకుండుట, అకారణవిగ్రహః=కారణములేకయే జగడమాడుట, పరధనే = ఇతరుల ధనమునందు, పరయోషితిచ = ఇతరుని భార్యయందును, స్పృహా = కోరికయు, సుజన బంధుజనేషు - సుజన=సజ్జనులయందును, బంధుజనేషు = చుట్టాలయందును, అసహిష్ణుతా = ఓర్వలేమియు, (అనెడి) ఇదం= ఇది (కనికరములేకుండుట మొదలగునది), దురాత్మనాం = చెడ్డమనస్సుగలవారికి, ప్రకృతిసిద్ధంహి = స్వభావసిద్ధమే కదా!

దయాహీనత, నిష్కారణ మైనకలహము, పరులధనమునందును పరస్త్రీలయందును ఆసక్తి, సజ్జనులయందును, బంధువులయందును ఓర్పు లేమియు, ఇవి దుర్జనుల స్వభావసిద్ధగుణములు.

తే. కారణము లేనికలహంబు • గరుణలేమి
పరవధూపరధనవాంఛ • బంధుసాధు
జనములం దసహిష్ణుత్వ • మనఁగ జగతిఁ
బ్రకృతిసిద్ధంబు లివి దుష్ట•నికరమునకు.

అవ. 'దుర్జనుఁడు విద్వాంసుఁడైనను వానిని దగ్గరఁ జేర్పరాదు' అనుచున్నాఁడు:-

శ్లో. దుర్జనః పరిహర్తవ్యో విద్యయాఽలంకృతోఽపి సన్,
మణినా భూషిత స్సర్పః కిమసౌ న భయంకరః 42

వ్యా.—ఆస్తాం తావత్ దుర్జనమాత్రస్య పరిత్యాజ్యత్వకథనమ్-అశేషావగుణాపమార్జకసంపన్నో ఽపి దుర్జనః పరిత్యాజ్య ఏ వేతి సదృష్టాన్త మాహ-దుర్జన ఇతి.— దుర్జనో, విద్యయా వేదవేదాఙ్గాద్యాత్మికయా, ఽలంకృతో భూషిత స్సన్నపి-సకలవిద్యాపారీణ స్సన్నపీ త్యర్థః, పరిహర్తవ్య స్త్యాజ్యః, కుత ఇ త్యత ఆహ - సర్పః ఆశీవిషః, మణినా ఫలకస్థమాణిక్యేన, భూషితోఽలంకృత స్సన్నపి, అసౌ సర్పో, న భయంకరః కిం భయంకర ఏ వే త్యర్థః, అతో మణిభూషితసర్పప్రాయో విద్యావానపి దుర్జనో దూరత స్త్యాజ్య ఏవ - 'దుర్జనం దూరత స్త్యజే' దితి న్యాయా దితి

భావః * 'మేఘు ర్త్రిభయేషు కృఞః' ఇతి ఖ - ఖిః 'అరుర్ద్విషద్' ఇత్యాదినా ముమాగమః.

అత్ర బిమ్బప్రతిబిమ్బన్యాయేన ధర్మధర్మిణో ర్వాక్యద్వయే పృథఙ్నిర్దేశా ద్దృష్టాన్తాలంకారః-

'బిమ్బానుబిమ్బన్యాయేన నిర్దేశో ధర్మధర్మిణోః
దృష్టాన్తాలంకృతి ర్జ్ఞేయా భిన్నవాక్యార్థసంశ్రయాః.' ఇతి లక్షణాత్.

వృత్త మానుష్టుభమ్.

టీక. దుర్జనః = దుష్టుఁడు, విద్యయా = విద్యచే, అలంకృతః అపి = అలంకరింపఁబడినవాఁడు అయినను, పరిహర్తవ్యః = వదలఁ దగినవాఁడు; సర్పః = పాము, మణినా = రత్నముచే, భూషితః అపి = అలంకరింపఁబడినది అయినను, అసౌ = ఇది, భయకరః=భయమునుగలిగించునది, నకిం = కాదాయేమి?

పాము శిరమునందు రత్నముకలదైనను భయంకర మగుటచేత దూరముగ నెటుల వదలుచున్నారో, అట్లే దుర్జనుఁడు విద్యావంతుఁడైనను దూరముగ విడువఁదగినవాఁడు.

తే. విద్యచే భూషితుం డయి • వెలయుచున్నఁ
దోడరి వర్జింప నగుఁ జుమీ • దుర్జనుండు
చారుమాణిక్యభూషిత•శస్తమస్త
కంబు గలపన్నగము భయం•కరము గాదె.

అవ. 'దుర్జనుఁడు లోకమునంతయు దూషించును' అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జాడ్యం హ్రీమతి గణ్యతే వ్రతశుచౌ దంభః శుచౌ కైతవం
శూరే నిర్ఘృణతా మునౌ విమతితా దైన్యం ప్రియాలాపిని,
తేజస్విన్యవలిప్తతా ముఖరతా వక్తర్యశక్తిః స్థిరే
తత్కో నామ గుణో భవే త్సగుణినాం యో దుర్జనై ర్నాఙ్కితః.

వ్యా.—అథాస్య సర్వదూషకత్వ మాహ - జాడ్యమితి.—హ్రీమతి లజ్జావతి పుంసి, జాడ్యం మాన్ద్యం * 'గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్మణి చే'తి ష్యఞ్ ప్రత్యయః, గణ్యతే సంఖ్యాయతే - దుర్జనై రితి శేషః - న తు జుగుప్సితకర్మాచరణపరాఙ్ముఖత్వం, వ్రతైస్తపశ్చాన్ద్రాయణాది నియమైః-శుచౌ శుద్ధే, దమ్భో ధర్మధ్వజత్వం, గణ్యతే-న త్వనుష్ఠాతృత్వమ్, శుచౌ స్వభావా దేవ బాహ్యాన్తరశుద్ధే, కైతవం కపటం, గణ్యతే - న తు పారమార్థికత్వం, శూరే, నిర్ఘృణతా దయారాహిత్యం, గణ్యతే -

న తు విక్రాన్తత్వం, మునౌ మననశీలే విమతితా బుద్ధిహైన్యం, గణ్యతే న త్వాత్మైక్యానుసంధాన తత్పరత్వం, ప్రియాలాపిని మధురవాదిని, దైన్యం గణ్యతే-న తు శ్రవణానన్దకరత్వం, తేజః ప్రాగల్భ్యం - ప్రభావిశేషో వా తద్వ, త్యవలిప్తతా గర్వగ్రస్తత్వం, గణ్యతే - న తు స్వభావః - ని. 'అవలేప స్తు గర్వే స్యా ల్లేపనే దూషణేఽపి చే'తి విశ్వః, వక్తవ్యే ష్వర్థేషు - శక్తిః ప్రతిభాపరపర్యాయ స్సామర్థ్య విశేషః - తయా స్థిరే, ముఖ మ స్యా స్తీతి ముఖరో దుర్ముఖః-ని. 'దుర్ముఖే ముఖరాబద్ధముఖా వి' త్యమరః * 'ఖ ముఖ కుఞ్జేభ్య శ్చే'తి రప్రత్యయః-తస్య భావ స్తత్తా అసంబద్ధప్రలాపిత్వ మి త్యర్థః, గణ్యతే - న తు వాగ్మిత్వం, తస్మా త్కారణాత్, గుణినాం గుణసంపన్నానాం, స కో నామ గుణో భవేత్, యో గుణః, దుర్జనై, ర్నాఙ్కితః న దూషితః - దుర్జనాదూషితో గుణ స్సుగుణినాం న కోఽ ప్య స్తీ త్యర్థః, 'యో దుర్జనానాం మత' ఇతి పాఠే యో గుణః దుర్జనానాం మతః ఇష్టః స్యాత్ స కో నామ భవే దితి సంబన్ధః, దుర్జనాభిమతో గుణ స్తు గుణినాం న కోఽ ప్య స్తీ త్యర్థః.

శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం-లక్షణం తూక్తమ్.

టీక. దుర్జనైః = దుష్టులచేత, హ్రీమతి = సిగ్గుగలవానియందు, జాడ్యం = మాంద్యము, వ్రతశుచౌ = (తపశ్చాంద్రాయణాది) వ్రతములచేఁ బరిశుద్ధుఁడయిన వానియందు, దంభః=బడాయియు, శుచౌ = ఆచారవంతునియందు, కైతవం=కాపట్యమును, శూరే = శూరునియందు, నిర్ఘృణతా=దయలేకుండుటయు, మునౌ=మననము చేయువానియందు (అనఁగా: మాటాడక మౌనమును ధరించి మననము చేయువాఁడనుట), విమతితా=తెలివిలేమియు, ప్రియాలాపిని=మంచిమాటలఁ బలుకువానియందు, దైన్యం=దేబిగింపును, తేజస్విని=పరాక్రమము గలవానియందు, అవలిప్తతా=పొగరును, వక్త... స్థిరే-వక్తవ్య = చెప్పవలసిన విషయములయందు, శక్తి = నేర్పుచేత, స్థిరే= నిలుకడగలవానియందు (అనఁగా: ఏవిషయమునైనను పొంకముగానిరూపించి మాటాడనేర్చినవాఁడనుట), ముఖరతా = ప్రేలుడుగాయతనము, గణ్యతే = తలఁపఁబడును. తత్=అందువలన, దుర్జనైః=చెడ్డవారిచేత, యః=ఏది, న అంకితః=మచ్చవేయఁబడలేదో (నిందింపఁబడలేదో), సః=ఆ, గుణినాం=గుణవంతులయొక్క, గుణః=గుణము, కోనామభవేత్=ఏదిదైయుండునో.

లజ్జగలవాని మందునిగను, తపోవంతుని డంబముగలవానిగను, శుచిగలవానిని వేషధారినిగను, శూరుని దయాహీనునిగను, మునీశ్వ

రని బుద్ధిహీనునిగను, ప్రియముగ మాటాడువానిని దీనునిగను, తేజో వంతుని గర్విగను, యుక్తియుక్తముగఁ బలుకువానిని వాచాలునిగను దుర్జనులు తలంతురు. ఎట్టిగుణవంతుఁడైనను దుర్జనులు ఏదో యొకవంక పెట్టి నిందింతురు.

శా. హ్రీరమ్యుం జడుఁ గాఁగ సువ్రతుని మాయింగా శుచిం దంభిఁగా శూరుఁ నిర్ఘృణుఁగా మునిం విమతిఁగా • శ్రోత్రప్రియాలాపు ని స్సారుఁగా బలవంతు గర్వితునిఁగా • సద్వక్త వాచాలుఁగాఁ గ్రూరుం డెన్ని సుధీగుణంబు దురితారూఢంబు జేయుం గదా.

అన. ఇఁక గుణావగుణప్రణాళికను జూపెంచుచున్నాఁడు:—

శ్లో. లోభశ్చే దగుణేన కిం పిశునతా యద్యస్తి కిం పాతకైః
సత్యం చేత్తపసా చ కిం శుచి మనో యద్యస్తి తీర్థేన కిమ్,
సౌజన్యం యది కిం బలేన మహిమా యద్యస్తి కిం మణ్డనైః
సద్విద్యా యది కిం ధనై రపయశో యద్యస్తి కిం మృత్యునా. 44

వ్యా. అథ గుణావగణప్రణాళికా మాహ - లోభ ఇతి.—లోభో ధనాదివా ఞ్ఛా, ఽస్తి చే, దగుణేన దుర్గుణేన, కిం న కించి దపీ త్యర్థః-త స్యై వాత్యన్తనిన్దా వహత్వా దితి భావః, పిశునతా పరోక్షే పరదోషసూచకతా, అస్తి యది, పాతకై ర్బ్రహ్మహత్యాదిభిః, కిం తస్యా ఏవ నిరయపాతన దక్షత్వా దితి భావః, సత్యం యథార్థ భాషణం సమన్విత్వం వా, ఽస్తి చే, త్తపసా చాన్ద్రాయణాదినా, కిం త స్యైవపరిశో ధకత్వా దితి భావః, శుచి క్రోధచిన్తాది రాహిత్యేన శుద్ధం, మనోఽస్తి యది, తీర్థేన ప్రయాగాదినా, కిం త స్యై వాపవర్గ మూలకత్వా దితి భావః -

'యస్యాత్మతీర్థం భుజతే వినిష్క్రియస్స సర్వని త్సర్వగతో ఽమృతో భవేత్.'

ఇతి స్మరణ మత్ర మూలం, సౌజన్యం సుజనభావో, ఽస్తి యది, బలేన పరిజనేన, కిం త స్యై వాశేషకార్య నిర్వాహకత్వాదితి భావః, మహిమా మాహాత్మ్య, మస్తి యది, మణ్డనైః కుణ్డలహారాద్యలంకరణైః, కిం తస్యై వోపస్కారహేతుభూతత్వా దితి భావః అపయశః అపకీర్తి, రస్తి యది మృత్యునా మరణేన, కిం తద్వత్ మృతిప్రాయత్వా దితి భావః; ఏవం విచార్య సద్గుణార్జనతత్పరేణ భవితవ్యం నిపుణేన, అన్యథా దౌర్జన్య మనా యాససాధ్య మితి వాక్య శేషత్వే నోన్నేయమ్.

టీక. లోభః = పిసినారితనము, (అస్తి) చేత్ =ఉండునేని, అగుణేన కిం = దుర్గుణమేల? (అనఁగా: అన్నిదుర్గుణములలో నింద్యమైన దీపిసి నారితనమేయనుట)

పిశునతా=సాడికోరుతనము, అస్తియది = ఉండునేని, పాతకైః కిం=పాపములేల? సత్యం=నిజము, (అస్తి) చేత్ = ఉండునేని, తపసాచకిం = తపస్సుతైతమేల? శుచి= పరిశుద్ధమైన, మనః = మనస్సు, అస్తియది = ఉండునేని, తీర్థేనకిం = (గంగాకావే ర్యాది) తీర్థము ఏల? సౌజన్యం = మంచితనము, (అస్తి) యది=ఉండునేని, బలేనకిం= బలముఏల, మహిమా=గొప్పతనము, అస్తియది=ఉండునేని, మండనైఃకిం=అలంకారము లేల? సద్విద్యా=మంచిచదువు, (అస్తి) యది = ఉండునేని, ధనైఃకిం = ధనములేల? అపయశః=అపకీర్తి, అస్తియది=ఉండునేని, మృత్యునాకిం = మరణమేల?

అత్యాశయున్న వేళొకదుర్గుణ మక్కఱలేదు. పిశునత్వ (కొండె ములు చెప్పుట) ముండునేని వేఱుపాపము లక్కఱలేదు. సత్యమున్న తపస్సుచేయ నక్కఱలేదు నిర్మలమగు మనస్సున్న తీర్థసేవ యక్కఱ లేదు. మంచితనముండె నేని స్వకార్యనిర్వహణమునకు స్వజన మక్కఱ లేదు. గౌరవముండునేని యలంకారము లక్కఱలేదు. చక్కనివిద్య యుండునేని ధనమక్కఱలేదు. అపకీర్తియుండునేని వేఱుగ చావనక్కఱ లేదు

చ. వగ గొనులోభముం బిశున॰భావము సత్యము చిత్తశుద్ధియుం
దగుసుజనత్వముల్ సుమహి॰తత్వము విద్యయు లోకనిందయుం
బగిలిన దుర్గుణంబు దురి॰తంబు దపంబును దీర్ఘసేవ భృ
త్యగణము సొమ్ములుం ధనచ॰యంబును జావును వేఱ యున్నవే.

అవ. ఒకానొక యనుభవరసికుఁడు 'పురుషునకు మనశ్శల్యములు ఏడు' అని పల్కినరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శశీ దివసధూసరో గళితయౌవనా కామినీ
సరో విగతవారిజం ముఖ మనక్షరం స్వాకృతేః,
ప్రభు ర్ధనపరాయణః సతతదుర్గతి స్సజ్జనో
నృపాఙ్గణగతః ఖలో మనసి సప్తశల్యాని మే. 45

వ్యా.—కస్యచి దనుభవినో నిజకష్టాభివేదన మభినీ యాహ - శ శీతి.—దివ సేఽహ్ని, ధూసరో నిస్తేజస్కః, శశీ చన్ద్రశ్చ, గళిత యౌవనా భ్రష్టనూతనవయ స్కా, కామినీ కాన్తా చ, విగతవారిజం పుణ్డరీకషణ్డహీనం, సరః కాసారశ్చ, శోభనా ఆకృతి ర్యస్య సున్దర పురుషస్య, అనక్షరం శాస్త్రవిభ్రష్టం ముఖం చ, ధన పరాయణో, ధనలుబ్ధః, ప్రభుః రాజా చ, సతతదుర్గతిః నిరన్తరదారిద్ర్యవాన్, సజ్జనశ్చ, నృపాఙ్గ

జనకతో రాజగృహాన్తర్వర్తీ, ఖలో దుర్జన శ్చ - తస్య నిఘాతుకత్వా దితి భావః, ఇ త్యేవం, సప్త, శల్యాని శూలాని - తథా దుస్సహ దుఃఖ జనకత్వా దితి భావః; ఇద మే వాత్యన్త కష్టనివేదనవచన మితి తాత్పర్యమ్.

అత్రాప్రకృతానాం ప్రకృతస్య ఖలస్య చ దుఃఖహేతుత్వసామ్యే నౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వా ద్దీపకాలంకారః - లక్షణం తూక్తమ్. గత మిదం పృథ్వీవృత్తమ్.

టీక. దివసధూసరః-దివస=పగటియందు, ధూసరః = వెలవెలలాడు, శశీ = చంద్రుడు, గళితయౌవనా = జారినయౌవనముగల, కామినీ = ప్రియురాలు, విగత వారిజం = పోయిన తామరపువ్వులుగల (తామరలులేని), సరః = కొలను, సు ఆకృతేః=మంచిరూపముగలవానియొక్క, అనక్షరం=అక్షరములేని (ఒకఅక్కరపుము క్కయేని తెలియని-చదువురాని), ముఖం=నోరును, ధనపరాయణః = డబ్బుపైమిగుల నాసక్తిగల, ప్రభుః=రాజు, సతతదుర్గతిః = ఎప్పుడు పేదతికముగల, సజ్జనః = మం చివాడును, నృపఅంగణగతః = రాజుముంగిటిని జేరిన, ఖలః=దుర్జనుడును (అనగా: రాజునకు దుర్బోధలచేయువాడనుట), (ఈ) సప్త = ఏడును, మే=నాయొక్క, మనసి = మనస్సునందు, శల్యాని = శూలములు-మేకులు. (మిక్కిలి దుఃఖకరములనుట)

పగటియందుఁ దేజోహీనుఁడైన చంద్రుఁడును, గతయౌవనయగు కామినియు, తామరలు లేనికొలనును, చదువులేని సుందరుఁడును, కేవలధనాశగలభూపాలుఁడును, సర్వదా దరిద్రుఁడగు సజ్జనుఁడును, ప్రభువులసమీపమున నుండినదుర్జనుఁడును ఈఏడుగురును శల్యమువలె మనంబునకు దుఃఖమును కలుగఁ జేయుదురని నాయభిప్రాయము.

చ. దినమలినాంగుఁ డైనహిమ • దీప్తియుఁ బ్రాయము దప్పునాతియున్
వనరుహశూన్య మౌకొలను • వర్ణితరూపు నిరక్షరాస్యమున్
ధనపరుఁ డైనరాజు సత • తంబును లేమిని గుందుసాధువున్
జనపతిచెంత దుర్జనుఁడు • శల్యము లేడివి నామనంబునన్.

అవ. దుష్టరాజులక్షణమును సదృష్టాంతముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. న కశ్చి చ్చణ్డకోపానా మాత్మీయో నామ భూభుజామ్,
హోతార మపి జుహ్వానం స్పృష్టో దహతి పావకః. 46

వ్యా.—అథ దుష్టరాజలక్షణం సదృష్టాన్త మాహ.—చణ్డకోపానామ్ ఉగ్రక్రో ధానాం, భూభుజాం రాజ్ఞాం, కశ్చి దపి పుమాన్, ఆత్మీయో నామ ఆత్మీయత్వేన

ప్రసిద్ధః, న భవతి - కిం తు సర్వోఽప్యనాత్మీయ ఏ వే త్యర్థః; నను యథా కథంచి ద్ధిత మాచర న్నభిమ్య త్యేవ ఆత్మీయ ఇ త్యాశఙ్క్య దృష్టాన్తముఖేన నిరాకుర్వ న్నాహ—జుహ్వాన మాజ్యపురోడాశాది దానే నోపచర న్త మపి * 'హు దానాదనయో రి'తి ధాతోః క ర్తరి శానచ్, హోతారం యజమానం, పావకోఽగ్నిః, స్పృష్ట స్సన్, దహతి సంతాపయ తీ త్యర్థః; అతోఽగ్నిదృష్టాన్తే నేదృశో రాజా న సమాశ్రయ ణీయ ఇతి భావః.

టీ. చండకోపానాం = తీక్ష్ణమైనకోపముగలవారగు, భూభుజాం = రాజులకు, కశ్చిత్ = ఎవఁడును, ఆత్మీయః = తనవాఁడు (అనఁగా: తనకు ప్రీతిపాత్రమగు వాఁడు), న నామ = లేఁడుగదా! జుహ్వానం అపి = (నేయి పురోడాశము మున్నగు వానిని) వ్రేల్చుచున్నవానినైనను, హోతారం = యజమానుని, పావకః = అగ్ని, స్పృష్టః (సన్)=తాఁకఁబడినవాఁడై, దహతి=కాల్చును.

అతికోపులగుభూపాలురను ప్రేమించఁదగినవాఁడు ఒకఁడునుండఁ డు. అగ్ని హోత్రుఁడు తనతృప్తికై హోమముచేయువానిని నైనను తాఁకునేని మొగమోటములేక కాల్చును.

క. మనుజులలో నెవ్వఁడు దగఁ
దనవాఁ డనువాఁడు దుష్ట•ధరణీశునకుఁ
దనకయి వ్రేలిమి వ్రేల్చెడు
జనునితనువుఁ గాల్చు వాయు•సఖుఁ డదయుండై.

అవ:—రాజసేవ మిగుల కష్టమనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మానా న్మూకః ప్రవచనపటు ర్వాచకో జల్పకో వా
ధృష్టః పార్శ్వే భవతి చ వస న్దూరతోఽప్యప్రగల్భః,
క్షాన్త్యా భీరు ర్యది న సహతే ప్రాయశో నాభిజాతః
సేవాధర్మః పరమగహనో యోగినా మ ప్యగమ్యః. 47

వ్యా.—కథం న సమాశ్రయణీయ ఇ త్యాశఙ్క్య త త్సేవాయా దుష్కరత్వా ది త్యాహ మానా దితి.— మానా త్తూష్ణీంభావా, న్మూకో నిర్వచో-భవతి సేవక ఇతి శేషః, ప్రవచనపటుః ప్రగల్భ శ్చాతివక్తా, వాచకో బహుభాషీ, జల్ప తీతి జల్పకోఽ సంబద్ధప్రలాపీ-భవతి, ఉభయ త్రాపి * 'ణ్వుల్ తృచా వి'తి క ర్తరి ణ్వు ల్ప్రత్యయః- ణిత్వా ద్వృద్ధిః - 'జల్పకః' ఇతి పాఠే జల్ప తీతి జల్పకః - పచా ద్యచ్ - స్వార్థే క

ప్రత్యయః - అన్యథా 'జల్ప భి క్షే' త్యాదినా షాకన్ప్రత్యయే జల్పాక ఇతి స్యాత్-య దా హేమరసింహః - ని. 'స్యా జ్జల్పాక స్తు వాచాల' ఇతి, పార్శ్వే సమీపే చ, వసన్, ధృష్టో నిర్భీకో-భవతి, దూరతో విప్రకృష్టదేశే, వసన్, అప్రగల్భః అప్రౌఢో-భవతి, క్షాన్త్యా పరిభవాది షూత్పద్యమానేషు క్రోధ ప్రతిబన్ధలక్షణ యోప లక్షిత శ్చే, ద్భీరు ర్భయశీలో-భవతి * 'భియః క్రుక్లుకనా వితి క్రు ప్రత్యయః,న సహతే పరి భవాదికం న క్షమతే,యది తర్హి, ప్రాయశో బాహుల్యేన, అభిజాత స్సత్కులీనో, న న భవతి, అతః, పరమగహనో ఉత్య న్తదురవగాహః, సేవాధర్మః పరిచర్యాత్మకం కర్మ, యోగినా మపి కాలత్రయజ్ఞానా మ ప్యతీన్ద్రియవస్తు పరిజ్ఞానవతా మి త్యర్థః - కి ము తాన్యేషామితి భావః, అగమ్యో జ్ఞాతు మశక్యః - సర్వే గత్యర్థాః జ్ఞానార్థా - యతః పరబ్రహ్మోఽపి ధ్యానాదినా సాక్షాత్క్రియతే న త్వయ మితి భావః; మౌనాదివ్యతిరిక్త ధర్మస్య గగనారవిన్ద ప్రాయత్వా త్తస్య బ్రహ్మణో ఽపి దుర్విజ్ఞేయతయా ఉత్య న్తదుష్కరత్వ మితి తాత్పర్యమ్.

అత్ర సేవాధర్మస్య యోగిగమ్యత్వే ఽ ప్యగమ్యత్వోక్తే స్సంబన్ధే అసంబన్ధరూపాతిశయోక్తిః. మన్దాక్రాన్తావృత్తమ్ - 'మన్దాక్రాన్తాజలధి షడగై ర్మ్భౌ నతౌ గురూ చే'తి లక్షణాత్.

టీ. మౌనాత్ = మాటాడకుండుటవలన, మూకః = మూఁగవాఁడు; ప్రవచనపటుః = బాగుగా మాటాడుటయందు నేర్పుగలవాఁడు, వాచకః=ప్రేలుడుగాఁడు, వా=లేక, జల్పకః=అసంబద్ధ ప్రలాపి; పార్శ్వే=వెంబడి, వసన్ చ=ఉండువాఁడు,ధృష్టః=దిట్ట; దూరతః=దూరముగా, వసన్ అపి=ఉండువాఁడు సైతము, అప్రగల్భః= చేతఁగానివాఁడు; క్షాన్త్యా=ఓర్పుచేత, భీరుః=పిఱికివాఁడు; భవతి=అగును. న సహతే యది = (అవమానములను) ఓర్చుకొనఁడేని, ప్రాయశః = తఱుచుగా, అభిజాతః = మంచికులమునఁబుట్టినవాఁడు, న = కాఁడు; (కాఁబట్టి) పరమగహనః=మిక్కిలి తెలిసికొనరాని, సేవాధర్మః = కొలువుయొక్క స్వరూపము, యోగినాంఅపి=(భూత భవిష్య ద్వర్తమానకాలముల మూఁటినెఱింగి అతీంద్రియములగు పదార్థములనుగూడఁ గనిపట్టు) యోగులకు సైతము, అగమ్యః=తెలియరానిది.

సేవకుఁ డగువాఁడు ఏమియుఁ బలుకకయుండునేని వానిని మూగవాఁడనియు, చక్కఁగ మాటాడునేని వదరుపోతనియు, సమీపమున నున్న భయభక్తులు లేనివాఁడనియు, దూరముగనున్న చేతకానివాఁడ

నియు, సహించువాఁడగునేని పిఱికియనియు, ఓర్పులేనియెడల సద్వంశ జాతుఁడు కాఁడనియు ప్రభువులు తలతురు. కావున ఇట్టిసేవాధర్మము నందు చక్కఁగఁ జరించుట యోగీశ్వరులకైనను అలవికాదు.

ఉ. మౌనముచేత మూఁగయు సమంచితవక్త ప్రలాపి చెంగటం
బూసి వసింప దిట్ట దమముందట దవ్వుగ నుండెనేని శా
లీనుఁడు దార్ష్టి భీరుఁ డవరోధ్రుఁడు దాలిమి లేనిబంటు భూ
జానులసేవ దుష్కర మసాధ్యము యోగులకైన నిద్ధరన్.

అవ. వేయేల? దుష్టరాజుముందఱ నెవ్వనికి నుండరాదని చెప్పుచున్నాఁడు:-

శ్లో. ఉద్భాసితాఖిలఖలస్య విశృఙ్ఖలస్య
ప్రోద్గాఢవిస్మృతనిజాధమకర్మవృత్తేః,
దైవా దవాప్తవిభవస్య గుణద్విషోఽస్య
నీచస్య గోచరగతైః సుఖ మాస్యతే కైః? 48

వ్యా.—కిం బహునాఽస్య పురస్తా న్న కేనచిత్ స్థాతు మపి శక్యత - ఇత్యాహ - ఉద్భాసి తేతి.—ఉద్భాసితాః ప్రకాశితాః - అఖిలాః ఖలాః యేన తస్య అధికారప్రదానేన పురస్కృతాశేష దుర్జన స్యే త్యర్థః - తస్య సుజన విద్వేషిత్వా దితి భావః, తథా, విశృఙ్ఖలస్య విధినిషేధాతీతతయా స్వచ్ఛన్దగతే రి త్యర్థః, తథా, ప్రోద్గాఢ మతితరాం - విస్మృతా స్మరణావిషయీకృతా - నిజా స్వకీయా - అధమకర్మవృత్తిః ప్రాక్తననీచకృత్యవ్యాపారో - యేన తస్య - ప్రా గేవ విస్మృ తే' తి పాఠే ప్రాక్ ప్రథమమ్ ఆచరణసమయ ఏ వే త్యర్థః - ఏతేన లజ్జాహైన్య ముక్తం, తథా, దైవా దదృష్టవశా, దిదానీ, మవాప్తః ప్రాప్తో - విభవః ఐశ్వర్యం సంపత్తి - ర్యస్య, గుణద్విష స్సుగుణనిన్దక, స్యాస్యపూర్వో క్తస్య నీచస్య రాజ్ఞః, గోచరగతైః విషయవాసిభిః, కై ర్జనై, స్సుఖ మక్లేశేన, ఆస్యతే స్థీయతే, న కైర పీత్యర్థః, అతో నసీచాశ్రయః కర్తవ్య ఇతి భావః * 'ఆస ఉపవేశనే' - భావే లట్.

అ త్రోద్భాసి తే త్యాదిపదార్థస్య విశేషణగత్యా సుఖస్థిత్యభావపదార్థహేతుత్వా త్పదార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గ మలంకారః. వసన్తతిలకావృత్తమ్.

టీక. ఉద్భా...ఖలస్య-ఉద్భాసిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, అఖిల=సమస్తులయిన, ఖలస్య=దుర్జనులు గలవాఁడును. (అనఁగా: దుష్టులను గొప్పదశకుఁ దెచ్చినవాఁడనుట); విశృంఖలస్య=(విధినిషేధములు లేనందున) అడ్డులేనివాఁడును, ప్రోద్గాఢ...

వృత్తేః-ప్రోద్గాఢ=బొత్తిగా, విస్మృత=మఱవఁబడిన, నిజ=తనదైన, అధమకర్మ=నీచపుఁబనులయొక్క, వృత్తేః=బ్రదుకుదెరువుగలవాఁడును, (అనఁగా: మునుపు తాను బ్రదుకుదెరువుకై ఏయేనీచపుఁబనులలోఁ బ్రవేశించి పొట్టగడుపుకొనెనో యాపూర్వవృత్తాంతము నిప్పుడైశ్వర్యమదమత్తుఁడై బొత్తిగామఱచినాఁడనుట. దీనిచే సిగ్గులేనివాఁడని యేర్పడుచున్నది.) దైవాత్=అదృష్టమువలన, అవాప్తవిభవస్య=(ఇప్పుడు) సంపదగలవాఁడును, గుణద్విషః=గుణములను నిందించువాఁడును,(అగు) అస్య=ఈ, నీచస్య=నీచునియొక్క, గోచరగతైః=కంటఁబడినట్టి, కైః=ఎవరిచే, సుఖం=సుఖము, ఆస్యతే=పొందఁబడును. (అనఁగా: అట్టినీచుని కంటఁబడినవారే సుఖమునొందరనుట.)

దుర్జనులకే సహాయమొనర్చుచు వారిని జేరఁదీసి స్వేచ్ఛాచారుఁడై తా నింతకుముం దనుభవించిన హీనస్థితిని దైవయోగముచేతఁ బట్టినసంపదచేత మఱచి గుణవంతుల ద్వేషించు నీచునిసమీపమునసుండువారలకు సుఖ మనునది యుండదు

చ. ఖలు లగువారి నెల్ల నధి•కారసమర్థులఁ జేసి తా నిర
  ర్గళగతియై నికృష్టనిజ•కర్మము విస్మృతిపా లొనర్చి ని
  శ్చలగుణవైరియై విధివ•శంబున సంపద గాంచి క్రొళ్ళుచున్
  మెలఁగునృపాలుదేశమున• మేలు లభించునె యెట్టివారికిన్.

అవ:—దుర్జనులయు సజ్జనులయు స్నేహములరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆరమ్భగుర్వీ క్షయిణీ క్రమేణ లఘ్వీ పురా వృద్ధిమతీ చ పశ్చాత్,
  దినస్య పూర్వార్ధపరార్ధభిన్నా ఛాయేవ మైత్రీ ఖలసజ్జనానామ్. 49

వ్యా.—అథ దుర్జన సుజన మైత్రీప్రకార మాహ - ఆరమ్భేతి.—పూర్వార్ధపరార్ధాభ్యాం పూర్వాహ్ణాపరాహ్ణ భేదేన-భిన్నా పృథగ్విధా, ఛాయా అనాతపఇవ - ని. 'ఛాయా త్వనాతపే కాన్తౌ ప్రతిబిమ్బార్క-జాయయో' రితి వైజయన్తీ, ఆరమ్భే ప్రారమ్భసమయే-గుర్వీ గురుః వర్ధిష్ణు రిత్యర్థః * 'వోతో గుణవచనా' దితి వికల్పాత్ జీప్, క్రమేణ కాలక్రమేణ, క్షయిణీ క్షయిష్ణుశ్చ - 'జిదృక్షి'త్యాదినా ఇనిః, తథా, పురా ప్రారమ్భే, లఘ్వీ లఘుః హ్రస్వే త్యర్థః - పూర్వవత్ జీప్, పశ్చా దనన్తరం, వృద్ధిం, ముపైతి ప్రాప్నో తీతి భావః.—అయ మర్థః—దుర్జనమైత్రీ పూర్వాహ్ణచ్ఛా యేవ ప్రారమ్భగుర్వీ క్రమేణ క్షయిణీ చ భవతి, సుజనమైత్రీ తాప దపరా

ష్ణాచ్ఛా యే వాదౌ లఘ్వీ తతో వర్ధిష్ణుశ్చ భవతీతి. అతో౽త్ర య ద్వ్యస్తం న శక్యస్తర్తవ్యం ఖలలే నేతి భావః.

అత్ర యథాసంఖ్యసంకీర్ణోపమాలంకారః. ఉపజాతి వృత్తమ్.

టీ. ఖలసజ్జనానాం=దుర్జనులయొక్కయు సజ్జనులయొక్కయు, మైత్రీ=స్నేహము, దినస్య=పగటియొక్క, పూర్వా...ర్ధా-పూర్వార్ధ = మొదటిసగముచేతను, పరార్ధ=తరువాతిసగముచేతను, భిన్నా=వేరైన, ఛాయాఇవ=నీడవలె, ఆరంభగుర్వీ=మొదటపెద్దదియు, క్రమేణ=క్రమముగా, క్షయిణీ=తగ్గునది; పురా=మొదట, లఘ్వీ=చిన్నది, పశ్చాత్=తరువాత, వృద్ధిం=అతిశయమును, ఉపైతి=పొందును.

దురాత్ముల స్నేహము ప్రాతఃకాలపునీడవలె ప్రథమమున విస్తారముగనుండి క్రమక్రమముగ నశించును. సజ్జనులమైత్రి సాయంకాలపునీడవలె ప్రథమమున చిన్నదై క్రమక్రమముగ వృద్ధినందును.

తే. మొదలఁ జూచినఁ గడు గొప్ప • పిదపఁ గుఱుచ
యౌచుఁ గొంచెము తర్వాత • నధిక మగుచుఁ
దనరు దినపూర్వపరభాగ•జనితమైన
చాయపోలిక గుజనసు•జ్జనులమైత్రి.

అవ. ఈపద్ధతి మొదటఁజెప్పిన "అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః" అనుదానిని బ్రకటింపఁదలఁచి "కొండెగాఁడు సజ్జనులకు నిష్కారణవిరోధి" అని చెప్పుచు నీపద్ధతిని ముగించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మృగమీనసజ్జనానాం తృణజలసన్తోషవిహితవృత్తీనామ్,
లుబ్ధకధీవరపిశునా నిష్కారణ మేవ వైరిణో జగతి. 50

వ్యా.—య దుక్త 'మకరుణత్వ మకారణవిగ్రహ' ఇతి త దేవ ప్రకటయన్నుపసంహరతి-మృగేతి.—సంతోషో దైవవశా ల్లబ్ధేన మనస్సంతుష్టిః - తృణజలసంతోషై - ర్విహితా కల్పితా - వృత్తి ర్జీవనం - యేషాం తేషాం - న తుపరోపతాపోపజీవినామిత్యర్థః-ని. 'వృత్తి ర్వర్తనజీవన' ఇ త్యమరః, మృగాణాం హరిణానాం - మీనానాం మత్స్యానాం - సజ్జనానాం సాధూనాం చ, లుబ్ధకో వ్యాధః - ధీవరో దాశః-జాలిక ఇ త్యర్థః-పిశున స్సూచకశ్చ - ని. 'వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగయు ర్లుబ్ధకశ్చ సః,' 'కైవర్తే దాశ ధీవరా వి' తి చామరః, ఏతే, జగతి భువి, నిష్కారణం నిర్హేతుక మేవ, వైరిణో విద్వేషిణః శత్రుకా ఇ త్యర్థః.

తృణేన విహితవృత్తీనాం మృగాణాం లుబ్ధకా నిష్కారణవైరిణ ఇత్యాది యథాక్రమ మన్వయా త్క్రమాపరనామా యథాసంఖ్యాలంకారః-తదుక్తం విద్యానాథేన-

'ఉద్దిష్టానాం పదార్థానాం పూర్వం పశ్చా ద్యథాక్రమమ్
అనూద్దేశో భవే ద్యత్ర త ద్యథాసంఖ్య ముచ్యతే.' ఇతి.

ఆర్యావృత్తమ్.

టీ. తృణ...వృత్తీనాం-తృణ = పచ్చికచేతను, జల=నీటిచేతను, సంతోష=ఆనందముచేతను, విహిత=చేయఁబడిన, వృత్తీనాం = దేహయాత్ర(బ్రదుకు) గల, మృగమీనసజ్జనానాం-మృగ=లేళ్లకు, మీన=చేఁపలకు, సజ్జనానాం-సత్పురుషులకును, లుబ్ధ...శునాః—లుబ్ధక = వేఁటగాండ్రును, ధీవర = జాలరులును, పిశునాః=సాడీలు చెప్పువాండ్రును, జగతి=లోకములో, నిష్కారణం ఏవ=కారణములేకయే, వైరిణః = విరోధులు. సుజనపద్ధతి.

తా. పరులఁ బీడింపకయే గడ్డిచేత కాలయాత్రను గడుపుకొను జింకలు మొదలయిన మెకములకు బోయలును, నీటిచేతఁ బ్రదుకుమీనంబులకు జాలర్లును, దొరకినదానితో సంతసించి కాలయాత్ర చేయు సజ్జనులకుకొండెగాండ్లును అకారణవైరులయి లోకమునఁ గనంబడుచున్నారు.

తే. కసవుచే నీటిచే మోద•కలనచేత
బ్రతుకు మృగమీనసజ్జన•ప్రకరమునకు
శబరకైవర్తసూచక•జనులు జగతిఁ
గారణము లేనిపగవారు • గారె తలఁప.

ఇది నీతిశతకమునందు దుర్జనపద్ధతివర్ణన మను
ఐదవశకము.

—సు జ న ప ద్ధ తి.—

అవ:—దుర్జనపద్ధతిని నిరూపించి తద్వైలక్షణ్యమును దెలుపుటకై సుజనపద్ధతి నారంభించుచు సుజనుల నమస్కరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వాఞ్ఛా సజ్జనసఙ్గతౌ పరగుణే ప్రీతి ర్గురౌ నమ్రతా
విద్యాయాం వ్యసనం స్వయోషితి రతి ర్లోకాపవాదా ద్భయమ్,
భక్తి శ్శూలిని శక్తి రాత్మదమనే సంసర్గముక్తిః ఖలై
రేతే యేషు వస న్తి నిర్మలగుణా స్తేభ్యో నమః కుర్మహే. 51

వ్యా.—అథ తద్వైలక్షణ్యేన సుజనపద్ధతిం నిరూపయతి - తన్త్రాదౌ వాద రాతిశయా త్తా న్నమస్కరోతి-వాఞ్ఛేతి.—సజ్జనసంగతౌ సాధుసమాగమే, వాఞ్ఛా అభిలాషః - న తు జిహాసా - తస్య మోక్షసాధకత్వా దితి భావః - తదుక్తం జ్ఞాన వాసిష్ఠే-

'మోక్షద్వారే ద్వారపాలా శ్చత్వారః పరికీర్తితాః,

శమో విచార స్సంతోష శ్చతుర్థ స్సాధుసంగమః.' ఇతి-

తథా చోక్తం శ్రీమద్భాగవతే - 'మహత్సేవాం ద్వార మాహు ర్విముక్తే రి'తి - స్వేనా ప్యుక్తమ్-

'చేతః ప్రసాదయతి దిక్షు తనోతి కీర్తిం,

సత్సంగతిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామ్.' ఇతి,

పరేషాం గుణే - ప్రీతి స్సంతోషః - న తు దోషాపాదనమ్ -

'పరగుణపరమాణూ న్పర్వతీకృత్య నిత్యం

నిజహృది వికస న్త స్సన్తి స న్తః కియ న్తః.'

ఇతి వక్ష్యమాణత్వా ద పీతి భావః, గురౌ విద్యోపదేష్టరి, నమ్రతా భక్తిశ్రద్ధాభరేణ ప్రహ్వీభావః - న తు గర్వోద్రిక్తతా -

'యస్య దేవే పరా భక్తి ర్యథా దేవే తథా గురౌ,

త స్యైతే నిఖిలా హ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః.'

'గురు ర్బ్రహ్మా గురు ర్విష్ణు ర్గురు ర్దేవో జనార్దనః,

గురు స్సాక్షా త్పరం బ్రహ్మ తస్మై శ్రీగురవే నమః.'

ఇతి శ్రుతిస్మృతీ, విద్యాయాం వేదాన్తాదివిద్యాభ్యాసే, వ్యసన మాసక్తిః - న తు ద్యూతకేళ్యాదౌ - తస్య మోక్షసాధన బ్రహ్మజ్ఞాన జనకత్వా దితి భావః, స్వయోషితి నిజదారేషు, రతి స్సంభోగః - న తు పరదారేషు - 'రమ్యం కులస్త్రీరత మి' తి భావః, లోకాపవాదాత్ లోకనిన్దాయాః * 'భీ త్రార్థానాం భయహేతు రి' త్యపాదానత్వా త్పఞ్చమీ - భయం న తు నిర్లజ్జత్వం * 'లోకాపవాదో బలవా నితి సత్యవతీ శ్రుతి రి' త్యాదివచనా త్తస్య బలిష్ఠత్వా దితి భావః, శూలిని పరదేవతాయాం భగవతి, భక్తి రనురాగః, న తు క్షుద్రదేవతాయాం * 'శివే భక్తి శ్శివే భక్తి రి' త్యాది వచనే ష్వావృత్త్యా తస్యాః ప్రాశస్త్యశ్రవణా దితి భావః, ఆత్మదమనే స్వపరిభవే సతి, శక్తి స్సామర్థ్యం పరాక్రమ ఇతి యావత్ - న తూపశమే నాదాసీన్యమ్.-

'అన్యదా భూషణం పుంసాం శమో లజ్జేవ యోషితామ్,

పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతే ష్వివ.'

ఇతి వచనా దితి భావః, ఖలై ర్దుర్జనై-స్సహ సంసర్గము క్తిః స్సజ్జత్యాగః-న తు తత్సహవాసాభిలాషః * 'దుర్జనం దూరత స్త్యజే ది' తి - 'దుర్జనః పరిహర్తవ్య' ఇత్యాదివచనాదితి భావ, ఇ త్యేతే - నిర్మలాః నిష్కళఙ్కాః - గుణా స్సజ్జన సంగతివాఞ్ఛాదయో, యేషు పురుషేషు వసన్తి, తేభ్యో మహద్భ్య నమః - ఇత్థం భూతగుణవిశిష్టానా మేవ నమస్కారార్హత్వా దితి భావః * 'నమ స్స్వస్తీ' త్యాదినా చతుర్థీ; 'తైరేవ భూ ర్భూషితే' తి పాఠే తై ర్నిర్మలగుణసంపన్నై రేవ భూ రలంకృతా న త్వన్యై స్తేషా మేవ చారుత్వా ద్యతిశయ హేతుత్వా దితి భావః.

శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. సజ్జనసంగతౌ=సజ్జనులతోడి సహవాసమునందు, వాంఛా=కోరిక, (ఇయ్యది మోక్షసాధకమని జ్ఞానవాసిష్ఠమునందిట్లు చెప్పఁబడినది. "మోక్షద్వారే ద్వారపాలా శ్చత్వారః పరికీర్తితాః, శమోవిచార స్సంతోషశ్చతుర్థ స్సాధుసంగమః" "మోక్షద్వారమునందు 'శాంతి, విచారము, సంతోషము, సజ్జనసాంగత్యము' అను నలువురు ద్వారపాలురుగలరు." మఱియు శ్రీభాగవతమందును "మహాత్సేవాం ద్వారమాహు ర్విముక్తేః" "ముక్తికి మహాత్సేవయే ద్వారము." అనిచెప్పఁబడినది. ఇంతియకాక (భర్తృహరియు) తానును "సత్సంగతిః కథయ కిం న్న కరోతి పుంసాం" అని చెప్పెను. కావున సత్సాంగత్యముత్కృష్టగుణమనుట.) పరేషాం=ఇతరులయొక్క, గుణే=గుణమందు, ప్రీతిః=సంతోషము, (అనఁగా: "పరగుణ పరమాణూన్ పర్వతీకృత్య నిత్యం నిజహృది వికసంత స్సంతి సంతః కియంతః" అని ముందుఁ జెప్పఁబోవురీతి అనియర్థము.) గురౌ=ఆచార్యునియందు, నమ్రతా=అడఁకువ, ("యస్య దేవే పరాభక్తిః యథాదేవే తథాగురౌ" అనఁగా: "దేవునియం దెట్టి యుత్తమభక్తిగలదో యట్టిభక్తియే గురువునందుఁ జేయవలయును." అనునది మొదలగుప్రమాణములచే నాచార్యునియం దత్యంతభక్తియుక్తుఁడైయుండుట.) స్వయోషితి = తనభార్యయందు, రతిః = సంభోగము లోకాపవాదాత్ = లోకులనిందనుండి, భయం = భయము, శూలిని=శివునియందు, భక్తిః=అనురాగము, ఆత్మదమనే=మనోనిగ్రహమునందు, శక్తిః=సామర్థ్యము, [లేక, ఆత్మ=తనయొక్క, దమనే=పరాభవమునందు (తనకు పరాభవము సంభవించినపుడు), శక్తిః=సామర్థ్యము (పరాక్రమము), "అన్యదా భూషణం పుంసాం శమో లజ్జేవయోషితాం, పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యంసురతేష్వివ" స్త్రీలకు లజ్జయెట్లో అట్లుపురుషులకు శాంతియే యలంకారము; కాని స్త్రీలకును మఱిసురతములయందు సిగ్గుపడలుటవలె,

పురుషులకు పరాభవమందు పరాక్రమ మనునదియే యలంకారము'' అనురీతిగ ననిభావము.] ఖలైః=దుర్మార్గులతోడ, సంసర్గముక్తిః=చేరికయొక్క (ను) వనలుట, ఏతే=ఈ, నిర్మలగుణాః=మంచిగుణములు, యేషు=ఎవరియందు, వసన్తి=కలవో, తేభ్యః మహద్భ్యః=ఆగొప్పవారికి, నమః కుర్మహే=నమస్కరించుచున్నాము

తా. సత్సహవాసమునందాసక్తియు,పరులగుణమునందుఁబ్రీతియు, గురువులయందు అణఁకువయు, విద్యలయం దాసక్తియు, స్వభార్యయందు సంభోగము, జనాపవాదమునకు వెఱచుట, ఈశ్వరునియందు భక్తియు, అవమానముగలిగిన సామర్థ్యమును చూపుటయు, దుస్సహవాసమును విడుచుట, ఇట్టినిర్మలగుణములు గలవారికి నమస్కారము.

మ. సుకృతిశ్రేష్ఠులగోష్ఠియుం బరగుణస్తోమంబునం బ్రీతి దే
శికసంసేవయు విద్యయందు రుచి స్వస్త్రీకేళి లోకాపవా
దకథాభీతియు శంభుభక్తి దమనోద్యచ్ఛక్తియుఁ సాధుదూ
షకసాంగత్యవిముక్తియుం గలమనీషావంతులం గొల్చెదన్.

అవ. ఇఁక సజ్జనునకు స్వభావసిద్ధమగు గుణములను జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విపది ధైర్య మథాభ్యుదయే క్షమా
సదసి వాక్పటుతా యుధి విక్రమః,
యశసి చాభిరతి ర్వ్యసనం శ్రుతౌ
ప్రకృతిసిద్ధ మిదం హి మహాత్మనామ్. 52

వ్యా.—అథైషాం నిసర్గసిద్ధగుణం - గణయతి - విప దీతి.— విప ద్యాపత్కాలే, ధైర్యం నిర్వికారచిత్తత్వం - న తు దైన్యం, - 'మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం స త్స్వపి హేతు ష్వి' తి, అ థానన్తరం వాక్యారమ్భే వా, అభ్యుదయే సంపది, క్షమా సహిష్ణుత్వం - న తూచ్ఛృఙ్ఖలతా, సదసి రాజవిద్వత్సభాయాం, వాక్పటుతా వాగ్మిత్వం - సరసవచన రచనా చాతుర్య మితి యావత్ -న తు మూక భావః, యుధి రణరఙ్గే, విక్రమః పరాక్రమో - న తు పలాయనం, యశ, స్యభిరతిః సంగ్రహేచ్ఛా - న త్వనాదరః, శ్రుతౌ వేద శాస్త్రాభ్యాసనే, వ్యసన మాసక్తి - ర్నతు నిర్వేద, ఇ తీదం సర్వం * 'నపుంసక మనపుంసకే నే' త్యాదినా నపుంసకైకశేషః, మహాత్మనాం మహానుభావానాం, ప్రకృతి సిద్ధం స్వభావసిద్ధం హి-ని. 'సంసిద్ధి ప్రకృతీ సమే' 'స్వరూపంచ స్వభావ శ్చ నిసర్గ శ్చే' త్యమరః. ద్రుతవిలమ్బితవృత్తమ్ - లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. విపది=ఆపదయందు, ధైర్యం=కలఁతపడకుండుట, అథ=తరువాత, అభ్యుదయే=కలిమియందు, క్షమా=ఓర్పు, సదసి=సభయందు, వాక్పటుతా = మాటల చాకచక్యము, యుధి=యుద్ధమునందు, విక్రమః=పరాక్రమము, యశసి=కీర్తియందు, అభిరతిః చ=కోరికయు, శ్రుతౌ=వేదమునందు (లేక, వేదశాస్త్రముల వినుటయందు), వ్యసనం=ఆసక్తి, ఇదం=ఇది అంతయు, మహాత్మనాం=గొప్పమనసుగలవారికి, ప్రకృతిసిద్ధంహి=స్వభావ ప్రాప్తము గదా!.

తా. ఆపదలు వచ్చినప్పుడు ధైర్యము, ఐశ్వర్యము వచ్చినపుడు ఓర్పు, సభయందు వాక్పాటవము, యుద్ధమునందు శౌర్యముచూపుట, కీర్తియం దాసక్తి, వేదశాస్త్రాభ్యాసమునందు చింత ఇవి మహాత్ములకు స్వభావగుణములు.

ఉ ఆపదలందు ధైర్యగుణ • మంచితసంపదలందుఁ దాల్మియుఁ
భూపసభాంతరాళమునఁ • బుష్కలవాక్పటుత్వ మాజి బా
హాపటుశక్తియుఁ యశముఁనం దనురక్తియు విద్యయందు వాం
ఛాపరివృద్ధియుఁ బ్రకృతిసిద్ధగుణంబులు సజ్జనాళికిన్.

అవ. సజ్జనులగువారి యాభరణములను దెలియఁ జేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కరే శ్లాఘ్య స్త్యాగః శిరసి గురుపాదప్రణయితా
ముఖే సత్యా వాణీ విజయి భుజయో ర్వీర్య మతులమ్,
హృది స్వచ్ఛావృత్తిః శ్రుత మధిగతం చ శ్రవణయో
ర్వినా ప్యైశ్వర్యేణ ప్రకృతిమహతాం మణ్డన మిదమ్. 63

వ్యా.—అథైషాం ప్రసిద్ధవిలక్షణమణ్డనసంపత్తి మాహ - కరఇతి.— కరేహస్తే, శ్లాఘ్య స్సకలలోక ప్రశస్త,స్త్యాగో దానం, మణ్డనం-న తు కఙ్కణం - 'దానేన పాణి ర్న తు కఙ్కణే నే' తి స్వే నైవాగ్రే వక్ష్యమాణత్వాత్, శిరసి గురుపాదయోః, ప్రణయితా అభివాదన తాత్పర్యం, మణ్డనం - నతు మణి హిరణ్మయకోటీరాదిః,ముఖే వక్త్రే, సత్యా వాణీ సూనృతభాషణం, మణ్డనం-నతు తామ్బూలచర్వణాది, భుజయో, రతులం నిరుపమానం, విజయి జయశీలం చ * 'జి దృక్షీ' త్యాదినా ఇనిః, వీర్యంబలం, మణ్డనం-నతు కేయూరాది, హృ ద్యన్తరఙ్గే, స్వచ్ఛా వృత్తిః నిష్కళఙ్కవ్యాపారో, మణ్డనం - న తు హారరుచకాది - హృచ్ఛబ్దస్య పక్షః స్థలవాచకత్వ మపి సంభవ తీతి కృత్వా అభేదేన నిర్దేశః, శ్రవణయోః, కర్ణయో రధిగతం శ్రుతం శాస్త్ర మేవ-

ని. 'శ్రుతం శాస్త్రావధృతయో రి' తి విశ్వః, మణ్డనం - నతు కుణ్డలే - 'శ్రోత్రం శ్రుతే నైవ న కుణ్డలే నేతి' వక్ష్యతి, ఇదం పూర్వోక్తదానాదికం సర్వ, మైశ్వర్యేణ ధనరత్న సంపత్త్యా, వి నాపి * 'పృథగ్వినే'త్యాదినా వికల్పా త్తృతీయా, ప్రకృత్యా స్వభావేన, మహతాం మహాత్మనాం - సౌజన్య సంపన్నానా మి త్యర్థః * ప్రకృత్యాదిభ్య 'స్తృతీయే' తి తృతీయాసమాసః, మణ్డనం భూషణం-త స్యైవ లోకోత్తర రామణీయకాదిహేతుత్వా దితి భావః. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. కరే=చేతియందు, శ్లాఘ్యః=పొగడఁదగిన; త్యాగః = ఈవి; (మండనం=ఆభరణము,) శిరసి=తలయందు, గురుపాద ప్రణయితా—గురు=ఆచార్యునియొక్క, పాద=పాదములయందు, ప్రణయితా=ప్రేమ; ముఖే=మొగమునందు, సత్యా = నిజమైన, వాణీ=వాక్కు; భుజయోః = చేతులయందు, విజయి=జయశీలమైన, అతులం=సాటిలేని, వీర్యం=బలము; హృది = మనస్సునందు, స్వచ్ఛా=నిర్మలమయిన, వృత్తిః=వ్యాపారము; శ్రవణయోః=చెవులయందు, అధిగతం=నేర్వఁబడిన, శ్రుతం=శాస్త్రము; ఇదం=ఇదియంతయు (త్యాగాదులనుట), ఐశ్వర్యాదులులేకున్నను, ప్రకృతిమహతాం=స్వభావముగ గొప్పవారలకు, మండనం=ఆభరణము.

తా. మహాత్ములకు ఐశ్వర్యములేమిచేత బంగారుసొమ్ములు లేకపోయినను ఈక్రిందఁజెప్పఁబోవునవి స్వాభావికాలంకారములుగఁ గనంబడుచున్నవి. ఎట్లనఁ: హస్తములకు సత్పాత్రదానము, శిరంబునకు గురుపాదనమస్కృతియు, ముఖంబునకు సత్యవచనమును, భుజంబులకు జయస్వభావ మగుపరాక్రమమును, హృదయంబునకు అకలంకమయిన ప్రవర్తనయు, చెవులకు శాస్త్రశ్రవణమును ఇవియ అలంకారములు.

చ. కరమున నిత్యదానము ము•ఖంబున సూనృతవాణి యాఁదలం
గురుచరణాభివాదన మ•కుంఠితవీర్యము దోర్యుగంబునన్
వరహృదయంబునన్ విశద•వర్తన మంచితవిద్య వీనులన్
సురుచిరభూషణంబు లివి • శూరులకున్ సిరి లేనియప్పుడున్.

అవ. మేలుగలుగుటకు మార్గమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రాణాఘాతా న్నివృత్తిః పరధనహరణే సంయమః సత్యవాక్యం
కాలే శక్త్యా ప్రదానం యువతిజనకథామూకభావః పరేషామ్,
తృష్ణాస్రోతోవిభఙ్గో గురుషు చ వినయః సర్వభూతానుకమ్పా
సామాన్యం సర్వశాస్త్రే ష్వనుపహతవిధిః శ్రేయసా మేష పన్థాః.

వ్యా.— గుణాఢ్యత్వే కో లాభ ఇత్యాశఙ్క్య తేషాం శ్రేయో హేతుత్వమాహ - ప్రాణేతి.— ప్రాణాఘాతాత్ప్రాణిహింసాయాః, నివృత్తి ర్నివర్తనంచ - 'మా హింస్యా త్సర్వభూతాని, 'అహింసా పరమో ధర్మ స్త్వధర్మః ప్రాణినాం వధ' ఇత్యాదినా ఽగ్నీషోమీయపశ్వాలమ్భనవ్యతిరిక్తహింసాయా నిషేధ శ్రవణాత్, పరధనహరణే సంయమో మనోరోధ శ్చ 'పరద్రవ్యాణి లోష్టవ ది' తి న్యాయా దితి భావః, కాలే సమయే సత్యవాక్యం యథార్థభాషణం చ - తథా ధర్మోపదేశ శ్రవణా దితి భావః- అత్ర 'బ్రాహ్మణార్థే గవా మర్థే' ఇత్యాది ష్వసత్యవచన స్యాపి నిషేధాభావ శ్రవణాత్కాల ఇ త్యుక్తం, శక్త్యా ప్రదానం విత్తానుసారేణ త్యాగ శ్చ - 'విత్తశాఠ్యం న కారయే ది' తి వచనా దితి భావః, యువతి జన కథాసూం పరస్త్రీవృత్తాన్త కథనే - మూకభావస్తూష్ణీంభావశీలత్వం చ - 'స్వప్నే ఽప్యన్యవధూ కథా మి' తి వచనాత్' పరేషా మన్యేషాం - యాచకానా మి త్యర్థః, తృష్ణా ధనలిప్సా - తస్యాఏవ-స్రోతసః ప్రవాహస్య - విభఙ్గో నిరోధః - అభీప్సితదానేన మనోరథపరిపూరణం చేత్యర్థః-

> 'యాచమానజనమానసవృత్తేః పూరణాయ బత జన్మ న యస్య
> తేన భూమి రతిభారవ తీయం న ద్రుమై ర్న గిరిభి ర్న సముద్రైః.'

ఇతి శ్రవణా దితి భావః, గురుషు విషయే, నమ్రత్వం చ - 'గురౌ నమ్ర తే' త్యుక్తత్వా దితి భావః, సర్వభూతే ష్వశేషప్రాణి - ష్వనుకమ్పయా దయయా-సామాన్యం సమదర్శిత్వం చ, సర్వశాస్త్రేషు వేదవేదాన్తాది సకలాగమే,ష్వనుపహతః అవిచ్ఛిన్నః-విధి రధ్యయనవిధానం చ - యద్వా 'సర్వభూతాను కమ్పే' తి పృథక్పదం, తథా సర్వశాస్త్రేషు సామాన్య మవైషమ్యేణ తత్తత్సిద్ధాన్తానువర్తిత్వమ్, అనుపహత విధిరలుప్తకర్మానుష్ఠానం చే, త్యేష గుణసముదాయః, శ్రేయసాం పన్థా అఖణ్డైశ్వర్యాది శ్రేయః ప్రాప్తి మార్గః-న త్వేతద్వ్యతిరిక్తో ఽన్యో ఽ స్తీ త్యర్థః; ఏతాదృశగుణసంపత్తిస్సుజనానా మే వేతి కృత్వా త ఏవ శ్లాఘ్యా ఇతి భావః ; అథవా శ్రేయసాం ప్రశస్యానాం సుజనానాం సంబన్ధీ, పన్థాః తత్ప్రవృత్తిమార్గ ఇ త్యర్థః-ప్రశస్యశబ్దా దీయసుని*'ప్రశస్యస్య శ్ర' ఇతి శ్రాదేశః. అత్ర 'వాఞ్ఛాసజ్జనసంగతా' విత్యాదిశ్లోకే షూక్తగుణాః ప్రాయేణ దైవసంపత్-అభిజాతానా మేవ సంభవతి న త్వన్యేషాం - తదుక్తం భగవద్గీతాసు -

> 'అభయం సత్త్వసంశుద్ధి ర్జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః
> దానం దమ శ్చ యజ్ఞ శ్చ స్వాధ్యాయ స్తప ఆర్జవం

అహింసా సత్యమక్రోధ స్త్యాగ శ్శాన్తి రపైశునమ్
దయాభూతే ష్వలోలత్వం మార్దవం హ్రీ రచాపలమ్
తేజః క్షమాధృతి శ్శౌచ మద్రోహో నాతిమానితా
భవన్తి సంపదం దైవీ మభిజాతస్య భారత.' ఇతి.

స్రగ్ధరావృత్తం— 'మ్రభ్నై ర్యానాం త్రయేణ త్రిమునియతియుతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయమ్.' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. ప్రాణ ఆఘాతాత్=ప్రాణమును దీయుటనుండి, నివృత్తిః=మరలుట, పరధనహరణే=ఇతరుల డబ్బునుగాఁజేయుటయందు, సంయమః=(మనస్సును) కట్టివేయుట, సత్యవాక్యం=నిజమైనమాట (నిజముపలుకుట), కాలే = వలసినప్పుడు, శక్త్యా=శక్తికొలఁది, ప్రదానం=ఇచ్చుట, పరేషాం=ఇతరులయొక్క, యువ...పః-యువతి=జవరాండ్రయొక్క, జనం=జనముయొక్క, కథా=ప్రశంసలయందు, మూకభావః = మాటాడకుండుట (అనఁగా: స్త్రీప్రశంసచేయకుండుట), తృ...భంగః-తృష్ణా=ఘనాశయనెడి, స్రోతః=నీటితూమును, విభంగః=బిగవేయుట (లేక, ఆశయనెడి ప్రవాహమును నశింపఁజేయుట), గురుషు = ఆచార్యులయెడ, వినయః చ=అడఁకువయు, సర్వభూతానుకంపా=ఎల్లప్రాణముల్లయందు దయ, సర్వశాస్త్రేషు = అన్నిశాస్త్రములయందు, సామాన్యం=సమభావము, అనుపహతవిధిః-అనుపహత=అడ్డగింపఁబడని, విధిః=విధి, (అనఁగా: విధినతిక్రమింపకుండుట) ఏషః=(ప్రాణాఘాతనివృత్తి మున్నగు) ఇది, శ్రేయసాం = శ్రేయస్సులకు, పంథాః = మార్గము. (ఇచట—ఏషః, శ్రేయసాం, సర్వశాస్త్రేషు, సామాన్యం=సమానముగా నుండునదియు, అనుపహతవిధిః = కొట్టఁబడని యాచరణము గలదియు, (నయిన) పంథాః=దారి. అనియొక రన్వయించిరి; కాని ఆంధ్రపద్యకర్త యాయన్వయమును గైకొననందున నిట్లు వ్రాయఁబడినది. మఱియు సంస్కృత వ్యాఖ్యాత-సర్వభూతానుకంపా సామాన్యం = సమస్తప్రాణులయందును దయచే సమభావము, సర్వశాస్త్రేషు, అనుపహతవిధిః = అవిచ్ఛిన్నమగు నధ్యయన విధానమును, అని యన్వయించినాఁడు. యథారుచి గ్రాహ్యము.)

తా. జీవహింసనువిడిచి పరులద్రవ్యమునందు మనసునుబోనీక సత్యముపలుకుచు దేశకాలము లెఱిఁగి శక్తికొలఁది దానముచేయుచుఁ బరస్త్రీలవిషయమునుగుఱించి ఏమియుఁ బలుకక మౌనము వహించి ఆత్యాశనునిలిపి గురువులయందు వినయమును గనంబఱచుచు సకల

ప్రాణులందు దయను గనంబఱచుచు సకల శ్రేయములకు మార్గము సకలశాస్త్రములందు సమభావమున నుండుట.

మ. పరహింసాపరకీయవిత్తహరణాభావంబు సత్యవ్రతా
దరముం దానపరత్వ మన్యవనితాదంతో క్తిమూకత్వము
బరతృష్ణాఘురభంజనంబు గురునమ్రత్వంబునుం బ్రాణభృ
త్కరుణాశాస్త్రసమత్వపద్ధతులు భద్రప్రాప్తికిన్ మార్గముల్.

అవ. సంపదాపదలయందు సజ్జనుల చిత్తవృత్తిని జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంపత్సు మహతాం చిత్తం భవే దుత్పలకోమలమ్,
ఆపత్సుచ మహాశైలం శిలాసఙ్ఘాతకర్కశమ్. 55

వ్యా.—అథాపత్సంపదోః సుజనమనోవృత్తి మాహ - సంపత్స్వితి —సంపత్సు ధనధాన్యవస్తువాహనాది సమృద్ధిషు, మహతాం మహాత్మనాం సజ్జనానాం, చిత్తం, ముత్పలవ, త్కోమలం మృదులం, భవేత్ నతు కఠిన మిత్యర్థః, విపత్సు దారిద్ర్యాద్యనర్థసంకటేషు, మహాశైలశిలాసంఘాతః పాషాణకూటః - తద్వ త్కర్కశం కఠోరం చ భవేత్ - న త్వధైర్యవిశ్లథ మిత్యర్థః - న కదాఽప్యుక్తవైపరీత్య - మన్యథా మహాత్మత్వభఙ్గప్రసఙ్గా దితి భావః, వివేకినా మవివేకినాంచాయ మేవ పన్థాః ఆదరణీయ ఇతి తాత్పర్యమ్; అత్ర శైలస్య మహత్త్వవిశేషణం తచ్ఛిలాసంఘాత స్యాత్యన్తదుర్భేద్యత్వద్యోతనార్థమ్ - ఉక్తం చైత దన్యత్రాపి -

'సౌజన్యామృతసిన్ధవః పరహిత ప్రారబ్ధ వీరవ్రతా
వాచాలాః పరవర్ణనే నిజగుణాలాపే తు మౌనవ్రతాః
ఆపత్స్వ ప్యవిలుప్తధైర్యనిలయా స్సంప త్స్వనుత్సేకినో
మాభూవన్ ఖలవక్త్రనిర్గతవిషజ్వాలాననా స్సజ్జనాః.' ఇతి.

ఉపమాలంకారః.

టీ. సంపత్సు=సంపదలయందు, మహతాం=గొప్పవారియొక్క, చిత్తం=మనస్సు, ఉత్పలకోమలం=నల్లగలువవలె మెత్తనిది, భవేత్=అగును. కించ=మఱి, ఆపత్సు=ఆపదలయందు, మహా...ర్కశం-మహత్ శైల = పెద్దకొండయొక్క, శిలా=రాళ్లయొక్క, సంఘాత=సమూహమువలె, కర్కశం=కఠినమైనది, (భవేత్=అగును.)

తా. మహాత్ములమనంబు సంపదలు సంభవించునేని కలువకంటె కోమలంబుగ నుండును. ఆపదలు వచ్చునేని పెద్దకొండయందలి రాతి

అనుత్సేకో లక్ష్మ్యాం నిరభిభవసారాః పరకథాః
సతాం కేనోద్దిష్టం విషమ మసిధారావ్రత మిదమ్. 57

వ్యా.—ప్రదానమితి.—ప్రచ్ఛన్నం ప్రదానం గుప్తదానం-న తు ప్రకాశం-తథాభూతదానస్య మహాఫలశ్రవణా దితి భావః, గృహం నిజమన్దిరం, ప్రత్యుపగతే సతి అర్థి నీతి శేషః, సంభ్రమవిధిః ప్రత్యుత్థానాభివాదనాది సత్వర వ్యాపారవిధానం చ న తు వైముఖ్యం - తస్యైవ శాస్త్రోదితాచారత్వా దితి భావః, ప్రియం త దభీష్టం, కృత్వా, మౌనం తూష్ణీంభావ - శ్చాపరికీర్తన మితి యావత్ - న తు ప్రకటనం - 'కృత స్యాపరికీర్తనం,' 'న దత్త్వా పరికీర్తయే' ది'తి మనుస్మరణా దితి భావః, సదసి రాజవిద్వత్సభాయా ముపకృతేః, కథనం పరోపకారప్రఖ్యాపనం చ - న తు తత్ర తూష్ణీంశీలత్వమ్ - అన్యథా కృతఘ్నత్వప్రసఙ్గా దితి భావః, లక్ష్మ్యాం సంపత్త్యాం, మను త్సేకో గర్వరాహిత్యం - న తు మదాన్ధత్వం - 'సంప త్స్వనుత్సేకిన' ఇ త్యుక్తత్వా దితి భావః, నిరభిభవసారా అనిన్దాపరాః, పరకథాః పురుషాన్తరప్రసఙ్గా శ్చ - న తు గర్హాపరాః - 'ఆత్మప్రశంసాం పరగర్హా మితి చ వర్జ యే ది' త్యాది స్మరణాత్, సతా మి త్యాది వృత్తం చ పూర్వవత్.

టీ. ప్రచ్ఛన్నం=రహస్యమైన, ప్రదానం=ఈవి, (యాచకుఁడు) గృహం=ఇంటిని, ఉపగతే=పొందినవాఁడుగాఁగా, సంభ్రమవిధిః=ఆదరముసేయుట, ప్రియం=మంచిని, కృత్వా=చేసి, మౌనం=ఊరకుండుట (చెప్పుకొనకుండుట), అపిచ=మఱియు, సదసి=సభలో, ఉపకృతేః=(ఇతరుఁడుచేసిన) ఉపకారముయొక్క, కథనం=చెప్పుట, లక్ష్మ్యాం=సంపదయందు, అనుత్సేకః=గర్వములేకుండుట, నిర...సారాః-నిరభిభవ=తిరస్కారములేకుండుటయె, సారాః=సారముగాఁగల, పరకథాః=ఇతరులఁగూర్చినప్రశంసలు, (ఇదం...ఉద్దిష్టం—౫౨-వశ్లోకము కడపట చూడుము.)

తా. రహస్యముగ దానము సేయుటయు, గృహంబునకువచ్చిన యర్థికి సంతోషముతోఁ బ్రియముసేయుటయు, చేసినమేలును చెప్పకుండుటయు, తన కితరులుచేసినమేలును సభలయందుఁ బలుకుటయు, సంపదలువచ్చినప్పుడు గర్వము లేకుండుటయు, ఇతరులను గుఱించి నిందగామాట్లాడకపోవుటయు అను ఈఅసిధారావ్రతము సజ్జనులకు స్వభావ సిద్ధము.

మ. పొసఁగం దానము గుప్తమర్థి భవనంబుం జేరుచో సంభ్రమో
ల్లసదుత్థానవిధానముం బ్రియవిధుల్ • గావించి మౌనంబు రా

జనభర్గ మిత్త్రకృతిప్రకాశనము గుంత్వాకర్మవైముఖ్య మీ
యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వఁడు మహాంర్యశ్రేణికిం దెల్పెనో.

అవ. అధముల మధ్యముల ఉత్తముల నాశ్రయించినవారి వృత్తిభేదములఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సన్తప్తాయసి సంస్థితస్య పయసో నామాపి న శ్రూయతే
ముక్తాకారతయా తదేవ నళినీపత్త్రస్థితం దృశ్యతే,
అన్తస్సాగరశుక్తిమధ్యపతితం తన్మౌక్తికం జాయతే
ప్రాయేణాధమమధ్యమోత్తమజుషా మేవంవిధా వృత్తయః. 58

వ్యా.—అథాధమమధ్యమోత్తమ వృత్తిమాహ సంతప్తాయ సీతి.—సంతప్తాయసి సమ్యగగ్నితప్తాయః పిణ్డే సంస్థితస్య నిక్షిప్త స్యేత్యర్థః, పయసో జలస్య, నామాఽపి నామధేయమాత్ర మపి, న శ్రూయతే మూలతో ధ్వస్త మేవ భవతీత్యర్థః - స్వరూపదర్శనం తు కిము వక్తవ్య మితి భావః, త దేవ పయః, నళినీ పత్త్రస్థితం పద్మినీ పత్త్ర గతం సత్, ముక్తాకారతయా మౌక్తికరూపేణ, దృశ్యతే న తు మౌక్తికత్వే నేత్యర్థః, త దేవ పయః, అన్తస్సాగరే సాగరాన్తరాళే - అన్త రిత్యవ్యయం - యా శుక్తిః ముక్తాస్ఫోటః-తస్యాః - మధ్యే ఉదరే-పతితం సత్, మౌక్తికం జాయతే మౌక్తికత్వేన పరిణమ తీత్యర్థః 'జ్ఞాజనో ర్జే'తి జాదేశః-ముక్తైవ మౌక్తిక మితి విగ్రహః * వినయాదిత్వా త్స్వార్థే ఠక్; అతః ప్రాయేణ భూమ్నా అధమ మధ్య మోత్తమ జుషాం నికృష్ట సాధార ణోత్కృష్టాశయా నాశ్రితవతాం, మేవం విధాః నామాశ్రవణాదిరూపాః, వృత్తయో వ్యాపారాః, భవన్తీతి యథాక్రమ మన్వయా ద్యథాసంఖ్యాలంకారః. అతః మహదాశ్రయ ఏవ కర్తవ్యః-'నీచాశ్రయో న కర్తవ్యః కర్తవ్యో మహదాశ్రయ' ఇతి వచనాత్. అత్రోత్తమమధ్యమాధమా ఇతి లోకప్రసిద్ధోద్దేశ క్రమః కవినా న వివక్షిత ఇతి జ్ఞేయమ్. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. సంతప్తఅయసి=బాగుగ కాల్పఁబడిన యినుమునందు, సంస్థితస్య=ఉన్నట్టి (అనఁగా: చల్లినట్టి), పయసః=నీటియొక్క, నామఅపి=పేరునైతము, నశ్రూయతే=వినఁబడదు. తత్ ఏవ=అదియే, నళినీపత్త్రస్థితంసత్=తామరాకుమీఁదనుండినదై, ముక్తా ఆకారతయా=ముత్యముయొక్క రూపముగలదిగా, దృశ్యతే=కనఁబడును. తత్= అది (నీరు), అన్త...పతితంసత్-అన్తస్సాగర=సముద్రములోపలి, శుక్తి = ముత్యపు చిప్పయొక్క, మధ్య=నడుము, పతితంసత్=పడినదై, మౌక్తికం=ముత్యముగా, జాయతే=అగును. ప్రాయేణ=తఱుచుగా, అధమమధ్యమఉత్తమజుషాం=అధములను మధ్యము

లను ఉత్తములను జేరినవారియొక్క, వృత్తయః=దశలు, ఏవంవిధాః=ఇటువంటివిగా నున్నవి.

తా. కాలిన యినుముపైన పడిన నీటిచుక్క ఊరుపేరులేక నశించిపోవును. ఆబిందువే తామరపాకుమీఁదఁ బడునేని ముత్యమువలెఁ గనంబడును. ఆ బిందువే సముద్రాంతర్గతమగు ముత్తెపుచిప్పయందుఁ బడునేని మౌక్తికమణి యగును. కావున ఆశ్రయము ననుసరించినవారికాయాశ్రయానుసారము నీచులు, మధ్యములు, ఉత్తములు అను పేరులు వచ్చును.

ఉ. నీరము తప్తలోహమున • నిల్చి యనామక మై నశించు నా
నీరమె ముత్యమట్లు నళి•నీదళసంస్థిత మై తనర్చు నా
నీరమె శుక్తిలోఁబడి మ•ణిత్వముఁ గాంచు సమంచితప్రభం
బారఁ బవృత్తు లిట్లధము • మధ్యము నుత్తముఁ గొల్చువారికిన్.

అవ. మంచివారగు పుత్త్రులుగాని మిత్త్రులుగాని భార్యలుగాని జన్మాంతరసుకృతము లేక లభింపరనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యః ప్రీణయే త్సుచరితైః పితరం స పుత్త్రో
యద్భర్తురేవ హిత మిచ్ఛతి తత్కళత్రమ్,
తన్మిత్త్ర మాపది సుఖే చ సమక్రియం య
దేతత్ త్రయం జగతి పుణ్యకృతో లభన్తే. 59

వ్యా.—అథ సత్పుత్త్ర కళత్ర మిత్త్ర సంపత్తిః పుణ్యకృదధీనే త్యాహ-య ఇతి.— యః పుత్త్ర స్సుచరితైః వాక్యకరణాదిసదాచారైః, పితరం, ప్రీణయేత్ సంతోషయేత్ * 'ప్రీఞ్ తర్పణే' ఇత్యస్మా ద్ధాతో శ్చ్యురాదికా ణ్ణిచి లిఙ్ * 'ధూఞ్ ప్రీఞో ర్నుగ్వక్తవ్య' ఇతి నుగాగమః, స పుత్త్రః 'పున్నామ్నో నరకా త్త్రాయత' ఇతి వ్యుత్పన్న ఇతి పుత్త్రశబ్దవాచ్యః న తూత్పన్నమాత్రః -

'జీవతో ర్వాక్యకరణాత్ ప్రత్యబ్దం భూరిభోజనాత్,

గయాయాం పిణ్డదానేన త్రిభిః పుత్త్రస్య పుత్త్రతా.' ఇతిస్మరణాత్,

యు, ద్భర్తుః పత్యుః, హిత మిచ్ఛతి భయభక్తిభ్యాం హితాచరణ తత్పరం భవతి, త దేవ, కళత్రం భార్యా - న తు యాదృచ్ఛికం - 'పతిభక్తిపరా సాధ్వీ శాన్తా సా సత్యభాషిణీ'తి పతివ్రతాధర్మత్వాత్ - ని. 'కళత్రం శ్రోణి భార్యయో' రిత్యమరః,

య, దాపది అనర్థసంకటే, సుఖేసంపది చ, సమక్రియ మవిషమాచార మిత్యర్థః-తుల్య వృత్తి, ప దేవ, మిత్త్రం సుహృత్ - న త్వాపత్సంపదోః త్యాగానువర్తనపక్షేరమ్ -
' ఆపద్గతం చ న జహాతి దదాతి కాలే సన్మిత్త్రలక్షణ మిదం ప్రవదన్తి సన్తః.'
ఇతి వక్ష్యమాణత్వా, దేవ త్రయ ముక్తసత్పుత్రాది త్రితయం, జగతి భువి, పుణ్యకృతో ధన్యా, లభన్తే ప్రాప్నువన్తి - న త్వకృతసుకృతా ఇ త్యర్థః. ఏవంవిధ త్రితయ లాభస్య మహాపుణ్యఫలత్వా దితి భావః. వసన్తతిలకావృత్తమ్.

టీ. యః=ఎవ్వఁడు, సుచరితైః=మంచినడవడులచేత, పితరం=తండ్రిని, ప్రీణయేత్=సంతోషపెట్టునో, సః=వాఁడు, పుత్త్రః=కొడుకు; యత్=ఏది, భర్తుఃఏవ=మగనికే, హితం=మేలును, ఇచ్ఛతి = కోరునో, తత్=అది, కళత్రం=భార్య; యత్=ఎవఁడు, ఆపది=కష్టమునందును, సుఖేచ=సుఖమునందును, సమక్రియం=సమానమైన పని గలవాఁడో (ఒక్కరీతిగనే ప్రేమించియుండునో), తత్=వాఁడే, మిత్త్రం=స్నేహితుఁడు; ఏతత్ త్రయం=ఈమూఁటిని (ముగ్గురిని), జగతి=లోకములో, పుణ్యకృతః= పుణ్యముచేసినవారు, లభంతే=పొందుదురు.

తా. మంచినడవడిచేతఁ దండ్రిని సంతోషపెట్టువాఁడే పుత్త్రుఁడు. భర్తకు హితముఁ గోరునదియే పెండ్లము. ఆపత్సమయమునందును సంపదలయందును సమానముగ చెలిమిచేయునతఁడే మిత్త్రము. ఇట్టిపుత్త్రుఁడు భార్యయు స్నేహితుఁడును పుణ్యాత్ములకుఁగాని లభించరు.

చ. జనకునిఁ బూజలం గడుఁ బ్రసన్నుని జేయునతండు పుత్త్రుఁడే
వనిత మెలంగు భర్తృవశవర్తిని యై యది సత్కళత్రమే
జను డు విపత్తిసౌఖ్యసదృశక్రియుఁ డాతఁడు మిత్త్రుఁడీత్రయం
బును జగతిన్ లభింపుఁ గడుఁబుణ్యముఁ జేసినయట్టివారికిన్.

అవ. లోకములోని మిగుల గౌరవమునొందు పెద్దలనడవడిని వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నమ్రత్వే నోన్నమన్తః పరగుణకథనైః స్వా న్గుణా న్ఖ్యాపయన్తః
స్వార్థా న్సంపాదయన్తో వితతపృథుతరారమ్భయత్నాః పరార్థే,
క్షాన్త్యైవాక్షేపరూక్షాక్షరముఖరముఖా న్దుర్జనా న్దూషయన్తః
సన్తః సాశ్చర్యచర్యా జగతి బహుమతాః కస్య నాభ్యర్చనీయాః. 60

వ్యా.— అథ సతాం తావ దసాధారణగరిమాస్పదత్వే నాశేషోపాదేయత్వమాహ - నమ్రత్వేతి.—నమ్రత్వేన ప్రహ్వత్వేనైవ - వోన్నమన్త ఔన్నత్యం ప్రాప్ను

వన్త - స్తథాభావస్యై వౌన్నత్య హేతుత్వాదితి భావః, పరేషాం - గుణ కథనైస్సద్గుణ వర్ణనైః, స్వాన్ స్వకీయాన్, గుణాన్ సౌజన్యాదీన్, ఖ్యాపయన్తః ప్రకటయన్తః - న త్వాత్మ ప్రశంసయా-తాదృగ్భావస్యైవనిజగుణప్రకటనహేతుత్వాదితిభావః, పరార్థే పరప్రయోజననిర్వహణే - వితతౌ విస్తృతౌ - పృథుతరౌ - చారమ్భయత్నౌ ప్రారమ్భాత్నౌ (?) - యేషాం తే తథోక్తాః, స్వన్త ఏవ, స్వార్థాం త్స్వప్రయోజనాని, సంపాదయన్తో నిష్పాదయన్తః, పరకార్యసాధన పురస్కారేణై వాత్మీయకార్య సాధనతత్పరాః న త్వేకాన్తత ఇ త్యర్థః - తథాభూతత్వ స్యై వాత్మార్థకత్వా దితి భావః, క్షాన్త్యా సహనశీలత్వే నై, వాక్షేపేణ నిన్దయా - రూక్షాక్షరాణి పరుషవాక్యాని - తైః ముఖరాణి వాచాలాని - ముఖాని యేషాం తాన్ పరుషభాషిణ ఇ త్యర్థః, దుర్జనాన్ ఖలాన్, దుఃఖయన్తః - న తూచ్చణ్డతయా - తథావిధత్వస్యైవ తేషాం హృచ్ఛల్యప్రాయత్వా దితి భావః, అత ఏవ సాశ్చర్యచర్యా అత్యన్తాశ్చర్యకరచరిత్రా, స్సన్త స్సత్పురుషాః, జగతి లోకే, బహుమతాః బహుమానితా స్సన్తః, కస్య వా పుంసో, నాభ్యర్చనీయాః న పూజనీయా ఇతి కాకుః ; సర్వేషా మప్యభ్యర్చనీయా ఏ వే త్యర్థః.

టీ. నమ్రత్వేన = వంగినవారగుట (అణఁకువ) చేత, ఉన్నమంతః=ఔన్నత్యమును (గౌరవమును) బొందుచున్నవారును, పరగుణకథనైః = ఇతరుల గుణములను జెప్పుటలచే, స్వాన్ గుణాన్ = తమగుణములను, ఖ్యాపయంతః = వెల్లడించువారును, పరార్థే=ఇతరుల కార్యమందు, వితత...యత్నాః-వితత=విస్తరింపఁజేయఁబడినదై, పృథుతర=మిక్కిలి గొప్పదైన, ఆరంభ=ప్రారంభమును, యత్నాః=ప్రయత్నమునుగలవారై, స్వఅర్థాన్=తమపనులను, సంపాదయంతః = నెఱవేర్చుకొనువారును, ఆక్షే...ముఖాన్-ఆక్షేప = దూషణచేత, రూక్ష=కఠినములైన, అక్షర = అక్షరముల (మాటల) చేత, ముఖర=వాగుచున్న, ముఖాన్=నోరుగల, దుర్జనాన్=చెడ్డవారిని, క్షాన్త్యైవ=ఓర్పుచేతనే, దుఃఖయంతః = దుఃఖపెట్టువారును, (కావుననే) సాశ్చర్యచర్యాః=ఆశ్చర్యముతోఁగూడిన నడవడిగలవాఁడగు, సంతః=సత్పురుషులు, జగతి=లోకమునందు, బహుమతాః (సంతః)=గౌరవింపఁబడినవారగుచు, కస్య=ఎవనికి, అభ్యర్చనీయాః=పూజింపఁదగినవారు కారు?

తా. సత్పురుషులు అణఁకువగలిగియే ఔన్నత్యమును పొందుదురు. పరులగుణములనే శ్లాఘించుటచేత తమసహృదయత్వమును గనంబఱతురు. పరులకార్యసాఫల్యమునకై ఎక్కువ ప్రయత్నించి వారి

కార్యమును సానుకూలముచేయుచు తమ కార్యముల నొనర్చుచుం దురు. తమ్మును కఠినముగ పరుషముగను నిందించు దుర్జనులయందు ఓర్పును గనంబఱుచుచునే వారిని దుఃఖపెట్టుదురు. ఇట్టి ఆశ్చర్యకరమగు నడవడిగలమహాత్ము లెవరికి బూజ్యులుగారు?

చ. నతు లగుచుఁ మహోన్నతిఁ దనర్చుచు నన్యగుణోక్తిచే గుణో
న్నతిఁ బ్రకటించుచుఁ బరజనప్రియకార్యసమర్థతఁ సమం
చితనిజకార్యసంగ్రహముఁ జేయుచు నిష్ఠురవాదులఁ క్షమా
ధృతి నిరసించుచుం బరఁగుధీరులు పుణ్యులు గారె యేరికిన్.

ఇది నీతిశతకమునందు సుజనపద్ధతివర్ణన మను
ఆఱవదశకము.

పరోపకారపద్ధతి.

అవ. సుజనపద్ధతిని నిరూపించి సుజనులు పరోపకారులు గాన, ఆపరోపకార పద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భవన్తి నమ్రా స్తరవః ఫలోద్గమై
ర్నవామ్బుభి ర్దూరవిలమ్బినో ఘనాః,
అనుద్ధతా స్సత్పురుషా స్సమృద్ధిభిః
స్వభావ ఏ వైష పరోపకారిణామ్. 61

వ్యా.—అథ సౌజన్యస్య పరోపకార ఫలకత్వా త్తన్నిరూపణానన్తరం పరోప కారపద్ధతిం వర్ణయతి-భవన్తీతి -తరవః పనసరసాలాదివృక్షాః, ఫలోద్గమైః ఫలభారైః, నమ్రాః అవనతా, భవన్తి, ఘనా మేఘాః, నవామ్బుభి ర్నూతనోదకై రుపలక్షితా స్సన్తః, దూరవిలమ్బిన స్సర్వత్ర ప్రవర్షణార్థ మన్తరిక్షసంచారిణో భవన్తి సత్పురుషా స్సమృద్ధిభి రుపలక్షితా అపి, అనుద్ధతా అనుచ్ఛ్రితా భవన్తి - తీక్ష్ణస్వభావా న భవన్తీ త్యర్థః -'అనర్థితా' ఇతి పాఠే-అయాచితా భవన్తి - యాచ్ఞాం వినైవ పరహిత మాచరన్తీ త్యర్థః, తథా ఏష ఉక్తనిజనమ్రత్వాదివ్యవహారః, పరోపకారిణాం పరహితాచరణతత్ప రాణాం, స్వభావో నిసర్గసిద్ధ ఏవ న త్వాహార్యక ఇ త్యర్థః; మహాన్తో హి పరోపకారార్థ క్లేశం క్లేశత్వేన న గణయన్తి - తేషాం తస్య స్వాభావ్యా దితి భావః; త దుక్తం-

'పరోపకారాయ ఫలన్తి వృక్షాః, పరోపకారాయ వహన్తి నద్యః,
పరోపకారాయ చరన్తి గావః, పరోపకారార్థ మిదం శరీరమ్.'- ఇతి.

అర్థాన్తరన్యాసోఽలంకారః. వంశస్థవృత్తమ్ -'జతౌ తు వంశస్థ ముదీరితం జరౌ.'

టీ. తరవః=చెట్టులు, ఫలఉద్గమైః=పండ్లకాపులచేత, నమ్రాః=వంగునవి, భవంతి=అగును. ఘనాః=మేఘములు, నవఅంబుభిః=క్రొత్తనీళ్లచే, దూరవిలంబినః=(అంత ట వర్షించుటకై యాకాశమునందు) దూరముగ వ్రేలాడునవి, భవంతి; సత్పురుషాః=సజ్జనులు, సమృద్ధిభిః=సంపదలచేత, అనుద్ధతాః=గర్వింపనివారు, (భవంతి); పరఉపకారిణాం=ఇతరులకు మేలుసేయువారికి, ఏషః=ఇది (నమ్రత్వమున్నగునవి), స్వభావః ఏవ=సహజమే.

తా. వృక్షములు ఫలకాలమున నమ్రములయి (వంగి) యుండును. నూతనాంబువులుగల మేఘములు క్రిందుగనే వేలాడుచుండును. సత్పురుషులు సంపదలు వచ్చినప్పుడు గర్వమువహింపరు. ఇది పరోపకారపరాయణులస్వభావము.

తే.తరువు లతిరసఫలభార•గురుతఁ గాంచు
నింగి వ్రేలుచు నమృత మొ•సంగు మేఘుఁ
డుద్ధతులు గారుబుధులు స•మృద్ధిచేత
జగతి నుపకర్తలకు నిది • సహజగుణము.

అవ.—దయావంతులకు ముఖ్యములగు నలంకారములఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో.శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ న కుణ్డలేన దానేన పాణి ర్న తు కఙ్కణేన,
విభాతి కాయః కరుణాపరాణాం పరోపకారేణ న చన్దనేన. 62

వ్యా.—అథైషాం ముఖ్యమణ్డనసంపత్తి మాహ - శ్రోత్రమితి.—కరుణా పరాణాం దయాళూనాం - పరోపకారిణా మి త్యర్థః, శ్రోత్రం కర్ణః - ని. 'కర్ణశబ్ద గ్రహౌ శ్రోత్ర మి'త్యమరః, శ్రుతేన ధర్మశాస్త్రశ్రవణే నైవ, విభాతి ప్రకాశతే, కుణ్డలేన సువర్ణమణిమయకర్ణభూషణేన, న తు విభాతి; పాణి ర్హస్తః, దానేన సత్పాత్రత్యాగేన, విభాతి, కఙ్కణేన కనకవలయేన న తు విభాతి; కాయో దేహః, పరోపకారేణ పరేషాం హితాచరణేన, విభాతి, కస్తూరీ ఘనసార విమిశ్రితపటీరపఙ్కలేపేన తు న విభాతి; మహాత్మనాం శ్రవణాదిక మేవ స్వాభావిక మణ్డనం న త్వన్యత్, తస్య నశ్వరత్వా దితిభావః. వృత్త ముపజాతిః.

టీ. కరుణాపరాణాం=దయాపరులకు, శ్రోత్రం=చెవి, శ్రుతేనఏవ=(శాస్త్రముల) వినికిచేతనే, విభాతి=ప్రకాశించును. కుండలేన=అంటుజోడుచే, న=కాదు; పాణిః=చేయి, దానేన = ఈవిచేత, విభాతి; కంకణేనతు = ముంగుచేత నన్ననో, న = కాదు;

కాయః=దేహము, పరఉపకారేణ=ఇతరులకు ఉపకారముచేత, విభాతి; చందనేన = గంధముచేత, న=కాదు.

తా. దయావంతులగు సత్పురుషుల చెవులకు శాస్త్రశ్రవణమలంకారముగాని కుండలములుగావు. హస్తంబులకు అలంకారము సత్పాత్రదానముగాని కంకణములుగావు. దేహమున కలంకారము పరోపకారము గాని చందనము పూసికొనుటగాదు.

తే. అమరుఁ జెవి శాస్త్రమునఁ గుండ•లమునఁ గాదు
వలయమున నొప్పు దీవిచే • వెలయుఁ బాణి
యురుదయాఢ్యుల మేను ప•రోపకార
కలన రాణించు గందంబు•వలనఁ గాదు.

శ్లో. పద్మాకరం దినకరో వికచం కరోతి
చన్ద్రో వికాసయతి కైరవచక్రవాలమ్,
నాభ్యర్థితో జలధరోఽపి జలం దదాతి
సన్తః స్వయం పరహితే విహితాభియోగాః. 63

వ్యా.—య దుక్త 'మనర్థితా స్సత్పురుషా' ఇత్యాది త దేవ ప్రపఞ్చయతి - పద్మాకర మితి.—దినం దివసం కరో తీతి దినకర స్సూర్యః* 'కృఞో హేత్వి'త్యాదినా టప్రత్యయః, అభ్యర్థితో న భవ తీతి నాభ్యర్థితః - అయాచిత స్స న్నిత్యర్థః * నశబ్దస్యసుప్సు పేతి సమాసః, పద్మాకరం పద్మవనం, వికచం వికసితం, కరోతి - ని. 'ప్రఫుల్లోత్ఫుల్లసంఫుల్ల వ్యాకోచ వికచ స్ఫుటాః - ఫుల్లశ్చైతే వికసిత' ఇత్యమరః, తథా చన్ద్రోఽపి, కైరవచక్రవాళం కుముదషణ్డం - ని. 'సితే కుముద కైరవ' ఇ త్యమరః, వికాసయతి వ్యాకోచయతి, తథా జలధరో వారివాహోఽపి * పచాద్యచ్, నాభ్యర్థిత స్స న్నేవ, జలం దదాతి ప్రవర్షతి, తథా హి, సన్త స్సత్పురుషాః, స్వయ మయాచితా ఏవే త్యర్థః, పరేషాం, హితే హితాచరణే, విహితాభియోగాః కృతాభినివేశాః- న త్వవబోధితా ఇ త్యర్థః; అతో యుక్త మేవం హితాచరణ మేతేషా మితి భావః.

సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః - 'సామాన్య విశేషకార్యకారణ భావాభ్యాం పదృష్టప్రకృత కార్యసమర్థన మర్థాన్తరన్యాస' ఇతి సర్వస్వసూత్రమ్. వసన్తతిలకావృత్తమ్.

టీ. దినకరః=సూర్యుఁడు, నఅభ్యర్థితః (ఏకపదము) అపి=అడుగఁబడనివాఁడ య్యును, పద్మాకరం = తామరకొలనును, వికచం=పూచినదానిఁగా, కరోతి=చేయుచున్నాఁడు;చంద్రః=చంద్రుడు,నఅభ్యర్థితఃఅపి, కైరవచక్రవాళం=తెల్లగలువల గుంపును, వికాసయతి=వికసిల్లఁ జేయుచున్నాఁడు; జలధరః=మేఘుఁడు, నఅభ్యర్థితఃఅపి, జలం= నీటిని, దదాతి=ఇచ్చుచున్నాఁడు; (అగుసు.) సంతః=సత్పురుషులు, స్వయం=తమంతట తామే, పరహితే = ఇతరులమేలునందు, విహితాభియోగాః=చేయఁ(వహింపఁ) బడిన పూనికగలవారు.

తా. సూర్యుఁడు ప్రార్థింపఁబడకయే తామరకొలనును వికసింపఁ జేయును. చంద్రుఁడు ప్రార్థింపఁబడకయే కలువల వికసింపఁజేయుచున్నాఁడు. మేఘుఁడు యాచింపఁబడకయే నీటనిఇచ్చుచున్నాఁడు. సత్పురుషు లెప్పుడు పరులకు హితమొనర్చుటయందే ఇష్టపడువారు.

తే. ద్యుమణి పద్మాకరము విక♦చముగఁ జేయుఁ
గుముదహర్షంబు గావించు ♦ నమృతసూతి
యర్థితుఁడు గాక జలమిచ్చు ♦ నంబుధరుఁడు
సజ్జనులు దారె పరహితా♦చరణమతులు.

అవ. ఉత్తమమధ్యమాధముల వర్తనములఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏ తే సత్పురుషాః పరార్థఘటకా స్స్వార్థాన్ పరిత్యజ్య యే
సామాన్యా స్తు పరార్థ ముద్యమభృతః స్వార్థావిరోధేన యే,
తేఽమీ మానుషరాక్షసాః పరహితం స్వార్థాయ నిఘ్నన్తి యే
యే తు ఘ్నన్తి నిరర్థకం పరహితం తే కే న జానీమహే. 64

వ్యా.—అథ వ్యాపారతారతమ్యేన పురుషాణా ముత్తమాదిభేద మాహ - ఏత ఇతి.—యే పుమాంసః, స్వార్థాన్ స్వప్రయోజనాని - ని, 'అర్థోఽభిధేయ రైవస్తు ప్రయోజన నివృత్తి ష్వి' త్యభిధానాత్, పరిత్యజ్య త్యక్త్వా, పరార్థఘటకాః పర ప్రయోజన సంఘటన శీలాః, ఏతే, సత్పురుషాః పురుషోత్తమాః, సత్త్వస్య తే నైవాభివ్యక్తత్వా దితి భావః, యే తు స్వార్థ స్యావిరోధే నావైషమ్యేణ - స్వార్థ నిర్వాహతత్పరత్వే నైవేత్యర్థః, పరార్థం పరప్రయోజన నిర్వాహకార్థమ్, ఉద్యమభృత ఉద్యోగభాజః, తే సామాన్యాః సాధారణా - మధ్యమపురుషా ఇత్యర్థః, యే తు, స్వార్థాయ స్వార్థనిష్పత్త్యర్థం, పరహితం, నిఘ్నన్తి నాశయన్తి, తేఽమీ, మానుష రాక్షసాః మానుష

శబ్దవాచ్యా రాక్షసాః - తథా క్రూరాచార తత్పరత్వా త్పురుషాధమా ఇత్యర్థః, యే తు నిరర్థకం నిష్ఫలం ప్రయోజననిష్పత్తి రాహిత్యే నాపీతి యావత్, పరహితం ఘ్నన్తి, తే పుమాంసః, కే వా కస్సంభూతా వా, న జానీమహే ఉక్త త్రివిధ పురుష విలక్షణ త్వా త్తాన్ జ్ఞాతుం న శక్నుమ ఇత్యర్థః - అత ఏవ పరమనీచా ఇత్యర్థః; ఉక్తపక్షేషు యః శ్రేయాన్ తత్పక్షాశ్రయణం కర్తవ్యమాయుష్మ తేతి భావః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. యే=ఎవరు, స్వార్థాన్=తమప్రయోజనములను, పరిత్యజ్య=విడచి, పరా... టకాః-పర=ఇతరులయొక్క, అర్థ=ప్రయోజనములను, ఘటకాః=కూర్చువారో, ఏతే=వీరు, సత్పురుషాః=ఉత్తమపురుషులు; యే=ఎవరు, స్వా... ధేన-స్వార్థ=తమప్రయోజనములకు, అవిరోధేన=భంగములేకుండ, పరార్థం=ఇతరులకొఱకు, ఉద్యమభృతః=పూనికగలవారో, (తే) తు=(వారు) అన్ననో, సామాన్యాః = సాధారణులు (అనఁగా: మధ్యమములు); యే=ఎవరు, స్వార్థాయ = తమప్రయోజనముకొఱకు, పరహితం=ఇతరుల మేలును, నిఘ్నంతి=పాడుచేయుదురో, తేఅమీ=ఆవీరు, మానుషరాక్షసాః=మనుష్యులగు రాక్షసులు; యేతు=ఎవరన్న, నిరర్థకం=నిష్ప్రయోజనముగా (తమకు లాభము ఏమియు లేకున్నను), పరహితం = ఇతరులమేలును, ఘ్నంతి=చెఱుపుదురో, తే=వారు, కే=ఎవరో (ఎట్టివారో), నజానీమహే=గుర్తెఱుఁగము.

తా. తమకార్యముల విడిచి పరులకార్యములను చేయువారు సత్పురుషులు. తమకార్యములకు భంగములేకుండ పరులకార్యములనొనర్చువారు మధ్యములు. తమకార్యము నిమిత్తమై పరులకార్యమును చెడఁగొట్టువారు మనుష్యులలో రాక్షసులు. తమకు నష్టములేకపోయినను పరులకు నష్టముచేయువారలకేపేరు పెట్టవచ్చునోనాకు తెలియుట లేదు.

మ తమకార్యంబుఁ బరిత్యజించియుఁ బరార్థప్రాపకుల్ సజ్జనుల్
తమకార్యంబుఘటించుచున్ బరహితార్థవ్యాపృతుల్ మధ్యముల్
దమకై యన్యహితార్థఘాతుకజనుల్ దైత్యుల్ వృథాస్వార్థభం
గము గావించెడువార లెవ్వరో యెఱుంగన్ శక్యమే యేరికిన్.

అవ. సన్మిత్రలక్షణమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పాపా న్నివారయతి యోజయతే హితాయ
గుహ్యం నిగూహతి గుణాన్ ప్రకటీకరోతి,

ఆపద్గతం చ న జహాతి దదాతి కాలే
సన్మిత్రలక్షణ మిదం ప్రవద న్తి స న్తః. 65

వ్యా.—అథ సన్మిత్రలక్షణ మాహ - పాపా దితి.—పాపా త్పాపాచరణా, న్నివారయతి నివర్తయతి - ధర్మోపదేశేన దుష్కర్మప్రవృత్తేః విరమయ తీ త్యర్థః. * 'జుగుప్సా విరా మే' త్యాదినా పఞ్చమీ, హితాయ యోజయతే సత్కర్మాచర ణాయ ప్రవర్తయత ఇ త్యర్థః-య ద్వాశ్రేయస్సంగ్రహార్థం ప్రోత్సాహయ తీ త్యర్థః, గుహ్యం గోప్యం, నిగూహ త్యాచ్ఛాదయతి - న కు త్రాపిప్రకటయ తీ త్యర్థః, గుణాన్ సౌశీల్యాదిసద్గుణాన్, ప్రకటీకరోతి ప్రఖ్యాపయతి - న తు నిగూహ తీ త్యర్థః, ఆపద్గత మతిసంకటస్థ, మపి, న జహాతి న త్యజతి - 'తన్మిత్ర మాపది సుఖే చ సమక్రియం య ది' త్యు క్తత్వాదితి భావః, కాలే వ్యసనాది సమయే, దదాతివాఞ్ఛితం దిశతి, త దిదం పాపనివారణాదికం సర్వం, స న్త స్సత్పురుషా, స్స న్మిత్ర స్యాకైతవ సుహృదః, లక్షణం స్వరూపం, ప్రవద న్తి. వసన్తతిలకావృత్తమ్.

టీ. (మంచిమిత్రుఁడు) పాపాత్=పాపమునుండి, నివారయతి = తప్పించును; హితాయ=మేలుకై, యోజయతే=ప్రేరేపించును; గుహ్యం=రహస్యమును, నిగూహతి= కప్పివేయును; గుణాన్=(సౌశీల్యాది) గుణములను, ప్రకటీకరోతి = వెల్లడించును; ఆపద్గతంఅపి=సంకటములో నున్నవానినైనను, నజహాతి=వదలఁడు; కాలే=(వ్యసనము మున్నగునవి గలిగిన) సమయమందు, దదాతి=(కోరినదానిని) ఇచ్చును; ఇదం = దీనిని (పైనఁ జెప్పినదానిని), స న్తః=పెద్దలు, సన్మిత్రలక్ష్యణం = మంచిస్నేహితుని స్వరూప మునుగా, ప్రవదంతి=చెప్పుదురు.

తా. చెడుపనుల వారించుట, మంచిపనులఁ జేయుటకుఁ బ్రోత్సాహించుట, రహస్యసంరక్షణము, సద్గుణములఁ బ్రకటించుట, ఆపత్కాలమున విడువకుండుట, కాలముల కావశ్యక మగుదానిని ఇచ్చుట, ఇవి సన్మిత్రున కుండవలసిన లక్షణములు.

తే. అఘమువలన మరల్చు హితార్థకలితుఁ
జేయు గోప్యంబు దాఁచుఁ బోషించు గుణము
విడువఁ డాపన్ను లేవడి వేళ నిచ్చు
మిత్త్రుఁ డీలక్షణంబుల మెలఁగుచుండు.

అవ. మంచిమిత్త్రులు పరస్పరము క్షీరనీర (పాలలో నీరుగలసిన) న్యాయమున నుందు రనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. క్షీరే ణాత్మగతోదకాయ హి గుణా దత్తాః పురా తేఽఖిలాః
క్షీరోత్తాప మవేక్ష్య తేన పయసా స్వాత్మా కృశానౌ హుతః,
గన్తుం పావక మున్మన స్త దభవ ద్దృష్ట్వా తు మిత్త్రాపదం
యుక్తం తేన జలేన శామ్యతి సతాం మైత్త్రీ పున స్త్వీదృశీ. 66

వ్యా.—పున స్త దేవ క్షీరనీర దృష్టాన్తేన వర్ణయతి.—క్షీరే ణేతి.—క్షీరేణ కర్త్రా, ఆత్మానం - గత ముపగతం ప్రాప్తం - య దుదకం జలం - తస్మై స్వాత్మమిశ్రిత జలా యే త్యర్థః, పురా పూర్వం, తే ప్రసిద్ధాః, అఖిలా స్సమస్తా, శ్చ, గుణా నిజ మాధుర్యధావళ్యాది గుణా, దత్తా హి వితీర్ణాః ఖలు - స్వగుణప్రదానద్వారా మైత్త్రీ సంపాది తే త్యర్థః, అతః క్షీరోత్తాపం-క్షీరస్య శ్రపణార్థ మగ్నౌనిక్షిప్తస్య దుగ్ధస్య-ఉత్తాపం సంతాప, మవేక్ష్య, తేన క్షీరమిశ్రితేన, పయసా ఉదకేన-ని. 'పయః క్షీరం పయోఽమ్బు చే' త్యమరః, స్వాత్మా స్వశరీరం, కృశానౌ వహ్నౌ,హుతః మిత్త్రసంతాపాసహనా త్సంశోషిత ఇ త్యర్థః, తత స్తత్ క్షీరం కర్తృ, మిత్త్రస్య జల, స్యాపదం సంశోషరూపాం విపత్తిం, దృష్ట్వా, పావకం వహ్నిం, గన్తు, మున్మనః ఉద్యుక్త, మభవత్ * 'ఉత్క ఉన్మనా' ఇతి నిపాతనా త్సాధుః - జల సంశోషణే క్షీరాణాం బహి ర్నిర్గమనసంభవా దితి భావః, తదనన్తరం తేన జలేన, యుక్తం మిశ్రితం సత్, శామ్యతి ప్రశాన్తం భవతి * 'శమా మష్టానా మి' తి దీర్ఘః, తథా హి, సతాం మైత్త్రీ సౌహార్దం - మైత్త్రీ వ్యాఖ్యాతా, ఈదృశీ పునః పరస్పరవ్యసనాసహనశీలాఖలు, అత ఏత ద్యుక్త మితి భావః.

అత్ర స్వభావసిద్ధస్య క్షీరనీరవ్యవహారస్య పరస్పరసంతాప దర్శనహేతుకత్వేనోత్ప్రేక్షణా త్క్రియానిమిత్త క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా, సా చోక్తార్థా న్తరన్యాస నిర్వ్యూఢే త్యనయో ర్విజాతీయసంకరః. వృత్త ముక్తమ్.

టీ. క్షీరేణ=పాలచేత, ఆత్మ... కాయ-ఆత్మ=తమ్మును, గత=పొందిన, (అనఁగా: తమతోఁ గలసియున్న యనుట. తమతో మైత్త్రిచేసిన, అనివ్యంగ్యము.) ఉదకాయ=నీటికి, పురా=ముందు, తే=(ప్రసిద్ధములగు) ఆ, అఖిలాః=సమ స్తములైన, గుణాః=(తమతీపు, తెలుపు మున్నగు) గుణములు, దత్తాఃహి=ఈయఁబడినవిగదా! (అందువలన) క్షీరోత్తాపం-క్షీర=పాలయొక్క, ఉత్తాపం=కాఁగుటను, (కష్టమును అనివ్యంగ్యము.) అవేక్ష్య=చూచి, తేన=ఆ, పయసా=నీటిచేత, స్వాత్మా=తనస్వరూపము, కృశానౌ=అగ్ని

యందు, హుతః=వేల్వఁబడినది. (ఆవిరియయ్యెననుట, మిత్రునికష్టమునుజూచి సహింపక యగ్నిప్రవేశము చేసెనని వ్యంగ్యము.) తత్ తు=ఆపాలు సైతము, మిత్రాపదం=మిత్రము (అగునీటి) యొక్క (ఆవిరియగుటయను) ఆపదను, దృష్ట్వా = చూచి, పావకం= అగ్నిని, గంతుం=పొందుటకు (అగ్నిలోఁ బడుటకనుట), ఉన్మనాః=ఉద్యుక్తము, అభవత్=అయ్యెను. తేన=ఆ, జలేన=నీటితో, యుక్తం సత్=కూడినదై, శామ్యతి=చల్లారుచున్నది. (నీళ్లు చల్లినచో పొంగు తగ్గుననుట. దుఃఖముదీఱి ఆత్మహత్యప్రయత్నమును మానుకొనెనని వ్యంగ్యము.) సతాం=మంచివారియొక్క, మైత్రీ = స్నేహము, ఈదృశీ పునః=ఇటువంటిది సుమా!

తా. పాలు తనయందు గలసినజలంబునకు తనగుణంబులన్నియు నిచ్చెను. తనకిట్టిసాయమొనర్చినక్షీరములకుఁ గలుగుతపనమును గాంచి జలము అగ్నియందుఁ బడెను. తనకుమిత్రమగుజల మగ్నియందుఁ బడుటకు చూచి క్షీరములు తానుగూడ అగ్నియందుఁ బడబోఁగాదానితో మరల జలముకలియుటచేత శాంతిల్లుచున్నది. సజ్జనసహవాసము ఇంతయే అని యర్థము.

ఉ. క్షీరము మున్ను నీటి కొసఁగెఁ గె స్వగుణంబులు దన్నుఁ జేరుటన్
క్షీరము దప్త మౌట గని • చిచ్చుజొచ్చెను వెతచే జలంబు దు
ర్వారసుహృద్విపత్తిఁ గని • వహ్నిఁ జొరం జనె దుగ్ధ మంతలో
నీరముఁ గూడి శాంత మగు • నిల్చు మహాత్ములమైత్రి యీగతిన్.

అవ సత్పురుషు లెంతెంతవారికో యాశ్రయములుగా నుందురని సత్పురుషుల మాహాత్మ్యమును వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇతః స్వపితి కేశవః కుల మిత స్తదీయద్విషాం
మిత శ్చ శరణార్థినాం శిఖరిణాం గణాః శేరతే,
ఇతోఽపి బడబానలః సహ సమస్తసంవర్తకై
రహో వితత మూర్జితం భరసహంచ సిన్ధో ర్వపుః. 67

వ్యా.—అ థైతస్మాహాత్మ్య మాహ - ఇత ఇతి - ఇతోఽస్మిన్ప్రదేశే, కేశవో విష్ణుః కుక్షిస్థాఖిలభువన ఇతి భావః, స్వపితి యోగానుసంధానేన నిద్రాతి * 'రుదాదిభ్య స్సార్వధాతుకే' ఇ తీడాగమః, ఇతోఽస్మిన్ప్రదేశే, తస్య కేశవస్య ఇమే తదీయాః * త్యదాదివృద్ధా చ్ఛః-యే ద్విషో హిరణ్యాక్ష రావణాదయ స్తేషాం, కులం సమూహః

స్తిష్ఠ తీతి శేషః, ఇత స్తతోఽన్యస్మిన్ ప్రదేశేఽపి, శరణార్థినో రక్షణాభిలాషిణః. ని. 'శరణం గృహరక్షిత్రోః' త్యభిధానాత్, తేషాం శిఖరిణాం మైనాకాదిపర్వతానాం గణా శ్చ, శేరతే స్వపన్తి *'శీఙో రు డ్' ఇ రుడాగమః, ఇత స్తస్మా దప్యన్యస్మిన్ ప్రదేశే, సమస్తా యే సంవర్తకాః ప్రళయకాలప్రవర్షి మేఘవిశేషాః-అత ఏవ పుష్కలావర్తకసంజ్ఞయా చ వ్యవహ్రియన్తే - తై స్సహ, బడబానలోఽపి వసతి-తస్మాత్, సిన్ధో స్సముద్రస్య, వపుశ్శరీరం, వితతం కేశవాధారత్వేన విస్తృతం, ఊర్జితం బడబానలాశ్రయత్వేఽప్యతివర్ధిష్ణు, భరసహం పర్వతభరణేన భారోద్వహనక్షమం చ, అహో అప్రమేయానుభావత్వే నాత్యన్తాశ్చర్య మి త్యర్థః.

అత్ర లక్షయోజనపరిచ్ఛిన్నస్య సముద్ర స్యాపరిచ్ఛిన్న కేశవా ద్యాధారత్వకథనా దధికప్రభేదోఽలంకారః - 'ఆధారాధేయయో రానురూప్యాభావోఽధికో మత' ఇతి లక్షణాత్. పృథ్వీవృత్తమ్.

టీ. కేశవః=విష్ణువు, ఇతః=ఇచ్చట (ఒకచోట), స్వపితి=నిద్రించుచున్నాఁడు; ఇతః=ఇచ్చట (మఱియొకచోట), తదీయద్విషాం-తదీయ = తత్సంబంధులగు (విష్ణువుయొక్క), ద్విషాం=శత్రువులయొక్క, కులం=సమూహము, (ఉన్నది.) ఇతఃచ=ఇచ్చటను (మఱియొకచోట), శరణార్థినాం=రక్షకునిఁ గోరిన, శిఖరిణాం = పర్వతములయొక్క, గణాః=సమూహములు, శేరతే=పరుండి యున్నవి. ఇతఃఅపి=ఇచ్చటను (మఱియొకచోటను), సమస్తసంవర్తకైఃసహ=సమస్తమైన ప్రళయమేఘములతోఁగూడ, బడబానలః-అపి=బడబాగ్నియు, (ఉన్నది.) సింధోః=సముద్రముయొక్క, వపుః=శరీరము, వితతం=విశాలమైనదియు, ఊర్జితం=వృద్ధిఁబొందునదియు, భరసహంచ=బరువును ఓర్చునదియు, (అయియున్నది). అహో=ఔరా?

తా. సముద్రము, తనయందొకచోట వెన్నుని, ఒకచోట రక్కసులను, ఒకచోటఁ బర్వతసమూహమును, ఒకచోట బడబానలంబును వహించియున్నది. దీనిమహత్వ మెంతగొప్పదైనది.

చ. ఒకయెడఁ బవ్వళించు హరి ♦ యొక్కయెడన్ వసియించు రాక్షస
ప్రకరము లొక్కచో నడఁగుఁ ♦ బర్వతసంఘము లొక్కెడన్ బలా
హకములతోడ నుండు బడ♦బాగ్నియు విస్తృత మూర్జితంబునుం
బ్రకటభరక్షమం బగుచు ♦ భాసిలు నౌర సముద్ర మెంతయున్.

శ్లో. జాతః కూర్మః స ఏకః పృథుభువనభరా యార్పితం యేన పృష్ఠం
శ్లాఘ్యం జన్మ ధ్రువస్య భ్రమతి నియమితం యత్ర తేజస్విచక్రమ్,

సంజాతవ్యర్థపక్షాః పరహితకరణే నోపరిష్టా న్న చాధో
బ్రహ్మాణ్డోదుమ్బరాన్త ర్మశకవ దపరే జన్తవో జాతనష్టాః. 68

వ్యా.—అథ పరహితాచరణపరకాష్ఠయా ద్వయో రేవ జన్మ సఫలం న త్వ న్యేషా మి త్యాహ - జాతఇతి.—కిం బహునా, అవతారే ష్వ పీ త్యధ్యాహార్యమ్.—ఏకః కేవల, స్స కూర్మః ఆదికూర్మావతార ఏవ, జాతః జన్మలాభ వా ని త్యర్థః, కుతః యేన కూర్మేణ, పృథు ర్మహాన్ - యో భువనభర శ్చతుర్దశ విష్టపభార - స్తస్తై తద్వహ నార్థ మి త్యర్థః - పృథు విపుల మితి పృథక్పదం వా, పృష్ఠం నిజకర్పరతల, మర్పితం దత్తం - నిరన్తర మధః ప్రదేశే స్థిత్యా దుర్భరభువనభారేణ జనితః క్లేశ స్సోఢ ఇ త్యర్థః, తథా, ధ్రువ స్యోత్తానపాదే, ర్జన్మ, శ్లాఘ్యం సకలలోక ప్రశస్తం, కుతః, యత్ర యస్మిన్ ప్రవే; తేజస్వినామ్ గ్రహనక్షత్రాదీనాం-చక్రం శింశుమారాఖ్యం గ్రహనక్షత్రమణ్డలం వా, నియమితం నియుక్తం స, ద్భ్రమతి పర్యావర్తతే - తత్ర భవా న్భగవదను గ్రహవ శా త్సకలలోకోన్నత మేరుశిఖర శిఖామణి ర్ధ్రువః స్వాయత్తత్వేన తేజస్విచక్రం ప్ర వర్తయ తీతి శ్రీవిష్ణుపురాణ భాగవతాది కథాఽనుసంధేయా; తతః కి మత ఆహ— పర హిత కరణే పరోపకారచరణే విషయే, వ్యర్థో నిరర్థః అప్రయోజక ఇతియావత్ - యః పక్షః - సంజాతో యేషాం తే సంజాతవ్యర్థపక్షాః-న తు సంజాతపరహితకరణ సమర్థపక్షా ఇ త్యర్థః * సాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వా త్సమాసః, అపరే ఉక్తా భ్యామన్యే, జన్తవః ప్రాణినః - నైచ్యోద్భావనార్థకోఽయం జన్తుశబ్దప్రయోగః, ఉపరిష్టా న్న ధ్రువవ దుపరిభాగే వర్తమానా న భవ న్తీ త్యర్థః, అధ శ్చ న కూ ర్మవ దధస్తా ద్వా వర్తమానా న భవ న్తీ త్యర్థః, కిం తు ఉదుమ్బరః జన్తుఫలాఖ్య వృక్షవిశేషః - తస్య ఫల ముదుమ్బరం - ని. 'ఉదుమ్బరో జన్తుఫలో యజ్ఞాఙ్గో హేమదుగ్ధక' ఇ త్యమరః * 'ఫలే లు గి' తి లుక్-బ్రహ్మాణ్డ ముదుమ్బరం త స్యా న్తః అన్త రాళే - అవ్యయ మేతత్, యే మశకా స్తై స్తుల్యం తద్వత్ *'తేన తుల్యం క్రియా చే ద్వతి రి' తి వతి ప్రత్యయః, జాతా ఉత్పన్నా శ్చ తే నష్టా శ్చ జాతనష్టా భవ న్తీతి శేషః * స్నాతానులిప్తవ త్పూర్వకాలసమాసః; యతో న తైః కి మపి సాధిత మతో మశకవ న్నిష్ఫలజన్మభిః కి మన్యై రితి భావః.

రూపకోపమయో స్సంకరః. స్రగ్ధరావృత్తమ్.

టీ. యేన=ఎవనిచేత, పృథు...రాయ-పృథు=పెద్దదియగు, భువన=లోకముల యొక్క, భరాయ=బరువుకొఱకు, పృష్ఠం = వీఁపు, అర్పితం = సమర్పింపఁబడినదో, సః=అ, కూర్మః = కూర్మరాజు, ఏకః = ఒక్కటియే, జాతః = పుట్టినవది. (అనఁగా,

ఎల్లపుడు క్రిందనుండి లోకముల మోయుటవలనఁ గలిగిన కష్టమును సహించినందున నితనిజన్మము సార్థకమనుట. యత్ర=ఎవనిచుట్టు, తేజస్విచక్రం-తేజస్వి=తేజముగల వానియొక్క (నక్షత్రతారాగ్రహములయొక్క), చక్రం=మండలము, నియమితం సత్=ఏర్పఱుపఁబడినదై, భ్రమతి=సుడియుచున్నదో, ఆ, ధ్రువస్య=ధ్రువునియొక్క, జన్మ=బ్రదుకు, శ్లాఘ్యం=కొనియాడఁదగినది. అపరే=ఇతరములగు, జన్తవః=ప్రాణులు, పరహితకరణే=ఇతరులకు మేలుసేయుటయందు, సం...పక్షాః-సంజాత=పుట్టినవారై, వ్యర్థ=నిష్ప్రయోజనమగు, పక్షాః=పక్షముగలవారు, (పుట్టి నిష్ప్రయోజకులలో చేరిన వారు) ఉపరిష్టాత్ న=(ధ్రువునకు) పైనను లేరు. అధశ్చన=క్రిందనులేరు. (మఱి) ఉదుంబర=అత్తిపండువంటి, బ్రహ్మా...న్తః-బ్రహ్మాండ=బ్రహ్మాండముయొక్క, అంతః= లోపల, మశకవత్=దోమలవలె, జాతనష్టాః=పుట్టి చచ్చినవారు.

తా. విస్తారమగుభూభారమును భరించిన ఆదికూర్మముయొక్క జన్మము, జ్యోతిశ్చక్రమును భ్రమింపఁజేయుటకు ప్రధానుఁడగు ధ్రువుని యొక్క జన్మము, ఈ రెండే లెక్కింపఁదగినవి. తక్కినవారందఱు పరోపకారము చేయఁజాలనివా రగుటచేత ఆదికూర్మమువలెఁ గ్రిందను ధ్రువునివలె ఊర్ధ్వభాగమునను లేక బ్రహ్మాండమను అత్తిపండులోని పురుగులవలెఁ బుట్టి నశించుచున్నారు.

చ. వితతజగద్భరంబు దన • వీఁపునఁ దాల్చినకూర్మనాథుఁడుఙ్
సతతము చంద్రభాస్కరుల • చక్రముఁ ద్రిప్పుధ్రువుండు సజ్జనుల్
ప్రతిభ నజాండజంతుఫల•రంధ్రవసన్మశకంబులట్ల నిం
దితవిఫలార్థసంగతి జ•నించి నశించుఁ దదన్యజంతువుల్.

అవ. సత్పురుషుల నడవడిని జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తృష్ణాం ఛిన్ధి భజ క్షమాం జహి మదం పాపే రతిం మా కృథాః
సత్యం బ్రూహ్యనుయాహి సాధుపదవీం సేవస్వ విద్వజ్జనమ్,
మాన్యా న్మానయ విద్విషోఽప్యనునయ ప్రఖ్యాపయ ప్రశ్రయం
కీర్తిం పాలయ దుఃఖితే కురు దయా మేత త్సతాం చేష్టితమ్. 69

వ్యా.—అథ విధేయలోకం సంబోధయం త్సదాచారం శిక్షయతి - తృష్ణామితి.—హే జ నే త్యధ్యాహార్యం సర్వ త్రాపి - మధ్యమపురుష ప్రయోగ సంభవాత్, అలభ్యేషు పరధనేషు లాభాభిలాష స్తృష్ణా - తాం ఛిన్ధి వైరాగ్య శస్త్రేణ విదారయ—అన్యథా అనేకాశాపాశనిబద్ధత్వేన క్లేశభాగిత్వం స్యా దితి భావః, పరిభ

వాది ష్వాత్పద్యమానేషు క్రోధ ప్రతిబన్ధః క్షమా - తాం - భజ సేవస్వ - అన్యథా ఉగ్రభావేన కార్యహాని స్స్యా దితి భావః, మదం విద్యాజనితదర్పం, జహి విజ్ఞానేన వినాశయ - అన్యథా వివేకశూన్యతయా అకార్య కరణప్రవృత్తౌ అనర్థప్రాప్తి స్స్యా దితి భావః, పాపే పాపకర్మాచరణే, రతిం ప్రీతిం, మాకృథాః అజ్ఞానేన మాకార్షీః- కింతు 'ధర్మం చ రే' త్యాద్యుపదేశవచనేన సత్కర్మాచరణ ఏవ రతిం కుర్వి త్యర్థః- అన్యథా నిరయపాత స్స్యా దితి భావః * కరోతే ర్లుజి థాసి 'న మాఙ్యోగ'ఇత్యట్ ప్రతిషేధః, సత్యం సూనృతం, బ్రూహి 'సత్యం వ దే'తి వచనేన యథార్థ మేవ వచనం వ దే త్యర్థః- అన్యథా 'నానృతా త్పాతకం పర మి'తి న్యాయా దవివేకిత్వప్రసక్తి స్స్యా దితి భావః, సాధుపదవీం సన్మార్గం, మనుయాహి ధర్మశాస్త్రానురోధే నానుసర - అన్య థోత్పథ ప్రతిపన్నత్వే వచనీయతాది దోషాపత్తి స్స్యా దితి భావః, విద్వజ్జనమ్ ఉపదేశేన కృతార్థీకరణశీలం పణ్డిత మణ్డలం, సేవస్వ

'య స్తు పర్యటతే దేశాన్ య స్తు సేవేత పణ్డితాన్
తస్య విస్తారితా బుద్ధి స్తైలబిన్దు రి వామ్భసి.'

ఇతి వచనా ద్బుద్ధివైశద్యార్థం శుశ్రూషస్వ - అన్యథా బుద్ధ్యవైశ ద్యాశిక్షితత్వాద్యభియోగ స్స్యా దితి భావః, మాన్యాన్ పూజ్యాన్మానయ యథార్హంపూజయ-అన్యథా

'సమాన మ్లాభ్యాం విషమసమే పూజా' ఇతి గౌతమసూత్రాత్,
'అపూజ్యా యత్ర పూజ్యన్తే పూజ్యా శ్చా వావమానితాః,
అయశో మహ దాప్నోతి ధనా ద్ధర్మా చ్చ హీయతే.'

ఇత్యాది స్మరణా చ్చ కీర్తి సుకృత ధన హీయమానత్వ రూ పాశ్రేయః ప్రాప్తి స్స్యా దితి భావః, కిం బహునా, విద్విష శ్శత్రూ నపి కి ముతాన్యాన్, అనునయ - 'సమ శ్శత్రౌ చ మిత్రే చే'తి భగవద్వచనా త్ప్రసాదయ - అన్యథా రన్ధ్రేషు పాతయిష్య న్తీతి భావః, ప్రశయం గుర్వాచార్యాదిషు నమ్రత్వం వినయ మితి యావత్, ప్రఖ్యాపయ 'గురౌ నమ్ర తే' త్యుక్తత్వా త్ప్రకటయ - అన్యథా దుర్వినీతత్వాపవాద ప్రసఙ్గ స్స్యా దితి భావః; కీర్తిం పాలయ జన్మసాఫల్యార్థం కీర్తినిర్వహణే ప్రయత్నం కుర్వి త్యర్థః - అన్యథా 'క్షితితలే కిం జన్మ కీర్తిం వి నే'తి వచనా జ్జివన్మృతత్వాపత్తి స్స్యా దితి భావః, దుఃఖితే సంజాతదుఃఖేషు భూతే ష్విత్యర్థః * తారకాదిత్వా దితచ్ - జాతా వేకవచనం, దయాం దుఃఖ ప్రహాణేచ్ఛాలక్షణాం, కురు 'దుఃఖిషు కరుణే'తి శాస్త్రానురోధా ద్విధేహి - అన్యథా చిత్తశుద్ధ్యసంభవా దితి భావః, కుతః, ఏత త్సర్వం తృష్ణాచ్ఛేదాదికం, సతాం సజ్జనానాం చేష్టితం వ్యాపారః, యది సౌజన్య యశఃకామీ త దైవం ప్రవర్తస్వ = అన్యథా పురుషార్థలా భాసంభవా దితి భావః.

టీ. తృష్ణాం=ఆశను, ఛిన్ధి=కోయుము; క్షమాం=ఓర్పును, భజ=పొందుము; మదం=గర్వమును, జహి=వదలుము; పాపే=దుష్టునియందు, రతిం=ప్రేమను, మాకృథాః=చేయకుము; సత్యం=నిజమును, బ్రూహి=పలుకుము; సానుపదవీం=పెద్దలమార్గమును, అనుయాహి=అనుసరింపుము. విద్వత్ జనం=పండితలోకమును, సేవస్వ=సేవింపుము. మాన్యాన్=పూజ్యులను, మానయ=పూజింపుము. విద్విషః అపి=శత్రువులనైనను, అనునయ=ఆదరింపుము; ప్రశ్రయం=అడఁకువను, ప్రఖ్యాపయ=వెల్లడింపుము (చూపుము); కీర్తిం=యశస్సును, పాలయ=కాపాడుకొనుము; దుఃఖితే= దుఃఖముగలవారియందు (జాత్యేకవచనము), దయాం=కనికరమును, కురు=చేయుము (వహింపుమనుట); ఏతత్=ఇది, సతాం=సత్పురుషులయొక్క, చేష్టితం=నడవడి.

తా. అత్యాశను త్యజించి ఓర్పు కలిగి మదమును విడిచి దుష్కార్యములందు మనసునుపోనీయక సత్యమునే పలుకుచు పెద్దలు పోయిన మార్గమున నడుచుచు విద్వాంసుల సేవించుటయు, పూజ్యుల మన్నించుచు శత్రువునైనను చక్కఁగఁజూచుచు పెద్దలయందు అడఁకువ కలిగి కీర్తికి భంగము రానివిధంబుగ చరించుచు దుఃఖితులయందు దయను గనంబఱచుచుండుము. ఇవి సత్పురుషులలక్షణములు.

శా॥ ఆశాసంహరణంబు నోర్మియు మదత్యాగంబు దుర్దోషవాం
ఛానాసక్తత్వము సత్యముం బుధమతాచారంబు సత్సేవయుం
వైశద్యంబును శత్రులాలనము మాన్యప్రీతియుం బ్రశ్రయ
శ్రీశాలిత్వము దీనులందుఁ గృపయుం శిష్టాలికిం ధర్మముల్.

అవ. సత్పురుషులు అరుదుగా నుందు రనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మనసి వచసి కాయే పుణ్యపీయూషపూర్ణా
స్త్రిభువన ముపకారశ్రేణిభిః ప్రీణయన్తః,
పరగుణపరమాణూన్ పర్వతీకృత్యనిత్యం
నిజహృది వికసన్తః సన్తి సన్తః కియన్తః. 70

వ్యా.—ఈదృశా విరళా ఏ వేతి నిగమయతి - మన సీతి.— మనసి వచసి కాయే మనోవాక్కాయేషు, పుణ్య మేవ - పీయూష మమృతం - తేన పూర్ణాః - కరణత్రితయే నాపి సత్కర్మాచరణ తత్పరా ఇత్యర్థః * ని. 'పీయూష మమృతం సుధే' త్యమరః, త్రయాణాం భువనానాం సమాహార స్త్రిభువనం-లక్షణయా త్రిభువనస్థజనా

నిత్యర్థః * 'తద్ధితార్థే'త్యాదినా సమాసః * పాత్రాదిత్వాన్న స్త్రీత్వమ్, ఉపకారశ్రేణిభి ర్హితాచరణపరమ్పరాభిః, ప్రీణయన్త స్సంతోషయన్తః * 'ప్రీఞ్ ప్రీణనే' ఇతి ధాతో శ్చురాదికా ణ్ణిచి శతృప్రత్యయః * 'ధూఞ్ప్రీఞో ర్నుగ్వక్తవ్య' ఇతి నుగాగమః, పరేషాం గుణపరమాణూ నత్యల్ప గుణా నపీ త్యర్థః-యతో ఽణు ర్నాస్తి స పరమాణు రి త్యాహుః, పర్వతీకృత్య మహత్తరాన్ కృత్వా * అభూతతద్భావే చ్వి: * 'ఊర్యాది చ్వి డాచ శ్చే'తి గతి సంజ్ఞాయాం * 'కుగతిప్రాదయ' ఇతి సమాసః, నిత్యం ఖ్యాపయన్తః నిరన్తరం ప్రశంసన్తః, తథా నిజ హృది స్వాన్తః కరణ ఏవ, వికసన్తః సంతుష్యన్త, స్సన్తః సత్పురుషాః, కియన్తః కతిపయే విరళా ఏ వేత్యర్థః, సన్తి - న తు సాన్ద్రాః ఏతాదృశగుణసంపత్తే రసాధారణ్యా దితి భావః,నిజహృది వికసన్త స్సన్తిసన్తః కియన్త ఇ త్యేవ పాఠః-తథాచోక్తం-సౌజన్యామృతసిన్ధవ ఇత్యాది. మాలినీవృత్తమ్.

టీ. మనసి=తలఁపులోను, వచసి=మాటలోను, కాయే=చేష్టలోను, పుణ్య... పూర్ణాః-పుణ్య=పుణ్యమనెడి, పీయూషం=అమృతముతో, పూర్ణాః = నిండినవారు, త్రిభువనం = ముల్లోకములను, ఉపకారశ్రేణిభిః = ఉపకారములవరుసలచే, ప్రీణయంతః=సంతోషపెట్టువారును, పర...అణూన్-పర=ఇతరులయొక్క, గుణపరమాణూన్=మిక్కిలి అల్పములగు గుణములను, పర్వతీకృత్య=కొండలుగాచేసి, నిత్యం=సర్వదాను, నిజహృది=తమహృదయమునందు, వికసన్తః=ఆనందించువారును, (అగు) సన్తః=పెద్దలు, కియన్తః=కొంతమంది, సన్తి=కలరు.

తా. మనోవాక్కాయములయందును సత్కర్మల నొనర్చుటయను అమృతముచేతపూర్ణులయి ముల్లోకములం దున్నవారికి ఉపకార మొనర్చుచున్నవారలయి పరులయందుండిన అణువులవంటి సద్గుణములనైనను కొండంతగా భావించి వికసించుచున్నహృదయములు గలసజ్జనులు కొండ ఱుమాత్రమే యుందురు.

చ. హృదయవచశ్శరీరముల • నెంతయుఁ బుణ్యసుధాప్రపూర్ణులై
ముదముబహూపకారముల • మూఁడుజగంబులకున్ ఘటించుచున్
వదలక సాధుసద్గుణల•వంబులు గొండలు సేసి మెచ్చుచున్
మదిని వికాసయుక్తు లగు•మాన్యులు గొందఱు వొల్తు రిద్ధరన్.

ఇతి నీతిశతకమునందు పరోపకారపద్ధతివర్ణన మను
ఏడవపదశకము.

ధైర్యపద్ధతి

శ్లో. రత్నై ర్మహార్ఘై స్తుతుషు ర్న దేవా న భేజిరే భీమవిషేణ భీతిమ్,
సుధాం వినా న ప్రయయు ర్విరామం న నిశ్చితార్థాద్విరమన్తి ధీరాః.

వ్యా.—రత్నై రితి - దేవా అమరాః, మహార్ఘైః క్షీరార్ణవస్య సంబన్ధిభిః, రత్నైః కౌస్తుభాదిమణిభిః - ని. 'రత్నం శ్రేష్ఠే మణా వ స్త్రీ'తి విశ్వః - యద్వా - రత్నైః- ని. 'జాతౌ జాతౌ చ య చ్ఛ్రేష్ఠం త ద్రత్న మభిధీయత' ఇతి వచనాత్ ఐరావతోచ్చైశ్శ్రవః కల్పవృక్షాదిశ్రేష్ఠజాతీయవస్తుభిః హేతుభిః, న తుతుషు స్తుష్టిం న ప్రాపుః - మథనసమయ ఇతి శేషః, తథా, బిభ్య త్యస్మా దితి భీమం * 'భీమాదయోఽపాదాన' ఇ త్యపాదానార్థే భియః మ ప్రత్యయ ఔణాదికః- తథాభూతం యద్విషం కాలకూటాఖ్యం - తేన హేతునా తస్మా ది త్యర్థః, భీతిం, న భేజిరే న ప్రాపు రితి ధైర్యాతిశయోక్తిః *విషే ణేత్యత్ర 'భీత్రార్థానాం భయహేతు రి' త్యపాదానే పఞ్చమ్యా భావ్యం-తథాఽపి హేతుత్వమాత్రవివక్షయాఽయం నిర్దేశ ఇతి మన్తవ్యం, కిం తు, సుధా మమృతం - వినా * 'పృథ గ్వి నే' త్యాదినా ద్వితీయా, విరామ మవసానం, న ప్రయయుః మథనా దితి శేషః - సుధోత్పత్తిం వినా న విరతా ఇ త్యర్థః - అనేన శీలసంపత్తి రుక్తా, తథాహి - ధీరా మనస్వినః, నిశ్చితార్థా, న్న విరమన్తి విరామం న ప్రాప్నువన్తి - కిం త్వాఫలోదయం ప్రయతన్త ఏ వే త్యర్థః. అతో ధైర్యశీల సంపన్నానాం దేవానా మ పీదం యుక్త మే వేతి భావః * 'జుగుప్సా విరా మే' త్యాదినా పఞ్చమీ * 'వ్యాఙ్పరిభ్యో రమ' ఇతి పరస్మైపదమ్.

అర్థాన్తరన్యాసోఽలంకారః. వృత్త ముపజాతిః.

టీ. దేవాః=దేవతలు, మహార్ఘైః=గొప్పసముద్రముయొక్క, రత్నైః=(కౌస్తుభము మొదలగు) మణులచేత (లేక, 'రత్న' శబ్దము శ్రేష్ఠవాచకమయినందున ఐరావతము,ఉచ్చైశ్శ్రవము, కల్పవృక్షము మున్నగు శ్రేష్ఠవస్తువులచేత), నతుతుషుః=సంతోషింపరైరి; భీమవిషేణ=భయంకరమగు (కాలకూట) విషముచేత, భీతిం=భయమును, నభేజిరే=పొందరైరి; సుధాంవినా = అమృతములేక (అమృతము లభింపక), విరామం=మానుటను, నప్రయయుః=పొందకపోయిరి. (అమృతముపుట్టువరకును చిలుకుచునేయుండిరి అనుట,) ధీరాః = పూనికగలవారు, నిశ్చితఅర్థాత్ = పూనుకొనిన ప్రయోజనమునుండి, నవిరమంతి=విరమింపరు.

తా. అమృతమునకై పాలసంద్రమును మథింపుచున్న దేవతలు ముందలిరత్నలాభమునకు సంతోషింపక అందు పుట్టినకాలకూటవిషంబు

నకు భయపడక అమృతము కలుగునంతదనుక తమపట్టును వదలరైరి. ధీరు లెప్పుడు తాము దలంచినకార్య మగునంతవఱకు ప్రయత్నమును వద లరు.

తే, తనిసిరే వేల్పు లుదధిరత్నముల చేత
వెఱచిరే ఘోరకాకోలవిషము చేత
విడిచిరే యత్న మమృతంబు వొడమదనుక
నిశ్చితార్థంబు వదలరు నిపుణమతులు.

అవ. ఉత్తమాదుల స్థైర్యతారతమ్యమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రారభ్యతే న ఖలు విఘ్నభయేన నీచైః
ప్రారభ్య విఘ్ననిహతా విరమన్తి మధ్యాః,
విఘ్నైః పునః పునరపి ప్రతిహన్యమానాః
ప్రారబ్ధ ముత్తమగుణా న పరిత్యజన్తి 72

వ్యా.—ఉక్త మేవార్థం నీచాదివృత్తికథనద్వారా ద్రఢయతి - ప్రారభ్యత ఇతి.—నీచై రధమైః, విఘ్నేభ్యోఽన్తరాయేభ్యో - యద్భయం తేన హేతునా, త ప్రారభ్యతే ఖలు - నోపక్రమ్యతే కార్య మితి శేషః - ని. 'విఘ్నోఽన్తరాయః ప్రత్యూహ' ఇత్యమరః, మధ్యాః మధ్యమాస్తు, కార్యం ప్రారభ్యోపక్రమ్య, విఘ్నై-ర్నిహతా విహ్వలీకృతా, స్సన్తో, విరమన్తి, విరతాభవన్తీత్యర్థః, ఉత్తమాః ఉత్కృష్టాః-గుణా ధైర్యశీలాదయో-యేషాం తే తథోక్తాః పురుషశ్రేష్ఠాస్తు విఘ్నైః, పునఃపునః పౌనఃపున్యేన, ప్రతిహన్యమానాః బవ్భజ్యమానా, అపి, ప్రారబ్ధ ముపక్రాన్తం కర్మ, న పరిత్యజన్తి; అతః కాలకూట బడబానలాది విఘ్నాద్యుపహతత్వేఽపి ఉత్తగుణసంపన్నతయా దేవానాం సుధోత్పత్తిపర్యన్తం మధనం యుక్త మితి శ్లోకద్వయ స్యాపి తాత్పర్యమ్. అత్ర ప్రకరణే కుత్రచిద్ ధైర్యస్యకుత్రచి చ్ఛీలస్యకుత్రచి దుభయ స్యాపి ప్రాధాన్యనిర్దేశ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ - 'మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం సత్స్వపి హేతుష్వి' త్యుక్తలక్షణం ధైర్యం - శీలం తు నియతకులోచితసత్స్వభావ ఇతి వివేకః-'శీలం స్వభావే సద్వృత్తా' వి త్యభిధానాత్. వసన్తతిలకావృత్తమ్.

టీ. నీచైః=అధములచేత, విఘ్నభయేన = విఘ్నములవలని భయముచే (విఘ్నములు గలుగు ననుభయముచే), న ప్రారభ్యతే = (పని) ఆరంభింపఁబడదు; మధ్యాః= మధ్యములు, ప్రారభ్య=ఆరంభించి, విఘ్ననిహతాఃసన్తః=విఘ్నముచేఁ జెఱుపఁబడిన

వారై, విరమన్తి = (పనిని) మానుదురు. ఉత్తమగుణాః = మంచిగుణములుగలవారు, విఘ్నైః=ఆటంకములచే, ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి, ప్రతిహన్యమానాఃఅపి=మిక్కిలి కొట్టఁబడుచున్నవారైనను, ప్రారబ్ధం=ఆరంభింపఁబడినదానిని, నపరిత్యజంతి=వదలరు.

తా. అధములు విఘ్నములు సంభవించునని కార్యము నారంభింప వెఱతురు. మధ్యములు ఆరంభించి విఘ్నములు వచ్చినప్పుడు వదలెదరు. ధీరు లెన్నిపర్యాయము లెట్టివిఘ్నములువచ్చినను తాము పట్టినకార్యమును విడువరు.

శా. ఆరంభింపరు నీచమానవులు వి•ఘ్నాయాససంత్రస్తులై
యారంభించి పరిత్యజింతు రురువి•ఘ్నాయత్తులై మధ్యముల్
ధీరుల్ విఘ్ననిహన్యమాను లగుచు•న్ధృత్యున్నతోత్సాహులై
ప్రారబ్ధార్థము లుజ్జగింపరు సుమీ • ప్రజ్ఞానిధుల్ గావునన్.

అవ. కార్యార్థి సుఖదుఃఖములను బరిగణింపక పనిచేయు ననుచున్నాఁడు:—

శ్లో. క్వచి త్పృథ్వీశయ్యః క్వచి దపి చ పర్యఙ్కశయనః
క్వచి చ్ఛాకాహారః క్వచి దపి చ శాల్యోదనరుచిః
క్వచి త్కన్థాధారీ క్వచి దపి చ దివ్యామ్బరధరో
మనస్వీ కార్యార్థీ న గణయతి దుఃఖం న చ సుఖమ్. 78

వ్యా. అథోక్తగుణసంపన్నస్య కృచ్ఛ్రాకృచ్ఛ్రయో ర్దుఃఖసుఖాపరిగణనయా కార్యసాధనత్వ మాహ - క్వచి దితి.—క్వచి త్కుత్రచి ద్దేశే కాలే వా,పృథ్వీ శయ్యా యస్య స తథోక్తః-కఠినతరస్థణ్డిలశయనోఽపీ త్యర్థః, క్వచి చ్చ, పర్యఙ్కే-హంసతూలికాతల్పే-శయనం స్వాపో - యస్య స తథోక్తః - మృదులతరశయ్యోఽపీ త్యర్థః - ని. 'శయనం మఞ్చ పర్యఙ్క పల్యఙ్కాః ఖట్వయా సమాః'-'స్యా న్నిద్రా శయనం స్వాప' ఇ త్యుభయత్రాఽప్యమరః, క్వచి చ్ఛాక ఏవ ఆహారో యస్య నీరసాహారోఽపీ త్యర్థః, క్వచి చ్చ, శాల్యోదనే శాల్యన్నే-రుచిః స్వాదో యస్య స తథోక్తః - షడ్రసోపేత మృష్టాన్న భోజన సంతుష్టోఽపీ త్యర్థః, క్వచి త్కన్థాం జీర్ణవస్త్రశకలనిర్మితాచ్ఛాదనం ధారయ తీతి కన్థాధా ర్యపి, క్వచి చ్చ దివ్యామ్బరధరః కనత్కనకపీతామ్బరధరోఽపి, కార్యార్థీ కార్యనిష్పత్త్యభిలాషీ-అర్థః అభిలాషః-తద్వాన ర్థీతి విగ్రహః * 'కృద్వృత్తే స్తద్ధితవృత్తి ర్బలీయసీ' తి మహాభాష్యే, మనస్వీ మహామనాః ధీరః * ప్రశంసాయాం మినిః, పృథ్వీశయ్యాదినా దుఃఖం చ న గణయతి, పర్య

ణ్య-శయనాదినా సుఖం చ న గణయతి, కింతు సుఖదుఃఖయో స్సమానావస్థయైవ కా ర్యసాధనతత్పరో భవ తీ త్యర్థః.

టీ. క్వచిత్=ఒకచోట (లేక ఒకప్పుడు), పృథ్వీశయ్యః=భూమియే పఱుపు గాఁగలవాఁడును, క్వచిత్ చ, పర్యంకశయనః అపి=పట్టెమంచమునఁ బరుండుటగలవాఁడును; క్వచిత్, శాలఆహారః=కూరగాయ లాహారముగాఁ గలవాఁడును, క్వచిత్ చ, శాల్యోదనరుచిః అపి-శాలిఓదన = వరియన్నమునందు, రుచిః=రుచిగలవాఁడును; క్వచిత్, కంథాధారీ=బొంతను వేసికొన్నవాఁడును, క్వచిత్ చ, దివ్యఅంబరధరః అపి= ఉత్తమములగు వస్త్రములను ధరించినవాఁడును; (అగు) కార్యార్థీ=కార్యమునుగోరు, మనస్వీ=గొప్పమనస్సుగలవాఁడు, దుఃఖంచ=దుఃఖమును, నగణయతి = లెక్కింపఁడు. సుఖంచ=సుఖమును, న (గణయతి)=లెక్కింపఁడు.

తా. కార్యార్థి యగుధీరుఁడు వీలునుపట్టి ఒకచోట భూశయ్యయు, ఒకచోట పరుపులయందు శయనించుటయు, ఒకతావున కాయగూరల నారగించుటయు, ఒకచోటను శాల్యోదనంబు సేవించుటయు, ఒకతావున బొంతగుడ్డను కట్టుకొనుటయు, ఒకచోట పీతాంబరముల ధరించుటయుఁ గలిగియుండును. కాని కష్టములు వచ్చినవని దుఃఖమును గాని సుఖమువచ్చినదని సంతోషమునుగాని పొందఁడు.

మ. ఒకచో నేలను బవ్వళించు నొకచో • నొప్పారుఁ బూసెజ్జపై
నొకచో శాకము లారగించు నొకచో • నుత్కృష్టశాల్యోదనం
బొకచోఁ బొంత ధరించు నొక్కొకతఱిన్ • యోగ్యాంబరశ్రేణి లె
క్కకు రానీయఁడు కార్యసాధకుఁడు దుః•ఖంబున్ సుఖంబున్ మదిన్.

అవ. ధీరులెప్పుడును న్యాయమార్గమును వదలరని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిన్దన్తు నీతినిపుణా యది వా స్తువన్తు
లక్ష్మీః సమావిశతు గచ్ఛతు వా యథేష్టమ్,
అద్యైవ వా మరణ మస్తు యుగాన్తరే వా
న్యాయ్యాత్పథః ప్రవిచలన్తి పదం న ధీరాః 74

వ్యా.—అథ ధీరాః లోకనిన్దా స్తుతి ప్రాప్తా అపి న్యాయమార్గా న్న భ్రశ్యన్తీ త్యాహ - నిన్దన్త్వితి.—నీతినిపుణా నయవిశారదాః, నిన్దన్తు కథంచి ద్దూషయన్తు, వా ఇతి అథవా, స్తువన్తు భూషయన్తు వా, లక్ష్మీ స్సంపత్, సమావిశతు ప్రాప్నోతు, వా

ఉత, యథేష్టం నిరర్గళం, గచ్ఛతు వా, అద్యైవ వేదానీమేవ; మరణం నిధన, మస్తు వా, ఉత యుగాన్తరే కల్పాన్తరే వాఽస్తు, తథాఽపి, ధీరా ధైర్యశాలినః, న్యాయ్యా న్న్యాయ్యయాత్ దనపేతా, త్పథో మార్గాత్, పద మేకపాదవిన్యాసమాత్ర మపి, న ప్రవిచలన్తి న భ్రశ్యన్తి, తేషాం న్యాయమార్గాపరిత్యాగ ఏవ పరమార్థో - న నిన్దాస్తుత్యాదిరితి భావః.

టీ. నీతినిపుణాః=నీతియందు నేర్పరులైనవారు, నిందంతు=దూషింతురుగాక! యదివా=కాదేని, స్తువంతు = పొగడుదురు గాక! లక్ష్మీః=సంపద, సమావిశతువా=కలుగునుగాక! యథేష్టమ్ = ఇచ్ఛవచ్చినట్లు, గచ్ఛతువా=పోవునుగాక! మరణం=చావు, అద్యైవవా=ఇప్పుడేకాని, యుగాన్తరేవా=వేఱొకయుగమునందుఁగాని, అస్తు=కలుగునుగాక! ధీరాః=దిట్టలు, న్యాయ్యాత్=న్యాయములేనిదిగాని, పథః=మార్గమునుండి, పదం=అడుగు (మాత్రముదూరమైనను), న ప్రవిచలన్తి=తొలఁగరు.

తా. నీతివేత్తలు నిందించినను భూషించినను సంపదలువచ్చినను పోయినను మరణమిప్పుడే కలిగినను కల్పాంతరమునకుఁ గలిగినను ధీరులయినవారు న్యాయమార్గమును దాఁటి ఒక అడుగునైనను పెట్టరు.

శా. నీతిప్రౌఢవిహారులైననిపుణుల్ ♦ నిందింపనీ మెచ్చనీ
ఖ్యాతిం జెందినసంపదల్ నిలువనీ ♦ గాఢంబుగా సాగనీ
ఘాతం బప్పుడ పొందనీ నియతిమైఁ ♦ గానీ యుగాంతంబునన్
నీతిశ్లాఘ్యపదంబు దప్పరు గదా ♦ నిత్యంబు ధీరోత్తముల్.

అవ. ధీరుని లక్షణమును, ధీరుని మహిమయుఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో కాన్తాకటాక్షవిశిఖా న ఖనన్తి యస్య
చిత్తం న నిర్దహతి కోపకృశానుతాపః,
కర్షన్తి భూరివిషయాశ్చ న లోభపాశై
ర్లోకత్రయం జయతి కృత్స్నమిదం స ధీరః. 76

వ్యా.—నను కో ధీర స్స వా కిం సాధయతీ త్యాశఙ్క్యాహ-కాన్తేతి.- యస్య చిత్తం, కాన్తా కటాక్షాః -

'యద్గతాగతవిశ్రాన్తి వైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్
తారకాయాః కళాభిజ్ఞా స్తం కటాక్షం ప్రచక్షతే.'

ఇతి భావప్రకాశోక్తలక్షణలక్షిత కామిన్యపాఙ్గాలోకనాని - త ఏవ విశిఖా బాణా, న లునన్తి న భిన్దన్తి న సమ్మోహయ న్తీతి యావత్, తథా కోపకృశానుతాపః క్రోధాగ్నిసం

తాప శ్చ, న నిర్దహతి న వ్యాకులయతి, తథా భూరయో బలవత్తరా-విషయాః శబ్దా దీన్ద్రియార్థా శ్చ, లోభః పరస్వాపరహరణే ప్రయత్నః - ఏతేన కామాదయోఽప్యుప లక్ష్యన్తే-తథా చ-లోభా ఏవ పాశా రజ్జవ శ్చ-బన్ధనహేతుత్వా త్తేషాం పాశత్వా రోపణం, న తర్షన్తి తృష్ణాయుక్తం న కుర్వన్తి - కర్షన్తీతి పాఠే న స్వాయత్తీకుర్వ న్తీ త్యర్థః, స ధీరః, కృత్స్న మశేషం, లోకత్రయం స్వర్గాదిలోకత్రితయ మపి,జయ త్యాత్మాధీనం కరో తీ త్యర్థః, తస్య న కించి ద ప్యసాధ్య మి త్యర్థః.

టీ. యస్య=ఎవనియొక్క, చిత్తం=మనస్సు, కాన్తా...విశిఖా-కాన్తా=ప్రియు రాలియొక్క, కటాక్షవిశిఖాః = క్రేగంటిచూపులనెడి బాణములు, నఖనంతి=గ్రుచ్చ వో, ('లునంతి' అనుపాఠమున—ఛేదింపవో,) కోప...తాపః-కోప = కోపమనెడి, కృశానుఃనిప్పుయొక్క, తాపః=సంతాపము, ననిర్దహతి = తగులఁబెట్టదో (కలతఁబె ట్టదో), భూరివిషయాః చ - భూరి=అనేకములగు, విషయాః=(శబ్దస్పర్శాది) విషయ ములు, లోభపాశైః = ఆశలనెడు త్రాళ్లచే, నకర్షన్తి=లాగవో, సఃధీరః=ఆధీరుఁడు, కృత్స్నం=సమస్తమైన, లోకత్రయం=(స్వర్గము, మర్త్యము, పాతాళము అను) మూడులోకములను, జయతి=గెలుచును.

తా. ఎవనిమనస్సు కామినులచూపు లనుబాణములచే క్షతము కాదో,ఎవనిహృదయమునుకోపాగ్ని దహింపదో,ఎవనిమనస్సు ఆత్యాశ యనుపాశములచే లాగఁబడదో అట్టిధీరుఁడుముల్లోకముల జయించును.

ఉ. మానవతీకటాక్షశిత•మార్గణముల్ విదళింపఁ జాల వె
వ్వానిమనంబు కోపమయ•వహ్ని దహింపదు లోభపాశసం
తానము మాల్యచందనవి•తానములుఀ వెత సేయ నోప కె
వ్వానివశంబునఀ మెలఁగు•వాఁడు జయించు జగంబు లన్నియున్.

అవ. ఎప్పుడును సహజమగు ధైర్యగుణమును మాన్ప లేమని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కదర్థితస్యాపి హి ధైర్యవృత్తే ర్న శక్యతే ధైర్యగుణః ప్రమార్ష్టుమ్,
అధోముఖస్యాపి కృతస్య వహ్నే ర్నాధః శిఖా యాతి కదాచి దేవ.

వ్యా.—ధైర్యగుణన్య క్కారః కథంచి దపి న యుజ్యత ఇతి సదృష్టా న్త మాహ-కదర్థిత స్యేతి.—కుత్సితోఽర్థః కదర్థః* 'కోః క త్తత్పురుషేఽచీ'తి కుశబ్దస్య కదా దేశః-కదర్థీకృతః కదర్థితః - తస్య నీచైః కృత స్యాపి సతః, ధైర్యేణ వృత్తి ర్వర్తనం యస్య తస్య సంబన్ధి ధైర్య మేవ గుణః, ప్రమార్ష్టు మధః కర్తుం, న శక్యతే;తత్ర దృ

ష్టాన్తః - అధోముఖస్య కృత స్యావాన్త్యాక్షీకృత స్యాపి సతో, వహ్నేః, శిఖా జ్వాలా, కదాచి దేవ కదాచి ద, ప్యధో న యాతి - కిం తూర్ధ్వ మేవ ప్రసర తీ త్యర్థః, తద్వద్ధీర స్యాపి ధైర్యగుణ ఇతి వివేకః. ఉపజాతివృత్తమ్.

టీ. కదర్థితస్యఅపి=తక్కువవాఁడుగాఁ జేయఁబడినను, ధైర్యవృత్తేః=ధైర్యముతోడి వర్తనగలవానియొక్క, ధైర్యగుణః=ధైర్యమనుగుణము, ప్రమార్ష్టుమ్=తుడిచివేయుటకు, నశక్యతేహి=వలను పడదుసుమా! (ఉదాహరణమేమన:)—అధోముఖస్య=తలక్రిందు, కృతస్యఅపి=చేయఁబడినవాఁడైనను, వహ్నేః=నిప్పుయొక్క, శిఖా=జ్వాల, కదాచిత్ ఏవ = ఒకానొకప్పుడు సైతము, అధః = (తల) క్రిందుగా, నయాతి=ప్రసరింపదు.

తా. ధైర్యవంతునికి ఎట్టిదుఃఖము సంభవించినను అతని ధైర్యమును పోఁగొట్టుట అసాధ్యము. అగ్నిని తలక్రిందుగా పెట్టినను అగ్నిజ్వాలయూర్ధ్వముగనే ప్రసరించునుగాని అధోముఖముగ ప్రసరింపదు.

తే. నియతిచేతఁ గదర్థితుం • డయిన ధైర్య
పరుని ధైర్యగుణంబు మాఁ • న్పంగఁ దరమె
క్రిందు సేయంగఁ బడినట్టి • కృష్ణవర్త్మ
కీల యెందైన మీఁదుగాఁ • గెరలుఁ గాదె

అవ. మంచినడవడిని చెఱుపుకొనుటకంటె మరణమే మేలనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వరం తుఙ్గా చ్ఛృఙ్గా ద్గురుశిఖరిణః క్వాపి విషమే
పతిత్వాఽయం కాయః కఠినదృషదన్తే విదలితః,
వరం న్యస్తో హస్తః ఫణిపతిముఖే తీక్ష్ణదశనే
వరం వహ్నౌ పాత స్తదపి న కృతః శీలవిలయః. 77

వ్యా.—మరణోద్యోగో వా వరం న తు శీలవిలయ ఇ త్యాహ-వర మితి.—అయం కాయో దేహః గురుశిఖరిణోఽ త్యున్నతపర్వతస్య శృఙ్గోత్తుఙ్గా చ్ఛృఙ్గో పరిభాగా, త్క్వాపి కస్మింశ్చి, ద్విషమే వికటే, కఠినదృషదన్తే కర్కశపాషాణాన్తరాళే, పతిత్వా,విగళితః శకలిత శ్చే, ద్వరం మనాక్ప్రియం,తథా హస్త, స్తీక్ష్ణదశనే విషానలోగ్రదంష్ట్రే, ఫణిపతేః - ముఖే వక్త్రే, న్యస్త శ్చే ద్వరం, తథా వహ్నౌ పాతోఽ గ్నిప్రవేశోఽపి, వరం, కిం తు శీలవిలయ స్సత్స్వభావత్యాగః, కృత శ్చే త్తదపి వర

పితఫణి పూలదండ యగు • భీష్మవిషంబు సుధారసం బగున్
క్షితి జనసమ్మతం బగును•శీల మ దెవ్వనియందు శోభిలున్.

అవ. శీలవంతుల కెప్పుడును సంతాపము గలుగ దనుచున్నాడు:—

శ్లో. ఛిన్నో ఽపి రోహతి తరుః క్షీణో ఽప్యుపచీయతే పున శ్చన్ద్రః,
ఇతి విమృశ న్త స్స న్తః స న్తప్య న్తే న విప్లుతా లోకే 79

వ్యా.—అథైషాం క దాఽపి సంతాపో న ప్రవర్తత ఇత్యాహ-ఛిన్న ఇతి.- తరుః ఛిన్న స్స న్నపి, పునః, రోహ త్యుద్గచ్ఛతి, చన్ద్రః, క్షీణః కృష్ణపక్షే దిన క్రమేణ కృశ స్స న్నపి, పున, రుపచీయతే ప్రవర్ధతే, ఇ త్యేవం, విమృశన్తో మన స్యనుసందధానా, స్స న్తః శీలసంపన్నా, లోకేషు బన్ధుజనేషు, విశ్లథేషు విహ్వలేషు సత్స్వపి, నసంతప్య న్తే, కిం తు తరుచన్ద్రదృష్టా న్తే నాభివృద్ధి మాశంస న్తఏవ స న్తి ఇత్యర్థః. ఆర్యాభేదః.

టీ. తరుః=చెట్టు, ఛిన్నః అపి=నఱకఁబడినదయ్యును, పునః=మరల, రోహతి= ఎదుగును. చంద్రుః=చంద్రుఁడు, క్షీణః అపి=సన్నగిల్లినవాఁడయ్యును, పునః=మరల, ఉపచీయతే=పెరుఁగును. ఇతి=అని, విమృశ న్తః=విమర్శించుచు, సంతః=పెద్దలు, (శీలవంతులు), లోకే=లోకమందు, విప్లుతాః సంతః=కష్టమునొందినవారై, నసంతప్యంతే= సంతాపము (దుఃఖము) నొందరు.

తా. సజ్జనులు, ఛేదింపఁబడిన వృక్షము మరల అంకురించుటయు, క్షీణించిన చంద్రుఁడు మరల వృద్ధినందుటయు, గాంచుచున్నవారలయి తమకు దుఃఖము కలిగిన సమయమున సంతాపము నందరు.

తే. ఖండితం బయ్యు భూజంబు • వెండి మొలచు
క్షీణుఁ డయ్యును నభివృద్ధిఁ • జెందు సోముఁ
డివ్విధమున విచారించి • యొడలు దెగిన
జనములకుఁ దాప మొందరు • సాధుజనులు.

అవ. శీలమే సమస్తమునకు భూషణమనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఐశ్వర్యస్య విభూషణం సుజనతా శౌర్యస్య వాక్సంయమో
జ్ఞాన స్యోపశమః శ్రుతస్య వినయో వి త్తస్య పాత్రే వ్యయః,
అక్రోధ స్తపసః క్షమా ప్రభవితు ర్ధర్మస్య నిర్వ్యాజతా
సర్వేషా మపి సర్వకారణ మిదం శీలం పరం భూషణమ్. 80

వ్యా.—శీల మే వాశేషభూషణ మి త్యాహ - ఐశ్వర్య స్యేతి.—ఐశ్వర్యస్య స్వామ్యస్య, సుజనతా విభూషణం - న తు దౌర్జన్యం, శౌర్యస్య విక్రాన్తత్వస్య వా క్సంయమో వాఙ్నియమో, భూషణం న త్వసంబద్ధప్రలాపిత్వం, జ్ఞానస్య కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేక స్యాత్మవిషయకస్య వా, ఉపశమో విషయోపరతిః, విభూషణం న తు లోలుపత్వం, శ్రుతస్య శాస్త్రస్య, వినయో విభూషణం-న తు గర్వోద్రిక్తతా, విత్తస్య పాత్రే వ్యయః సత్పాత్రే ప్రతిపత్తిః, విభూషణం-న తు విటనటాదిషు, తపస శ్చాన్ద్రాయణాదే రక్రోధః క్రోధరాహిత్యం*క్వచిత్ప్రసజ్య ప్రతిషేధేఽపి నఞ్ సమాస ఇష్యతే, విభూషణం-న తు కోపశీలత్వం, ప్రభవితుః సమర్థస్య, క్షమా సహిష్ణుత్వం, భూషణం - న తూచ్చండతా, ధర్మస్య సత్పాత్రదానస్య, నిర్వ్యాజతా వ్యాజరాహిత్యం, విభూషణం-న తు ప్రవ్యసానాశదుగతుం, తథా సర్వకారణమ్ ఐశ్వర్యాది సమస్తనిదాన, మిదం పూర్వోపవర్ణిత మేవ శీలం, సర్వేషా మపి సర్వపుంసాం, పరం సౌజన్యాద్యపేక్షయాఽప్యుత్కృష్టం, భూషణ మలంకారః. అత స్సర్వథాఽపి శీల మే వాశ్రయణీయ మితి తాత్పర్యమ్.

టీ. ఐశ్వర్యస్య=దొరతనమునకు, సుజనతా=మంచితనము, విభూషణం=అలంకారము; శౌర్యస్య=పరాక్రమమునకు, వాక్సంయమః=మాటనియతి (అనఁగా: అసంబద్ధప్రలాపములాడకుండుట), విభూషణం; జ్ఞానస్య=తెలివికి, ఉపశమః=శాంతి, విభూషణమ్; శ్రుతస్య=శాస్త్రమునకు (వినికికి), వినయః=అణఁకువ, విభూషణం; విత్తస్య=ద్రవ్యమునకు, పాత్రే=యోగ్యునివిషయమై, వ్యయః=కర్చుపెట్టుట, విభూషణం; తపసః=తపస్సునకు, అక్రోధః=క్రోధములేకుండుట, విభూషణమ్; ప్రభవితుః=సమర్థునకు, క్షమా=ఓర్పు, విభూషణమ్; ధర్మస్య=ధర్మమునకు, నిర్వ్యాజతా=డంబములేకుండుట, విభూషణం; సర్వకారణం=అన్నిటికిమూలమగు, ఇదంశీలం = ఈమంచినడవడి, సర్వేషాంఅపి=అన్నిటికిని, పరం=ఉత్కృష్టమైన, భూషణం=అలంకారము.

తా. సంపదలు కలిగి సుజనుఁడుగ నుండుటయు, శూరుఁడై మితభాషి యగుటయు, జ్ఞానముండి ఇంద్రియలోలత లేకుండుటయు, విద్యావంతుఁడై వినయముకలిగియుండుటయు, ధనముండి సత్పాత్రయందు వినియోగించుటయు, తపస్వియై కోపము లేకుండుటయు, సమర్థుఁడై ఓర్పుండుటయు, నెపములేక ధర్మము నొనర్చుటయు ఇవన్నియు వానికి అలంకారముతో సమానము.

కర్కరిపతి గాఁగ నొప్పుబల•ఘూతియు దాయల కోడె నాజిలో
శరణము దైవమే పురుష•శక్తి నిరర్థక మెన్ని భంగులన్.

అవ. బంధమోక్షములకును, హానివృద్ధులకును దైవమే కారణ మను చున్నాఁడు:—

శ్లో. భగ్నాశస్య కరణ్డపిణ్డితతనో ర్మ్లానేన్ద్రియస్య క్షుధా
కృత్వాఖు ర్వివరం స్వయం నిపతితో నక్తం ముఖే భోగినః,
తృప్త స్తత్పిశితేన సత్వర మసౌ తే నైవ యాతః పథా
స్వస్థా స్తిష్ఠత దైవమేవ హి పరం వృద్ధౌ క్షయే కారణమ్. 82

వ్యా.—అథ బన్ధమోక్షయో ర్హానివృద్ధ్యో శ్చాపి దైవ మేవ కారణ మిత్యాహ-భగ్నేతి —ఆఖు ర్మూషకః కర్తా, నక్తం రాత్రౌ, వివరం బిలం, కరణ్డ స్యైవేతి భావః, కృత్వా, భగ్నాశస్య భగ్నత్వా ద్భగ్నమనోరథస్య, కరణ్డే పిణ్డికాయాం-పిణ్డితా పుఞ్జీ కృతా - తను ర్యస్య తథోక్తస్య - విహారప్రసారశూన్యతయా-ఽతికృచ్ఛ్రదశా మాపన్న స్యే త్యర్థః, క్షుధా బుభుక్షావ్యసనేన, మ్లానేన్ద్రియస్య వినష్టేన్ద్రియ పాటవస్య, భోగినః సర్పస్య, ముఖే, స్వయ మేవ దైవవశా, న్నిపతితః, తతో-ఽసౌ భోగీ, తత్పిశితేన మూషకమాంసేన, తృప్త స్సన్, తే నైవ పథా వివరేణ, సత్వరం శీఘ్రం, యాతః బహి ర్నిర్గత్య పలాయితః, హే జనా ఇతి శేషః, స్వస్థాః స్థిరచిత్తా స్సన్తః, తిష్ఠత, కుతః వృద్ధౌ క్షయే చ దైవ మేవ, పర ముత్కృష్టం, కారణం, హి, నత్వన్య, దతో మూషకభోగిదృష్టాన్తేన స్వస్థై ర్భావ్యం, న తు వృథా పౌరుషై రితిభావః.

టీ. ఆఖుః=ఎలుక, నక్తం=రాత్రిలో, వివరం=(పాముబుట్టలోనికి) బొక్కను, కృత్వా = చేసికొని, భగ్నఆశస్య = భంగమొందిన (తప్పించుకొనిపోదుననెడి) యాశగలదికనుకనే, కరండపిండితతనోః=బుట్టలో చుట్టచుట్టఁబడిన శరీరముగలదై, క్షుధా =ఆఁకలిచేత, మ్లా...స్య - మ్లాన = వాడిన, ఇంద్రియస్య = ఇంద్రియములుగలదై (ఉన్న), భోగినః=త్రాఁచుఁబాముయొక్క, ముఖే=నోటిలో, స్వయమేవ=తనంతటనే, నిపతితః=పడినది; (పిదప) అసౌ=ఈపాము, తత్పిశితేన=ఆదాని (ఎలుకయొక్క) మాంసముచే, తృప్తఃసన్=కడుపునిండినదై, తేనఏవపథా=ఆదారినే (అనఁగా: ఎలుక చేసినబొక్కగుండనే), సత్వరం=వడివడిగా, యాతః=పోయినది; స్వస్థాః తిష్ఠత=నెమ్మదిగానుండుఁడు; హి=ఏలనఁగా: వృద్ధౌ=మేలునందును, క్షయే=కీడునందును, దైవంఏవ= అదృష్టమే, పరం=అతిశయమైన, కారణమ్=కారణము.

తా. ఒకరాత్రియందు ఆహారార్థము ఎలుక ఒకపెట్టెకు రంధ్రము చేసి అందులో దూరెను. అంతకు ముందు ఒకపాము ఆపెట్టెయందుండెను. ఇరకటమువలన దాని దేహము ముద్దయి బయిటికి వెళ్లుట ఇఁక లేదని నిశ్చయించుకొని ఆఁకలిచేత ఇంద్రియపాటవము దప్పి కృశించుచుండెను. ఆయెలుక లోనికి ప్రవేశింపఁగానే సర్పము దానిని భుజించి ఆయెలుక చేసిన రంధ్రమునుండి బయిటికి పాఱిపోయెను. కావున వృద్ధిక్షయములకు దైవమే కారణము. మీరు నెమ్మదిగ నుండుఁడు.

ఉ. రాతిరి మూషకంబు వివరం బొనరించి కరండబద్ధమై
భీతిలి చిక్కి యాస చెడి • పెద్దయు డస్సినపాము వాత సం
పాతముఁ జెందె దానిఁదిని • పాము దొలంగె బిలంబుత్రోవనే
యేతఱి హానివృద్ధులకు • నెక్కటి దైవము కారణం బగున్.

అవ. దైవమును నమ్మినవానికిని నమ్మనివానికిని గలుగు దశను వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యథా కన్దుకపాతే నో త్పత త్యార్యః పత న్నపి,
తథా త్వనార్యః పతతి మృత్పిణ్డపతనం యథా. 83

వ్యా.—అథ దైవాయతిక తదన్యయో రవస్థామాహ-యథేతి.—ఆర్యో దైవాయతికః, పత న్నపి కుతశ్చి త్కారణా న్నిచై ర్భవ న్నపి, కన్దుకపాతేన దృష్టాన్తేన య, ధోత్పత త్యుచ్ఛ్రియం ప్రాప్నోతి, తథా తద్వ దేవ అనార్యః మృత్పిణ్డపతనం యథా సాన్ద్రమృత్కపాల మివ 'ఇవ వ ద్వా యథాశబ్దా వి' తి దణ్డ్యాచార్యానుశాసనాత్, పతతి నిలీనో భవ తీ త్యర్థః.

టీ. ఆర్యః=(దైవమును నమ్మిన) సత్పురుషుఁడు, పతన్ అపి=(ఏదో కారణమువలన) పడుచు (తగ్గుచు)న్నను, కందుకపాతేన=చెండుపాటుగా, ఉత్ పతతి=పైకిఎగయును. తథా=అట్లే, అనార్యః తు=(దైవమును నమ్మని) దుష్టుఁడన్ననో, మృత్పిండపతనం యథా=బంకమట్టిముద్దపాటువలెనె, పతతి=పడును.

తా. చెండు క్రిందఁబడి మగల లేచునట్లు సజ్జనుఁడు హీనస్థితినందినను వెంటనే ఉన్నతస్థితినందును. మంటిముద్ద క్రిందఁబడి యట్లె యుండునట్లు దుర్జనుఁడు హీనస్థితినందిన యట్లెయుండును.

క. కందుకమువోలె సుజనుఁడు
క్రిందం బడి మగుడ మీఁదికి న్నెగయుఁ జుమీ

మందుఁడు మృత్పిండమువలెఁ
గ్రిందం బడి యడఁగి యుండుఁ • గృపణత్వమునన్.

అవ. దైవబలము లేనివాని కెక్కడను సుఖముగలుగదని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఖర్వాటో దివసేశ్వరస్య కిరణైః సన్తాపితే మస్తకే
వాఞ్ఛ న్దేశ మనాతపం విధివశా త్తాలస్య మూలం గతః,
తత్రా ప్యస్య మహాఫలేన పతతాభగ్నం సశబ్దం శిరః
ప్రాయో గచ్ఛతి యత్ర దైవహతక స్తత్రైవ యాన్త్యాపదః. 84

వ్యా.—దైవోపహతస్య న కుత్రాపి సుఖప్రాప్తి రిత్యాహ - ఖర్వాట ఇతి.— ఖర్వాటః స్వభావలుప్తలోమశిరస్కః - ఆన్ధ్రభాషాయాం 'బట్టతలవాఁడు.' మస్తకే నిజ శిరసి, దివసేశ్వరస్య సూర్యస్య, కిరణైః స్సంతాపితే సతి, అనాతప మాతపశూన్యం దేశం ప్రతి, ద్రుతగతిః శీఘ్రగమనః, గచ్ఛన్, తాళస్య తాళవృక్షస్య, మూలం గతః తాళాధస్తా త్తిష్ఠతి, తత్ర తాళమూలేఽపి, పతతా వృన్తా ద్గళతా, మహాఫలేన పృథులతర ఫలేన, అస్య ఖర్వాటస్య శిరః, స్వశిరశ్శబ్దేన పటపటాయమానేన సహితం, సశబ్దంయథా తథా, భగ్నం విదళితం; నను కుత ఏత దిత్యాశఙ్క్య దైవప్రాతికూల్యా దిత్యాహ-దైవహతకో దైవోపహతః దైవానుగ్రహశూన్య ఇత్యర్థః, యత్ర యస్మిన్ దేశే గచ్ఛతి-యం దేశ ముద్దిశ్య గచ్ఛతి, తత్ర త ముద్దిశ్యైవ, వాపద ఉపద్రవా అపి, ప్రాయో భూమ్నా, యాన్తి; త దేత స్మశకభయా ద్గ్రామం విహాయ గచ్ఛతోఽరణ్యే వ్యాఘ్రగ్రహణ మభూ దిత్యర్థః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. ఖర్వాటః=బట్టతలవాఁడు, దివసేశ్వరస్య=సూర్యునియొక్క, కిరణైః=కిరణములచేత, మస్తకే=(బట్ట) తల, సంతాపితే=మిక్కిలి కాఁపఁబడఁగా, అనాతపం=ఎండలేని, దేశం=చోటును, వాంఛన్=కోరుచు, విధివశాత్=దైవవశమువలన, తాలస్య=తాటిచెట్టుయొక్క, మూలం=మొదటిని, గతః=పొందినవాఁడై, తత్ర అపి=అచ్చటసైతము, పతతా=పడుచున్న, మహాఫలేన=పెద్దపండుచేత,అస్య=వీనియొక్క, శిరః=తల, సశబ్దం=(ఫళ్లని) ధ్వనితోఁగూడునట్లు, భగ్నం=పగులఁగొట్టఁబడినది, దైవహతకః=దైవముచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడు, యత్ర=ఎచ్చటికి, గచ్ఛతి=పోవునో, తత్ర ఏవ = అచ్చటికే, ఆపదః=ఆపదలు, ప్రాయశః=తఱుచుగా, యాంతి=పోవును.

తా. బట్టతలవాఁ డొకఁడు మధ్యాహ్నకాల సూర్యుని వేడిమిచేత తనతల మాడుచుండుటకుఁ దాళఁజాలక నీడగలప్రదేశమును కోరి

తాటిచెట్టుక్రిందికిఁ బోయెను. దైవికముగ నప్పుడా చెట్టునుండి యొక పండు వానితలమీఁదఁ బడి వానితల పటపటమని బ్రద్దలయ్యెను. దైవబలముచాలనివాఁ డెచటికిఁబోయినను అచటికే ఆపదలన్నియుఁ బోవును.

మ. ధర ఖర్వాటుఁ డొకండు సూర్యకరసంతప్తప్రధానాంగుఁ డై
త్వరతోడన్ బరువెత్తి చేరి నిలిచెన్ • దాళద్రుమచ్ఛాయఁ ద
చ్ఛిరముం దత్ఫలపాతవేగమున విచ్చెన్ శబ్దయోగంబుగాఁ
బోరి దైవోపహతుండు పోవుకడకుం • బోవుం గదా యాపదల్.

అవ. దైవమె యన్నిటికన్న బలీయమనుచున్నాఁడు:—

శ్లో॥ గజభుజఙ్గవిహఙ్గమబన్ధనం శశిదివాకరయో ర్గ్రహపీడనమ్,
మతిమతాంచ విలోక్య దరిద్రతాం విధి రహో బలవానితి మేమతిః.

వ్యా.—అతో దైవ మేవ బలీయ ఇతి మమ మతిః ప్రవర్తత ఇత్యాహ - గజేతి.—అయం స్పష్టార్థః. యతోఽత్యన్త దుర్గ్రహాణాం గజాదీనాం బన్ధనం, జగత్ప్రకాశకయోః స్సూర్యాచన్ద్రమసోః రాహుగ్రహపీడనం, మతి మతాం ప్రాజ్ఞానాం, దరిద్రతా మకించనత్వం చ, విలోక్య దృష్ట్వాఽపి, అహో ఆశ్చర్యమ్ ; అత స్సర్వస్యాపి దైవబలీయస్త్వం మన్యే, దైవ మేవ మూలమితి తాత్పర్యమ్. ద్రుతవిలమ్బితమ్.

టీ. గజ...ధనం-గజ=ఏనుఁగులకు, భుజంగమ=పాములకు, విహంగమ=పక్షులకు, బంధనం=కట్టును, శశిదివాకరయోః=చంద్రసూర్యులకు, గ్రహపీడనం=(చంద్రునకు రాహువు, సూర్యునకు కేతు) గ్రహపీడయు, మతిమతాం=బుద్ధిమంతులకు, దరిద్రతాంచ=పేదఱికమును, విలోక్య=చూచి;(చూడఁగాననుట) అహో=ఔరా! విధిః=దైవము, బలవాన్=బలీయము, ఇతి=అని, మే=నాయొక్క, మతిః=తలంపు.

తా. బంధింప శక్యముగాని గజసర్పవిహంగములయొక్క బంధనమును, సూర్య చంద్రాదులకుగల గ్రహపీడయు, బుద్ధిమంతులకు దరిద్రమునుచూడ నామనంబునకు దైవప్రభావము బలవత్తరమని నాయభిప్రాయము.

తే. ఫణులు గజములుఁ బక్షులుఁ • బట్టువడుట
రవిసుధాకరులకు నైన • రాహుబాధ

బుద్ధిమంతుల లేమియుఁ • బొసఁగఁ జూచి
విధి బలాఢ్యుఁ డటంచు భా•వింతు మదిని.

అవ. గుణవంతుల నల్పాయువులను జేయుట బ్రహ్మయొక్క పరాకాష్ఠ్య మను చున్నాఁడు:—

శ్లో॥ సృజతి తావ దశేషగుణాకరం పురుషరత్న మలఙ్కరణం భువః,
తదపి తత్క్షణభఙ్గి కరోతి చే దహహ కష్ట మపణ్డితతా విధేః. ౮౯

వ్యా.—ఏవం చే ద్విధే ర ప్యజ్ఞతా స్యా దిత్యాశయే నాహ-సృజ తీతి.— విధి, రశేష గుణాకరం సకల సద్గుణాశ్రయం,భువో ఉలంకరణంమణ్డనం, పురుషరత్నం పురుషశ్రేష్ఠం, సృజతి తావ న్నిర్మాతి ఖలు, తతః కి మత ఆహ - త దపి తథా ఉపి సృజ న్న పీ త్యర్థః, త త్పురుషరత్నం క్షణభఙ్గి క్షణమాత్రేణ భఙ్గురం నశ్వర మి త్యర్థః, కరోతి చేత్, విధే, రపణ్డితతా మాఢ్య, మహహ కష్ట మతి కృచ్ఛ్ర మితి విషా దాతిశయాభిద్యోతక మహ హేతి ; కరోతి చే త్తత్పాణ్డిత్య మే వే త్యర్థః, తథా తాదృక్పురుషరత్నస్య క్షణభఙ్గిత్వే నైవ నిర్మాణా త్తు అపణ్డిత ఏవ విధి రితి పరమ రహస్యమ్. ప్రస్తుత విలమ్బితమ్.

టీ. (విధిః=బ్రహ్మ,) అశేష...కరం-అశేష=సమస్తమునైన, గుణ=గుణము లకు, ఆకరం=గనియును, భువః=భూమికి, అలంకరణం=అలంకారమునగు, పురుష రత్నం=పురుషోత్తముని, సృజతితావత్=పుట్టించునుగదా ! తత్ అపి==అట్లయినను (అట్లు పుట్టించియు), తత్=ఆపురుషోత్తముని, క్షణభంగి=క్షణములో చచ్చువానినిగా, కరోతిచేత్=చేయునేని, విధేః=బ్రహ్మయొక్క, అపండితతా=తెలివిలేమి, అహహ= అయ్యయ్యో, కష్టం=దుఃఖకరము.

తా. దైవము సకల సద్గుణ సంపన్నుఁడును భూమికి అలంకారుఁ డును అగు పురుషవర్యుని నిర్మించియు వెంటనే వానిని నశింపఁజేయు చున్నది. అయ్యయ్యో దీనికిఁ దెలివిలేదు గదా.

క. గుణమణిఖని యగుపూరుష
మణి ధరణికి రవణముగ నం•మర్చినవిధి యా
గుణవంతుని వెసఁ దునిమిన
గుణహీనునిఁ గాఁగ నెన్ను•కొనరే ధాతన్.

అవ. ఎంతవాఁడైనసరే పాపవిధిని దప్పించుకొనలేఁ డనుచున్నాఁడు:—

శ్లో॥ అయ మమృతనిధానం నాయకోఽప్యోషధీనాం
శతభిషగనుయాతః శమ్భుమూర్ధ్నోఽవతంసః,
విరహయతి న చైనం రాజయక్ష్మా శశాఙ్కం
హతవిధిపరిపాకః కేన వా లఙ్ఘనీయః 87

వ్యా.—కథంచి దపి దైవయోగో న లఙ్ఘ్య ఇత్యాహ - అయ మితి.—అయం పరిదృశ్యమాన శ్చన్ద్రః, అమృతస్య, నిధానం స్థాన మితి, ఓషధీనాం సంజీవిన్యాదీనాం, నాయకో నేతాఽపి, శతభిషజా నక్షత్రేణ - శతేన భిషగ్భి ర్వైద్యై-శ్చానుయాతో ఽనుసృతోఽపి, కిం బహునా శమ్భో స్సకలలోకక్షేమఙ్కరస్య శంకరస్య, మూర్ధ్నో ఽవతంస శ్శిరోభూషణ, మ ప్యేవ ముక్తవిశేషణవిశిష్టం శశాఙ్కం, రాజయక్ష్మా క్షయ రోగో, న విరహయతి న త్యజతి ఖలు, అతో హతవిధే ర్నష్టదైవస్య - పరిపాకో నియోగః, కేన వా పుంసా, లఙ్ఘనీయో న కే నాఽపీ త్యర్థః; హ తేతి నిర్వేదానుసంధానార్థకః, రాజయక్ష్మే త్యత్ర రాజ్ఞ శ్చన్ద్రస్య యక్ష్మా - రాజా చాసౌ యక్ష్మేతి వా విగ్రహః, య థాహ వాహటః-

'అనేకరోగానుగతో బహురోగపురోగమః
రాజయక్ష్మా క్షయోఽశేష రోగరా డితి చ స్మృతః.' ఇతి.

టీ. అయం=ఇతఁడు (చంద్రుఁడు), అమృతనిదానం = అమృతమునకునిధి; ఓషధీనాం=సంజీవని మొదలగు (మందు) మొక్కలకు, నాయకఃఅపి=ప్రభువుగూడను; శత...యాతః-శతభిషక్ = నూఱుమంది వైద్యులచే, అనుయాతః = అనుసరింపఁబడినవాఁడు (శతభిషఙ్నక్షత్రముచే వెంబడింపఁబడినవాఁడని వాస్తవికార్థము); శంభుమూర్ధ్నః=శివునితలకు, అవతంసః = భూషణము; కించ=అయినను, ఏనం=ఈ, శశాంకం=చంద్రుని, రాజయక్ష్మ=క్షయరోగము, నవిరహయతి=వదలదు. హత... పాకః-హతవిధి=పాపుదైవముయొక్క, పరిపాకః=పరిపాకము, కేనవాలంఘనీయః= ఎవనిచే దాఁటవలనగును.

తా. ఈకనంబడు చంద్రుఁడు అమృతమునకు స్థానము. సకలౌషధులకురాజు. నూర్గురువైద్యులు వెంటనేయుందురు. జగత్పరిపాలకుఁడగు శివునికిఁదాను స్వయముగ నలంకారము. ఇట్టిచంద్రునినైతము క్షయరోగము బాధించుచున్నది. దైవవిధి దాఁటుటకు ఎవఁడును సమర్థుఁడుకాఁడు.

చ. శతభిషగాఖ్యుఁడుక్ష సతత•శంఖ్గునతంసము నయ్యె నోషధీ
శతులకు నాథుఁ డయ్యెను సు•ధాంససేవధి యయ్యెఁ దానకా
పతి దనరాజయక్ష్మభవ•బాధలఁ బాపఁగ నోపఁ డక్కటా
హతవిధికృత్య మెవ్వనికి • నైన జగంబున దాఁటవచ్చునే.

అవ. ఆపదలు దైవాధీనము లనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రియసఖ విపద్దణ్డాఘాతప్రపాతపరమ్పరా
పరిచయబలే చిన్తాచక్రే నిధాయ విధిః ఖలః,
మృదమివ బలా త్పిణ్డీకృత్య ప్రగల్భకులాలవ
ద్భ్రమయతి మనో నో జానీమః కి మత్ర విధాస్యతి. 88

వ్యా.—మనోనియన్తాఽప్యయ మే వేతి సఖాయం సంబోధయతి-ప్రియఇతి.- ప్రియ శ్చాసౌ సఖా చ ప్రియసఖః - తస్య సంబుద్ధిః - హే ప్రియసఖ * 'రాజాహస్సఖిభ్య ష్టచ్' ఖల శ్శఠోఽయం విధిః, ప్రగల్భకులాలేనతుల్యం ప్రగల్భకులాలవత్ ప్రౌఢకుమ్భకార ఇ వే త్యర్థః * 'తేన తుల్యం క్రియా చే ద్వతి రి' తి వతిః, మనో మదీయచిత్తం, మృదం మృత్తికా, మివ, బలా త్సామర్థ్యా, త్పిణ్డీకృత్య కపాలీకృత్య, విపదః ఆపదః - దణ్డాఘాతాః ముద్గరఘట్టనా నీవ - తేషాం - ప్రపాతానాం చ - యా పరమ్పరా పౌనఃపున్యే నావృత్తిః - తస్యాః యః పరిచయ స్సంస్తరో నిబిడావయవపరస్పరసన్నివేశ శ్చ స ఏవ-బలం దార్ఢ్యం యస్య తస్మిన్, చిన్తా చక్ర మివ తస్మి, న్నిధాయ భ్రమయతి, అత్ర భ్రమణే, కిం విధాస్యతి కిం కరిష్యతి వా, నో జానీమః, కులాల స్తు ఘటం కరిష్య త్యయం తు కిం విధాస్యతి న జానీమ ఇ త్యర్థః.

టీ. ప్రియసఖ=ప్రియమిత్రమా, ఖలఃవిధిః=చెడ్డదైవము, ప్రగల్భకులాలవత్=నేర్పరియగు కుమ్మరివలె, మనః=(నా)మనస్సును, మృదంఇవ=మట్టివలె, బలాత్=బలముతో (చేతికొలఁది), పిండీకృత్య=ముద్దచేసి, విపత్...బలే-విపత్ = ఆపదలనెడి, దండ=కఱ్ఱలయొక్క, ఆఘాత = దెబ్బలయొక్క, ప్రపాత=పాటులయొక్క, పరంపరా=వరుసలయొక్క, పరిచయ = అభ్యాసమనెడి, బలే=బలముగలదగు, చింతాచక్రే = చింతయనెడి సారెయందు, నిధాయ=పడవేసి, భ్రమయతి = త్రిప్పుచున్నది. అత్ర=ఇందు (త్రిప్పుటయందు), కింవిధాస్యతి=ఏమిచేయునో, నజానీమః=ఎఱుఁగము.

తా. ఈపాపిష్ఠిదైవము గడితేఱినకుమ్మరివలె నామనస్సును ముద్దచేసి విపత్తు లనియెడి కొయ్యలచేత నెల్లప్పుడుఁ గొట్టుచు చింతయను

చక్రమునఁ ద్రిప్పుచున్నాఁడు. ఏమిచేయుట కిట్లు చేయుచున్నాఁడో తెలియుట లేదు.

చ కలితవిపత్తిదండపద•ఘట్టనసేయుచు మన్నుకై వడిన్
ఖలుఁడు విధాత పిండితము•గా నొనరించి నితాంతచింత యన్
బలితపుసారెపై నిలిపి • పాయక డెంగము ద్రిప్పుచున్న వాఁ
డలమి కులాలురీతిఁ దెలి•యం గలవార మె యేమిసేయునో.

అవ. దైవము గొప్పవారి కెన్నియాపదల గలిగించినను ధైర్యము నెప్పుడును వదల రనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విరమ విరమాయాసా దస్మా ద్దురధ్యవసాయతో
విపది మహతాం ధైర్యధ్వంసం యదీక్షితు మీహసే,
అయి జడవిధే కల్పాపాయేఽప్యపేతనిజక్రమాః
కులశిఖరిణః క్షుద్రా నైతే న వా జలరాశయః. 89

వ్యా.—ఏవ మాపత్పరమ్పరాచరణే మహద్ధైర్యధ్వంసో భవిష్యతీతి న మన్తవ్య మితి విధి మలక్షీకృత్యోపాలభతే - విరమేతి.—అ యీతి ప్రశ్నే - ని. 'అయి ప్రశ్నానునయో రి' తి విశ్వః, జడేతి మాన్ద్యే - విధే హే దైవేతి సంబోధనత్రయమ్, అస్మాద్దురధ్యవసాయతో దురాగ్రహా, ద్య ఆయాస స్తస్మా, ద్విరమ విరమ అభీక్ష్ణ్యేన విరతో భవ * 'నిత్య వీప్సయో రి' త్యాభీక్ష్ణ్యే ద్విరుక్తిః, కోఽసా వాయాస ఇ త్యాశఙ్కాయా మాహ - విపది త్వత్కృతాపది, మహతాం మహాత్మనాం ధైర్యధ్వంసం ధీరత్వహ్రాస, మీక్షితు, మీహసే కాఙ్క్షసే, యత్ త్వ, మస్మా దాయాసా దితి సంబన్ధః,తస్యాత్యన్తాసంభావితత్వా త్త్వదాయాస స్యైవ వావశిష్టత్వా దితి భావః, కుతో వాఽసంభావితత్వ మి త్యాశఙ్క్య దృష్టాన్తముఖేన ద్రఢయతి-కల్పాపాయే కల్పాన్తేఽపి అతిసంకటేఽపి కి ము తాన్య దేతి భావః. అపేతాః వినష్టాః-నిజక్రమాః స్వమర్యాదాః-యేషాం తే తథోక్తా స్సన్తః, ఏతే కులశిఖరిణో మహేన్ద్రాదిసప్తకులాచలా వా, జలరాశయ స్సప్త సముద్రా వా, క్షుద్రా నీచాః న ఖలు-కిం త్వత్యక్తమర్యాదా ఏవ వర్తన్తే, అతః దృష్టాన్తేన ధీరధైర్యధ్వంసన స్యాతిదుష్కరత్వా త్త్వదాయాస ఏ వావశిష్టో న తు ఫలలాభ ఇతి భావః -

' మహేన్ద్రో మలయ స్సహ్య స్సానుమా నృక్షపర్వతః
విన్ధ్య శ్చ పారియాత్ర శ్చ స ప్తైతే కులపర్వతాః.'
' లవ ణేక్షు సురా సర్పి ర్దధి క్షీర జ లార్ణవాః.' ఇతి.

టీ. అయిజడవిధే=ఓమూఢదైవమా!, విపది=ఆపదయందు, మహాతాం=గొప్పవారియొక్క, ధైర్యధ్వంసం = ధైర్యనాశమును, ఈక్షితుం=చూచుటకు, ఈహసే=కోరుచున్నావు, ఇతియత్=అనునదియేదో, ఆయాసాత్=కష్టమైన, అస్మాత్=ఈ, దురధ్యవసాయతః=చెడ్డపూనికనుండి, విరమవిరమ=విరమింపుము విరమింపుము. ఏతే=ఈ, కులశిఖరిణః(వా)=కులపర్వతములుగాని (మహేంద్రము, మలయము, సహ్యాము, సానుమంతము, ఋక్షపర్వతము, వింధ్యము, పారియాత్రము ఇవి కులపర్వతములు.), జలరాశయఃవా=సముద్రములుగాని, కల్పఅపాయేఅపి=కల్పాంతమునందును, అపే... మాః-అపేత=పోయిన, నిజక్రమాః = తమమర్యాదలుగల, క్షుద్రాః=అల్పములు, న=కావు.

తా. ఓ తెలివిలేని దైవమా ! మహాత్ములకు ఆపదలను కల్గించి వారిధైర్యము భంగముకలుగఁజేయఁ జూచుచున్నావుగాని ఇది సాధ్యముగాదు. కల్పాంతమున తమమేరలుతప్పు కులపర్వతములు సప్తసముద్రములవంటి నీచులనుగా మహాత్ముల దలంపకుము.

చ దొసఁగులు వచ్చువేళ గుణధుర్యులధైర్యగుణంబు సర్వముం
బస చెడు నంచుఁ జూచెదవు ♦ పాపపుదైవమ యీదురాగ్రహ
వ్యసనము మాను మాను ప్రళ♦యంబున నీతనిజక్రమంబు లై
నసి సెడ వించుకంతయును ♦ సాగరముల్ గులపర్వతంబులున్.

అవ. అన్నిటికిని దైవమే శరణమనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దైవేన ప్రభుణా స్వయం జగతి య ద్యస్య ప్రమాణీకృతం
తత్తస్యోపనమే న్మనా గపి మహా న్నైవాశ్రయః కారణమ్,
సర్వాశాపరిపూరకే జలధరే వర్ష త్యపి ప్రత్యహం
సూక్ష్మా ఏవ పత న్తి చాతకముఖే ద్విత్రాః పయోబిన్దవః. 90

వ్యా.—తథాఽపి దైవ మేవ శరణ మి త్యాహ-దైవే నేతి.—ప్రభుణా సమర్థేన, దైవేన, జగతి లోకే, యస్య పుంసో,య ద్వస్తు, ప్రమాణీకృతం నిర్దిష్టం, త ద్వస్తుత స్యోపనమేత్ సఙ్గచ్ఛేత, మహా నాశ్రయో, మనా గీష దపి, నైవ కారణం న సాధనం హి-బహుఫలప్రాప్తా వితి శేషః, తత్ర దృష్టాన్తః-స ర్వాశా పరిపూరకే సకల లోక మనోరథ పరిపూరకే - సకలదిగన్త వ్యాప్త ఫలకే చ, జలధరే ఉమ్భువాహే * పచాద్యచ్, అహ న్యహని ప్రత్యహమ్ * 'అవ్యయం విభక్తీ'త్యాదినా ఒవ్యయీ

భావః - అహ్నా శ్చ 'సపుంసకప దన్యతరస్యా మి'తి సమాసాన్తః, పర్షతి స త్యపి, చాతకస్య స్తోకక పక్షిణో, ముఖే చఞ్చ్వాపుటే, సూక్ష్మా అణవ ఏవ, తథా ఽపి ద్వౌవా త్రయో వా ద్విత్రా ఏవ * 'సంఖ్యయాఽవ్యయాసన్నే' త్యాదినా బహువ్రీహిః * 'బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే డజబహుగణా ది' తి డచ్ ప్రత్యయః, పయో పయోబిన్దవో జలకణాః, పతన్తి - న త్వాశ్రయమహత్తయా బహుఫలలాభ, స్తత్రాపి నైవ స్యైవ నియన్తృత్వా దితి భావః-తస్మా త్సర్వథా దైవ మేవ శరణ మితి తాత్పర్యమ్ - ని. 'స్తోకక శ్చాతక స్సమా' ఇ త్యమరః.

టీ. ప్రభుణా=సమర్థమగు, దైవేన=దైవముచే, జగతి=లోకములో, యస్య=ఎవనికి, యత్=ఏది, ప్రమాణీకృతం=ఏర్పఱుపఁబడినదో, తస్య=వానికి, తత్=అది, స్వయం=తనంతట, ఉపనమేత్=దొరకును. మహాన్=గొప్ప, ఆశ్రయః=ఆధారము, మనాక్ అపి=కొంచెమైనను, కారణం = హేతువు, నైవ=కానేకాదు; (ఎట్లనః) సర్వా...రకే-సర్వ=అందఱియొక్క, ఆశా=కోరికలను, పరిపూరకే=నెఱవేర్చునట్టి, (సర్వఆశా=అన్నిదిక్కులను, పరిపూరకే=నిండించునట్టి, అనియర్థాంతరము.) జలధరే=మేఘము, ప్రత్యహం=ప్రతిదినము, వర్షతిసతిఅపి = వర్షించుచున్నను, చాతకస్య=వానకోయిలయొక్క, ముఖే=నోటియందు, సూక్ష్మాః=చిన్నవి, ద్విత్రాః=రెండుమూఁడు, పయఃబిందవః=నీటిబొట్లు, పతన్తి=పడును.

తా. ఎవనికెంతయని దైవము నిర్ణయించునో అయ్యది వానికి తనంతటనే దొరకును. దీనికై ఒకరి నాశ్రయింప నక్కఱలేదు. నలుదిక్కులవ్యాపించి మేఘము ప్రత్యహము వర్షించుచున్నను చాతకమునోటియందు సూక్ష్మబిందువులు రెండో మూఁడో పడునుగాని ఎక్కువపడవు గదా?

తే. ఎవ్వనికి నిజ్జగంబున • నెంతఫలము
దైవకృత మగునది వొందు • దప్ప కతనిఁ
గారణము గాదు పెనుఁబ్రాపు • ఘనునిఁ జేరు
చాతకమువాతఁ బడు నల్ప•జలకణములు.

ఇది నీతిశతకమునందు దైవపద్ధతివర్ణన మను తొమ్మిదవదళకము.

కర్మ పద్ధతి.

అవ. సర్వము దైవాధీనమని దైవపద్ధతిని ముగించినపిదప ఆదైవము సైతము కర్మాధీనముగనే యున్నదని నిరూపించుచు దైవముకన్నను కర్మయే గొప్పదనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నమస్యామో దేవా న్నను హతవిధే స్తేఽపి వశగా
విధి ర్వన్ద్యః సోఽపి ప్రతినియతకర్మైకఫలదః,
ఫలం కర్మాయత్తం కి మమరగణైః కిం చ విధినా
నమ స్తత్కర్మేభ్యో విధిరపి న యేభ్యః ప్రభవతి. 91

వ్యా. య దుక్తం దైవేన ప్రభు ణే త్యాది సందర్భేణ దైవ స్యై వాత్యన్తావశ్యకత్వం, త స్యాపి కర్మనియమ్యత్వే నాస్వాతన్త్ర్య దిత్యాశయేన దైవపద్ధతినిరూపణానన్తర్యేణ కర్మపద్ధతిం నిరూపయిష్యం, స్తత్రాపి సర్వదేవనియామకత్వే విధే - స్తన్నియామకత్వేన కర్మణః - ప్రాబల్య మితి పరమ్పరా మను విదధాతి - నమస్యామ ఇతి.- దేవా నిన్ద్రాదీ, న్నమస్యామోఽభివాదయామః, న త్వేకాన్తత యైతేషా మే వాభివాద్యత్వ, మేత న్నియామకస్య కస్యచి ద్విధేః విద్యమానత్వాత్, సోఽప్యభివాద్య ఏ.వేత్యాశయే నాహ - తే దేవా అపి హతో యో విధి ర్బ్రహ్మా తస్య, వశగా నను నియమ్యాః ఖలు-అతో విధి రపి వన్ద్యః న త్వ స్యాపి స్వాతన్త్ర్య మిత్యాహ-సోఽపి విధి రపి, ప్రతినియతం య త్కర్మణ ఏకం ఫలం త ద్దదా తీతి తథోక్తః-యత్ఫలం కర్మణః ప్రతినియతం తత్ప్రదో న తు స్వతన్త్ర ఇత్య ర్థః, తథా చ ఫలం కర్మాయత్తం యది కర్మాధీనం చే, దపరైః దేవైః కిం, విధినా చ కిం న కించి ద పీత్యర్థః-త స్యై వ ఫలదానస్వామ్యా దితి భావః, త త్తస్మా, త్కర్మభ్యో జ్యోతిష్టోమతపోదానాదిరూపేభ్యో, నమః, యతః విధి రపి, యేభ్యః కర్మభ్యో, న ప్రభవతి న సమర్థో భవతి-స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రవృత్తే రభావా దితి భావః.

అత్ర పూర్వపూర్వ స్యోత్తరోత్తరం ప్ర త్యుత్కర్షావహత్వా న్మాలాదీపకాఖ్యోఽలంకారః - తల్లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. దేవాన్=దేవతలను, నమస్యామః=నమస్కరించుచున్నాను. (అయినను, తేఅపి=వారుసైతము, హతవిధేః=పాడుదైవమునకు, వశగాఃనను=స్వాధీనులుసుమా! (కాఁబట్టి) విధిః=దైవము, వంద్యః=మొనియాడఁదగినది. (కాని) సఃఅపి=ఆదైవము సైతము, ప్రతి...దః - ప్రతినియత=నిర్ణయింపఁబడిన, కర్మ=కర్మముయొక్క, ఏక=ముఖ్యమయిన, ఫల=ఫలమును, దః=ఇచ్చునది. ఫలం=ఫలము, కర్మఆయత్తం=కర్మకు

అధీనమైనది; (కావున) అమరగణైః కిం = దేవతాసమూహములతో నేమి? విధినాచ కిం=దైవముతోడను (బని) యేమి? తత్ =కావట్టి, యేభ్యః=ఏకర్మములపై, విధిరపి= దైవముసయితము, న ప్రభవతి = చాలదో, కర్మభ్యః=(ఆ) కర్మములకు, నమః=నమస్కారము.

తా. దేవతలకు నమస్కారము. వారు నైతము పాడుదైవము నకు లోఁబడినవారుగానదైవమునకు మ్రొక్కెదను. ఆదైవముకర్మానుసారముగ ఫలమునిచ్చునుగాన కర్మకునమస్కారము. ఫలము కర్మాధీనము గావున దేవతలతోడను దైవముతోడను మాకేమి దేవతలచేత దాఁట నశక్యముగాని కర్మమునకే మ్రొక్కెదను.

చ. శిథిలత లేనిభక్తి నతిఁ జేయుదు వేల్పుల కౌసుపర్వులున్
విధివశవర్తు లావిధియు • విశ్రుతకర్మఫలప్రదాత య
య్యధికఫలంబు కర్మవశ • మట్లగుటం బనియేమి వారిచే
విధి కధికంబు గర్మమని • వేమఱు మ్రొక్కి భజింతుఁ గర్మమున్.

అవ. కర్మముయొక్క ప్రాధాన్యమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బ్రహ్మా యేన కులాలవన్నియమితో బ్రహ్మాణ్డభాణ్డోదరే
విష్ణుర్యేన దశావతారగహనే క్షిప్తో మహాసఙ్కటే,
రుద్రో యేన కపాలపాణిపుటకే భిక్షాటనం సేవతే
సూర్యో భ్రామ్యతి నిత్యమేవ గగనే తస్మై నమః కర్మణే. 92

వ్యా. యదుక్తం విధిరపి న యేభ్యః ప్రభవతీతి తత్ప్రపఞ్చయతి - బ్రహ్మేతి.—యేన కర్మణా కర్త్రా బ్రహ్మా చతుర్ముఖో, బ్రహ్మాణ్డ మేవ భాణ్డం-తస్యోదరే, కులాలేన కుమ్భకారేణ తుల్యం కులాలవ, న్నియమితః వివిధవస్తు నిర్మాణకర్మణ్యేవ నియోజితః, యేన విష్ణుః కుక్షిస్థాఖిలభువనోఽపి, మహా సంకటేఽతి కృచ్ఛ్రతరే, దశావతారా ఏవ గహన మరణ్యానీ-తత్ర క్షిప్తో నిక్షిప్తః, యేన కర్మణా, రుద్రో మృత్యుఞ్జయోఽపీతి భావః, కపాలం బ్రహ్మశిర ఏవ-పాణి పుటకే కరతలస్థభిక్షాహరణోచిత భాజనం తత్ర, భిక్షాటనం సేవతే-కపాలస్థభిక్షాన్నం భుఙ్క్త ఇత్యర్థః, కిం చ యేన సూర్యోఽపి సకలలోక ప్రకాశకోఽపీతి భావః, నియమిత ఇతి శేషః, గగనే ఽన్తరిక్షే నిత్య మేవ న తు క్షణమాత్ర మపి విశ్రమావకాశ, ఇతి భావః, భ్రామ్యతి పరివర్తతే * 'వా భ్రాశ' త్యాదినా వికల్పాత్ శ్యన్ప్రత్యయః, తస్మై సకల నియన్త్రే కర్మణే నమః - తథాభూత స్యైవాభివాదనౌచిత్యా దితి భావః.

టీ. యేన=దేని(కర్మ)చేత, బ్రహ్మా=బ్రహ్మ, బ్రహ్మ...దరే=బ్రహ్మాండ=బ్రహ్మాండములనెడు, భాండ=కుండలయొక్క, ఉదరే=లోపల, కులాలవత్=కుమ్మరివలె, నియమితః=ఆజ్ఞాపింపఁబడెనో, యేన, విష్ణుః=విష్ణువు, మహాసంకటే=గొప్పగొప్పయిఱుకటమైన, దశ...గహనే-దశఅవతార = పదియవతారములనెడి, గహనే = అరణ్యములో. క్షిప్తః=త్రోయఁబడెనో, యేన, రుద్రః=శివుఁడు, కపాలపాణిపుటకే = తలపుఱ్ఱెయనెడి పంచపాత్రయందు, భిక్షాటనం=బిచ్చమునకుఁ దిరుగుట, సేవతే= చేయుచున్నాఁడో, (యేన) సూర్యః=సూర్యుఁడు, గగనే=ఆకాశమునందు, నిత్యం=ఎప్పుడును, భ్రామ్యతి=సుడియునో, తస్మై=ఆ, కర్మణే=కర్మమునకు, నమః=మ్రొక్కు.

తా. బ్రహ్మ దేనిచేతఁ గుండవలెనుండు బ్రహ్మాండమధ్యమున నుండ నియోగింపఁబడెనో, దేనిచేత విష్ణువు పదియవతారములెత్తుట యను కష్టమునకుఁ బాల్పడెనో, రుద్రుఁడు దేనిచేత పుఱ్ఱెను పాత్రగా గొని బిచ్చగాఁడై దిరిగెనో, దేనిచేత సూర్యుఁడు ఆకాశమున సర్వదా తిరుగుచుండెనో అట్టికర్మకు నమస్కారము.

చ. నలువ కులాలుభంగి నలి • నప్రభవాండమునందు దేనిచే
నిలిచె దశావతారవన • నిక్షిప్తుఁ డయ్యె మురారి దేనిచేఁ
బెలుచఁ గపాలహస్తుఁ డయి • భిక్షుకుఁ డయ్యెఁ బురారి దేనిచే
నల రవి దేనిచేఁ దిరుగు • నాఘనకర్మము వంద్యమే కదా.

అవ. కర్మము సకలనియామక మగుటవలన దాని నమస్కరించి, సకలశ్రేయములకు నిదానమగుట నయ్యది యవశ్య మాచరింపఁదగినదని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యాసాధూంశ్చ ఖలాన్ కరోతి విదుషో మూర్ఖాన్ హితాన్ ద్వేషిణః
ప్రత్యక్షం కురుతే పరోక్ష మమృతం హాలాహలం తత్క్షణాత్,
తా మారాధయ సత్క్రియాం భగవతీం భోక్తుం ఫలం వాఞ్ఛితం
హే సాధో వ్యసనై ర్గుణేషు విపులే ష్వాస్థాం వృథామాకృథాః.

వ్యా.—ఏవం శ్లోకద్వయేన సకలనియామకత్వకథనపూర్వక మభివాదనీయత్వోపయోగా త్స్వయ మభివాద్య సంప్రతి బహుశ్రేయో హేతుత్వా త్తస్యోపాదేయతామాహ-యేతి.—యా సత్క్రియా ఖలాం శ్చ దుర్జనా నపి, సాధూ న్కరోతి, మూర్ఖా నజ్ఞానినోఽపి, విదుషః పణ్డితాన్, కరోతి, ద్వేషిణోఽపి, హితాం త్సుహృదః, కరోతి, పరోక్ష మతీన్ద్రియ మపి వస్తు, ప్రత్యక్ష మిన్ద్రియ గోచరం, కురుతే, తథా, హాలాహలం విష మపి, త త్క్షణా త్సద్య ఏ, వామృతం కరోతి - తాదృశ్యాసమర్థ్య

సంభవా దితి భావః, అతః హే సాధో సజ్జన నిపుణేతి వా-'సాధు స్సమర్థో నిపుణో వే' తి కాశికాయాం, వాఞ్ఛిత మభిలషితం, ఫలం భోక్తు మిచ్ఛసి చే దితి శేషః, భగవతీం తాం, సత్క్రియాం సత్కర్మ్యారాధయ - తస్యాః అశేషఫలదాయకత్వా దితి భావః, కిం తు వ్యసనై ర్విపులే ష్వాపద్భూయిష్ఠేషు, గుణేషు, రజ స్తమః ప్రభృతిషు వృథావ్యర్థ, మాస్థా మాసక్తిం, మాకృథా మావిధేహి, తస్యాః క్లేశైకఫలకత్వా దితి భావః, కరోతే ర్లుఙ్ * 'న మాఙ్యోగ' ఇ త్యట్ప్రతిషేధః.

అత్ర ఖలాదీనాం సాధుత్వాదికరణా దశక్యవస్తుకరణరూపో విశేషాలంకారః.

టీ. యా=ఏది (సత్క్రియ), తత్ క్షణాత్ =ఆనిమిషమునసే, ఖలాన్ చ=దుష్టులను సైతము, సాధూన్ =మంచివారినిఁగా, కరోతి=చేయునో, మూర్ఖాన్ =తెలివిలేనివానిని, విదుషః=పండితులనుగా, (కరోతి) ద్వేషిణః=శత్రువులను, హితాన్ =స్నేహితులనుగా, (కరోతి) పరోక్షం=ఎదుట కనఁబడనిదానిని, ప్రత్యక్షం=ఎదుటఁగనఁబడుదానిఁగా, (కరోతి) తాం=ఆ, సత్క్రియాం భగవతీం=సత్క్రియయనెడి దేవతను, హేసాధో=ఓసజ్జనుఁడా! వాంఛితం=కోరిన, ఫలం=ఫలమును, భోక్తుం=అనుభవించుకొనుటకు, ఆరాధయ=పూజింపుము. వ్యసనైః=ఆపదలచే, విపులేషు=గొప్పవియగు, గుణేషు=గుణములయందు, ఆస్థాం=ఆసక్తిని, మాకృథాః=చేయకుము.

తా. ఓయిసేర్పరీ! నీవుకోరినకోర్కులను పొందఁదలఁచితివేని దుర్జనుల సజ్జనులుగను, మూర్ఖుని విద్వాంసునిగను, శత్రువులమిత్రునిగను, ఇంద్రియాఁగోచరమును గోచరించుదానిగను, విషము నమృతముగను, చేయఁజాలినసత్కర్మము నారాధింపుము. ఇతర విషయములకయి పాటుపడకుము.

మ. ఖలునిన్ సజ్జనుఁ గాఁగ మూర్ఖజను సంఖ్యావంతునిం గాఁగ దా
యలసన్మిత్రులఁగా నగోచరముఁ బ్రత్యక్షంబుగాఁ బ్రాణహ
త్కలనం బైనమహావిషం బమృతముంగాఁ జేయు సత్కర్మము
జ్జ్వలనిష్ఠానిధివై భజింపుము వయస్యా వాంఛితార్థాప్తికిన్.

అవ. వృద్ధిక్షయములుగూడ కర్మాధీనములేకాన పుణ్యకర్మను జేసికొనుమనియుపదేశించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శుభ్రం సద్మ సవిభ్రమా యువతయః శ్వేతాతపత్రోజ్జ్వలా
లక్ష్మీ రిత్యనుభూయతే చిర మనుస్యూతే శుభే కర్మణి,

తా. పండితుఁడగువాఁడు మంచిదో చెడ్డదో యగు నొకకార్యము నుచేయఁ బూనునేని ప్రయత్నముగ నాలోచింపవలయును. అట్లుగాక అతిత్వరగ ఆలోచింపక చేసినకార్యముల యొక్కఫలితము మరణపర్యంతము శల్యమువలె బాధించును.

తే. సగుణనిర్గుణకార్యముల్ • సలుపు సుమతి
సేఁత పరిణతి గడుఁ బ్రతీ•క్షింపఁ దగును
బరుషకర్మవిపాకంబు • ఫలము పనుక
హృదయము దహించు శల్యంబు•రీతి జగతి.

అవ. కర్మభూమినిబుట్టియుఁ గర్మ నాచరింపనినరుఁడు పరమమూర్ఖుఁడనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్థాల్యాం వైదూర్యమయ్యాం పచతి తిలఖలం చాన్దనై రిన్ధనాఘైః
సౌవర్ణై ర్లాఙ్గలాగ్రై ర్విలిఖతి వసుధా మర్కతూలస్య హేతోః,
ఛిత్త్వా కర్పూరఖణ్డాన్ వృతి మిహ కురు తే కోద్రవాణాం సమన్తాత్
ప్రాప్యేమాం కర్మభూమిం న భజతి మనుజో య స్తపో మన్దభాగ్యః.

వ్యా.—అత స్సత్కర్మానుష్ఠాతుః దుర్మేధస్కతా మాహ, స్థాల్యామితి.—స మనుజః ఇహ లోకే-విదూరా త్ప్రభవతి వైదూర్యం వాలవాయజమణిః-ని. 'వైదూర్యం వాలవాయజ మి' త్యమరః * 'విదూరాఞ్ఞ్యః' ఇతి ఞ్యప్రత్యయః - అత్ర విదూరశబ్దో వాలవాయస్యా దేశః పర్యాయో వా తత్రోపచరితో వా - తేన 'వాలవాయాద్గిరే రసౌ ప్రభవతి - న విదూరా న్నగరాత్-తత్ర సంస్క్రియత' ఇ త్యాక్షేపః ప్రత్యుక్తః-

'వాలవాయో విదూరం చ ప్రకృత్యన్తర మేవ వా,
న వై త త్రేతిచే ద్బ్రూయా జ్జిత్వరీవ దుపాచరేత్.'-

వైదూర్యమయ్యాం వైదూర్యమణి వికారాయాం * వికారార్థే మయట్, స్థాల్యాం పాత్రే, చాన్దనైః శ్చన్దనతరుసంబన్ధిభి, రిన్ధనాఘైః కాష్ఠభారైః, తిలఖలం తిలపిష్టం, పచతి, తథా, సౌవర్ణై స్సువర్ణవికారై, ర్లాఙ్గలాగ్రైః హలముఖై, రర్కతూలస్య హేతో రర్కాఖ్యవృక్షతూలార్థ మి త్యర్థః * 'షష్ఠీ హేతుప్రయోగ' ఇతి షష్ఠీ, వసుధాం భువం, విలిఖతి కర్షతి, తథా కర్పూరషణ్డాం, ఛిత్త్వా, కోద్రవాణాం కోరదూషాఖ్యసస్యవిశేషాణాం - ని. 'కోరదూష స్తు కోద్రవ' ఇ త్యమరః, సమన్తా త్సర్వతో౽ధిక మి

త్యర్థః, వృతి మాపరణం, కురు తే, కో౽సౌ వీవృశో దుర్భగ ఇత్యాశఙ్క్యాయా మాహ— ఇమాం కర్మభూమిం కర్మాచరణయోగ్యభూమిం, ప్రాప్య మన్దభాగ్యో మనుజ, స్తప శ్చాన్ద్రాయణాది, కర్మ, న భజతి న సేవతే, స ఇతి సంబన్ధః; వైదూర్యపాత్రే తిల సప్తపచనాగన్ప్రాయం కర్మభు న్యస్యాం ప్రసోనసుష్ఠాన మి త్యర్థః, అత స్స్వర్గాపవర్గ సత్కర్మానుష్ఠేయం శ్రేయస్కామే నేతి తాత్పర్యమ్.

అత్ర య స్తపో న భజతి స తిలఖలం పచ తీత్యాది విశిష్టభేదన పచనాద్యో ర్వాక్యార్థయో ర్నిర్దిష్టకత్వాసంభవా త్సాదృశ్యలక్షణాయా మసంభవద్వస్తుసం బన్ధో వాక్యార్థవృత్తి ర్నిదర్శనాభేద ఇ త్యేత త్సర్వం ముఙ్క్తపద్ధతౌ వ్యాఖ్యాత మి తీ హోపరమ్యతే.

టీ. ఇమాం=ఈ, కర్మభూమిం = కర్మలుచేయఁదగిన ప్రదేశమును, ప్రాప్య = పొంది, మందభాగ్యః=అదృష్టహీనుఁడైన, యః మనుజః=ఏమనుష్యుఁడు, తపః=తప స్సును, నభజతి=చేయఁడో, సః=అతఁడు, వైదూర్యమయ్యాం=వైదూర్యమణులతోఁ జేయఁబడిన, స్థాల్యాం=పాత్రలో, చాందనైః=చందనసంబంధములైన, ఇంధనౌఘైః= కట్టెలమొత్తముతో, తిలఖలం=తెలికపిండిని, పచతి=వండును; సౌవర్ణైః = బంగారు సంబంధములైన, లాంగల అగ్రైః=నాఁగేటికట్లలతో, అర్కతూలస్య హేతోః=జిల్లేడు ప్రత్తి నిమిత్తమై, వసుధాం=భూమిని, విఖతి=దున్నును; కర్పూరషండాన్=కర్పూ రవృక్షముల గుబురులను, ఛిత్వా=నఱకి, కోద్రవాణాం=ఆరికపైరుయొక్క, సమంతాత్ =చుట్టును, వృతిం=కంచెను, ఇహ=ఇచట, కురుతే=చేయును.

తా. కర్మభూమియగు ఈభరతఖండమునఁ జన్మించియు ఎవఁడు తపము నాచరింపఁడో అట్టిభాగ్యహీనుఁడు వైదూర్యమణిచేత నిర్మింపఁ బడిన వంటకుండయందు మంచిగంధపుకట్టెలతో తెలికపిండిని వండువా నితోడను, జిల్లేడువేరుకొఱకు బంగారునాగలితో భూమిని దున్నువాని తోడను, కర్పూరవుటరంటుల నఱికి వానితో ఆళ్లకు కంచెవేయువాని తోడను సమానుఁడగును.

మ. చెలు వౌరత్నఘటంబునం దతఁడు సు శ్రీఖండఖండంబులం
దిలపిణ్యాకము వండె నారుగల క ర్థిన్ స ప్తపర్ణావృతుల్
నిలిపెన్ జిల్లెడుదూదికై పుడమి దు న్నెన్ పైఁడినాగళ్ల ని
మ్ములఁ గర్మక్షితిఁ బుట్టి యెవ్వఁడు దపం బుల్ సేయఁ డప్రాజ్ఞతన్.

అవ. పుణ్యకర్మమే సఫలముగాని యన్యముగాదనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నైవాకృతిః ఫలతి నైవ కులం న శీలం
విద్యాపి నైవ న చ యత్నకృతాపి సేవా,
భాగ్యాని పూర్వతపసా ఖలు సఞ్చితాని
కాలే ఫలన్తి పురుషస్య యథైవ వృక్షాః. 97

వ్యా.—పుణ్యవిశేష ఏవ సఫలం న త్వన్య దిత్యాహ— నేతి.-ఆకృతి రాకారసంపత్తి రేవ, న ఫలతి ఫలకారణం న భవ తీ త్యర్థః, కులం సద్వంశో వా, నైవ ఫలతి, శీలం సత్స్వభావో వా, న ఫలతి, విద్యాఽపి వేదవేదాఙ్గశాస్త్ర కాఽపి, నైవ ఫలతి, యత్నకృతా ప్రయత్నానుష్ఠితా, సేవా రాజాదిపరిచర్యా చ, న ఫలతి, కిం తు పూర్వతపసా పురాకృతసుకృతేన సంచితాని సంపాదితాని, పురుషస్య సంబన్ధీని, భాగ్యాని, వృక్షా యథా వృక్షా ఇ వే త్యర్థః - 'ఇవ వద్వా యథా శబ్దా' వి' తి దణ్డ్యాచార్యానుశాసనాత్, కాలే పరిపాకసమయ ఏవ, ఫలన్తి ఖలు, తపోజనిత భాగ్యవిశేషవ్యతిరేకేణ ఫలజనకం న కించి దస్తీ త్యర్థః.

టీ. ఆకృతిః=రూపము (చక్కఁదనము), నఏవఫలతి = ఫలింపనే ఫలింపదు. కులం=(మంచి)జాతియు, నైవ (ఫలతి), శీలం=(మంచి) నడవడియు, న(ఏవఫలతి), విద్యా అపి=చదువుగూడ, నైవ (ఫలతి), యత్నకృతా=పూనికతోఁజేయఁబడిన, సేవా అపి=కొలువును, నచ (ఏవఫలతి), (ఇఁక నేమన:) పూర్వతపసా=మునుపటి తపస్సుచే, సంచితాని=కూడఁబెట్టఁబడిన, పురుషస్య=మనుజునియొక్క, భాగ్యాని=పుణ్యములు, వృక్షాః యథా=చెట్లవలె, కాలేఏవ=(పరిపాక)సమయమునందే, ఫలంతిఖలు=ఫలించుచున్నవి గదా!

పురుషునకు ఆకారముగాని కులముగాని స్వభావముగాని విద్యగాని ప్రయత్నపూర్వకముగ చేసినసేవగాని ఫలము నొసంగవు. పూర్వకృతమయినతపస్సువలన గలిగినభాగ్యమే వృక్షములవలె కాలమునకు ఫలమునొసంగును.

తే. రమ్యరూపంబు విద్యయు ♦ రాజసేవ
కులము శీలంబుఁ జాలవు ♦ ఫల మొసంగఁ
బూర్వపుణ్యసంచితభాగ్య♦ములు ఫలించుఁ
గాలమునఁ బనసాదివృ♦క్షముల కరణి.

శ్లో. మజ్జ త్వమ్భసి యాతు మేరుశిఖరం శత్రూన్ జయ త్వాహవే
వాణిజ్యం కృషిసేవనాది సకలా విద్యాః కలాః శిక్షతామ్,
ఆకాశం విపులం ప్రయాతు ఖగవత్కృత్వా ప్రయత్నం పరం
నాభావ్యం భవతీహ భాగ్యవశతో భావ్యస్య నాశః కుతః 98

వ్యా.—సర్వథాఽపి భావ్యభావినో రావశ్యకత్వం కర్మవశా దేవేత్యాహ- మజ్జ త్వితి. అమ్భసి, మజ్జతు మగ్నో భవతు - జలస్తమ్భాది నేతి భావః, మేరుశిఖరం, యాతు గచ్ఛతు - యోగానుసంధానాది నేతి భావః, ఆహవే యుద్ధే, శత్రూన్ జయతు, వాణిజ్యం క్రయవిక్రయాది, కృషిః కర్షణం - సేవనం పరిచర్యా-దౌత్యాది నేతి భావః- తే కృషిసేవనే చ-తథా సకలాః సమస్తాః, విద్యాః వేదవేదాఙ్గాదయః-

'అఙ్గాని వేదా శ్చత్వారో మీమాంసా న్యాయవిస్తరః
పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యా హ్యేతా శ్చతుర్దశ'.—

ఇత్యేతా శ్చతుర్దశ విద్యాః, కళా ఇతిహాసాగమప్రభృతీ శ్చతుష్షష్టిం కళాః శిక్షతామ్ అభ్యస్యతు, తథా, పర ముత్కృష్టం, ప్రయత్నం పాదుకాసిద్ధ్యాత్మకం, కృత్వా ఖగవత్ఖగేన తుల్యం, విపుల మాకాశం ప్రయాతు, తథాఽపి కర్మవశతో ధర్మాధర్మాత్మకకర్మవశా దిహాస్మిన్ లోకే, అభావ్య మభావి, ఫలం న భవతి, తథా భావ్య స్యావశ్యమ్భావినః ఫలస్య, నాశః కుతః, తస్య బ్రహ్మణాఽపి నివారయితు మశక్యత్వాత్ - 'యద్భావి త ద్భవ త్యేవ య దభావి న త ద్భవే ది' తి న్యాయా దితి భావః, అత్రామ్భో మజ్జనాదీనాం చతుష్షష్టౌ కళా స్వే వాన్తర్భూతత్వ మవగన్తవ్యం, తా శ్చ కళా మదీయ శృఙ్గాటకే సంఖ్యాతా స్తత్రైవ ద్రష్టవ్యా ఇతీహోపరమ్యతే.

టీ. (పురుషుఁడు), అంభసి=నీటియందు, మజ్జతు = మునుఁగునుగాక!, మేరుశిఖరం=మేరువునెత్తమును, యాతు=పోవుఁగాక! ఆహవే=యుద్ధమునందు, శత్రూన్=శత్రువులను, జయతు=గెలుచునుగాక! వాణిజ్యం = వర్తకమును, కృషిసేవనే చ=సేద్యమును కొలువును, సకలాః=సమస్తములైన, విద్యాః = (వేదమువున్నగు) చదువులను, కలాః = (ఇతిహాసాది) చతుష్షష్టికళలను, శిక్షతాం=నేర్చునుగాక! పరం=గొప్ప, ప్రయత్నం=ప్రయత్నమును, కృత్వా=చేసి, ఖగవత్=పక్షివలె, విపులం=విశాలమైన, ఆకాశం=ఆకాశమునుగూర్చి, ప్రయాతు=పోవుఁగాక! (ఏపని చేసినను) భాగ్యవశతః=పుణ్యవశమువలన, ఇహ=ఈలోకమందు, అభావ్యం=కలుగఁదగనిది,నభవతి=కలుగదు. భావ్యస్య=కలుగవలసిన దానికి, నాశః=నాశము, కుతః=ఎక్కడిది?

తా. వర్తకముచేయుట, పైరుపెట్టుట, కొలువుకొలుచుట మొదలగు పనులెన్ని చేసినను,ఎన్ని విద్యలు నేర్చినను, ఎంతకష్టపడినను అదృ

ష్టము లేక యేమాత్రఫలమును గలుగదు. మంచియదృష్టము గలిగిన యెడల వానికి ఫలము గలుగనీయక యడ్డపడుటకు నెవరికిని సాధ్యము గాదు.

చ. సలిలముఁ జొచ్చినం గనక•శైలముఁ జేరిన వైరివీరులం
గెలిచిన రాజసేవఁ దిల•కించిన వేదము లభ్యసించినం
గళలకెలం గెఱింగిన ఖ•గత్వము దాల్చినఁ గర్మనిఘ్నతా
కలన నభావ్యమైన పని • గాదు వినాశము లేదు భావికిన్.

అవ. ఆపదలయందు నైశము పూర్వపుణ్యమే రక్షించు ననుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వనే రణే శత్రుజలాగ్నిమధ్యే మహార్ణవే పర్వతమస్తకే వా,
సుప్తం ప్రమత్తం విషమస్థితం వా రక్షన్తి పుణ్యాని పురాకృతాని.

వ్యా —అతిసంకటస్థస్యాపి ప్రాచీనపుణ్యసద్భావే తు న క్షతిరిత్యాహ-వన ఇతి.—అయం తు స్పష్టార్థః.

టీ. వనే=అడవియందు, రణే=యుద్ధమునందు, శత్రు...మధ్యే-శత్రు=పగవారియొక్కయు, జల=నీటియొక్కయు, అగ్ని=నిప్పుయొక్కయు, మధ్యే=నడుమను, మహార్ణవే=పెద్దసముద్రమునను, పర్వత మస్తకేవా=కొండశిఖరమునఁగాని, సుప్తం = నిద్రించువానిని, ప్రమత్తం=ఒడలుదెలియనివానిని, విషమస్థితంవా = ఆపదలయందున్నవానినిగాని, పురాకృతాని = పూర్వమందు జేయఁబడిన, పుణ్యాని = పుణ్యములు, రక్షంతి=రక్షించును.

తా. పురుషుని అడవియందును, యుద్ధమునందును, శత్రువుల మధ్యను, నీళ్లలోను, నిప్పునను, మహాసముద్రమునను, కొండచివరను, నిదురలోను, కైపులోను, అపాయమునను పురాకృతసుకృతములు కాపాడును.

క. కానసమున రణమున సలి, లానలరిపుమధ్యమున మ•హాబ్ధి నగాగ్ర
స్థానమునమత్తునిద్రితుఁ, బూనికతోఁబూర్వపుణ్య•ములురక్షించున్.

అవ. వేయేల? పుణ్యవంతుఁడెచ్చటనేని సర్వసౌఖ్యముల నొందుచున్నాఁడు.-

శ్లో. భీమం వనం భవతి తస్య పురం ప్రధానం
సర్వో జనః సుజనతా ముపయాతి తస్య,
కృత్స్నా చ భూ ర్భవతి సన్నిధిరత్నపూర్ణా
యస్యాస్తి పూర్వసుకృతం విపులం నరస్య. 100

వ్యా.—కిం బహునా, సుకృతిన స్తావత్సర్వ మప్యనుకూల్య మేవ ప్రయా స్తీతి నిగమయతి.—భీమ మితి.—యస్య పుంసః, భీమం హింస్రాదిప్రాచుర్యేణ భయ ఙ్కరం, వన మరణ్యానీ కర్తృ, ప్రధానం నియతం, పురం భవతి, తద్వ దశేషభోగసా ధనం భవ తీ త్యర్థః, తస్య సర్వోఽ శేషోఽపి, జనః, స్వజనతాం కింకరతాం, ముప యాతి, తస్య కృత్స్నా చతుస్సముద్రాన్తా, భూః, సన్నిధిభి స్సమీచీనైః రత్నై ర్మహా ద్మాదినిధానై, ర్నిక్షేపై ర్వా - రత్నైః శ్రేష్ఠవస్తుభి శ్చ - పూర్ణా భవతి, సమ స్తఫ లాని ప్రసూత ఇత్యర్థః, క స్యై త్యత ఆహ-యస్య, నరస్య, విపులం బహుళం, పూర్వ సుకృతం పురాకృత సత్కర్మ సంజాతం పుణ్య, మస్తి వర్తతే త స్యేతి సంబన్ధః, అత స్సత్కర్మాచరణతత్పరే ణైవ భవితవ్యం శ్రేయస్కామే నేతి సందర్భాభిప్రాయః.

టీ. యస్య=ఏ, నరస్య = పురుషునకు, విపులం=విస్తారమైన, పూర్వసుకృతం = పురాకృతపుణ్యము, అస్తి = కలదో, తస్య=అతనికి, భీమం = భయంకరమైన, వనం= అరణ్యము, ప్రధానంపురం=ప్రధానపట్టణము, భవతి=అగును. తస్య=అతనికి, సర్వః జనః=లోకమంతయు, సుజనతాం = సౌజన్యమును, (పాఠాం - స్వజనతాం = బంధు భావమును,) ఉపయాతి=పొందును. కృత్స్నా చ=సమస్తమైన, భూః చ=భూమియు, సన్ని...పూర్ణా-సన్నిధి= మంచినిధులతోడను, రత్న=మణులతోడను, పూర్ణా=నిండి నది, భవతి=అగును.

తా. ఎవనికి తొలుత సంపాదింపఁబడిన యనల్పమైన పుణ్యముం డునో, వానికి భయంకరమైన యడవియును భోగార్హమగునగరమగును. పెఱవారెల్లరును బంధువులగుదురు. భూమియంతయు రత్నపుగనుల తోడను మంచివస్తువులతోడను నిండినదై యుండును.

తే. భువనమునఁ బూర్వసంభృత•పుణ్యరాశి
యగుచు నుదయంబు గాంచిన•సుగుణనిధికి
వనము పుర మగుఁ బరు లాత్మ•జనము లగుదు
రవని నిధిరత్నపరిపూర్ణ • యయి ఫలించు.

ఇది నీతిశతకమునందు కర్మపద్ధతివర్ణనమును పదవదశకము.

మ. యమునానీలసరోజసౌరభరసవ్యాసంగిభృంగీకులో
పమకంఠద్యుతిలిప్తశేషభుజగప్రాలంబజాంబూనదా
ద్రిమహాకార్ముకరూఢగూఢపదమౌర్వీసంప్రయుక్తత్రివి
క్రమశాతాంబకపాతితాంబరచరక్రవ్యాత్పురాట్టాలకా.

క. సుమనోనాయక సంభృత
సుమనోర్చిత పదబిసప్రసూనభవానీ
సుమనోహర సురనిర్ఝర
సుమనోదామార్ద్ర జాటజూటోద్దేశా.

నీతిశతకము సమాప్తము.

శ్రీరస్తు.

భర్తృహరిసుభాషితము

శృంగారశతకము.

అవతారిక. శ్రీమద్రాజర్షిశ్రేష్ఠుఁడగుభర్తృహరి శృంగారరసానుభవముగూడ నీతిపూర్వకముగాఁ జేయఁదగినదికాని, దానికి విరుద్ధముగాఁ జేయరాదని తెలియఁ జేయుచు, మొదట నీతిబోధకై నీతిశతకమును రచించి పిదప శృంగారరసమనుభూతమై, యనంతరమున వైరాగ్యము గలిగించుటకు హేతువగునని యెంచి, మొదట శృంగార శతకమును వర్ణించి తర్వాత వైరాగ్యశతకమును వర్ణింపఁగలనని మనంబున నెంచి, శృంగారశతకమును బ్రారంభింపఁగోరినవాఁడై శృంగారరసమునకు మన్మథుఁడు ముఖ్యుఁ డగుటవలన మొదట మన్మథనమస్కారరూపమైనమంగళమును జేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శమ్భుస్వయమ్భుహరయో హరిణేక్షణానాం
యేనాక్రియన్త సతతం గృహకర్మదాసాః,
వాచామగోచరచరిత్రవిచిత్రితాయ
తస్మై నమో భగవతే మకరధ్వజాయ. 1

వ్యా.—శం భ్వితి.—అత్ర స్వయంభుశబ్దస్య శమ్భుశబ్దవ దౌణాదిక డుప్రత్యయాన్తత్వ మవగన్తవ్యమ్ - న తు * 'భువ స్సంజ్ఞాన్తరయోః క్విబి' తి క్విప్ప్రత్యయాన్తత్వమ్- అన్యథా 'స్వయంభూదేవోఽసా' విత్యాదావివ దీర్ఘప్రసఙ్గాత్, తథా చ, యేన మకరధ్వజేన, శమ్భు స్వయమ్భు హరయః హర విరిఞ్చి మురారయః సంహార సృష్టి స్థితి కర్తృత్వేన సకలభువనాధీశ్వరా అపీతి భావః, హరిణేక్షణానాం హరిణవ న్మనోహర లోచనానాం పార్వతీ సరస్వతీ శ్రీ దేవీనాం, సతతమ్ * 'సమోవాహితతయో రి'తి వచనాత్ సమో మకారస్య లోపః, గృహే కుమ్భదాసాః జలకుమ్భభార వాహక భృత్యాః, అక్రియన్త తాసు తాదృఙ్మోహ ముత్పాద్య తథా విధేయాః కృతా ఇత్యర్థః - కిము తాన్య ఇతి భావః * కృఞః కర్మణి లఙ్ తఙ్ - అర్ధనారీశ్వరత్వా చ్ఛమ్భోః, స్వయమ్భువ శ్చ సరస్వతీనికేతనీకృతముఖత్వాత్, హరే ర్వక్షఃస్థల స్థాపితలక్ష్మీకత్వా చ్చైవ ముక్త మి త్యవగన్తవ్యమ్, అత ఏవ, వాచా మగోచరమచాఞ్చ

నసగోచరం - యచ్చరిత్రం మాహాత్మ్యమ్- తేన విచిత్రవత్కృతో విచిత్రితః-తస్మై ఆత్యన్తాశ్చర్య కారకా యేత్యర్థః-ని. 'విస్మయోఽద్భుత మాశ్చర్యం చిత్ర మి' త్యమరః * విచిత్రశబ్దా 'త్తత్కరోతీ'తి ణ్యన్తా త్కర్మణి క్తః-నా విస్మవద్భావే విస్మితో ర్లుక్, భగవతే సకలలోకారాధ్యాయ-యద్వా - చతుర్వ్యూహ మధ్యప్రవిష్ట త్వాత్ప్రద్యుమ్నరూపేణ భగవత్పుత్రత్వా ద్వా తద్రూపా యేత్యర్థః -

'ఆత్మావై పుత్రనామాసి'

'పతి ర్జాయాం ప్రవిశతి గర్భో భూత్వా సమాతరమ్

తస్యాం పున ర్నవో భూత్వా దశమే మాసి జాయత' ఇత్యాది శ్రుతేః, తస్మై మకరధ్వజాయ మకరకేతనాయ కామదేవసార్వభౌమాయ, నమః*'నమస్స్వస్తీ' త్యాదినా చతుర్థీ. వసన్తతిలకావృత్తమ్.

టీ. శమ్భుస్వయంభుహరయః=శివ-బ్రహ్మ-విష్ణువులు, యేన=ఎవని (మన్మథుని) చేత, హరిణ ఈక్షణానాం=లేడికన్నులవంటి కన్నులుగల స్త్రీలకు (పార్వతీసరస్వతీ లక్ష్ములకు), సతతం=ఎల్లపుడు, గృహకర్మదాసాః=ఇంటిపని బానిసవాండ్రుగా, అక్రియంత=చేయఁబడిరో, వాచా...తాయ-వాచాం=వాక్కులకు, అగోచర=అందని, చరిత్ర=పనులచేత, విచిత్రితాయ=చిత్రింపఁబడిన, తస్మై=ఆ, కుసుమయుధాయభగవతే= మన్మథదేవునికొఱకు, నమః=దండము.

తా. ఒకటి చేయుటకును, ఒకటి చేయకుండుటకును, జేసినదానిని మఱియొక్కవిధంబుగాఁ జేయుటకును జాలినవారలయినను, బ్రహ్మవిష్ణుశివులను ఏ మన్మథుఁడు మృగాక్షులగు కాంతలయొక్క పనివాండ్రనుగా నెల్లప్పుడు చేసెనో అట్టి యనిర్వాచ్యమైన వింతయగు చరిత్రగలవాఁడు గనుక నైశ్వర్యవంతుఁడగు పూవిల్తునికి నమస్కారము. (అని కృతికర్త మన్మథునికి నమస్కారము గావించెను. ఈశ్వరుఁడు పార్వతిని తనయర్థాంగమున నుంచుకొని యుండుటచేతను, విష్ణువు లక్ష్మిని దనఱొమ్ముననే దాల్చియున్నందునను, బ్రహ్మ సరస్వతిని తనవాక్కునందే యుంచుకొనియుండుటచేతను ఈప్రకారము వర్ణింపఁబడినది.)

ఉ. శంకరపద్మగర్భమురశాసనులన్ భువనేశులన్ నిరా
తంకధృతిన్ మృగాక్షులకు • దాసులఁ జేసినమేటికిం గురం
గాంకవసంతమిత్రునకు • నంజలిఁ జేసెద వాగతీతని
శ్శంకచరిత్రచిత్రునకు • షడ్గుణహారికి శంబరారికిన్.

స్త్రీ ప్రశంస.

అవ. ఆలంబనవిభావములగు స్త్రీపురుషులలో స్త్రీలు ప్రధానలగుటంజేసి బంధొమ్మిది శ్లోకములతో స్త్రీప్రశంసను జేయంబూని మొదట స్త్రీలు చిఱునగవు మొదలగువానిచేఁ బురుషులను వశపఱచుకొందురని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్మితేన భావేన చ లజ్జయా భియా
పరాఙ్ముఖై రర్ధకటాక్షవీక్షణైః,
వచోభి రీర్ష్యా కలహేన లీలయా
సమస్తభావైః ఖలు బన్ధనం స్త్రియః. 2

వ్యా.—తత్ర ఆలమ్బనవిభావయోః స్త్రీపురుషయోర్మధ్యే స్త్రీణాం ప్రశస్తత్వాదేకోనవింశత్యా శ్లోకైః ప్రథమం స్త్రీప్రశంసాం చికీర్షుస్తత్రాదౌ తావత్తాసాం బన్ధనహేతుత్వ మాహ - స్మితే నేతి.—స్మితేన యౌవనాదిమదవికారజనితాకస్మికమన్దహాసేన- 'ఆకస్మికం తు హసితం యౌవనాదివికారజ మి'తి వచనాత్ - బాల్య యౌవన సంధావుత్పన్నః శృఙ్గారవిషయః ప్రథమాన్తఃకరణవికారో భావ స్తేన చ - త దుక్తం -

'చిత్తస్య వికృతిః సత్త్వం వికృతేః కారణే సతి,
తత్రాద్యా విక్రియా భావో బీజ స్యాదివికారవత్.' ఇతి -

'హావేనే'తి పాఠే 'ఈషద్దృష్టవికార స్స్యా ద్భావో హావః ప్రకీర్తిత ఇ'త్యుక్తలక్షణేన చేష్టా విశేషేణ చ, లజ్జయా కుచకుమ్భ దోర్మూలాచ్ఛాదన వదనవినమన దర నిమీలిత నయనత్వానుభావక మనస్సంకోచనరూప వ్రీడయాచ-'చేతస్సంకోచనం వ్రీడానఙ్గరాగ స్తవాదిభి' రి తి లక్షణాత్, భియా, ఆకస్మికభయ జనితత్రాసే నేత్యర్థః - తదుక్తమ్- 'ఆకస్మికభయా చ్చిత్తక్షోభ స్త్రాసః ప్రకీర్తితః' ఇతి, 'లజ్జయా గుణై'రి'తి పాఠే ఆసామే వాలమ్బనభూతానాం రూపయౌవనాది గుణై రి త్యర్థః - 'ఆలమ్బనగుణోరూప యౌవనాది రుదాహృతః' ఇ త్యుక్తత్వాత్, పరాఙ్ముఖైః హ్రియార్ధాస్ఫుటప్రసారిభి రిత్యర్థః, అర్ధ కటాక్ష వీక్షణైః అసమ గ్రాపా ఙ్గావలోకనై శ్చ - కటాక్షలక్షణం తు - సంగీతరత్నాకరే -

'య ద్గతాగతవిశ్రాన్తవైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్
తారకాయాః కళాభిజ్ఞా స్తత్ కటాక్షం ప్రచక్షతే.' ఇతి,

వచోభి శ్శుకకోకిలమధురతరమృదులాలాపైశ్చ, ఈర్ష్యయాపరోత్కర్షాసహనరూపాసూయయా.—యః కలహస్తేన చ-'పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వ మీర్ష్యాం ప్రాహు ర్మనీషి

ణః' ఇతి లక్షణాత్-యద్వా-ఈర్ష్యయా కలహేన ప్రణయకలహేన చేతి ద్వన్ద్వైకవద్భావః * 'సర్వో ద్వన్ద్వో విభాషైకవ ద్భవతీ'త్యనుశాసనాత్, లీలయా వాగాదిభిః ప్రియానుకరణరూపవిలాసవిశేషేణచ-'లీలా ప్రియానుకరణం వాగ్భి ర్గత్యాఽఙ్గచేష్టయే' తి లక్షణాత్, కిం బహునా సమస్తభావైః స్తమ్భ రోమాఞ్చస్వేదాదిసాత్త్వికభావైః హస్తౌత్సుక్యావహిత్థాదిసఞ్చారిభావై శ్చే త్యర్థః, స్త్రియః బన్ధనం ఖలు, పుంసాం సంసారబన్ధహేతవః ఖ ల్విత్యర్థః, లిఙ్గవచనవ్యత్యయో నిత్యనపుంసకత్వేన జాత్యభిప్రాయేణ చ - 'వేదాః ప్రమాణమ్' ఇతి వ ద్ద్రష్టవ్యః;

అత్ర స్మితకటాక్షాలాపాః అనుభావాః-'కార్యభూతోఽనుభావ స్స్యా త్కటాక్షాది శ్శరీరజ' ఇత్యుక్తత్వాత్, లజ్జాభయేర్ష్యాః సంచారభావాః, భావలీలే శృఙ్గారచేష్టావిశేషౌ, ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ - తదుక్తమ్-

'భావో హావ శ్చ హేలా చ మాధుర్యం ధైర్య మి త్యపి
లీలా విలాసో విచ్ఛిత్తి ర్విభ్రమః కిలకిఞ్చితం
మోట్టాయితం కుట్టమితం బిబ్బోకో లలితం తథా
కుతూహలం చ చకితం విహృతం హాస ఇ త్యపి
ఏవం శృఙ్గారచేష్టా స్స్యు రష్టాదశవిధా మతాః.' ఇతి.

ఈదృశ్సాధనసంపన్నానాం స్త్రీణాం బన్ధహేతుత్వం కిం వక్తవ్య మితి భావః. తథా చైతాసాం శృఙ్గారనాయికానాం మధ్యే భావలజ్జాభయవత్యో ముగ్ధాః, స్మితార్ధకటాక్షమధురాలాపవత్యో మధ్యమాః, ఈర్ష్యాకలహలీలావత్యః ప్రౌఢా, శ్చేతి వివేకః.

'ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జావిజితమన్మథా,
లజ్జామన్మథమధ్యస్థా మధ్య మోదితయౌవనా,
స్మరమన్దీకృత వ్రీడా ప్రౌఢా సంపూర్ణయౌవ నే' తి.

వంశస్థవృత్తమ్.

టీ. స్మితేన=(యౌవనాదిమదవికారములచే నాకస్మికముగ జనించిన) చిఱునగవుచేత, భావేనచ=భావముచేతను, (భావమనఁగా: బాల్యయౌవన దశలసంధిలో మొట్టమొదట శృంగారవిషయమున జనించినమనోవికారము.) లజ్జయా = (స్తనములను బాహుమూలమును గప్పుకొనుట, తలవంచుట, కొంచెముగ కనులుమూయుట మొదలగు చేష్టలచే మనస్సంకోచము గలిగించు) సిగ్గుచేతను, భియా=(ఆకస్మికమగు) బెదరుచేతను, పరాఙ్ముఖైః=(సిగ్గుచే) పెడమొగమైన, అర్ధకటాక్షవీక్షణైః=సగముక్రేగంటిచూపులచేతను, వచోభిః=(చిలుక కోయిల మున్నగువాని కలకలపుపలుకులవంటి)పలు

కులచేతను, ఈర్ష్యాకలహేన-ఈర్ష్యా = ఇతరులగొప్పను సహింపమిచేఁ గలిగిన, కల
హేన=పోట్లాటచేతను, లీలయా=(ప్రియుని స్వాధీనముచేసికొను) విలాసముచేతను,
(వేయేల?) సమస్తభావైః = సమస్తములగు (సాత్త్విక-సంచారి) భావములచేతను,
స్త్రియః=ఆఁడువాండ్రు, (పురుషులకు) బంధనంఖలు=కట్టుగదా!

తా. స్త్రీలు చిఱునవ్వులచేతను, చేతులుమొదలగునవి త్రిప్పుట
చేతను, సిగ్గుచూపుటచేతను, భయపడుటచేతను, పెడమోము చూపు
టచేతను, కడగన్నులు సగముమూసి తెఱచి చూచుటచేతను, మాట
లచేతను, పొలయలుకచేతను, సొగసులచేతను, మఱి యనేకచేష్టలచే
తను పురుషులను గట్టివేయుదురు.

చ. చెలువపుఁదేటలేనగవు•చేతను భావముచేత సిగ్గుచే
నలు వగులీలచేత సుగు•ణంబులచేఁ గడగంటిచూపుచేఁ
గలహముచేత విందు లగు•కందువమాటలచే నసూయచేఁ
బెలుచన నెంతవారి వల•పింతురు కాంతలు పెక్కుభంగులన్.

అవ. స్త్రీలకు కటాక్షాదులు స్వవిషయమున భూషణములుగను, పురుషుల
మీఁదికి ఆయుధములవలె నున్నవి యని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భ్రూచాతుర్యాత్ కుఞ్చితాక్షాః కటాక్షాః
స్నిగ్ధా వాచో లజ్జితాన్తా శ్చ హాసాః,
లీలామన్దం ప్రస్థితం చ స్థితం చ
స్త్రీణా మేత ద్భూషణం చాయుధం చ. 3

వ్యా.—ఉక్త మర్థం ప్రకారాన్తరే ణాహ-భ్రూచాతుర్యా దితి.—భ్రు
వోః-శ్చాతుర్యా ల్లలితాక్షేపవైచిత్ర్యా, త్కుఞ్చితాని కుణీకృతా న్యక్షీణి యేషాం తే
తథోక్తాః * 'బహుప్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాఙ్గా త్షచ్' ఇతి షచ్, కటాక్షాః అపాఙ్గే
క్షణాని చ, ఏతేన రేచితభ్రుకుట్యాఖ్యౌ వ్యాపారవిశేషా వుక్తౌ, తదుక్తమ్-

'స్యా ద్భ్రువో ర్లలితాక్షేప ఏకస్యా ఏకరేచితమ్,
ద్వయో ర్మూల సమక్షేపకౌటిల్యా ద్భ్రుకుటిం విదుః.' . ఇతి,

స్నిగ్ధాః స్నేహ పరిప్లుతా, వాచ శ్చ - స్నేహలక్షణం తు -

'విస్రమ్భే పరమాం కాష్ఠా మారూఢే దర్శనాదిభిః,
యేనాన్తరద్ధం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యతే.' ఇతి,

లజ్జిత మన్తం యేషాన్తే లజ్జితాన్తా లజ్జావసానా, హాసా శ్చ-తథాభూతహాసానా మేష మోహనత్వాత్ - అన్యథా హాస్యర సాపర్యవసానా దితి భావః, లీలామన్దం లీలామధురం, ప్రస్థితం ప్రస్థానమ్ గమన మితి యావత్, స్థిత మవస్థానం చే త్యుభయ త్రాపి *భావే క్తః, ఇ త్యేత త్సర్వం స్త్రీణాం భూషణం చ చాతుర్యాతిశయ హేతుత్వాత్, ఆయుధం శస్త్రం చ యువజనవిషయ సాధనత్వా దితి భావః.

అత్ర కటాక్షాదీనాం లక్షణాని ప్రా గే వోక్తాని, సంచారలీలా శృఙ్గారచేష్టా, భ్రుకుట్యాదయో ఒన్యే అనుభావా ఇతి జ్ఞేయమ్; తథా లీలామన్థరగమనస్య పద్మినీనియతలక్షణా త్వాద్యే జైతాసాం లజ్జాతిశయత్వం సూచ్యతే - త దుక్తం రతిరహస్యే-

'వ్రజతి మృదు సలీలం రాజహంసీవ తన్వీ,
త్రివళిలలితమధ్యా, హంసవాణీ సువేషా,
మృదు శుచి లఘు భుక్తే, మాననీ గాఢలజ్జా,
ధవళకుసుమవాసో వల్లభా పద్మినీ స్యాత్.'

అత్ర భ్రుకుట్యాదిసముదాయే భూషణత్వాయుధత్వరూపణా ద్రూపకాలంకారః. శాలినీవృత్తమ్.

టీ. భ్రూచాతుర్యాత్ -భ్రూ=కనుబొమలయొక్క, చాతుర్యాత్ = నేర్పువలన, కుంచి...క్షాః-కుంచిత=ముదింపఁబడిన, అక్షాః=కన్నులుగల, కటాక్షాః=క్రేగంటిచూపులును, స్నిగ్ధాః=అనురాగముతోఁగూడిన, వాచః=మాటలను, లజ్జితాన్తాః=సిగ్గుచేనంతములయిన, హాసాః=నవ్వులును, లీలామందం=విలాసముచే (మురువు) మెల్లనైన, ప్రస్థితం=నడకయు, స్థితంచ=నిలుకడయు, ఏతత్=ఇది, స్త్రీణాం=ఆఁడువారికి,భూషణం=అలంకారము, ఆయుధంచ=శస్త్రమును, (అగును.)

తా. కనుబొమలు నేర్పుతోవంచి యరకన్ను వెట్టి కడగంటితోఁ జూచుటయు, తిన్ననిపలుకులును, సిగ్గుతోఁగూడిన చిఱునగవులును, కులుకునడకయు, ముసిముసినగవును స్త్రీలకు స్వభావసిద్ధములైన భూషణంబులుగను, పురుషులను వశపఱచుకొనుట కాయుధములుగను నగుచున్నవి.

తే. భ్రూలతా క్షేపకుంచిత స్ఫురణఁదాల్చు
కలికిచూపులు నెయ్యంపుఁబలుకుఁదీపు
సిగ్గునగవులు చెన్నగు చిన్నినడలు
సొమ్ము లాయుధములు ముద్దుగుమ్మలకును.

అవ. శృంగారరసమున కాధారమైన యతివను ఐదుశ్లోకములచే వర్ణించు చున్నాఁడు:—

శ్లో. క్వచి త్సభ్రూభఙ్గైః క్వచి దపి చ లజ్జాపరిగతైః
క్వచి ద్భీతిత్రస్తైః క్వచి దపి చ లీలావిలసితైః,
కుమారీణా మేతై ర్మదనసుభగై ర్నేత్రవలితైః
స్ఫురన్నీలాబ్జానాం ప్రకరపరికీర్ణా ఇవ దిశః 4

వ్యా.—అథ శృఙ్గారానుభావదృగ్విలాసాన్ సపరికరం వర్ణయతి-క్వచిదితి,- క్వచిత్ కుత్రచిత్, సభ్రూభఙ్గైః భ్రుకుటిరేచితాఖ్యభ్రూవ్యాపారసహితైః, క్వచి దపిచ, లజ్జయా,పరిగతైః ప్రత్యావృత్తైశ్చ, స్వానుకూల్యప్రకాశకై రిత్యర్థః,తదుక్తమ్- 'సవ్రీడాలోకనే నైవ స్వానుకూల్యప్రకాశన మి' తి, క్వచి ద్భీతిత్రస్తైః బహుళ భయ సమ్భ్రాన్తైః, క్వచి దపి చ, లీలాభి ర్గత ప్రత్యాగత విలాసవిశేషై ర్హేతునా- విలసితైః కమనీయైః ఉజ్జ్వలై ర్వా, తథా మదనేన - సుభగై ర్మనోహరైః - విర క్తస్యాపి చిత్తక్షోభకరై రిత్యర్థః - 'యద్దర్శనా ద్విరక్తోఽపి క్షుభ్యతే త త్సమన్మథ మి' తి లక్షణాత్, ఏతై రుక్తప్రకారైః, కుమారీణాం తరుణీనామ్, ఉత్పలాక్షీణా మితి భావః * 'వయసి ప్రథమే' ఇతి జీప్, నేత్రవలితై ర్నయనవిలాసై, ర్దిశః, స్ఫు రతాం వికసితానాం నీలాబ్జానాం, నీలోత్పలానాం - ప్రకరై ర్నికురుమ్బైః, పరికీర్ణా ఇవ వ్యాప్తా ఇవ, లక్ష్యన్త ఇతి శేషః. ప్రసిద్ధక్రియాధ్యాహారో న దోష ఇత్యాహ వామనః - 'లిఙ్గాధ్యాహారా' వి త్యత్ర.

అత్ర నయనవిలాసానాం ప్రియజనాదిరమ్యవస్తుదర్శన చాపలం వినా అసమ్భవా త్కుతూహలం నామ శృఙ్గారచేష్టితం సూచ్యతే - 'కుతూహలం రమ్యదృష్టౌ చాపలం పరికీర్తిత మి' తి లక్షణాత్. భ్రుకుట్యాదీనాం లక్షణం ప్రాగేవోక్తమ్; తథా నయన వలన క్రియయా వికీర్ణత్వక్రియోత్ప్రేక్షణాత్ క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా-

'యత్రాన్య దపి సంబన్ధా దన్యత్వే నోపకీర్తితమ్,
ప్రకృతం హి భవే త్ప్రాజ్ఞా స్తా ముత్ప్రేక్షాం ప్రచక్షతే.'

ఇతి లక్షణాత్; తయా చ నయనానాం నీలోత్పలసామ్యం గమ్యతే. తేన చోపమా వ్యజ్యత ఇ త్యలంకారే ణాలంకారధ్వనిః. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. క్వచిత్=ఒక్కచోట, సభ్రూభఙ్గైః=బొమముడిపాటుతోఁగూడినవియు, క్వచిత్ అపిచ=ఇంకనొకచోట, లజ్జాపరిగతైః = సిగ్గునుబొందునవియు, క్వచిత్, భీతిత్రస్తైః=భయముచే బెదరినవియు,క్వచిత్ అపిచ, లీలావిలసితైః=విలాసములచే నంద

మైనవియు, మదనసుభగైః=కామముచే సుందరములగు, కుమారీణాం=లేజవరాండ్ర యొక్క, నేత్రవలితైః=కనుత్రిప్పులచేత, దిశః=దిక్కులు, స్ఫుర...బ్జానాం=స్ఫురత్ = ప్రాచుచున్న, నీలఅబ్జానాం = నల్లగలువలయొక్క, ప్రకరపరికీర్ణాః ఇవ=మొత్తములచే వెదచల్లఁబడినవివలె, (ఉండును.)

తా. ముద్దరాండ్రు కొన్నిచోట్ల గనుబొమలు ముడివెట్టుకొనియు, కొన్నిచోట్ల సిగ్గుచేఁ దలవంచుకొనియు, కొన్నితావులం దులికిపడియు, కొన్నిచోటులందుఁ దమసొగసులఁ జూపియు, కొన్నిచోట్ల కమలముఁబోలు మోములం జూపియు, కన్నులఁ ద్రిప్పియు సంతటనల్ల కలువలు వికసించియున్నవో యనునట్లు చేయుదురు.

ఉ. భ్రూలతికావిభంగయుతముల్ సభయంబులు సత్రపంబు లు
ద్వేలవిలాసముల్ మదనదీపనముల్ సుచిరంబులైనకాం
తాలసమాననేత్రవలితంబులచే దిశలెల్ల విస్ఫుర
న్నీలసరోజపత్త్రములు నిండె నవం గనుపట్టె నెంతయున్.

అవ. స్త్రీల స్వభావసిద్ధమైనభూషణములఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వక్త్రం చన్ద్రవికాసి పఙ్కజపరీహాసక్షమే లోచనే
వర్ణః స్వర్ణ మపాకరిష్ణు రలినీజిష్ణుః కచానాం చయః,
వక్షోజా విభకుమ్భవిభ్రమహరౌ గుర్వీ నితమ్బస్థలీ
వాచాం హారి చ మార్దవం యువతిషు స్వాభావికం మణ్డనమ్. 5

వ్యా.—అథ యదుక్త ముద్దీపనవిభావశ్చతుర్విధ ఇతి, తత్ర ప్రథమోద్దిష్టాలమ్బనగుణకథన ముత్తరత్ర కరిష్యత ఇ త్యుపేక్ష్య 'స్మితేన' ఇత్యాదిశ్లోకత్రయేణ కాశ్చిచ్ఛృఙ్గారచేష్టాః కేచి దనుభావాః సంచారిణ శ్చ వర్ణితాః. ఇదానీం తు తదలంకరణం వివక్షు స్తస్య నైసర్గికాహార్యభేదేన ద్వైవిధ్యా దాహార్యక మనుపద మేవ లక్ష్యత ఇతి మనసి కృత్వా సంప్రతి నైసర్గికం మణ్డన మాహ—వక్త్రమితి.—చన్ద్రవ ద్వికసతి తాచ్ఛీల్యే ణేతి చన్ద్రవికాసి సున్దర మి త్యర్థః * తాచ్ఛీల్యే ణినిః, వక్త్రం వదనం చ, పఙ్కజానాం పద్మానాం - పరీహాసక్షమే అవహేళనసమర్థే తత్సదృశీ ఇతి యావత్, లోచనే నయనే, పరీహా సే త్యత్ర * 'ఉపసర్గస్య ఘ ఞ్యమనుష్యే బహుళమి' తి దీర్ఘః, స్వర్ణం చమ్పకపుష్పం * 'పుష్పమూలేషు బహుళమ్' ఇతి లుక్ - త దపాకరిష్ణుః తత్సదృశ ఇ త్యర్థః - ఏతేన పద్మినీత్వం సూచ్యతే - 'కాఒశ్చి

చామ్పేయగౌ రీ' తి లక్షణాత్, వర్ణో దేహకాన్తి శ్చ, తథా అళినీనాం భృఙ్గాఙ్గనానాం - జిష్ణు ర్జయశీలః - తత్సన్నిభ ఇ త్యర్థః * 'గ్లా జి స్థ శ్చ క్స్ను రి' తి క్స్నుప్రత్యయః, కచానాం చయః కేశపాశ శ్చ, ఇభకుమ్భయో ర్విభ్రమహారౌవిలాస హారిణౌ, కరివరశిరః పిణ్డకల్పా వి త్యర్థః-ని. 'కుమ్భౌ తు శిరసః పిణ్డా వి' త్యమరః, వక్షోజౌ కుచకుమ్భౌ చ, గుర్వీ దుర్భరా * 'వోతోగుణవచనా ది' తి జీష్, నితమ్బస్థలీ కటీపశ్చాద్భాగ శ్చ - ని. 'పశ్చా న్నితమ్బః స్త్రీకట్యా' ఇ త్యమరః*'జానపదే' త్యాదినా అకృత్రిమార్థే జీష్, హర తీతి హారి మనోహరం * పూర్వవణ్ణనిః, వాచాం, మార్దవం వాక్మాధుర్యం మధుర కోమలాలాప శ్చే త్యర్థః, ఏతత్సర్వం, యువతిషు తరుణీషు, స్వాభావికం స్వభావసిద్ధం* 'తత ఆగత' ఇతి ఠక్, మణ్డనం, తరుణీనామే త న్నైసర్గికాలంకరణ మి త్యర్థః.

అత్ర చన్ద్రవికా సీ త్యాదిశబ్దాః ప్రాయశ స్సాదృశ్యవాచకాః, అతఏవోపమాలంకారః - తదు క్త మాచార్యదణ్డినా-

> 'స్పర్థతే జయతి ద్వేష్టి హస తీర్ష్య త్యసూయతి
> త దన్వే త్యనుబధ్నాతి తచ్ఛీలతి నిషేధతి
> తచ్చ వా౽నుకరో తీతి శబ్దా స్సాదృశ్యవాచకాః.' ఇతి.

టీ. చంద్రవికాసి=చంద్రునివలె ప్రకాశించు, వక్త్రం=ముఖమును, పంక... క్షమే-పంకజ=తామరలను, పరిహాస = ఎగతాళిచేయుటయందు, క్షమే=నేర్పుగల, లోచనే=కన్నులును, స్వర్ణం=బంగారును, అపాకరిష్ణుః = త్రోసివేయునట్టి, వర్ణః= (మేని) చాయయు, అళినీజిష్ణుః = ఆఁడుతుమ్మెదలయొక్క (ను) జయించు, కచానాం చయః=కొప్పును, ఇభ...హారౌ-ఇభ=ఏనుఁగులయొక్క, కుంభ=కుంభస్థలముయొక్క, విభ్రమ=విలాసమును, హారౌ=అపహరించును, హారౌ=అపహరించు, వక్షోజౌ = చనులును, గుర్వీ=గొప్పదగు, నితంబస్థలీ=పిఱుఁదుకట్టును, వాచాం=మాటలయొక్క, హారి= మనోహరమగు, మార్దవంచ=మృదుత్వమును, యువతిషు=జవరాండ్రకు, స్వాభావికం= సహజమైన, మండనం=అలంకారము.

తా. చంద్రమండలముంబోలు మోమును, కమలములను గెలిచే యఁగల నేత్రములును, బంగారును మించినమేనిసొరును, తుమ్మెదలను గెల్వఁజాలు కేశసమూహమును,ఏనుఁగుకుంభముల సొంపుమీఱెడి స్తనములును, లావుపిఱుఁదులును, మిక్కిలి తిన్ననైనపలుకులును జవరాండ్రకుఁ బుట్టుకతోడవచ్చెడి యలంకారములు.

ఉ. తమ్ముల నేలుకన్నులు సుధానిధిఁ బోలు మొగంబు మత్తభృం
గమ్ముల గెల్చుకొప్పు కనకద్యుతి మీఱు మెఱుంగు కుంభికుం
భమ్ముల నవ్వు గుబ్బచనుబంతులు గొప్పవిఱుందు తేనియల్
చిమ్మెడుముద్దుఁబల్కులును జేయనిసొమ్ములు సుందరాంగికిన్.

అవ. ముద్దరాలియొక్క సొగసులు రమ్యము లని వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్మితం కిఞ్చి న్ముగ్ధం సరళతరలో దృష్టివిభవః
పరిస్పన్దో వాచా మభినవవిలాసోక్తిసరసః,
గతానా మారమ్భః కిసలయితలీలాపరికరః
స్పృశన్త్యా స్తారుణ్యం కిమివ హి న రమ్యం మృగదృశః. 6

వ్యా.—అథాలమ్బనగుణం యౌవన మాహ-స్మితమితి.—స్మితం మన్దహాసః కించి దీషన్ముగ్ధం సున్దరం భవ తీతి యథాయోగ మధ్యాహార్యమ్ - ని. 'ముగ్ధః సున్దర మూఢయోః' ఇ త్యమరః, బాల్యయౌవనమధ్యస్థత్వేన తరుణ్యాః ప్రాగల్భ్యాభావాత్ స్మిత స్యేషన్ముగ్ధత్వ ముక్త మి త్యవగన్తవ్యమ్, దృష్టివిభవో విలోకనసంపత్తిః, సరళమ్ అకుటిలం యథా తథా తరళ శ్చఞ్చలో భవతి, వాచాం పరిస్పన్దో వాగ్వ్యాపారో ఽపి అభినవా నూతనా - విలాసా యాసాం తా యా - ఉక్తయో వచనాని-తాభిః సరసో రసయుక్తః రుచిర ఇతి యావత్, భవతి, గతానాం గతీనామ్ * కర్తరి క్తః, ఆరమ్భ ఉపక్రమః, కిసలయితః పల్లవితః * తారకాదిత్వా దితచ్ - లీలాపరికరో విలాససమృద్ధి ర్యస్య తథోక్తః - విలాససంబన్ధ బన్ధురో భవ తీ త్యర్థః, అత స్తారుణ్యం యౌవనం స్పృశన్త్యా, మృగదృశ స్తరుణ్యాః సమ్బన్ధి, కి మివ కిం వా, రమ్యం మనోహరం, న హి భవతి, సర్వ మపి రమ్య మేవ భవ తీ త్యర్థః, ఇయం ముగ్ధా నాయికా- 'ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జావిజితమన్మథా' ఇతి లక్షణాత్.

అత్ర శ్లోకద్వయే శ్లాఘ్యవిశేషణయోగా దుదాత్తతా నామ గుణః - 'శ్లాఘ్యై ర్విశేషణై ర్యోగో యస్యా శ్చ స్యా దుదాత్తతా' ఇతి లక్షణాత్. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. స్మితం=చిఱునవ్వు, కించిత్=కొంచెమును, ముగ్ధం=చక్కనిదియు, దృష్టివిభవః=చూపులసోయగము, సరళతరళః=వంకరలేక మెఱయునది; వాచాం=మాటలయొక్క, పరిస్పందః=వ్యాపారము, అభి...సరళః-అభినవ=క్రొత్త, విలాస = సొంపుగల, ఉక్తిః=మాటలచేత, సరసః=రసవంతమైనది; గతానాం=నడకలయొక్క, ఆరంభః=ప్రారంభము, కిస...కరః-కిసలయిత=చిగిర్చిన (క్రొత్తగాపుట్టిన), లీలా=విలాసము లనెడి. పరికరః=పరివారముగలది; తారుణ్యం=యౌవనమును, స్పృశంత్యాః=అందుకొ

నుచున్న, మృగదృశః=లేడికన్నులవంటి కన్నులుగలది-సుందరిది, కింఇవ=ఏది, రమ్యం=రమణీయమైనది, నహి=కాదు?

తా. మోమునందలి చిఱునగవు, చక్కనైన చంచలదృష్టి, క్రొత్తలైన సరసంపుఁబలుకులు పలుకుట, ఒయ్యారపుటారంభదశయగు నడకలతీరు, వీనిలోఁ బ్రాయమునుండుమృగాక్షి కేది రమ్యముగానుండదు? అన్నియు రమ్యములుగానేయుండును.

ఉ. ఇంచుకముద్దు లేనగవు • లిం పగునవ్యవిలాససూక్తుల
భ్యంచితలోలదృష్టియు న•వారుణపల్లవమండలంబు ని
ర్మించు సలీలయానములు • మేలుగ యౌవనలక్ష్మితోడ వ
ర్తించుమృగాక్షిచందము ల•తిప్రమదంబు ఘటింపఁ జాలవే.

అవ. కన్నులు మొదలగు పంచేంద్రియములకును మనస్సనెడి యాఱవయింద్రియమునకును విషయీభూతంబు లగుపదార్థములెల్ల నొకయంగనయందే యున్నవి యని ప్రశ్నోత్తరముగా వర్ణింపఁబడుచున్నది:—

శ్లో. ద్రష్టవ్యేషు కి ముత్తమం? మృగదృశః ప్రేమప్రసన్నం ముఖం.
ఘ్రాతవ్యే ష్వపి కిం? తదాస్యపవనః. శ్రావ్యేషు కిం? తద్వచః.
కిం స్వాద్యేషు? తదోష్ఠపల్లవరసః. స్పృశ్యేషు కిం? తద్వపు.
ర్ధ్యేయం కిం? నవయౌవనే సహృదయైః సర్వత్ర తద్విభ్రమాః. 7

వ్యా.—అథ చక్షుఃప్రభృతిషడింద్రియాణా మత్రైవ లోకోత్తరప్రతినియతవిషయా స్వర్ణయతి-ద్రష్టవ్యే ష్వితి.—అత్ర ప్రశ్నోత్తరమాలికయా ఽన్వయః కార్యః. ద్రష్టుం యోగ్యాని ద్రష్టవ్యాని-తేషు దర్శనీయేషు వస్తుషు*యోగ్యార్థే తవ్యత్ప్రత్యయః, ఉత్తమం శ్రేష్ఠం వస్తు కి మితి ప్రశ్నః, ప్రేమప్రసన్నమ్ అనురాగవికసితం ప్రేమదాయి త్యర్థః 'ద్రవీభూతం మనో యత్ర దర్శనే ప్రేమదాయిని' ఇతి లక్షణాత్, మృగదృశ స్తరుణ్యాః, ముఖం వదన మి త్యర్థః-ఏవ ముత్తరత్రాపి - చక్షుఃప్రీతికరత్వాదితి భావః,ఘ్రాతవ్యేషు ఆఘ్రాతవ్యేషు కిముత్తమ మితి ప్రశ్నః,తదాస్యపవనస్తస్యాః తరుణ్యాః - ఆస్యపవనో ముఖమారుతః-త స్యైవ ఘ్రాణతర్పణత్వా దితి భావః - య ద్యపి ఘ్రాణేంద్రియవిషయో గన్ధః న తు పవనః-తథా ఽపి తస్యాః పద్మినీజాతిత్వా త్తదాస్యపవనే తస్య సఙ్క్రమణాత్ 'వీణాః క్రాయన్తే-ధైర్యః శ్రూయన్తే - పుష్పా ణ్యాఘ్రాయన్తే' ఇత్యాదివ ద్గన్ధసమ్బన్ధిని పవనే తద్ధర్మస్యోపచరితత్వా

న్న విరోధః, శ్రావ్యేషు శ్రోతవ్యేషు - అత్ర * యోగ్యార్థే యత్ప్రత్యయః - ఏవ ముత్తరత్రాపి, ఉత్తమం కిమ్, తద్వచ స్తస్యా స్తరుణ్యా-వచః మృదుమధురభాషణమ్-త స్యైవ శ్రవణానన్ద కరత్వా దితి భావః, స్వాద్యేషు అనుభవయోగ్యేషు ఉత్తమం కిమ్, తస్యా ఓష్ఠః పల్లవ ఇవ తస్య-రసః అధరామృత మిత్యర్థః-త స్యైవ రసనేన్ద్రియ తృప్తిహేతుత్వా దితి భావః, స్పృశ్యేషు స్పర్శనయోగ్యేషు వస్తుషు ఉత్తమం కిమ్, తస్యా-వపుః కుసుమసుకుమారశరీర మిత్యర్థః-త స్యైవ నిరుపమత్వగిన్ద్రియసౌఖ్యా వహత్వా దితి భావః, ఉత్తమం ధ్యేయం ధ్యానార్హం కిమ్ - ధ్యాతవ్యే ష్వి త్యర్థః, నవయౌవనం తరుణీనవతారుణ్య మేవ-త స్యైవాత్య న్తమనోరఞ్జకత్వా దితి భావః, అథ సర్వథా ముఖ్యం ధ్యేయ మాహ-సహృదయై ర్హృదయాలుభిః-రసికజనై రిత్యర్థః, సర్వత్ర సర్వదేశేషు సకలకాలేషు వా, తస్యా స్తరుణ్యా విభ్రమా విలాసాః, ధ్యేయా ఇతి శేషః. అత్ర తత్తత్ప్రసిద్ధవిషయాణా మేకత్ర సమష్టివర్ణనా న్మహాన్ శృఙ్గారపరిపోషాతిశయ ఉక్తః, ఏతే నాస్యా లోకోత్తర మాభిరూప్యం సూచ్యతే, తథా చోత్తమ విషయాకాఙ్క్షిభి ర్విశిష్టతరుణీసమ్పర్క ఏవ కర్తవ్య ఇతి ఫలితార్థః. తత్ర ప్రశ్నోత్తరయో శ్చాతుర్యాతిశయార్థ మసకృన్నిబన్ధనా దుత్తరాలఙ్కారభేదః-

'ఉత్తరాత్ ప్రశ్న ఉన్నేయో యత్ర ప్రశ్నోత్తరే తథా
బహుధా చ నిబధ్యేతే త దుత్తర ముదీర్యతే.' ఇతి.

టీ. సహృదయైః = రసికులచే, సర్వత్ర=అంతట, ద్రష్టవ్యేషు=చూడఁదగిన వానియందు, ఉత్తమం=మంచిది, కిం=ఏది? మృగదృశః = సుందరియొక్క, ప్రేమ ప్రసన్నం=ప్రీతిచే వికసించిన, ముఖం=మొగము; ఘ్రాతవ్యేషుఅపి=వాసనఁజూడఁదగిన వానిలోను, కిం=ఏది (ఉత్తమమ్)? తత్ ఆస్యపవనః = ఆ(సుందరి)యొక్క నోటిగాలి; శ్రావ్యేషు=వినఁదగినవానిలో, కిమ్...? తత్ వచః=ఆపెమాటలు; స్వాద్యేషు=రుచిచూడఁదగినవానిలో, కిం...? తత్ ఓష్ఠపల్లవరసః=ఆపె మోవిచిగురుపానకము; స్పృశ్యేషు = తాఁకఁదగిన వానిలో, కిమ్...? తత్ వపుః=ఆపెశరీరము; ధ్యేయం=ధ్యానింపఁదగినది, కిమ్ ..? నవయౌవనే = ఎలప్రాయము నందలి,తత్ విభ్రమాః=ఆపె విలాసములు.

తా. రసికులగువారు ప్రాయమున నుండునప్పుడు చూడఁదగినది యేది? (అనిప్రశ్న.) లేడికంటి యగుజవరాలి ముద్దుగులుకు తేటనైన మోము. (అనియుత్తరము.) దీనిచే నేత్రేంద్రియతృప్తికరం బగురూప మనువిషయము చెప్పఁబడినది. వాసనచూడఁదగినవానిలో నుత్తమ మేది?

(అనిప్రశ్న.)ఆమచ్చకంటి కమ్మనితావియే. (అని యుత్తరము.)దీనిచే నాసికేంద్రియవిషయము చెప్పఁబడినది. వినఁదగినవానిలో శ్రేష్ఠమైనదేది? (అనిప్ర.) ఆచిలుకలకొలికియొక్క పలుకులె (అని యుత్త) దీనిచే శ్రోత్రేంద్రియవిషయముసూచితంబయ్యె. పానముచేయఁదగినవస్తువులలో నుత్తమద్రవ్యమేది? (అని ప్రశ్న.) ఆముగుదయొక్క కెమ్మోవిచిగుళ్లతియ్యనిపానమే. (అని యుత్త.) దీనిచే జిహ్వేంద్రియవిషయము చెప్పఁబడియె. తాఁకఁదగినవానిలో మేలైనది యేది? (అనిప్రశ్న) మెలఁతలమెత్తనిమేనుదీఁగయె. (అని యుత్త.) దీనిచే త్వగింద్రియవిషయముచెప్పఁబడియె. ఎల్లప్పుడు మనసునఁ జింతింపఁదగిన దేది? (ప్రశ్న.) ఆయంగనలతళుకుఁబెళుకులె. (అని యుత్త.) దీనిచే మానసేంద్రియవిషయంబు చెప్పఁబడియె. లోకంబున నుత్తమవిషయాభిలాషగలవా రుత్తమస్త్రీసంభోగమే చేయవలయును.

సీ. చూడంగఁ దగినవ • స్తువులందు ఘన మెద్ది?
తుల లేక తగువెలం • దుల మొగంబు;
పలుపు గైకొనఁ దగు • వానిలో నెయ్యది?
మగువలవదనాబ్జ • మారుతంబు;
వీనుల కింపైన • వానియం దెయ్యది?
కోమలాంగులముద్దు • గులుకుపలుకు;
తనువు సోఁకిన సుఖం • బొనరించు నెయ్యది?
మెలఁతల సొబగైన • మేనుదీవ;
తే. యతిమధుర మెద్ది? కాంతాధ • రామృతంబు;
సరసజనులకుఁ జింతింపఁ • జాలు నెద్ది?
పువ్వుఁబోఁడుల వెలలేని • జవ్వనంబు;
వెలయు నెల్లెడఁ బడఁతుల • విభ్రమములు.

అవ. స్త్రీలకు లోఁబడనిపురుషుఁడు లేఁడని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఏతా శ్చలద్వలయసంహతి మేఖలోత్థ
ఝఙ్కారనూపురరవాహృతరాజహంస్యః,
కుర్వన్తి కస్య న మనో వివశం తరుణ్యో
విత్రస్తముగ్ధహరిణీసదృశైః కటాక్షైః. 8

వ్యా.—ఆ ధాసాం ముఖా ద్యలఙ్కరణవర్ణనద్వారా సకలలోకసమ్మోహకత్వ మాహ-ఏతా ఇతి.—చలన్త్యా గతివైచిత్ర్యా ద్వలమానే-యే వలయసంహతి మేఖలే-వలయసంహతిః కఙ్కణశ్రేణిః-మేఖలాశబ్దేన కాఞ్చీవాచినా తన్నిబద్ధాః కిఙ్కిణ్యో లక్ష్యన్తే-తదుత్థ స్తదుత్పన్నో యో - ఝుంకారో ఝుణఝుణ స్తేన - నూపురాభ్యాం మఞ్జులనినాదమఞ్జీరాభ్యాం చ పరాజితాః తిరస్కృతా-రాజహంస్యః కలహంసాఙ్గనా-యాభి స్తాః, కలనాదసున్దరమన్దగమనరాజహంసరమణీయా ఇత్యర్థః-ని. 'రాజహంసో నృపశ్రేష్ఠే కాదమ్బకలహంసయోః' ఇతి విశ్వః *'జాతేర స్త్రీవిషయాదయోపధాత్' ఇతి జీష్-శైషికస్య కపో వైభాషికత్వాన్న ప్రయోగః, ఏతాః పూర్వోక్తా స్తరుణ్యః, కించిదూనవింశతివార్షికాః స్త్రియ ఇ త్యర్థః, విత్రస్తా చకితా-ముగ్ధాఽప్రౌఢా చ-యా హారిణీ కురఙ్గీ-త త్సదృశైః - త ద్విలోకననిభై రి త్యర్థః, కటాక్షై రపాఙ్గవీక్షణైః, ఏతే నైతాసాం పద్మినీత్వం సూచ్యతే-'చకితమృగదృశాగే ప్రాన్తరక్తే చ నేత్రే' ఇతి లక్షణాత్, కస్య మనో, వివశం సమ్మోహితం, న కుర్వన్తి కుర్వన్త్యే వే త్యర్థః. తరుణీలక్షణ ముక్తం రతిరహస్యే -

> 'బాలా స్యాత్ షోడశాబ్దా తదుపరి తరుణీ వింశతే ర్యావ దూర్ధ్వం,
> ప్రౌఢా స్యాత్ పఞ్చపఞ్చాశదవధి పరతో వృద్ధతా మేతి నారీ.'

వయోలక్షణ ముక్తమ్-

> 'నిదాఘశరదో ర్బాలా పథ్యా విషయిణో భవేత్,
> హేమన్తే తరుణీ యోగ్యా ప్రౌఢా వర్షావసన్తయోః,
> సన్తతం సేవ్యమానా పి బాలా ప్రథయతే బలమ్.' ఇతి.

అత్ర రాజహంసీపరాజయస్య సాదృశ్యపర్యవసానాదేకా ఉపమా, హరిణీసదృశై రిత్యత్ర చాన్యా, అనయోః పరస్పరనైరపేక్ష్యా త్సజాతీయసంసృష్టిః. ఏతా శ్చ మధ్యమా నాయికాః-'లజ్జామన్మథమధ్యస్థా మధ్య మోహితయానసా' ఇతి లక్షణాత్.

వసన్తతిలకావృత్తమ్.

టీ. చల...హంస్యః - చలత్ = కదలుచున్న, వలయసంహతి = కడియముల మొత్తమునుండియు, మేఖలా=ఒడ్డాణమునుండియు, ఉత్థ=బయలుదేఱిన, ఝుంకార= ఝుణఝుణధ్వనిచేతను, నూపుర=అందెలయొక్క, రవ=చప్పుళ్లచేతను, ఆహృత=లాగఁబడిన, రాజహంస్యః=ఆఁడుహంసలుగల (అంచయానలనుట),ఏతాః=ఈ,తరుణ్యః=జవరాండ్రు,విత్ర...దృశైః-విత్రస్త=బెదరిన, ముగ్ధ=అందమగు, హరిణీ=లేడి (చూపుల)తో, సదృశైః=సమానములైన, కటాక్షైః=క్రేగంటిచూపులతో, కస్య=ఎవనియొక్క, మనః=మనస్సును, వివశం=స్వవశము దప్పినదానినిగా, నకుర్వంతి=చేయురు?

చేతికడియముల యొక్కయు, నడుమునందలి యొడ్డాణముల యొక్కయుఁ, కాళ్లయందెల యొక్కయుఁ గలరవములచే రాయంచల నోడించినయతివలు మిక్కిలి బెదిరినలేళ్ల చూపులంబోలు తమక్రేగంటి చూపులం బర్వఁజేసి యీపుడమియందలి యేపురుషునిమనసును లోఁ బఱచుకొనఁజాలరు? (స్త్రీలు పురుషుల నన్ని తెఱఁగుల చేతను వశపఱచుకొనఁగలరనుట.)

మ. కరచంచన్మణికంకణక్వణరణత్కాంచీగుణస్వర్ణనూ
పురనాదాహృతరాజహంసరమణుల్ పూర్ణేందుబింబాననల్
ధర నెవ్వానిమనంబు నేకొనరు ముగ్ధత్రస్తవల్గన్మృగీ
తరళాలోకనతుల్యవిభ్రమదృగంతస్తోమపాతంబులన్.

శ్లో. కుఙ్కుమపఙ్కకళఙ్కితదేహా గౌరపయోధరకమ్పితహారా,
నూపురహంసరణత్పదపద్మా కం న వశీకురుతే భువి రామా. 9

వ్యా.—కుఙ్కుమేతి.—కుఙ్కుమపఙ్కేన కాశ్మీరజకర్దమేన—ని.'అథకుఙ్కుమం, కాశ్మీరజన్మాగ్నిశిఖమ్' - 'పఙ్కోఽస్త్రీశాదకర్దమా' ఇత్యుభయత్రాప్యమరః- అథవా ఘుసృణాపరపర్యాయకుఙ్కుమకుసుమరఞ్జిత చన్దనపఙ్కేన-ని. 'కుఙ్కుమం ఘుసృణమ్' ఇత్యభిధానరత్నమాలాయామ్ - యద్వా కుఙ్కుమేన పఙ్కేన-సిన్దూరాపరనామ శృఙ్గారభూషణాఖ్య ద్రవద్రవ్యవిశేషేణచ-ని. 'సిన్దూరం నాగసమ్భవమ్, చీనపిష్టం చ గాన్ధారం పఙ్కం శృఙ్గారభూషణమ్' ఇత్యమరః - కలఙ్కిత శ్చిహ్నితో దేహో యస్యా స్సా - కుఙ్కుమ సిన్దూరాది రఞ్జకద్రవ్య శృఙ్గారితాకారే త్యర్థః, అత ఏవ గౌరయో రమణయోః - యద్వా పద్మినీత్వాత్ శ్రీ ఫలసచ్ఛాయయోః- 'స్తనయుగళ మనిన్ద్య శ్రీఫల శ్రీవిడమ్బి' ఇతి లక్షణాత్ - పయోధరయోః కుచకుమ్భయోః- కమ్పితా శ్చలితా-హారా ముక్తావలయో - యస్యా స్సా తథోక్తా, నూపురా మఞ్జీరా - వేవ హంసౌ - హంసావివ నూపురౌ వా-తాభ్యాం రణతీ శబ్దాయమానే-పదే ఏవ పద్మే- పద్మే ఇవ పదే వా - యస్యా స్సా, అత ఏవ రూపకోపమయోః సాధకబాధకప్రమాణాభావా త్సన్దేహసఙ్కరః, రామా సున్దరీ భువి కం పురుషం, న వశీకురుతే న స్వాయత్తీకురుతే, జితేన్ద్రియ మపి స్వాయత్తీకురుత ఇత్యర్థః - ని.'వశ ఆయత్తతాయాం చ' ఇతి విశ్వః * 'అభూతతద్భావే చ్విః' - 'ఊర్యాదిచ్విడాచ శ్చ' ఇతి గతిసంజ్ఞాయామ్ - 'కుగతిప్రాదయః' ఇతి సమాసః అత్ర సుప్సు పే త్యనువృత్తేః.

అత్ర హారాణాంకమ్పితత్వవిశేషణేన పయోధరయో రత్యన్తపటుత్వం సూచ్యతే, అన్యథా కమ్పనాయోగాత్, తేన చాత్యుత్కటయౌవనసమ్పత్తి శ్చ గమ్యతే, పయోధరయో శ్చ గౌరత్వవిశేషణేన రూపసమృద్ధిర్వ్యజ్యతే; ఏతేనాలమ్బనగుణలాభ ఉక్తః. ఏవం కుఙ్కుమపఙ్కేత్యనేన తటస్థోద్దీపనభావః కథితః; తథా హారనూపురాత్మకాలమ్బనాలఙ్కరణ మభ్యుపట్టఙ్కితమ్; రణత్పదపద్మే త్యనేన సూచితో లీలాగతివిశేషరూపానుభావ శ్చ; తథా చైవంవిధసామగ్రీ సముల్లసితేన–

'ఆభిరూప్య మకాఠిన్య మఙ్గానాం చాతిమార్దవమ్
ఏవమాదిగుణావస్థా ప్రథమే యౌవనే భవేత్' ఇత్యుక్త్యా–
'కృతాధరాఙ్గసంస్కారా సఖీకేళిషు లాలసా,'

ఇ త్యుక్తచేష్టాశిష్టయౌవనపరిపూర్ణేన రమయతీతి రామేతి వ్యుత్పత్త్యా లోకోత్తరలావణ్యసమ్పన్నే నాలమ్బనవిభావే నోదితే శృఙ్గారరసార్ణవే కో వా న నిమజ్జతీతి భావః. అత్ర శ్లాఘ్యవిశేషణయోగా దుదాత్తతా నామ గుణః, లక్షణం తూక్తమ్, తథాత్యన్తసుకుమారార్థసన్దర్భితత్వా త్కైశికీవృత్తిః - 'అత్యన్తసుకుమారార్థసన్దర్భా కైశికీ మతా' ఇతి లక్షణాత్. దోధకవృత్తమ్ - 'దోధకవృత్తమిదం భభభా గౌ' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. కుంకుమ... దేహా-కుంకుమ=కుంకుమయొక్క, పంక=బురదచేత, కళంకిత=గుఱుతుగల, దేహా=శరీరము గలదియు, గౌర...హారా - గౌర=ఎఱ్ఱని, పయోధర=పాలిండ్లయందు, కంపిత=కదలుచున్న, హారా=ముత్యాలపేరులు గలదియు, నూపు... పద్మా-నూపురహంస=(ధ్వనియందు) హంసలవంటియందెలచేత, రణత్=మ్రోగుచున్న, పదపద్మా = అడుగుదమ్ములుగలదియు, (అగు) రామా=సుందరి, భువి=భూమియందు, కిం=ఎవనిని, నవశీకురుతే = స్వాధీనముచేసికొనదు ?

కుంకుమపువ్వుతోఁగూడిన మైపూఁతపూసికొని, బంగరువన్నెగల గుబ్బలపై ముత్తెపుసరము లదురుచుండ, తమ్మిరేకులఁబోలు కాలియందెలు ఘల్లుఘల్లుమని మ్రోఁతలు మ్రోఁగుచుండ నతివలకుఁ బుడమియందుఁ బురుషు లెవ్వరు వశులుగాకయుందురు? జితేంద్రియులైనను మగవలు తమసొగసులచే లోఁబఱచుకొందురు.

చ. గొన బగుమేన సంకుమద•కుంకుమపంక మెసంగ సిబ్బెపుం
జనుగవ రత్నహారములు • సారె భెసంగఁ బదాంబుజంబులన్

మొనసినగిల్కుటందియల • మ్రోఁత చెలంగ ననంగవైభవం
బెనయఁగఁ గుల్కుకల్కిసొబ • గెవ్వనిఁ దా వలపింప దిమ్మహిన్.

అవ. అబలలు సబలలేయని వారినేర్పును వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నూనం హి తే కవివరా విపరీతవాచో
యే నిత్య మాహు రబలా ఇతి కామినీ స్తాః,
యాభి ర్విలోలతరతారకదృష్టిపాతైః
శక్రాదయోఽపి విజితా స్త్వబలాః కథం తాః. 10

వ్యా.—అథైతాసాం ప్రాగల్భ్యం వర్ణయతి-నూన మితి.—తే కవివరాః కవీశ్వరా, విపరీతవాచో వ్యత్యస్తవచనాః, నూనం సత్యం హి, తే క ఇత్యాశఙ్కాయా మాహ- యే కవివరా, స్తాః ప్రసిద్ధాః, కామినీః, అబలాః దుర్బలా, ఇతి నిత్య, మాహుః బ్రువతే, వర్ణయ న్తీ త్యర్థః - త ఇతి సమ్బన్ధః * 'బ్రువః పఞ్చానా మాదిత ఆహో బ్రువః' ఇతి ఉపాదేశః-బ్రువ ఆహాదేశ శ్చ,కథం విపరీతవాచ ఇత్యాశఙ్క్యతాసాం ప్రాగల్భ్యం సాధయతి - యాభిః కామినీభి, ర్విలోలతరా అతితరళా - స్తారకాః కనీనికా- యేషు తే తథోక్తా యే - దృష్టిపాతా లోచనప్రసారా స్తైర్దృక్ప్రేరణైః * 'కర్తృ కరణయో స్తృతీయా' ఇతి తృతీయా- 'తార కాక్ష్ణః కనీనికా' ఇ త్యమరః, శక్రాదయ ఇన్ద్రాదయోఽపి-కిముతాన్య ఇతి భావః, విజితా నిర్జితాః-స్వాయత్తీకృతా ఇత్యర్థః, తాస్తు కామిన్యః - కథమబలాః కుతో దుర్బలాః-కింతు ప్రబలా ఏ వేత్యర్థః, వీక్షణమాత్రే ణై వేన్ద్రాద్యుజ్జయినీనాం బలిష్ఠత్వం కిం వక్తవ్యమ్-అత ఏతాసాం దౌర్బల్య ప్రతిపాదకాః కవయ ఏవ దుర్బలవాచో న తు తా ఇతి భావః.

అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థసమర్థకత్వా ద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గ మలఙ్కారః - 'హేతో ర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలిఙ్గ ముదాహృతమ్' ఇతిలక్షణాత్. వసన్తతిలకావృత్తమ్.

టీ. యే=ఏవరు, (కవివరులు) తాః కామినీః = ఆయువతులను, అబలాః ఇతి= అబలలు (బలములేనివారు) అని, నిత్యం = ఎల్లప్పుడును, ఆహుః=చెప్పుదురో, తే కవివరాః=ఆకవీంద్రులు, నూనం=నిజముగా, విపరీతవాచః హి=తప్పుడుమాట (కూఁత) లు గలవారుసుమా! యాభిః=ఏస్త్రీలచేత, విలో... పాతైః-విలోలతర=మిక్కిలిక పలునట్టి, తారక=నల్లగ్రుడ్డులుగల్గు, దృష్టిపాతైః = చూపుప్రేటులచేత, శక్రాదయః అపి=ఇంద్రాదులు సైతము, విజితాః=గెలువఁబడిరో, తాః=ఆస్త్రీలు, అబలాః కథం=అబలలు (బలములేనివారు) ఎట్లు (అగుదురు.)

'ప్రాప్తముక్తౌ తు మోచితః' ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః, అతః హే తన్వి - ఇత్థముక్త ప్రకారేణ, తేవపుః శరీరం, ప్రశాన్తం ప్రసన్నమ్ - వైరాగ్యసాధనసంపత్తిమ దపీతి యావత్ * 'వా దాన్త' ఇత్యాదినా నిపాతః, నోఽస్మాకం, రాగ మనురక్తిమ్ - సమ్భోగాభిలాష మే వేతి యావత్, కరోతి ఉత్పాదయతి - న తు వైరాగ్య మితి విరోధః - స చోక్తరీత్యా ఆభాసితత్వా ద్విరోధాభాసోఽలఙ్కారః - 'ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇష్యతే' ఇతి లక్షణాత్, స చ శ్లేషప్రతిభోత్థాపిత ఇతి తయోః రఙ్గాఙ్గిభావేన సంకరః; లోచనే అన్తర్వక్త్రి మి త్యత్ర * ప్రగృహ్యత్వాత్ప్రకృతిభావః * 'ఈదూదేద్ద్వివచనం ప్రగృహ్యమ్' ఇతి ప్రగృహ్యసంజ్ఞా. శార్దూల విక్రీడితమ్.

టీ. హేతన్వి=ఓకృశాంగీ, తే=నీయొక్క, కేశాః=వెండ్రుకలు, సంయమినః= చక్కని నియమముగలవి (ముదిగలవి అని వాస్తవార్థము), లోచనే అపి=కన్నులును, శ్రుతేః=వేదముయొక్క (చెవియొక్క), పరం=ఉత్తమమైన, పారం=తుదను, గతే= పొందినవి. (అనఁగా వేదాంతమును (ఉపనిషత్తులను) పఠించినవి-చెవి యవతలియంచు వఱకు వ్యాపించినవి-మిక్కిలి వాలుగన్నులనుట.) వక్త్రం=నోరు, అంతః=లోపల, స్వభావశుచిభిః - స్వభావ=ప్రకృతిచేతనే, శుచిభిః=పవిత్రులైన (తెల్లనైన), ద్విజానాం= బ్రాహ్మణులయొక్క (పంతములయొక్క), గణైః=సమూహములచేత, కీర్ణం=వ్యాప్తమైనది (సహజముగ పవిత్రులగు బ్రాహ్మణులసంఘముచేఁ జుట్టుకొనఁబడినది—సహజముగ తెల్లని పలువరుసగలది). ఇమౌ=ఈ, వక్షోజకుంభౌ=చనుగింఢ్లు, ముక్తానాం=ముక్తుల (పుణ్యపురుషుల)యొక్క (ముత్యములయొక్క), సత...చిరౌ-సతత=ఎల్లప్పుడు, అధివాస=కాపురము (ఉనికి)చేత, రుచిరౌ=ప్రకాశించునవి. ఇత్థం=ఇట్లు, తే=నీయొక్క, వపుః=శరీరము, ప్రశాంతం అపి=శాంతిని (విరక్తిని) బొందినదైనను, నః=మాకు, రాగం ఏవ=అనురాగమునే, కరోతి=చేయుచున్నది.

ఓకాంతా ! నీకేశములు సంయములు (చక్కనినియమంబుగల వి). నీకన్నులో శ్రుతిపారంగతములై యున్నవి (ఉపనిషద్విచారము చేయునవిగనున్నవి). నీనోటిరంధ్రమును స్వభావశుద్ధద్విజగణములతోఁ గూడియున్నది (చక్కనినడతగల బ్రాహ్మణగణములతోఁ గూడియున్న ది). ఈనీకుచకుంభములును ముక్తుల కెల్లప్పుడునికియై యున్నవి (జీవన్ముక్తుల కెల్లప్పుడు తావరమై వెలయుచున్నది). ఓసన్ననిమైదీఁగగలదానా! నీమే సిట్లు శాంతమైయున్నను (వైరాగ్యసాధనసంపత్తిగలదిగ నున్నను)

క. తెలియనిమనుజుని సుఖముగఁ
దెలుపం గగు సుఖతరముగఁ • దెలుపఁగ వచ్చున్
దెలిసినవానిం దెలిసియుఁ
దెలియనినరుఁ దెల్ప బ్రహ్మ • దేవునివశమే.

అవ. "మూర్ఖుని మెప్పించుట యశక్యము" అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రసహ్య మణి ముద్ధరే న్మకరవక్త్రదంష్ట్రాన్తరా
త్సముద్ర మపి సంతరే త్ప్రచలదూర్మిమాలాకులమ్,
భుజఙ్గ మపి కోపితం శిరసి పుష్పవ ద్ధారయే
న్నతు ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచిత్త మారాధయేత్. 3

వ్యా.—అథ ద్వాభ్యాం మూర్ఖజనచిత్తస్య దురారాధ్యతా మాహ—ప్రసహ్యేతి—మకరః శింశుమారాఖ్యో జలగ్రాహవిశేషః - తస్య వక్త్రే వదనగహ్వరే - దంష్ట్రాణాం నిశితాగ్రదశనవిశేషాణామ్ - అన్తరాత్ అన్తరాళాత్ - అతిసంకటా దిత్యర్థః, ప్రసహ్య బలాత్కారేణ, మణిం రత్నం - దురుద్ధర మపీతి భావః, ఉద్ధరే దుద్ధర్తుం శక్నుయాత్, జన ఇతి శేషః, కేనచి దవధానే నానయే దిత్యర్థః, తథా ప్రచలన్తో దోలాయమానాః - యే ఊర్మయ స్తేషాం - మాలాభిః పరమ్పరాభి - రాకులమ్ ఉల్లోలోజ్జృమ్భిత మి త్యర్థః, సముద్ర మపి - దుస్తరమ పీతి భావః, సంతరేత్ సమ్యక్ తరితుం శక్నుయాత్ - కేనచి త్ప్లవనసాధనే నేతి భావః, లఙ్ఘయే దితి పాఠే హనుమా నివ కేనచి చ్ఛక్తివిశేషేణ లఙ్ఘితుం శక్నుయా దిత్యర్థః, తథా కోపితం సంజాతకోపం - కోపవశాత్ సఫూత్కారం జిహ్వాయా సృక్వప్రాన్తా లేలిహాన మిత్యర్థః - 'త దస్య సంజాతం - తారకాదిభ్య ఇత జ్' తీత చ్ప్రత్యయః - తారకాది రాకృతిగణః, భుజఙ్గం సర్ప మపి - దుర్ధర మపీతి భావః, శిరసి కేశపాశే, పుష్పేణ తుల్యం పుష్పవత్ - పుష్పస్రజ మి వే త్యర్థః - 'తేన తుల్యం క్రియా చే ద్వతి' రితి వతిప్రత్యయః, ధారయేత్ ధారయితుం శక్నుయాత్ - మణిమన్త్రాదిసాధనే నేతి భావః, కిం తు ప్రతినివిష్ట మభినివేశాక్రాన్తం - దురాగ్రహావిష్టమతి యావత్ - మూర్ఖజనస్య దుర్విదగ్ధస్య - చిత్తం, నారాధయేత్ ఆరాధయితుం సమాధాతుం న శక్నుయాత్ - ఉపాయాలాభా దితి భావః, మకరదంష్ట్రాన్తరస్థ మణ్యుద్ధరణాదిప్రాయం మూర్ఖజనచిత్తసమారాధన మితి శ్లోకార్థః.

టీ. మకర...తరాత్ =మకర = మొసలియొక్క, వక్త్ర=నోటిలోని, దంష్ట్రా= కోఱలయొక్క, అంతరాత్ =నడుమనుండి, ప్రసహ్య=బలాత్కారముగా (అనఁగా:

మిగుల నొప్పించి యనుట), మణిం=ముత్యమును, ఉద్ధరేత్=పెకలించినను పెకలించును. ప్రచ...కులం-ప్రచలత్=మిక్కిలి కదలుచున్న, ఊర్మి=తరంగములయొక్క, మాలా=పంక్తులచే, ఆకులం=కలతనొందిన (అనఁగా: ఎట్టియీతగానికిని బ్రవేశింప నశక్యమనుట), సముద్రమపి=సముద్రమునైనను,సంతరేత్=దాఁటినను దాఁటవచ్చును. కోపితం = (కఱచి చంపునట్లు) కోపముగలిగింపఁబడిన, భుజంగమపి=పామునుసైతము, శిరసి=తలయందు, పుష్పవత్=పుష్పమువలె, ధారయేత్=ధరించినను ధరింపవచ్చును. (కాని) ప్రతి...చిత్తం-ప్రతినివిష్ట = మొండిపట్టుపట్టిన, మూర్ఖజన=మోటకు మానిసియొక్క, చిత్తం=మనస్సును, నారాధయేత్=సేవింపఁ (ఒప్పింపఁ) జాలఁడు.

మొసలినోటిలోని కోఱలనడుమనుండు రత్నము (ముత్యము) నైనను ప్రయత్నించి బయటికిఁ దీయవచ్చును. పెద్దయలలుగల సముద్రమునైనను దాఁటవచ్చును.కోపముచేత బుసవెట్టు పామునైనను పూలదండవలె శిరమునఁ దాల్చవచ్చును; కాని దురాగ్రహముచేత మూర్ఖుఁడయినవానిమనమును సమాధానపెట్టుట సాధ్యముకాదు.

చ. మకరముఖాంతరస్థ మగు•మానికముం బెకలింప వచ్చుఁ బా
యక చెలఁదూర్మికానికర • మైనమహోదధి దాఁట వచ్చు మ
స్తకమున బూవుదండవలె • సర్పము నైన ధరింప వచ్చు మ
చ్చిక ఘటియించి మూర్ఖజన• చిత్తముఁ దెల్ప నసాధ్య మేరికిన్.

అవ. పైవిషయమునే ప్రకారాంతరముగ వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. లభేత సికతాసు తైల మపి యత్నతః పీడయన్
పిబేచ్చ మృగతృష్ణికాసు సలిలం పిపాసార్దితః,
కదాచి దపి పర్యటన్ శశవిషాణ మాసాదయే
న్నతు ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచిత్త మారాధయేత్. 4

వ్యా. ఏవం దుర్లభవస్తుసాధనే దుష్కరకార్యకరణే చ సంభావనయా శక్తిరుక్తా, న మూర్ఖచిత్తప్రసాధనే; ఇదానీ మత్యన్తదుర్లభవస్త్వపి ప్రసాధయితు న్న తు తచ్చిత్త మిత్యాహ.—లభేతేతి.—యత్నతః కుతశ్చి త్ప్రయత్నాత్-పఞ్చమ్యాస్తసిల్, పీడయన్ కేనచి ద్యన్త్రేణ సమ్మర్దయన్, సికతాసు వాలుకాస్వపి - కాలత్రయేఽప్యత్యన్తస్నేహానధికరణభూతాస్వ పీతి భావః, తైలం స్నేహం, లభేత లబ్ధుం శక్నుయాత్ - 'స్నేహానే తైల' మి త్యనుశాసనా న్నాత్ర తిలసంబన్ధిత్వాశఙ్కా కర్య

మాకు రాగమునే (సంభోగాభిలాషనే) కల్గించుచున్నది. ఇది యొక్క వింతగదా (శాంతులకడఁజేరిన వారికి వైరాగ్యము గలుగవలసియుండఁగా, సంభోగాభిలాష గలిగించుట యనునది విరోధము). ఓతన్వీ! నీ నెఱికురులు ముడివేయఁబడియున్నవి. నీకన్నులు చెవితుద నొందుచున్నవి. నీవదనంబునఁ దెల్లనిపల్వరుస లున్నవి. నీగుబ్బపాలిండ్లు ముత్తెపుసరులతో నెల్లప్పుడు వెలయుచున్నవి. నీశరీర మిట్లు తేటదనము గలిగియుండుటచే మాకు రాగమును గలిగించుట వింతగాదు. అని పరిహారము.

ఈశ్లోకమున స్త్రీశరీరము శాంతమయ్యు రాగజనకంబుగా నున్నదనుటచే విరోధము. అది పైఁజెప్పినతీరున నాభాసితమగుటచే విరోధాభాసాలంకారము. సంయమి, శ్రుతి, ద్విజాదిపదములకు శ్లేషము చెప్పుటచే రెంటికిని సంకరము.

ఉ. వావిరిఁ గన్నుదోయి శ్రుతిపారగ మెంతయు సంయముల్ కురుల్
భావశుచి ద్విజప్రకరభాజన మెన్న ముఖాంతరంబు ము
క్తావళిరమ్యముల్ కుచము లక్కట యిట్లు ప్రశాంత మయ్యు రా
జీవదళాక్షి మేను విరచించుచు నున్నది మాకు రాగమున్.

శ్లో. ముగ్ధే ధానుష్కతా కేయ మపూర్వా త్వయి దృశ్యతే,
యయా విధ్యసి చేతాంసి గుణై రేవ న సాయకైః. 13

వ్యా.—ముగ్ధ ఇతి.—ధనుః ప్రహరణ మస్యధానుష్కః ధన్వీ*' ప్రహరణమ్' ఇతి ఠక్* 'ఇసుసుక్తాన్తా త్కః - ని. 'ధన్వీ ధనుష్మా న్ధానుష్కః' ఇ త్యమరః - తస్య భావ స్తత్తా, హే ముగ్ధే సున్దరి-ని. 'ముగ్ధస్సున్దరమూఢయోః' ఇ త్యమరః-యద్వా హే ఉదయద్యౌవనభావే, త్వయ్యపూర్వా అదృష్టచరా-అసాధార ణీతి యావత్ - ధానుష్కతా దృశ్యతే, ఇయం ధానుష్కతా, కా కీదృశీ - న జ్ఞాయత ఇత్యర్థః, కుతః - యయా ధానుష్కతయా హేతునా, చేతాంసియువజనమనాంసి-దుర్లక్ష్యాణీతి భావః, గుణా మార్ద్వ్య-రూపయౌవనాదయశ్చ-తైరేవ, విధ్యసి సంప్రహరసి, సాయకైః బాణై స్తు, న విధ్యసి, యతః లోకే ధానుష్కాః ప్రౌఢా ఏవ సులక్ష్యా న్యేవ లక్ష్యాణి బాణై రేవ విధ్యన్తి, త్వం తు ముగ్ధాఽపి దుర్లక్ష్యా ణ్యపి లక్ష్యాణి మార్వీభి రేవ విధ్యసీతి కృత్వా త్వదీయధానుష్కతాయా అపూర్వత్వా దక్షేయత్వ మితి భావః; స్త్రీణాం రూపయౌవనగుణసమ్పత్తి రేవ పరప్రహరణసాధన మితి ఫలితార్థః.

అత్ర పూర్వవాక్యార్థస్యోత్తరవాక్యార్థసమర్థితత్వా ద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గమ్; తచ్చ గుణయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తినిర్వ్యూఢమి త్యనయో రఙ్గాఙ్గిభావేన సంకరః; తేన చ ప్రసిద్ధా ద్ధానుష్కా దుపమానా దుపమేయభూతముగ్ధాయా ఆధిక్యప్రతీతే ర్వ్యతిరేకో వ్యజ్యత ఇ త్యలఙ్కారే ణాలఙ్కారధ్వనిః. అనుష్టుప్.

టీ. హేముగ్ధే=ఓపిల్లా! (ముద్దరాలా!) యయా=దేనిచేత, చేతాంసి=మనస్సులను, గుణైః ఏవః=అల్లెత్రాడులచేతనే (రూపలావణ్యాది గుణములచేతనే), ధ్యసి=వేధించుచున్నావో, సాయకైః=బాణములచే, న(విధ్యసి)=వేధింపవో, (అటువంటి) అపూర్వా = మునుపెక్కడలేని, ధానుష్కతా = విలునేర్పరితనము, త్వయి=నీయందు, దృశ్యతే = కనఁబడుచున్నది, ఇయంకా=ఇదియెట్టిది?

ఓ ముద్దరాలా ! నీయెడ క్రొత్తదైన విలుకానితనము గన్పట్టుచున్నది. లోకంబునఁ బ్రోడలగు విలుకాండ్రు చక్కఁగాఁ గనఁబడులక్ష్యవస్తువులనే బాణములతోఁ గొట్టుదురు. నీవన్నవో ముగ్ధవయ్యుఁ (మూఢవయ్యు, అంగగత్తెవయ్యు) గంటికిఁ గనఁబడని లక్ష్యములగు మనస్సులను గుణములచేతనే (అల్లెత్రాటిచేతనే, సౌందర్యాదిగుణములచేతనే) గొట్టుచున్నావు. ఇది నింతగదా. (అనఁగానీవు నీసౌందర్యాది గుణంబులచే మామనస్సులను ఆకర్షించుచున్నావు అని సమాధానము.)

క శరములచే భేదింపక, నిరతముఁ జేసెదవు హృదయనిర్భేదము భా
సురగుణములచే నద్భుత, కరచాపప్రౌఢి నీకె కలదు లతాంగీ.

శ్లో. సతి ప్రదీపే స[1]త్యగ్నౌ సత్సు తారా[2]రవీన్దుషు,
వినా మే మృగశాబాక్ష్యా తమోభూత మిదం జగత్. 14

వ్యా.—స తీతి.—ప్రదీపే అర్థప్రకాశదీప్తార్చిషి,సతి విద్యమానేఽపి,అగ్నౌ తథా భూతే వహ్నౌ, చ స త్యపి,[1]'సత్యర్కే' ఇతి పాఠే త్రిలోకప్రకాశకేసూర్యే,స త్యపి,తథా తారా [2]మణీన్దుషు తిమిర నిరాసకత్వేన ప్రసిద్ధేషు నక్షత్రపద్మరాగాదిమాణిక్యచన్ద్రేషు, సత్స్వపి, తథా ప్రసిద్ధయా పూర్వానుభూతయా వా, మృగశాబస్య బాలహరిణ స్యేవాక్షిణీ యస్యా స్తయా, ప్రియతమయా వినా *'బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాఙ్గా త్షచ్' * 'షి ద్గౌరాదిభ్య శ్చ' ఇతి జీష్ - ఇదం జగ, న్మేమమ, తమోభూతమన్ధకారమయమ్, లక్ష్యత ఇతిశేషః, తస్యా ఏవ మమ నయనజ్యోతిష్ట్వా దితి భావః,

అ త్ర్యాన్ధకార నిరాకరణ సమర్థత్వేన ప్రసిద్ధే ప్రదీపాది కారణసముదాయే స త్యపి తన్నిరాసరూప కార్యానుత్థానా ద్విశేషోక్తి రలంకారః - 'త త్సామగ్ర్యే మనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యతే' ఇతి లక్షణాత్; తథా ప్రదీపాదిసద్భావేఽపి తమోభూతత్వమితి విరోధ శ్చ వ్యజ్యతే; తేన చాస్య మహామోహాన్ధత్వం వస్తు గమ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. ప్రదీపే=దీపము, సతి=ఉన్నను, అగ్నౌ=నిప్పు, సతి=ఉన్నను, తారా రవి ఇందుషు = చుక్కలు, సూర్యుఁడును, చంద్రుఁడును, సత్సు=ఉన్నను, మృగశాబ అక్ష్యావినా = లేడిపిల్ల కన్నులవంటి కన్నులుగలది (నా ప్రియురాలు) లేక, ఇదం=ఈ, జగత్=లోకము, తమోభూతం = చీఁకటియైనది.

పగటిపూట వెలుఁగునిచ్చుటకు సూర్యుఁడును, రాత్రులందు చంద్రుఁడు, నక్షత్రములు, అగ్ని హోత్రుఁడు, దీపము మొదలగు వస్తువు లున్నను, ఆలేడిపిల్లకన్నులంబోలు కన్నులుగల యామగువ లేమిచే నీజగమెల్ల నిరులు గ్రమ్మి యున్నట్లు తోఁచుచున్నది. ఆకాంతయే నాకంటికి వెలుతురు నిచ్చినది కావున నదిలేక నేను జడుఁడనై యున్నాను. అని యొకకాముకుఁడు తనచెలికానితోఁ జెప్పుకొనెను.

ఆ. పెక్కుదివియ లున్న ♦ జక్కవచెలి యున్న
రిక్కరాయఁ డున్నఁ ♦ జుక్క లున్నఁ
జిన్నిలేడిచూడ్కి ♦ చేడియ నెడఁబాయు
నప్పు డంధకార ♦ మయ్యె జగము.

శ్లో. ఉద్వృత్తః స్తనభార ఏష తరళే నేత్రే చలే భ్రూలతే
రాగాధిష్ఠిత మోష్ఠపల్లవ మిదం కుర్వన్తు నామ వ్యథామ్,
సౌభాగ్యాక్షరపఙ్క్తికేవ లిఖితా పుష్పాయుధేన స్వయం
మధ్యస్థాఽపి కరోతి తాప మధికం రోమావళిః కేన సా. 15

వ్యా.— ఉద్వృత్త ఇతి.—ఉద్వృత్తోఽత్యన్తవర్తులః ఉత్పథగత శ్చ, ఏష ఇతి పురోవర్తినో హస్తనిర్దేశః, స్తనభారశ్చ, తరలే లీలావిలోలే-చపలే చేతి గమ్యతే, నేత్రే, చలే రేచితాది విలాస చఞ్చలే స్థిరత్వవిహీనే చ, భ్రూలతే చ, రాగేణ లౌహిత్యేన మాత్సర్యేణ - చాధిష్ఠితమ్ - తద్వ్యాయిష్ఠ మిత్యర్థః - ని 'రాగ శ్చ రక్తే మాత్సర్యే క్లేశాదౌ లోహితేషు చ' ఇ త్యుభయ త్రాపి విశ్వః శాశ్వత శ్చ, ఇద మితి

నిర్దేశః,ఓష్ఠపల్లవం అధరకిసలయం, చే త్యేతానీతి శేషః, వ్యథాం మనఃపీడాం,కుర్వన్తు, నా మేతి కుత్సాయామ్, ఖలానాం పరపీడాకరణస్య స్వాభావికత్వాదితి భావః; కిం తు పుష్పాయుధేన కామదేవేన, స్వయం స్వహస్తేన, లిఖితా, సౌభాగ్యాక్షర మాలికా సౌభాగ్య వ్యఞ్జక పుణ్యవర్ణ పఙ్క్తి రివ స్థితే త్యుత్ప్రేక్షా, తథా, మధ్యస్థా అవలగ్న ప్రదేశవిలగ్నా తటస్థాఽపి, సా రోమావలిః రోమరాజిః, కేన వా హేతునా, అధికం, తాపం కరోతి మన స్సంతాపయతి, విశిష్టతటస్థస్య పరసంతాపకరణానౌచిత్యా దితి భావః.

అత్ర పూర్వార్ధే ఉద్వృత్తత్వాదిపదార్థానాం శ్లేషభఙ్గ్యా స్వాభావ్యేన చ విశేషణగత్యా పీడాకరణం పదార్థం ప్రతి హేతుత్వకథనా త్పదార్థహేతుక మేకం కావ్యలిఙ్గమ్; ఉత్తరార్ధేతు తటస్థపదార్థస్య శ్లేషభఙ్గ్యైవ కేన సంతాపయ తీ త్యాక్షేపపదార్థం ప్రతిహేతుత్వకథనా దపరం చ; తచ్చోక్తోత్ప్రేక్షయా సాపేక్షితత్వా త్సంకీర్ణమ్; త త్పూర్వవాక్య కావ్యలిఙ్గేన నైరపేక్ష్యా త్సంసృజ్యత ఇ త్యనయోః సజాతీయసంసృష్టిః; ఏతేన స్తనభారాదే ర్లోకోత్తరలావణ్యసంపన్నత్వ మత్యన్తజనస మ్మోహకత్వేన సూచ్యతే. శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్.

టీ. ఉద్వృత్తః=మదించిన (పైకి ఉబికి గుండ్రనై యున్న), ఏషః స్తనభారః= ఈచనులబరువు (అన్గా: బరువయినచనులు), తరళే=చపలములయిన(అందములయిన), నేత్రే=కన్నులు, చలే=చంచలములైన, భ్రూలతే=బొమతీఁగలు, రాగా...తమ్-రాగ= మచ్చరముచే (ఎఱుపుచే),అధిష్ఠితం=పొందఁబడిన, ఇదం ఓష్ఠపల్లవం=ఈమోవిచిగురు, వ్యథాం=కష్టమను, కుర్వన్తునామ=చేసినను చేయునుగాక. పుష్పాయుధేన=మన్మథుని చేత, స్వయం=తనంతటనే, లిఖితా=వ్రాయఁబడిన, సౌ...క్తికా ఇవ - సౌభాగ్య= వెనిమిటి ప్రేమించుటయొక్క (తన్ను ప్రియుఁడు నిష్కపటముగఁ బ్రేమించెనని తెలుపునట్టి), అక్షరపంక్తికా ఇవ (స్థితా) = అక్షరములబంతివలె నున్న, సారోమా వళిః=ఆనూఁగారు, మధ్యస్థాఅపి=(ఏపక్షమునను జేరక) తటస్థముగనున్నను (నడుము మీఁదనున్నదయ్యును), కేన=దేనిచేత, అధికం = మిక్కిలి, తాపం=సంతాపమును, కరోతి=చేయుచున్నది ?

ఈ యుద్వృత్తమయిన (గర్వించిన; అని బాహ్యార్థము, గుండ్రనైన; అని అంతరార్థము) చనుల బరువును, ఈచపలములైన (నిలుకడ లేని;బా.కదలుచుండు=అంత.)ఈచంచలములయిన కనుబొమలును,రాగ ములుగల(మచ్చరముగలదగు;అనిబా.ఎఱుపుగల;అని అంత.)పెదవియు

వ్యథనుగలిగించినను గలిగింపనీ. మన్మథుండు స్వయముగా వ్రాసిన సౌభాగ్యమును దెల్పునక్షరపంక్తియో యనఁదగిన యీనూఁగారు మధ్యస్థమయినను (త్రిన్ననిదై యున్నను; బా. నడుమనున్నను; అంత.) మీఁదు మిక్కిలిగాఁ దాపంబుగలిగించుచున్నది. ఏకారణముచేతనో తెలియకున్నది. లోకంబునఁ గర్వచాపలద్వేషాదిగుణములుగలవారు పరులకు హానిచేయుట సహజమే. నెమ్మదిగలవాఁడు గూడ నొరులను బాధించుట యాశ్చర్యకరంబుగా నున్నది. నీచనుల యుబ్బును, అదరుపాటును, బెళుకు కనులచూడ్కులును, నీకనుబొమ్మలలీలలును, నీయెఱ్ఱని కెమ్మోవి చిగురును మనమునకు వ్యథను గలిగించుచున్నవి. వీనియన్నిటికంటె నెక్కువగా మరుఁడు వ్రాసినయక్షరములబంతియో యనఁదగు నీనూఁగారు నన్ను మదనానిలసంతప్తునిఁ జేయుచున్నది నీయెడ మరులు గలిగి, నిన్నుఁబొందుటకు వీలుగామిచే న న్నీయంగములెల్ల వెతలఁద్రోయుచున్నవి. నన్ను దయతోఁ జూచి నీతోడిపొందును గ్రహింపుము

చ. గరువపుఁజన్నులుం బెళుకుఁగన్నులు నిల్కడలేని కన్బొమల్
మురియుచు నెఱ్ఱవాఁజిగిమోవియుఁ దాపముఁజేయఁగాఁ దగుఁ
స్మరలిఖితోరుభాగ్యలిపిజాల మనం దగి మధ్యవర్తియై
పరఁగినరోమరాజియును బాయక తాపముఁ జేయ నాయమే

శ్లో. ముఖేన చంద్రకాన్తేన మహానీలైః శిరోరుహైః,
కరాభ్యాం పద్మరాగాభ్యాం రేజే రత్నమయీవ సా. 16

వ్యా.—ముఖేన ఇతి.—చన్ద్రకాన్తేన ఇన్దుసున్దరేణ చన్ద్రకాన్తమణిరూపేణ చేతి గమ్యతే, ముఖేన చ, మహానీలై రతిమేచకైః సింహలద్వీపసంభవేన్ద్రనీలైశ్చ-శిరోరుహైః కున్తలైశ్చ - 'సింహల స్యాకరోద్భూతా మహానీలా స్తు తే స్మృతాః' ఇతి భగవా నగస్త్యః, తథా పద్మస్య రాగ ఇవ రాగో యయో స్తా, తాభ్యాం పద్మరాగరూపాభ్యాం చ, కరాభ్యామ్, సా సున్దరీ, రత్నమయీ రత్నరూపేవ, రేజే * 'తత్ప్రకృతవచనే మయట్' * 'టిడ్ఢాణఞ్-' ఇత్యాదినా ఙీప్. అనుష్టుప్.

టీ. చంద్రకాంతేన=చంద్రునివలె నంటమైన (చంద్రకాంతమణియైన, అని మఱియొక యర్థము), ముఖేన=ముఖముచేతను, మహానీలైః=మిక్కిలి నల్లనైన (ఇంద్రనీలమణులైన), శిరోరుహైః=తలవెండ్రుకలచేతను, పద్మరాగాభ్యాం=తామరలయొఱుపు

వంటి యెఱుపుగలవైన (కెంపులయిన), కరాభ్యాం=చేతులచేతను,సా=ఆకాంత, రత్న మయీ ఇవ=మణులచేఁ జేయఁబడినదియో యన, రేజే=ప్రకాశించెను.

చంద్రకాంతమణిరూపమైన మోమును, గొప్పనీలములరూపు దాల్చినకురులును, పద్మరాగమణిరూపములైన కరంబులు గలది యగు టంజేసి, యీచెలువ రత్నమయమై యున్నట్లు గానిపించెను. ఆసుందరి యొక్క మోము చందురునిమాడ్కి మనోహరముగను, నెఱికురులు మిక్కిలి నల్లవిగను, హస్తములు తామరపూవులమాడ్కి నెఱ్ఱగను నున్నవి.

తే. మిగుల శశికాంత మైననెమ్మోముచేత
నెఱి మహానీలరుచు లైన నెఱులచేత
జలజరాగము లయినహస్తములచేత
రత్నమయ మనఁ గామినీరత్న మమరె.

శ్లో. గురుణా స్తనభారేణ ముఖచన్ద్రేణ భాస్వతా,
శనైశ్చరాభ్యాం పాదాభ్యాం రేజే గ్రహమయీవ సా. 17

వ్యా.—గురుణేతి.—గురుణాదుర్భరేణగీష్పతిరూపేణచ-ని. 'గురు స్తుగీష్పతౌ శ్రేష్ఠే గురౌ పితరి దుర్భరే' ఇత్యుభయత్రాపి శబ్దార్ణవే, స్తనభారేణ చ, భాస్వతా ప్రకాశవతా భాస్కరేణ చ - ని. 'భాస్వాన్ భాస్కరసూర్యయోః' ఇతి విశ్వః, ముఖ మేవ చన్ద్రస్తేన చ, శనైశ్చరాభ్యాం మన్దగమనాభ్యాం శనైశ్చరాఖ్యగ్రహాభ్యాం చ, పాదాభ్యాం చ సా గ్రహమయీవ రేజే, ప్రక్రియాతు పూర్వవత్.

అత్ర శ్లోకద్వయేఽపి శ్లేషమహిమ్నా రత్నమయత్వగ్రహమయత్వోత్ప్రేక్ష ణాత్ శ్లేషసంకీర్ణేయ ముత్ప్రేక్షా; తయా చాస్యా లోకోత్తరాకార రూప లావణ్య సౌన్దర్య కాన్తివిశేష భాగ్య సౌభాగ్యాది సకలకల్యాణగుణాభిరామత్వం గమ్యతే; ఏత చ్ఛమదీయశృఙ్గారశృఙ్గాటకే రుక్మిణీవల్లభవ్యాఖ్యానే 'నిధిమయీ గ్రహమయీ' ఇత్య త్ర విస్తరేణ ప్రపఞ్చిత మితీహోపరమ్యతే. అనుష్టుప్.

టీ. గురుణా=గొప్పదియైన,(బృహస్పతియైన, అనియర్థాంతరము), స్తనభారేణ= చనులబరువుచేతను, భాస్వతా=కాంతిగల (సూర్యుఁడయిన), ముఖచంద్రేణ=ముఖము అనెడి చంద్రునిచేతను, శనైశ్చరాభ్యాం = మెల్లగనడచు (శనైశ్చరులయిన), పాదా భ్యాం=అడుగులచేతను, సా=ఆకాంత, గ్రహమయీ ఇవ = గ్రహరూపిణియో యన

(అనఁగా: బ్రహ్మగ్రహములచేతనే యామెయవయవముల నిర్మించెనోయనునట్లు), రేజే =ప్రకాశించెను.

స్తనభారమనెడి గురువును, వెలుఁగుగలవాఁడగు ముఖమనెడి చంద్రుఁడును, శనైశ్చరము లగుపాదంబులను గలది యాటవలన నాసుందరి గ్రహమయి యుండునట్లు మెఱయుచుండెను. అమగువ యొక్క మోము చంద్రునివలెను, స్తనములు మిక్కిలి బరువుగలవిగను, పాదములు తిన్ననినడక గలవిగాను నుండెను.

క. గురు వగుకుచభారంబును
సరసకళాభాస్వదాస్యచంద్రుండు శనై
శ్చరము లగుచరణములుఁ గల
కరగమన దనర్చె నౌర గ్రహరూప యనన్.

శ్లో. తస్యాః స్తనౌ యది ఘనౌ జఘనం చ హారి
వక్త్రం చ చారు తవ చిత్త కి మాకులత్వమ్,
పుణ్యం కురుష్వ యది తేషు త వాస్తి వాఞ్ఛా
పుణ్యై ర్వినా నహి భవన్తి సమీహితార్థాః 18

వ్యా.—తస్యాఇతి.—తస్యాస్తరుణ్యాః స్తనౌ,ఘనౌ నిబిడౌ యద్యపి,జఘనం కటిపురోభాగ శ్చ, హారి మనోహారి యద్యపి-సి. 'స్త్రీకట్యాః క్లీబేతు జఘనం పురః' ఇ త్యమరః, వక్త్రం చ చారు మనోజ్ఞం యద్యపి, హేచిత్త, తవ, ఆకులత్వం లోలుపత్వం, కిం కిమర్థమ్-మా స్త్విత్యర్థః - తావన్మాత్రే ణాసంభవా దితి భావః, తర్హి కిం కర్తవ్య మి త్యత ఆహ-తేషు స్తనాదిషు, తవ, వాఞ్ఛా సంభోగాభిలాషః, అస్తి యది వర్తతే చేత్, తర్హి, పుణ్యం సత్కర్మ, కురుష్వ సమాచర,కుతః, పుణ్యై ర్వినా సమీహితార్థా వాఞ్ఛితార్థా, న భవన్తి హి ఖలు, జ్యోతిష్టోమాది సత్కర్మాచరణేన రమ్యాసంభోగవ త్కేనచి త్పుణ్యావిశేషేణ త వాపి త త్సంభోగః సంభవిష్య తీతి భావః. అర్థాన్తరన్యాసాలంకారః. వసన్తతిలకా.

టీ. తస్యాః=ఆపెయొక్క, స్తనౌ=చన్నులు, ఘనౌ=గొప్పవి (ఒండొకటికిదిసినవి అని కాని), జఘనంచ=మొలయును, హారి=అందమైనది, వక్త్రంచ = ముఖమును, చారు=సుందరమైనది, యది=అయినందులకు, చిత్త=ఓమనసా!, తవ=నీకు, ఆకులత్వం కిం=కలఁతయేల? తేషు=వానియందు, తవ=నీకు, వాంఛాయది=కోరికయేని, పుణ్యం=

పుణ్యమును, కురుష్వ=చేసికొనుము. (ఏలయన) పుణ్యైఃవినా=పుణ్యములు లేక, సమీహిత అర్థాః=కోరఁబడిన వస్తువులు, నభవంతిహి = కలుగవుగదా?

ఆనాతి యొక్క గుబ్బలు గొప్పవిగా నున్న నేమి? ఆయుగ్మలిపిఱుందులు మనోహరంబుగా నున్న నేమి ? ఆయతివమోము చక్కనిదిగ నున్న నేమి? ఓమనసా! నీకేల యీకలవరపాటు? నీకు వానియందుఁ గోర్కి గలదేని, తపస్సుదానము మొదలగుపుణ్యకార్యములను జేయుము. దానధర్మాదులం జేయక కోరినకోర్కి లబ్బునే. జ్యోతిష్టోమాదియాగంబుల నొనరించువారికి రంభాది తెలిగంటియన్నువలసంభోగ మబ్బినట్లు, ఏదియో పుణ్యవిశేషమున్న నే కాని యోమనసా! నీకట్టియుత్తమాంగన యొక్క సంభోగము దొరకనేరదు.

చ. సుదతిపయోధరంబు లతిసుందరముల్ జఘనంబు రమ్య మా
వదనము హృద్య మంచుఁ జలవర్తన మేటికి నీకుఁ జిత్తమా
కదలక వానిపైఁ దలఁపు గల్గినఁ బుణ్యము లాచరింపు మిం
పొదవ లభించునే సుకృతయోగము లేక సమీహితార్థముల్.

అవ. సుందరస్త్రీలవిలాసమహిమను వర్ణింపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇమే తారుణ్యశ్రీనవపరిమళాః ప్రౌఢసురత
ప్రతాపప్రారంభాః స్మరవిజయదానప్రతిభువః,
చిరం చేతశ్చోరా అభినవవికారైకగురవో
విలాసవ్యాపారాః కిమపి విజయన్తే మృగదృశామ్. 19

వ్యా.—అథ విలాసవర్ణనం నిగమయతి.—ఇమే ఇతి.—తారుణ్యశ్రియో యౌవనసంపదో - నవపరిమలా నూతన పరిమలప్రాయాః-తద్వదభివ్యఞ్జకా ఇత్యర్థః-యద్వా తారుణ్యశ్రియో - నవోఽపూర్వః - పరిమలః సౌభాగ్యవిశేషో - యేషాం తే తథోక్తాః, ప్రౌఢసురతం ప్రచణ్డరతి - స్తత్ర యః ప్రతాపః సామర్థ్యమ్ - తస్య-ప్రారమ్భా ఉపక్రమాః, స్మరస్య జగజ్జిత్వరస్య మన్మథస్య - విజయదానే - ప్రతిభువః లగ్నకాః - ని. 'స్యుర్లగ్నకాః ప్రతిభువః' ఇత్యమరః - యథా ప్రతిభువః అధమర్ణాత్ ధన ముద్ధృత్య ఉత్తమర్ణాయ దాతుం సమర్థా స్తథా ఇమేఽపి దిగ్విజయమాకృష్య స్మరాయ దాతుం సమర్థా ఇత్యర్థః, చిరం చిరకాల మారభ్య, చేతశ్చోరాః చిత్తాకర్షకాః - మనోహరా ఇతి యావత్, అభినవవికారై రాకస్మిక భయ

కమ్యానుకరణాది ప్రత్యగ్ర యౌవనవికారైః - ఏక గురవోఽత్యన్తభూయిష్ఠా, మృగ దృశాం తరుణీనాం సంబన్ధిన, ఇమే పూర్వోపవర్ణితా, విలాసవ్యాపారాః శృఙ్గారచేష్టా విశేషాః, కి మపి అనిర్వాచ్యతయా, విజయన్తే సర్వోత్కర్షేణ వర్తన్తే * 'విప రాభ్యాం జేః' ఇత్యాత్మనేపదమ్. శిఖరిణీ వృత్తమ్.

టీ. మృగదృశాం=లేడికన్నులుగలస్త్రీలయొక్క, తారు...మళాః-తారుణ్య=యౌవనముయొక్క, శ్రీ=సంపదయొక్క, నవపరిమళాః=క్రొత్తతావులను, ప్రౌఢ...రమ్భాః-ప్రౌఢసురత=కఠినరతులయందలి, ప్రతాప=నేర్పుయొక్క, ప్రారంభాః=ఉపక్రమములును, స్మర...భువః-స్మర=మన్మథునియొక్క, విజయ=గెల్పును, దాన=ఇచ్చుట యందు, ప్రతిభువః=పూఁటకాఁపులును, చిరం=బహుకాలమునుండి, చేతః చోరాః=మనసుయొక్క దొంగలును, అభి...భవః - అభినవ=క్రొత్తలైన, వికార = మనోవికారములకు, ఏకగురవః=ప్రధాన గురువులునగు, ఇమే=ఈ, విలాస వ్యాపారాః=శృంగార చేష్టలు, కిమపి = చెప్పనలవిగాకుండునట్లు, విజయన్తే=అన్నిటికన్న మిన్నలైయున్నవి.

లేడి కన్నులంబోలు కన్నులుగల చెలువలయొక్క యీశృంగార చేష్టలు జవ్వనముచేఁ గడుమెఱయుననియు, విస్తారమగు మరుకేళి సల్పుటయందుఁగల నేర్పునకుఁ బ్రారంభదశను దెల్పునవియు, మరునికి గెల్పునొసఁగుటకుఁ బూఁటకాఁపులును,విడుపక కాముకులడెందములను జూఱగొనునవియు, క్రొత్తక్రొత్తసింగారంపువికారములను బాగుగ నేర్పఁగలవియునై యింతింతనరానిమహిమతోఁగూడి వెలయుచున్నవి.

చ. కనఁదగు నిండుజవ్వనపుఁ • గల్మికిఁ దావులు ప్రౌఢసంగమం
బునకు నుపక్రమక్రియలు • పుష్పధనుర్జయదానదక్షవా
క్మనసిజచిత్తహారులు వి•కారనిదానము లైనకామినీ
జనులవిలాసకృత్యములు • సంతతరమ్యతరంబు లెన్నఁగన్.

అవ. కామినులయం దెక్కువ మోహము గలవానియొక్క సర్వస్వమును వా రపహరింతురని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రణయమధురాః ప్రేమోద్గారా రసాశ్రయతాం గతాః
ఫణితిభిః మృదులా ముగ్ధప్రాయాః ప్రకాశితసమ్మదాః,
ప్రకృతిసుభగా విస్రమ్భార్ద్రాః స్మరోదయదాయినో
రహసి కి మపి స్వైరాలాపా హరన్తి మృగీదృశామ్. 20

వ్యా.—ప్రణయ ఇతి.—

'విస్రమ్భే పరమాం కాష్ఠా మారూఢే దర్శనాదిభిః,
యే నాన్తరఙ్గం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యతే.'

ఇత్యుక్తలక్షణః స్నేహః ప్రణయ శబ్దేన వివక్షితః- తేన-ప్రణయేన మధురాః సంతాపహారాః- 'శీతలీక్రియతే తాపో యేన తన్మధురం స్మృతమ్' ఇతి లక్షణాత్, ప్రేమ్ణా అనురాగ విశేషేణ - ఉదారా రమ్యాః - మనోహరా ఇతి యావత్, రసాశ్రయతాం శృఙ్గారాస్పదత్వం గతాః - శృఙ్గారరస ప్రసరోల్లసితా ఇత్యర్థః, ఫణిత్యా సందర్భ విశేషేణ- † మధురాః మాధుర్య గుణయుక్తాః - అమృతప్రాయా ఇత్యర్థః, ముగ్ధప్రాయాః సౌకుమార్యభరితాః - శ్రుతిరఞ్జకా ఇత్యర్థః - ప్రకాశితో ఽభివ్యఞ్జితః - సమ్మదః సంభోగౌత్సుక్యం - యైస్తే తథోక్తాః, ప్రకృతిసుభగాః స్వభావరుచిరాః, విస్రమ్భార్ద్రా విశ్వాసపరిప్లుతాః, అత ఏవ, స్మరోదయదాయినో జితేన్ద్రియస్యాపిమన్మథోద్రేకావహాః, మృగీదృశాం సంబన్ధినః స్వైరాలాపాః నర్మోక్తయ ఇతి యావత్, రహసి కిమపి హరన్తి, యద్వా రహసి స్వైరాలాపా ఇత్యన్వయః, కిమపి హరన్తి,యద్వా అనిర్వాచ్యతయా మనోహరా భవన్తీత్యర్థః.

అత్ర శ్లోకద్వయేఽపి సమర్థసహిష్ణోః శృఙ్గారస్య పాఠసమయేఽప్యాస్వాద్యమానత్వా దన్తర్బహిఃస్ఫురణేన ద్రాక్షాపాకోఽనుసంధేయః - 'ద్రాక్షాపాకః స కథితో బహిరన్తఃస్ఫురద్రసః' ఇతి లక్షణాత్; తథా శ్లేషప్రసాదాదయో దణ్డ్యాచార్యోక్తా దశ ప్రాణాశ్చ ప్రాయేణాత్ర సన్తి, నిపుణైరున్నేయా ఇతి సంక్షేపః; ప్రకరణేఽస్మిన్ప్రాయశో నాయకా అనుకూలా దక్షిణాశ్చాఽనుసంధేయాః-'ఏకాయత్తోఽనుకూలః స్యా త్తుల్యోఽనేకత్ర దక్షిణః' ఇతి లక్షణాత్. హరిణీ వృత్తమ్.

టీ. ప్రణయమధురాః-ప్రణయ = బతిమాలుటయందు, మధురాః=మనసును కరఁగించునవియు, ప్రేమఉద్గారాః = ప్రీతినిగ్రక్కునవియు, రసాశ్రయతాం= ఆనందమునకు, లేక శృంగారరసమునకు ఉనికిపట్టగుటను, గతాః = పొందినవియు, ఫణితిమృదులాః=ముచ్చటలయందు ముద్దుగులుకునవియు, ముగ్ధప్రాయాః=గోలతనము మెండుగాఁగలవియు, ప్రకాశిత సంమదాః=తెలుపఁబడిన వలపుగలవియు, ప్రకృతి సుభగాః=పుట్టువుచేతనే సొంపైనవియు, విస్రంభఆర్ద్రాః=నమ్మకముచేత తడిసినవియు (అనఁగాఁ మిక్కిలి నమ్మకముగలవి యనుట.), స్మరో... దాయినః - స్మరఉదయ = కామోత్పత్తిని (కామవికారములను), దాయినః = కలిగించునవియు, (అగు) మృగీదృశాం=హరిణాక్షులయొక్క, రహసి=రహస్యమునందలి, స్వైర ఆలాపాః=చనవుతోడి మాటలు, కిమపి=ఇది=చెప్పనలవిగాకుండ, హరంతి=(మనస్సును) లాగుచున్నవి.

తా. లేడికన్నులమాఁద్రిఁ గదలు కన్నులుగలయంగన లేకతంబునఁ జనవుతో మాటాడుమాటలు ప్రేమచేఁ దియ్యనివియు, అనురాగమును వెలువరించునవియు, శృంగారరసమున కావరులైనవియు, మాటాడురీతిచే మధురములును, స్పష్టములు గానివియు, నిబ్బరంపుసంతసమును వెలి పుచ్చునవియు, స్వభావముచేతనే సొంపులును, నమ్మిక చే సరసములును, మన్మథవికారము గలిగించునవియునై కాముకుల యావర్ధనమును దోఁచుకొనుచున్నవి.

మ. ప్రణయశ్రీమధురంబు లుజ్జ్వలరసప్రాచుర్యముల్ ప్రేమ భూ
షణముల్ దర్శితహర్షముల్ రుచిరవిశ్వాసార్ద్రిముల్ హృద్యముల్
ఫణితిశ్రావ్యము లంగజప్రభవముల్ ప్రాణేశ్వరీవర్మభా
షణముల్ నామదిఁ గొల్లలాడెడి రహస్యక్రీడలం దెప్పుడున్.

ఇది శృంగారశతకంబున స్త్రీప్రశంస యను
ఒకటవవింశతి.

సంభోగవర్ణనము.

అవ. శృంగారము సంభోగశృంగారమని, విప్రలంభశృంగారమని ద్వివిధము. కవి సంభోగశృంగారమును మీఁద సవిస్తరంబుగా వర్ణించువాఁడై, మొదట నొకశ్లోకముచే విప్రలంభశృంగారమును వర్ణింపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విశ్రమ్య విశ్రమ్య వనే ద్రుమాణాం
ఛాయాసు తన్వీ విచచార కాచిత్,
స్తనోత్తరీయేణ కరోద్ధృతేన
నివారయన్తీ శశినో మయూఖాన్. 21

వ్యా.—అథ సంభోగవిప్రలమ్భభేదవిభిన్నయోః శృఙ్గారయో ర్మధ్యే సంభోగశృఙ్గారం సప్రపఞ్చ ముత్తరత్ర వర్ణయిష్య న్నాదౌ విప్రలమ్భ శృఙ్గార మేకేనాహ.—విశ్రమ్య ఇతి - కాచి త్తన్వీ కృశాఙ్గీ, వనద్రుమాణాం, ఛాయాసు చన్ద్రాతపరహితాధఃప్రదేశేషు- విశ్రమ్య విశ్రమ్య పునః పునః శ్రమ మపనీయ * వీప్సాయాం ద్విర్భావః-ని. 'ఛాయా త్వనాతపే కాన్తౌ'ఇతి విశ్వః, విచచార సంచచార-కేలీవనసంచారస్య విరహి జనవినోదోపాయత్వా దితి భావః, కథం భూతా సతీ? కరోద్ధృ

తేన హస్తోత్క్షిప్తేన, స్తనోత్తరీయేణకుచకుమ్భాచ్ఛాదనపటాఞ్చలేన, శశిన శ్చన్ద్రస్య, మయూఖా న్కిరణాన్-ఆతపా నితి యావత్, నివారయన్తీ నిరాకుర్వన్తీ- గ్రీష్మోష్మణో వ్యజనే నే వేతి భావః; చన్ద్రకిరణానాం విరహిణీ జనసన్తాపకరత్వా త్తన్నివారణోక్తిః; ఏతేన దశావస్థాపక్షే షష్ఠీ మన్మథావస్థా - తథా చ చతుర్థీ జాగరావస్థా - తథా ఉత్తరీయేణ శశిమయూఖానా మనివారణీయత్వ వివేకాభావా చ్చిత్తవిభ్రమప్రతీతేః కామశాస్త్రోక్త ద్వాదశావస్థాపక్షే దశమీ ఉన్మాదావస్థా సూచ్యతే- తన్వీ త్యనేనకార్శ్యావస్థా చ కథితా- తదుక్తమ్.—

‘దృఙ్ మనస్సఙ్గ సంకల్పా, జాగరః, కృశతా,ఽరతిః,
హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాన్తా, ఇత్యనఙ్గదశా దశ.’ ఇతి;

కామశాస్త్రోక్తా స్తు—

‘చక్షుః ప్రీతి, ర్మనస్సఙ్గః, సంకల్పో,ఽథ ప్రలాపితా,
జాగరః, కార్శ్య, మరతి, ర్లజ్జాత్యాగో, ఽథ సంజ్వరః,
ఉన్మాదో,మూర్ఛనం చైవ, మరణం చరమం విదుః.’ ఇతి;

ఇయం చ విరహోత్కణ్ఠితా—

‘చిరయ త్యధికం కాన్తే విరహోత్కణ్ఠితోన్మనా॥’ ఇతి లక్షణాత్.
ఉపజాతి వృత్తమ్.

టీ. కాచిత్=ఒకానొక, తన్వీ=కృశాంగి(సుందరి), వనే=ఉద్యానవనమందు, కరఉద్ధృతేన-కర=చేతితో, ఉత్ధృతేన = ఎత్తిపట్టుకొనఁబడిన, స్తన ఉత్తరీయేణ=చనుపయ్యెటచే, శశినః=చంద్రునియొక్క, మయూఖాన్ = కిరణములను, నివారయంతీ=అడ్డగించుచు, ద్రుమాణాం=చెట్లయొక్క, ఛాయాసు=నీడలయందు, విశ్రమ్య విశ్రమ్య=విశ్రమించి విశ్రమించి, విచచార=తిరిగెను.

తా. ఒకానొకకాంత ప్రియవిరహముచేఁ జిక్కినమేను గలదై, యొక్కవనంబునఁ బ్రొద్దుపుచ్చ వచ్చి యచ్చటఁ గాయుచుండు పండు వెన్నెలలతాపంబు సైరింపఁ జాలక తనపైఁటకొంగు నెత్తి యావెన్నెలలు దనపైఁ బడకుండునట్లు నివారించుచుఁ జెట్లయొక్కదట్టములైన నీడలయందు మాటిమాటి కలసటఁ దీర్చుకొనుచుఁ దిరుగుచుండెను.

చ. విరహకృశాంగి యైనఘన వేణి యొకర్తు వనంబులోపలం
దరువులనీడలందు నుచి తంబుగ మాటికి విశ్రమించి బం
థురగతి సంచరించెఁ జను దోయిని బయ్యెదకొంగుఁ గేలఁ దా
వెరవుగఁ బూని యగ్గలపు వెన్నెలకాఁకఁ దొలంగఁ జేయుచున్,

అవ. కవి సంభోగశృంగారమును వర్ణింపఁ బూని యందు బాహ్యము, ఆభ్యంతరము అను ద్వివిధశృంగారములలో మొదటిది యగు ఆలింగనాదిరూపమైన బాహ్యశృంగారమును రెండుశ్లోకములచే వర్ణింపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అదర్శనే దర్శనమాత్రకామా
దృష్ట్వా పరిష్వఙ్గరసైకలోలాః,
ఆలిఙ్గితాయాం పున రాయతాక్ష్యా
మాశాస్మహే విగ్రహయో రభేదమ్. 22

వ్యా.—అథ సంభోగ శృఙ్గారః —స చ బాహ్యాభ్యన్తరభేదేన ద్వివిధః, వాత్స్యాయనే నా ప్యస్యద్వివిధ స్యాఽపి ప్రకారాన్తరేణ ద్వివిధత్వ ముక్తమ్:—

'బాహ్య మాభ్యన్తరం చేతి సురతం ద్వివిధం స్మృతమ్,
త త్రాద్యం చుమ్బనాశ్లేషనఖదన్తక్షతాదికమ్,
ద్వితీయం సురతం సాక్షా న్నానాకరణకల్పితమ్.' ఇతి,

తత్ర ప్రథమ మాలిఙ్గనరూపం సోపస్కార మాహ ద్వాభ్యామ్—

అదర్శన ఇతి.—అత్ర యత్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారే ణాన్వయః కార్యః, అదర్శనే ప్రియతమవిషయకదర్శనాభావే సతి * క్వచి త్ప్రసజ్యప్రతిషేధేఽపి నఞ్సమాస ఇష్యతే-యథా అదర్శన మశ్రవణ మభాషణ మనుచ్చారణ మిత్యాద్యభియుక్తోక్తేః,దర్శనమాత్ర ఏవ కామోఽభిలాషో యస్యాః సా తథోక్తా-తావన్మాత్రాభిలాషి ణీత్యర్థః, తతో దృష్ట్వా,ప్రియతమ మితి శేషః, పరిష్వఙ్గసుఖే ఆలిఙ్గనజనితసుఖే - ఏకం ముఖ్యం యథా తథా - లోలా సతృష్ణా-ని. 'లోలశ్చలసతృష్ణయోః' ఇ త్యమరః-యా-ఆయతాక్షీతి శేషః, తస్యా మాయతాక్ష్యాం కర్ణా న్తవిశ్రాన్తలోచనాయాం ప్రియతమాయాం,పున రాలిఙ్గితాయాం సంపరిష్వక్తాయాం సత్యామ్, విగ్రహయోః శరీరయోః-ని. 'శరీరం వర్ష్మ విగ్రహః' ఇ త్యమరః, అభేదమ్ ఐక్యమ్, ఆశాస్మహే-తాదృగ్గాఢాలిఙ్గన సుఖ మనుభవితు మభిలషామహే ఇ త్యర్థః, త ద్యథా—'ప్రియయా స్త్రియా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తర మే వాయం పురుషః' ఇత్యాదిశ్రుతేః ప్రియతమా గాఢాలిఙ్గన పరిష్వక్తే విగలితవేద్యాన్తరత్వేన బ్రహ్మానన్దసబ్రహ్మచారి సుఖవిశేషసంభవా త్తథావిధాలిఙ్గనాశంసనం యుక్త మేవేతి భావః-తదుక్తం రతిరహస్యే—

'త త్సౌఖ్యం పరతత్త్వవేదన మహాఽఽనన్దోపమం మాదృశైః
కో వా వి న్దతి సూక్ష్మమన్మథకలావైచిత్ర్య మూఢో జనః.' ఇతి;

అన్యత్రా ప్యుక్తమ్—

'ప్రాఘాలిఙ్గన చుమ్బనామితసుఖం ప్రచ్ఛన్నవేద్యాన్తరమ్' ఇతి;
వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. అదర్శనే=చూచుట లేనప్పుడు (చూడకముందు), దర్శ...కామాః-దర్శనమాత్ర=చూచుటయందుమాత్రము, కామాః=కోరికగలవారము, (అగుదుము.) దృష్ట్వా=చూచి, పరి...లోలాః-పరిష్వంగ=ఆలింగనముయొక్క, రస=ఆనందమునందు, ఏక=ముఖ్యముగా, లోలాః=ఆసక్తిగలవారము, (అగుదుము) పునః=మరల, ఆయతాక్ష్యాం=ఆవాలుగంటి, ఆలింగితాయాం=కౌఁగిలింపఁబడఁగా, విగ్రహయోః=శరీరములకు, అభేదం=వేఱులేకుండుటకు (ఐక్యమును), ఆశాస్మహే=కోరుదుము. (ఇచట కొందఱీ రీతి నన్వయింతురు—యా=ఏది,...దర్శనమాత్రకామా=చూచుటయందు మాత్రము కోరికగలదియో,...పరిష్వంగరసైకలోలా=కౌఁగిలింతయొక్క యానందమునందు ముఖ్యముగ నాసక్తిగలదియో, (తస్యాం=ఆ,) ఆయతాక్ష్యాం...)

తా. ఒకచెలువను జూడకుండునంతవఱకు దానిదర్శనమైన మన కబ్బునా యని కోరుచుందుము. చూచినతర్వాత దానిబిగికౌఁగిలింతల యందే యాస గలిగియుందుము. ఆమచ్చెకంటి నాలింగనము చేసి కొన్నతర్వాత మారెండుమేను లెప్పటికిని వీడకుండవలెనని కోరుచుందుము.

ఉ. బాలిక నన్నుఁ గన్గొననిపట్టున దర్శనమాత్ర మబ్బినం
జాలు నటంచుఁ గోరె మది చక్కఁగఁ గన్నుల నన్నుఁ జూచి ప్రో
యాఁలు కవుంగిలింపవలె నంచుఁ దలంచెఁ దమిం గవుంగిటం
మేలుగఁ జేర్చుకొన్న నిరుమేనులు నొక్కటి సేయఁ గోరితిన్.

అవ. పుష్పమాలికలు, అగురు,గంధము మొదలగువానిని ధరించుటతోఁ గూడఁ జేసిన ప్రియాసంగమమే స్వర్గసుఖదమని వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మాలతీ శిరసి జృమ్భణోన్ముఖీ
చన్దనం వపుషి కుఙ్కుమావిలమ్,
వక్షసి ప్రియతమా మదాలసా
స్వర్గ ఏష పరిశిష్ట ఆగతః. 23

వ్యా.—ఏవం పరమానన్దానుసంధాయకత్వేన పరిష్వఙ్గ స్యాపవర్గత్వ ముక్త్వా సంప్రతి స్వర్గరూపత్వ మాహ.—మాలతీ తి.—శిరసి మాలతీ జాతి కుసుమమాలికే త్యర్థః-ని. 'సుమనామాలతీ జాతిః'-'పుష్పే జాతి ప్రభృతయః' ఇత్యుభయత్రా ప్యమరః

*'పుష్పమాలేషు బహులమ్' ఇతి లుక్, ముఖే, జృమ్భణం మదనమదజనిత జృమ్భశ్చ-ని. 'జృమ్భస్తు త్రిషు జృమ్భణమ్' ఇత్యమరః-యద్వా సంభోగౌత్సుక్య సూచక రాగ విలాసస్ఫూర్తి శ్చ, వపుషి, కుఙ్కుమావిలం కాశ్మీరజ మిశ్రితం ఘుసృణరసమసృణితం వా, చన్దనం పాటీరపఙ్కం చ, వక్షసి, మదాలసా మదేన మన్థరా, ప్రియతమా గాఢలిఙ్గితమ త్తకాశినీ చ, ఇ త్యేషోఽయం సముదాయః, స్వర్గః స్వర్గశబ్దవాచ్యః, ఆగమః ఏత ద్వ్యతిరిక్తస్వర్గాభిధాయకశాస్త్రం తు, పరిశిష్టః సదానభిజ్ఞత్వా దముఖ్యః, స్వర్గ పదవాచ్య ముఖ్యార్థ బోధకశూన్య ఇ త్యర్థః, అన్య థైత త్స్వర్గత్వే నైవ పదే దితి భావః, స్వర్గసమాన సౌఖ్యప్రదోఽయ మే వేతి పరమార్థః. రథోద్ధతా వృత్తమ్-'రాన్నరావిహ రథోద్ధతా లగౌ' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. శిరసి=తలయందు, జృంభణఉన్ముఖే=పూచుటకు సిద్ధముగానున్న, వపుషి=దేహమునందు, కుంకుమ ఆవిలం = కుంకుమపూవుతోఁగూడిన, చందనం=గందమును, వక్షసి=ఱొమ్మున, మదఅలసా=(యౌవన) మదముచే సోలుచున్న, ప్రియతమా=ప్రియురాలు; ఏషః=ఇది (భోగము), పరిశిష్టః=మిగిలినదై, ఆగతః=(ఈలోకమునకు)వచ్చిన, స్వర్గః=స్వర్గము. (స్వర్గమునందలి భోగమేయనుట.)

తా. ఏమానవుఁ డరవిరిసిన జాజిపూవులమాలను ధరించి, కుంకుమపువ్వుతోఁ జేర్చిన చందనము మేని కలఁదుకొని మనోహర యగు ప్రేయసిని ఱొమ్మునఁ జేర్చుకొనుచున్నాఁడో వాఁడీలోకంబుననే స్వర్గ సుఖంబు ననుభవించుచున్నాఁడు.

చ తలపయి మాలతీకుసుమదామము నెమ్మెయిఁ గుంకుమంబుతోఁ
గలసినకమ్మతావి విరి గందపుఁబూఁత వెడందఱొమ్మునం
దలికుఁ నీలకుంతల మదాలస నీలసరోరుహాక్షియుం
గలుగుట నింద్రభోగ మనఁగాఁ బగదే మఱి వేఱె యున్న దే.

అవ. ఇఁక సాభ్యంతరశృంగారమును వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రాఙ్మా మేతి మనా గనాగతరసం జాతాభిలాషం తతః
సవ్రీడం త దను శ్లథీకృతతను ప్రత్యస్తధైర్యం పునః,
ప్రేమార్ద్రం స్పృహణీయ నిర్భర రహఃక్రీడా ప్రగల్భం తతో
నిశ్శంకాఙ్గవికర్షణాధికసుఖం రమ్యం కులస్త్రీరతమ్. 24

వ్యా.—అ థాభ్యన్తర సంభోగం వర్ణయితు ముపక్రమతే—ప్రా గితి.—ప్రాక్ ప్రారమ్భే,మనాక్ అల్పం, మా మేతి మాస్తు మాస్త్వితి నిషేధ వచనేన,అనా

గతః అనుత్పన్నః రసోఽనురాగవిశేషో యస్మింస్తత్, మౌగ్ధ్యా దితి భావః-తతో నిషేధానన్తరం జాతోఽఙ్కురితోఽభిలాషో వాఞ్ఛా యస్మింస్తత్తథోక్తమ్, తదన్వభిలాషానన్తరమ్ * 'అనుర్లక్షణే' ఇతి కర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయా, నీవీవిస్రంసనాదిషు మన్దోద్యమనభావో వ్రీడా తయా సహ సవ్రీడమ్ - * 'తేన సహ -' ఇతి తుల్యయోగే బహువ్రీహిః, * 'వోపసర్జనస్య' ఇతి సహభావస్య సత్వమ్, అథ వ్రీడానన్తరం, శ్లథోద్యమం నిరాకరణే శిథిలప్రయత్నమ్, పున రుద్యమనాభావానన్తరమ్- పునః శబ్దోఽత్రానన్తర్యార్థకః, ప్రధ్వస్తం విగలితం-ధైర్యం ప్రాతిలోమ్య లక్షణమ్ యస్మిం స్త త్తథోక్తమ్ - అఙ్గీకృతాభిముఖ్య మిత్యర్థః, తతః ప్రేమార్ద్రం ప్రణయరసపరిప్లుతమ్,తతః స్పృహణీయా అన్యోన్య మభిలషణీయా - నిర్భరా ఉద్వేలా శ్చయా రహఃక్రీడా ఏకాన్తకేలయః విస్రమ్భవిసరా ఇత్యర్థః - తాభిః ప్రగల్భం ప్రౌఢమ్, తతో నిస్సఙ్గే నాప్రతిబన్ధేన - అఙ్గవికర్షణేన కుచాద్యవయవమర్దనేన-అధికం సుఖం పరమానన్దో-యస్మిం స్త త్తథోక్తమ్,కులస్త్రీరతం స్వస్త్రీసమ్భోగః రమ్యం సున్దరమ్ - అత్యన్త మనోహర మితి యావత్; ఏత చ్చ ప్రథమసమాగమపరత్వేన ద్రష్టవ్యమ్, అన్యథోక్తవ్యవహారాసమ్భవా దితి భావః- కులశబ్దవ్యావృత్త సమ్భోగస్యాదిత ఆరభ్య ప్రాగల్భ్యఘటితత్వే నోక్తవిలక్షణత్వా దన్యాదృశో ద్రష్టవ్యః.

నాయికాతు ముగ్ధా, నాయక స్తూత్తమోఽనుకూలః కామతన్త్రేషు నిపుణః, అన్యథోక్తక్రమసమ్భోగాసమ్భవా దితి మన్తవ్యమ్. సమ్భోగలక్షణ ముక్తం రతిరహస్యే.

'అనుకూలౌ నిషేవేతే యత్రాఽన్యోన్యం విలాసినౌ,
దర్శన స్పర్శనాదీని స సమ్భోగ ఉదాహృతః.' ఇతి.

అత్ర మా మేతి వాగారమ్భసూచితై రనుభావై,ర్జాతాభిలాష మిత్యుక్తేన రత్యాఖ్యస్థాయిభావేన, సవ్రీడ మిత్యనే నోపలక్షితైః సంచారిభావైః, అవశిష్టైర్విశేషణై ర్యథా యథం ప్రతీయమానై రనుభావాదివిశేషైః కులస్త్రీ ఇత్యుక్తేనాలమ్బన విభావేన ప్రతీయమానో రససార్వభౌమః శృఙ్గారో నిస్సఙ్గాఽఙ్గవికర్షణాఽధికసుఖ మిత్యనేనపరిపోషాతిశయం ప్రాప్నో తీతి వేదితవ్యమ్. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. ప్రాక్=మొదట, మనాక్=కొంచెము, మామాఇతి=వలదువలదని, అనాగతరసం=వెలువడని రుచిగలదియు, తతః=తరువాత, జాతఅభిలాషం = పుట్టినకోరికగలదియు, (తదను=పిదప,) సవ్రీడం=సిగ్గుతోఁగూడునట్లు, శ్లథీకృతతను=సడలింపఁబడిన యవయవములుగలదియు, పునః=తరువాత, ప్రత్యస్తధైర్యం=తొలఁగిన దిట్టతనముగలదియు,ప్రేమ ఆర్ద్రం=ప్రీతిచే తడిసినదియు (పూర్ణానురాగము గలదనుట), స్పృహా...

గల్భం-స్పృహణీయ=కోరఁదగిన,నిర్భర=మితిలేని, రహఃక్రీడా=ఏకాంతకేళియందు,ప్రగల్భం=గట్టితనముగలదియు, తతః=అటుతరువాత, నిశ్శంక...సుఖం-నిశ్శంక=భయములేని, అంగ=అవయవములయొక్క, వికర్షణ=రాపిడిచేత, అధిక=ఎక్కువైన, సుఖం=ఆనందముగలదియు, (అగు) కులస్త్రీరతం = కులకాంతపొందు, రమ్యం=మనోహరమైనది.

రతి గలుగకముందు వలదు వలదని యడ్డుబాటుతోఁ గూడినదియు, అనంతరముదయించిన రాగము గలదియు, ఆపైని సిగ్గుతోఁ గూడినదియు, తరువాత వివశమైన శరీరముగలదియు, పిదప విడువఁబడిన ధైర్యముగలదియు, అనురాగముతో నిండినదియు, కమనీయమై గాఢానురాగయుక్తమైన ఏకాంతక్రీడచే ప్రౌఢమైనదియు, అంతనుండి జంకులేక కుచాద్యవమర్దనమువలన మించినసుఖముగలిగిన కులకామినీసురతమే మనోహరమైనది.

ఉ. ఆది మితాదరంబు తదనంతర మంచితరాగ మంత ల
జ్జోదయరమ్య మంత శిథిలోద్యమ మంత నితాంతధైర్యవి
చ్ఛేదము ప్రేమపూరము విశేషవివిక్తవిహార మంత నా
హ్లాదకరాంగసంగము కులప్రమదారత మల్పసౌఖ్యమే.

శ్లో. ఉరసి నిపతితానాం స్రస్తధమ్మిల్లకానాం
ముకులితనయనానాం కించి దున్మీలితానామ్,
ఉపరిసురతఖేద స్విన్నగండస్థలానాం
అధరమధు వధూనాం భాగ్యవన్తః పిబంతి. 25

వ్యా.—అథ యదుక్తమ్ 'నానాకరణ కల్పితమ్' ఇతి, తత్ర నానాకరణాని ధైనుకాది బన్ధవిశేషాః, తేషాం మధ్యే ఏకం బన్ధవిశేషం వివక్షు స్తదనుకూల ముపరిసురత మాహ:— ఉరసీ తి.—ఉరసి నిపతితానాం పురుషాయిత బన్ధవశా ద్వక్షఃస్థల మధిష్ఠితానామ్, అత ఏవ స్రస్తధమ్మిల్లకానాం రతి రభస విశ్లథకచప్రచయానామ్ - ని॰ 'ధమ్మిల్లః సంయతాః కచాః' ఇత్యమరః,ముకులిత నయనానాం సుఖపారవశ్యాల్లజ్జా సుభావానుకరణా ద్వావినిమీలితలోచనానామ్, తథాఽపి కిఞ్చిదున్మీలితానామ్ ఈషన్ముకులితలోచనానామ్-అన్యథా అనౌచిత్యా దితి భావః, అత ఏవ ఉపరిసురతే యః- ఖేదః శ్రమ- స్తేన స్విన్నాని స్వేదార్ద్రాణి - గణ్డస్థలాని యాసాం తాసామ్ -'శ్రమః

ఖేదో హి రత్యాదే ర్జాతః స్వేదాదిభూమకృత్' ఇతి లక్షణాత్, వధూనాం ప్రియతమానాం సంబన్ధి, అధర మధు అధరామృతం, భాగ్యవన్తః భాగ్యశాలినః, పిబన్తి, స్త్రీముఖస్య నిజముఖసామ్ముఖ్యా దక్లేశే నాదరం చుమ్బ న్తీత్యర్థః, ఏత చ్చ పుణ్యకృతామేవ సంభవతి, న త్వన్యేషా, మత ఏవ భాగ్యవ న్త ఇ త్యు క్తమ్; తథా బాహ్యసురతవిశేషరూప మపి చుమ్బన మార భ్యాభ్య న్తరాఙ్గతయా కథిత మి త్యవగ న్తవ్యమ్.

పురుషాయితలక్షణము క్తం రతి రహస్యే.—

'స్వేచ్ఛయా శ్రమిణి వల్లభే తథా యోషి దాచరతి పూరుషాయితమ్.' ఇతి.

నాయికా స్తుప్రగల్భాః.—

'స్మరమన్ధ్రీ కృత క్రీడా ప్రౌఢా సంపూర్ణ యౌవనా' ఇతి లక్షణాత్. నాయకాః కామత న్త్రే కుశలాః అనుకూలాశ్చ. స్వభావో క్తి రలంకారః.—

'స్వభావో క్తి రసౌ చారు యథావ ద్వస్తువర్ణనమ్' ఇతి లక్షణాత్.

మాలినీ వృ త్తమ్.—

టీ. ఉరసి=ఱొమ్మున, నిపతితానాం = వ్రాలినవారును, ప్రస్తధమ్మిల్లకానాం = జాఱినకొప్పుగలవారును, ముకుళితనయనానాం=మూసినకన్నులుగలవారును, కించిత్ = కొంచెము, ఉన్మీలితానాం = (కన్నులు) తెఱచియున్నవారును, ఉపరి...లానాం-ఉపరిసురత=పురుషాయితరతియందలి, ఖేద=అలయికచే, స్విన్న=చెమర్చిన, గండస్థలానాం= చెక్కిలిప్రదేశములుగలవారును, (అగు) వధూనాం=యువతులయొక్క, అధరమధు = అధరామృతము, భాగ్యవంతః=అదృష్టవంతులు, పిబంతి=పానముచేయుదురు.

సిగవీడ నానందపారవశ్యమున మూసియు మూయనికనుదమ్ములతోఁ గూడి పురుషాయితక్రీడచేఁ జెక్కులు చెమర్చ ఱొమ్మున వ్రాలిన కామినుల యధరామృతము పుణ్యవంతులు గ్రోలుదురు.

ఉ. అక్కున వ్రాలి కొప్పు విడి • యల్లల నాడఁగఁ గన్నుఁదామరల్
చక్కఁగ మోడ్చి చొక్కి పురు•షాయితసంజనితశ్రమంబునం
జెక్కుల ఘర్మబిందువులు • చిందఁగ విం దొనరించుబోంట్లమే
ల్మొక్కపుమోవి తేనె చవిఁ • జూతురు భాగ్యముఁ గల్గునేర్పరుల్.

అవ. జ్ఞానపూర్వముగాఁ జేయుసంభోగసుఖమే సఫలమని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆవిరాలితనయనానాం యః సురతరసోఽను సంవిదం భాతి,
మిథునై ర్మిథోఽవధారిత మవితథ మిదమేవ కామనిర్వహణమ్. 26

వ్యా.—అథ జ్ఞానపూర్వక ఏవ సురతానుభవః సార్థకః, న త్వన్య ఇత్యాహ:—అమీలిత ఇతి.—అమీలిత నయనానాం సుఖపారవశ్యా ద్దరముకుళిత నయనానాం, యూనాం యః సురతరసః సురతాస్వాదః, సంవిదం అను జ్ఞాన మనుసృత్య భాతి - అయ మేతాదృశ ఇతి జ్ఞానగోచరతయా ప్రతిభాతీ త్యర్థః, ఇద మేవ జ్ఞానపూర్వక సురతానుభవ ప్రతిభాన మేవ, అవితథం అవ్యర్థమ్-సార్థక మి త్యర్థః- కామస్య మన్మథస్య కామపురుషార్థస్య వా-నిర్వహణం ప్రతిష్ఠాపనమ్ - ఉజ్జీవన మితి యావత్, న త్వన్య దాభాసత్వా దితి భావః - మిథునైః రసజ్ఞైః స్త్రీపురుషైః-ని.'స్త్రీపుంసౌ మిథునం ద్వన్ద్వమి' త్యమరః, మిథోఽన్యోన్యం, అవధారితం నిశ్చితమ్-అనుభవినా మే వార్థనిశ్చయసంభవా దితి భావః; జ్ఞానపూర్వక సురతానుభవ ఏవ కామపురుషార్థ ఇతి ఫలితార్థః, అత ఇత్థంభూతసురత మేవ కర్తవ్యమ్ - న త్వన్యాదృశమ్ - తస్య క్లేశమాత్రఫలకత్వా దితి తాత్పర్యమ్ ఆర్యావృత్తభేదః.

టీ. అమీలితనయనానాం=కొంచెము మూసినకన్నులుగలవారి (నాయికానాయకులయొక్క, యః=ఏ, సురతరసః=సంభోగానందము, సంవిదంఅను=జ్ఞానము ననుసరించి, భాతి=ప్రకాశించుచున్నదో (అనఁగా ఈసంభోగ మిటువంటిదని తెలియుచు ననుభవింపఁబడుచున్నదో), ఇదంఏవ=ఇదియే (ఈజ్ఞానమే-అనుభవమే), అవితథం=వ్యర్థము కాని, కామనిర్వహణమ్-కామ=కామ (పురుషార్థ)ముయొక్క, నిర్వహణం = నెఱవేర్చుట, (అని) మిథునైః=(ఆలుమగల) జంటలచేత, మిథః=పరస్పరము, అవధారితం=నిశ్చయింపఁబడినది.

తా. సురతశ్రమమునఁ గన్ను లరమోడ్చినతరుణు లగుస్త్రీపురుషులు తెలివితోఁ గూడి యేసంభోగసుఖము ననుభవింతురో,ఆసుఖానుభవమే కామపురుషార్థమునకు సాఫల్యమని యారసజ్ఞు లగుస్త్రీపురుషులొండొరులు నిర్ధారణ చేసియున్నారు.

తే. కన్ను లరమోడ్చి విహరించు • చున్నవారి
సురతభోగంబు తెల్వితోఁ • బరఁగెనేని
రమ్య మగు నిది కామని•ర్వహణ మనుచు
నాయికానాయకులకు నిర్ణ•యముగాదె.

అవ. స్త్రీపురుషుల కవస్థాభేదముచే నుచితముగామిని, దోషమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో.ఇద మనుచిత మక్రమశ్చ పుంసాం
య దిహ జరా స్వపి మాన్మథా వికారాః,

యదపి చ న కృతం నితమ్బినీనాం
స్తనపతనావధి జీవితం రతం వా. 27

వ్యా.—అథ సురతావధిం కథయ న్నిగమయతి.—ఇద మితి.—ఇహాస్మిం లోకే, పుంసా మిద, మనుచితం అన్యాయ్యమ్, అక్రమో నిర్మర్యాద శ్చ, కి మిద మిత్యాకాఙ్క్షాయా మాహ-జరాసు వార్ధకావస్థా స్వ పీ త్యర్థః, మాన్మథా వికారాః సురతవ్యాసఙ్గాః కృతా ఇతి యత్, ఇద మితి సంబన్ధః, కింతు యౌవనావధిక సురత మేవ న్యాయ్యం మర్యాదాగోచరం చే త్యర్థః - త దుపరితన సురత స్యాభాసత్వా దితి భావః, తథా నితమ్బినీనాం స్త్రీణాం చ, త దనుచితమ్; కిం త ది త్యత ఆహ— స్తనపతనమ్ అవధిః మర్యాదా యస్య తత్తథోక్తం, జీవితం జీవనం వా, రతం వా సురతం వా, న కృత మితి యత్, బ్రహ్మ ణేతి శేషః, త దితి సంబన్ధః, స్త్రీణాం తావత్ స్తనపతనావధిక మేవ జీవనం కర్తవ్యం, సురత మపి త దవధిక మేవ, అన్యథా 'పఞ్చపఞ్చాశదవధి పరతో వృద్ధతా మేతి నారీ' ఇతి కామశాస్త్రోక్తే ర్వృద్ధానాం సంభోగానర్హత్వాత్ - 'త్యజే దన్త్యకులోద్భూతాం వృద్ధస్త్రీం కన్యకాం త్యజేత్' ఇతి నిషేధస్మరణాత్ - 'ఆలిఙ్గనం లమ్బపయోధరాణాం స్త్రీణాం చ దుఃఖత్రయ మేవ భూమా' ఇతి లమ్బస్తననితమ్బినీ సంభోగస్య దుఃఖరూపత్వా చ్చే తి భావః-యథాహ మాఘః-

'అయ మపి జరతాః ప్రకామగుర్వీ రలఘువిలమ్బిపయోధరోపరుద్ధాః,
సతత మసుమతా మగమ్యరూపాః పరిణతదిక్కరికా స్తటీ ర్బిభర్తి.' ఇతి.

అత్ర స్త్రీణాం పురుషాణాం చ యౌవనకృతసురత మేవ రమణీయ మితి తాత్పర్యమ్.

పుష్పితాగ్రా వృత్తమ్—'అయుజి నయుగ రేఫతో యకారో యుజి చ నజౌ జరగా శ్చ పుష్పితాగ్రా.' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. ఇహా=ఇచ్చట (ఈలోకములో), పుంసాం=మగవారికి, జరాసుఅపి=ముది దశయందును, మాన్మథాః=మన్మథ సంబంధములయిన, వికారాః = చేష్టలు, (ఇతి) యత్ =అనునదియేదియో, నితంబినీనాం=స్త్రీలకును, స్తన... వధి- స్తన=చనులయొక్క, పతన=జాఱుట, అవధి=హద్దుగా, జీవితంవా=బ్రదుకుగాని, రతంవా=సంభోగముగాని, నకృతం=చేయఁబడలేదు. (ఇతి)యత్ =అనునదియేదియో, ఇదం=ఇది, అనుచితం=తగనిది, అక్రమశ్చ=క్రమములేనిదియు, (అన్యాయ్యమనుట.) -

తా. ఈపురుషులు ముసలివా రయినపిదపఁగూడ మన్మథవికారంబు గలిగియుండునట్లొనర్చుటయు స్త్రీలు కుచములు జారిపోవునంతవఱకే

బ్రతికియుండునట్లుగాని, సురతము సలుపునట్లు గాని యుండవలెనని యేర్పాటు చేయకపోవుటయు మిక్కిలి యనాగరకముగాను, న్యాయవిరుద్ధముగాను నున్నది.

చ. ఇది యుచితంబు గానిపని ♦ యిమ్మహిలో మగవారి కెంతయున్
మదనసుఖాభిలాషములు ♦ మానక యున్కి జరాభరంబునం
గాదమమిటారిముద్దుచను♦గుబ్బలు జాఱినవెన్క బోంట్లకున్
మదనసుఖంబు జీవితము ♦ మాన్పెడు తామరచూలి జాణయే.

అవ. సుఖానుభవమునకు జవ్వనము ముఖ్యమని మూఁడుశ్లోకములచే వర్ణింపుచున్నాఁడు.—(దేశాంతరమునఁ గొల్వుగొల్చుప్రాయపువారివచనము.)

శ్లో. రాజం స్తృష్ణామ్బురాశే ర్నహి జగతి గతః కశ్చి దేవావసానం
కోవార్థోఽర్థైః ప్రభూతైః స్వవపుషి గళితే యౌవనే సానురాగే,
గచ్ఛామః సద్మ యావ ద్వికసితనయనేన్దీవరాలోకినీనా
మాక్రమ్యాక్రమ్య రూపం ఝడితినజరయాలుప్యతే ప్రేయసీనామ్.

వ్యా.—య దుక్తం సురతానుగుణ్యేన యౌవన స్యాత్యన్తావశ్యకత్వం త్రిభి ర్వర్ణయతి. తత్రాదౌ చిరప్రవాసనిర్విణ్ణానాం రాజసేవా తత్పరాణాం యూనాం వచన మేతత్-రాజా న్నితి.—హే రాజన్, జగతి అస్మిన్ లోకే, కశ్చిదేవ కశ్చిదపి పుమాన్, తృష్ణా ధనలిప్సా - సైవాఽమ్బురాశిః సముద్ర - స్తస్య అవసానం పారం, న గతో హి న ప్రాప్తః ఖలు-కిన్తు మగ్న ఏవే త్యర్థః-తృష్ణాయా అపరిచ్ఛిన్నత్వా దమ్బురాశిత్వరూపణమ్, అథ యావత్కాఙ్క్షితార్థలాభేఽపి న తైః ప్రయోజనసిద్ధి రిత్యాహుః-ప్రభూతైః ప్రచురైః-ని. 'ప్రభూతం ప్రచురం ప్రాజ్యమ్' ఇత్యమరః-అర్థైర్ధనైః, కో వార్థః కిం ప్రయోజనమ్ - న కి మపీ త్యర్థః - అకించిత్కరత్వా దితి భావః - ని. 'అర్థోఽభిధేయరైవస్తుప్రయోజన నివృత్తిషు' ఇత్యమరః, కస్మిన్ కథంభూతే సతి? స్వవపుషి నిజశరీరే (అధికరణే), సానురాగే సంభోగేచ్ఛాజనకే అనురాగసహితే వా యౌవనే, గళితే సతి-కోఽర్థ ఇతి సంబన్ధః-ధనలాభా దపి యౌవనమే వాస్మాకం బలీయ ఇత్యర్థః, అత స్తావ త్తత్పూర్వ మేవ, సద్మ స్వగృహం ప్రతి, గచ్ఛామో యాస్యామః, యావత్ యదా,వికసితాని ఉత్ఫుల్లాని-కుముదాని కైరవాణి-ఇన్దీవరాణి నీలోత్పలాని చ - తత్సదృశా ఆలోకా నేత్రాణి-ఆసాం సన్తీతి తథోక్తానామ్-సితాసితాబ్జదలమనోహర నయనానా మి త్యర్థః-ని. 'సితే కుముదకైరవే'-

'ఇన్దీవరం చ నీలేఽస్మిన్' ఇ త్యుభయ త్రా ప్యమరః, ప్రేయసీనాం ప్రియతమానాం సంబన్ధి, రూపం యౌవనప్రయుక్త సౌన్దర్యం, జరయా, ఆక్రమ్యాక్రమ్య అభీక్ష్ణ మాక్రమ్య, ఝడితి అఙ్జసా—ని. 'ప్రాగ్ఝటిత్యఞ్జసాఽహ్నాయ' ఇ త్యమరః, న లుప్యతే న హ్రియతే, తావ దితి సంబన్ధః—అన్యథా శశకాపాయే బిలఖననవ ద్గమననైష్ఫల్యా ద్వృద్ధస్త్రీగమన నిషేధాచ్చే తి భావః—ని. 'యావత్తావ చ్చ సాకల్యేఽవధౌ మానేఽవధారణే' ఇ త్యమరః.

టీ రాజన్=ఓరాజా! జగతి=లోకములో, కశ్చిత్ ఏవ=ఎవ్వఁడును, తృష్ణాంబురాశేః=ఆశయనెడి సముద్రముయొక్క, పారం=ఆవలిగట్టును, నగతః హి=పొందఁడాయెఁగదా ? స్వవపుషి=తనదేహమునుండి, సఅనురాగే=అనురాగముతోఁగూడిన, యౌవనే=జవ్వనము, గళితే=జాఱఁగా, ప్రభూతైః=గొప్పవైన, అర్థైః=ధనములతో, అర్థః=ప్రయోజనము, కః వా=ఏమి? వికచ...నీనాం-వికసిత = విప్పారిన, నయనఇందీవర=నల్లగలువలవంటి కన్నులతో, ఆలోకినీనాం=చూచునట్టి, ప్రేయసీనాం=ప్రియురాండ్రయొక్క, రూపం=రూపము, జరయా = ముసలితనముచే, ఆక్రమ్యఆక్రమ్య=పైకొని పైకొని, ఝడితి=తటాలున, యావత్=ఎంతలో, నలుప్యతే=పోఁగొట్టఁబడదో, (తావత్=అంతలో,) సద్మ=ఇంటికి, గచ్ఛామః=వెళ్లెదము.

తా. ఓరాజా ! ఆశ యనునది సముద్రముంబోలినది. లోకంబున నాసముద్రదరిఁజూచినవాఁడొక్కఁడయినను లేఁడు. మాదేహమున జవ్వనంబు జారకయుండునపుడే సుఖంబుల ననుభవింపవలయును. యౌవన ముడిగినపిదప నీయపారధనమున్న నేమి యుపయోగము. కావునఁబుడమిఱేఁడా! విరిసినకలువలం బోలుకన్నులతోఁ జూచుమాప్రియురాండ్రయొక్కరూపంబు ముదిమిచేఁ జెడిపోకమును పే మాయిండ్లకుఁ బోయి సుఖంబుల ననుభవింప నుత్తరు వొసఁగుము.

శా. ఆశాసాగరపార మేరికిని శక్యం బౌనె చేరంగ భో
గాశాయుక్తము జవ్వనంబు గళితం బైనన్ ధనం బేల ధా
త్రీశా యింటికిఁ బోదుమే ప్రియవధూహ్యద్యోల్లసద్రూపరే
ఖాశోభాతిశయంబు దుర్భరజరాక్రాంతంబు గా కుండఁగన్.

అవ. సర్వానర్థములకు జవ్వనము మూలమని చెప్పుచున్నాఁడు.—

శ్లో. రాగ స్యాగార మేకం నరకశతమహాదుఃఖసంప్రాప్తిహేతు
ర్మోహ స్యోత్పత్తిబీజం జలధరపటలం జ్ఞానతారాధిపస్య,

కన్దర్ప స్యైకమిత్త్రం ప్రకటితవివిధస్పష్టదోషప్రబన్ధం
లోకేఽస్మిన్న హ్యనర్థవ్రజకులభవనం యౌవనా దన్య దస్తి. 29

వ్యా.—అ థానర్థమూల మాహ - రాగ స్యేతి.—రాగస్య మాత్సర్యస్య, ఏకమ్ అగారం ముఖ్యాయతనమ్ అనురాగైకస్థాన మితి వా, తథా, నరకశతేషు నిరయపరమ్పరాసు-యాని మహాదుఃఖాని తీవ్రయాతనా - స్తేషాం సంప్రాప్తిహేతుః ప్రాప్తిసాధనమ్-అగమ్యాగమనాది దుష్కర్మ ప్రవర్తకత్వా దితి భావః, మోహస్య ప్రత్యస్తరాసక్తి రూపస్య, ఉత్పత్తిబీజం జన్మకారణమ్-ని. 'హేతు ర్నా కారణం బీజమ్' ఇత్యమరః, జ్ఞానతారాధిపస్య ప్రబోధచన్ద్రస్య, జలధరపటలమ్ అభ్రబృన్దం-జ్ఞానప్రకాశప్రతిబన్ధక మి త్యర్థః, కన్దర్పస్య కామదేవస్య, ఏకం మిత్త్రం ముఖ్యబన్ధుః, ప్రకటితో-వివిధో నానావిధః - స్పష్టః ప్రకాశ శ్చ - దోషప్రబన్ధః పాతకసంబన్ధో-యస్య తత్తాదృక్తమ్-య ద్యౌవనమి తి శేషః, అతోఽస్మిన్ లోకే, తస్మా ద్యౌవనా, దన్యాత్ ఇతరత్, అనర్థానా ముక్తవిధానాం - వ్రజస్య సమూహస్య - కులభవనమ్ ఉత్పత్తినికేతనం, నా స్తి హి; ఇద మే వాత్యన్తానర్థమూల మి త్యర్థః; త దుక్తమ్.—

'యౌవనం ధనసంపత్తిః ప్రభుత్వ మవివేకితా,
ఏకైకమప్యనర్థాయ కిము యత్ర చతుష్టయమ్?' ఇతి.

టీ. రాగస్య=అనురాగమునకు (లేక, మాత్సర్యమునకు), ఏకం=ముఖ్యమైన, అగారం=ఇల్లు, నర...హేతుః-నరకశత=నరకముల నూఱులయందలి, మహాదుఃఖ=గొప్పదుఃఖముయొక్క, సంప్రాప్తి=రాకకు, హేతుః=కారణము, మోహస్య=అజ్ఞానమునకు, ఉత్పత్తిబీజం=జన్మకారణము, జ్ఞానతారాధిపస్య=తెలివియను చంద్రునకు, జలధరపటలం=మొయిలుమొత్తము, కందర్పస్య=మన్మథునకు, ఏకమిత్త్రం=ముఖ్యస్నేహితుఁడు, ప్రక...బంధం-ప్రకటిత=వెలిపుచ్చఁబడిన, వివిధ = అనేకప్రకారములగు, స్పష్ట=స్ఫుటమైన, దోషప్రబంధం=తప్పులు కుప్పలుగలదియు, అస్మిన్=ఈ, లోకే=లోకమందు, అనర్థ...భవనం-అనర్థ=కీడులయొక్క, వ్రజ=సమూహమునకు, కులభవనం=వంశపరంపరగ వచ్చిన యిల్లు, (అగునట్టిది) యౌవనాత్ =యౌవనముకంటె, అన్యత్ =మఱియొకటి, నాస్తిహి=లేదుగదా!

తా. యౌవన మనునది యీశకుఁ బ్రధానస్థానము. పెక్కుపాపములను, తీరనివ్యసనంబులను బొందుటకుఁ గారణమైనది. మోహమును గలిగించువిత్తనము. జ్ఞానమనుచంద్రునికి మొయిళులగుంపువంటిది. (మొయిళులగుంపు చంద్రమండలమును గ్రమ్మునట్లు జ్ఞానమును గ్రమ్మునది.)

మరునికి విడుపనినెచ్చెలి. పెక్కులైన పాపములను నిర్భయముగాఁ జేయించునది. మంచిపనులకుఁ బ్రతిబంధకమయినది. ఇట్లు చేటుకుఁ బుట్టినింటి వంటిది జవ్వనమునకు మించినది మఱొక్కటి యీభూలోకమునసే లేదు.

చ. రతిపతిచేతివాలు ఘనరాగనివాసము నీతివైరి దు
ర్గతిశతదుఃఖమోహజనికారణ ముజ్జ్వలబోధతారకా
పతినిబిడాభ్రజృంభము శుభప్రతిబంధము దోషసంగసం
గత మగుసేగి జవ్వనముకన్న జగంబున వేఱె యున్నదే.

అవ. ఇట్టి సర్వానర్థమూల మయినయౌవనమున వికారము నొందనిపురుషుఁడు ధన్యుఁడని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో॥ శృఙ్గారద్రుమనీరదే ప్రసృమరక్రీడారసస్రోతసి
ప్రద్యుమ్నప్రియబాన్ధవే చతురవాఙ్ముక్తాఫలోదన్వతి,
తన్వీనేత్రచకోరపార్వణవిధౌ సౌభాగ్యలక్ష్మీనిధౌ
ధన్యః కోఽపి న విక్రియాం కలయతే ప్రాప్తే నవే యౌవనే. 30

వ్యా.—ఇత్థం భూతే యౌవనే కశ్చిదేవ నిర్వికృయ ఇత్యాహ - శృఙ్గార ఇతి.—శృఙ్గారః సంభోగ విప్రలమ్భ రూప శృఙ్గారరస ఏవ ద్రుమో వృక్ష-స్తస్య నీరదే అమ్బువాహే - అఙ్కురితత్వ కన్దలితత్వ పల్లవితత్వ పుష్పితత్వ రూపావస్థాభిః పరిపోషావహ ఇ త్యర్థః, ప్రసృమరో వ్యాపనశీలో-యః క్రీడారసో మన్మథకేలి-స్తస్య స్రోతసి ప్రవాహే - అవిచ్ఛేదేన ప్రవర్తక ఇ త్యర్థః-అథవా ప్రసృమరక్రీడానాం రసస్రోతసి రసప్రవాహే - యథేచ్ఛావిహారాన్విత ఇ త్యర్థః-ప్రసృమరే త్యత్ర*'సృ ఘ స్యదః క్మరచ్', ప్రద్యుమ్నస్య కన్దర్పస్య-ప్రియబాన్ధవే ఆప్తబన్ధా*స్వార్థేఽణ్ ప్రత్యయః-చి. 'ప్రద్యుమ్నో మీనకేతనః, కన్దర్పో దర్పకోఽనఙ్గః' త్యమరః. చతురవాచో నిపుణవాక్యా న్యేవ - ముక్తాఫలాని మౌక్తికమణయః-తేషా ముదన్వతి సముద్రే-సరససంలాపోత్పత్తి నికేతనభూత ఇ త్యర్థః - 'ఉదన్వా నుద ధౌచ' ఇతి నిపాతనా త్సాధుః, సముద్రస్య ముక్తాకరత్వ ముక్తం రత్నశాస్త్రే—

'క రీన్ద్ర జీమూత వరాహ శఙ్ఖ మ త్స్యాహి శు క్త్యుద్భవ వేణుజాని
ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేషాం తు శుక్త్యుద్భవ మేవ భూరి.' ఇతి.

తన్వీనాం విలాసినీనాం - నేత్రా ణ్యేవ - చకోరాః చన్ద్రికాపాయిపక్షివిశేషా స్తేషాం పార్వణవిధౌ పూర్ణచన్ద్రే-తద్వ దుల్లాసక ఇ త్యర్థః*పర్వణి భవః పార్వణ

ఇతి విగ్రహః-ని. 'విధు ర్విష్ణౌ చన్ద్రమసి' ఇత్యమరః, సౌభాగ్య లక్ష్మ్యాః సౌన్దర్య సంపదో - నిధౌ నిధానే-కదాచి దపి స్వానస్థానదశాయాం సౌన్దర్య లక్ష్మీ ర్న క్షీయత ఇత్యర్థః, నవే యౌవనే నూతనే వయసి, ప్రాప్తే సతి, కోఽపి ధన్యః కశ్చిదేవ సుకృతీ, విక్రియాం మన్మథ వికారం, న కలయతే న ప్రాప్నోతి; ఈదృశస్తు విరల ఇతి భావః.

శ్లోకద్వయేఽపి నిరవయవ రూపకాలంకారః. శార్దూల విక్రీడితమ్.

టీ. శృంగా .. దే-శృంగార=శృంగారమనెడి, ద్రుమ=వృక్షమునకు, నీరదే=మేఘమయినదియు, ప్రసృ... స్రోతసి-ప్రసృమర = వ్యాపించుచున్న, క్రీడా=సంభోగమందలి, రస=రస (అభిలాష)మనెడి రస (జల)మునకు, స్రోతసి=ప్రవాహమయినదియు, ప్రద్యుమ్నప్రియబాంధవే=మన్మథునకు నెయ్యంపుచుట్టమయినదియు, చతు... న్వతి-చతుర=చిత్రములైన, వాక్=మాటలనెడి, ముక్తాఫల=ముత్యాలపూసలకు, ఉదన్వతి=సముద్రమైనదియు, తన్వీ...విధౌ-తన్వీ=కృశాంగులయొక్క, నేత్ర=కన్నులనెడి, చకోర=వెన్నెలపులుఁగులకు, పార్వణవిధౌ=పున్నమచందురుఁడైనదియుఁ, సౌభాగ్యలక్ష్మీనిధౌ=సౌందర్యసంపదకు గనియైనదియు, (అగు) నవేయౌవనే=క్రొత్తప్రాయము, ప్రాప్తే (సతి)=రాఁగా, కోఽపిధన్యః=ఎవఁడో పుణ్యవంతుఁడు, విక్రియాం=(మనో)వికారమును, నకలయతే=పొందఁడు. (తఱుచుగా నందఱుఁ బొందుదురనుట.)

తా. మేఘంబు వర్షించి చెట్లను పెంపొందించునట్లు, శృంగారరసమును బెంచునదియు, పాఱుచుండు క్రీడారసం బనెడి యుదకప్రవాహమువంటి యయు,మరునికనుఁగు బందు వైనదియు(ప్రియబంధువునూడ్కి మన్మథునికిఁ బ్రేమగూర్చునదియు),జాణపలుకు లనెడిముత్తెములకు సంద్రమునూడ్కి నునికిపట్టును, చకోరపక్షులనుబున్నమచందురుఁడు సంతోషపెట్టునట్లు తీఁగెఁబోఁడులకన్నుల కింపొదవునదియు, సౌందర్యసంపదకు నునికియు నైన యౌవనము దేహమున నెలకొన్న యప్పుడు పుణ్యాత్ముఁడెవ్వఁడో యొక్కఁడు చిత్తవికారంబు నొందఁడుగాని తక్కినయందఱు చపలు లగుదురు.

ఉ. మారునికూర్మిచుట్టము సమంచితకేళిరసప్రవాదంబు శృం
గారమహీజనీరదము • కంజముఖీజనదృక్చకోరరా
కారజనీశమండలము • కాంతవచోమణివార్ధి యౌవనం
బారయఁ జెందుచో వికృతి • నందనివాఁడె కృతార్థుఁ డిమ్మహిన్.

అవ. యౌవన మనర్థమూలము గనుక, కామినులను విడిచినయెడల నాయౌవన మనర్థములకుఁ గారణముగాదు గదా యనిశోకించి, మగువల విడుచుట కష్టమని మూడు శ్లోకములచే వర్ణింపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంసారేఽస్మి న్నసారే కునృపతిభవనద్వారసేవాకళఙ్క-
వ్యాసఙ్గ వ్యస్తధైర్యం కథ మమలధియో మానసం సంనిదధ్యుః,
యద్యేతాః ప్రోద్యదిన్దుద్యుతినిచయభృతో నస్యు రమ్భోజనేత్రాః
ప్రేఙ్ఖత్కాఞ్చీకలాపాః స్తనభరవినమన్మధ్యభాజ స్తరుణ్యః. 31

వ్యా.—య దుక్తం యౌవనస్యానర్థమూలత్వం తత్ కామినీపరిత్యాగేఽత్యన్త దూరాపాస్త మిత్యాశఙ్క్య తాసా మపరిత్యాజ్యతాం త్రిభి ర్వర్ణయతి.-సంసార ఇతి.—అమలధియో నిర్మలమతయో మహాన్తః, మానసం నిజం మనః, అసారే నిస్సారే, అస్మిన్ పరివర్తమానే, సంసారే కలత్రాదిపోషణ వ్యాసఙ్గరూపే, కునృపతిభవనద్వారస్య కుత్సిత రాజమన్దిర ప్రతిహారస్య-సేవా అనువర్తన మేవ - కలఙ్కో-ఽపవాదః-తత్ర యో వ్యాసఙ్గః - అత్యాసక్తి స్తేన వ్యస్తం - ధైర్యం ధీరత్వం యస్య త త్తథోక్తమ్, ఈదృక్కష్టకర్మాసక్తమలిన మి త్యర్థః, కథం సంనిదధ్యుః సమాదధ్యుః, న కథంచి ద పీ త్యర్థః, కిం న స్యా చ్చే ది త్యత ఆహ, ప్రోద్యన్ ఉదిత్వరో-య ఇన్దుః తస్య ద్యుతి రివ ద్యుతి ర్యేషాం తాని చన్ద్రధవలాని మాఞ్జిష్ఠాని వా - ఉద్యద్విశేషణ సామర్థ్యాత్ - తాని సిచయాని అంశుని - బిభ్రతీ తి తథోక్తాః, అమ్భోజే ఇవ నేత్రే యాసాం తాః పద్మపలాశ విశాలలోచనా ఇ త్యర్థః, ప్రేఙ్ఖత్కాఞ్చ్యః క్వణద్రశనా ఏవ - కలాపా భూషణాని - యాసాం తాః - యద్వా కాఞ్చ్యేవ భూషణాని యాసాం తాః, ని. 'కలాపో భూషణే బర్హే' ఇ త్యమరః, స్తనభరేణ కుచకుమ్భగౌరవేణ-వినమన్తి అవనతాని - మధ్యాని వలగ్నాని - భజన్తీ తి తథోక్తాః - పీవరకుచాః కృశోదర్య శ్చ ఇ త్యర్థః - ఏతేన సౌన్దర్యాఽతిశయ ఉక్తః, ఏతాః ప్రసిద్ధా- స్తరుణ్యో యువతయః - న స్యు ర్యది న భవే యు స్తర్హి-తర్హి కథం సంనిదధ్యు రితి సంబన్ధః; అతో విశిష్టతరుణీనాం విద్యమానత్వా దేవ సుధియోఽప్యేవంభూతా భవ న్తీ త్యర్థః, తస్మా త్తరుణ్యో దుష్పరిహారా ఇతి భావః, త దుక్తమ్-

'అసారా విహ సంసారే, దుర్వారే మకరధ్వజే,
కులే చ కామినీమూలే, కా వా స్యా త్పరికల్పనా?' ఇతి.

అత్రోత్తర వాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థసమర్థకహేతుత్వా త్కావ్యలిఙ్గభేదః.
స్రగ్ధరా.

టీ. ప్రోద్య...భృతః-ప్రోద్యత్=ఉదయించుచున్న, ఇందు=చంద్రునియొక్క, ద్యుతి=(కాంతివంటి) కాంతిగల, సిచయ=చీరలను(చందురుకావివలెవెపుచీరలననుట), భృతః=ధరించువారును, అంభోజనేత్రాః=తామరలవంటి కన్నులుగలవారును, ప్రేంఖత్...లాపాః-ప్రేంఖత్=కదలుచున్న, కాంచీ=ఒడ్డాణము జెడు, కలాపాః=సొమ్ములుగలవారును, స్తన...భాజః-స్తనభర=చనులబరువుచే, వినమత్=వ్రాలుచున్న, మధ్య=నడుము, భాజః=పొందినవారును, (అగు), ఏతాఃతరుణ్యః=ఈ(ప్రసిద్ధలగు) యువతులు, నస్యుఃయది=ఉండరేని, అమలధియః = నిర్మలబుద్ధిగలవారలు, అసారే=సారములేని, అస్మిన్=ఈ, సంసారే=సంసారమునందు,కు...ధైర్యం-కున్నృపతి=దుష్టరాజులయొక్క, భవనద్వార=దేవిడీవాకారములయందలి, సేవా = కొలువుయొక్క, కళంక=దోషము యొక్క, వ్యాసంగ=సంబంధముచేత, వ్యస్త=చెదరిన, ధైర్యం=దీమసముగల, మానసం =మనస్సును, కథం=ఎట్లు, సన్నిదధ్యుః=కుదుర్చుకొందురు?

ఈ నిస్సారమయినసంసారమునందుఁ జక్కఁగా నుదయించిన చంద్రునికాంతిసమూహమువంటి కాంతిగలవలువలు దాల్చినవారును, కమలనేత్రలును, ఘుణిల్లుఘుణిల్లుమనిరవణించు చిరుగజ్జెల యొడ్డాణములు ధరించినవారును, గబ్బిగుబ్బలబరువుచే గొంచెమువంగిన నడుముగలవారునైన యీ ప్రమదలుందురేని నిర్మలమనస్సుగల పండితులు చెడ్డరాజులవాఁకిళ్లయందుఁ గొలువుకొలుచుటయం దలవాటుచే ధైర్యముపీడిన తమ మనసుల నెట్లు ధరింపఁగలరు? (చెడుదొరల కొలువువలని దుఃఖముచేఁ గలవరము నొందినవారయినను పురుషులు పైఁజెప్పినగుణములుగల స్త్రీలను బొందుటచేఁ నిలుకడగల మనస్సుకలవా రగుదురు.

చ. జలజవిలోచనంబులును • సన్నపుఁజందురకావిచీరెలుం
గులుకుమెఱుంగుఁజన్నులును • గొంచెపుఁగౌనులు రత్నకింకిణీ
కలరశనాగుణంబులును • గల్గినకాంతలు గల్గరేని గా
సిలి మతిమంతు లేటికి వసింతురు రాజగృహాంగణంబులన్.

అవ. స్త్రీలపైనియాశ పురుషులను మ్రొక్కనట్లు సేయుననని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సిద్ధాధ్యాసితకన్దరే హరవృష స్కన్ధావరుగ్ణద్రుమే
గఙ్గాధౌతశిలాతలే హిమవతః స్థానే స్థితే శ్రేయసి,
కః కుర్వీత శిరః ప్రణామ మలినం మ్లానం మనస్వీ జనో
య ద్విత్రస్తకురఙ్గశాబనయనా న స్యుః స్మరాస్త్రం స్త్రియః. 32

వ్యా.—సిద్ధేతి.-సిద్ధై ర్యోగిభిః-అధ్యాసితా అధిష్ఠితా-కన్దరా గుహా-యస్మింస్తత్తథోక్తే-ఏతేన తపస్సిద్ధిహేతుత్వం సూచ్యతే, హరస్య నిత్యసన్నిహితస్య - యో వృషో వాహనభూతో మహోక్షః-తస్య స్కన్ధేన హంసపీతేన-కకుదేతి యావత్-అవరుగ్ణాః భగ్నాః-ద్రుమా యస్మిన్ తత్తథోక్తమ్*'రుజో భఙ్గే' కర్మణి క్తః * 'ఓదితశ్చ' ఇతి నిష్ఠానత్వే ణత్వమ్ - ఏతేనాఽఖిలశ్రేయః ప్రదశివసాన్నిధ్య ముక్తమ్, గఙ్గాధౌతాని గఙ్గాప్రక్షాలితాని - శిలాతలాని, యస్మిన్ తత్తథోక్తే - ఏతేనా ఽత్యన్త పవిత్రత్వముక్తమ్, అత ఏవ శ్రేయసి శ్రేష్ఠే-శ్రేయస్కరే-వా,హిమవతో గిరేః,సంబన్ధిని స్థానే ప్రదేశే స్థితే సతి, కో వా మనస్వీ సుమేధాః ధీరో జనః*ప్రశంసాయామినిః, శిరో నిజోత్తమాఙ్గం, ప్రణామేన కున్పతిపాదపన్దనేన-మలినం కలఙ్కితమ్, అత ఏవ మ్లానం ఉత్కర్షహీనం, కుర్వీత, 'మలినం మానమ్' ఇతి పాఠే - మానం నిజాభిమానం (కర్మ)-శిరః ప్రణామేన నిజోత్తమాఙ్గవినమనేన-మలినం ప్రతిష్ఠాహీనం-కుర్వీత, న కో ఽపీ త్యర్థః, కుతః - య ద్యస్మాత్కారణాత్, విత్రస్తకురఙ్గశాబనయనాః పద్మినీజాతిత్వా చ్చకితబాలహరిణేక్షణాః, అత ఏవ, స్మరాస్త్రం మహావీరస్య స్మరస్య జగద్విజయసాధనభూతబాణ ఇ త్యర్థః * లిఙ్గవచనవ్యత్యయో నిత్యనపుంసకత్వేన జాత్యభిప్రాయేణ వా 'వేదాః ప్రమాణమ్' ఇ త్యాదివ ద్ద్రష్టవ్యః ఇ త్యుక్తం ప్రాక్, స్త్రియః న స్యు శ్చేత్, అతః అమోఘ మదనశస్త్రభూత స్త్రీణా మపరిత్యాజ్యతయా విద్యమానత్వా దేవ మనస్వినా మ పీ దృ గ్దురవస్థాపత్తి రితి భావః. వృత్తముక్తమ్.

టీ. విత్రస్త...నయనాః-విత్రస్త=బెదరిన, కురంగశాబ=లేడిపిల్లలయొక్క, నయనాః=(కన్నులవంటి) కన్నులుగలవారును, స్మరఅస్త్రం=మన్మథబాణమును, (అగు) స్త్రియః=ఆడువాండ్రు, నస్యుఃయత్=లేరేని, సిద్ధా...కందరే-సిద్ధ= యోగులచే, అధ్యాసిత=ఉండఁబడిన, (యోగులకాపురమయిన,) కందరే = చరియలుగలదియు, హర...ద్రుమే-హర=శివునియొక్క, వృష=ఎద్దుయొక్క, స్కంధ=మూఁపురముచే, అవరుగ్ణ=విఱువఁబడిన, ద్రుమే=చెట్లుగలదియు, గంగా...తలే-గంగా = గంగచేత, ధౌత=కడుగఁబడిన, శిలాతలే=ఱాతిప్రదేశములుగలదియు, (అగు) హిమవతః=హిమవంతముయొక్క, సానౌ=చఱియయందు, శ్రేయసి=పుణ్యము, లేక మోక్షము, స్థితే సతి=సిద్ధముగానుండఁగా, కఃమనస్వీ=ఏబుద్ధిమంతుఁడు, శిరః=(తన)తలను, ప్రణామ మలినం=(ఒకరి) వంగుటచేత మాసినదిగాను, మ్లానం = వాడినదిగాను, కుర్వీత=చేసికొనును.

వెఱచిన జింకకూనలకన్నులంబోలిన కన్నులుగల యంగనలు మన్మథుని తూఁపులుగా రేని, సిద్ధులువసించెడి గుహలతోఁగూడి, ఈశ్వరుని

వాహనంబగు నందికేశుని దేహముచే విఱువఁబడినచెట్లచే వెలయుచు, గంగాజలముచేఁ బావనంబగు అతిప్రదేశముగలిగియుండు నుపద్రవము లేనిహిమవంతము యొక్క ప్రదేశ మున్నప్పుడు, ఏధీరుఁడగు మానవుఁడు రాజులకు సాష్టాంగముగాఁ బ్రణమిల్లి తనశిరస్సును మఱినమయి వాడునట్లు చేసికొనును? లోకంబున స్త్రీలు మన్మథవికారంబుఁ గలిగింపఁ జాలనివా రయినయెడల, మనుజులు సంసారములఁబాసి, హిమవంతమున కేగి తపస్సు చేయుచుందురు. అట్లుకాక మన్మథవికారమునకువారు కారణభూతులై యున్నందుననే పురుషులు రాజులయడుగులకు మడుగులొత్తుచు వారిచుట్టును దిరుగుచుందురు.

శా. గంగాధౌతశిలాతలంబు హరగోస్కంధప్రదేశాహతో
త్తుంగక్ష్మాజము సిద్ధసేవితగుహాస్తోమంబు శీతాచలో
త్సంగం బుండఁగ నెవ్వఁ డోపు నృపపాదంబుల్ దలం దాల్ప సా
రంగీశాబవిలోచనల్ మనసిజాస్త్రంబుల్ సతుల్ లేనిచోన్.

అవ. స్త్రీలే బంధహేతువులని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంసార! తవ పర్యన్తపదవీ న దవీయసీ,
అన్తరా దుస్తరా న స్యు ర్యది రే మదిరేక్షణాః. 38

వ్యా.—సంసార ఇతి.—హే సంసార, తవ, పర్యన్తపదవీ అవసానసీమా, న దవీయసీ న దవిష్ఠా భవతి - న దూరత రేతి యావత్ - కి న్తు నేదీయ స్యే వే త్యర్థః * దూరశబ్దా దీయసుని 'ఉగిత శ్చ'ఇతి జీప్ * 'స్థూలదూర-' ఇ త్యాదినా యణాది పరలోప పూర్వగుణౌ, కుతః - తే తవ, అన్తరా మధ్యే, దుస్తరా మహానద్య ఇవ తరితు మశక్యాః * 'ఈషద్దుః—' ఇ త్యాదినా ఖల్ప్రత్యయః, మదిరేక్షణాః స్త్రియః, న స్యుర్యది నసంభావితా శ్చేత్, న దవీయసీ తి సంబన్ధః, సంభావితత్వా దేవ దవీయసీ త్యర్థః; ఏతేన సంసారపారగమన ప్రతిబన్ధిన్యః స్త్రియ ఇ త్యుక్తమ్, త త్పరిత్యాగే తు శ్రేయస్సంభవ ఇతి భావః. పూర్వశ్లోకేఽప్య త్రా ఒపి చ పూర్వతరశ్లోకవ త్కార్యమున్నేయమ్. అనుష్టుప్.

టీ. రేసంసార=ఓసి సంసారమా! అంతరా=నడుమ, దుస్తరాః=ఈఁద (దాఁట) రాని, మదిరేక్షణాః=మదించిన కన్నులుగలవారు (సుందరీమణులు), నస్యుఃయది=లేకుండు రేని, తవ=నీయొక్క, పర్యంతపదవీ=తుదకుదారి, దవీయసీ=దూరమైనది, న=కాదు

ఓసంసారసముద్రమా! నడుమ దాఁట నశక్యలయినయతివ లుండి రేని, నీయావలిగట్టునకుఁ బోవుదారి యంతదవ్వుగాదు. ప్రమదలమూలమున యీసంసారమునకుఁ గట్టువడియుండవలసినది కాని, వారులేనిచో సంసారము విడుచుట యంతకష్టము గాకయుండును.

తే. అమితసంసార నీదుప•ర్యంతపదవి
గతి దలంప దవీయసి • గాదు సూవె
యర్థి నీలోనఁ గడవంగ • నలవిగాని
ఖంజరీటాయతాక్షులు • గలుగ రేని.

పక్షద్వయనిరూపణము.

అవ. స్త్రీలయం దనురాగముగలుగునిమిత్తము సంభోగశృంగారమును వర్ణించి మరల వారిని వదలుట బుద్ధిమంతులకు నసాధ్యముగావున నందఱు వారియందే తగులు గలిగియుందురు. అట్టిసంసారులకు శ్రేయస్సు గలుగు టెట్లని యాక్షేపించి స్త్రీలను బ్రేమతోఁ జూచువారి కీలోక సౌఖ్యములును, స్త్రీలను వదలినవిరాగులకు, బరలోక సౌఖ్యములును గలుగునని తెలుపుటకై యనురక్తి, విరక్తి యనురెండుపక్షములను ఇంక నేడు శ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దిశ వనహరిణేభ్యో వంశకాణ్డచ్ఛవీనాం
కబళ ముపలకోటిచ్ఛిన్నమూలం కుశానామ్,
శకయువతికపోలాపాణ్డు తామ్బూలవల్లీ
దళ మరుణనఖాగ్రైః పాటితం వా వధూభ్యః. 34

వ్యా.—ఇత్థం స్త్రీణాం పరిహర్తు మశక్యత్వే తదాసక్తస్య కుతః శ్రేయఃప్రాప్తి రిత్యాశఙ్కాయాం తదత్యన్తాత్యాజ్యయో రప్యైహికాముష్మికఫలసాధనత్వ మే వేతి మనసి కృత్వా తదుభయ మిదానీం తావ న్నిరూపయితుం ప్రతిజానీతే - 'అథ పక్షద్వయనిరూపణ మితి'-అథ స్త్రీణాం పరిత్యాజ్యకథనానన్తరం పక్షయోః విరక్త్యనురక్తి రూప పక్షయోః ద్వయస్య నిరూపణం క్రియతే, తత్ప్రకార మావింశతిసమాప్తే ర్వర్ణయతి.—దిశే తి.—హే జ నే త్యధ్యాహార్యమ్, వనే పుణ్యారణ్యే, హరిణేభ్యః కురఙ్గేభ్యః - తపఃప్రసక్త్యా నిర్భీకత్వేన తేషాం సమీపవర్తిత్వా దితి భావః, ఉపలకోట్యా నిశితపాషాణప్రాన్తేన - ఛిన్నాని లూనాని మూలాని-యస్య తథోక్తమ్ - తత్ర

లవిత్రాది సాధనాన్తరాసంభవా న్మూలానా ముపలకోటిచ్ఛిన్నత్వ ముక్తమ్, వంశకాణ్డస్య వంశకరీరస్య-ఛవిరివ ఛవి ర్యేషాం తేషామ్ సరసానా మి త్యర్థః, కుశానాం, కబళం గ్రాసం వా-దిశ, తపశ్చరణసమయ ఇతి శేషః; అథవా, వధూభ్యః ప్రియతమాభ్యో, ఉరుణనఖానా మగ్రైః-పాటితం శకలితం-శకయువతీనాం శకాఖ్య దేశీయ తరుణీనాం-కపోలవ-దాపాణ్డు-ఆ సమన్తా ద్ధవలం, య త్తామ్బూలవల్లీ దలం నాగవల్లీపత్త్రం, త ద్వా దిశ, సంసరణసమయ ఇతి శేషః; ఉక్తోభయ మేవ పరమసౌఖ్యనిదానమ్ ఉభయత్ర, నాన్య దితి భావః. ఏవ ముత్తర త్రాపి యథా యోగ మూహనీయమ్.

అత్ర నఖానా మారుణ్యగ్రహణం మహాభాగ్యలక్షణత్వేన సుఖిత్వద్యోతనార్థమ్ - త దుక్తమ్ సాముద్రికైః-

'పాణీ పాదతలే రక్తే నేత్రాన్త శ్చ నఖా స్తథా,
తాలు జిహ్వాఽధరోష్ఠం చ సప్తరక్త స్సుఖీ భవేత్.' ఇతి.

మాలినీ.

టీ. వనహరిణేభ్యః=అడవిజింకలకు, వంశ...వీనాం-వంశకాంత=వెదురుమోసు యొక్క, ఛవీనాం=(కాంతివంటి) కాంతిగల, కుశానాం=దర్భలయొక్క, ఉపల... మూలం-ఉపలకోటి = రాతియంచులచే, ఛిన్న=కోయఁబడిన, మూలం=వేరులుగల, కబళం (వా)=గ్రాసము(కడి)ను (గాని), వధూభ్యః=స్త్రీలకు, అరుణనఖఅగ్రైః=ఎఱ్ఱని గోరుకొనలచే, పాటితం=చీల్పఁబడిన, శక...దళం-శకయువతి=శకదేశస్త్రీలయొక్క, కపోల=చెక్కిళ్ళవలె, ఆపాండు=కొంచెముతెల్లనైన (గోదుమవన్నెగల), తాంబూలవల్లీ దళం వా=తమలపాకునుగాని, దిశ=ఇమ్ము.

ఓ మనుజుఁడా! నీవు పావనమయిన యరణ్యమున బెదరులేక దగ్గ ఱకేతెంచినజింకలకు వెదురుమొలకలవలెఁ బసరుగల దర్భలను కత్తెరఱా ళ్లయంచులతోనఱికి మేతపెట్టుము. (విరక్తుఁడవేని యడవియందు వసిం పుము. అని భావము.) లేదా! శకదేశపుటతివల చెక్కిళ్లవలె నంతటఁ దెల్లనైన తమలపాకులను నీయెఱ్ఱని గోళ్లకొనలతోఁ జీల్చి యింతుల కిమ్ము. (అనురక్తుఁడేని యింటనుండి స్త్రీలంగూడి విహరింపుము అనుట.)

చ. శిలమొన మూలముల్ చిదిమి • చెన్నుగ వేణుకరీరకాంతిచే
లలితములైనదర్భకబ•ళంబులు లేళ్ళకు నిమ్ము కానలోఁ
గలితశకాంగనావిపుల•గండవిపాండురనాగవల్లికా
దళముల గోళ్ళఁ ద్రుంచి వని•తాతతి కైన నొసంగు మిమ్ములన్.

శ్లో. అసారాః స న్త్వేతే విరతివిరసా వాథ విషయా
జుగుప్స్యన్తాం యద్వా నను సకలదోషాస్పద మితి,
తథాఽప్యేతద్భూమౌ న హి పరహితా త్పుణ్య మధికం
న చాస్మిన్ సంసారే కువలయదృశో రమ్య మపరమ్. 35

వ్యా.—అసారా ఇతి.— తే ప్రసిద్ధాః, సర్వే, పాపహేతుత్వా త్పాపాః-విషయాః శబ్దాదయః-స్రక్చన్దన వనితాదయో వా, అసారాః అస్థిరాః-నిస్సారా ఇతి వాని. 'సారో బలే స్థిరాంశే చ' ఇ త్యభిధానాత్, తథా, విరతౌ పరిణతిసమయే-విరసాః అనర్థకరా ఇతి వా, య ద్వా సకలదోషాస్పదమ్ రాగ ద్వేష మోహా ద్యశేషదోష ప్రతిష్ఠాపనమ్ ఇతి వా* 'ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయామ్' ఇతి నిపాతనా త్సుడాగమః-లిఙ్గవచనవ్యత్యయ స్తు పూర్వవ ద్ద్రష్టవ్యః, జుగుప్స్యన్తాం పరిత్యజ్యన్తామ్-పరిత్యాగే పరమసుఖలాభా దితిభావః, తథా చ వక్ష్యతి—'స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమసుఖ మనన్తం విదధతి' ఇతి * 'గుపే ర్నిన్దాయామ్'ఇతి సన్నన్తాత్ కర్మణి యకి విధౌ లోటి తఙ్; తథాఽ ప్యుక్త ప్రకారే విషయాణాం జుగుప్స్యత్వే ఽ, ప్యేతద్భూమౌ అస్యాం భువి, పరహితాత్ పరోపకారకరణాత్, అధికం అతిరిక్తం, పుణ్యం, న హి నాస్తి ఖలు.

'శ్లోకార్ధేన ప్రవక్ష్యామి యదుక్తం గ్రన్థకోటిభిః,
పరోపకారః పుణ్యాయ పాపాయ పరపీడనమ్.'

ఇతి వచనా దిద మే వాత్యన్తపుణ్య మి త్యర్థః, అ థాస్మి న్సంసారే చ, కువలయదృశ ఉత్పలాక్ష్యాః * 'అన్యారాదితరర్తే-' ఇ త్యాదినా పఞ్చమీ, అపరం అన్యత్, రమ్యం వస్తు నాస్తి - ఇయ మే వాత్యన్తం మనోహరే త్యర్థః; అతో దోషదృష్ట్యా విషయా న్పరిత్యజ్య శమసుఖానుభవ తాత్పర్యేణ వా స్థాతవ్యమ్, అన్యథా పరహితాచరణ తత్పరేణ సాంసారికతయా వా వర్తితవ్యమ్, న తు ప్రకా న్తరే ణేతి భావః. శిఖరిణీ.

టీ. ఏతే=ఈ, విషయాః=(స్రక్చందనవనితాభోగాది) విషయములు, అసారాః=సారములేనివియు, విరతివిరసాః=పరిణామమునందు చప్పనైనవియు, సంతు=అగుఁగాక! యద్వా=లేక, నను=ఓయీ, సకల...స్పదం-సకల=సమస్తములైన, దోష=పాతకములకు, ఆస్పదం=పుట్టిల్లు, ఇతి=అని, జుగుప్స్యంతాం=నిందింపఁబడుఁగాక! తథాపి=అయినను, ఏతద్భూమౌ=ఈభూమియందు, పరహితాత్=పరోపకారముకంటె, అధికం=గొప్పదయిన, పుణ్యం=పుణ్యము, న=లేదు. అస్మిన్ సంసారే=ఈసంసారమునందు, కువలయదృశః = కలువకంటికంటె, అపరం=మఱియొకటి, రమ్యంచ=ఇంపైనదియు, న=లేదు.

ఈసంసారసుఖములు (శబ్దాదివిషయములు లేక పుష్పచందనవని తాదులు) సారహీనములుగానైనను, మొకట మనసున కింపుగానున్నను గానను నీరసములుగా నుండిననుండుఁగాక. లేక చెలువల కన్నిటి కిర వని యందఱావిషయముల సేవగింతురుగాక. అయినను భువిని పరోప కారమునకంటె మించిన పుణ్యము లేదు. ఈసంసారమునఁ గలువకంటుల కంటె సొబగయినవస్తు వేదియు లేదు.

చ. దురితనిదానముల్ సకలదోషగృహంబులు సారహీనముల్
పరిణతి ఘోరముల్ విషయపద్ధతు లెంతయుఁ గుత్సితంబు లి
ద్ధరను బరోపకారసుకృతంబును బోలవు పుణ్యముల్ మనో
హరతరవస్తువుల్ కువలయాక్షులకన్నను గల్గ వెవ్వియున్.

అవ. పర్వతనితంబ స్త్రీనితంబములలో నేది యాశ్రయింపఁదగినదని యడుగుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మాత్సర్య ముత్సార్య విచార్య కార్య
మార్యాః సమర్యాద మిదం వదన్తు,
సేవ్యా నితమ్బాః కిము భూధరాణా
ముత స్మరస్మేరవిలాసినీనామ్. 36

వ్యా.—మాత్సర్య మితి.—ఆర్యాః పణ్డితాః మాత్సర్యమ్ అసూయాం - పక్షపాత మితి యావత్, ఉత్సార్య నిరాకృత్య - తస్య యథార్థకథన ప్రతిబన్ధకత్వాదితి భావః, కార్యం కర్తుం యోగ్యమ్ - విధేయ మి త్యర్థః, విచార్య ఊహాపోహాభ్యాం సమ్య గాలోచ్య, తతః, సమర్యాదం మర్యాదయా సన్మార్గానతిక్రమణేన సహితం యథా భవతి తథా, ఇదం ఏతత్, వదన్తు కథయన్తు, కి మిద మి త్యత ఆహ— ధరన్తీ తి ధరాః * పచాద్యచ్ - భువో ధరా భూధరా స్తేషాం భూధరాణాం, నితమ్బాః కటకప్రదేశాః, సేవ్యాః కిము ఆశ్రయణీయా వా, ఉత అథవా, స్మరస్మేరాః స్మరోల్లసితాః-మదనమదోత్కటా ఇ త్యర్థః-య ద్వా స్మరేణ మన్మథావేశేన హేతునా-స్మేరాః సంభోగౌత్సుక్యసూచక మన్దస్మిత సున్దరవదనారవిన్దా ఇ త్యర్థః * 'ష్మిఙ్ ఈషద్ధసనే' ఇతి ధాతోః * 'నమికమ్పి-' ఇ త్యాదినా రప్రత్యయః-అథవా విషయమాత్రవిశ్రాన్తివిరహేణ విశృఙ్ఖలప్రవృత్తిత్వ మద మన్థరత్వాది గుణవిశిష్ట కటాక్ష వీక్షణాని స్మేరశబ్దవివక్షితాని - త దుక్తం భావప్రకాశే—

'అపరిచ్ఛిన్న విషయం మదమన్థరమీలితమ్,

స్ఫుర దుభ్రపక్షతాయుక్తం తత్ స్మేర మితి కథ్యతే.' ఇతి-
తాని చ స్మరప్రధానాని యాసాం తాసాం స్మరస్మేరాణాం-విలాసినీనాం విలసనశీలా
నాం తరుణీనామ్ * 'వా కలషలస-' ఇత్యాదినా ఘినుణ్ప్రత్యయః, నితమ్బాః కటిప్ర
దేశాః ఆశ్రయణీయా వా, ఇదం వద న్త్విలి సంబన్ధః; యది వైరాగ్యం స్యాత్తర్హి గిరి
నితమ్బాః సేవ్యాః, అన్యథా విలాసినీనితమ్బా ఇతి త్వదీయ ప్రశ్న స్యేద ముత్తరం న
త్వన్య ద స్తీతి భావః - ని. 'కటకోఽస్త్రీ నితమ్బోఽద్రేః' - 'పశ్చాన్నితమ్బః స్త్రీక
ట్యాః' ఇతి చోభయ త్రా ప్యమరః.

అత్ర పూర్వార్థే ఏకవర్ణస్య పునఃపునరావృత్తే ర్వృత్త్యనుప్రాసః శబ్దాలంకారః-
'ఏక ద్వి ప్రభృతీనాం చ వర్ణానాం తు యదా భవేత్,
పునరుక్తి రసౌ నామ వృత్త్యనుప్రాస ఇష్యతే.' ఇతి లక్షణాత్.

అయంచ నితమ్బా ఇ త్యత్ర ద్వయానా మపి నితమ్బానాం ప్రకృతత్వా త్కేవ
లప్రకృతత్వగోచరేణ ఏకనాళావలబ్ధిఫలద్వయవ దేకశబ్దా దర్థద్వయప్రతీతేః కేవ
లార్థప్రవణేన విజాతీయే నోత్తరవాక్యస్థేన శ్లేషేణ తిలతణ్డులవత్ పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్
సంసృష్టిః కించి చ్చమత్కారాతిశయ మావహ తీ తి కావ్యస్య మహా నుత్కర్షః
ప్రతిపాదిత ఇతి రహస్యమ్. వృత్త ముపజాతిః.

టీ. ఆర్యాః=పెద్దలు, మాత్సర్యం=మచ్చరమును, ఉత్సార్య=తొలఁగించి, కా
ర్యం=చేయఁదగినదానిని, విచార్య=ఆలోచించి, సమర్యాదం=మర్యాదతోఁ గూడునట్లు
(న్యాయ్యముగా),ఇదం=దీనిని,వదంతు=చెప్పుదురుగాక; (దేనిననఁగా:) సేవ్యాః=ఆశ్ర
యింపఁ దగినవి, భూధరాణాం=కొండయొక్క, నితంబాఃకిము=నెత్తములా? ఉత=లేక,
స్మర...విలాసినినాం-స్మర = మన్మథునిచే (కామముచే), స్మేర=చిఱునవ్వుగల (లేక,
వికసించిన), విలాసినీనాం=నెరజాణలయొక్క, నితమ్బాఃకిము=పిఱుఁదులా ?

కార్యాకార్యముల నెఱుఁగఁగల యోపండితులారా ! మీరు
మచ్చరంబుమాని,శాస్త్రానుసారంబుగ నే నడుగఁబోవువానిలో నేది చే
యఁదగినదో చెప్పుడు. పర్వతనితంబములు (మధ్యభాగములు) ఆశ్రయిం
పవలెనా? మదనవికారంబును చిఱునగవునుగలస్త్రీలనితంబములు (కటిప
శ్చాద్భాగములు) ఆశ్రయింపవలెనా ?

ఉ. ఆరయ మత్సరంబు విడనాడి సమంచితకార్యనిశ్చయో
ద్ధారవిచారులై సరసత న్వచియింతురు గాక సజ్జనుల్

ధారుణి సేవ్యముల్ గిరిసితటంబములో మఱి కాక మన్మథ
స్మేరవిలాసినీజనవిశేషనితంబములో తలంపఁగన్.

అవ. ఈసంసారమునఁ బండితులకు రెండువిధములుగాఁ గాలంబు గడచుచున్నదని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంసారే స్వప్నసారే పరిణతితరలే ద్వే గతీ పణ్డితానాం
తత్త్వజ్ఞానామృతామ్భఃప్లవలలితధియాం యాతు కాలః కథఞ్చిత్,
నో చేన్ముగ్ధాఙ్గనానాం స్తనజఘనఘనాభోగసమ్భోగినీనాం
స్థూలోపస్థస్థలీషు స్థగితకరతలస్పర్శలీలోద్యమానామ్. 87

వ్యా.—సంసార ఇతి.—స్వప్నస్య సార ఇవ సారో యస్మిన్ సః-మిథ్యాభూత ఇత్యర్థః * 'సప్తమ్యుపమానే' ఇత్యాదినా బహువ్రీహిః, తథా పరిణత్యాం పరిణామావస్థాయాం-తరలే అస్థిరే-అశాశ్వత ఇత్యర్థః - సంసారే సంసృతౌ, పణ్డితానాం పరిజ్ఞాతౄణాం, ద్వే, గతీ అవస్థే, విద్యేతే ఇతి శేషః, కే ద్వే ఇత్యాకాఙ్క్షాయామాహ-తత్త్వజ్ఞాన మేవ - అమృతామ్భః అమృతప్రాయజలం-తత్ర ప్లవ ఇవ-లలితా రుచిరా - యద్వా తత్త్వజ్ఞానా-మృతామ్భసి-ప్లవః ప్లవనమ్ - క్రీడేతి యావత్-తత్ర లలితా ఉల్లాసవతీ - ధీ ర్యేషాం తత్త్వజ్ఞానోల్లసితబుద్ధీనామ్ సతా మిత్యర్థః, కథంచిదతిప్రయత్నేన, కాలః, యాతు గచ్ఛతు అతిక్రామ త్వి త్యర్థః,-ని. 'కథమాది తథాప్యన్తః యత్నగౌరవబాధయోః' ఇత్యమరః, 'కాలః కదాచిత్' ఇత్యపపాఠః, ఇయమేకావస్థా; నో చే దేవం న స్యాచ్చేత్తర్హి, స్తనయో-ర్ఘనజఘనే విపులకటిపురోభాగే చ-ఆభోగసంభోగినీనాం విస్తృతసంభోగేచ్ఛావతీనామ్ - యద్వా స్తనయో ర్ఘనజఘనస్య నిబిడతరజఘనస్య చ-య ఆభోగో విస్తార-స్తత్ర సంభోగినీనామ్ కుచమర్దననిధువనరూపాబాహ్యాభ్యన్తరసంభోగాకాఙ్క్షిణీనా మిత్యర్థః, ఏతేన సమానురాగిత్వ ముక్తమ్, అన్యథా ఆభాసప్రసఙ్గాత్, తదుక్తమ్-

'ఏకత్రైవానురాగ శ్చేత్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోఽపి వా,
యోషితో బహుసక్తి శ్చ రసాభాస స్త్రిధా మతః' ఇతి,

ముగ్ధాఙ్గనానాం సున్దరస్త్రీణాం నవయౌవనానాం వా, 'ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా' ఇతి లక్షణాత్, ‡ స్థూలోపస్థస్థలీషు వర్తులోచ్చానమదనసదనప్రదేశేషు, * 'జానపద-' ఇత్యాదినా అకృత్రిమార్థే జీష్, స్థగిత మాచ్ఛాదితం - యత్కరతలం-తస్య స్పర్శః సంపర్కః - ఏవ లీలా తత్ర-ఉద్యమ ఉద్యోగో యేషాం తేషాం సతామ్ - కామినీమోహనోపస్థస్పర్శసుఖ మనుభవతాం సతా మే వే త్యర్థః, కాలో యాతు, ఇయం

చైకావస్థా; ఇమే ద్వే ఏవోత్తమే గతీ, న త్వేతద్వ్యతిరిక్తం గత్యన్తరమ స్తీత్యర్థః, సర్వదా జ్ఞాననిష్ఠయా వా కామగోష్ఠ్యా వా పణ్డితానాం కాలో యాపయితవ్యః, న త్వన్యథేతి భావః. స్థూలోపస్థేత్యనేన ఆసాం చిత్రిణీజాతిత్వం సూచితమ్, తదుక్తం రతిరహస్యే-

> 'మదన సదన మస్యా వర్తులోచ్చా నమ న్త
> ర్మృదు మదనజలాఢ్యం రోమభి శ్చాతిసాన్ద్రైః,
> ప్రకృతి చ పలదృష్టి ర్బాహ్యసంభోగసక్తా
> రసయతి మధురాల్పం చిత్రిణీ చిత్రరక్తా.' ఇతి;

ఏతజ్జాత్యనుకూలసురతనియతయామో ఽపి తత్రైవోక్తః-

> 'వ్రజతి రతిసుఖార్థీ చిత్రిణీ మగ్రయామే
> భజతి దినరజన్యో ర్హస్తినీం చ ద్వితీయే,
> గమయతి చ తృతీయే శఙ్ఖినీ మార్ద్రభావాం
> రమయతి రమణీయాం పద్మినీం తుర్యయామే.' ఇతి,

మతాన్తరే తు ద్వితీయయామ ఇత్యుక్తమ్-

> 'ఘనకుచనఖభేదై ర్ముష్టిఘాతై శ్చ మధ్యే
> రతినియతకరై శ్చ ప్రీతియుక్తై ర్వచోభిః
> అనృతతరకథాభి స్తత్ర యామే ద్వితీయే
> సుగుణసహిత మన్త శ్చిత్రిణీం సంలభేత.' ఇతి.

స్రగ్ధరా.

టీ. స్వప్నసారే=కలయొక్క సత్తవంటి సత్తగలదియు (అనఁగా; కలవలెనె యసత్యమయినదనుట), పరి...రళే-పరిణతి = పరిణామమునందు, తరళే=నిలుకడలేనిదియు, (అగు) సంసారే=సంసారమునందు, పండితానాం = తెలివిగలవారికి, ద్వేగతీ=రెండుదోవలు; (అవియేవన) తత్త్వ...ధియాం - తత్త్వజ్ఞాన = పరమాత్మవిజ్ఞానమనెడి, అమృతఓఘ=అమృతప్రవాహములో, ప్లవ== తేలుటయందు; లలిత=ఉత్సాహముగల, ధియాం=బుద్ధిగలవారికి, కాలః=కాలము, కథంచిత్=అతికష్టముగా, యాతు=కడచునుగాక; నోచేత్=లేకున్న, స్తన...నీనాం- స్తన=చన్నులయు, జఘన=మొలయు, ఘన = గొప్ప, ఆభోగ = విరివియొక్క, సంభోగినీనాం = అనుభవముగలవారై, స్ఫార=పెద్దదయైన, ఉరః=ఱొమ్ముమీఁద, శాయినీనాం = పరుండునట్టి, ముగ్ధ అంగనానాం=ముద్దరాండ్రగు స్త్రీలకు, స్మరసమర=సంభోగముయొక్క, కళా=విద్యయందలి, కౌశలీ=నేర్పుయొక్క, దేశికానాం=ఆచార్యులగువారికి, (కాలః, యాతు.)

తా. ఈయస్థిరమయిన సారములేనిసంసారమునందుఁ దిరుగుపండితులు పరబ్రహ్మావిచారమనెడి యమృతమునందు మునుఁగుటయను తెప్పయందుఁబొరలుచుండు తెలివిగలవారై కాలంబుపుచ్చెదరు. కాదేని గబ్బిగుబ్బలును, వెడఁదలగు పిఱుఁదులును గలవారగు చక్కనిమగువల మరుగీములం దాశతోడఁ దమచేతులను దడవుచుండుటయందు మక్కువగలిగి కాలంబుపుచ్చెదరు. (సంసారమునఁ దత్త్వజ్ఞాన మొక్కగతి. స్త్రీల నితంబములందుఁ జేతులనుంచికొని యుండుట రెండవగతి. ఈ రెంటిలో మొదటిదగు తత్త్వజ్ఞానములేనపుడు, స్త్రీనితంబసేవనమే తత్త్వజ్ఞానము పలె సుఖదాయకమని భావము.)

శా. సారం బెక్కడలేక మిథ్య యగుసం•సారంబునన్ మార్గముల్
బారం జూచిన రెండు పండితులకున్ • బ్రహ్మానుసంధానరో
గారూఢత్వము రూపవద్యువతిర•మ్యస్థూలమీనధ్వజా
గారన్యస్తకరారవిందకృతయో•గ్యస్పర్శలీలాప్తియున్.

శ్లో. ఆవాసః క్రియతాం గాఙ్గే పాపహారిణి వారిణి,
స్తనద్వయే తరుణ్యా వా మనోహారిణి హారిణి.　　38

వ్యా.—ఆవాస ఇతి.—పాపాని హరత్య భీక్ష్ణ మితి పాపహారి-
'గాఙ్గం వారి మనోహారి మురారి చరణచ్యుతమ్,
త్రిపురారిశిరశ్చారి పాపహారి పునాతు మామ్.'
'పాపాపహారి దురితారితరఙ్గధారి దూరప్రసారి గిరిరాజగుహావిహారి,
ఝఙ్కారకారి హరిపాదరజోవిహారి గాఙ్గం పునాతు పరిత శ్శుభ కారి వారి.'
ఇ త్యాదినా సమస్తపాపక్షయకర ఇ త్యర్థః * 'బహుల మాభీక్ష్ణ్యే' ణినిః, గాఙ్గే గఙ్గాసంబన్ధిని, * 'తస్యేదమ్' ఇ త్యణ్ప్రత్యయః, వారిణి, ఆవాసః క్రియతామ్, స్నానపానాదినా బాహ్యాభ్యన్తరశుద్ధిసంపాదనద్వారా స్వర్గాపవర్గప్రాప్త్యర్థం తత్ర నివాసో విధీయతా మి త్యర్థః-తథా చ శ్రుతిః—
'సితాసితే సరితే యత్ర సంగతే తత్రాప్లుతాసో దివ ముత్పతన్తి,
యే వై తన్వాం విసృజన్తి ధీరా స్తే జనాసో అమృతత్వం భజన్తే.'　　ఇతి-
స్మృతి శ్చ—
'గఙ్గా తుఙ్గతరఙ్గిణీ భవభయ క్లేశాపహా సర్వదా,

మర్త్యానా మవగాహనా త్సుకృత దపి స్వర్గేఽపి సంస్థాపినీ.' ఇత్యాది-

అథవా మనోహారిణి అత్యన్తమనోహరే * పూర్వవత్తినిః, కుతః - హారిణి ముక్తాహార వతి * అత్ర మత్వర్థీయ ఇని ప్రత్యయః, తరుణ్యా నవయౌవనాయాః, స్తనద్వయే అ వాసః పరిశీలనతాత్పర్యం క్రియతామ్, తరుణీస్తనాశ్రయ స్యైవ నిరతిశయసుఖహే తుత్వా దితి భావః.

అత్ర తరుణీగ్రహణం స్తనద్వయస్య పతనాభావేన పాటవాతిశయద్యోతనా ర్థమ్, అన్యథాఽభాసప్రసఙ్గాత్; ఏతేన మణిహిరణ్మయ కఙ్కణయో రివ స్తనద్వయహా రయో ర ప్యన్యోన్యరామణీయక ప్రకాశ పరిపోషావహత్వేన విశిష్ట స్తనద్వయ స్యా శ్రయణ యోగ్యత్వం సూచిత మి త్యవగన్తవ్యమ్, యథాహ శ్రీహర్షః-'తరుణీ స్తన ఏవ దీప్యతే మణిహారావలిరామణీయకమ్' ఇతి.

అత్ర పూర్వోత్తర వాక్యస్థయో రనుప్రాసయమకయోః శబ్దాఽలంకారయోః సంసృష్టిః స్పష్టా. అనుష్టుప్.

టీ. పాపహారిణి=పాపములను బోఁగొట్టు, గాంగే=గంగదైన, వారిణి (వా)= నీటియందుఁ (గాని), హారిణి=ముత్యాలపేరులుగల, మనోహారిణి=ఇంపైన, తరుణ్యాః= జవరాలియొక్క, స్తనద్వయేవా=చనుదోయిమీఁదఁగాని, ఆవాసః=కాపురము, క్రియ తాం=చేయఁబడుఁగాక!

తా. విరక్తుఁ డగువాఁడు సకలపాపంబులఁ బోఁగొట్టి పుణ్యము లనొసఁగెడి గంగానదీతీరంబునఁ గాశిమొదలగు పుణ్యక్షేత్రములందు వసింపఁదగును. అట్లు వసించి మోక్షము నొందవలయుననుట. లేదా, ముత్యాలహారములచే నొప్పెడిజవరాలిగబ్బిగుబ్బలదోయియందురమిం చి యిహలోకసౌఖ్యములం గుడువవలయు.

తే. అఖిలపాతకభయహారి • యైనగాంగ
వారియందైన యువమనో•హారి యగుచు
హారి యగుకల్కికుల్కుమి•టారిచన్ను
దోయియం దైన వాసంబు • సేయవలయు.

అ. కవి తానే పైప్రశ్న కుత్తర మిచ్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో.కి మిహ బహుభి రుక్తై ర్యుక్తిశూన్యైః ప్రలాపై
ర్ద్వయ మిహ పురుషాణాం సర్వదా సేవనీయమ్,

అభినవమదలీలాలాలసం సున్దరీణాం
స్తనభరపరిఖిన్నం యౌవనం వా వనం వా. 39

వ్యా.—అథ ద్వాభ్యాం నిగమయతి-కి మితి.—ఇహాస్మి న్నర్థే, బహుభి రపరి మితై, ర్యుక్తిశూన్యై ర్నిస్సారై, రుక్తై రుదితైః, ప్రలాపై రనర్థకవచనైః, కిం ఫల మితి శేషః, వాచో విజ్ఞాపనం వినా న కిఞ్చి త్ఫల మస్తీ త్యర్థః-వి. 'ప్రలాపోఽనర్థకం వచః' ఇ త్యమరః-కిం త్వి హాస్మిం ల్లోకే, పురుషాణాం ద్వయం, సర్వదా నిరన్తరమ్-'సర్వథా' ఇతి వా పాఠః, సేవనీయమ్, కిం తద్ద్వయ మత ఆహ-అభినవా నూతనా-యా మదలీలా మన్మథావేశజనితవిలాసా-స్తాసు లాలసం లోలుపమ్, అత్యాసక్త మి త్యర్థః, స్తనభారేణ కుచకలశభారేణ - పరిఖిన్నం పరిశ్రాన్తమ్, ఉభయత్రాఽపి యౌవనవతీధర్మో యౌవన ఉపచర్యతే, సున్దరీణాం యౌవనం వా, న త్వసున్దరీణా మితి భావః, ఉత వనం పుణ్యా రణ్యం వా, సేవనీయ మితి సంబన్ధః, ఏతయో రేవ పరమసుఖనిదానత్వా దితి భావః.
మాలినీ.

టీ. ఇహ=ఈవిషయములో, యుక్తిశూన్యైః=యుక్తిలేని, ఉక్తైః=చెప్పఁబడు, బహుభిః ప్రలాపైః=పెక్కుకూఁతలచే, కిం=ఏమి(లాభము)? ఇహ=ఈలోకములో, సర్వదా=ఎల్లపుడు (లేక, సర్వథా=సర్వప్రకారములచే), పురుషాణాం=పురుషులకు, ద్వయం సేవనీయం=రెండు సేవింపఁదగినవి. (ఏవన:) అభి...లసం - అభినవ=క్రొత్తయైన, మద=(మన్మధ) మదముయొక్క, లీలా=విలాసములయందు, లాలసం=ఆసక్తిగలదియు, స్తనభరపరిఖిన్నం=చనుల బరువుచేనలసిన, సుందరీణాం=అందకత్తెలయొక్క, యౌవనం వా=ప్రాయముగాని, వనంవా=అడవిగాని.

అయ్యలారా! పొందికలేకుండఁ జెప్పినపలు తెఱంగులగు వట్టిమాటలతో నేమియుపయోగము? ప్రపంచమునమానవులుజవ్వనంపుమచ్చరము వలని వేడుకతోఁ గులుకుచుండువారును, స్తనభారము చేఁగొంచెముముందుకువంగినవారునైన చెలువలయౌవనమునైనను, వనంబునైనను సేవింపవచ్చును (వైరాగ్యము గలుగనప్పుడు జవరాండ్రను గొలువవలయును, వైరాగ్యముగలిగిన పదంపడి యరణ్యమున నుండవలయునని భావము.)

చ. కనుఁగొన యుక్తియుక్తములు • కానివి మాటలు వేయునేటికిఁ
గొనబుగ రెండు మానవుల•కున్ భజనార్హము లైనవస్తువుల్
వినుతనవీనచారుమద•విభ్రమలాలససుందరీజన
స్తనభరఖిన్నమై యమరు • యౌవనముం వనముం వసుంధరన్.

అవ. అతివయే సుఖదుఃఖములకుఁ బ్రధానహేతువు, మఱియొక్కటి కాదని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సత్యం జనా వచ్మి న పక్షపాతా ల్లోకేషు సప్త స్వపి తథ్య మేతత్,
నాన్య న్మనోహారి నితమ్బినీభ్యో దుఃఖైక హేతు ర్న చ కశ్చి దన్యః.

వ్యా.—ఇదానీం నిష్కృష్ట మర్థ మాహ–సత్య మితి.—కిం బహునా, హే జనాః, సత్యం వచ్మి యథార్థం బ్రవీమి, పక్షపాతాత్ వైషమ్యా, న్న వచ్మి, సప్తసు లోకే ష్వ ప్యేత దేవ తథ్య మి త్యర్థః, కి మేత ది త్యత ఆహ–నితమ్బినీభ్య స్తరుణీ భ్యః, మనోహారి మనోహరం వస్తు, నాస్తి, తథా తాభ్యోఽన్య ఇతరః, దుఃఖానా-మేకహేతు ర్ముఖ్యకారణం చ నాస్తి – 'శో భోగో రమణీం వి నే' త్యాదినా భో గైకసాధనత్వాత్ –'బద్ధమూలస్య మూలం హి మహ ద్వైరతరోః స్త్రియః' ఇ త్యన ర్థకమూలత్వా చ్చ నితమ్బినీనా మేవ పరమసుఖదుఃఖైకనిదానత్వా దితి భావః.

అత్ర సప్తశ్లోక్యా పక్షద్వయనిరూపణ స్యాయ మభిప్రాయః – అఖణ్డనిరతిశ యానన్దావాప్తిలక్షణత్వే నాభ్యర్హితత్వా న్ముఖ్యో మోక్షః పురుషార్థ ఇతి సకలమత సిద్ధాన్తః, ప్రసూతిభాజో విశ్వస్య స్త్రీపుంసాభ్యా మేవ నిష్పన్నత్వా త్కామస్య పితృ ఋణవిమోచనహేతుభూతతయా సతతం మహాపురుషపరిగ్రహా త్పురుషార్థత్వ మితి నన్దికేశ్వర శ్వేతకేతు పాఞ్చాల వాత్స్యాయ నాదిపూర్వసిద్ధాన్తః; ఏవం చ సతి పూ ర్వాలాభే పరః పర ఇతి న్యాయా న్ముఖ్యకల్పాలాభేఽనుకల్ప స్యాపి విహితత్వా న్మోక్షపురుషార్థసాధన ప్రవృత్త్యలాభే కామపురుషార్థసాధనేషు వా అవశ్యం ప్రవృత్తిః క ర్త వ్యే త్యనుసంధా నైవ ముపన్యస్త మితి.

తత్ర నితమ్బివ్యతిరిక్తరమ్యవస్త్వనర్థహేత్వో స్స త్యపి సంబన్ధేఽప్యసంబన్ధోక్తే రతిశయో క్తిభేదః. ఇన్ద్రవజ్రా–'స్యాదిన్ద్రవజ్రా యది తౌ జగౌ గః, ఉపేన్ద్రవజ్రా జతజా స్తతో గౌ.' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. జనాః=ఓజనులారా!, సత్యం=నిజమును, వచ్మి = చెప్పుచున్నాను. పక్షపా తాత్ = పక్షపాతమువలన, న=కాదు. సప్తలోకేషు అపి=ఏడులోకములయందును, ఏతత్=ఇది, తథ్యం=నిజము. (ఏదియన) నితంబినీభ్యః = (గొప్పపిఱుఁదులుగల) సుం దరులకంటెను, మనోహారి=ఇంపైనది, అద్యత్=మఱియొకట్టి, న=లేదు; దుఃఖైకహే తుః చ=దుఃఖమునకు ముఖ్యకారణమును, అన్యః=మఱియొకటి, కశ్చిత్ = ఒకటియు, న=లేదు.

తా. ఓజనులారా! నేను పక్షపాతములేక నిక్కువముఁ జెప్పెదను. లోకంబులయందన్నిటియందును ఇదే యథార్థమైనసంగతి. వైరాగ్యము గలుగనప్పుడు స్త్రీకంటెసుఖప్రదమైనది మఱియొక్కటిలేదు. విరక్తిగలిగినపిదపస్త్రీలకంటె దుఃఖహేతువు మఱొక్కటిలేదు.

తే. తథ్యమ వచింతుఁ బక్షపాతమునఁ గాదు
నిఖిలజగములయందిది నిక్కువంబు
తొయ్యలులకన్న రమ్యవస్తువులు లేవు
వారలే కష్టములకెల్లఁ గారణములు.

ఇది శృంగారశతకమునందు సంభోగవర్ణన మను
రెండవవింశతి.

కామినీగర్హణము.

అవ. విద్వాంసుఁడును స్త్రీలనుజూచి మోహించుచున్నాఁడని చెప్పుచున్నాఁడు:

శ్లో. కాన్తే త్యుత్పలలోచ నేతి విపులశ్రోణీభరే త్యున్నమ
త్పీనోత్తుఙ్గపయోధ రేతి సుముఖామ్భో జేతి సుభ్రూ రితి,
దృష్ట్వా ముహ్యతి మోదతేఽభిరమతే ప్రస్తౌతి విద్వానపి
ప్రత్యక్షాశుచిభస్త్రికాం స్త్రియ మహో మోహస్య దుశ్చేష్టితమ్.

వ్యా.—య దుక్తం 'దుఃఖైకహేతు ర్న చ కశ్చి దన్య' ఇతి త దేవ ప్రపఞ్చయితు మిదానీం కామినీగర్హణ మారభతే - అథ కామినీగర్హణ మితి-అథ సంభోగనిరూపణానన్తరం కామినీగర్హణం కామినీనిన్దా ఆవింశతిసమాప్తి క్రియత ఇతిశేషః. ననుశృఙ్గారాలమ్బనత్వేన ప్రసిద్ధానాం కామినీనాం గర్హణే శృఙ్గారవర్ణన ప్రక్రమభఙ్గః ప్రసజ్యే తేతి చే న్న, శిశుపాలాదికృతభగవద్గర్హణస్య పురుషార్థపర్యవసానవ త్కామినీగర్హణస్యాపి యథాకథంచి చ్ఛృఙ్గారవర్ణన ఏవ పర్యవసానా న్న కోఽపి విరోధ ఇతి మన్తవ్యమ్. తత్ప్రకార మేవ వివృణోతి.—కాన్తేతి-వే త్తీతి విద్వాన్ సారాసారవిచారచతురః - జ్ఞానవా న పీ త్యర్థః - కిము తాన్య ఇతి భావః * 'విదే శ్శతు ర్వసు రి' తి వస్వాదేశః, ప్రత్యక్షే-ణాశుచిభస్త్రికాం అపవిత్రచర్మపుటం * స్వార్థే కః*'ప్రత్యయస్థా త్కా త్పూర్వ స్యే'త్యాదినా ఇకారాదేశః * 'భస్త్రైషాజాజ్ఞే' త్యాదినా వైకల్పికః - 'పుత్త్రికా' మితి పాఠే - అశుచిపాఞ్చాలికాం అత్యన్తజుగుప్సితరూపా మి త్యర్థః - త దుక్తం-

'హాసోఽస్థిసందర్శన మక్షియుగ్మ మత్యుజ్జ్వలం తత్కలుషాఽవసాయాః
స్తనౌ చ పీనౌ పిశితాస్రపిణ్డౌ స్థానాన్తరే కిం నరకో న యోషిత్.' ఇతి,

ఇత్థంభూతాం స్త్రియం*'వామ్యసో ర్ణ'తి వికల్పా దియ ఙాదేశః, దృష్ట్వా, కాన్తా కమనీ యేతి మనోహరేతి వా-ని. 'కాన్తం మనోహరం రుచ్యమి' త్యమరః, ఉత్పలే ఇన్దీవరే ఇదలోచనే యస్యా స్సా త థోక్తేతి, విపుల శ్రోణీభరా పృథుల నితమ్బ బిమ్బేతి, ఉన్నమన్తా వూర్ధ్వ ముత్పతన్తా వివ స్థితౌ-మతః-పీనౌ పీవరౌ ఉత్తుఙ్గౌ ఉన్నతౌ చ-పయోధరౌ స్తనౌ-యస్యా స్సా త థోక్తేతి-ని. 'స్త్రీస్తనాబ్దౌ పయోధరౌ వి'త్య మరః, సుముఖామ్భోజా సున్దరవదనారవి న్దేతి, శోభనే మదనకార్ముకరుచిరే-భ్రువౌ యస్యా స్సా త థోక్తేతి చ, మాద్యతి మత్తో భవతి, మోదతే హృష్యతి, అభిరమతే క్రీడతి * అభిపూర్వా ద్రమతే ర్లటి తజ్*'వ్యాఙ్పరిపూర్వ స్సైవ పరస్మైపదిత్వనియ మాత్, ప్రస్తౌతి ఉక్తప్రకారేణ ప్రకారాన్తరేణ వా అభిష్టౌతి, అతః, మోహ స్యావి ద్యాయా, దుశ్చేష్టితం దుర్విలసితం, అహో విద్వాంస మ పీదృగవస్థాపన్నం కరో తీ త్యాశ్చర్య మి త్యర్థః; ఏతత్సర్వం వ్యామోహమూల మేవ, తస్య దురుచ్ఛేదత్వా దితి భావః; య ద్యపి-

'అమేధ్యపూర్ణం క్రిమిజన్తుసంకులం స్వభావదుర్గన్ధ మశౌచ మధ్రువం
కళేబరే మూత్రపురీషభాజనే రమేత మూఢో న రమేత పణ్డితః.'

ఇతి వచనా త్పణ్డిత స్యేత్థం జుగుప్సితకామినీకళేబరే రమణ మేవ నాస్తి, తథాఽపి మోహ స్యాత్య న్తప్రాబల్య ప్రకటనార్థ మిత్థ ముక్త మి త్యవగన్తవ్యమ్.

అత్ర క్రియాణాం బహ్వీనాం సముచ్చితత్వా త్క్రియా సముచ్చయాలంకారః-ఏక విషయః-'గుణక్రియాయౌగపద్య మలంకార స్సముచ్చయః' ఇతి లక్షణాత్.

శార్దూలవిక్రీడితమ్-'సూర్యాశ్వై ర్మసజ స్తతాస్సగురవః శార్దూలవిక్రీడితమ్.'

టీ. విద్వాన్ అపి=పండితుఁడు సైతము, ప్రత్య...స్త్రికాం-ప్రత్యక్ష=ప్రత్య క్షముగా, అశుచి=అపవిత్రమైన, భస్త్రికాం= (తోలు)తిత్తియైన, స్త్రియాః=ఆఁడు దానిని, దృష్ట్వా=చూచి, కాంతా ఇతి=మనోహారిణియనియు, ఉత్పలలోచనా ఇతి=కలు వలవంటి కన్నులుగలదనియు, విపులశ్రోణీభరా ఇతి=విశాలమగు పిఱుఁదుల బరువుగలది యనియు, ఉన్న...ధరా ఇతి-ఉన్నమత్=పైకుబుకుచున్న, పీన = బలిసిన, ఉత్తుంగ= ఎత్తయిన, పయోధరా ఇతి=పాలిండ్లుగలదనియు, సుముఖ అంభోజా ఇతి-చక్కని మో ముదామరగలది యనియు, సుభ్రూః ఇతి=మంచికనుబొమలుగలదియనియు, ముహ్యతి= మోహించును, మోదతే=సంతసించును, అభిరమతే=క్రీడించును. ప్రస్తౌతి=పొగడును. మోహస్య=మోహముయొక్క, దుశ్చేష్టితం=దుండగము, అహో=ఆశ్చర్యము.

తా. లోకమున విద్వాంసుఁడుసైతము తనకంటికి బాగుగాఁ గనఁబడుచుండుతోలుబొమ్మవంటికాంతనుజూచి మోహించుచున్నాఁడు. మఱి యానంద మొందు చున్నాఁడు. కోరఁదగినదియనియు, కలువ కంటియనియు, వెడఁదపిఱుఁదులభారంబు గలదనియు, నుత్సాహము తోఁ గూడినగబ్బిగుబ్బలుగలదనియు, తమ్మివంటిమోము గలదనియు, సొగసుబొమలుగలది యనియుఁ గొనియాడుచు రమించుచున్నాఁడు. అహో మోహము యొక్క చెడ్డవ్యాపార మేమని చెప్పవచ్చును?

మ మలభూయిష్ఠపుఁదోలుబొమ్మ యగుకొమ్మం జూచి విద్వాంసుఁడుం
బులినశ్రోణి మనోహర స్తని నవాంభోజాస్య నీలోత్పలా
క్షీ లతాతన్వి యటంచు మత్తుఁ డగు హర్షించుఁ రమించుఁ బలీ
బలియంచుఁ వినుతించు మోహవికృతుల్ భావింపఁగాఁ జిత్రముల్.

అవ. మూఁడుశ్లోకములచే స్త్రీస్వరూపమును దూషింపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్మృతా భవతి తాపాయ దృష్టా చోన్మాదకారిణీ,
స్పృష్టా భవతి మోహాయ సా నామ దయితా కథమ్. 42

వ్యా.—అథ త్రిభి రానుష్టుభైః స్వరూపందూషయతి-స్మృతేతి.—యాస్మృతా సదృశదృష్టి చిన్తాది స్మృతిబీజోద్బోధకసద్భావవశా త్ప్రివాసే కదాచి త్స్మరణవిషయీ కృతా సతీ, తాపాయ భవ తీ త్యర్థః, తతః దృష్టా సతీ, ఉన్మాదకారిణీ చిత్తవిభ్రమకరీ భవతి, స్పృష్టా, ఆలిఙ్గితా సతీ, మోహాయ భవతి బహిః ప్రపఞ్చవిస్మరణకారిణీ భవ తి, అత స్సా వధూః, కథం నామ కుతోవా-దయితా ప్రియతమా న కథంచి ద పీ త్యర్థః, కిం తు ఉక్త బహ్వనర్థ హేతుభూతత్వాత్ అప్రియత మై వేతి భావః.

అత్ర స్మృతాభవతి తా పా యేతి పదార్థానాం విశేషణగత్యా తురీయపాదస్థ పదార్థం ప్రతి హేతుత్వా త్కావ్యలిఙ్గభేదః.

టీ. స్మృతా = తలఁపఁబడినదై, తాపాయ = తాపముకొఱకు, భవతి=అగును. దృష్టాచ=చూడఁబడినదై, ఉన్మాదకారిణీ (భవతి) = పిచ్చినెత్తించునది (యగును). స్పృష్టా=తాఁకఁబడినదై, మోహాయ = మోహముకొఱకు, భవతి=అగును. సా=అటు వంటిది, కథంనామ=ఎట్లుగా, దయితా=ప్రియురాలు (అగును)?

తా. తలఁచినంతమాత్రమున వేండ్రము గలిగించును. చూచినంత మాత్రమున వెఱ్ఱినిగలుగఁజేయును. తాఁకినంతమాత్రమున సొక్కిం చును. అట్టిమగువ నెట్లు ప్రియురా లనవచ్చును?

క. తనుఁ దలఁచినఁ బరితాపముఁ
గనుఁగొనఁ జిత్తభ్రమంబుఁ • గడువేడుక ము
ట్టిన మోహంబు నొసంగెడు
వనిత దయిత యనుచుఁ బలుక • వచ్చునె జగతిన్.

శ్లో. తావ దే వామృతమయీ యావ ల్లోచనగోచరా,
చక్షుష్పథా దతీతా తు విషా ద ప్యతిరిచ్యతే. 43

వ్యా.—తావ దితి-తావ దేవ తావత్పర్యన్తమే వామృతమయీ అమృతోపమా - తద్వన్మధురత రే త్యర్థః - వధూ రితి శేషః * 'తత్ప్రకృతివచనేమయట్' * 'టిడ్ఢాణ ఞ'త్యాదినా జీప్, కియత్పర్యన్త మి త్యత ఆహ-యావ ద్యావత్పర్యన్తం, లోచనగోచరా చక్షుర్విషయా భవతి తావ దితి సంబన్ధః, వ్యతిరేకేతు నైవ మి త్యాహ-చక్షుష్పథాత్ లోచనమార్గాత్ * 'ఋక్పూరి' త్యాదినా సమాసాన్తః, అతీతా తు అతిక్రాన్తా చే, ద్విషా త్కాలకూటా ద, ప్యతిరిచ్యతే అతిరిక్తా భవతి-తద్వత్ప్రాణప్రయాసకారిణీ భవ తీ త్యర్థః.

అత్ర వధ్వా అమృతమయత్వ విషాతిరిచ్యమానత్వాసంబన్ధేఽపి తత్సంబన్ధాభిధానా దసంబన్ధేసంబన్ధరూపాఽతిశయోక్తిః.

టీ. యావత్=ఎంతవఱకు, లోచన గోచరా=కనులకుఁ గనఁబడునది(అగునో), తావత్ ఏవ=అందాఁకనే, అమృతమయీ=అమృతరూపమైనది. చక్షుఃపథాత్=నేత్రమార్గమునుండి, అతీతాతు=కడచినదైననో, విషాత్ అపి=విషముకంటెను, అతిరిచ్యతే=గొప్ప దగుచున్నది. (విషమువలె బాధించి ప్రాణమును దీయుననుట.)

తా. సుందరి కంటికిఁ గనఁబడునంతవఱకే యమృతముమాడ్కి నింపుగలిగించుచుండును. కంటికిఁ గనఁబడకున్న నాసుందరియే విషమును మించినదై ప్రాణముల కుపద్రవము గలిగించును. సుందరాంగులవియోగము సైఁచుట దుష్కరమని భావము.

తే. ఎంతలో నింతికన్నుల • యెదుట నిలుచు
నంతలో నింపు వాటించు • నమృత మట్ల
కాక లోచనమార్గంబుఁ • గడచెనేని
గరళమునకన్నఁ బ్రాణసం•కటముఁ జేయు.

అవ. స్త్రీయొక్క మంచిచెడ్డలఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నామృతం న విషం కించి దేకాం ముక్త్వా నితమ్బినీమ్,
సై వామృతలతా యుక్తా వియుక్తా విషవల్లరీ. 44

వ్యా.—ఉక్త మే వార్థం భఙ్గ్యన్తరే ణాహ–నేతి.—ఏకాం నితమ్బినీం, ముక్త్వా విహాయ, అమృత మమృతశబ్దవాచ్యం, కించి ద్వస్తు నా స్తి, విషం విషశబ్దవాచ్య మపి కించి న్నాస్తి. ఇయ మే వామృతప్రాయా విషప్రాయా చే త్యర్థః, కుత ఏత దిత్యాశఙ్క్య తత్త్వం సాధయతి - రక్తాఽనురాగవతీ చేత్, సైవ నితమ్బి న్యేవ, అమృతలతా సంజీవనీ భవ తీ త్యర్థః, విరక్తా అనురాగరహితా చే, ద్విషవల్లరీ విషలతామఞ్జరీ–ని. 'వల్లరీ మఞ్జరీ స్త్రియా మి' త్యమరః–ప్రాణాపహారిణీ భవ తీ త్యర్థః.

అత్ర నితమ్బినీవ్యతిరేకే ణామృతవిషయో రస్తిత్వసంబన్ధేఽప్యసంబన్ధకథనాత్ సంబన్ధే అసంబన్ధరూపాతిశయోక్తిః. త థో త్తరార్థే తస్యా మోహామృతలతాత్వ విషవల్లరీత్వరూపణా ద్రూపకాలంకారః. స చ రక్తత్వవిరక్తత్వపదార్థహేతుకకావ్యలిఙ్గోత్థితః స న్పూర్వాతిశయోక్తి ముజ్జీవయ తీతి సంకరః.

ప్రాయే ణై కార్థ మప్యనేకం శ్లోక ముక్తివిశేషలోభా ల్లిఖన్తి కవయః–యథా నైషధే-అదా వేవ నిపీయాది శ్లోకద్వయం, యథా చ మాఘే-ప్రసాధిత స్యే త్యాది శ్లోకద్వయ మిత్యాది.

టీ. నితంబినీం = గొప్పపిఱుఁదులుగల, ఏకాం=ఒక్కతెను, ముక్త్వా=పదలి, (సుందరితక్క అనుట) కించిత్=ఏదియైనను, అమృతం=అమృతము, న=కాదు. విషం= విషమును, న=లేదు. యుక్తా(యది)=కూడినదైన, సాఏవ=ఆనితంబినియే, అమృతలతా= అమృతపుఁదీఁగ, వియుక్తా(యది)=ఎడఁబాసినదైన, విషవల్లరీ=విషపుఁదీఁగ (అగును).

తా. చక్కనిపిఱుఁదులుగలస్త్రీ యొక్కటితప్ప వేఱొక్కవిషము గాని యమృతముగాని లేదు. ప్రేమగలస్త్రీయే యమృతలత. ప్రేమలేని కాంతయే విషపుఁదీఁగె. అనురాగముగలస్త్రీ యమృతలతమాడ్కిఁ బ్రాణముల నొసఁగును. అనురాగము లేనియతివయే విషపుఁదీఁగెవలెఁ బ్రాణములఁ దీయునని భావము.

ఆ. పడఁతి నొక్కదాని • విడిచి యించుక యమృ
తంబు లేదు భువి వి•షంబు లేదు
అమృతలత లతాంగి • యనురాగవతి యైనఁ
గాక మెలఁగెనేని • గరళవల్లి.

అవ. స్త్రీ యనుయంత్రమును జేసిన సృష్టికర్తను నిందించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆవర్తః సంశయానా మవినయభవనం పట్టణం సాహసానాం
దోషాణాం సన్నిధానం కపటశతమయం క్షేత్ర మప్రత్యయానామ్,

స్వర్గద్వారస్య విఘ్నో నరకపురముఖం సర్వమాయాకరణ్డం
స్త్రీయన్త్రం కేన సృష్టం విష మమృతమయం ప్రాణిలోకస్య పాశః.

వ్యా.—అథ స్త్రీయన్త్రస్రష్టారం దూషయతి-ఆవర్త ఇతి.—సంశయానాం సందేహానా, మావర్తః పరిపాకః_సకలదేహాస్పదీభూత మి త్యర్థః, అవినయానాం, భువనం లోకః, సాహసానాం, పట్టణం నగరం, దోషాణాం రాగద్వేషాదీనాం, సన్నిధాన మక్షయనిధిః-కదాచి దప్యత్ర దోషా న క్షీయన్త ఇతి భావః, కపటశతమయ మనేకకైతవప్రచురం-బహువిధకైతవా న్యత్రైవ ప్రాచుర్యేణ వర్తన్త ఇతి భావః, *ప్రాచుర్యే మయట్, అప్రత్యయానా మవిశ్వాసానాం-ని. 'ప్రత్యయోఽధీన శపథ జ్ఞాన విశ్వాస హేతు ష్వి' త్యమరః, క్షేత్ర ముత్పత్తిభూమిః-అనేకాప్రత్యయోత్పాదక మి త్యర్థః, స్వర్గద్వారస్య స్వర్గలోకప్రాప్తిసాధనస్య, విఘ్నః ప్రతిబన్ధః, నరకపురముఖం యమలోకద్వారం - తత్ప్రాపక మి త్యర్థః-ని. 'ముఖం తు వదనే ముఖ్యే తామ్రే ద్వారాభ్యుపాయయో రి' తి యాదవః, సర్వమాయాకరణ్డ మశేషశామ్బరీవి ద్యేన్ద్రజాల మహేన్ద్రజాల పేటి కే త్యర్థః, అమృతమయం సుధారూపం-విషం బహి రమృతవత్ప్రతీయమానం విచార్యమాణే విషప్రాయ మి త్యర్థః, లోకస్య జనసముదాయస్య, పాశో బన్ధనసాధనం, స్త్రీయన్త్రం స్త్రీరూపకీలకం, కేన సృష్టం నిర్మితమ్, ఈదృగనర్థాశయయన్త్రనిర్మాతృత్వేన అస్య కుత్సితత్వ మే వే త్యర్థః-అత ఏవ కే నే త్యుక్తం, యద్వా య ద్యపి బ్రహ్మణైవ సృష్టం తథాఽపి ఈదృగ్దుర్యన్త్రనిర్మాతృత్వేన తస్య నామోచ్చారణ మపి కర్తుం న యుజ్యత ఇతి కే నే త్యుక్తమ్.

అత్ర స్త్రీయన్త్రే పట్టణాదిరూపణా న్నిరపయవరూపకాలంకారః - తదుక్తమ్-
'ఆరోపవిషయస్య స్యా దతిరోహితరూపిణః
ఉపరఞ్జక మారోప్యమాణం తద్రూపకమ్ మతమ్.' ఇతి. స్రగ్ధరావృత్తమ్.

టీ. సంశయానాం = సందేహములయొక్క, ఆవర్తః=సుడి, అవినయభవనం=అవినయమునకునిల్లు, సాహసానాం=తెగువలకు, పట్టణం=పట్టణము, దోషాణాం=దోషములకు, సత్ నిధానం=మంచినిధి, కపటశతమయం=కపటములు వందలుగలది, అప్రత్యయానాం=అపనమ్మకములకు, క్షేత్రం=పొలము, స్వర్గద్వారస్య=స్వర్గపువాకిటికి, విఘ్నః=అడ్డము. నరకపురముఖం = నరకములపట్టణములకు హజారము, సర్వమాయాకరండం=ఎల్లమోసములకు బరిణె, అమృతమయం = అమృతరూపమను, విషం=విషము, ప్రాణిలోకస్య=ప్రాణిసమూహామునకు, పాశః=(ఉరి) త్రాడు, (అగు) స్త్రీయంత్రమ్ = స్త్రీయనెడి యంత్రము, కేన=ఎవనిచేత, సృష్టం=చేయఁబడినది?

తా. సంశయముల కునికిపట్టును, అడఁకువలేమికిఁ బుట్టినిల్లును, తెంపులకు వీడును, పాపములకుఁ బెన్నిధియు, పెక్కువంచనలే మేనుగఁ గలదియు, అపనమ్మికలకుఁ బుట్టుచోటును, స్వర్గపువాకిలి నడ్డగించు గడియమ్రానును, నరకపట్టణమునకు వాకిలియు, మాయలకన్నింటికిఁ బెట్టియయు, ప్రాణులకుఁ గట్టుత్రాడును, అమృతమువలెఁ గాన్పించు విషమునైన యీ స్త్రీయంత్రము నేమాయకాఁడు సృజించెనో! తెలియకున్నది.

మ. నరకద్వారము సాహసాకరము పుణ్యస్వర్గవిఘ్నంబు దు
స్తరమాయాశతపేటి దంభనిధి దోషస్థాన మప్రత్యయో
త్కరసుక్షేత్రము కాలకూట మమృతాకారంబు స్త్రీయంత్రముక్
ధర నెవ్వాఁడు సృజించెఁ బూరుషగళోద్బద్ధక్రియాపాశమున్.

అవ. కవులపలుకులకు మోసపోయిన యొకనివచనము:—

శ్లో. నో సత్యేన మృగాఙ్క ఏష వదనీభూతో న చేన్దీవర
ద్వన్ద్వం లోచనతాం గతం న కనకై రప్యఙ్గయష్టిః కృతా,
కిం త్వేవం కవిభిః ప్రతారితమనా స్తత్త్వం విజాన న్నపి
త్వఙ్మాంసాస్థిమయం వపు ర్మృగదృశాం మన్దో జనః సేవతే. 46

వ్యా.—ఇత్థ మనర్థైకతన్త్ర మపి స్త్రీయన్త్రం కవివాక్ప్రపఞ్చవఞ్చితో మూఢో ఽనువర్తత ఇత్యాహ-నో ఇతి.—ఏష పరిదృశ్యమానో, మృగాఙ్క శ్చన్ద్రః, సత్యేన యథార్థేన, అవదనం వదనం సంపద్యమానో వదనీభూతః వదనత్వేన పరిణత ఇత్యర్థః-నో న భవ తీతి శేషః * అభూతతద్భావేచ్విః * 'ఊర్యాదిచ్విడాచ శ్చే' తి గతి సంజ్ఞాయాం * 'కుగతిప్రాదయ ఇ'తి సమాసః, తథా ఇన్దీవరద్వన్ద్వం నీలోత్పలయుగళం* 'ద్వన్ద్వం రహ స్యే' త్యాదినా నిపాతః, లోచనతాం లోచనభావం చ-న గతం*'తస్యభావ స్త్వతలా వి'తి తల్ప్రత్యయః, తథా కనకై స్సువర్ణదళైః-యథా చామ్పేయప్రసూనై రి త్యర్థః-'కాఽపి చామ్పేయగౌ రీ'తి పద్మినీస్వరూప నిరూపణాత్-ని. 'అథ చామ్పేయ శ్చమ్పకో హేమపుష్పక' ఇ త్యమరః *'పుష్పమూలేషు బహుళ మి'తి లుక్, అఙ్గయష్టి ర్గాత్రయష్టి రపి, న కృతా న నిర్మితా, కిం త్వేవ ముక్తప్రకారేణ-వదనం చన్ద్ర ఇత్యాద్యాకారేణే త్యర్థః, కవిభిః ప్రగల్భవచనైః కవీశ్వరైః, ప్రతారితమనా వఞ్చితచిత్తః-విమోహిత స్స న్నితి యావత్, మన్దో మూఢో జనః, తత్త్వం జాన న్నపి న త్విదం చన్ద్రః కిం తు తత్సామ్యేన తథా వ్యపదిశ్యత ఇ

విద న్న పి త్వర్థః, త్వఙ్మాంసాస్థిమయ మత్య న్తజుగుప్సిత మ పి త్వర్థః, మృగదృశాం స్త్రీణాం, వపుః కళేబరం, సేవతే సంభోగార్థ మాశ్రయతే, విద్వాంస్తు నైవ మితిభావః.

అత్ర ప్రతారితమనఃపదార్థస్య జుగుప్సితవపురాశ్రయణపదార్థం ప్రతి హేతుత్వా త్కావ్యలిఙ్గభేదః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. ఏషః మృగాంకః = ఈచంద్రుఁడు, సత్యేన=నిశ్చయముగా, వదనీభూతః= ముఖమైనవాఁడు, నో=కాఁడు; ఇందీవరద్వంద్వం = నల్లకలువల జత, లోచనతాం= కన్నులగుటను, గతంచన = పొందినదియుకాదు; కనకైఃఅపి=సంపంగి పూవులచేతను, అంగయష్టిః=చేతికఱ్ఱవంటి (సొఁపైన) దేహము, కృతాన=చేయఁబడినదిగాదు; కింతు= మఱియేమన, ఏవం=ఇట్లు (చంద్రాదులు ముఖాదులుగానైనపని), కవిభిః=కవులచేత, ప్రతారితమనాః = మోసగింపఁబడిన మనస్సుగలవాఁడై, మందః జనః = తెలివిలేని పామరుఁడు, తత్త్వం=నిజమును, విజానన్ అపి= తెలిసినవాఁడయ్యును, మృగదృశాం= లేడికన్నులుగలవారియొక్క, త్వక్ మాంస అస్థిమయం = తోలు మాంసము ఎముక - వీనిరూపమయిన, వపుః=శరీరము, సేవతే=సేవించును.

తా. నిజము పరికించి చూడఁ జందురుఁడే యీమృగాక్షులమోముగాఁ గాలేదు. కలువలజంటయే దానికన్నుదోయిగాఁ గాలేదు. దాని మెయిదీఁగ పసిఁడితోఁ జేయఁబడలేదు. అయినను, కవులు చంద్రముఖి, కలువకంటి, కనకాంగి యని వర్ణించుటచే వివేకియుఁ దాను వస్తుతత్త్వము నెఱిఁగినవాఁడయ్యుఁ గవులమాటలకు మోసపోయి, మూఢుఁడయి చర్మము మాంసము నెముకలుగ నుండు నీమృగాక్షులశరీరమును గొలుచుచున్నాఁడు.

చ. అలనెల కామినీవదన • మై జనియింపఁగ లేదు కల్వలున్
నెలఁతకుఁ గన్ను లై యునికి • నిక్కము గాదు కడానిచే నొడల్
వలనుగఁ జేయలేదు కవి•వంచితమానసుఁ డై వివేకియున్
మలమలినాంగనాతనుసమాశ్రయుఁ డై విహరించు మందతన్.

అవ. స్త్రీలకు స్వాభావికము లైనకడగంటిచూడ్కులు మొదలగునవి తన్నుఁ గూర్చి యని భ్రమసి పురుషుఁడు మోసపోవుచున్నాఁడని తుమ్మెదదృష్టాంతముచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. లీలావతీనాం సహజావిలాసా
స్త ఏవ మూఢస్య హృది స్ఫురన్తి,

రాగో నళిన్యా హి నిసర్గసిద్ధ
స్తత్ర భ్రమ త్యేవ ముధా షడఙ్ఘ్రిః. 47

వ్యా.—అథ పురుషాణాం భ్రాన్తిం సదృష్టాన్త మాహ-లీలావతీనా మితి.—లీలావతీనాం విలాసినీనాం, విలాసాః విభ్రమాః, స్వహజా నైసర్గికాః, అత ఏవ, తే విలాసాః, మూఢ స్యాజ్ఞస్య, హృది స్ఫురన్తి ఆత్మగోచరా ఇమే విలాసా ఇతి బుద్ధ్వా సర్వదా హృదయపరిస్ఫురితా భవ న్తీ త్యర్థః, ఏత చ్చ వృథే వేతి భావః; తథా హి-నళిన్యాః, రాగో ర క్తిమా-అనురాగ శ్చ, నిసర్గసిద్ధః, కిం తు, షడఙ్ఘ్రిః షట్పదః విట శ్చ ధ్వన్యతే, వృథా వ్యర్థ మేవ, తత్ర నళిన్యాం, భ్రమతి రాగోఽయం మద్గోచర ఇతిభ్రాన్త్యా పర్యటతి-వస్తుత స్తు న తథా, అతో వ్యర్థ మస్య భ్రమణ మితి భావః.

అత్ర వాక్యద్వయే బిమ్బప్రతిబిమ్బభావేన సామ్యనిర్దేశా ద్దృష్టాన్తాలంకారః.

'యత్ర వాక్యద్వయే బిమ్బప్రతిబిమ్బత యోచ్యతే
సామాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞై స్స దృష్టాన్తో నిగద్యతే.' ఇతి లక్షణాత్;

అయం చ రాగయో ర్ద్వయో ర్భేదేఽపి శ్లేషభిత్తికా భేదాధ్యవసాయమూలాతిశయో క్తినిర్వ్యూఢభ్రాన్తిమదుజ్జీవితయా ప్రస్తుతనళినీషట్పదవిశేషేణసామ్యా దప్రస్తుతకామినీవిటప్రతీతిగోచరసమాసోక్త్యాఽఙ్గేన సంకీర్యతే. వృత్త ముపజాతిః.

టీ. లీలావతీనాం=విలాసవతులకు, విలాసాః=ఒయ్యారములు, సహజాః=తోడఁ బుట్టినవి; తేఏవ=అవియే, మూఢస్య=మూఢునియొక్క, హృది=మనస్సునందు, స్ఫురన్తి=ప్రకాశించును. నళిన్యాః=తామరతీఁగకు, రాగః=ప్రేమ (ఎఱుపు అని వాస్తవార్థము.), నిసర్గసిద్ధః=స్వభావముచే నేర్పడినది. (అయినను), తత్ర=అచ్చట, షడంఘ్రిః=తుమ్మెద, (విటుఁడనియు ధ్వని.) ముధాఏవ=వ్యర్థముగానే, తత్ర=దానియందు (ఆతీఁగయందు), భ్రమతి=తిరుగును.

తా. ఎఱ్ఱగలువకు రాగము (రక్తవర్ణముండుట) స్వాభావికమైనను, భ్రమరము వ్యర్థముగా దానిచుట్టును దిరుగునట్లు వేడుకకత్తెలగుజవరాండ్రకు కడగంటిచూడ్కులు మొదలగుచేష్టలు స్వాభావికములుగా నున్నను మూఢు లగుపురుషు లాచేష్టలన్నియుఁ దమ్ముఁ గూర్చియె వారు చేయుచున్నారని యనుకొందురు. వా రట్టియభిమానము గలిగియుండుట వ్యర్థము.

తే. లలిత మైనట్టిలీల లీ•లావతులకు
సహజ మది మూఢునకు మది • స్పందడించుఁ

బద్మినికి రాగగరిమ స్వాభావికంబు
తేఁటి పనిలేక దానిలోఁ దిరుగుచుండు.

అవ. చెలువల మోము మోహజనకముగా నున్నను, అంత్యమునఁ గష్టప్రదము గును గాన దానింజూచి మోహమందరాదని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. య దేత త్పూర్ణేన్దుద్యుతిహర ముదారాకృతి పరం
ముఖాబ్జం తన్వఙ్గ్యాః కిల వసతి యత్రాధరమధు,
ఇదం త త్కింపాకద్రుమఫల మిదానీ మతిరసం
వ్యతీతేఽస్మిన్ కాలే విష మివ భవిష్య త్యసుఖదమ్. 48

వ్యా.—ఆ ధాపాతరమణీయరమణీముఖావలోకనేన న విమోహితవ్య మి త్యాహ-య దితి.—య దేత ద్వర్ణనీయం తన్వఙ్గ్యాః తరుణ్యాః, ముఖ మబ్జమివ ముఖాబ్జం వక్త్రపద్మం కర్తృ, పూర్ణేన్దోః పూర్ణచన్ద్రస్య-ద్యుతిహారం కాన్తి చోరకం - తత్కల్ప మి త్యర్థః-అబ్జస్య పూర్ణేన్దుద్యుతిహారత్వం-విరుద్ధ మితి ధ్వనిః, తథా, పర మత్యన్త, ముదారా రమ్యా-ఆకృతి రాకారో-యస్య త త్తథోక్తం, కిం చ, యత్ర ముఖాబ్జే, అధర మధరోష్ఠసంబన్ధి-మధు మకరన్దః-అమృతం వా, వసతి ఆస్తే కిల-కి లేతి వార్తాయాం న తు కదాఽప్యనుభూత మి త్యర్థః - ప్రసిద్ధాబ్జే తు మకరన్దో వర్తతే - ముఖాబ్జే తు వార్తామాత్ర మేవ న తు వస్తుత స్తదస్తీతి భావః, త దిదం వక్త్రపద్మ, మిదానీం అస్మిన్ సమయే ప్రారంభకాల ఇ త్యర్థః, అతిరస మతిశయితమాధుర్యగుణయుక్తం రుచిరతర మితి యావత్, కిం కి మ ప్యనిర్వాచ్య మి త్యర్థః, పాకద్రుమస్య బాలరసాలాదివృక్షస్య-ఫలమ్-అతిరసబాలవృక్షఫల స్యై వే త్యేత న్నిర్దేశః-ని. 'పోతః పాకోఽర్భకో డిమ్భ' ఇ త్యమరః, యద్వా పాకద్రుమఫలం పచేళిమ వృక్షవిశేషఫల మి త్యర్థః-తథాభూత స్యై వాత్యన్తరసవ త్త్వా దితి భావః, య ద్వా-కింపాక మీషత్పక్వం-ద్రుమఫలం-తథాభూత స్యైవ రుచివిశేషాస్పదత్వా దితి భావః, అథవా కింపాకాఖ్యో ద్రుమః యస్య ఫల మాపాతమధురం పరిణామవిషమం చ తస్య కింపాకద్రుమస్య-ఫలం తత్కల్ప మి త్యర్థః, కింపాకశబ్దో నిఘణ్ట్వన్తరేషు మృగ్యః, తస్య రసాలాది వృక్షవిశేష వాచకత్వే తు కవి రేవ ప్రమాణం, అస్మిన్ ప్రవర్తమానే కాలే, వ్యతీతే అతి క్రాన్తే సతి, విష మివ గరళ మివ, అసుఖదం స్వలావణ్యాదర్శనజనిత సమ్మోహేన వివేకభ్రంశే విహితాకరణాత్ప్రత్యవాయే వాఽత్యన్తదుఃఖప్రద మి త్యర్థః, భవిష్యతి తథా చ కాలాన్తరేఽ

ఐశ్యం దుఃఖజనకత్వా త్తాదాత్వికసుఖలోభేన తరుణీవదనపద్మం న విశ్వాసనీయ మితి భావః. శిఖరిణీవృత్తమ్.

[కింపాకశబ్ద శ్చ 'విషముష్టా నిరర్థకే చే'తి శబ్దరత్నకోశే వర్తతే, తస్మాత్ గసాలాది వృక్షాన్తఃపాతిత్వం న సంభవ తీతి మన్తవ్యమ్]

టీ. యత్ ఏతత్=ఏయిది, పూర్ణ...హరం-పూర్ణ ఇందు = నిండు చందురుని యొక్క, ద్యుతి=కాంతిని, హరం=అపహరించునదియు, పరం=మిక్కిలి, ఉదార ఆకృతి=మంచిరూపముగలదియు, యత్ర=ఎందు, అధరమధు=అధరామృతము,వసతికిల= ఉన్నదంటయో, తన్వఙ్గ్యాః=కృశాంగియొక్క, తత్ ఇదం ముఖ అబ్జం=ఆయీ మోముం దామర, కింపాకద్రుమఫలం = ముష్టిచెట్టు పండు, ఇదానీం=ఇప్పుడు, (అనుభవించు నపుడు) అతిరస =మిక్కిలి రుచిగలదియై, అస్మిన్ కాలే = ఈకాలము, అతీతే=గడు వంగా, విషమివ=విషమువలె, అసుఖదం=సుఖమునీయనిది, భవిష్యతి=అగును.

తా. తీఁగెఁబోడి యొక్క మోముదమ్మి పున్నమచందురు మెఱుఁగు నపహరించునదియు, మిక్కిలి యొప్పుగలరూపుగలదియు, మోవియందు దీపిగలదియునై యౌవనసమయంబున ముష్టిపండువలె నెంతయు సౌఖ్యం కరంబుగాఁ దోఁచినను, యౌవనకాలము మీఱినతర్వాత విషమువలె దుఃఖప్రదమగును.

శా. రాకాకైరవమిత్త్రకాంతిహరమై • రమ్యాధరోష్ఠామృతా
స్తోకం బై విలసిల్లుచున్న రమణీ•శుంభన్ముఖాబ్జంబు కిం
పాకక్ష్మాజఫలం బగుఁ రుచిరమై • ప్రారంభకాలంబునం
గాకోలంబు తెఱంగునన్ నరులకుం • గష్టం బొసంగుం దుదిన్.

అవ. స్త్రీపరిత్యాగము చేసినవానికి సంసారమే లేదని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉన్మీలత్త్రివలీతరఙ్గవలయా ప్రోత్తుఙ్గపీనస్తన
ద్వన్ద్వే నోద్యతచక్రవాకయుగళా వక్త్రామ్బుజోద్భాసినీ,
కాన్తాకారధరా నదీయ మభితః క్రూరాశయా నేష్యతే
సంసారార్ణవమజ్జనం యది తదా దూరేణ సన్త్యజ్యతామ్. 49

వ్యా.—అ థాస్యా అనర్థహేతుభూత నదీత్వ నిరూపణేన పరిత్యాజ్యత్వమాహ– ఉన్మీలదితి.—తిస్ర శ్చ తాః వళ్య శ్చ త్రివళ్యఇతిద్విగుసమాసః–యథాఽఽహవామనః– త్రివళీశబ్దః సిద్ధః సంజ్ఞాచే దితి సూత్రేణ సప్తర్షయ ఇతివ 'ద్దిక్సఙ్ఖ్యే సంజ్ఞాయామి'తి సంజ్ఞాయాం ద్విగుః, ఉన్మీలన్త్యః ఉత్పద్యమానా-స్త్రివళ్యో వళిత్రయ మేవ తరఙ్గాః–

త్రిత్వసంఖ్యా వళ్య స్త్రీవళ్యే * ఉత్తరపదలోపసమాసః-తా ఏవ తరఙ్గా ఊర్మయ-స్తేషాం-నిలయా, ప్రోత్తుఙ్గా వత్యున్నతౌ-పీనౌ పీవరౌ చ-యౌ స్తనౌ తయో ర్ద్వన్ద్వేన యుగళేన హేతునా, ఉద్గత ముచ్చల - చ్చక్రవాకయుగళం చక్రవాఖ్య పక్షి విశేషయుగ్మం - యస్యాః - స్తనరూపచక్రవాకయుగళే త్యర్థః, వక్త్రా మేవాంబుజం - తే నోద్భాసతే ఆభీక్ష్ణ మితి తదుద్భాసినీ * 'బహులా మాభీక్ష్ణ్యే మి'ణి ణినిః, అభిత స్సమన్తాత్, క్రూరా కుటిలహృదయా-నదీపక్షే క్రూరా వక్రగతి ప్రవాహా-అథవా-అభిత స్సర్వతః ప్రవర్తమానాః - క్రూరా నక్రాది క్రూరజన్తవో యస్యా స్సా, కాన్తాకారధరా-కాన్తారూపధారిణీ, ఇయం పరిదృశ్యమానా నదీ కర్మ, అ త్రాస్మి న్ లోకే, సంసార ఏ వార్ణవః-తత్ర మజ్జనం - నాపేక్షతే నాభిలష్యతే యది, తదా అనపేక్షా పక్షే-దూరేణ సంత్యజ్యతాం దూరతర ఏవ విసృజ్యతాం * 'దూరాన్తికార్థేభ్యో ద్వితీయా చే' తి వికల్పా త్తృతీయా, అన్యథా తత్సమాశ్రయేణ అర్ణవమజ్జన మేవ సిద్ధం స్యా దితి భావః.

అత్ర సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకాలంకారః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. ఉన్మి...లయా-ఉన్మీలత్=ఉప్పొంగునట్టి, త్రివళీ=(కడుపుమీఁది) మూఁడు ముడుతలనెడి, తరంగ=అలలయొక్క, వలయా=పంక్తిగలదియు, ప్రో...ద్వంద్వేన-ప్రోత్తుంగ=మిక్కిలినిక్క పొడుచుకొనినది, పీన=బలిసినదియైన, స్తనద్వంద్వేన=చనుదోయి (అనుమిమ) చేత, ఉద్య...యుగళా-ఉద్యత=నిక్కిన, చక్రవాకయుగళా=జక్కవలజంటగలదియు, వక్త్రా......సినీ-వక్త్రాంబుజ=ముఖమనెడితామరచే, ఉద్భాసినీ=ప్రకాశించునదియు, అభితః=అంతట, క్రూరఆశయా=కఠినమైన హృదయముగలదియు (మొసళ్లమున్నగు క్రూరజలజంతువులకు స్థానమయినదియు), (అగు) కాంతా ఆకార ధరా=ప్రియురాలి (కాంత=మనోజ్ఞమయిన)రూపమును ధరించిన, ఇయంనదీ=ఈయేఱు, సంసారఅర్ణవ మజ్జనం=సంసారసముద్రమున మునుకను, నేష్యతేయది=పొందించునేని, తదా=అప్పుడు, దూరేణ=దూరముగా, సంత్యజ్యతాం=విడువఁబడుఁగాక!

తా. త్రివళులనెడి యలలును, నిక్కువలుఁదచన్నులనెడి జక్కవకవలును, మోమనెడి తమ్మియుఁ గలిగి యంతటఁ గ్రూరాశయముగల (కఠినమనస్సుగల యని స్త్రీపరమున నర్థము. మొసళ్లు మొదలగు క్రూర జంతువుల కునికిపట్టయిన యని నదీపరమున నర్థము.) స్త్రీయను నేఱు సంసార మనుసముద్రమునకుఁ గొనిపోవునది కావున సంసారసముద్రమున మునుఁగఁ గోరనివారు స్త్రీనదిని చాలదూరముననే విడువవలయును,

ఉ. చన్నులు చక్రవాకములు • చక్కనిమోముఁ గరంబు లబ్జముల్
గన్నులు మీలు నాభి సుడి • గాఢనితంబము సైకతంబుగా
నెన్నికఁ గన్నబోటి యను • నేటికి దప్పులు నున్కి చాల మే
లెన్న భవాబ్ధిమజ్జన మ•దేమియుఁ గోరనివారి కిమ్మహిన్.

అవ. స్త్రీలను నమ్మరా దనుటకుఁ గారణములు చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జల్పన్తి సార్ధ మన్యేన పశ్య న్త్యన్యం సవిభ్రమాః,
హృద్గతం చిన్తయ న్త్యన్యం ప్రియః కో నామ యోషితామ్. 60

వ్యా.—ఇతోఽపి న విశ్వాసార్హాః స్త్రియ ఇత్యాహ ద్వాభ్యాం-జల్పన్తీతి-అన్యేన సార్ధ మేకేన పురుషేణ సహ, జల్పన్తి సల్లపన్తి, సవిభ్రమాః సవిలాసా స్సత్యః, అన్యం పురుషం, పశ్యన్తి, హృద్గతం హృదయస్థ, మన్యం చిన్తయన్తి, అతో యోషితాం స్త్రీణాం, ప్రియతమః నియత ఇతి శేషః, కో నామ-న కోఽపీ త్యర్థః.

టీ. (స్త్రీలు) అన్యేనసార్ధం = ఒకనితోఁగూడ, జల్పన్తి=మాటాడుచుందురు; (అప్పుడే) సవిభ్రమాః=విలాసముతోఁ గూడినవారై, అన్యం=మఱికయొకని, పశ్యన్తి = చూచుచుందురు; (అప్పుడే), హృద్గతం=మనసునందున్న, అన్యం=వేఱొకనిని, చింతయంతి=తలఁచుచుందురు; యోషితాం=స్త్రీలకు, ప్రియః=ఇష్టుఁడు, కో నామ = ఎవఁడు?

తా. స్త్రీ లొక్కనితోఁ బ్రేమ మీఱ మాటాడుదురు. మఱి యొకనిఁ దళుకుబెళుకు నడతలతోఁ జూతురు. మనసున మఱొక్కనిని దలఁచుచుందురు. కావున వారి కిష్టుఁ డొక్కఁడనుట లేదు.

తే. ఒకనితోఁ గూడి భాషింతు • రొక్కనరునిఁ
జూతురు విలాససంపద • సొంపు గులుక
మఱియు నొక్కనిఁ దలఁతురు • మనసులోనఁ
గూర్చుప్రియుఁ డెవ్వఁడో ముద్దు•గుమ్మలకును.

అవ. స్త్రీలకడఁ జేరరా దనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అపసర సఖే దూరా దస్మా త్కటాక్షవిషానలాత్
ప్రకృతివిషమా ద్యోషిత్సర్పా ద్విలాసఫణాభృతః,
ఇతరఫణినా దష్ట శ్శక్య శ్చికిత్సితు మౌషధై
శ్చతురవనితాభోగిగ్రస్తం త్యజన్తి హి మన్త్రిణః. 61

వ్యా.—అథ యోషిత స్సర్పస్వరూపేణ సఖాయం భీషయన్ దూరా దప స్సరణ ముపదిశతి - అపస రేతి.—హే సఖే బన్ధో, కటాక్షా అపాఙ్గవీక్షణా న్యేవ-విషానలా విషాగ్నిజ్వాలా - యస్య తస్మాత్, ప్రకృత్యా విషమాత్ స్వభావత ఏవ కుటి లాత్ * 'ప్రకృత్యాదిభ్య స్తృతీయా చే' తి(?)తృతీయాసమాసః, విలాసా విభ్రమా-ఏవ ఫణాః స్ఫటా-స్తా బిభ ర్తీతి తథోక్తాత్ - ని. 'స్ఫటాయాం తు ఫణా ద్వయో రి' త్య మరః, తస్మా, ద్యోషి త్సర్పా త్కామినీరూపవ్యాళా, ద్దూరా దపసర దూరం గచ్ఛ - యోషిత్సర్పసమాగమం మా కు ర్వి త్యర్థః, అన్యథా తత్సమాగమేన దంశనప్రసఙ్గా చ్చికిత్సాయా దుష్కరత్వా దితి భావః * 'దూరా న్తికార్థేభ్యో ద్వితీయా చే'తి చ కా రా త్పఞ్చమీ, త దేవ ప్రకటయతి ఇత రేతి - ఇతరఫణినా ప్రసిద్ధసర్పేణ, దష్టః పు మాన్, ఔషధైః మూలికా మణి మన్త్రాదిభి రి త్యర్థః, చికిత్సితుం విషాపరోపణే నోజ్జీ వయితుం, శక్యః, చతురవనితాభోగినా నిపుణతరుణీసర్పేణ-గ్రస్తం దష్టం సమాక్రా న్తం చ పురుషం తు, మన్త్రిణో మాన్త్రికా విషవైద్యా, స్త్యజ న్తి విసృజ న్తి హి-తద్గ్రాసజ నితోన్మాదస్య దురపరోపత్వా దితి భావః.

అ త్రాపి సమ స్తవస్తువ ర్తి సావయవరూపకాలంకారః; తేన చోపమానా త్ప్ర సిద్ధసర్పా దుపమేయస్య యోషిత్సర్ప స్యాధిక్యప్రతీతే ర్వ్యతిరేకో వ్యజ్యత ఇత్య లంకారే ణాలంకారధ్వనిః. హారిణీవృత్తమ్ - లక్షణం తూ క్తమ్.

టీ. సఖే=చెలికాఁడా! కటాక్షవిష అనలాత్ =క్రేగంటిచూపుల నెడి విషాగ్నులు గలదియు, ప్ర...మాత్ - ప్రకృతి=స్వభావముచేత నే, విషమాత్ = కుటిలమయినదియు (సర్పపరమందు పుట్టినది మొదలు వంకరయైనదియు), విలాస...భృతః-విలాస=శృంగార చేష్టలనెడి, ఫణా=పడగలను,భృతః=పొందినదియు,(అగు)అస్మాత్ =ఈ,యోషిత్ సర్పా త్=స్త్రీయనెడి పాముపలననుండి, దూరాత్ =దూరముగా,అపసర=తొలఁగుము. హి= ఏలయన;ఇతరఫణినా=మఱియొక పాముచే,దష్టః=కఱవఁబడినవాఁడు,ఔషధైః=మందు లచేత, చికిత్సితుం=కుదుర్చుటకు,శక్యః=సాధ్యుఁడు;చతు...గ్ర స్తం-చతుర=నేర్పరియైన, వనితా=స్త్రీయనెడి, భోగి=పాముచేత, గ్ర స్తం=పట్టఁబడిన (కఱవఁబడిన) వానిని, మంత్రిణః=ఆలోచన చెప్పువారు, (విషవైద్యులు) త్యజ న్తి హి=విడుచుదురుగదా!

తా. చెలికాఁడా! కడఁగంటిచూపులనెడి విసపునిప్పులు గ్రక్కు నదియు, స్వభావవక్రమైనదియు, సొంపు లనెడిపడగలను దాల్చినదియు నైన యాఁడుది యనుపాముకడఁ జేరక దవ్వునకుఁ బరు గెత్తుము. తక్కి నపాములు గఱచినయెడల మంత్రజ్ఞులు మూలికలు దెచ్చి చికిత్స చేసి,

విష వేగము తగ్గించి మాన్పుదురు. జాణయగు నెఱత్రుక యను పాము చేఁ గఱవఁబడినవానిని గుదుర్పుట యసాధ్యమని తలఁచి మంత్రజ్ఞులు విడిచి వేయుదురు.

ఉ చూపు విషంబు విభ్రమము • సొంపు ఫణాఫలకంబుగా వధూ
రూపము దాల్చుభోగికిని • రూఢిగ దూరముగాఁ దొలంగుమీ
దాపుగ సర్పదష్టునకు • దప్పు విషంబు మహౌషధంబులం
బాప వధూభుజంగవిష•భగ్ను నిచెంతకుఁ బోరు మాంత్రికుల్

శ్లో. విస్తారితం మకరకేతనధీవరేణ
స్త్రీసంజ్ఞితం బడిశ మత్ర భవామ్బురాశౌ,
తేనాచిరా త్తదధరామిషలోలమర్త్య
మత్స్యా న్వికృష్య స పచ త్యనురాగవహ్నౌ. 52

వ్యా.—పునః ప్రకారాన్తరేణ ధీషయతి-విస్తారిత మితి.-మకరకేతనో మదన-ఏవ ధీవరః కైవర్త - స్తేన - కర్త్రా - ని. 'కైవర్తే దాశధీవరా వి' త్యమరః, అత్రాస్మిన్, భవామ్బురాశౌ సంసారసాగరే; స్త్రీసంజ్ఞాఽస్యసంజాతా స్త్రీసంజ్ఞితం-యోషిద్రూప మి త్యర్థః - తారకాదిత్వా దితచ్, బడిశం మత్స్యవేధనం - మత్స్యగళగ్రాహక సామిష వక్రాయోయన్త్ర మి త్యర్థః - ని. 'బడిశం మత్స్యవేధన మి' త్యమరః, విస్తారితం ప్రవర్తితం, యేన స్త్రీబడిశేన, తస్య స్త్రీబడిశ స్యాధర మే - వామిషం మాంసఖణ్డం-తత్ర లోలా సతృష్ణా - యే మర్త్యా మనుజా - స్త ఏవ-మత్స్యామీనా స్తా, ననురాగ ఏవ వహ్ని స్తత్ర, విపచతి విశేషేణ పక్వాన్ కరోతి - అత్యన్తం సంతాపయ తీత్యర్థః, మన్మథధీవర ఏ వేతి శేషః, సోఽప్యేతద్ద్వారైవ మనుజాన్పరిపీడయ తీతి భావః. అత్రాపి పూర్వవ ద్రూపకాలంకారః. వసన్తతిలకా.

టీ. అత్ర =ఈ, భవఅంబురాశౌ=సంసారమనెడి సముద్రమందు, మకరకేతనధీవరేణ=మన్మథుఁడనెడి జాలరిచేత, స్త్రీసంజ్ఞితం = ఆఁడుఁదియనెడి, బడిశం=గాలము, విస్తారితం=చాఁపఁబడినది; తేన = ఆగాలములో, సః=ఆమన్మథుఁడు, అచిరాత్= త్వరగా, త...మత్స్యాన్ - తత్ = ఆస్త్రీయొక్క, అధర = పెదవియనెడి, ఆమిష=మాంసమునందు, లోల=ఆశగల, మర్త్య=మనుష్యులనెడి,మత్స్యాన్ =చేఁపలను, వికృష్య = లాగి, అనురాగవహ్నౌ = ప్రేమయనెడి నిప్పునందు, పచతి = వండుచున్నాఁడు.

తా. మరుఁడను జాలరి యీ సంసారమను సముద్రమున నాఁటి

యను గాలమును విసరివైచియున్నాఁడు. ఆగాలమున మోవి యను యెర యున్నది. ఆయెరయం దాశపడి యీగాలమునకుఁ జిక్కుకొన్న పురుషులనెడి చేపలను లాగి యాజాలరి వలపనెడి నిప్పునందుఁ బచనము చేయును. కావున నాగాలమునకుఁ జిక్కుకొనకుఁడు.

ఉ. చేరి మనోజధీవరుని • చేత భవాంబుధిలోన నంగనా
కారముఁ బూని యున్న పెను • గాలము చిమ్మఁగ నయ్యె దానిచే
ధరజనాథరామిషముఁ • జేర్మి భుజించునరాండజంబులన్
వారక సారెకుం దిగిచి • వండు మరుం డనురాగవహ్నిలోన్.

శ్లో. కామినీకాయకాన్తారే కుచపర్వతదుర్గమే,
మా సఞ్చర మనఃపాన్థ! త త్రాస్తే స్మరతస్కరః. 53

వ్యా.—అథ మానసం భీషయతి – కామి నీతి—పన్థానం గచ్ఛతి నిత్య మితి పాన్థో నిత్యపథికః * ' పన్థో ణ నిత్య మి'తి ణ ప్రత్యయః పన్థాదేశ శ్చ – మన ఏవ పాన్థః తస్య సంబుద్ధిః – హే మనఃపాన్థ, కుచా వేవ పర్వతౌ తాభ్యాం–దుర్గమేగన్తు మశక్యే, కామిన్యాః–కాయో దేహ–స్స ఏవ కాన్తార మరణ్యం – తత్ర, మా సంచర సంచారం మా కురు–న ప్రవర్తస్వ ఇ త్యర్థః, కుత, స్తత్ర కాన్తారే, స్మర ఏవ తస్కరః చోరః, ఆస్తే వర్తతే, స చ మానసర్వస్వ మపహరిష్య తీతి భావః–ని. 'చో రైకాగారిక స్తేనదస్యు తస్కర మోషకా' ఇ త్యమరః, * 'తద్బృహతోః కరపత్యో శ్చోరదేవతయో స్సు ట్తలోప శ్చే'తి సుడాగమతలోపౌ. అలంకార స్తు పూర్వవత్.

టీ. హేమనఃపాంథ = మనసనెడి బాటసారీ! కుచపర్వత దుర్గమే=చనుగొండలచేఁ బోవరాని, కామినీకాయకాంతారే=స్త్రీయొక్క శరీరమనెడి యడవియందు, మాసంచర=తిరుగకుము. తత్ర=అచ్చట (అడవిలో), స్మరతస్కరః=మన్మథుఁడనెడి దొంగ, ఆస్తే=కలఁడు.

తా. ఓ మనసనెడి బాటసారీ! బలితంపు గుబ్బలనెడి గట్టులచేఁ జొచ్చుటకు వీలుకాకయున్న క్రాల్గంటి మేననెడి యడవియందుఁ దిరుగకుము. అచ్చట మరుఁడనెడి దొంగ యున్నాఁడు. ఆతఁడు నిన్నీడ్చుకొని పోవును సుమీ.

క. స్తనపర్వతదుర్గమ మై
ఘన మగుకాంతాశరీర • కాంతారమునం

జనఁ బోకు మనగిపాంథుఁడ
కనలుచు మరుఁ డనెడిదొంగ • గలఁ డచ్చోటన్.

అవ. ఒక కాముకుఁడు విరక్తుఁడై స్వానుభవముఁ దెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో॥ వ్యాదీర్ఘేణ చలేన వక్రగతినా తేజస్వినా భోగినా
నీలాబ్జద్యుతి నాహినా వర మహం దష్టో న త చ్చక్షుషా,
దష్టే స న్తి చికిత్సకా దిశి దిశి ప్రాయేణ ధర్మార్థినో
ముగ్ధాక్షీక్షణవీక్షితస్య న హి మే వైద్యో న వా ప్యౌషధమ్. 54

వ్యా.—అథ త్రిభిః కస్యచి దనుభవ మాల త్యాహ - వ్యాదీర్ఘే ణేతి —వ్యాదీర్ఘేణ అత్యాయతేన - అన్యత్ర కర్ణా న్తవిశ్రాన్తేన, చలేన చఞ్చలప్రకృతినా, వక్రగతినా నిసర్గకుటిలసంచారేణ, సమాన మేతద్విశేషణద్వయం, తేజస్వినా బలవతా అత్యుజ్జ్వలేన చ * ప్రశంసాయాం వినిః, భోగినా ఫణవతా - ని. 'భోగ స్సుఖే స్త్ర్యాదిభృతా వహే శ్చ ఫణకాయయో' రి త్యమరః - అన్య త్రాభోగి నేతి చ్ఛేదః-విశాలే నే త్యర్థః, నీలాబ్జస్య నీలోత్పలస్య - ద్యుతిరివ ద్యుతి ర్యస్య తేన - ఏకత్ర తద్వర్ణేన - అన్యత్ర తత్సదృశే నేత్యర్థః, అహినా సర్పేణ, వర మత్యన్తమ్-అహం దష్టః, కిం తు, తచ్చక్షుషా తస్యాః కామిన్యాః చక్షుషా ఉక్తవిశేషణేన, న దష్ట ఇ త్యర్థః, చికిత్సకాః వైద్యాః, ధర్మార్థినః పరోపకార ఏవ ప్రయోజన మేషా మస్తి తథాభూతా స్సన్తః, దిశిదిశి ప్రతిదిశం * 'నిత్యవీప్సయో' రి తి వీప్సాయాం ద్విర్భావః, ప్రాయేణ భూమ్నా-స న్తి సర్వత్ర స న్తీ త్యర్థః, కిం తు, ముగ్ధాయాః ముగ్ధాఙ్గనాయాః-య దక్షి - యద్వా ముగ్ధాక్షి సున్దరావలోకనం-తేన సర్పరూపేణ - క్షణం క్షణమాత్రం - వీక్షితస్య దృష్టస్య గ్రస్త స్యే త్యర్థః-విక్షత స్యేతి పాఠే దష్ట స్యే త్యర్థః, మే మమ తు, వైద్యో న హి చికిత్సకో నా స్తి హి, ఔషధం విషహరభేషజ మపి చ, నా స్తీ త్యర్థః, అతో మహామోహార్ణవనిమజ్జన మేవ న తు తత్పారగమన మితి భావః.

అత్ర ప్రసిద్ధావ్యాపేక్షయా చక్షూరూపాహే రాధిక్యకథనా ద్వ్యతిరేకాలంకారః - 'ఉపమానా ద్య దన్యస్య వ్యతిరేక స్స ఏవ స' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. వ్యాదీర్ఘేణ=మిక్కిలిపొడవైనదియు, చలేన=చంచలమైనదియు, వక్రగతినా=వంకరనడకగలదియు, తేజస్వినా=కాంతిగలదియు, (ఇంతవఱకుసర్పమునకును, నేత్రమునకును విశేషణములు సాధారణములు.) భోగినా=పడగగలదియు (సర్పపరము.), ఆభోగినా=వెడల్పైనదియు (అనినేత్రపరము.), నీల అబ్జద్యుతినా=నల్లగలువ కాంతిగలదియుఁ, (అగు), అహినా=సర్పముచేత, అహం=నేను, దష్టః=కఱవఁబడినవాఁడను,

(అగుట), వరం=కొంత మేలు. (కాని, అటువంటిదేమగు), తత్ చక్షుషా=ఆయువతి కంటిచేత, (కఱవఁబడినవాఁడనగుట) న=(కొంచెముమేలు) కాదు; (ఏలయన:), దష్టే (సతి)=(పాముచేత) కఱవఁబడినయెడల, దిశిదిశి=ప్రతిదిక్కునందును, ప్రాయేణ =తఱుచుగా, ధర్మార్థినః=పుణ్యమునుకోరునట్టి, చికిత్సకాః=(విష)వైద్యులు, సన్తి=కలరు; (కాని), ముగ్ధా...తస్య-ముగ్ధాక్షీ=అందములైన కన్నులుగలవారి (జవరాండ్ర)యొక్క, ఈక్షణ=చూపుచేత, వీక్షితస్య=చూడఁబడినట్టి (లేక, ముగ్ధాక్షీ = యువతులచే, క్షణ=క్షణకాలము, వీక్షితస్య=చూడఁబడినట్టి), మే=నాకు, వైద్యః వా = చికిత్స చేయువాఁడు, నహి=లేఁడుగదా? ఔషధం వా అపి=మందుగాని, న=లేదు.

తా. మిక్కిలి నిడుపై కదలుచు వంకరగాఁ బోవునదియు, బలిమి గలదియునై పడగ గలిగి, నల్లఁగలువవంటివన్నెగల సర్పము నన్నుఁ గఱచినను హానిలేదు. అయితే చెవివఱకు నిడుపై యదురుచు, వంకరగాఁ బోవుచు మెఱుఁగుగలిగి విఱివి గలిగియుండు నల్లఁగలువను సాటివచ్చు నాకలువకంటి యొక్క చూపులను పాముగఱచినఁ గీడు తప్పక వచ్చును. అది కొంచెమైనను మేలుగాదు. సాధారణము లగుపాములుగఱచినఁ జికిత్స చేయుపుణ్యాత్ములు మూలమూలకు నెందఱో యున్నారు. ముద్దు చూడ్కులు గలకొమ్మలంటిచూపు తగిలెనా చికిత్స చేయువైద్యులును లేరు. మందును లేదు

చ. ఉరగము ముట్టెనా నరుల • కుర్విని వెజ్జులు ధర్మశీలురై
గగళము నెక్కుడింతు రధి•కంబుగ నాయతమేచకోత్పల
స్ఫురణ వహించి వక్రగతిఁ • బూనినమానినిచూపు సోఁకినం
బురుషున కెందు మందులును • బొందవు పొందరు వెజ్జు లెవ్వరున్.

శ్లో. ఇహ హి మధురగీతం నృత్తమేత ద్రసోఽయం
స్ఫురతి పరిమళోఽసౌ స్పర్శ ఏష స్తనానామ్,
ఇతి హతపరమార్థై రింద్రియై ర్భ్రామ్యమాణః
స్వహితకరణధూర్తైః పఞ్చభి ర్వఞ్చితోఽస్మి. 55

వ్యా.—ఇ హేతి.—ఇహ హి తరుణీ ష్వే వే త్యర్థః- హి రత్నావధారణార్థకః - ని. 'హి హేతా వవధారణ ఇ' త్యమరః, మధురం సంతాపహరం శ్రోత్రసుఖావహ మి త్యర్థః, - 'శీతలీక్రియ తే తాపో యేన త న్మధురం స్మృత మి'తి వచనాత్ -

తత్ - గీతం గానం స్ఫురతి, ఏత న్నయనానన్దకరం, నృత్తం నాట్యం, స్ఫురతి, అయం రసనేన్ద్రియ స్వాదాతిశయప్రదః రసః అధరామృతం, స్ఫురతి, అసౌ ఘ్రాణతర్పణః, పరిమళః పద్మినీజాతినిమిత్తగన్ధ విశేషః ఘనసారగన్ధసారాదిలేపనప్రయుక్తామోద విశేషో వా, స్ఫురతి, ఏవ త్వగిన్ద్రియ సౌఖ్యావహః స్తనానాం స్పర్శః, స్ఫురతి,*'స్తనాదీనాం ద్విత్వవిశిష్టా జాతిః ప్రాయేణే' తి వామనసూత్రే ప్రాయగ్రహణా ద్బహువచనప్రయోగః, ఇ త్యేవంప్రకారేణ, హతో వినష్టః - పరమార్థ స్తత్త్వార్థో - యేషాం తైః - విషయపరతన్త్రైరిత్యర్థః, అత ఏవ, స్వహితకరణే - ధూర్తైః కితవైః- ఆత్మహితాచరణతత్పరై రివ స్థితై రి త్యర్థః, పఞ్చభి రిన్ద్రియైః శ్రోత్రాదిభిః, భ్రామ్యమాణ స్తత్తద్విషయే ష్వాసజ్యమాన స్స న్వఞ్చితః ప్రతారితో ఽస్మి, న చైత త్త్రైవం ప్రాగే వాజ్ఞాసిష మి త్యర్థః. మాలినీవృత్తమ్.

టీ. ఇహహి=ఇచ్చటఁగదా(యువతులయందుఁగదాయనుట), మధురగీతం=తీయని పాట, స్ఫురతి=ప్రకాశించుచున్నది; ఏతత్=ఇదిగో, నృత్తం=నాట్యము (ప్రకాశించుచున్నది.); అయం=ఇదిగో, రసః=ఆస్వాదము (అధరమాధుర్యమనుట.) (ప్రకాశించుచున్నది); అసౌ=ఇదిగో, పరిమళః=(మైపూఁత) తావి(ప్రకాశించుచున్నది.); ఏషః=ఇదిగో, స్తనానాం=చనులయొక్క, స్పర్శః=తాఁకుడు (ప్రకాశించుచున్నది.); ఇతి=ఇట్లు, హతపరమార్థైః-హత=చెఱుపఁబడిన, పరమ=శ్రేష్ఠములయిన, అర్థైః=ప్రయోజనములుగలవియు, స్వ...ధూర్తైః-స్వహిత=తమకుమేలును, కరణ=చేసికొనుటచేత, ధూర్తైః=మోసగించునవియగు, పంచభిఃఇంద్రియైః=అయిదు ఇంద్రియములచేతను,భ్రామ్యమాణః=(గిరగిర) త్రిప్పఁబడుచున్నవాఁడనై, వంచితః=మోసగింపఁబడినవాఁడను,అస్మి=అయితిని.

తా. ఈకాంతయందే యింపయినపాట లున్నవి వినవచ్చునని నా చెవులును, దీనియందె నాట్యమున్నది చూడవచ్చునని నాకన్నులును, దీనికెమ్మోవియందే తీపియున్నది చవిగొనవచ్చునని నానాలుకయు, దీని నోటియందలితావియె మూర్కొనవచ్చునని నా నాసికయు, దీనిచనుమొనలఁగాయిడిరె చాలునని నా యొడలును తలఁచి పరతత్త్వవిచారము మాని, తనమే లొడఁగూర్చుటయందు శ్రద్ధలేకుండి యీపంచేంద్రియములు నన్ను విషయములందుఁ జొప్పించిమై మఱవు గలిపించి మోసపుచ్చినవి. ఆహా! ఇప్పుడే వీనిటక్కు దెలిసికొంటిని.

ఉ. ఈమృదుగాన మీనటన • మీకుచమర్దన మీసుధారసం
బీమహనీయసౌరభము • నింతులయందుఁ దనర్చు నంచు న

స్నేహముఁజేసి యాత్మహిత • మిచ్చినభంగి మెలంగి యింద్రియ
గ్రామము మోసపుచ్చె హిత•కార్యవిహీనుఁడ నైతి నక్కటా.

అవ. మన్మథదూషణము చేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నగమ్యో మన్త్రాణాం న చ భవతి భైషజ్యవిషయో
న చాపి ప్రధ్వంసం వ్రజతి వివిధైః శాన్తికశతైః,
భ్రమావేశా దఙ్గే క మపి విదధ ద్భఙ్గ మసకృత్
స్మరాపస్మారోఽయం భ్రమయతి దృశం ఘూర్ణయతి చ. 56

వ్యా.—అ థాఙ్గనావ్యామోహజనకం మన్మథం దూషయతి- నేతి.—మన్త్రాణాం గమ్యో మన్త్రసాధ్యో, న భవతి, భైషజ్యవిషయః ఔషధాద్యుపనేయశ్చ న భవతి-భేషజ మేవ భైషజ్య మితి విగ్రహః * స్వార్థే ష్యఞ్ప్రత్యయః - ని. 'భేషజౌష ధ భైషజ్యా నీ' త్యమరః, తథా, వివిధై ర్నానాప్రకారైః, శ్శాన్తికశతై రనేకశాన్తిక ర్మభిః, ప్రధ్వంసం వినాశం చాపి, న వ్రజతి న గచ్ఛతి -

' పూర్వజన్మకృతం పాపం వ్యాధిరూపేణ బాధతే
తచ్ఛాన్తి రౌషధై ర్దానై ర్జపహోమార్చనాదిభిః.' ఇతి స్మరణాత్,

ప్రసిద్ధ స్తు జపాదిభిః శామ్యతి న త్వయ మితి భావః, కిం తు భ్రమావేశా న్మోహోత్పాదనాత్, అఙ్గే శరీరే, క మ ప్యనిర్వాచ్యం, భఙ్గం జాడ్యం, య ద్వా, భ్రమావేశా న్మతిభ్రంశాపాదనాత్, అఙ్గే కరచరణాద్యవయవే ష్వి త్యర్థః, క మపి భఙ్గం విశ్లేషాది వికారం, మసకృ ద్బహువారం, విదధ త్కుర్వన్ * దధాతే ర్శిపూర్వా చ్ఛతృ ప్రత్యయః * 'నాభ్యస్తా చ్ఛతు రి' తి నుమభావః, స్మరాపస్మారః స్మరప్రయుక్తాఙ్గనావ్యామోహరూపాపస్మారరోగః, దృశం మదీయదృష్టిం, భ్రమయతి వ్యత్యాసయతి-అశస్మిన్ తజ్ జ్ఞానం కరో తీ త్యర్థః, తథా, ఘూర్ణయతి చక్రవ ద్భ్రామయతి చ, కి మత్ర కరోమి కథ మయం చికిత్స్య ఇతి భావః, యు దాహు ర్నైదానికాః-

స్రస్తై ర్ధాతుభి రాహతే చ మనసి ప్రాణీ తమ స్సంవిశన్
గస్తాన్ ఖాదతి ఫేన ముద్వమతి దోఃపాదం క్షిపన్ మూఢధీః
పశ్యన్ రూప మస త్పతితో నిపతతి ప్రాయః కరోతి క్రియా
బీభత్సాః స్వయ మేవ శామ్యతి గతే వేగే త్వపస్మారరుక్.

వ్యతిరేకాలంకారః. లక్షణం తూక్తమ్. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. అయం = ఈస్మరఅపస్మారః = మన్మథుఁడనెడి యపస్మారరోగము, మన్త్రాణాం=మంత్రములకు, నగమ్యః = విషయము (గోచరము) గాదు. (మంత్రము

లచేఁ గుదురదు అనుట.) భైషజ్యవిషయశ్చ = మందులకు విషయమును,నభవతి=కాదు; వివిధైః=అనేకములగు, శాంతికశతైః = శాంతికర్మలవందలచేతను, ప్రధ్వంసం=నాశమును, నవ్రజతి=పొందదు; భ్రమఆవేశాత్=భ్రాంతి పట్టుటవలన, అంగే=దేహమునందు, అసకృత్=మాటిమాటికి, కమపి=ఒకానొక (చెప్పనలవి కాని) భంగం=విఱుపును, విదధత్=చేయుచు, దృశం=చూపును, భ్రమయతి=తడఁబఱుచుచున్నది; ఘూర్ణయతిచ=గిరగిర త్రిప్పుచున్నది.

తా. ఈమోహమనెడి యపస్మారరోగముమంత్రముల కుండునది కాదు. ఔషధముచేఁ గుదురునది కాదు. ఎన్ని శాంతికర్మములు చేసినను నయముకాదు. పలుమాఱు మనస్సునకు భ్రమముగల్గించి, చేతులుకాళ్లు మొదలగునంగములు వంకరపోవునట్లు చేసి కన్నులు గిరగిరద్రిప్పి భ్రమగప్పునట్లు చేయుచున్నది. ఈరోగమునకు నేదియుఁ జికిత్స గనుపడలేదు. ఏమిచేయుదును

ఉ. ఆరయ మంత్రగమ్యమును • నౌషధసాధ్యముఁ గాదు శాంతికా
చారశతంబులం జెడదు • చండతరభ్రమకల్పనోద్ధతిః
భూరివికార మంగములఁ • బూన్చుచు మన్మథజన్య మీయప
స్మారము లోచనద్వయము • సారెకుఁ ద్రిప్పెడుఁ జక్రముం బలెన్.

అవ. మూఁడుశ్లోకములచే వేశ్యాదూషణము చేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జాత్యన్ధాయ చ దుర్ముఖాయ చ జరాజీర్ణాఖిలాఙ్గాయ చ
గ్రామీణాయ చ దుష్కులాయ చ గళత్కుష్ఠాభిభూతాయ చ,
యచ్ఛన్తీషు మనోహరం నిజవపు ర్లక్ష్మీలవశ్రద్ధయా
పణ్యస్త్రీషు వివేకకల్పలతికాశస్త్రీషు రజ్యేత కః. 57

వ్యా.—అథ త్రిభిః పణ్యాఙ్గనాగర్హణం కుర్వ న్నిగమయతి.—జాత్యన్ధాయ జన్మప్రభృత్యవసన్నదృశే పురుషాయ చ, దుష్కులాయ చ, దుర్ముఖాయ ముఖరాయ బహుగర్హ్యభాషణదూషితవదనా యే త్యర్థః - ని. 'దుర్ముఖే ముఖరాబద్ధముఖా వి' త్యమరః, యద్వా - దుష్టం వ్యాధ్యాదినా జుగుప్సితం - దుర్గన్ధయుక్తం వా - ముఖం యస్య తస్మై, జరయా విస్రసయా - జీర్ణాని శిథిలాని కృశాని విశ్లథసన్ధిబన్ధాని చ- అఖిలాఙ్గాని కరచరణా ద్యశేషావయవా - యస్య తస్మై చ, గ్రామీణాయ గ్రామాన్తరా దాగతాయ - అజ్ఞాతకులగోత్రాయ పాన్థాయ చే త్యర్థః, కిం బహునా-గళత్

స్రంసమానం - కుష్ఠం కుష్ఠజనితపూయరక్తాది - తే నాభిభూతాయ-గర్హితాయ చ, లక్ష్మీలవశ్రద్ధయా సంపల్లేశప్రాప్త్యాశయా, మనోహర మతిసున్దరం, నిజవపుః స్వశరీరం, యచ్ఛన్తీ ష్వర్పయన్తీషు - చుమ్బనాశ్లేషణదన్తనఖవ్రణాది సంభోగార్థం తదధీనం కుర్వతీ ష్వి త్యర్థః * దదాతే 'దాణ్ దానే' ఇ త్యస్మా ద్ధాతో శ్శతరి * 'ఉగితశ్చే'తి జీప్ * 'పాఘ్రాధ్మే' త్యాదినా దాణో యచ్ఛాదేశః, తథా, వివేకః కర్తవ్యాకర్తవ్య విచార - స్స ఏవ కల్పలతికా - తస్యా - శ్శస్త్రీషు ఛురికాసు - వివేకవిచ్ఛేదకరీ ష్వి త్యర్థః - వివేక స్యా ప్యఖిలార్థసంఘటకత్వా త్కల్పలతికారూపణ మవగన్తవ్యం - ని. 'స్యాచ్ఛస్త్రీ చాసిపుత్రీ చ ఛ్ఛురికా చాసిధేను కే' త్యమరః * 'బహ్వాదిభ్య శ్చే' తి జీష్, పణ్యస్త్రీషు వేశ్యాఙ్గనాసు, కః పుమాన్ వివేకరహితోఽపీ త్యర్థః, రజ్యే తానురక్తో భవే న్నకోఽపీ త్యర్థః - ని. 'వారస్త్రీ గణికా వేశ్యా సులావణ్యా ఙ్గనాఽపి చే' తి వైజయన్తీ. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. జాతిఅంధాయచ=పుట్టంధునకును, దుర్ముఖాయచ=రోఁతమొగముగలవానికిని; జ...జ్ఞాయచ-జరా=ముసలితనముచే, జీర్ణ=సడలిన, అఖిల=సమస్తములయిన, అంగాయచ=అవయవములు (కీళ్లు)గలవానికిని, గ్రామీణాయచ=పల్లెటూరివారికిని, దుష్కులాయచ=చెడుకులమువానికిని, గళ...తాయచ-గళత్=(చీము) కాఱుచుండు, కుష్ఠ=పెద్ద రోగముచేత, అభిభూతాయ = తిరస్కరింపఁబడినవానికిని (కుష్ఠరోగపీడితునకనుట), లక్ష్మీ...యా-లక్ష్మీ=సంపదయొక్క, లవ=కొంచెమునందలి, శ్రద్ధయా=మక్కువచేత, మనోహరం=అందమైన, నిజవపుః=తమదేహమును, యచ్ఛంతీషు=ఇచ్చువారును, వివేక...స్త్రీషు...వివేక=(మంచిచెడుగుల నేర్పఱుచు) తెలివియనెడు, కల్పలతికా=కల్పలతకు, శస్త్రీషు=చుఱకత్తులును, (అగు), పణ్యస్త్రీషు = భోగముపడుచులయందు, కః=ఎవఁడు, రజ్యేత=వలపునొందును.

తా. వెలయాండ్రు కొంతడబ్బున కాసపడి పుట్టుగ్రుడ్డికేనియు, వదరుఁబోతునకేనియు, ముదిమిచేనన్నియంగములు సడలినవానికేనియు, పల్లెటూరివానికేనియు, చెడుకులంబునఁ బుట్టినవానికేనియు, కుష్ఠుచేఁ గాళ్లుచేతులు తినిపోవుచుండనసహ్యపడఁదగినవానికేనియుఁ దనసొంపు మేనిని సంభోగమునకై యప్పగింతురు. జ్ఞానమను కల్పలతకుఁ జుఱకత్తులయిన యట్టివెలయాండ్రయందెవివేకి మోహము నుంచును? ఎవఁడును వెలయాండ్రనడతలఁ దెలిసినవాఁడు వారిఁజూడఁడు.

చ. విడువక పుట్టుగ్రుడ్డునకు • వృద్ధశరీరికిఁ గుష్ఠరోగికిన్
జడునకు జాతిహీనునకుఁ • జారునిజాంగము లొక్కరూకకై
కడువడి నిచ్చువారి గుణ•కల్పలతల్ విదళించుకత్తులం
బడుపుఁబడంతులం దనదు•భావముఁ జేర్చునె యెవ్వఁడేనియున్.

శ్లో. వేశ్యాసౌ మదనజ్వాలా రూపేన్ధనసమేధితా,
కామిభి ర్యత్ర హూయన్తే యౌవనాని ధనాని చ. 58

వ్యా.—వేశ్యేతి.—అసౌ వేశ్యా, రూపం సౌన్దర్య మే వేన్ధనాని-తైః సమిద్భి ర్వివర్ధితా - మన్మథజ్వాలా మన్మథాగ్నిజ్వాలా - ని. 'ఇన్ధనం త్వేధ ఇధ్మ మేధ స్సమి త్స్త్రియా మి' త్యమరః, యత్ర మదనజ్వాలారూపవేశ్యాయాం, కామిభిః కాముకైః, యౌవనాని నూతనవయాంసి, * యువాదిత్వా దణ్ప్రత్యయః, ధనాని చ, హూయన్తే హవ్యరూపేణ తత్సా త్క్రియన్తే - విలుప్యన్త ఇ త్యర్థః, స్వర్గాదిఫలకాఙ్క్షిభి రాహవనీయాగ్నిజ్వాలాయాం హవిం షీ వేతి భావః.

అత్ర వేశ్యాయా మారోప్యమాణస్య జ్వాలాత్వస్య ప్రకృతహవనోపయోగిత్వా త్పరిణామాలంకారః - 'ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ' ఇతి లక్ష ణాత్, స చ రూపేన్ధ నేతి రూపకేణ సంకీర్యతే; రూపకేత్వారోపణస్యోపరఞ్జకమాత్ర మే వేతి వివేకః.

టీ. అసౌ=ఈ, వేశ్యా=బోగముది, రూపే...తా-రూపా=అందమనెడి, ఇం ధన=కట్టెలచే, సమేధితా=బాగుగఁగల్పఁబడిన, మదనజ్వాలా=మన్మథుఁడనెడి యగ్ని శిఖ; యత్ర=దేనియందు, కామిభిః=విటులచే, యౌవనాని=ప్రాయములు, ధనానిచ= రూకలును, హూయన్తే=వేల్వఁబడుచున్నవో.

తా. ఈవెలయాలు మదనాగ్నిజ్వాలయైనది. ఇది రూపమనెడి సమిధలచేఁ బెంపొందునది. ఈయగ్నిజ్వాలయందుఁ గాముకులో జవ్వన ములు, కల్గులు ననుహవిస్సులను వ్రేల్చుదురు.

క. రూపేంధనవర్ధితవే
శ్యాపంచశరాగ్నికీల•యం దంగజపూ
జాపరతంత్రులు వేల్తురు
దాపుగఁ దమజవ్వనములు • ధనములుఁ గడఁకన్.

శ్లో. క శ్చుమ్బతి కులపురుషో వేశ్యాధరపల్లవం మనోజ్ఞమపి,
చార భట చోర చేటక నట విట నిష్ఠీవనశరావమ్. 59

వ్యా.—మనోజ్ఞం సున్దర మపి, వేశ్యాయా - అధరః పల్లవ మి వే త్యుపమిత సమాసో - న త్వధరః పల్లవ మితి రూపకం - రూపకే తూ త్తరపద ప్రాధాన్యేన తత్ర చుమ్బనాయోగాత్, కః కులపురుషః సత్కులసంభవః పుమాన్ జాతినీతికులాచార ధర్మజ్ఞ ఇ త్యర్థః, చుమ్బతి న కోఽ పీత్యర్థః, కుత ఏత ది త్యాశఙ్కాయామచుమ్బన హేతుభూతం విశేషణ మాహ - జారా గూఢపురుషాః - భటా యోధాః - చోరా స్తస్కరాః - చేటకా స్త్రీపురుషసంధానకుశలాః దౌత్యకర్మనిరతాః - విటా జారాః - నటా భూమికా ధారా-స్తేషాం పురుషాపశదానాం - నిష్ఠీవనశరావ ముచ్ఛిష్ట పాత్రం-పరమాపవిత్ర మి త్యర్థః- చుమ్బనసమయే తదుచ్ఛిష్టస్య తత్ర సంక్రమణా దితి భావః, అత్ర య ద్యపి 'రతికాలే ముఖం స్త్రీణాం శుద్ధ మాఖేటకే శునా మి' తి స్మరణా త్సురతసమయే పవిత్ర మేవ స్త్రీముఖం తథాఽప్యు క్తరీత్యా కశ్మలసంపర్కాత్ హేయతరయా చుమ్బనానర్హ త్వా న్నచుమ్బనీయ మితి తాత్పర్యమ్-ని. 'శరావో వర్ధమానక' ఇ త్యమరః. అత్ర రూపకోపమానుప్రాసానాం సంసృష్టిః.

టీ. మనోజ్ఞం అపి = అందమైనదియయినను, చార ..శరావం-చార = వేగుల వారు, భట=బంటులు, చోర=దొంగలు, చేటక=కుంటెనకాండ్రు, నట = నట్టువులు, విట=విటులు, (వీరికి) నిష్ఠీవనశరావం=తమ్మపడిగ (ఉమ్మివేయుముంతకు) యైన, వేశ్యా అధరపల్లవం=బోగముదాని మోవిచిగురును, కులపురుషః = కులీనుఁడగు మనుష్యుఁడు, కః=ఎవఁడు, చుంబతి=ముద్దిడును?

తా. వేగులు, బంటులు, దొంగలు, కుంటెనకాండ్రు, నట్టువకాండ్రు, విటులు మొదలగుహీనకులపుమనుజులు ముద్దుపెట్టి యెంగిలిచేసినవేశ్యలకెమ్మోవిచిగు రెంతసొంపుగానున్నను, సత్కులమునఁ బుట్టిన యేమానవుఁడు దాని కాసపడును. వేశ్యలకెమ్మోవి యెంతసొగసువనము గలదిగనున్నను హీనకులజులు ముద్దుపెట్టి యపవిత్రపఱచినందున దానిని ముద్దిడరాదని భావము.

క. జారభటచోరచేటక, చారనటప్రభృతినీచజననిష్ఠీవా
ధారశరావము వారవ, ధూరమ్యాధరముసంస్పృశింతురె కులజుల్.

అవ. స్త్రీలు పైకి మంచివారుగను, లోపలఁ జెడ్డవారుగ నుందురనుచున్నాఁడు.-

శ్లో. మధు తిష్ఠతి వాచి యోషితాం హృది హాలాహల మేవ కేవలమ్,
అత ఏవ నిపీయతేఽధరో హృదయం ముష్టిభి రేవ తాడ్యతే. 60

వ్యా.—స్త్రియః బాహ్యమధురాః అన్తర్విషా, అత ఏవ సర్వథా త్యాజ్యా ఏవ న తు గ్రాహ్యా ఇ త్యభిప్రాయే ణాహ - మ ధ్వితి.—యోషితాం స్త్రీణాం, వాచి,

మధు క్షౌద్రం, తిష్ఠతి, హృది హృదయే, కేవలం ప్రాధాన్యేన, హాలాహల మేవ కాలకూటవిష మేవ, అత ఏవ అస్మా త్కారణా దేవ, అధరః అధరోష్ఠః, నిపీయతే అత్ర మధు వర్తత ఇతి మత్వైవ సర్వజనై రాదృత్య నితరాం పీయతే, హృదయం ముష్టిభిః తాడ్యతే అత్ర విషం వర్తత ఇతి మత్వైవ సర్వజనైః తాడనం క్రియతే, అత, స్త్రియః స్వవచనేషు కేవల మధుధారాస్రావిణ్యః-హృదయే విషతుల్యాభిప్రాయవత్య శ్చ-ఇతి పూర్వార్థే ప్రదర్శితమ్, ఉత్తరార్థే తు ప్రథమపాదే మధుగ్రహణం చ ద్వితీయపాదేహాలాహలస్థాన హృదయతాడనం చేతి ప్రదర్శిత మి త్యభిప్రాయః.

అత్ర ఉత్ప్రేక్షాతిశయోక్తికావ్యలిఙ్గధ్వనిభేదానాం సంసృష్టిః.

టీ. యోషితాం=ఆడువాండ్రకు, వాచి=నోట, మధు=తేనె, తిష్ఠతి=ఉండును; హృది=మనస్సులో, కేవలం = ముఖ్యముగా, హాలాహలంఏవ = హాలహాలమనువిషమే (ఉండును); అతఏవ=కాఁబట్టియే, అధరః=పెదవి, నిపీయతే=ఆనఁబడుచున్నది; హృదయం=రొమ్ము, ముష్టిభిఃఏవ=పిడికిళ్లతో, తాడ్యతే=గ్రుద్దఁబడుచున్నది.

తా. మగువలను వాక్కునందుఁ దేనెయు, హృదయమున హాలాహల మనువిషమెయున్నది. కావుననే పురుషులు వారిమోవిఁ బీల్తురు. రొమ్మును బిడికిళ్లతో గ్రుద్దుదురు. (అధరచుంబన స్తనమర్దనములు స్వాభావికము లయినవని యిట్లు వర్ణింపఁబడినవి.)

చ కలదు కదా సుధారసము ♦ కంజదళాక్షుల ముద్దుపల్కులన్
వెలయుఁ గదా హాలాహలము ♦ వీరలచిత్తమునందు. గావునన్
బలుములుఁ బల్లవాధరముఁ ♦ బాన మొనర్తురు నిందువేడుకన్
బటీతపురొమ్ము ముష్టితల♦పాతములం బ్రహరింతు రెంతయున్.

ఇది భర్తృహరిసుభాషితశృంగారశతకమున కామినీగర్హణ మను మూఁడవ పంక్తి.

సువిరక్తపద్ధతి.

అవ. స్త్రీలనుజూచి మనోవికారము నొందనివారు ధన్యులనిచెప్పుచున్నాఁడు.—

శ్లో. ధన్యాస్త ఏవ ధవళాయతలోచనానాం
తారుణ్యదర్పఘనపీనపయోధరాణామ్,
క్షామోదరోపరి లసత్త్రివలీలతానాం
దృష్ట్వాఽఽకృతిం వికృత మేతి మనో న యేషామ్. 61

వ్యా.—ఏవం తావ త్కామినీగర్హణం కృతం-కిం విరక్తా స్సన్తి వాన వేత్యా శఙ్కాయాం స న్త్యే వేతి మనసి నిధాయ తత్రాపి సువిరక్తదుర్విరక్త భేదేన ద్వైవిధ్యం ప్రతిపాదయిష్య న్నాదౌ సువిరక్తపద్ధతిం వర్ణయితు ముపక్రమతే-ధన్యా ఇత్యాదిభి ర్నవభిః- ధన్యా ఇతి.—త ఏవ పురుషా, ధన్యాః సుకృతశాలినః-సువిరక్తా ఇతి యావత్ - ని. 'సుకృతీ పుణ్యవాన్ ధన్య' ఇ త్యమరః, తే క ఇత్యాకాఙ్క్షాయామాహ - ధవళే పుణ్డరీకదళసదృశే - ఆయతే కర్ణాన్తవిశ్రాన్తే చ - లోచనే - యాసాంతాసాం, తారుణ్యదర్పేణ యౌవనమదోద్రేకేణ - ఘనౌ నిబిడౌ - పీనౌ పీవరౌ - పయోధరౌ స్తనౌ - యాసాం తాసాం, క్షామోదర స్యోపరి కృశమధ్య - స్యోప ర్యుపరిష్టా - ల్లస న్త్యః ప్రకాశమానాః - యా స్త్రివళ్యః - తిస్రశ్చ తా వళ్య శ్చ - త్రివళ్యః * 'దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయా మి' తి సమాసః * సంఖ్యాపూర్వత్వేఽపి సప్తర్షయః ఇత్యాదివత్ జ్ఞేయ మి త్యుక్తం ప్రాక్ - తా లతా ఇవ - యాసాం తాసాం - తేనైతాసాం పద్మినీత్వం సూచ్యతే - త దుక్తం రతిరహస్యే - 'త్రివళిలలితమధ్యా హంసవాణీ సువేషే' తి - క్షామే త్యత్ర * 'క్షాయో మ' ఇతి మత్వం - తథా చేత్థంభూతరూపసంపన్నానాం కామినీనా, మాకృతి మాకారవిశేషం - దృష్ట్వా * 'ఇఙ్గితం హృద్గతో భావో బహిరాకార ఆకృతి రి' తి సజ్జనః, యేషాం పురుషాణాం మనో, విక్రృతిం వికారం, తత్పరత న్త్రత్వ మితి యావత్, నైతి న ప్రాప్నోతి, అత ఏవ ధన్యా ఇతి సంబన్ధః, ఏవం నిర్వికారచిత్తత్వం శమసంపన్నానా మేవ న త్వన్యేషా మితి భావః, త దుక్తం 'శమో వైరాగ్యేన నిర్వికారచిత్తత్వ మి' తి. వసన్తతిలకావృత్తమ్.

టీ. ధవళా...నానాం-ధవళ=(తెల్లదామరలవలె) తెల్లనయినవియును, ఆయత=విశాలములయిన, లోచనానాం=కన్నులుగలవారును, తారుణ్య...ధరాణాం-తారుణ్య=జవ్వనముయొక్క, మద=మదముచేత, ఘన=క్రిక్కిఱిసినవియు, పీన=బలిసినవియు, (అగు),పయోధరాణాం=చనులుగలవారును, క్షామ...తానాం-క్షామ=సన్నని, ఉదర=కడుపుయొక్క, ఉపరి=పైన, లసత్=ప్రకాశించుచున్న, త్రివళీలతానాం=తీఁగలవంటి మూఁడుముడుతలుగలవారును (అగుసుందరులయొక్క), ఆకృతిం=అందమును, దృష్ట్వా=చూచి, యేషాం=ఎవరియొక్క, మనః=చిత్తము, విక్రృతిం=వికారమును, నఏతి=పొందదో, తేఏవ=వారే, ధన్యాః=పుణ్యవంతులు.

తా. కదలుచుండు నిడివికన్నులు గలవారును, యౌవనగర్వము గలిగి, దట్టములై యుబ్బిన స్తనంబులు గలవారును, సన్ననినడుముపై వెలయుచుండు ముడుతలు గలవారునైన చెలువలయాకారముఁజూచి

వను, ఏపురుషులమనసు వికారమునొందదో, వారేపుణ్యాత్ములు (స్త్రీలు తమచూడ్కులచేతనే పురుషుల వశపఱచుకొందురని భావము.)

చ. కలికిమెఱుంగువాలుఁ జెలిఁగన్నులు సన్నపుఁ గౌనుఁదీఁగపై
నలరెడుసవ్వలీలతలు • నంచితయౌవనపర్వలక్ష్మిచేఁ
గులికెడుసిబ్బెపుంన్వలుఁద•గుబ్బలునుం గలమించుఁబోండ్ల రూ
పులఁ గని నిర్వికారు లగు•పూరుషులే కృతకృత్యు లిద్ధరన్.

అవ. ఒక సింగారి విరక్తుఁడై తనయనుభవముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—

శ్లో. బాలే! లీలాముకుళిత మమీ మన్థరా దృష్టిపాతాః
కిం క్షిప్యన్తే విరమ విరమ వ్యర్థ ఏష శ్రమ స్తే,
సమ్ప్రత్యన్యే వయ ముపరతం బాల్య మాస్థా వనాన్తే
క్షీణో మోహ స్తృణ మివ జగజ్జాల మాలోకయామః. 62

వ్యా.—అథ పూర్వోపభుక్తకామినీసంబోధనవ్యాజేన సువిరక్తతాం ప్రకటయతి-బాలే లీలాముకుళిత మితి.—హే బాలే ముగ్ధే, లీలాయా విలాసవైచిత్ర్యా-ముకుళితా న్యర్ధనిమీలనాని-యస్మిన్ కర్మణి త ద్యథా తథా, మన్థరా అలసప్రాయాః, అమీ, దృష్టిపాతా విలోకనప్రసారాః, కిం కిమర్థం, క్షిప్యన్తే వికీర్యన్తే-న విక్షేప్యా ఇ త్యర్థః, కిం తు, విరమ విరమ అభీక్ష్ణం విరమ-దృష్టివిక్షేపా దితి శేషః * ఆభీక్ష్ణ్యే ద్విర్భావః * 'వ్యాఙ్పరిభ్యో రమ' ఇతి పరస్మైపదం, కుతః - ఏషోఽయం తే, శ్రమః కటాక్షవిక్షేపజనితాయాసో, వ్యర్థో నిరర్థకః - అభిమతఫలానిష్పత్తే రితి భావః; న న్వేతావత్పర్యన్తం మదాయత్తచిత్తేషు యుష్మాసు కథం ఫలాసిద్ధి రి త్యత ఆహుః - సంప్ర తీదానీం, వయ, మన్యే పరే-త్వద్విలాసలాలసత్వేన సంమోహితా స్తదానీంతనా ఇదానీం న భవామ ఇ త్యర్థః, కుతః-బాల్య-ముపరతం నష్టం-బాల్యశబ్దేన యౌవనం లక్ష్యతే-త్వత్పారతన్త్ర్యకారి యౌవన ముపరత మిత్యర్థః, యద్వా-బాల్య మవివేకిత్వ ముపరతం, కిం త్వాస్థా పరిశీలనాదరః, వనాన్తే అరణ్యమధ్యే-వర్తత ఇతి శేషః-కిం తు త్వయి రాగం పరిత్యజ్య వైరాగ్యేణ వనవాస మపేక్షామహ ఇ త్యర్థః, త త్కుతః - మోహః అజ్ఞానం, క్షీణో ధ్వస్తః-త్వదాసక్తిజననహేతు ర్నిర్మూలోఽభూ ది త్యర్థః, అతో జగ జ్జాల మశేష ప్రపఞ్చం, తృణ మివనిస్సార, మాలోకయామః - 'నిస్స్పృహస్య తృణం జగ ది'తి లక్షణా త్తథా పశ్యామః, ఇదానీం జ్ఞానోదయవశా చ్చ మనస్సుఖాతిరిక్తం సర్వం తుచ్ఛ మనుసందధ్మ ఇ త్యర్థః, అత స్త్వయా న ప్రేక్షణీయ మితి భావః.

మన్దాక్రాన్తావృత్తమ్ - లక్షణ ముక్తం - 'మన్దాక్రాన్తా జలధిషడగై ర్మ్భౌ భనౌ తౌగురూ చేత్.'

టీ. హేబాలే=ఓపిల్లా!, లీలాముకుళితం(యథాతథా) = విలాసముచే మూఁత పడునట్లుగా, మంథరాః=మెల్లని, అమీ=ఈ, దృష్టిపాతాః=చూపుపాటులు, కిం=ఏల, క్షిప్యంతే=నిగిడింపఁబడుచున్నవి?, విరమవిరమ=మానుముమానుము. తే=నీయొక్క, ఏషః =ఈ, శ్రమః=పాటు, వ్యర్థః=ప్రయోజనములేనిది; సంప్రతి=ఇప్పుడు, వయం=మేము, అన్యే=ఇతరులము (అనఁగా: మాఱిపోయితిమనుట); బాల్యం=కుఱ్ఱతనము, ఉపరతం= ఉడిగినది; వనాన్తే=అడవిలోపల, ఆస్థా=ఆసక్తి, (కలిగినది.) మోహః=అజ్ఞానము, క్షీణః=నశించినది; జగత్జాలం=లోకముల సమూహమును, తృణంఇవ=గడ్డిపోఁచవలె, ఆలోకయామః=చూచుచున్నాము.

ఓసీ ముద్దరాలా! నీయొయ్యారముచే నరమోడ్చిన కన్నుదోయినుండి వెడలు నీతిన్ననిచూడ్కులను నాపైఁ జిమ్మకుము. ఇఁకఁజాలింపు చాలింపుము. ఏలయనఁగా, ఈనీశ్రమంబు వ్యర్థమగును. మేము మున్నటివారముగాము. మే మితరులమైతిమి. యౌవనముడిగినది. వనవాసమునం దాసగలిగినది. నీమీఁదివలపు నశించినది. కావుననే మే మీప్రపంచమెల్ల గడ్డిపోఁచతో సమముగా నెంచుచున్నారము. కాఁబట్టి నీచేష్ట లిక్కడఁ బనికిరావు పొమ్ము. అని యొకవిరక్తుఁ డొకకామిని తోఁ జెప్పెను.

ఉ. మానిని! యేల చిమ్మెదవు • మాపయి మంథర దృష్టిపాతము
ల్మానుము నీశ్రమంబు విఫ•లం బిది వింతలమైతి మిత్తఱిన్
మానుగ జవ్వనం బడఁగె • మానసవృత్తి వనంబుఁ గోరె న
జ్ఞానము నష్ట మయ్యె యవ•సంబుగఁ జూచెద మెల్లలోకముల్.

అవ. మఱి యుక్తమునే ప్రకారాంతరమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—

శ్లో. ఇయం బాలా మాం ప్రత్యనవరత మిన్దీవరదళ
ప్రభాచోరం చక్షుః క్షిపతి కి మభిప్రేత మనయా,
గతో మోహోఽస్మాకం స్మరకుసుమబాణవ్యతికర
జ్వరజ్వాలా శాన్తా త దపి న వరాకీ విరమతి. 63

వ్యా.—ఉక్త మేవార్థం భఙ్గ్యన్తరే ణాహ - ఇయ మితి.—ఇయ మేషా బాలా-ముగ్ధా,మాం ప్రతి మా ముద్దిశ్య,అనవరత మవిచ్ఛిన్నం యథా తథా, ఇన్దీవర

దళప్రభాచోర మిన్దీవరపత్త్రకాన్తిమోషకం-తత్కల్ప మిత్యర్థః, చక్షుః, క్షిపతిప్రసార యతి, అనయా బాలయా, కి, మభిప్రేత మపేక్షితం-త న్నజానా మీ త్యర్థః, నను త యా త్వత్సఙ్గ ఏ వాపేక్షిత స్తత్ కుతో న జానా సీ త్యాశఙ్క్యాహ-అస్మా కం మోహో, గతః ఉపరతః ఇదానీ మితి శేషః, నను పూర్వం మా మి త్యేకవచనం ప్రయు జ్యాస్మాక మి తీదానీం బహువచనప్రయోగా త్కథం సామానాధికరణ్యా ము పపద్యత ఇతి చే త్తథాఽపి నివృత్తిమార్గోత్సుకిత్వప్రయుక్తాత్మసంభావనయా బహూక రణం న దోషా యేతి సమాధేయం, య ద్వాఽస్మా నితి సముదాయనిర్దేశేన వా న దోషః, తథా స్మర ఏవ - శబరః కిరాత - స్తస్య - బాణవ్యతికరేణ శరసంపర్కేణ- యో - జ్వర స్సంతాప - స్తస్య జ్వాలా, శాన్తా విర తే త్యర్థః, త దపి తథాఽపి, వరాకీ, న విరమతి విరతిం న ప్రాప్నోతి, పూర్వం ప్రాణప్రియతయా గరీయస్యాం బాలాయాం వరాకీశబ్దప్రయోగే ణా స్యాత్యన్తవైరాగ్యం సూచ్యతే * 'జల్పభిక్షుకుట్ట లుణ్టా' త్యాదినా షాకన్ప్రత్యయే షిత్వా న్ఙీష్ప్రత్యయే చ వరా కీతి సిద్ధమ్.

శిఖరిణీ వృత్తమ్.

టీ. ఇయంబాలా=ఈపిల్ల, మాంప్రతి=నన్నుగూర్చి, అనవరతం=ఎడతెగక, ఇం దీ...చోరం-ఇందీవరదళ=నల్లగలువరేకులయొక్క, ప్రభా=కాంతిని, చోరం=దొం గిలించునట్టి, చక్షుః=కంటిని, క్షిపతి=నిగుడ్చుచున్నది; అనయా=ఈపిల్లచేత, కింఅభిప్రే తం=ఏమి కోరఁబడినది; అస్మాకం=మాకు, మోహః=అజ్ఞానము, గతః=పోయినది; స్మర ...జ్వాలా-స్మర=మన్మథునియొక్క, కుసుమబాణ=పూములకులయొక్క, (స్మరశబర బాణ అనుపాఠమున—మరుఁడను బోయవాని బాణములయొక్క వ్యతికర=తాఁకుడు చేత (కలిగిన), జ్వర=సంతాపముయొక్క, జ్వాలా=మంట, శాంతా=చల్లారినది; తదపి= అయినను, వరాకీ=ఈదీనురాలు, నవిరమతి=మానకున్నది.

ఓచెలికాఁడా! యీ ముద్దియ యెల్లప్పుడు కలువలచాయఁ జూఱగొను తనకంటిచూపు నాపై నిగిడించుచున్నది. ఇట్లు చేయుట యం దీమచ్చకంటియభిప్రాయ మేమో తెలియరాదు. మే మిపుడు దీని చూపులకు బేలుపోము. మాకు మోహము తొలఁగిపోయినది. మరుఁ డేయు పూవుటమ్ములతాఁకుళ్లచేఁ గలిగినవేఁడిమిమంట చల్లారినది. మే మట్లు విరక్తులమైయున్నను, ఈ దీనురాలుమాత్రము మమ్ము విడువక చూచుచునే యున్నది.

ఉ. నీలసరోజపత్త్రకమనీయవిభాహరణప్రవీణ దృ
గ్జాలము లీలతాంగి వెదఁజల్లెడు నాపయి నేమి గోరెనో
తూలె సమస్తమోహవికృతుల్ రతివల్లభభిల్ల భల్లభూ
జ్వాల లడంగె మాకుఁ గనవైఖరి మానదు జోటి నేఁటికిన్.

అవ. ఒకవిరాగి మదనాదులను నిందించుచున్నాఁడు.—

శ్లో. రే కన్దర్ప కరం కదర్థయసి కిం కోదణ్డటఙ్కారితైః
రేరే కోకిల కోమలైః కలరవైః కిం వా వృథా జల్పసి,
ముగ్ధే స్నిగ్ధవిదగ్ధముగ్ధమధురై ర్లోలైః కటాక్షై రలం
చేత శ్చుమ్బితచన్ద్రచూడచరణధ్యానామృతం వర్తతే. 64

వ్యా.—సంప్రతి సాటోపపరివార కందర్పనిరాకరణవచన మాహ—కి మితి.— రే కందర్ప హేమదన - రే ఇతి నీచసంబోధనే - ని. 'నీచసంబోధనే తు రే' ఇ త్యమరః, ఏవ ముత్తర త్రాపి, కోదణ్డటంకారితం కోదణ్డటంకారవత్కృతం-ధనుర్గుణ టంకార పూర్వక మి త్యర్థః * తత్కరో తీతి ణిచి ణా విష్ఠవద్భావే 'విన్మతో ర్లుక్,' శరం త్వదీయబాణం, కిం కిమర్థం, కుత్సితోఽర్థః కదర్థః * 'కోః క త్తత్పురుషేఽచీ'తి కుశబ్దస్య కదాదేశః - కదర్థం కరోషి కదర్థయసి - వ్యర్థయ సీ త్యర్థః *ధాత్వర్థే ణిచిసిప్, తథా, రేరే కోకిల హే కలకణ్ఠ, అత్ర* 'అసూయా సమ్మతి కోప కుత్సన భ ర్త్సనే ష్వి'త్యసూయార్థే కోపాద్యర్థే ద్విరుక్తిః-'స్వరిత మామ్రేడిత' ఇత్యాదినాప్రాప్తస్య ప్లుతస్య*'సాహస మనిచ్ఛతా విభాషా వక్తవ్యా' ఇతి వార్తికః ప్రతిషేధః-'శాస్త్రత్యాగ స్సాహస మి'తి హరదత్తః, కోమలం రుచిరం, కలరవం మధురస్వరం—ని. 'కాకలీ తు కలే సూక్ష్మే ధ్వనౌ తు మధురాస్ఫుటే, కల' ఇ త్యమరః, కిం కి మర్థం వా, వృథా వ్యర్థం, జల్పసి కూజసి వ్యాహర సీతి యావత్-న వ్యాహర్తవ్య మి త్యర్థః - ప్రయోజనభావా దితి భావః, తథా ముగ్ధే హేసున్దరి, స్నిగ్ధాస్సాన్ద్రాః-ని. 'స్నిగ్ధం తు మసృణే సాన్ద్రే' ఇ త్యమరః-విదగ్ధాః వివిధవిలాసవిశేష వివరణనిపుణాః-చారవః ఇన్దీవరారవిన్దాదిప త్స్వభావరమణీయాః - మధురా స్సుధాధారావ న్మనోహరా శ్చ - విశేషణానా మపి మిథోవిశేషణవిశేష్యభావవివక్షాయాం * 'విశేషణం విశేష్యేణ బహుళ మి'తి సమాసః-తైః, స్తథా, లోలై ర్నిసర్గచఞ్చలైః, కటాక్షై రపాఙ్గావలోకనైః, రలం-యద్వా స్నిగ్ధైః-

'విస్రమ్భే పరమాం కాష్ఠా మారూఢే దర్శనాదిభిః,
యే నాన్తరఙ్గం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యతే.'

ఇత్యుక్తలక్షణ స్నేహపరిష్కృతైః-తథా - విదగ్ధైః విరక్తస్యాపి మన్మథవికారోద్భవనచతురై రిత్యర్థః-'యద్దర్శనే విరక్తోఽపి క్షుభ్యతే తత్సమన్మథ మి'తి లక్షణాత్తథా-చారుభిః విషయమాత్రవిశ్రాన్తివిరహేణ విశృఙ్ఖలవృత్తిత్వ మదమన్థరత్వాది గుణశీలత్వస్య వివక్షితత్వాత్ స్మితాకారై రిత్యర్థః-త దుక్తం భావప్రకాశే-

'అపరిచ్ఛిన్నవిషయం మదమన్థరమీలితం
స్ఫురద్భ్రూపక్షతాయుక్తం తత్ స్మేర మితి కథ్యతే.' ఇతి-

తథా - మధురై స్సంతాపహరైః - 'శీతలీక్రియతే తాపో యేన త న్మధురం స్మృత మి'తి లక్షణాత్, తథా, లోలై స్సతృష్ణై - స్సంభోగౌత్సుక్యభావనాతత్పరై రిత్యర్థః-తదుక్తం. - 'కటాక్షై ర్హాసగర్భైస్తు సంభోగౌత్సుక్యభావనే'తి, కటాక్షైః-

'య ద్గతాగతవిశ్రాన్తివైచిత్ర్యేణ ప్రవర్తనం
తారకాయాః కలాభిజ్ఞా స్తం కటాక్షం ప్రచక్షతే.'

ఇత్యుక్తలక్షణై, రలం ఇత్థంభూతకటాక్షా న ప్రవర్తనీయా ఇత్యర్థః * అత్ర వారణార్థయోగాత్ పక్షే తృతీయా, నను కుత ఏవం నిరాక్రియత ఇతి చే త్తత్రాహ-చేతో మదీయచిత్తం కర్తృ, చుమ్బిత మాస్వాద్యమానం-చన్ద్రచూడస్య చన్ద్రశేఖరస్య - చరణధ్యాన మే వామృతం - యేన త త్తథోక్తం సత్, వర్తతే తిష్ఠతి-స్మరహరచరణ ధ్యానావధాన సత్వర సంజాత పరమవైరాగ్యోల్లసితచిత్తం మా మేతే క్షుద్రాః కిం కరిష్యన్తీ త్యేకో భావః - అమృతపానపరితృప్తస్య కి మారనాళే నే త్యపరో భావః-బ్రహ్మానన్దభరితస్య కిం వైషయికక్షుద్రానన్దే నే త్యపరతరోభావః-నాహమిదానీం పూర్వవ ద్యుష్మత్కింకరః కిం తు శంకర కింకరః - అతోఽసాధ్య స్సీసాధయిషతాం యుష్మాకం కోఽయ మపస్మార ఇ త్యపరత మో భావః-సర్వథా నాస్మాకం కామిన్యపేక్షాఽస్తీతి పరమో భావః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. రేకందర్ప=ఓరిమన్మథా!, కోదండటంకారితైః = ధనుష్టంకారములచేత, కరం=చేతిని, కింకదర్థయసి=ఏలచెఱుచుకొనెదవు. రేరే కోకిల=ఓరోరికోయిలా! కోమలైః =మృదువులైన, కలరవైః=అవ్యక్తమధురధ్వనులచే, వృథా=వ్యర్థముగా, కింవాజల్పసి= ఏలప్రేలెదవు? ముగ్ధే=ఓగోలా!, స్నిగ్ధ...మధురైః-స్నిగ్ధ=ప్రేమగలవియు, విదగ్ధ=నేర్పుగలవియు, ముగ్ధ=చక్కనివియు, మధురైః = మనోహరములును, లోలైః=చంచలములును (అగు), కటాక్షైః=వాలికచూపులు, అలం=చాలును; (ఏలయన:) చేతః=(నా) మనస్సు, చుంబిత...మృతం-చుంబిత=పానముచేయఁబడిన, చంద్రచూడ=(చంద్రుఁడు సిగయందుఁగల) శివునియొక్క,చరణ=అడుగులయొక్క, ధ్యాన=ధ్యానమనెడి, అమృ

తం=అమృతముగలదిగా (అనఁగా: శివపాద ధ్యానామృతమును బానముసేయుచు), వర్తతే=ఉన్నది.

తా. ఓరిమన్మథుఁడా ! వింటినారిని మాటిమాటి యేల వ్రేళ్లు నొప్పియెత్తునట్లు చేసికొనెదవు. ఓ కోకిలా ! యింపగు తిన్ననికూఁతల నూరక యేలవదరెదవు. ఓ ముగుదలా ! జాణతనంబున మెఱయఁ బ్రేమ వెల్లివిరియ నింపుమీఱ సొంపుగల్గియున్న చంచలములగుకడ గంటిచూడ్కులసోఁకఁ జాలింపుము. మా మన సిప్పుడా చంద్రమౌళీ శ్వరుని పాదకమలధ్యానమనెడి యమృతమును గ్రోలియున్నది. (మా మనస్సు భగవంతుఁడగు పరమేశ్వరునిపదాంబుజధ్యానంబున లీనమై యున్నది.) ఇప్పుడు మా మానసము విలాసంబులఁ దగులదు మన్మథా ! నీవు సపరివారుఁడవై పొమ్మని యొక్కవిరాగి చెప్పెను.

ఉ. ఓరి మనోజ నూనశర • మూరక చిమ్మకు మిన్నకే కుహూం
కారము లేల చేసెదు పికద్విజ యోమృగశాబకాక్షి నీ
చారువిలోకనంబు లిఁకఁ • జాలును నాహృదయంబు శంకరో
దారపదాబ్జచింతనసు•ధారసతత్పర మయ్యె నిమ్మెడన్.

అవ. సంయోగవియోగములకు మనసే కారణమనుట.—

శ్లో. విరహేఽపి సఙ్గమః ఖలు పరస్పరం సఙ్గతం మనో యేషామ్,
హృదయ మపి ‡విఘటితం చేత్ సఙ్గో విరహం విశేషయతి. 65

వ్యా.—అథ పఞ్చవిషయవిరక్తిప్రకార మాహ-విరహ ఇతి.—యేషాం స్త్రీ పురుషాణాం, మనః, పరస్పర మన్యోన్యం, సంగతం అన్యోన్యానురాగబద్ధ మి త్యర్థః, తేషాం, విరహేఽపి వియోగావస్థాయా మపి, సంగమః ఖలు సమాగమ ఏవ ఖలు 'హృదయసంగమ ఏవ సుసంగమో న తనుసంగమ ఆర్య సుసంగమ' ఇతి వచనాత్-అన్తరఙ్గబలీయస్త్వన్యాయా చ్చేతి భావః-మనోనియమనే తు సఙ్గః విరహహేతుక ఏవ భవ తీ త్యాహ-హృదయ మపి మనోఽపి, ‡విఘట్టితం సమ్యక్ క్షతం-వైరాగ్యప్రవణీకృతం చే త్యర్థః, సఙ్గ స్సమాగమోఽపి విరహం వియోగ మేవ, విశేషయతి విశిష్టం కరోతి-త మే వాపేక్షావిషయం కరో తీ త్యర్థః - తదానీం త స్యై వాపేక్షితత్వా దితి భావః - అతః సర్వథా మనోనియమన మావశ్యకం-తేనచేన్ద్రియ ప్రవృత్త్యుపరమే విషయాణా మేకా న్తతః పరాహతి రితి కృత్వా పఞ్చవిషయవిరక్తి ర్నామేయ మేవేతి నిగూఢాభిసంధిః, పరస్ప రే త్యత్ర * 'కర్మవ్యవహారే సర్వనామ్నో ద్వే భవత' ఇతి

వక్తవ్యా త్పరశబ్దస్య ద్విర్భావః * 'సమానన చ్చ బహుళం' - యథా న సమాసవ త్ప్రథమైకవచనం తథా పూర్వపద స్యేతి వక్తవ్యం - ద్వితీయాద్యేక వచనాన్తత్వ మపరపద స్యేతి. ఆర్యాభేదః.

టీ. యేషాం=ఎవరికి, మనః=మనస్సు, పరస్పరం=అన్యోన్యముగా, సంగతం=కలిసినదో; (తేషాం=వారికి) విరహేఽపి=ఎడఁబాటునందును, సంగమః ఖలు=కూడికయే కదా! హృదయం=మనస్సు, విఘటితం చేత్=వేఱుసేయఁబడినదేని, సఙ్గః అపి=కూడికయు, విరహం=ఎడఁబాటును, విశేషయతి=ఎచ్చించును.

తా. ఏ స్త్రీపురుషులకు పరస్పరము మనస్సు గలసియుండునో, వా రెడఁబాసియున్నప్పుడును మనస్సు గలిసియుండుటచే నొండొరులు గలిసి యున్నవారే యగుదురు. స్త్రీపురుషులకు మనసు విఱిగెనేని, వారు గలిసియుండినను విరహము గలవారే యగుదురు.

క. విరహమునందైనఁ బర
స్పర మనురాగులకుఁ బొందు • భాసిలు మన సె
వ్వరి కెనయదు వారలకును
విరహము నెచ్చుగ నొనరు • వెస సంగతియున్.

అవ. ఒకబాటసారి తనవిరక్తిని దెల్పుచున్నాఁడు.—

శ్లో॥ కిం గతేన యది సా న జీవతి ప్రాణితి ప్రియతమా తథాఽపి కిమ్,
ఇ త్యుదీక్ష్య నవమేఘమాలికాం న ప్రయాతి పథికః స్వమన్దిరమ్.

వ్యా.—అథ కస్యచి త్ప్రవాసినో విరక్తస్య విచారరూపేణ వైరాగ్యం ప్రకటయ న్నాహ-కి మితి.— సా మదీయా, ప్రియతమా ప్రేయసీ, న జీవతి విరహావేదనయా ప్రాణా న్న ధారయతి యది, తదా, గతేన గమనేన * భావే క్తః, కిం న కించి దపీ త్యర్థః, య ద్వా గతేన గృహ ముపగతేన మ యేతి శేషః. కిమథ ప్రాణితి కేనచి ద్వినోదోపాయేన జీవతి యది, తథాఽపి ప్రాణనేఽపి, గతేనకిమ్ ఉభయథాఽపి గమనం వ్యర్థ మే వే త్యర్థః, ఇతి విచా ర్యేతి శేషః, ఇ హైవ గమ్యమానార్థత్వా దప్రయోగః-ప్రయోగే వా పౌనరుక్త్య మి త్యాలంకారికాః, పన్థానం గచ్ఛ తీతిపథికః-కశ్చి త్పాన్థః-'పథః ష్కన్' ఇతి ష్కన్ ప్రత్యయః, నవమేఘమాలికాం నవీనకాదమ్బినీం-విరహినివహ సంహారకారిణీ మితి భావః, ఉదీక్ష్య, స్వమన్దిరం నిజగృహం, న ప్రయాతి వైరాగ్యనిశ్చలచిత్తత్వా దితి భావః-తదుక్తం-

'యద్భావి తద్భవత్యేవ యదభావి న తద్భవేత్,
ఇతి నిశ్చితబుద్ధీనాం న చిన్తా బాధతే క్వచిత్.' ఇతి.

రథోద్ధతావృత్తమ్.

టీ. సా ప్రియతనూ=ఆ ప్రియురాలు, నజీవతియది=బ్రదుకదేని (విరహవేదనచేననుట), గతేన=(నేను) పోవుటచే, కిం=ఏమిప్రయోజనము? ప్రాణితి (యది)=బ్రదుకునేని, తథాపి=అట్లైనను, కిం=(నేను పోవుటచే) ఏమి? ఇతి=ఇట్లు (ఆలోచించి), పథికః=బాటసారి, నవ...మాలికాం-నవ=క్రొత్తయైన, మేఘమాలికాం=మేఘముల బారును, ఉదీక్ష్య=పైనచూచి, స్వమందిరంప్రతి=తనయింటిని గూర్చి, నప్రయాతి=వెళ్లఁడు.

తా. ఆ నా ప్రాణసఖి ప్రాణములతోనున్న నేమియెక్కువ? బ్రతికియుండకున్న నేమితక్కువ? నేను విరక్తుండ నైతిని. నేనింటనున్న నొక్కటే ఇక్కడనున్న నొక్కటే యని యొకబాటసారి నవమేఘంబు లుదయించుటఁ జూచి యిట్లు నుడివి తనయింటికిఁబోక యుండెను.

క. చన నేటికిఁ బ్రేయసి జీ
వనవతి యగునేని ప్రాణవతి గానితఱిం
బని యేమని యొకతెరువరి
చనఁ డింటికి నవ్యజలదసమయమునందున్.

అవ. వైరాగ్యోపదేశముఁ జేయుచున్నాఁడు.—

శ్లో. విరమత బుధా యోషిత్సఙ్గాత్సుఖాత్క్షణభఙ్గురాత్
కురుత కరుణా మైత్రీ ప్రజ్ఞా వధూజనసఙ్గమమ్,
న ఖలు నరకే హారాక్రాన్తం ఘనస్తనమణ్డలం
శరణ మథవా శ్రోణీబిమ్బం రణన్మణిమేఖలమ్. 67

వ్యా.—అథ బుధానాం తత్ర వైరాగ్య ముపదిశతి-విరమతేతి.—హేబుధాః విద్వాంసః, యోషిత్సఙ్గా ద్యువతిసమాగమా, ద్యత్సుఖం తస్మాత్, కీదృగ్విధాత్-క్షణభఙ్గురాత్ క్షణికాత్ క్షణికసుఖప్రద యోషిత్సఙ్గా దిత్యర్థః * 'భఞ్జ భాస మిదో ఘురజి'తి ఘురచ్ప్రత్యయః*'జుగుప్సా విరా మే'త్యాదినా పఞ్చమీ, విరమత ఉపరతా భవత-తుచ్ఛసుఖదం యోషిత్సమాగమం త్యజ తే త్యర్థః *'వ్యాఙ్పరిభ్యో రమ' ఇతి పరస్మైపదం, కింతు కరుణా దుఃఖి ష్వనుకమ్పా-మైత్రీ పుణ్యకృత్సు మిత్రతా-ప్రజ్ఞా బుద్ధివిశేషః సుఖి ష్వనుమోది తేతి యావత్ - ఏతేన పాపి ష్వుపేక్షా చ

లక్ష్యతే - ఏతా ఏవ హ్యన్తఃకరణమలశోధకత్వా ద్విత్తప్రసాదికా ణీతి వదన్తి సాంఖ్యాః-తా ఏవ వధూజన స్తస్య-సంగమం పరిశీలనతాత్పర్య మితి యావత్, కురుత, ఏతే నాత్యూర్జితసుఖం సంభవతి-కిం క్షణికసుఖావలమ్బనే నేతి భావః, విపక్షే బాధక మాహ - నరకే నిరయే, హారాక్రాన్తం ముక్తాహారోపశోభితం, ఘన స్తన మణ్డలం పటుతరకుచకలశభారో-వా, అ థేతి వాక్యారమ్భే, రణతీ-మణిమేఖలా మణిఖచితరశనా-యస్య త త్తథోక్తం-కాఞ్చీకలాపరమణీయ మి త్యర్థః, శ్రోణీబిమ్బం నితమ్బమణ్డలం వా, శరణం రక్షకం, న ఖలు-న భవతి హి, కరుణాదిసమాగమ స్తునైవం భవ త్యత స్స ఏ వావశ్యం స్వీకర్తవ్య ఇతి భావః. హరిణీవృత్తమ్-లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. బుధాః=చదువరులారా!, క్షణభంగురాత్=క్షణములో నశించునట్టి, యోషిత్ సంగాత్=స్త్రీలతోడి చేరికయనెడి, సుఖాత్=సుఖమునుండి, విమరత=మానుకొనుఁడు; కరుణా...సంగమం-కరుణా=దయ, మైత్రి=చెలిమి, ప్రజ్ఞా=తెలివి యనెడి, వధూ=స్త్రీలయొక్క, జన=సమూహముతోడి, సంగమం=కూడికను, కురుత=చేయుఁడు. నరకే=నరకమునందు, హార ఆక్రాంతం=ముత్తెపుసరులచే నాక్రమింపఁబడిన, ఘన...మండల-ఘన=క్రిక్కిఱిసిన, స్తనమండలం=చనుకట్టును, అథవా=కాదేని,రణ...ఖలమ్-రణత్=మ్రోఁగుచున్న, మణిమేఖలమ్ = రతనాలమొలనూలుగల, శ్రోణీబింబం=పిఱుఁదుల కుదురును, శరణం=రక్షకము, నఖలు=కాదుగదా!.

తా ఓపండితులారా! స్త్రీసంగ మనుక్షణనశ్వరమగు సుఖము నుండి మనసుఁ ద్రిప్పుఁడు. కరుణ, మైత్రి, ప్రజ్ఞ యను చెలువలతో సంగమం బొనర్పుఁడు. ముత్తెపుహారములచే మెఱయు గబ్బిబలుపుపాలిండ్లుగాని, మ్రోఁతగలచిఱుగజ్జెలచే వెలయు నొడ్డాణముగల పిఱుఁదులుగాని మిమ్ము నరకమునుండి లేవఁదీసి రక్షింపఁజాలవు.

మ. మన సింపొందఁగ ధీరులార కరుణా • మైత్రీ మనీషా క్షమా
వనితాసంగమ మాచరింపుఁ డెపుడున్ • భామాసుఖం బస్థిరం
బని వర్జింపుఁడు హారరమ్యకుచముల్ • ప్రాంచన్మణీమేఖలా
ధ్వనితాలంబినితంబముల్ నరకబాధల్మాన్పి రక్షించునే.

అవ. విరక్తునికి సంసార మక్కఱ లేదనుచున్నాఁడు.—

శ్లో. యదా యోగాభ్యాసవ్యసనకృశయో రాత్మమనసో
రవిచ్ఛిన్నా మైత్రీ స్ఫురతి కృతిన స్తస్య కిము తైః,

ప్రియాణా మాలాపై రధరమధుభి ర్వక్త్రవిధుభిః
సనిశ్వాసామోదైః సకుచకలశాశ్లేషసురతైః. 68

వ్యా.—ఏవం సాంఖ్యరీత్యా వైరాగ్య ముక్త్వా సంప్రతి యోగ మతానుసారే ణాహ-యదే తి-యదా యస్మిన్ సమయే-య స్యే త్యధ్యాహారః-ఉత్తరత్ర తచ్ఛబ్ద సద్భావాత్-తథా చ యస్య సంబన్ధినః, యోగాభ్యాసే అష్టాఙ్గయోగపరిశీలనే-య ద్వ్యసన మాసక్తి-స్తేన కృశయో స్తత్పరతన్త్రయో రిత్యర్థః, ఆత్మ మనసోః ప్రత్యగాత్మాఽన్తఃకరణయోః, మైత్రీ మిత్రత్వం - మైత్రీవాఖ్యాతా, స్ఫురతి ప్రకాశతే-యోగాభ్యాసవశే నాశేషబాహ్యవిషయా న్పరిత్యజ్య య దాత్మారామ మేవ మనో భవతీ త్యర్థః, తదా తస్య కృతినో ధన్యస్య * 'ఇష్టాదిభ్య శ్చ' తీని ప్రత్యయః, తైః కిము-న కిమ సీ త్యర్థః, తే క ఇత్యాశఙ్కాయా మాహ-ప్రియాణాం ప్రియతమానాం సంబన్ధిభి, రాలాపైః శ్రోత్రసుఖావహ మృదు మధురవ్యాహారై శ్చ, తథానిశ్వాసామోదేన సహ సనిశ్వాసామోదైః పద్మినీజాతిత్వా న్నిశ్వాస ఘ్రాణ తర్పణ గన్ధ సంబన్ధ బన్ధురై రిత్యర్థః, వక్త్రవిధుభి ర్నయనానన్దకరముఖచన్ద్రై శ్చ-అత్ర చన్ద్ర స్యైకత్వేఽపి ముఖబాహుళ్యాత్ బహుళత్వసిద్ధిః, తథా సకుచకలశాశ్లేషాణి కుచ కుమ్భాలిఙ్గనసహితాని-యాని సురతాని త్వగుపస్థేన్ద్రియామన్దానన్దకర బాహ్యాభ్యన్తర సంభోగ విశేషాః-తై శ్చ, ఏవ మశేషేన్ద్రియగ్రామ సంతర్పణై రపి తైః కిమితి సంబన్ధః, ఆత్మానన్దానుభవవేళాయాం తేషా మతి తుచ్ఛతయా ప్రతీయమానత్వా దితి భావః. శిఖరిణీ వృత్తమ్.

టీ. యదా=ఎప్పుడు, (యస్య=ఎవనికి) యోగ... కృశయోః-యోగ=సమాధియొక్క, అభ్యాస=అలవాటునందలి, వ్యసన=ఆసక్తిచేత, కృశయోః=నలుగుడుపడిన, ఆత్మమనసోః=ఆత్మకునుమనస్సునకును, అవిచ్ఛిన్నా=తెంపులేని, మైత్రీ=చెలిమి, స్ఫురతి=ప్రకాశించునో, (తస్య=ఆ,) కృతినః=పుణ్యునకు, ప్రియాణాం=ప్రియురాండ్రయొక్క, తైః ఆలాపైః=ఆపలుకులచేతను, అధరమధుభిః=మోవితేనెలచేతను, సనిశ్వాసఆమోదైః=నిట్టూర్పు వాసనలతోఁగూడిన, వక్త్రవిధుభిః=ముఖచంద్రులచేతను, సకుచ... రతైః-సకుచకలశఆశ్లేష=చనుగిండ్లకౌఁగిళ్లతోఁగూడిన, సురతైః = సంభోగములచేతను, కిము=ఏమిప్రయోజనము?

తా. ఎవ్వఁడు యోగాభ్యాసమునందుఁదనమనసును లయింపఁజేసి, యెల్లప్పు డాత్మయందు నిల్పి యెంచలియెడతెగని యానందాతిశయము నొందుచున్నాఁడో, అట్టి జ్ఞానికిఁ బ్రియకాంతల ముచ్చ

టలును, మోవితేనియలును, మోముచందురులును, కుచకలశముల కౌఁగిటింతలును యూర్పులకమ్మసివాసనలును, సురతమును నీచములై తృణప్రాయముగాఁ దోఁచును.

చ. ఎనసినయోగమార్గరతి • యెవ్వనికిం దంతము లోవెలుంగుతోఁ
గొనకొని యేకమై వెలుఁగుఁ • గూరిమి మీఱఁగ వాని కేటికిన్
వనితలముద్దుఁబల్కులును • వాతెఱతేనియ లూర్పుఁ దావులున్
గొన బగుమోముఁజందురులు • గుబ్బలఁగౌఁగిటఁజేర్పుకూటముల్

అవ. విరక్తునికి సర్వము బ్రహ్మమని చెప్పుచున్నాఁడు.—

శ్లో. యదాసీ దజ్ఞానం స్మరతిమిరసఞ్చారజనితం
తదా దృష్టం నారీమయ మిద మశేషం జగ దితి,
ఇదానీ మస్మాకం పటుతరవివేకాఞ్జనజుషాం
సమీభూతా దృష్టి స్త్రిభువన మపి బ్రహ్మ మను తే. 69

వ్యా.—అథ వేదాన్తరీత్యా వైరాగ్యవర్ణనం నిగమయతి-యదేతి.—యదా యస్మిన్ కాలే, స్మరః కామ ఏవ-తిమిరం తిమిరాఖ్యనేత్రరోగః-అన్ధకార శ్చ గమ్యతే-ని. 'తిమిరం నేత్రరోగే స్యా దన్ధకారే పి చ స్మృత' మి త్యభిధానాత్-తస్య-సంచారేణ వ్యాప్త్యా-జనిత ముత్పాదిత, మజ్ఞాన మవివేకః, ఆసీత్, తదా తస్మిన్ కాలే, అశేషం సర్వ, మిదం జగత్, నారీమయం యోషిద్రూపమితి, దృష్టమాకలితం-అజ్ఞానవశా త్తథా ఽవబుద్ధ మి త్యర్థః, ఇదానీ మస్మిన్ కాలేతు, పటుతరః అజ్ఞాననిరసనదక్షః-అన్యత్ర నేత్రరోగ నిరాకరణసమర్థ శ్చ-యః వివేక స్తత్త్వజ్ఞాన - మే వాఞ్జనం-నేత్ర కల్యాణాఖ్యసిద్ధాఞ్జనం - తజ్జుషాం ప్రాప్తవతా, మస్మాకం సంబన్ధినీ, దృష్టి ర్మతిః - దృక్చ, అసమా సమా సంపద్యమానా సమీభూతా * అభూతతద్భావే చ్విః-నిజప్రకృతి మాపన్నా స తీ త్యర్థః, త్రయాణాం భువనానాం సమాహార స్త్రిభువనం * 'తద్ధితార్థే' త్యాదినా సమాసః - పాత్రాద్యద న్తత్వా న్న స్త్రీత్వం, బ్రహ్మ బ్రహ్మమయం, మను తే-జ్ఞానోదయవశా ద్బ్రహ్మస్వరూప మవబుధ్యతే, యథాఽఞ్జనేన నేత్రరోగనివృత్తౌ ఘటాద్యర్థతత్త్వజ్ఞానం జాయతే-తథా తత్త్వజ్ఞానేన కామాన్ధకారప్రయుక్తాజ్ఞానావరణాపాయే పరవస్తుసాక్షాత్కారో భవతి - తత స్సమ్యగ్దృష్ట్యా సర్వ మిదం బ్రహ్మాకారతయా పశ్యతి. అయ మేవ వేదాన్తసిద్ధాన్త ఇతి భావః. అతో వివేకస్య పరశ్రేయోహేతుత్వా త్తదధిగమార్థ మేవ యత్నః కర్తవ్య ఇతి తాత్పర్యమ్.

రూపకాలంకారః. వృత్తం పూర్వవత్.

వచసి కేవలం వాఙ్మాత్ర ఏవ, సఙ్గత్యాగం వధూసంసర్గత్యాగ, ముద్దిశ్య,వార్తా గాథా, భవతి, న త్వన్తఃకరణ ఇతి భావః, కుతః – అరుణరత్న గ్రన్థిః పద్మరాగమణిఖచితః కాఞ్చ్యేవ కలాపో భూషణం యస్య తత్తథోక్తం–ని. 'శోణరత్నం లోహితకం పద్మరాగోఽథ మౌక్తికం,' 'కలాపో భూషణే బర్హే' ఇతి చోభయ త్రాప్యమరః, కువలయనయనానా మిన్దీవరాక్షీణాం, జఘనం కటిపురోభాగం, విహాతుం త్యక్తుం, క స్సమర్థః న కోఽపీత్యర్థః, ప్రాయశ ఈదృశా న్యేవ దుర్విరక్తానాం వచనా నీతి భావః.

మాలినీ.

టీ. శ్రుతి... ముఖానాం–శ్రుతి=వేదములచే, ముఖర=మ్రోయుచున్న, ముఖానాం=నోళ్లుగల, పండితానాం=విద్వాంసులకును, వచసి కేవలం=మాటయందుమాత్రమే, సంగత్యాగం=(స్త్రీలతోడి) సంబంధమును వదలుటను, ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశించి, వార్తా = ప్రస్తావము, భవతి = కలుగును; (అంతేకాని) కువలయనయనానాం = కలువకంటుల యొక్క, అరుణ...కలాపం - అరుణరత్న = కెంపులయొక్క, గ్రంథి=కూర్పుగల, కాంచీ=మొలత్రాడనెడి, కలాపం=నగగల, జఘనం = మొలను, విహాతుం=వదలుటకు, కః=ఎవఁడు, సమర్థః=శక్తుఁడు?

తా. పండితులు వేదాంతములునోట వచ్చెరుచు స్త్రీలతోఁగూడికి పనికిరాదని మాటలుచెప్పుచుందురుగాని, వారిని మనఃపూర్తిగా విడువఁగలవారుగారు. ఏలయన; కెంపులు చెక్కిన యొడ్డాణముచే నొప్పారుచున్న కలువకంటుల కటిపురోభాగము నెవ్వఁడును విడిచి పోఁజాలఁడు.

చ. నిగమసుభాషితాభ్యసన●సిద్ధులు గల్గినయుక్తిపండితుల్
మగువలపొందు నింద్య మని ● మాటికి వార్తలు చెప్ప నేర్పరుల్
జగమున నెవ్వఁ డోపు విల●సత్కురువిన్దమణిప్రభాధగ
ద్ధగితకలాపరమ్యవని●తాజఘనంబుఁ బరిత్యజింపఁగాన్.

అవ. మఱియు–

శ్లో. స్వపరప్రతారకోఽసౌ నిన్దతి యోఽలీకపణ్డితో యువతీః,
యస్మా త్తపసోఽపి ఫలం స్వర్గః స్వర్గేఽపి చాప్సరసః 72

వ్యా.—స ఇతి.—సోఽసౌ,వలీకపణ్డితఃఅనృతభాషీ–ని.'అలీకంత్వప్రియేఽనృత' ఇత్యమరః, పరప్రతారకో లోకవఞ్చకః, కోఽసౌ విత్య ఆహ—యఃఅలీకపణ్డితో, యువతీః తరుణీః * 'యూనస్తి' రితి తిప్రత్యయః, నిన్దతి గర్హయతి, స ఇతి సంబన్ధః,

నను నిస్పృహత్వా ద్యువతినిన్దాకరణే కథం ప్రతారకత్వ మత ఆహ-యస్మాత్కారణా, త్తపస శ్చాన్ద్రాయణాదేః ప్రతోపవాసాదిరూపస్య వా, ఫలం స్వర్గః, తత్ర స్వర్గేఽపి చాప్సరస ఊర్వశీప్రభృతయ, స్తత్రాపి తత్సఙ్గమ ఏ వే త్యర్థః-అతః పర ప్రతారక ఇతి భావః-ని. 'స్త్రియాం బహు ష్వప్సరస స్స్వర్వేశ్యా ఊర్వశముఖా' ఇ త్యమరః-'స్వపర ప్రతారక' ఇతి పాఠేఽప్యయ మే వార్థః, యోఽలీకపణ్డితః పణ్డితమానీ-రహస్యానభిజ్ఞ ఇ త్యర్థః - యువతీ ర్నిన్దతి అసౌ స్వస్య పరేషాం చ ప్రతారకః-ఆత్మవఞ్చకః పరవఞ్చక శ్చే త్యర్థః-కుతః-యస్మా ది త్యాది-శేషం సమానం-స్వపరఫలవేదన బోధనయోః పరిజ్ఞానాభావా దుభయవఞ్చక ఇత్యర్థః. ఆర్యా భేదః.

టీ. యః అలీకపండితః=కల్లవిద్వాంసుడు (మూఢుఁడు),యువతీః=జవ్వనులను, నిందలి=దూషించునో, అసౌ=అట్టియాతఁడు, స్వ...తారకః-స్వ = తనయొక్కయు, పర=ఇతరులయొక్కయు, ప్రతారకః= మోసగాఁడు; యస్మాత్=ఎందువలన (అనఁగా), తపసః అపి=(ప్రతోపవాసాది) తపస్సునకుఁగూడ, ఫలం=ఫలము, స్వర్గః = స్వర్గము. స్వర్గేఽపిచ=స్వర్గమునందును, అప్సరసః=అచ్చరలు (ఫలముగానున్నారు).

తా. బూటకపుఁబండితులు గొందఱు స్త్రీలు చెడ్డవారు. వారితోఁ జేరరాదు. అరణ్యములందుఁ దపస్సుచేయుట మేలని పల్కుచుందురు. వీరు తాము మోసపోయి, యొరులను మోసపోవునట్లు చేయువారు. ఏలయన; ఆతపస్సుకు ఫలము స్వర్గమేకదా? స్వర్గమున నుండువారచ్చరలె అచ్చటికిఁబోయినను మగువలే తపఃఫలముగా నున్నప్పుడు స్త్రీలను నిందించుట పైకేకాని లోపల స్త్రీలాభమునకుఁ దగినపనులనే వారు చేయుచుందురు.

తే. కుటిలవాదియుఁ బరవంచ•కుండు వాఁడు
నెమ్మి నెవ్వాఁడు యువతుల • నింద సేయు
నింద్రలోకము తపముల • కెల్ల ఫలము
స్వర్గమున నున్నవార ల• చ్చరలు గాదె.

అవ. మదనునికి లోఁబడనివా రెవ్వరును లేరనుట.—

శ్లో. మత్తేభకుమ్భదళనే భువి సన్తి ధీరాః
కేచి త్ప్రచణ్డమృగరాజవధేఽపి దక్షాః,
కింతు బ్రవీమి బలినాం పురతః ప్రసహ్య
కన్దర్పదర్పదళనే విరలా మనుష్యాః. 73

వ్యా.— అథ మన్మథ స్యాత్యన్తదుర్జయత్వ మాహ - మత్తేభేతి.— భువి భూలోకే - మత్తేభానాం మత్తమాతఙ్గానాం-కుమ్భదళనే కుమ్భస్థలవిదారణే - సమర్థా ఇతి శేషః - ధీరాః శూరా స్సన్తి, తథా కేచి త్పురుషాః ప్రచణ్డో ఽత్యన్తకోపనః-యో మృగరాజః సింహ- స్తస్యవధే హింసాయాం, దక్షా స్సమర్థా స్సన్తి-గజఘాతిభ్యో ఽప్యుత్తమా ఇత్యారా స్సమ్భవన్తీ త్యర్థః, కిన్తు బలినాం బలాఢ్యానాం శూరాణామ్ - జ్ఞాన బలశాలినా మితి చ గమ్యతే, పురతో ఽగ్రే, బ్రవీమి నిశ్శఙ్కం కర ముద్ధృత్య స డిణ్డిమఘోష ముద్ఘోషయామీ త్యర్థః, కి ముద్ఘోషయ సీ త్యత ఆహ - ప్రసహ్య బలాత్ - భుజబలా ద్బుద్ధిబలా చ్చే త్యర్థః, కన్దర్పదర్పదళనే మదనమదవిదారణే, సమర్థాః మనుష్యాః, విరళా మృగ్యాః - ప్రాయశో న సన్తీ త్యర్థః - శంభుం తద్భక్తాంశ్చ వినా మదనవిజయినో న సన్త్యే వేతి శివభక్తాగ్రేసరస్య కవే [illegible]న్థిః.

అత్ర కన్దర్పదర్పేతి సకృద్వ్యఞ్జనద్వయావృత్తేః ఛేకానుప్రాసాఖ్య శ్శబ్దాలఙ్కారః. వసన్తతిలకా వృత్తమ్.

టీ. భువి=భూమిలో, మత్త...దళనే-మత్త ఇభ = మదపుటేనుఁగులయొక్క, కుంభ=కుంభస్థలములయొక్క, దళనే=చీల్చుటయందు, ధీరాః=దిట్టలు, సన్తి=ఉన్నారు; కేచిత్=కొందఱు, ప్రచండ...వధేఽపి-ప్రచండ=మిక్కిలి కోపముగల, మృగరాజ=సింహముయొక్క, వధేఽపి=చంపుటయందును, దక్షాః=మొనగాండ్రు; కింతు=కాని, ప్రసహ్య=వెనుదీయక, బలినాంపురతః=బలవంతులముందఱ, బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను. కందర్ప...దళనే-కందర్ప=మన్మథునియొక్క, దర్ప=గర్వముయొక్క, దళనే=చీల్చుటయందు (చీల్పఁగల), మనుష్యాః=పురుషులు, విరళాః=అరుదు.

తా. మదపుటేనుఁగుల గండస్థలములను జీల్చుటయందుఁ జాలిన దిట్ట లనేకులు పుడమినున్నారు. సింహములను సంహరింపఁ జాలినవారును కొందఱు గలరు. అయినను, మన్మథునిగర్వము నణఁపఁగలవా రనేకులు లేరని నేను బలవంతులయెదుట దృఢముగాఁ జెప్పుచున్నాను. దీనికి బదు లెవ్వరు చెప్పగలరో చెప్పుఁడు!

తే. సమదకుంజరకుంభభం•జనులు మఱియు
నుగ్రమృగరాజవధదక్షు • లుర్విఁ గలరు
తఱుచుగా లేరు కందర్ప•దర్పదళన
నిపుణజను లని చాటింతు • నిఖిల సభల.

అవ. పురుషుఁడు స్త్రీలకడగన్నులం బడునంతకే యోగ్యుఁడుగానుండునని చెప్పుచున్నాఁడు.—

శ్లో. సన్మార్గే తావ దాస్తే ప్రభవతి పురుష స్తావ దే వేంద్రియాణాం
లజ్జాం తావ ద్విధత్తే వినయ మపి సమాలమ్బతే తావదేవ,
భ్రూచాపాకృష్టముక్తాః శ్రవణపథగతా నీలపక్ష్మాణ ఏతే
యావల్లీలావతీనాం న హృది ధృతిముషో దృష్టిబాణాః పతన్తి. 74

వ్యా.—అథ చ పునర్వచనవైచిత్రీ మే వాహ - స దితి — నరః - విద్వాన పీతి భావః-సన్మార్గే శ్రుతిస్మృతిబోధితాచారే. తావత్తావత్పర్యన్త మే వా, స్తే వర్తతే ఇన్ద్రియాణాం చక్షురాదీనాం చ. తావ దేవ ప్రభవతి సమర్థో భవతి - నియమన ఇతి శేషః, లజ్జాం జుగుప్సితకర్మాచరణా చ్చేతస్సంకోచలక్షణాం వ్రీడాం చ, తావ దేవ, విధత్తేఽనువర్తతే, వినయం నమ్రత్వం చ, తావ దేవ సమాలమ్బతే స్వీకురుతే, కియ త్పర్యన్త మిత్యాశఙ్కాయా మాహ - భ్రూరేవ చాపం కార్ముకం - తే నాకృష్టాశ్చ తే ముక్తా శ్చేతి విశేష సమాసః - ఏకత్ర భ్రూభఙ్గపూర్వక-మపరత్ర చాపనమనపూర్వకం చ ప్రయుక్తా ఇత్యర్థః, శ్రవణపథగతాః శ్రోత్రమార్గగతాః - ఏకత్ర కర్ణాన్త విశ్రాన్తత్వా దపరత్ర తావత్పర్యన్త మాకర్షణా చ్చేతి భావః, నీలానిపక్ష్మాణి లోమాన్యన్యత్ర గరుతశ్చ యేషాం తే తథోక్తాః, ధృతిం ముష్ణన్తీతి ధృతిముషో ధైర్యభేదిన, ఏతే ప్రసిద్ధా, లీలావతీనాం విలాసినీనాం, దృష్టయ ఏవ బాణాః, యావ ద్యావత్పర్యన్తం, హృది మానసే - వక్షసి, న పతన్తి, తావ దితి సంబన్ధః; తదనన్తరం సన్మార్గప్రవర్తనాదికం నిరోద్ధుం క స్సమర్థ ఇతి భావః - ఉక్తం చ ప్రబోధచన్ద్రోదయే-

'తావ ద్వివేకవిభవ । స్తావ త్సన్మార్గవర్తనం పుంసామ్,
నిపతన్తి దృష్టివిశిఖా । యావ న్నేన్దీవరాక్షీణామ్.' ఇతి.

అత్ర ద్వితీయార్థే సమస్తవస్తువర్తిసావయవ రూపకాలంకారః. స్రగ్ధరావృత్తమ్.

టీ. భ్రూ...ముక్తాః-భ్రూ=కనుబొమయనెడి, చాప=ధనుస్సుచేత, ఆకృష్ట=లాగఁబడి, ముక్తాః=వదలఁబడినవియు, శ్రవణపథగతాః=చెవిపర్యంతముపొందినవియు, నీలపక్ష్మాణః=నల్లనిఱెప్పలుగలవియు, (ఱెక్కలు అనిభావాపరము) ధృతిముషః=ధైర్యమును దొంగిలించునదియు, (అయిన) లీలావతీనాం=విలాసవతులయొక్క, ఏతే దృష్టిబాణాః=ఈచూపులను బాణములు, యావత్ = ఎంతవఱకు, హృది=మనస్సునందు, (ఱొమ్ములో అని బాణపరము.) నపతంతి=పడవో, నరః=పురుషుఁడు, సన్మార్గే=మంచిమార్గమునందు, తావదవ=అంతవఱకే, ప్రభవతి=ప్రభువగును, లజ్జాం=సిగ్గును, తావ

దేవ=అంతవఱకే, విధత్తే=వహించును. వినయమపి=వినయమును సైతము, తావదేవ= అంతవఱకే, సమాలంబతే=వహించును.

తా. చెవివఱకు కీడ్చి కనుబొమ లనెడువింటియందు జోడించి యేయఁబడిన నల్లనిఱెప్పలనెడు ములుకులుగలవియు, పురుషులధైర్యమును బోఁగొట్టునవియు నైన వేడుకకత్తెల చూడ్కు లనెడు శరము లెంతవఱకుఁ బురుషులహృదయమున నాఁటవో, యంతవఱకె పురుషుఁడు సన్మార్గమునఁ బ్రవర్తించుచున్నాఁడు. అంతవఱకే ఇంద్రియములను గెల్వఁజాలుచున్నాఁడు. అంతవఱకే చెడ్డపనులందుఁజొచ్చుటకు సంకోచపడుచున్నాఁడు. అంతవఱకే పెద్దలయం దడఁకువతో నడచుచున్నాఁడు. (గర్వములేక యున్నాఁడు.)

శా. సారాచారముఁ బూను నింద్రియములన్ • శాసించు లజ్జాన్వితుం
డై రాజిల్లుఁ బ్రశాంతిఁ జేకొను నగుం • డందాఁక నెందాఁక దు
ర్వారంబుల్ శ్రుతిమార్గగాములు సుధా•రభ్రూధనుర్ముక్తముల్
నారీవీక్షణబాణముల్ చొరవు వి•న్నాణంబుగా డెందముల్.

అవ. ఇఁక రెండుశ్లోకములచే స్త్రీలమహిమ యనివార్య మనుచున్నాఁడు.—

శ్లో. ఉన్మత్తప్రేమసంరమ్భా దారమ్భన్తే య దఙ్గనాః,
తత్ర ప్రత్యూహ మాధాతుం బ్రహ్మాపి ఖలు కాతరః. 75

వ్యా.—కిం బహునా బ్రహ్మోఽప్యఙ్గనోద్యోగప్రత్యూహాచరణే న ధీరో భవతీ త్యాహ-ఉన్మత్తేతి.—అఙ్గనాః స్త్రియః, ఉన్మత్తో ఉత్కృష్టో - యః ప్రేమా అనురాగ-స్తస్య సంరమ్భా త్సంభ్రమాత్ - ని. 'సంరమ్భ స్సంభ్రమే కోపే' ఇతి విశ్వః, యత్కర్మ ఆరభన్తే - విహిత మవిహితం వా కర్తు ముద్యుఞ్జతే త దిత్యర్థః-తత్ర కర్మణి, ప్రత్యూహం విఘ్నం - ని, 'విఘ్నోఽన్తరాయః ప్రత్యూహః' ఇ త్యమరః, ఆధాతుం కర్తుం, బ్రహ్మాఽపి కిముతాఽన్య ఇతి భావః, కాతర స్సభయః - అసమర్థః, ఖల్విత్యర్థః - అనివార్యనిశ్చయానా మనావృతానా మఙ్గనానాం కో నామ నివారయితేతి భావః. అనుష్టుప్.

టీ. అంగనాః - స్త్రీలు, ఉన్మత్త... రంభాత్ -ఉన్మత్త=అతిశయించిన, ప్రేమ = అనురాగముయొక్క, సంరంభాత్ =ఉరవడివలన, యత్ =దేనిని, ఆరభంతే=ఆరంభింతురో, తత్ర=దానికి, ప్రత్యూహం=విఘ్నమును, ఆధాతుం=చేయుటకు, బ్రహ్మాఅపి= బ్రహ్మయును, కాతరఃఖలు=పిఱికివాఁడు సుమా!

తా. స్త్రీలు మిక్కుటమగు ప్రేమముతో నెట్టిపనిని జేయఁబూని నను, వారి నట్లుచేయనీకుండఁ జేయుటకు సృష్టికర్త యగుబ్రహ్మకుఁ గూడ నలవికాదు.

క. ప్రేమావేశభరంబున
 భామాజను లాచరించు•పని మరలింపం
 దామరవిరిలోఁ బొడమిన
 యామేటికి నైన నలవి • యగునె తలంపన్.

శ్లో. తావన్మహత్త్వం పాణ్డిత్యం కులీనత్వం వివేకతా,
 యావ జ్జ్వలతి నాఙ్గేషు హతః పఞ్చేషుపావకః. 76

వ్యా.—తావ దితి - మహత్త్వం మహానుభావత్వం, పాణ్డిత్యం ప్రాజ్ఞత్వమ్, కులీనత్వం మహాకుల ప్రసూతత్వం * 'కులాత్ఖః' ఇతి ఖప్రత్యయః, వివేకితా కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచార చతురత్వం చ, తావ త్తావత్పర్యన్త యేవ భవ తీతి శేషః, యావత్ హతో నీచః అశ్లాఘ్యతాపాదకత్వా న్నికృష్టః, పఞ్చ అరవిన్దాదయ ఇషవో బాణా యస్య సః పఞ్చేషుః మదన - స్స ఏవ పావకో౽గ్నిః, అఙ్గేషు, న జ్వలతి నావిర్భవతి- న సన్తాపయ తీ త్యర్థః, తావ దితి సంబన్ధః, తదనన్తరం కో వా మహత్త్వాదిగుణవిశిష్ట ఇతి భావః -

 'అరవిన్ద మశోకం చ చూతం చ నవమల్లికా
 నీలోత్పలం చ పఞ్చైతే పఞ్చబాణస్య సాయకాః.' ఇత్యమరః.

అత్ర మదనే అగ్నిత్వరూపణా దేకదేశవర్తిరూపకమ్, అనుష్టుప్.

టీ. యావత్ = ఎందాఁక, హతఃపంచేషుపావకః = పాడుమన్మథాగ్ని, అఙ్గేషు=అవయవములయందు, నజ్వలతి=మండదో, తావత్ = అందాఁక, మహత్త్వం = గొప్పతనము, పాండిత్యం=వైదుష్యము, కులీనత్వం = మంచికులమునఁ బుట్టుట. వివేకితా=తెలివి.

తా. క్రూరమగుమదనాగ్ని శరీరమందుఁ బ్రవేశించి,వికారము గలిగింప కుండునంతవఱకే నరుఁడు పండితుఁడనియు, మహిమగలవాఁడనియు గొప్పకులమునఁ బుట్టినవాఁడనియు, మంచిచెడ్డలెఱిఁగినవాఁ డనియుఁ బేరుపొందును.

క. కులశీలవివేకంబులు
 దొలఁగక నరులందు నిల్చు • దుర్భరమదన

జ్వలనము సర్వాంగంబుల
నెలకొనసందాఁక నంత • నిలువం గలవే!

అవ. స్త్రీలు సద్గతికి విరోధిను లనుట.—

శ్లో. శాస్త్రజ్ఞోఽపి ప్రగుణితనయోఽప్యాత్తబోధోఽపి బాఢం
సంసారేఽస్మిన్ భవతి విరలో భాజనం సద్గతీనామ్,
యేనైతస్మిన్నిరయనగరద్వార ముద్ఘాటయన్తీ
వామాక్షీణాం భవతి కుటిలా భ్రూలతా కుఞ్చికేవ. 77

వ్యా.—అథ సాంసారికస్య సద్గతిః దుర్లభేతి సహేతుక మాహ - శాస్త్రజ్ఞ ఇతి.—శాస్త్రజ్ఞః సకలశాస్త్ర రహస్యాభిజ్ఞోఽపి * 'ఆతోఽనుపసర్గే కః' ఇతి కప్రత్యయః, తత్రాపి ప్రగుణితః ప్రకర్షేణావృత్తివిషయీకృతః-నయో నీతిశాస్త్రం-యేన స తథోక్తోఽపి - ఫలవదర్థావబోధనపర్యన్తం సమ్యక్పరిశీలిత నీతిశాస్త్రోఽపీ త్యర్థః- ప్రగుణశబ్దాత్ *'తత్కరోతీ' తి ణ్యన్తాత్కర్మణి క్తః* ణావిష్ఠవద్భావే విన్మతో ర్లుక్-ని. 'గుణః స్యా దావృత్తిశబ్దాదిజ్యేన్ద్రియాముఖ్య తన్తుషు' ఇతి వైజయన్తీ, తథా బాఢం దృఢ, మాత్త బోధ ఉత్పన్న జ్ఞానోఽపి పుమా, నస్మిన్ పరివర్తమానే, సంసారే, సద్గతీనాం, భాజనం పాత్రమ్-యోగ్య ఇతి యావత్, విరలో మృగ్యో, భవతి - స్వర్గాది సద్గతిగామీ యః కశ్చిదేవ భవతి - న తు బహుళ ఇ త్యర్థః, కుతః- యేన కారణేన, ఏతస్మిన్ సంసారే, వామాక్షీణాం మనోహర నయనానాం*'బహుప్రీహా'ఇత్యాదినా షచి షిత్త్వాత్ జీష్, కుటిలా వక్రా, భ్రూర్లతేవ భ్రూలతా భ్రూవల్లీ, కుఞ్చికేవ విష్కమ్భవిఘటనసాధనవక్రాగ్రాయోమయ శలాకేవ, నిరయనగరస్య యమపురస్య ద్వారమ్ - లక్షణయా ద్వారపిధానవాటవిష్కమ్భ మి త్యర్థః - ద్వారశబ్దేన కవాటస్య తేన చ తద్విష్కమ్భస్య చ లక్షితత్వాత్, ఉద్ఘాటయన్తీ విఘట్టయన్తీ - వ్యామోహోత్పాదనేన దుర్గతౌ ప్రవేశయన్తీ త్యర్థః, భవతి ఖలు - విరళ ఇతి సంబన్ధః, స్త్రీసఙ్గినాం కుత స్సద్గతి రితి భావః. ఉపమాలఙ్కారః. మన్దాక్రాన్తావృత్తమ్.

టీ. యేన=ఎందుచేత, ఏతస్మిన్=ఈసంసారమందు, వామంఅక్షీణాం=(చక్కని కన్నులుగల) సుందరులయొక్క, కుటిలా=వంకరయైన, భ్రూలతా=కనుబొమతీఁగ, కుంచికాఇవ=కుంచెకోలవలె, నిర...ద్వారం - నిరయనగర = నరకపురముయొక్క, ద్వారం=వాకిటిని, ఉద్ఘాటయంతీ=తెఱచుచు, భవతీ=ఉన్నదో=(అందుచేత), శాస్త్రజ్ఞః=అపి=శాస్త్రమును దెలిసినవాఁడైనను, ప్రగుణితనయః అపి-పరిశీలింపఁబడిన నీతిగల

వాఁడైనను, అస్మిన్ సంసారే = ఈసంసారమునందు, సద్గతీనాం = మంచిత్రోవలకు, భాజనం=పాత్రము, విరళః=అరుదైనవాఁడు, (ఎవఁడో యొకఁడు) భవతి=అగును.

ఈ సంసారమున నందమగు కన్నులుగల పొలతులయొక్క వంకరలైన తీఁగెవంటికనుబొమలు నరకపట్టణముయొక్క తలుపులుదీయు కుంచెకోలలవలె నున్నవి కాన నీసంసారమున మెలఁగెడు మానవుఁడు శాస్త్రజ్ఞుఁడయినను నీతిని దెలిసినవాఁడయ్యు, చక్కఁగా గురూపదేశము నొందినవాఁడయినను సద్గతి నొందుట దుర్లభము.

తే. శాస్త్రవిదుఁ డైన బుధుఁ డైన • సదయుఁ డైన
సద్గతికిఁ బోవు టరిది సం•సారసరణి
యమపురద్వారముల కవా•టములఁ గుంచి
కలునుబలె విప్పుచున్నవి • కలికిబొమలు.

అవ. రెండుశ్లోకములచే మదనునిమహిమ వర్ణింపఁబడుచున్నది.—

శ్లో. కృశః కాణః ఖఞ్జః శ్రవణరహితః పుచ్ఛవికలో
వ్రణీ పూయక్లిన్నః కృమికులశతై రావృతతనుః,
క్షుధాక్షామో జీర్ణః పిఠరక కపాలార్పితగళః
శునీ మన్వేతి శ్వా హత మపిచ హన్త్యేవ మదనః. 78

వ్యా.—అథ ద్వాభ్యాం మన్మథస్య చరిత్ర వైచిత్ర్యమాహ-కృశ ఇతి.—కృశః పిణ్డాలాభా దస్థిచర్మావశిష్టదేహః, కాణోఽన్ధకః - యద్వా ఏకాక్షః, ఖఞ్జః పాదవికలః - అకార్యకరణేన లగుడ ప్రహారా ద్భగ్నపాద ఇ త్యర్థః, తథా శ్రవణ రహితః సమూలం భిన్న కర్ణః పుచ్ఛేన వికల శ్ఛిన్నలాఙ్గూలః * 'యే నాఙ్గవికార' ఇతి సమాసః, వ్రణీ సర్వాఙ్గక్షతిమాన్, అతః పూయేన క్లిన్నః ఆర్ద్రః, క్రిమీణాం వ్రణోత్పన్నాపాదతుచ్ఛజన్తూనాం - కుల శతైః అనేక క్రిమి పరమ్పరాభి రిత్యర్థః, ఆవృతా వ్యాప్తా-తను ర్యస్య స తథోక్తః, క్షుధా బుభుక్షయా, క్షామః పరిక్షీణః * 'క్షాయో మః' ఇతి మత్వమ్, జీర్ణః జరయా శిథిలావయవః, పిఠరక కపాలేన ఘటముఖవలయే-నార్పిత గళ ఆసఞ్జిత కణ్ఠనాళః-శునకో హి ఘటముఖే స్వశిరో నిక్షిప్య అన్నం భక్షయతి-తత స్తావతైవ పరిపుష్టత్వే నాకృష్టు మశక్యత్వా ద్భువి విఘట్టనే నాధః కపాలాపాయే తన్ముఖకపాలే నాసఞ్జితకణ్ఠో భవతీతి ప్రసిద్ధిః - అత ఏవంభూత ఇ త్యర్థః-యద్వా-చౌర్యే ణాన్నాదిభక్షణే తద్దణ్డనార్థం భాప్త్రం మధ్యే ఛిద్రం కృత్వా గళే ఆసఞ్జయన్తి-తస్మా దిత్థంభూత ఇ త్యర్థః, ఏవం జుగుప్సితోఽపి, శ్వా శునకః, శునీం సార

మేయా, మన్వే త్యనుసరతి - నిధువనార్థ మితి భావః, తథా హి - హతం వినష్ట మపి చ, మదనో హన్త్యేవ మనోవికారోత్పాదనేన పీడయ త్యేవ - న తు హతహనన మన్యాయ్య మితి విచారయ తీ త్యర్థః, శశోఽయం మదనః కం వా కథంభూతావస్థాపన్నం న కరో తీతి భావః, అత్ర ఏవకారోఽత్యన్తాయోగవ్యవచ్ఛేధార్థః - 'పార్థో ధనుర్ధరో భవ త్యేవ' ఇ త్యుదాహృత్య క్రియాగతైవకారస్య తదాభూతార్థకత్వానుశాసనాత్, శిఖరిణీ వృత్తమ్.

టీ. కృశః=చిక్కినదియు, కాణః=గుడ్డిదియు, ఖఞ్జః=కుంటిదియు, శ్రవణరహితః=చెవులులేనిదియు, పుచ్ఛవికలః = తోఁకదెగినదియు, వ్రణీ = పుండ్లుగలదియు, పూయక్లిన్నః=చీముచేఁ దడిసినదియు, కృమికులశతైః=పురుగుతుట్టెల వందలచే, ఆవృతతనుః-ఆవృత=క్రమ్మఁబడిన, తనుః=శరీరముగలదియు, క్షుధా=ఆఁకలిచేత, క్షామః=క్షీణించినదియు,జీర్ణః=ముదిసినదియు, పిఠర...గళః-పిఠరకకపాల=కుండబొచ్చెయందు, అర్పిత=ఉంపఁబడిన,గళః=మెడగలదియు,(మెడకుకుండబొచ్చెను మూతినుండి దూర్చుకొనియున్నదనుట) (అయిన) శ్వా=కుక్క, శునం=ఆఁడుకుక్కను అన్వేతి=వెంబడించి పోవును.

మిక్కిలి చిక్కి, కన్ను లొత్తిపోయి, కుంటిదయి, చెవులుదెగి, తోఁకలేనిదై, పుండ్లు దేహమెల్ల నుండఁగా వానినుండికారు చీముచేఁ దడిసి, పెక్కుపురువులొడలెల్ల చుట్టికొనియుండ నాఁకలిచే డస్సి యొక గుండ్రని యోటికుండ పెంకును మెడకుఁ దగిలించుకొని యల్లాడుచుండు ముదుసలికుక్కకూడ నొక యాఁడుకుక్కను జూచిన దానితోఁగలియ నెంచి వలపుచే వెంబడించి పోవుచుండును.మదనుఁడు చచ్చినవారికి మోహము గలిగించి యింకను జంపుచునేయుండును. మోహము చచ్చినను బోదు.

చ. కరము కృశించి కాల్ విరిగి • కన్నులు గానక పుచ్ఛహీనమై
పురుగులు గ్రమ్ముచున్న వ్రణ • పుంజముఁ మే నలమంగ నాఁకటం
బరవశ మై ఘటీముఖక•పాల గళం బగుకుక్క వెంటితో
నరిగెడుఁ గూళజంతువుల • నైన వధించు మనోజుఁ డక్కటా.

శ్లో. స్త్రీముద్రాం ఝషకేతనస్య పరమాం సర్వార్థసమ్పత్కరీం
యే మూఢాః ప్రవిహాయ యాన్తి కుధియో మిథ్యాఫలాన్వేషిణః,

తే తే నైవ నిహత్యనిర్దయతరం నగ్నీకృతా ముణ్డితాః
కేచి త్పఞ్చశిఖీకృతా శ్చ జటిలాః కాపాలికా శ్చాపరే. 79

వ్యా.—స్త్రీముద్రా మితి.—సర్వార్థానాం సంపదం కరో తీతి సర్వార్థసంపత్కరీమ్ - ధర్మార్థ కామ పురుషార్థ సమృద్ధి హేతుభూతా మి త్యర్థః * 'కృఞో హేతుతాచ్ఛీల్యానులోమ్యే ష్వి' తి టప్రత్యయః - టిత్త్వాన్ఙీప్, కుసుమాయుధస్య జగజ్జైత్రస్య మన్మథస్య, జయినీమ్ జయావహా మి త్యర్థః * 'జినృక్షి' - ఇత్యాదినా ఇని ప్రత్యయః, స్త్రీముద్రాం స్త్రీరూపచిహ్నం, ప్రవిహాయ త్యక్త్వా, యే కుధియో దుర్బుద్ధయః, అత ఏవ మూఢాః కర్తవ్యాకర్తవ్య విచారశూన్యాః మిథ్యాఫలాన్వేషిణః అభూతచరత్వా దసత్యప్రాయ మోక్షఫల కాఙ్క్షిణ స్సన్తః, యాన్తి ప్రవ్రజ న్తీ త్యర్థః, తే మూఢా స్తేన నిజముద్రాహాసజనితకోపేన, కుసుమేషు ణైవ, నిర్దయతరం దయాహీనం యథాతథా, నిహత్య నీచైః కృత్వా, కేచి, న్నగ్నీకృతాః దిగమ్బరీకృతాః- ని. 'నగ్నో ఽవాసాదిగమ్బరః' ఇత్యమరః * అభూత తద్భావే చ్విః * 'అస్య చ్వౌ' ఇతి ఈత్ * 'ఊర్యాదిచ్విడాచ శ్చ' ఇతి గతిసంజ్ఞాయాం * 'కుగతి ప్రాదయః' ఇతి సమాసః, కేచి న్ముణ్డితాః పరమహంసీకృతాః - న తు సౌభాగ్య సంపన్నీకృతా ఇత్యర్థః, అతః కుసుమేషుముద్రారూపాః స్త్రియో న పరిహర్తవ్యా ఇతి భావః; యథా లోకే రాజాన స్తీక్ష్ణదణ్డా నిజాజ్ఞోల్లఙ్ఘనాపరాధిజనాన్ కాంశ్చి త్సర్వస్వాపహారేణ వస్త్రహీనాన్ కుర్వన్తి-కాంశ్చి త్సర్వతో ముణ్డితశిరస్కాన్ - కాంశ్చి దర్ధముణ్డితముణ్డాన్ - కాంశ్చి జ్జటాధారిణః - కాంశ్చి త్కపాలభిక్షుకాం శ్చ కుర్వన్తి-తద్వదత్రాపి ఇతి ధ్వనిః.

అత్ర వైరాగ్యకృత నగ్నత్వాదేః కుసుమేషుకృతత్వోత్ప్రేక్షణా దుత్ప్రేక్షాలంకారః - సా చ నూన మిత్యాది వ్యఞ్జకా ప్రయోగాత్ గమ్యా. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. కుధియః=చెడుబుద్ధిగల, మూఢాః=అజ్ఞులు, యే=ఎవరు, మిథ్యా...షిణః సంతు-మిథ్యా=అబద్ధమైన, ఫల=(స్వర్గాది) ఫలమును, అన్వేషిణః సన్తః=వెదకుచున్న వారై, సర్వా...కరీం-సర్వ=సమస్తములైన, అర్థ=ప్రయోజనములయొక్క, సంపత్=సంపదను, కరీం=చేయునదియు, పరమాం = ఉత్తమమును, (అగు), ఝషకేతనస్య=(చేపపడగవాని) మన్మథునియొక్క, స్త్రీముద్రాం=స్త్రీయనెడి ముద్రను, ప్రవిహాయ=వదలిపెట్టి, యాంతి=పోవుదురో, తే=వారు (మూఢులు); తేనఏవ=ఆతని చేతనే, నిర్దయతరం=అతిక్రూరముగా, నిహత్య=కొట్టఁబడి, నగ్నీకృతాః=దిస్సమొలగాఁ జేయంబడినవారు, (అనఁగా: దిగంబరసన్యాసులయి రనుట) ముండితాః = తలగొఱిగింపఁబడి

చ. వనచళవాతముల్ మెసవు • వారు పరాశరకౌశికాదు లా
ఘనులును సుందరీజనులఁ • గన్గొని మోహితచిత్తులైరి హా
చ్చిన ఘృతపాయసాన్నము భుజించెడివారలకుఁ మనోజయం
బు నెగడు నేని వింధ్యము సముద్రజలంబులఁ దేలియాడదే.

ఇది శృంగారశతకంబున సువిరక్తదుర్విరక్తపద్ధతులను
నాలుగవ వింశతి.

ఋతువర్ణనపద్ధతి.

అవ. వసంతర్తువు రాఁగానే, కామోద్దీపకవస్తుప్రాదుర్భావముకలుగునని చెప్పు చున్నాఁడు.—

శ్లో. పరిమళభృతో వాతాః శాఖా నవాఙ్కురకోటయో
మధురవిరుతోత్కణ్ఠా వాచః ప్రియాః పికపక్షిణామ్,
విరళవిరళస్వేదోద్గారా వధూవదనేన్దవః
ప్రసరతి మధౌ ధాత్ర్యాం జాతో న కస్య గుణోదయః. 81

వ్యా.—ప్రాసఙ్గికం పరిసమాప్య ప్రస్తుతశృఙ్గారోపయోగితయా ఋతువర్ణనం ప్రారిప్సుస్తదాదౌ లోకవేదయోః ప్రాథమ్యేన వ్యవహారా ద్వసన్తం వర్ణయతి - పరిమళేత్యాదిభిః షడ్భిః-పరిమళే ఇతి.—వాతా ఉపవనపవనాః, పరిమళం బిభ్రతీతిపరిమళభృతో - వివిధ కుసుమ సమ్మర్ద జనిత గన్ధవిశేషబన్ధురాః - జాతా ఇతి శేషః-ని. 'విమర్దోత్థే పరిమళో గన్ధే జనమనోహరే' ఇ త్యమరః, శాఖా రసాలాదితరుస్కన్ధాః, నవాఙ్కురాణి నూతన కిసలయాని - కోటి ష్వగ్రేషు-యాసాం తా స్తథోక్తాః - పల్లవితా జాతా ఇత్యర్థః, పిక పక్షిణాం పికాఖ్య పక్షివిశేషాణాం, ప్రియాః కోకిలాఙ్గనా ఇ త్యర్థః - ని. 'కోకిలః పిక ఇ త్య పీ'త్యమరః - మధురా సహకారాఙ్కురకషాయాస్వాదలాభా త్సగుణా - విధురా కాకకృతోపద్రవవశా ద్విగుణాచ-కష్టేతి యావత్ - యా ఉత్కణ్ఠా - కూజితౌత్సుక్యం - తాం భజన్తీ తి తథోక్తా-జాతాః - 'భజోణ్విః' ఇతి ణ్విప్రత్యయః-ని. 'విధుర స్స్యా త్ప్రవిశ్లిష్టే విశ్లిష్టయో రపి' ఇతి విశ్వః, వధూనాం - వదనేన్దవో వక్త్రచన్ద్రాః, విరళవిరళః గ్రీష్మాతిరేకాభావా న్మన్దప్రకారః 'ప్రకారే గుణవచనస్య' ఇతి సాదృశ్యార్థే ద్విర్భావః - స్వేదోద్గారః శ్రమజలనిష్యన్దో-యేషాం తే తథోక్తాజాతాః-అత్రోద్గారశబ్దస్య గౌణవృత్తిసమాశ్రయణాన్నగ్రామ్యకత్వమథ్యపతితత్వ మిత్యుక్తం ప్రాక్, తథాహి, ధాత్ర్యాం భువి, మధౌ వసన్తే,

ప్రసరతి వ్యాప్రియమాణే సతి, కస్య వస్తునో, గుణోదయో గుణోత్కర్షో, నజాతః సర్వ స్యాపి జాయత ఏ వేత్యర్థః * 'గత్యర్థాకర్మక' ఇత్యాదినా వర్తమానే కర్తరి క్త ప్రత్యయః*'మతి బుద్ధి పూజార్థేభ్యశ్చ' ఇతి చకారాత్ వర్తమానతా-ని. 'అథ పుష్ప రసే మధు దైత్యే వసన్తే చైత్రే చ' ఇతి విశ్వప్రకాశః. హారిణీవృత్తమ్.

టీ. వాతాః=వాయువులు, పరిమళభృతః = పరిమళమును, భరించునవి=(అయి, నవి); శాఖాః=కొమ్మలు, నవ...కోటయః - నవ=క్రొత్త, అంకుర = (చిగుళ్ళ) మొల కలయొక్క, కోటయః=కొనలుగలవి (అగునవి;) పికపక్షిణాం=కోయిలపిట్టలయొక్క, ప్రియాః=ప్రియురాండ్రు, మధుర...భాజః-మధుర=తియ్యని, విరుత=ధ్వనులయందు, ఉత్కంఠా=కోరికను, భాజః=పొందినవి (అయినవి); వధూ...ద్గమః - వధూ=స్త్రీల యొక్క, వదనఇందవః=ముఖచంద్రులు, విరళ...ద్గారాః-విరళవిరళ=కొంచెము, స్వేద =చెమటయొక్క, ఉద్గారాః=పొటమరించుటగలవి (అయినవి); ధాత్ర్యాం = భూమి యందు, మధౌ=వసంతఋతువు, ప్రసరతి సతి=జరగుచుండఁగా, కస్య=దేనికి, గుణ ఉదయః = గుణములయొక్క ఆవిర్భావము, నజాత=కలుగదు. లోకమునకంతకు గలుగుననుట.)

వసంతర్తువు వచ్చినంతనే యేవస్తువు గుణసహితముగా నుండదు? సకలవస్తువులు రమ్యములై యుండును. వాయువులు కమ్మనితావిగలిగి వీఁచుచుండును.కొమ్మలకొనలందుఁజిగుళ్లు చిగిరించుచుండును. కోకిలములు చెవులకింపుగఁ గూయుటయందాసక్తిగలిగియుండును. రాత్రులందు అతివల చంద్రబింబములంబోలు ముఖములనుండి సురతమువలని చెమట స్వల్ప ముగాఁ గారుచుండును.

చ. వలపు వహించె గంధగిరివాతపరంపర భూరిభూజశా
ఖలు చిగిరించె నిం పెసఁగఁ గాకలి కోకిలలందుఁ జెక్కులం
బలు చని ఘర్మబిందువులు భావలకుం బ్రసరించె నెయ్యెడం
జెలువు ఘటింపఁ జాలదు విశేషవసంతసమాగమం బిలన్.

శ్లో. మధు రయం మధురై రపి కోకిలా
కలకలై ర్మలయస్య చ వాయుభిః,
విరహిణః ప్రహిణ స్తి శరీరిణో
విపది హ న్త సుధాఽపి విషాయతే. ౪౨

వ్యా.—మధు రితి.—అయం పూర్వోక్తో, మధు ర్వస న్తః-సకలచరాచరో ల్లాసకర ఇతి భావః, మధురైః శ్రావ్యైః స్సంతాపహారైర్వా-'శీతలీక్రియతే తాపో యే న త న్మధురంస్మృతమ్' ఇతి లక్షణాత్,కోకిలానాం, పికసున్దరీణాం-కలరవై రవ్యక్త మనోహరైః స్వరవిశేషైః-ని. 'కాకలీతుకలేసూక్ష్మేధ్వనౌ తు మధురాస్ఫుటే, కలః' ఇత్యమరః - కోకి లే త్యత్ర జాతిగ్రహణేఽపి వి 'కోకిలా జాతావపి' ఇతి న జీష్, తథా మలయస్య వాయుభిః శ్రీఖణ్డశైలానిలైశ్చ - అత్యన్తసుఖావహైర పీతి భావః, విరహిణః శరీరిణః వియోగిజనాన్, ప్రహిణ స్తి వినాశయతి,తథాహి, విపది ఆపత్కాలే సుధా అమృత మపి, విషాయతే విష మివాచరతి - తద్వ త్ప్రాణప్రయాసకరీభవ తీత్య ర్థః * 'ఉపమానా దాచారే' ఇతి క్యచ్ * 'అకృత్సార్వధాతుకయో ర్దీర్ఘః' ఇతి దీర్ఘః, హన్తేతివిషాదే - ని. 'హన్త హర్షేఽనుకమ్పాయాం వాక్యారమ్భవిషాదయోః' ఇ త్యమరః.

సామాన్యేన విశేషణసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః;స చ విషాయతే ఇత్యత్ర ఉపమయా అఙ్గేన సఙ్కీర్యతే. అనుప్రాస శ్శాబ్దః. ద్రుతవిలమ్బితవృత్తమ్.

టీ. అయం=ఈ, మధుః=వసంతము, మధురైః=తియ్యని, కోకిలాకలకలైః=ఆఁడుకోయిల కలకలధ్వనులచేత, మలయస్య వాయుభిశ్చ = మలయమారుతములచేతను, విరహిణః=ఎడఁబాటుగలిగిన, శరీరిణః = జనులను, ప్రహిణస్తి=మిక్కిలి బాధపెట్టు చున్నది, హన్త=అయ్యో!, విపది=ఆపదయందు, సుధాఅపి=అమృతము సైతము, విషాయతే=విషమువలె నగును.

ఈవసంతర్తువును చెవుల కింపయినకోకిలముల యవ్యక్తములగు కూతలచేతను, మలయమారుతములచేతను విరహులగుజనులను జంపుచున్నది. అక్కటా! చెడుకాలంబున నమృతంబును విషమగును.

తే. నిండుకొని వచ్చుఁగందపుఁగొండచల్ల
గాలియును బికకాకలీకారవంబు
విరహిజనుల వధించె నవ్వేళఁ గాన
నమృతమును విష మగు విపత్ప్రాప్తియందు.

శ్లో. ఆవాసః కిల కించిదస్య దయితాః పార్శ్వే విలాసాలసాః
కర్ణే కోకిలకామినీకలరవః స్మేరో లతామణ్డపః,
గోష్ఠీ సత్కవిభిః సమం కతిపయైః సేవ్యాః సితాంశోః కరాః
కేషాంచి త్సుఖయన్తి చేహ హృదయే చైత్రే విచిత్రాః క్షపాః.

వ్యా.—విరహిణా మేవ కృచ్ఛ్రం, న త్వస్మాక మిత్యాహ - ఆవాస ఇతి - పార్శ్వే పరిసరే, కిలకిఞ్చితస్య 'క్రోధాశ్రుహర్షభీత్యాదే స్సఙ్కరః కిలకిఞ్చితమ్' ఇత్యుక్తలక్షణ శృఙ్గారచేష్టావిశేష, స్యావాసో నివాసభూతః- అ త్రాధారమాత్ర వివక్ష యైకవచనగ్రహణ మితి వివేకః, తథా, విలాసాలసాః లీలామన్థరాః - కటాక్షభుజాక్షేపాది వివిధ విభ్ర మాచరణ తత్పరా ఇత్యర్థః - ఏతే నైతాసాం స్మరమన్దీకృత వ్రీడత్వా త్ప్రాగల్భ్యం సూచ్యతే, దయితాః ప్రియతమా శ్చ, కర్ణే కర్ణయో రిత్యర్థః * 'స్తనాదీనాం ద్విత్వవిశిష్టా జాతిః ప్రాయేణ' ఇతి వామనసూత్రే ప్రాయగ్రహణా దేకవచన ప్రయోగః, కోకిలకామినీనాం కలకణ్ఠాఙ్గనానాం - కలరవః అవ్యక్త మధురస్వర శ్చ, స్మేరః ఈష ద్వికసిత కుసుమ ఇత్యర్థః - అత్ర కుసుమధర్మః కుసుమితే ఉపచర్యతే*'ష్మిఙ్ ఈషద్ధసనే' ఇతి ధాతోః* 'నమి కమ్పి' ఇత్యాదినా రప్రత్యయః, లతామణ్టపో లతాగృహం చ, కతిపయైః కైశ్చిదేవ-అన్యథా రసాభాసాత్, సత్కవిభి స్సరసవిచిత్ర చారుప్రబన్ధప్రణయన చతురతర కవీశ్వరైః, సమం, గోష్ఠీ ప్రసఙ్గ శ్చ,ముగ్ధా మనోహరా, సితాంశోః కరా శ్చన్ద్రకిరణా శ్చ, విచిత్రా నానావిధాః, స్రజః పుష్పమాలికా శ్చ, అత్ర అస్మిన్, చైత్రే వసన్తే, కేషాంచిత్ అన్యేషా మే వే త్యర్థః, హృదయం సుఖయన్తి రఞ్జయన్తి- న సర్వేషా మిత్యర్థః, ఈదృక్సౌభాగ్యరహితానాం విరళత్వా దితి భావః.

అత్ర ఖలేకపోతన్యాయే ద్దయితాది బహుకారణానాం హృదయరఞ్జన రూపైకకార్యసాధన సముద్యోగకథనా ద్ద్వితీయ స్సముచ్చయా లఙ్కారః - త దుక్తం విద్యానాథేన-

'ఖలేకపోతన్యాయేనతాధి బహూనాం కార్యసాధనే
కారణానాం సముద్యోగ స్స ద్వితీయ స్సముచ్చయః.' ఇతి.

శార్దూల విక్రీడితమ్.

టీ. పార్శ్వే=ప్రక్కను, కిలకించితస్య=(కోపము, సంతోషము, భయము, మున్నగుడశలొక్క సారియేకలిగెడి యొకానొక) శృంగారచేష్టకు, ఆవాసః = ఉనికి పట్టును, విలాసాలసాః-విలాస=ఒయ్యారముచే, అలసాః=మందగించినవారును, (అగు), దయితాః=ప్రియురాండ్రు, కర్ణే=చెవియందు, కోకిల...రవః-కోకిలకామినీ=ఆడుకోయిలలయొక్క, కల=అవ్యక్తమధురములయిన, రవః=ధ్వనియు, స్మేరః = వికసించిన, లతామంటపః=పొదరుటిల్లును, కతిపయైః = ఒకకొందఱు, సత్కవిభిః సమం=మంచి కవులతోఁగూడ, గోష్ఠీ=సల్లాపమును, ముగ్ధాః=మనోహరములైన, సితాంశోః=చంద్రు

నియొక్క, కరాః=కిరణములును, విచిత్రాః=పెక్కువన్నెలుగల, స్రజః=(పూల) దండలును, అత్ర=ఈ, చైత్రే=వసంతమునందు, కేషాంచిత్=కొందఱియొక్క, హృదయ=మనస్సును, సుఖయంతి=సుఖపెట్టును.

దయితలవెంబడిఁ గొంచెము సేపు క్రీడించి పరుండుటచేతను, చెవులకింపగు నాఁడుకోయిలలపాటలను వినుటచేతను, చక్కఁగాఁబూచిన తీఁగెలయిండ్లయం దుండుటచేతను, కొందఱు కవులతోడ ముచ్చటలాడుటచేతను, వెన్నెలలందుఁ బరుండుటచేతను గొందఱుమాత్రము వసంతర్తువునందు రాత్రులందు సుఖముల ననుభవించుచుందురు.

చ. ఘనకిలికించితప్రచుర• కాంతలు చెంతఁ బికాంగనాకల
స్వనములు వీనులందు సుమ•శాలి నికుంజము పుష్పమాల్యముల్
వినుతకవిప్రసంగమును ♦ వెన్నెలతేటలు భాగ్యవంతులౌ
జనులకుఁ జైత్రమాసమున•సౌఖ్యమొనర్చు సుగంధతోయముల్.

శ్లో. పాన్థస్త్రీవిరహానలాహుతికలా మాతన్వతీ మఞ్జరీ
మాకన్దేషు పికాఙ్గనాభి రధునా సోత్కణ్ఠ మాలోక్యతే,
అప్యేతే నవపాటలాపరిమలప్రాగ్భారపాటచ్చరా
వాన్తి క్లాన్తివితానతానవకృతః శ్రీఖణ్డశైలానిలాః. 84

వ్యా.... పాన్థస్త్రీతి.— అధు నేదానీమ్ వసన్తసమయ ఇత్యర్థః, పాన్థస్త్రీణాం ప్రోషితభర్తృకాణాం, విరహానలస్య వియోగాగ్నేః - ఆహుతికలాం ఆహుతికలనామ్ తత్సామ్య మి త్యర్థః - 'కలా శిలే కాలభేదే చన్ద్రాంశే కలనా కలా' ఇతి వైజయన్తీ,'ఆతన్వతీ ఆదధానా తద్వదుద్దీప కేత్యర్థః-తనోతేశ్శతరి*'ఉగితశ్చే'తి జీప్, మాకన్దేషు రసాలవిశేషేషు - విద్యమా నేతి శేషః, మఞ్జరీ - పుష్పమఞ్జరీ, పికాఙ్గనాభిః కోకిలాభిః, సోత్కణ్ఠా మాలోక్యతే సానన్ద ముద్వీక్ష్యతే- ఇష్టత్వా దితి భావః, తథా పాటలా ఫలేరుహాఖ్య వృక్షవిశేషః-ని. 'పాటలిః పాటలా మోఘా కాచస్థాలీ ఫలేరు హే' త్యమరః*'పుష్పమూలేషు బహుళమ్' ఇతి లుపి *యుక్తవద్వ్యక్తివచనే భవతః-నవపాటలా పరిమళ ప్రాగ్భారస్య నూతన పాటలీకుసుమ గన్ధసంపత్తేః-పాటచ్చరా మలిమ్లుచాః త ద్గన్ధాపహారిణ ఇత్యర్థః, తథా,క్లాన్తివితానస్య క్లాన్తిసమూహస్య - తానవం తనుత్వం - కుర్వన్తీ తి క్లాన్తివితానతానవకృతః * కరోతే క్విప్, అల్పా మన్దాః, తే ప్రసిద్ధా శ్శైత్యమాన్ద్యసౌరభ్య యుక్తాః, శ్రీఖణ్డ శైలానిలా మల

యమారుతా, వాన్తి ప్రసరన్తి "వా గతిగన్ధనయోః' ఇతిధాతోర్లట్-ఏతేనవిరహిణాం. దురన్తదుఃఖజనకత్వం సంయుక్తానాం పరమానన్దకత్వం చాస్యోక్తమి త్యవగన్తవ్యమ్.

అత్ర వియోగాగ్ని రిత్యత్ర రూపకమ్; ఆహుతికలా మి త్యత్రోపమయాసాపేక్షత్వా త్సంకీర్ణం స చ్ఛాబ్దే నానుప్రాసేన సంకీర్యతే. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. అధునా=ఇప్పుడు, పాంథ...కలాం-పాంథస్త్రీ=బాటసారుల పెండ్లాల యొక్క (అనఁగా: భర్తృవియోగమునొందిన వారియొక్క-యనుట), విరహానల=ఎడఁబాటుఅనెడి నిప్పుయొక్క, ఆహుతికలాం = హవిస్సుయొక్క-పనిని, ఆతన్వతీ=చేయుచున్నదై (అనఁగా! హవిస్సువంటిదై యనుట.) మాకందేషు=తియ్యమామిడిచెట్ల యందలి, మంజరీ=పూగుత్తి, పికాంగనాభిః=ఆఁడుకోయిలలచేతను, సఉత్కంఠం=ప్రేమతో, ఆలోక్యతే=చూడఁబడుచున్నది. నవ=క్రొత్త, పాటలా=కలిగొట్టు పూల యొక్క, పరిమళ=వాసనయొక్క, ప్రాగ్భార = మొత్తముయొక్క, పాటచ్చరాః=దొంగలును, క్లాంతి...కృతః-క్లాంతి=బడలికలయొక్క,వితాన=సమూహముయొక్క, తానవ=అల్పత్వమును, కృతః=చేయునవియు, అల్పాః=మందములును, (అగు), తే=ఆ, శ్రీ...నిలాః-శ్రీఖండశైల=మలయపర్వతముయొక్క, అనిలాః=వాయువులు, వాన్తి=వీచుచున్నవి.

ఈవసంతర్తువునందు బాటసారుల యతివలవిరహమనెడు నగ్నియందు వేల్చెడిహోమద్రవ్యమో యనఁదగియుండు మామిడిచిగుళ్లను ఆఁడుకోయిలలు తమితోఁ జూచుచున్నవి. మఱియు మలయమారుతములు క్రొత్తగాఁ బూచిన శిరీషపుష్పములనెత్తావిని జూఱకొనుచు నలసటను దీర్చునట్టివై వీచుచున్నవి.

చ. వరలు వియోగినీవిరహ•వహ్నికి నాహుతిలీల. బొల్చు భా
సురసహకారమంజరులఁ • జూచి మదించెఁ బికంబు లిత్తఱి
సురతపరిశ్రమాతిశయ•సూదనముల్ విహరించెఁ బాటలీ
పరిమళభారచోరములు • బంధురచందనశైలవాతముల్.

శ్లో. ప్రథితః ప్రణయవతీనాం తావత్పద మాతనోతు హృది మానః,
భవతి న యావ చ్చన్దనతరుసురభి ర్మలయపవమానః 85

వ్యా—ప్రథిత ఇతి.—ప్రథితః ప్రసిద్ధః దృఢతర ఇతియావత్, మానః ప్రియతమ స్యాన్యస్త్రీసఙ్గిత్వ జనితేర్ష్యాకృతకోపః -

'స్త్రీణా మీర్ష్యాకృతః కోపో మానోఽన్యాసఙ్గిని ప్రియే
శ్రుతే వానుమితే దృష్టే, ఇతి దశరూపకే,

ప్రణయవతీనాం ప్రియతమానాం, హృది, తావ త్తావత్పర్య న్తం, పదం స్థానం, ఆతనోతు కరోతు-తిష్ఠ త్విత్యర్థః* సమ్భావనాయాం లోట్ - ని. 'పదం వ్యవసితత్రాణ స్థాన లక్ష్మాఙ్ఘ్రివస్తుషు' ఇ త్యమరః, కియత్పర్య న్త మి త్యత ఆహ - చన్దనతరుసురభిః శ్రీఖణ్డద్రుమ పరిశీలన సుగన్ధిః - ని. 'సుగన్ధౌ చ మనోజ్ఞే చ సురభి ర్వాచ్యలిఙ్గవత్' ఇతి విశ్వః - మలయపవమానో మలయమారుతః, యావ త్పర్య న్తం, న భవతి న ప్రసరతి, తావ దితి సంబన్ధః - సామాన్యస్య విశేషపర్యవసానా త్ప్రసరణార్థత్వం భువో ద్రష్టవ్యమ్ - ని. యావ త్తావచ్చ సాకల్యేఽవధౌ మానేఽవధారణే' ఇ త్యమరః, అ స్యాత్యన్తోద్దీపకత్వా న్మానిన్యోఽతిదృఢ మపి నిజమానం విహాయ ప్రియతమపగతన్త్రాః స్వయ మేవ భవ న్తీ త్యర్థః. ఆర్యా భేదః.

టీ. చందనతరుసురభిః-చందనతరు=గంధపుఁజెట్లచేత, సురభిః=పరిమళించునట్టి, మలయపవమానః = మలయమారుతము, యావత్=ఎంతవఱకు, నభవతి = కలగదో, తావత్=అంతవఱకు, ప్రణయవతీనాం = అనురాగము గలవారి (స్త్రీల) యొక్క, హృది=మనస్సునందు, ప్రథితః=ప్రసిద్ధమగు, మానః = (తనప్రియుఁడితరనాయికతోఁ గూడినట్లుచూచికాని, వినికాని, యూహించికాని మిగుల నీర్ష్యనువహించుటచేఁ గలిగిన) ప్రణయకోపము, పదం=ఉనికిని, ఆతనోతు=చేయునుగాఁక!

లోకమున మగువలు దమభర్త లన్యకాంతలనుగూడి రన్న యీసుచే, వారు తమకడకు వచ్చినను పెడమోము వెట్టి మాటలాడక బిఱ్ఱుగలిగి కోపముతోనుందురు. అట్టివారుచందనవృక్షములలోనుండి వీచుకమ్మనితావిగలదక్షిణపుగాలి సోఁకఁగానే మదనపరవశలై కోపము వీడి తమంతటఁ దామే ప్రియులకడ కేగుదురు.

తే. అంగజునిగంధసింధురం • బనఁగఁ బరఁగు
మలయజసుగంధి మలయాద్రి • మారుతంబు
మలయ దెందాఁక నందాఁక • మానవతుల
మానసంబుల నెలకొని • మాన మమరు.

శ్లో. సహకారకుసుమకేసరనికరభరామోదమూర్ఛితదిగంతే,
మధురమధువిధురమధుపే మధౌ భవే త్కస్య నోత్కణ్ఠా. 86

వ్యా.—సహాకారేతి.—సహకార కుసుమానాం రసాల విశేష ప్రసూనానామ్-ని. 'ఆమ్ర శ్చూతో రసాలోఽసౌ సహకారోఽతిసౌరభ' ఇత్యమరః- యే కేసర నికరాః కిఞ్జల్కపుఞ్జాః - తేషాం యే భరా స్సమృద్ధయః- తేషా- మామోదేన పరిమళ విశేషేణ- మూర్ఛితా వ్యాప్తా- దిగన్తా యస్మిన్ తస్మిన్, మధురేణ మాధుర్య గుణయుక్తేన - మధునా మకరన్దేన - విధురా విహ్వలా-ఉన్మత్తా ఇతియావత్ -మధుపా భృఙ్గా యస్మిన్ తస్మి, న్నితమ స్యోక్త ముద్దీపకత్వ మి త్యర్థః, మధౌ వసన్తే, కస్య జనస్యస్త్రియో వా పురుషస్య వేత్యర్థః, ఉత్కణ్ఠా సంభోగౌత్సుక్యం, న భవే న్నోత్పద్యేత, అత స్సర్వ స్యాపి ఉత్పద్యేత ఏ వే త్యర్థః - అతో మానత్యాగో యుజ్యత ఇతి భావః. అనుప్రాసః శబ్దాలంకారః. వృత్తంపూర్వవత్.

సహాగన్తే-సహకార=తియ్యమామిడి, కుసుమ = పుష్పములయొక్క, కేసరనికరభర=కింజల్కసమూహముల బరువుల, ఆమోద=సువాసనలచే, మూర్ఛిత = ఆక్రమింపఁబడిన, దిక్ అన్తే=దిక్కులయొక్క కొనలుగలదియు, మధుర... మధుపే, మధుర= తీయని, మధు = మకరందముచేత, విధుర=మదించిన, మధుపే = తుమ్మెదలుగలదియు (అగు), మధౌ=వసంతఋతువునందు, కస్య=ఎవనికి, ఉత్కణ్ఠా = (సురతమునకు) ఇచ్ఛనభవేత్ =కలుగదు.

వసంతర్తువునందుఁ దియ్యమామిడిపూఁత యొక్క కింజల్కముల కమ్మనితావులు దిక్కులెల్ల వ్యాపించియుండును. తుమ్మెదలు పూఁదేనియలు గ్రోలుటయందు విసుఁగు చెందియుండును.ఇట్టిమనోహరమగు ఋతువునం దెవరి కాశ పుట్టకుండును. అందుచేఁ బ్రాయము వసంత కాలమునఁ బ్రేమతో వనంబులసొంపుఁ జూచుచుందురు.

తే. సరససహకారకుసుమకే • సరసమూహ
గురుతరామోదమయదిగం•తతము మధుర
మధువిధురమధుపము మధు•మాససమయ
మెవ్వనికి వేడ్క వాటింప • దిజ్జగమున

అవ. గ్రీష్మర్తువును వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అచ్ఛాచ్ఛ చన్దనరసార్ద్రతరా మృగాక్ష్యో
ధారాగృహాణి కుసుమాని చ కౌముదీ చ,
మన్దో మరు త్సుమనసః శుచి హర్మ్యపృష్ఠం
గ్రీష్మే మదం చ మదనం చ వివర్ధయన్తి. 87

స్రజో హృద్యామోదా స్తదిద మఖిలం రాగిణి జనే
కరో త్యన్తఃక్షోభం న తు విషయసంసర్గవిముఖే. 89

వ్యా.—సుధేతి.—సుధయా లేపనద్రవ్యేణ శుభ్రమ్, యద్వా సుధా అమృతం తద్వ చ్ఛుభ్రమ్-'సుధా స్యాల్లేపన ద్రవ్యేఽమృతే చ' ఇతి విశ్వః, అతిసురభి అత్యన్తసుగన్ధి, రాగిణి విషయాసక్తే, విషయసంసర్గవిముఖే విరక్తే - విరక్తస్య తేషామకిఞ్చిత్కరత్వా దితి భావః, నిగద వ్యాఖ్యాన మన్యత్. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. సుధాశుభ్రం=గచ్చుపూయుటచే తెల్లనైన, ధామ=ఇల్లు, స్ఫురత్ అమల రశ్మిః = ప్రకాశించు తెల్లని కిరణములుగల, శశధరః = చంద్రుఁడు, ప్రియావక్త్ర అమ్భోజం=కాంతయొక్క మోముఁ గమలము, అతిసురభిః = మిక్కిలిసుగంధియగు, మలయజరసః = గంధప్రవము, హృద్యఆమోదాః = మనోహరమగు సువాసనగల, స్రజః=పుష్పమాలికలు, అను, తత్ ఇదమ్ అఖిలం=ఆ యీసర్వమును, రాగిణి=విషయాసక్తుఁడగు, జనే=మనుష్యునికి, అన్తఃక్షోభం = మనస్సునందు కలవరమును, కరోతి= చేయును, విషయ సంసర్గవిముఖేతు=విరక్తునికన్ననో,(నకరోతి)=చేయదు.

తా. సున్నపుఁబూఁతచేఁ దెల్లనైనయిల్లును, వెలుఁగుచున్న వెల్లనైన కిరణములుగల చంద్రుఁడును, ప్రియురాలియొక్క కమలముం బోలు ముఖమును, మిక్కిలి పరిమళించుచున్న గంధపుఁబొడియు,మనోహరమగు వాసనగల పూవులదండలు ఇవియన్నియు సంసారసక్తిగల వారికి మనంబున గలవరమును గలిగించునుగాని, విషయసుఖములం దపేక్షలేనివారి కెట్టిహానియుఁ జేయఁజాలవు.

తే. కలువచెలియును బూవుదండలును మంచి
గందమును గేళిసౌధంబుఁ గలికిమోముఁ
గాముకునకు వికారంబు గలుగఁజేయుఁ
గలఁక వాటింప వెపుడు నిష్కాముసకును.

అవ. వర్షర్తువును వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. తరుణీ వైషా దీపితకామా వికసితజాతీపుష్పసుగన్ధిః,
ఉన్నతపీనపయోధరభారా ప్రావృట్ తనుతే కస్య న హర్షమ్. 90

వ్యా.—అథ వర్షాసమయవర్ణన మారభతే - తరుణీతి.—ఉద్దీపిత ఉత్పాదితః-కామో మన్మథః సురతాఽభిలాషో వా - యయా సా తథోక్తా, వికసన్తి

వికస్వరాణి- యాని జాతిపుష్పాణి తై-శ్శోభనో గన్ధో యస్యా స్సా తథోక్తా-వికత్ర జాతీ కుసుమవికాస సంభవాత్ - అన్యత్ర తత్కుసుమాలంకృతత్వా చ్చే తి భావః* 'గన్ధ స్యే దుత్పూతి సు సురభిభ్యః, ఇతి గన్ధశబ్దస్య ఇకారోఽన్తాదేశః, యద్యపి 'గన్ధశబ్ద స్యైత్వేత దేకా న్తగ్రహణమ్' ఇ త్యుక్తమ్-తథాఽపి కవీనాం నిరఙ్కుశత్వా త్పర్యనుయోగః, ఉన్నత ఉత్తుఙ్గః - పీనః పీవర శ్చ - పయోధరభారోఽమ్భోధర బృన్దంచ - అన్యత్ర స్తనభర శ్చ - యస్యాః సా తథోక్తా - ని. 'స్తనామ్భోదౌ పయో ధరౌ, ఇతి వైజయన్తీ, అత ఏవ తరుణ్యా వేష ఇవ వేషో యస్యాః సా కామినీవ మోహనకారి ణీత్యర్థః, ప్రావృడ్ వర్షాః, కస్య పుంసో, హర్షం సంభోగోత్సుక్యం, నతనుతే సర్వస్యాపితనుతఏ వే త్యర్థః. శ్లేషానుప్రాణి తేయ ముపమా.

టీ. దీపితకామా=రేఁపఁబడిన కామముగలదియు, వికగన్ధిః=వికసిత=వికసించిన, జాతీపుష్ప=జాజిపువ్వులచే, సుగన్ధిః=సువాసనగలదియు, ఉన్నత=పొడవైె, పీన=బలసిన, పయోధర=మేఘములయొక్క (అనివర్షాకాలపరము) పాలిండ్లయొక్క, (అని తరుణీ పరము) భారా=బరువు గలదియు (అగు) ఏషాప్రావృట్=ఈ వర్షఋతువు తరుణీఇవ= మోహనకారిణివలె, కస్య = ఎవనికి, హర్షం = సంభోగసంతోషమును, నతనుతే= చేయదు.

తా. కామమును వృద్ధిచేయునదియు,పూచిన జాజిపూవుల కమ్మ నితావిగలదియు, ఎత్తైనగొప్పపయోధరములుగలదియు, (స్త్రీపక్షమున గబ్బిగుబ్బలుగలదియు) నైన వర్షర్తువు జవరాలివలె నెవరికి సంతసమును గలిగింపదు.

క. కామోద్దీపకయు సము
ద్దామపయోధరవిరాజితయు జాతిసుమ
స్తోమసుగంధియు నై ప
ర్వామోద మొనర్చెఁ బ్రావృడంగనభళిరే.

శ్లో. వియదుపచితమేఘం భూమయః కన్దళిన్యో
నవకుటజకదమ్బామోదినో గంధవాహాః,
శిఖకులకల కేకారావరమ్యా వనాన్తాః
సుఖిన మసుఖినం వా సర్వ ముత్కణ్ఠయంతి. 91

వ్యా. — వియ దితి.— ఉపచితాః పరిచితాః-మేఘాయస్మిం స్త త్తథోక్తమ్ ఘనాఘనసంచారవ ది త్యర్థః, వియత్ ఆకాశం-చ; కన్దలాని అఙ్కురాణి ఆసాం స

స్తీతి కన్దలిన్యో, భూమయో భూప్రదేశా శ్చ, నవో నూతనః - కుటజానాం గిరిమల్లికానాం-కదమ్బానాం నీప కుసుమానాం చ-ఆమోదో గన్ధవిశేష ఏషామ స్తీతి తథోక్తా గన్ధవాహాః ఉద్యానపవనాశ్చ-ని.'కుటజో గిరిమల్లికా' ఇ త్యమరః, కే మూర్ధ్ని కాయ న్తి ధ్వనయ న్తి కేకా మయూరవాణ్యాః-ని.'కేకా వాణీ మయూరస్య ఇ త్యమరః-శిఖి కులానాం మయూర నికరాణాం-యాః కలకేకారావా అవ్యక్త మధురకేకాస్వరా-స్తై రమ్యా మనోహరా, వనాన్తా శ్చ కేళీ వనమధ్యప్రదేశా శ్చ, సుఖినం,దుఃఖినం వా, సర్వమ్ అశేషం జనమ్, ఉత్కణ్ఠయ న్తి సంభోగౌత్సుక్యవన్తం కుర్వ న్తి త్యర్థః - ఉద్దీపకత్వా దితి భావః, ఉత్కణ్ఠశబ్దాత్ * 'తత్కరోతి-' ఇతి ణ్యన్తా ల్లట్. మాలినీ.

టీ. ఉపచితమేఘం=దట్టమైన మబ్బులుగల, వియత్=ఆకసమును, కన్దళిన్యః= అంకురములుగల, భూమయః=భూప్రదేశములును, నవ... మోదినః, నవ=క్రొత్తలైన, కుటజ=కొండమల్లెలయొక్కయు, కదమ్బ = నీపపుష్పములయొక్కయు, ఆమోదినః= సువాసనలుగల, గన్ధవాహాః = ఉద్యానవాయువులును, శిఖి...రమ్యాః-శిఖికుల=నెమళ్ళ సమూహములయొక్క, కల=అవ్యక్త మధురమైన, కేకారవ=కూతలయొక్క ధ్వనిచే, రమ్యాః=మనోహరములగు, వన అన్తాః=అడవిమధ్యప్రదేశములును, సుఖినం=సుఖపురుషుని, అసుఖినంవా=సుఖపరాఙ్ముఖునిగాని, సర్వం=అందఱను, ఉత్కణ్ఠయన్తి=కామాతురులుగఁ జేయుచున్నది.

తా. దట్టములయిన మబ్బులతోఁగూడిన యాకసంబును, పుట్టగొడుగులతోఁ గూడిన పొలములును, అప్పుడేపూచిన యడవిమల్లెపూలతావితోఁగూడి వీచెడివాయువులును, నెమళ్ళగుంపులయింపగు కూఁతలతోఁగూడి మనోహరంబులై యుండువనప్రదేశములును, ఈవస్తువులు సుఖవంతునినైనను, దుఃఖవంతునినైనను అందఱిని సంతోషపఱచును.

చ. జలధరమాలికాఖచిత•చారునభంబు నవాంకురప్రభా
లలితమహీతలంబును గ•లస్వనకేకికులోల్లసద్వన
స్థలములు జాతినీపకుట•జస్ఫుటగంధిలగంధవాహముల్
నెలకొని యెల్లవారలకు • నిండుముదంబు ఘటించె నర్తజీన్.

అవ. ప్రియులం బాసినబాటసారులదళను వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉపరి ఘనం ఘనపటలం తిర్యగ్గిరయోఽపి నర్తితమయూరాః,
క్షితి రపి కన్దళధవళా దృష్టిం పథికః క్వ పాతయతి. 32

వ్యా.—ఉపరీతి.—ఉపరి ఉపరిష్టాత్, ఘనం సాన్ద్రం, ఘనపటలం మేఘబృన్దమ్, వర్తత ఇతి శేషః - ని. 'ఘనాః కఠిన సఙ్ఘాత మేఘకాంస్య ముద్గరాః' ఇతి వైజయన్తీ, తిర్యగ్ దిక్షు ఇత్యర్థః, మహ్యా మతిశయేన రమన్త ఇతి మయూరాః * పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః, నర్తితాః నృత్యన్తః స్వార్థే ణిచ్ * 'గత్యర్థాకర్మక-' ఇత్యాదినా వర్తమానే కర్తరి క్తః * 'మతిబుద్ధి-' ఇతి వర్తమానతా-యద్వా నర్తితా మేఘబృన్దేన నాటితాః- మేఘోదయే తేషాం ఉల్లాసవశేన నాట్యసంభవాత్- తథాభూతా మయూరా యేషు తే తథోక్తాః, గిరయోఽపి, వర్తన్త ఇతి శేషః, క్షితి రపి భూమి రపి,కన్దలై ర్నానావిధాఙ్కురైః-ధవలా స్వచ్ఛా, అతః పన్థానంగచ్ఛతీతి పథికః పాన్థః * 'పథష్కన్' ఇతి ష్కన్ప్రత్యయః, దృష్టిం, క్వ కుత్ర, పాతయతి-ప్రసారయతి - ప్రసారయతి న కుత్రాపీ త్యర్థః-సర్వత్రా ప్యుద్దీపనసంభవా దితి భావః, మహ త్కష్ట మత్ర విరహిణామితి పరమార్థః. ఆర్యాఛేదః.

టీ. ఉపరి=పైభాగమునందు, ఘనం=సాన్ద్రమైన, మేఘపటలం = మేఘసమూహము, తిర్యక్=నలుదిక్కులయందు, నర్తితమయూరాః = ఆడింపఁబడిన నెమళ్లుగల, గిరయః అపి=పర్వతములును (ఉన్నవి), క్షితిరపి = భూమియును; కన్దళధవళా=అంకురములచేఁ దెల్లనిది; పథికః=పాంథుని, దృష్టిం=చూపును, క్వ పాతయతి=ఎక్కడ ప్రసరింపఁజేయును.

తా. మేఘములు నెమళ్లుపుట్టగొడుగులు మొదలగునవి విరహులకుఁ గామోద్దీపకములు గనుక, ప్రియాంగనలఁ బాసి తిరుగుచుండు బాటసారులు తమదృష్టులను మీఁద నేయుంచుచుఁ బోవుదమనిన పైన దట్టములైన మేఘములున్నవి. అడ్డముగాఁజూచుచుఁ బోవుదమనిన నెమళ్లు పర్వతములయందు నాట్యములాడుచున్నవి. క్రిందఁజూచుచుఁ బోవుదమనిన పుడమియుఁబుట్టగొడుగులచే దెల్లపాఱియున్నది. పైనను గ్రిందను రెండుపార్శ్వములందునుగాక బాటసారి తనదృష్టి నేతట్టునకు బోనిచ్చుచుఁ బోఁగలఁడు. (కావున నట్టిసమయములందుఁ గాంతతోఁడి యునికియే మంచిది.)

తే. మీఁద మబ్బులమోసులు ♦ మిసిమిచూపఁ
బుడమియును గందళమ్ములఁ ♦ బొదల నాడు
నెమ్మిగమితోడ దెసల శై ♦ లమ్ము లుండ
విరహిజనుఁ డెందుఁ దనదృష్టి ♦ విరియఁజేయు,

శ్లో. ఇతో విద్యుద్వల్లీ విలసిత మితః కేతకితరోః
స్ఫురద్గన్ధః ప్రోద్యజ్జలదనినదస్ఫూర్జిత మితః,
ఇతః కేకిక్రీడాకలకలరవః పక్ష్మలదృశాం
కథం యాస్యన్త్యేతే విరహదివసాః సమ్భృతరసాః. 93

వ్యా.—ఇత ఇతి.—ఇతోఽస్మిన్ప్రదేశే, విద్యుద్వల్లీనాం తడిల్లతానాం-విలసితం=స్ఫురణమ్, భవ తీతి శేషః, ఇతః ప్రదేశే, కేతకితరోః కేతక్యాఖ్యవృక్షస్య-తత్కుసుమ స్యేత్యర్థః * 'ఙ్యాపోః సంజ్ఞాఛన్దసో ర్బహులమ్' ఇతి హ్రస్వః-కాళిదాస ఇతివత్, స్ఫుర న్వ్యాప్నువానో, గన్ధ శ్చ వర్తత ఇతి శేషః, ఇతః ప్రోద్యత్ప్రవృద్ధం, జలదనినదస్య మేఘగర్జితస్య-స్ఫూర్జితం ఆరవం చ, భవ తీతి శేషః, ఇత శ్చ కేకినాం శిఖావళానాం - క్రీడాసు కేళిషు - యః కలకలరవః కోలాహలధ్వనిః-ని. 'శిఖావలశ్శిఖీ కేకీ'కోలాహలః కలకలః, ఇతి చామరః, యద్వా కలకలరవః అత్యన్తావ్యక్తమధురప్రకారగ స్వన శ్చ, సముజ్జృమ్భత ఇతి శేషః, పక్ష్మా ణ్యాసాం సన్తీతి పక్ష్మలాః * సిధ్మాదిత్వా ల్లచ్ప్రత్యయః-తథాభూతా దృశో యాసాం తాసాం పారిప్లవలోచనానామ్, ఏతేప్రసిద్ధాః, సంభృతరసాః సంపూర్ణశృఙ్గారాః - ఉద్దీపకా ఇత్యర్థః, విరహదివసా వియుక్తవాసరాః, కథం-యాస్యన్తి- అతిక్రమిష్యన్తి న కథంచి దపీత్యర్థః, దురన్తత్వా ద్దిన మేకం యుగం భవిష్య తీతి భావః. శిఖరిణీ వృత్తమ్.

టీ. ఇతః=ఈచోట, విద్యు—సితం=విద్యుద్వల్లీ=మెఱపుఁదీఁగయొక్క, విలసితమ్=స్ఫురణము, ఇతః=ఈచోట, కేతకి తరోః=మొగలిచెట్టుయొక్క, స్ఫురన్=వ్యాపించుచుండు, గన్ధః=సువాసన, ఇతః, ప్రోద్య...ర్జితం, ప్రోద్యన్=ప్రవర్ధమానమగుచున్న, జలద=మేఘపు, నినద=గర్జనయొక్క, స్ఫూర్జితం=మ్రోఁత, ఇతః, కేకి...రవః, కేకి=నెమళ్లయొక్క, క్రీడా = ఆటలయందలి, కలకలరవః = కోలాహలధ్వని, కావున, సంభృతరసాః, సంభృత=సంపూర్ణమైన, రసాః = శృంగారరసముగల, ఏతే=ఈ, విరహదివసాః=వియోగదినములు, పక్ష్మలదృశాం=వట్టపు ఱెప్పలచేఁ గప్పఁబడిన కన్నులుగల స్త్రీలకు, కథం=ఏవిధముగ, యాస్యన్తి=అతిక్రమించును, లేక కడచును.

తా. ఒకతట్టు మెఱుపుఁదీగెలు మెఱయుచుటయు, ఒకతట్టు మొగలిపూలయొక్క సువాసనయు, మఱియొక ప్రక్కఁ గ్రమ్ముచుండు మొగుళులయుఱుములును, వేఱొక ప్రక్క నెమళులయొక్క యాటలయందలి యవ్యక్తమధుర మగుధ్వనులును అనునీశృంగారరసోద్దీపకము లగుపదార్థములతోఁగూడిన యీదినములను, విరహిణులగుకాంత లెట్లులు

గడపఁగలరు? పైఁజెప్పిన యన్నివస్తువులు విరహోద్దీపకములు గావున నీదినంబులందు విరహిణులగు స్త్రీలు బాధపడుదురనిభావము.

ఉ. ఇక్కడఁ గ్రొమ్మెఱుంగుఁదివె • యిక్కడఁ గేతకిగంధవైభవం
బిక్కడ భూరిగర్జితము • యిక్కడ మత్తమయూరవిస్వనం
బక్కట యారసోజ్జ్వలము • లైనదినంబులు మన్మథార్తి పెం
పెక్కువియోగినీజనుల • కెట్లు చనం గల వెన్ని చూడఁగన్.

శ్లో. అసూచీసంచారే తమసి నభసిప్రౌఢజలద
ధ్వనిప్రాయే తస్మిన్ పతతి పృషతానాంచ నిచయే,
ఇదం సౌదామన్యాః కనకకమనీయం విలసితం
ముదం చ గ్లానిం చ ప్రథయతి పథిష్వేవ సుదృశామ్. 94

వ్యా.—అసూచీ తి.—తమసి అన్ధకారే, న విద్యతే సూచీసంచారో యస్మిం స్తస్మి న్సూచ్యగ్రమాత్ర స్యా ప్యనవకాశప్రదే-గాఢతమే స తీతి యావత్, తథా, నభసిఅన్తరిక్షే చ, ప్రౌఢః ప్రగల్భః- గమ్భీర ఇతి యావత్-యో-జలదధ్వని ర్మేఘగ ర్జితం- తేన- ప్రాజ్ఞం వాచాల మాత్మానం మన్యత ఇతి ప్రాజ్ఞమ్మన్యే - బహులతర మేఘ నిర్హ్రాదవతి స తీ త్యర్థః * 'ఆత్మమానే ఖశ్చ' ఇతి ఖశ్ ముమాగమః, తథా పృష తానాంబిన్దూనాం చ- నిచయే సన్దోహే-పతతి సతి-ని. 'పృషన్తి బిన్దుపృషతాః' ఇత్య మరః, కనక కమనీయం కనకనికషణరేఖా సున్దరం, మిదం ప్రవర్తమానం, సౌదామ న్యావిద్యుతః-ని. 'తడి త్సౌదామనీ విద్యుత్' ఇ త్యమరః, విలసితం స్ఫురణం(కర్తృ) స్వైరసుదృశాం అభిసారికాణాం, పథి ప్రియగృహమార్గే, ముదం మార్గప్రదర్శకత్వా త్సంతోషం, ' గ్లానిమ్ ఆత్మప్రకాశనహేతుత్వాత్ గ్లానిం చ * 'గ్లై మ్లైహర్షక్షయే' ఇ త్యస్మా ద్ధాతోః 'వీజ్యాజ్వరిభ్యో నిః' ఇ త్యౌణాదికో నిప్రత్యయః, ప్రథయతి ప్రకటయతి కరోతీ త్యర్థ, 'కాన్తాభిరణ్యోద్యుక్తా స్మరార్తా సాభిసారికా, ఇతి లక్ష ణాత్ కాన్తముద్దిశ్య నిగూఢమభిసరణాశీలానాం స్త్రీణా ముపయోగానుపయోగాభ్యాం హర్షాహర్ష హేతు త్వాదితి భావః - ని. 'కాన్తార్థినీ తు యా యాతి సంకేతం సాఽభి సారికా' ఇత్యమరః.

వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. తమసి=అంధకారము, అసూచీసఞ్చారే = సూదికదలికలేనిది అగుచుండ, నభసి=ఆకసము, ప్రౌఢ...మన్యేసతి, ప్రౌఢ=గంభీరమైన, జలదధ్వని=మేఘగర్జనము

చేత, ప్రాజ్ఞమ్మన్యే=వాచాలునిగా తలఁచుకొనునది కాఁగా, పృషతానాం=వర్ష బిందు వులయొక్క, నిచయే = సమూహము, పతతిపతి = పడుచుండఁగా, కనకకమనీయం= బంగారమువలె-బంగారురేఖవలె-కమనీయం = సుందరమైన, సౌదామన్యాః=మెఱపు యొక్క, ఇదంవిలసితం=ఈస్ఫురణము—మెఱయుట- స్వైరసుదృశాం=అభిసారికలకు- కాంతార్థినులై పోవువారికి—పథి=మార్గమున, ముదంచ=(దారిచూపుటచే) సంతోష మును, గ్లానించ = (ఆత్మప్రకాశనహేతువుచే) ఖేదమును, ప్రథమయతి=ప్రకటించు చున్నది.

తా. దట్టములయిన మబ్బులయొుఱుములతోఁగూడిన వర్షర్తువు నందు సూదిదూఱుటకుఁగూడ వలనుపడనంత దట్టమయినచీఁకటియందు వానచినుకులు గురియుచున్నపుడు ఈపసిడివంటిచాయగల మెఱుపువెలుగు బాటలందే భర్తలతోఁగూడి యుండుకాంతలకు సంతసమును, ప్రియు లం బాసియుండునతివలకు వ్యసనమును గలిగించుచున్నవి.

చ. ఘనతిమిరంబు సూది కవకాశ మొసంగమి మీఁద వారిద
 స్వనముల మిన్ను పిక్కటిల • వారికణంబులు రాలుచుండఁగాఁ
 గనకపురేఖలం దెగడు • కాఱుమెఱుంగులు జార కామినీ
 జనములకుం మదంబును విషాదమునుం బ్రకటించెఁ దోవలన్.

శ్లో. ఆసారేణ న హర్మ్యతః ప్రియతమై ర్యాతుం బహి శ్శక్యతే
 శీ తోత్కమ్పనిమిత్త మాయతదృశా గాఢం సమాలిఙ్గ్యతే,
 జాతాః శీతలశీక రా శ్చ మరుతో గత్యన్తఖేదచ్ఛిదో
 ధన్యానాం బత దుర్దినం సుదినతాం యాతి ప్రియాసఙ్గమే 95

వ్యా. —ఆసారే ణేతి.— ప్రియతమై ర్వల్లభై, రాసారేణ ధారాసంపాతేన హేతునా - ని, 'ధారా సంపాత ఆసారః', ఇ త్యమరః, హర్మ్యతః ప్రాసాదాత్-'ధా మతః' ఇతి పాఠే గృహాత్ - ఉభయత్రాపి*పఞ్చమ్యా స్తసిల్ - 'అప పరి బహి రి' త్యా దినా సమాసవిధాన జ్ఞాపకాత్ బహిర్యోగే పఞ్చమీ, బహి ర్యాతుం, న శక్యతే న సమర్థ్యతే - 'శక్ల శక్తౌ' - భావే లట్ - శకధృష' ఇ త్యాదినా తుమున్ ప్రత్యయః, తదా ఆయతదృశా దీర్ఘదృశా తరుణ్యా, శీతేన-య ఉత్కమ్పో గాత్రవేపథు- స్తన్ని మిత్తమ్ - తన్నివారణార్థ మిత్యర్థః, గాఢ మతిదృఢం, సమాలిఙ్గ్యతే పరిరభ్యతే - పూ ర్వవ ల్లట్, తథా, శీకరైరమ్బుకణైః-శీతలాః శిశిరాః-ని. 'శీకరో౽మ్బుకణాః స్మృతాః' ఇ త్యమరః, రత్యన్తే సురతావసానే - యః ఖేదః శ్రమ - స్తం ఛిన్ద న్తీతి తథోక్తాః,

సంరమ్భజనితశ్రమాపహారిణ ఇత్యర్థః- 'శ్రమః, ఖేదో౽ధ్వరత్యాదే రాతః స్వేదాదిభూమికృత్' ఇతి లక్షణాత్, మరుత శ్చ, జాతాః ప్రస్సృతాః, అతః; ధన్యానాం పుణ్యశాలినాం, ప్రియాసఙ్గమే ప్రియాసంభోగే సతి, దుర్దినం దుష్టదిన మపి మేఘచ్ఛన్నదినంచని. 'మేఘచ్ఛన్నే౽హ్ని దుర్దినమ్' ఇత్యమరః, సుదినతాం సుదివసత్వం యాతి, అన్యేషాం తు త దేవ భవతీ త్యర్థః, బ తేతి విస్మయే - ని. 'బత ఖేదానుకమ్పామన్త్రణ సంతోషవిస్మయే' ఇత్యభిధానాత్.

అత్ర దుర్దిన మపి సుదినతాం యాతీతి స్ఫురతో విరోధ స్యోక్తసమాధానా ద్విరోధాభాసో౽లఙ్కారః - 'ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇష్యతే' ఇతి లక్షణాత్. శార్దూల విక్రీడితమ్.

టీ. ప్రియతమైః=వల్లభులతో, ఆసారేణ=వర్షధారచే, హర్మ్యతః=మేడనుండి, బహిః=వెలుపలికి, యాతుం=పోవుటకు, నశక్యతే=శక్యము కాదు, ఆయతదృశా=దీర్ఘములైన కన్నులుగల స్త్రీ, శీతో...నిమిత్తం-శీత=చలిచేతనైన, ఉత్కంపనిమిత్తం=వడకుమూలముగా, గాఢం=బిగువుగా, సమాలిఙ్గ్యతే=కౌఁగిలించుచున్నది, శీకరశీతలాః=నీటికణములచే చల్లనైన, మరుతశ్చ=వాయువులును, జాతాః=ప్రసరించినవి; బత=ఆహా, ధన్యానాం=పుణ్యశాలులకు, ప్రియాసఙ్గమేసతి=ప్రియతోడికూడిక ఉండఁగా, దుర్దినం=దుష్టదినమైనను (మేఘాచ్ఛాదనదినమైనను.) సుదినతాం=మంచిదిన మగుటను, యాతి=పొందుచున్నది.

తా. జడివాన కురియుటచేఁ బ్రియులగువారు మేడలు విడిచి వెలుపటఁ బోవుట వీలుకాదు. విశాలనేత్రలగుపొలఁతులు చలికి వణఁకుచుఁ దమ ప్రియులను గట్టిగఁ గౌఁగిలించుకొందురు. అలసటను బాగుగాఁ బోఁగొట్టునట్టి చల్లనితుంపురులతోఁగూడిన గాలులు వీచుచుండును. కావున దుర్దినము (సూర్యరశ్మి లేనిదినము 'దుర్దినము' అనఁబడును). పుణ్యాత్ములకుఁ దమయతివలతోడికూడికచే సుదినత్వము నొందుచుండును.

ఉ. కేరుచు మేడనుండి వెలి • కిం జన శక్యము గాక యుండె నా
సారము చేత శీతమున • జవ్వని కౌఁగిలి గట్టె శీకరో
దారసమీరణంబు సుర•తశ్రమవారణ మయ్యె దుర్దినం
బారయ సయ్యెడన్ సుదిన • మయ్యెఁ గృతార్థుల కంగనారతిన్.

అవ. శరదృతువును వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అర్ధం సుప్త్వా నిశాయాః సరభససురతాయాసఖిన్నశ్లథాఙ్గః
ప్రోద్భూతాసహ్యతృష్ణో మధుమదనిరతో హర్మ్యపృష్ఠే వివిక్తే,
సమ్భోగక్లాన్తకాన్తాశిథిలభుజలతావర్జితం కర్కరీతో
జ్యోత్స్నాభిన్నాచ్ఛధారం పిబతి న సలిలం శారదం మన్దభాగ్యః.

వ్యా.—అథైకేన శరదం వర్ణయతి - అర్ధమితి.—నిశాయాః రాత్రేః అర్ధమ్-యామద్వయ మి త్యర్థః - ని. 'పుం స్యర్ధో౽ర్ధం సమేంఽశక' ఇ త్యమరః * అత్యన్త సంయోగే ద్వితీయా, సుప్త్వా శయిత్వా-నిద్రయా యామద్వయం గమయి త్వే త్యర్థః, తతః మధ్యే ఇతి శేషః, సరభసం సోద్వేగం - య త్సురత మాభ్యన్తరసంభోగః - తేన-య - ఆయాసః, శ్రమ - స్తేన-సన్నాని పరిఖిన్నాని - అత ఏవ - శ్లథాని శిథిలాని-అఙ్గా న్యవయవా యస్య త థోక్తః-

'మధ్యం న క్త ముదాహృతం శరది చ ప్రత్యూషకాలో హిమే.'

ఇతి భోజవచనా దర్ధరాత్రకృతసురతపరిశ్రాన్త ఇ త్యర్థః - ఏతే నైతస్య నాయకస్య కామత న్త్రకుశలత్వం నాయికాయాః శఙ్ఖినీత్వం సూచ్యతే - తృతీయయామస్య తత్సు రతయోగ్యకాలత్వాత్ - త దుక్తం రతిరహస్యే -

' రమయతి చ తృతీయే శఙ్ఖినీ, మార్ద్రభావం
గమయతి రమణీయాం పద్మినీం తుర్యయామే.' ఇతి -

అన్య త్రా ప్యుక్తం -

'కుసుమితవనమధ్యే కూచిమార స్తృతీయే
తిమిరనిబిడయామే శఙ్ఖినీం సంలభేత.' ఇతి,

అత ఏవప్రోద్భూతా ప్రకర్షే ణోత్పన్నా-అత ఏ వాసహ్యా స్వతః శమయితు మశక్యా-తృష్ణా పిపాసా - యస్య స తథోక్తః, తథా, మధునా సంభోగప్రాక్కాలీనమద్యపా నేన - యో మదో మోహ - స్తేన నిరతః పరవశ ఇ త్యర్థః -'మదిరాదికృతో మో హో హర్షవ్యతికరో మద' ఇ తి లక్షణాత్, వివిక్తే విజనే-ని. 'వివిక్తౌ పూతవిజనా వి' త్యమరః - అన్యథా విస్రమ్భవిహారానుభవా దితిభావః, హర్మ్యపృష్ఠే ప్రాసాదో పరిప్రదేశే, కర్కరీతః గల న్తికాఖ్యసచ్ఛిద్రకుణ్డికాయాః * పఞ్చమ్యా స్తసిః-ని. 'క ర్కర్యాలూ ర్గళ న్తికే' త్యమరః, సంభోగక్లాన్తాయాః స్సురతాయాసపరిశ్రాన్తాయాః-కాన్తాయాః స్వప్రియతమాయాః - శిథిలయా నిస్సహాయా - భుజలతయా - ఆవర్జి తం ధారాకారేణ దత్త మితి స్వాభావికోక్తిః, శారదం శరత్కాలసంబన్ధి సలిలం

హంసోదక మి త్యర్థః, జ్యోత్స్నయా చన్ద్రికయా - భిన్నా మిళితా - అత ఏవాచ్ఛా ధారా యస్మిన్ కర్మణి త ద్యథా తథా, మన్దపుణ్యో భాగ్యహీనో-న పిబతి - భాగ్యసంపన్న స్తు పిబ తీ త్యర్థః; హంసోదకలక్షణ ముక్తం ద్రవ్యరత్నమాలాయామ్-

'అహ్ని తప్త మహిమాంశురశ్మిభి శ్శీత ముష్ణ శశిరశ్మిభి ర్నిశి

ఏవ మేవ త దహర్నిశం స్థితం త చ్చహంస జలనామకం స్మృతమ్.' ఇతి - ఏతత్పానే గుణసంపత్తి రపి తత్రై వోక్తా -

'ప్రసాదకం త్రిదోషఘ్నం హృద్యం లఘు చ శీతలం

వృష్యం మనోహరం స్వాదు విషఘ్నం కాన్తికృ త్పరమ్.' ఇతి - శర ద్యేతత్పానే నియమ శ్చా ప్యుక్తోఽన్యత్ర-

'కర్పూరాగరుజం (?) సితాద్యభిరసై ర్హంసోదకం వాసితం

సౌధం చాతిమనోహరం శిశిరతో ముగ్ధాఙ్గనాలిఙ్గనమ్.' స్రగ్ధరావృత్తమ్.

టీ. నిశాయాః=రాత్రియొక్క, అర్ధం=సగము, సుప్త్వా=నిద్రించి, సరభ... ...ఙ్గః, సరభ = వేగముతోఁ గూడిన, సురత = అభ్యంతరసంభోగముయొక్క, ఆయాస=శ్రమచేత, సన్న=సొక్కిన, శ్లథ=సడలిన, అఙ్గః = అవయవములు గలిగిన వాఁడును, ప్రోద్భూత=స్పష్టముగఁ బొడమిన, అసహ్యా=శమించుటకు శక్యముకాని, తృష్ణః=దాహముగలవాఁడును, మధుమదనిరతః=మద్యపానముచేఁ గలిగిన, కైపుచేత, పరవశుఁడును; హర్మ్యపృష్ఠే=మిద్దెయొక్క పైప్రదేశమునందు, వివిక్తే=ఏకాంతమున, కర్కరీతః=ముక్కుచెంబునందుండి, సమ్భోగ... వర్జితం=సమ్భోగ=సురతముచే,క్లాన్త= శ్రమఁజెందిన, కాన్తా=(తన) ప్రియయొక్క, శిథిల=సడలిన, భుజలతా=తీఁగవంటి భుజముచేత, ఆవర్జితం=(ధారగా) వంపఁబడిన, సలిలం=నీటిని, శారదం=శరత్కాలమునకు సంబంధించిన (హంసోదకమని యర్థము) దానిని, జ్యోత్స్నా...ధారం, జ్యోత్స్నా=వెన్నెలలచే, భిన్న=మిళితమై, అచ్ఛ=స్వచ్ఛమైన, ధారం=నీటిధార కలదానిని మన్దపుణ్యః=భాగ్యహీనుఁడు, నపిబతి=త్రాగఁడు.

తా. ఎట్టులో సగమురాత్రివఱకు నిద్రించి, యావల నిబ్బరమైన సంభోగమందలి యలసటచే డస్సిన వీడినయంగములు గలవాఁడును, విశేషమైన యోర్వరానియాసగల వాఁడగుటచే మద్యపానమునం దెక్కువ మక్కువగలవాఁడును నై యేపురుషుఁ డేకాంతస్థలంబున, సంభోగమునఁ దనప్రియుని గట్టిగఁ గౌఁగిలించికొని, సంభోగాంతమున డస్సినదై తనచేతికట్టును వీడినయటిప తనశిథిలభుజముచేఁ దెచ్చియిచ్చిన

వెన్నెలతోఁగూడిన నిర్మలధారగల శరత్కాలమందలియుదకంబును ద్రావఁడో!, ఆపురుషుఁ డదృష్టహీనుఁడు (ఏపురుషుఁడు శరత్కాలంబున సురతశ్రమముచే డస్సినవాఁడై మేడయొక్క పైభాగమున సట్టి కాంతచేఁ దెచ్చియిచ్చినయుదకంబును ద్రాగునో, ఆపురుషుఁడు ధన్యుఁడని భావము.)

చ. ప్రియముగ రేసగంబు నిదురించి నితాంతరతాంతవిహ్వలుం
డయి తగఁ జెంది యాసవమదాలసుఁడై రతిఖిన్నకామినీ
శయమునఁ గర్కరీగళితచంద్రవిభాచ్ఛశరజ్జలంబు లా
రయఁ గృతపుణ్యుఁ డింపెసఁగఁ ద్రాగు రహస్థితసౌధసీమలన్.

అవ. హేమంతఋతువును వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. హేమన్తే దధిదుగ్ధసర్పిరశనా మాఞ్జిష్ఠవాసోభృతః
కాశ్మీరద్రవసాన్ద్రదిగ్ధవపుషః ఖిన్నా విచిత్రై రతైః,
వృత్తోరుస్తనకామినీజనకృతాశ్లేషా గృహాభ్యన్తరే
తామ్బూలీదళపూగపూరితముఖా ధన్యాః సుఖం శేరతే. 97

వ్యా.—అథ ద్వాభ్యాం హేమన్తం వర్ణయతి - హేమన్త ఇతి.— హేమన్తే హేమన్తఋతౌ, దధి ప్రసిద్ధం - దుగ్ధసర్పిషీ క్షీరఘృతే - తాన్యశనం యేషాం తే తథోక్తా - నను దుగ్ధాజ్యాదీనాం శైత్యాపసాదకత్వేన సేవనం భవతు - దధిసేవనస్య తదతిరేకకరత్వా త్తత్సేవనం కథం యుక్తమితి చే న్న - తస్యాప్యాయుష్కామస్య హేమన్తే సేవనోపయోగాత్ - తదుక్తం చారుచర్యాయా మృతుచర్యాప్రస్తావే సర్వజ్ఞభోజరాజేన-

'త్రిషు చ దధినిషేవ్యం గ్రీష్మకాలే వసన్తే
శరది చ పరివర్జ్యం వాఞ్ఛతా దీర్ఘమాయుః,
యది ఖలు పరివాఞ్ఛా సేవ్యతాం సర్వకాలం
సహగుడమధుపాత్రే శర్కరాముద్గయూషైః.' ఇతి,

మఞ్జిష్ఠయా రఞ్జకద్రవ్యేణ రక్తాని మాఞ్జిష్ఠాని - వాసాంసి సురక్తవసనాని - బిభ్రతీతి తథోక్తాః * 'తేన రక్తం రాగా ది' త్యణ్ప్రత్యయః- య ద్యపి-

'నిర్వాతం భవనం సురక్తవసనం వహ్నిః పరం సేవనమ్.' ఇతి

వసన్తసమయయోగ్యత్వేన సురక్తవసనధారణ మభిహితం-తథాఽపి మతాన్తరే ఏవ ముక్త మితి న విరోధః, కాశ్మీరద్రవేణ కుఙ్కుమపఙ్కేన-సాన్ద్రం యథా తథా-దిగ్ధా

ని రూషితాని - వపూంషి యేషాం తే త థోక్తాః, విచిత్రైః ర్బాహ్యాభ్యన్తరరూపేణ నానావిధైః, రతైః, ఖిన్నాః శ్రాన్తాః, వృత్తౌ వర్తులౌ - ఊరూ పీనౌ చ - స్తనౌ యాసాం తా స్తథోక్తా - యాః కామిన్య స్తా ఏవ జన - స్తేన కృతాశ్లేషాః విహితపరిరమ్భాః - త దుక్తం-

కస్తూర్యా ఽగరుకుఙ్కుమై రతికృశం పానం తటాకస్థితం
శీతం నైవ విదీర్యతే ప్రియతమై రాలిఙ్గనం కమ్బళమ్.' ఇతి,

తథా తామ్బూలీదళై ర్నాగవల్లీదళైః- పూగైః క్రముకై శ్చ- పూరితాని ముఖాని వక్త్రాన్తరాళాని - యేషాం తే తథోక్తా స్తామ్బూలచర్వణరతాః - తత్పరా ఇ త్యర్థః- ని, 'ఘోణ్టా తు పూగః క్రముక' ఇ త్యమరః, ఇత్థంభూతాః ధన్యాః సుకృతినః, గృహాభ్యన్తరే మన్దిరాన్తరాళే, సుఖం యథా తథా, శేరతే స్వపన్తి * శీఙ్శోరుడి' తి రుడాగమః, తామ్బూలస్య మానసోల్లాసాది బహుగుణ హేతుత్వా త్తచ్చర్వణోక్తిః - త దుక్తం చారుచర్యాయాం -

'మనసో హర్షణం శ్రేష్ఠం రతిదం మదకారిణమ్.
ముఖరోగహరం హృద్యం దీపనం వస్తిశోధనం
ముఖశోధి క్రిమిహరం తామ్బూలం శ్రీకరం పరమ్.' ఇతి;

తత్కాలానుగుణోపచారత్వేన వీర్యవృద్ధికరత్వేన చ ప్రథమం దధిక్షీరాజ్యప్రాజ్యమృష్టాన్నం భుక్త్వా ఽనన్తరం కుఙ్కుమకస్తూర్యాది మిశ్రిత చన్దనలేపన పూర్వకం వివిధ సురతసంరమ్భ సంభోగపరిశ్రాన్తాః కాన్తాసమాలిఙ్గితగాత్రా శ్చ సన్త స్తామ్బూలచర్వణరతాః సుకృతశాలిన స్సుఖేన నివాతగృహాభ్యన్తరే స్వప న్తీతి సముదాయార్థః.

శార్దూల వి క్రీడితమ్.

టీ. హేమంతే=హేమంతఋతువునందు, దధి...రశనా, దధి=పెరుగు, దుగ్ధ=పాలు, సర్పిః=నేయియు, అశనాః = భుజించువారును, మాఞ్జి...భృతః, మాఞ్జిష్ఠ=చెంగావి, వాసః=వస్త్రములను, భృతః=ధరించువారును, కాశ్మీ...వపుషః, కాశ్మీర ద్రవ=కుంకుమను నలదికొనుటచే, సాన్ద్ర=దట్టముగా, దిగ్ధ=పూయఁబడిన, వపుషః= దేహముగలవారును, విచిత్రైః=(బాహ్యాభ్యంతరరూపములచే) నానావిధములైన, రతైః= సంభోగములచే, ఖిన్నాః=అలసినవారును, వృత్తో...శ్లేషాః, వృత్త = గుండ్రము లైన, ఊరు=గొప్ప, స్తనా=పాలిండ్లుగల, కామనీజన=కాంతలచే, కృత=చేయఁబడిన, ఆశ్లేషాః=కౌఁగిలింతలు గలవారును, తామ్బూలీ...ముఖాః=తామ్బూలీదళ=తమలపాకులతోను, పూగ=వక్కలతోను, పూరిత=నిండింపఁబడిన, ముఖాః=నోరుగలవారును,

(అయి), ధన్యాః=పుణ్యశాలురు, గృహాభ్యన్తరే=ఇంటిలోపల, సుఖం=సుఖముగ, శేరతే=నిదురింతురు.

హేమంత ఋతువునందు ధన్యులగు పురుషులు పాలు పెరుగు నెయ్యి చక్కఁగా వేసికొని భుజించుచు, చెంగావి బట్టలను గట్టుకొని, దట్టముగా మేనికి కుంకుమపూఁతఁ బూసికొని నానావిధసురతములచే డస్సినవారలై, బలిసినతొడలు లుబ్బుగుబ్బలుం గలకాంతలచేఁ గట్టిగఁ గౌఁగిలింపఁబడినవారలై, తాంబూలము చక్కఁగా నములుచు, గదులలో సుఖముగా నిదురింతురు.

చ. ఘృతదధిదుగ్ధభోజన మెలఁగిఁ భుజియించి సురంగవస్త్రముల్
హితముగఁ దాల్చి కుంకుమముఁ బొద్దుగ మేన నలంది ధన్యుల
ద్భుతరతిఖిన్నులై విడెముఁ బుక్కిట నుంచి పృథుస్తనాంగనా
కృతపరిరంభులై కడు రమింతురు మేడలలోన సీతునన్.

శ్లో. ప్రోద్యత్ప్రౌఢప్రియఙ్గుద్యుతిభృతివికసత్కున్దమాద్యద్ద్విరేఫే
కాలే ప్రాలేయవాతప్రచలవిలసితోదారమన్దారధామ్ని,
యేషాం నో కణ్ఠలగ్నా క్షణ మపి తుహినక్షోదదక్షా మృగాక్షీ
తేషామాయామయామా యమసదనసమా యామినీ యాతి యూ
[నామ్.

వ్యా.—ప్రోద్య దితి.—ప్రోద్యన్త్యః ఉదిత్వరాః - ప్రౌఢాః ప్రవృద్ధాశ్చ యాః ప్రియఙ్గవః ఫలిన్యః - తాభి ర్ద్యుతి ముపచయజనితశోభాం-బిభర్తీతి తథోక్తే-ని. 'ప్రియఙ్గుః ఫలినీ ఫలీ' త్యమరః, ద్వౌ రేఫౌ వర్ణవిశేషౌ యస్య స ద్విరేఫో భ్రమరశబ్దః- ఉపచారా త్తదర్థోఽపి ద్విరేఫ ఉచ్యతే * యథాఽఽహ కైయటః- 'శబ్దధర్మేణాఽప్యర్థస్య వ్యపదేశో దృశ్యతే - యథా భ్రమరశబ్దస్య ద్విరేఫత్వా ద్ద్విరేఫో భ్రమరః,' వికసద్భిః - కున్దై ర్మాఘ్యకుసుమైః - మాద్యన్తో ద్విరేఫా యస్మిన్ తస్మిన్ - ని 'మాఘ్యం కున్దమి, త్యమరః * 'పుష్పమూలేషు బహుళ మి, తి లుప్-య ద్యపి కున్దవికసనం శిశిర్తులక్షణం తథాఽపి తత్ప్రత్యాసత్త్యోక్త మితి న విరోధః, ప్రశయా దాగతం ప్రాలేయం హిమం *'తత ఆగత,ఇ త్యణ్ * 'కేకయమిత్రయు ప్రళయానాం యాదే రియ ఇతి, యశబ్దస్యఇయాదేశః-ప్రాలేయవాతైస్తుషారవాయుభిః - ప్రచలం చఞ్చలమ్_అత ఏవ విలసితం ప్రకాశమాన-ముదారం రమ్యం చ-మన్దారాణాం సంతానకతరూణాం - ధామ స్థానం - యస్య తస్మిన్ - య ద్వా-

మన్దారాణాం పారిభద్రికతరూణాం- ధా మేతి ఉభయ త్రా ప్యుపచయహేతుత్వా
దితి భావః - ని. 'పారిభద్రో నిమ్బతరు ర్మన్దారః పారిజాతక' ఇ త్యమరః, ఏవం
భూతే కాలే హేమన్తసమయే, యేషాం యూనాం తరుణానాం, తుహినక్షోదే
శీతనివారణే - దక్షా కుచకుమ్భయో రౌష్ణ్యసంభవేన తదాలిఙ్గనా న్నివారణసమ ర్థే
త్యర్థః, మృగాక్షీ తరుణీ, క్షణ మల్పకాల మపి * అత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా, కణ్ఠల
గ్నా కణ్ఠావసక్తా - కణ్ఠాలిఙ్గనతత్పరేతి యావత్, నో న భవ తీ త్యర్థః, తేషాం
యూనాం, ఆయామాః అత్యన్తదీర్ఘా - యామాః ప్రహరాః-యస్యా స్సా విరహవేద
నావశా త్తథా ప్రతీయమానయా మే త్యర్థః, యామినీ రజనీ, యమసదనసమా-యమ
లోకకల్పా - దురన్తదుఃఖావహే త్యర్థః, యాతి గచ్ఛతి, తదానీ మఙ్గనాఙ్గవాలిఙ్గన
మన్తరేణ దురన్తవిరహవేదనామహానద్యా స్తరితు మశక్యత్వా దితి భావః - ని. 'ద్వౌ
యామప్రహరౌ సమౌ, ఇతి - 'రజనీ యామినీ తమీ' ఇతి చా ప్యమరః.

అనుప్రాసోపమయో శ్శబ్దార్థాలంకారయో స్సంసృష్టిః.. స్రగ్ధరావృత్తమ్.

టీ. స్రోద్యత్=దట్టముగా పూయుచున్న, ప్రౌఢ=ప్రవర్ధమానమైన, ప్రియఙ్గు=
ప్రేంకణపుఁదీఁగలయొక్క, ద్యుతి=శోభము, భృతి=తాల్చినదియు, విక...రేఫా,
వికసత్=విరియుచున్న, కుంద=మొల్లలచే, మాద్యత్=మత్తిల్లుచున్న, ద్విరేఫే=తుమ్మె
దలు గలదియు, ప్రాలేయ...ధామ్ని, ప్రాలేయవాత = తుషారవాయువుచే, ప్రచల=
కదలుచు, విలసితం=ప్రకాశమానమై, ఉదారం=గమ్యమైన, మన్దార=మన్దారపుష్పము
లకు ధామ్ని=స్థానమును, (అగు) కాలే = (హేమంత) ఋతువునందు, యేషాంయూ
నాం=ఏతరుణ వయస్కులకు, తుహి...దక్షా, తుహిన=మంచును, క్షోద=నివారించుట
యందు, దక్షా=సమర్థమైన, మృగాక్షీ = మచ్చెకంటి, క్షణమపి = అల్పకాలమైనను,
కణ్ఠలగ్నా-కణ్ఠ=మెడయందు, లగ్నా=తగులుకొనినది, నో=కాదో (కౌఁగిలింపదోయ
నుట), తేషాం=వారికి, యామినీ = రాత్రి, ఆయామయామా = నిడుదజాములుగల,
యమసదనసమా=యమలోకకల్పమై, (మిక్కిలి దుఃఖమును గలిగించునదై), యాతి=
కడచును

తా. దట్టముగాఁబూచిన ప్రేంకణపుఁబూవులకాంతిఁ దాల్చిన
దియు, విరియుచున్న మొల్లలందుఁ దిరుగుచు మత్తిలియున్న తుమ్మెదలు
గలదియు, మంచుగాలి వీచుటచేఁ గదలుచున్న వికసించిన మందారపు
ష్పములదండలు గలదియునైన హిమవంతర్తువునందు మంచుగాలివలని
బాధ దీర్పఁగల మచ్చెకంటి నిముసమైనను ఏపురుషులను గౌఁగిలింపదో,

యాపురుషుల కాహిమవంత ర్తువునందలి నిడుదజాములుగలరాత్రి నరక సమమై బహుకష్టముతోఁ గడచును.

స్రగ్ధర. ప్రోద్యత్ప్రౌఢప్రియంగు • స్ఫుటరుచియుతమై • ఫుల్లమల్లీమతల్లీ
మాద్యత్సారంగమై హైమనపవనచల • న్మంజుమందారభూజా
తద్యోతం బైన హేమం • తమున నిగహాసం • తప్తు లౌవాలి కెల్లన్
సద్యోమాయామరాత్రుల్ • చను విషమయము • స్థానసాదృశ్య
[మూర్తిన్.

అవ. శిశిరర్తువును వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. చుమ్బన్తో గణ్డభిత్తీ రలకవతి ముఖే సీత్కృతా న్యాదధానాః
వక్షస్సూత్కఞ్చుకేషు స్తనభరపులకోద్భేద మాపాదయన్తః,
ఊరూ నాకమ్పయన్తః పృథుజఘనతటా త్స్రంసయన్తోంఽశుకాని
వ్యక్తం కాన్తాజనానాం విటచరితభృతః శైశిరా వాన్తి వాతాః. 99

వ్యా.—అథ ద్వాభ్యాం శిశిరర్తుం వర్ణయన్ నిగమయతి - చుమ్బన్త ఇతి — కాన్తాజనానాం-గణ్డా భిత్తయ ఇవ తాః - గణ్డభిత్తీః కపోలస్థలీః, చుమ్బన్తః - 'స్తన నయన కపోలాన్ చుమ్బనస్థాన మాహు రి' తి రతిరహస్యోక్తే గితి భావః, అత ఏవా లకవతి విశ్లేషణవశాచ్చూర్ణకున్తలాలంకృతే-ముఖే - ని. 'అలకా శ్చూర్ణకున్తలా, ఇ త్యమరః, సీత్కృతాని సీత్కారాన్ - సీ ది త్యనుకరణశబ్దః, ఆదధానాః కుర్వాణాః- ఉత్పాదయన్త ఇ త్యర్థః, వక్షస్సు ఉరస్స్థలీషు, ఉత్కఞ్చుకేషు ఉద్గ్రథితకూర్పాస కేషు స త్స్వపి, స్తనభరేషు - పులకోద్భేదం రోమాఞ్చ ప్రాదుర్భావ, మాపాదయన్తః- ఇతి సాత్త్వికోక్తిః, ఊరూన్ సక్థీని, ఆకమ్పయన్తః ప్రచాలయన్తః, పృథువిశాలం - య జ్జఘనతటం జఘనప్రదేశ స్తస్మా, దంశుకాని పరిధానాంశుకగ్రన్థీనీ త్యర్థః, స్రంసయ న్తః విశ్లథయన్తః, అత ఏవ – వ్యక్తం స్ఫుటం-విటానాం పల్లవికానా మివ – చరితా ని - కృత్యాని బిభ్ర తీతి తథోక్తాః, శిశిర స్యైతే శైశిరాః – శిశిరర్తుసంబంధినః – 'త స్యేద మి' త్యణ్, వాతా, వాన్తి సంచరన్తి; విటసాధారణ విశేషణ విశిష్టత్వా ద్వాతానాం తచ్చరితభరణం యుక్త మితి భావః - తదుక్తం రతిరహస్యే -

'అలికచుబుకగణ్డం నాసికాగ్రం చ చుమ్బన్
పునరుపహితసీత్కం తాలుజిహ్వాం చ భూయః
భరితలిఖితనాభీమూలవక్షోరుహోరు
శ్లథమతి ధృతధైర్యః శ్లాఘయి త్వాథ నీవీమ్' ఇతి.

అత్ర విటచరితభృత ఇత్యత్ర ఉపమాలంకారః, స్ప చ వ్యక్త మిత్యనే నాభి వ్యఞ్జిత యోత్ప్రేక్షయాఽఙ్గేన సంకీర్యత ఇతి సంక్షేపః. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. ఈశిశిరఋతువున వీచుగాడ్పులు విటులు సేయుపనులను చేయుచున్నవను ట.—కాన్తాజనానాం = జవరాండ్రయొక్క, గణ్డభిత్తిః = గోడలవంటి చెక్కిళ్ళను, చుమ్బన్తః=ముద్దిడుచు, అలకవతి = ముంగురులుగల, ముఖే= మోమునందు, సీత్కృతాని=సీత్కారములను, ఆదధానాః = కావించుచు, (సీత్ అనుట చలిచేతనని వాయుపరార్థము; మోవికాటుచేతనని విటపరార్థము) వక్షస్సు=ఉరస్థలములు, ఉత్కఞ్చుకేషు (సత్స్వపి)=పైనఁదొడిఁగింపఁబడిన అవికలుగలవియైనను, (వాయుపరార్థము) వదలివేయఁబడిన అవికలుగలవి (విటపరార్థము), స్తన... ద్భేదం, స్తనభర = వలుద పాలిండ్లయందు, పులక = గగుర్పాటుయొక్క, ఉద్భేదమ్ = పొడముటను, ఆపాదయన్తః=కలిగించుచు, ఊరూన్ =తొడలను, ఆకమ్పయన్తః=వణఁకించుచు, పృథు, జఘన, తటాత్ = విశాలమగు మొలప్రదేశమునందుండి; అంశుకాని=చీరలను, స్రంశయన్తః=విడఁదీయుచు, వ్యక్తం = స్ఫుటముగా, విటచరిత భృతః=విటుల కృత్యములను దాల్చినవై, శైశిరాః = శిశిర ఋతుసంబంధములైన, వాతాః = వాయువులు, వాన్తి= సంచరించుచున్నవి, లేక, వీచుచున్నవి.

తా. శిశిరర్తువునందలి గాడ్పులు జవరాండ్ర చెక్కిళ్ళను ముద్దిడుచు (తాఁకుచు), ముంగురులు గలమోమున సీత్కారములు గావించుచు గుత్తపుఱవికెలు దొడిఁగినను చలిచే గగుర్పాటు పుట్టించుచు, తొడలఁ గదలించుచు వలుఁగపిఱుఁదలనుండి కోకలు వీడఁజేయుచు విటులుచేయుపనులం జేయుచు వీచుచున్నవి.

ఉ. చెక్కులు ముద్దుగొంచు ముఖసీమను సీత్కృతులన్ ఘటించుచుం
జక్కని చన్గవం బులకజాలములన్ మొలపించుచుం గటిం
జెక్కినచేలముం దొలఁగఁ జేయుచు శైశిరమారుతంబు లిం
పెక్కఁగఁ గాంతలందు విటకృత్యముఁ బూని చరించు నిత్తఱిన్.

శ్లో. కేశా నాకులయన్ దృశో ముకులయన్ వాసో బలా దాక్షిప
న్నాతన్వ న్పులకోద్గమం ప్రకటయ న్నాశ్లేషు కంపం శనైః,
వారం వార ముదారసీత్కృతకృతో దన్తచ్ఛదాన్ పీడయన్
ప్రాయః శైశిర ఏష సంప్రతి మరుత్కాన్తాసు కాన్తాయతే. 100

వా. —కేశా నితి.—కేశాన్ శిరోరుహాన్, ఆకులయన్ వ్యాకులీకుర్వన్-ఏకత్ర విశ్లేషణా దన్యత్ర కేళిసంగమ్యా చ్చేతి భావః, దృశో,ముకుళయ న్నిమీలయన్-ఏకత్ర పరుషస్పర్శవశా దపరత్ర సుఖపారవశ్యా చ్చేతి భావః, వాసో జఘనాంశుకం, బలా త్ప్రసహ్యేతి,క్షిపన్ ఆకర్షన్ - ఏకత్ర వేగవశా దపరత్ర సంభోగేచ్ఛయా చేతి భావః, పులకోద్గమం రోమాఞ్చం, మాతన్వ న్నుత్పాదయన్ - ఏకత్ర శీతలస్పర్శా దన్యత్ర శృఙ్గారోద్బోధనా చ్చేతి భావః ఆవేగే నోద్వేగేన - యః కమ్పో గాత్రవేపథు స్తం, శనైః ప్రకటయ న్నుద మభివ్యఞ్జయన్—ఇతి విశేషణద్వయేన సాత్త్వికోక్తిః, ఉదారాణి మనోజ్ఞాని - సీత్కృతాని కుర్వ న్నితితథోక్తాన్, ఛాద్యన్తే ఏభి రితి ఛదాః *'పుంసి సంజ్ఞాయాంఘః ప్రాయే ణే' తి ఘ ప్రత్యయః, 'ఛాదేర్ఘేఽద్వ్యుపసర్గస్యే' తి హ్రస్వః - దన్తానాం ఛదాః, తానధరోష్ఠాన్,వారం వారం పునః పునః, పీడయన్ - ఏకత్ర శైత్యాతిశయే నాన్యత్ర దన్తక్షతేన చ వ్యథయ న్ని త్యర్థః, ఏషోఽయం, శైశిరో మరుత్ శిశిరమారుతః, సంప్రతీదానీం శిశిర్తా, ప్రాయో భూమ్నా, కాన్తాసుకామినీషు విషయే, కాన్తాయ తే -

'కథాభిః కమనీయాభిః కామ్యై రోప్యైర్గోశ్చ సర్వదా,
ఉపచారై శ్చ రమయే ద్య స్స కాన్త ఇ తీరితః.'

ఇ త్యుక్తలక్షణః కాన్త ఇ వాచరతి - ఉక్తవిశేషణైఃకాన్తసాదృశ్యలాభా త్స ఇవ వర్తత ఇ త్యర్థః * 'ఉపమానా దాచార' ఇతి క్యఙ్ * 'అకృత్సార్వధాతుకయో ర్దీర్ఘః.'

అత ఏ వోపమా - సాచ ప్రాయ శ్శబ్దాదివ్యఞ్జితోత్ప్రేక్షయా సంకీర్యతే-తదుక్త మాచార్యదణ్డినా -

'మన్యే శఙ్కే ధ్రువం నూనం ప్రాయ ఇ త్యేవమాదిభిః,
ఉత్ప్రేక్షా వ్యజ్యతే శబ్దై రివశబ్దోఽపి తాదృశః. ఇతి.

శార్దూల విక్రీడితమ్.

టీ. సమ్ప్రతి=ఇపుడు, ఏషః = ఈ, శైశిరః = శిశిరకాలపు, మరుత్=గాలి ప్రాయః=తఱుచుగా, కాన్తాసు=జవరాండ్రయెడల, కేశాన్=తలవెండ్రుకలను, ఆకులయన్=చిక్కుపఱచుచు, దృశః = కన్నులను, ముకులయన్ = మూయుచు, వాసః= వస్త్రమును, బలాత్ = బలవంతముగా, ఆక్షిపన్=ఈడ్చివేయుచు, పులకఉద్గమమ్= గగుర్పాటుయొక్క మొలపించుటను, ఆతన్వన్=కలిగించుచు, ఆవేగేన=అవయవముల యొక్క వణకుచే, శనైః=తిన్నగా, కమ్పం=వణకును; ప్రకటయన్=వెల్లడిపఱచుచు, ఉదార...

కృతః, ఉదార = మనోజ్ఞమైన, సీత్కృత=సీత్కారమును, కృతః = చేయు, దన్తఛదాన్ =క్రిందిపెదవులను, వారంవారం=పలుమాఱు, పీడయన్ =నొప్పించుచు, కాన్తాయతే=ప్రియునివలె యాచరించుచున్నది.

తా. వాయువు తలవట్టియీడ్చుచు, కన్నులను మూయుచు, బలాత్కారముగా బట్టఁబట్టి లాగుచు, గగ్గుర్పాటు పుట్టఁజేయుచు, మెల్లమెల్లఁగ నంగముల వణఁకు పుట్టించుచు, మాటిమాటికి గొప్పసీత్కారములఁ జేయుచు, నొడుగఱచుచుఁ దఱుచుగాఁ గాంతలందుఁ బ్రియుని మాడ్కి నాచరించుచున్నాఁడు.

ఉ. వేసవిఁ గ్రొన్ననల్ చెదర • విప్పుచుఁ గన్నుల మూయఁ జేయుచుం
బూనిన సీత్కృతుల్ నెఱపు • మోవుల నొక్కుచు నీవు లూడ్చుచున్
జానుగ మేనులం బులక • జాలములన్ వెలయించుచున్ బర
స్త్రీనికరంబునందుఁ బతి • రీతిఁ జరించు సమీరుఁ డత్తఱిన్.

ఉ. ఉపనిషదర్థవేద్య దురి • తోగ్రభవామయవైద్య వాసరా
ధిపశశివహ్ని నేత్ర సము • దీర్ణపవిత్రచరిత్ర సత్కృపా
స్నపితసమస్తలోక కర • సంగతదివ్యపినాక శంకర
ద్విపసురవైరిభంజన సు • ధీజన రంజన నిర్గతాంజనా.

ఉత్సాహ. తారకాసురారిజనక • దక్షయాగభంజనా
తారకాచలేంద్రవాస • దానకల్పభూరుహా
తారకాధినాయకావ • తంస భవపయోధిసం
తారకాభిధాన యాతు • ధానవైరిసన్నుతా.

క. దండధరచండవిక్రమ, దండనపాండిత్యమండి • తప్రబలభుజా
దండ సుపర్వాలయకో, దండ యఖండప్రమోద • తాండవలోలా.

శృంగారశతకము సమాప్తము.

శ్రీ ర స్తు.

భర్తృహరిసుభాషితము

వైరాగ్యశతకము.

తృష్ణాదూషణము.

శ్లో. చూడోత్తంసితచారుచన్ద్రకలికాచంచచ్ఛిఖాభాస్వరో
లీలాదగ్ధవిలోలకామశలభః శ్రేయోదశాగ్రే స్ఫురన్,
అన్తఃస్ఫూర్జదపారమోహతిమిరప్రాగ్భార ముచ్చాటయం
శ్చేత స్సద్మని యోగినాం విజయతే జ్ఞానప్రదీపో హరః. 1

వ్యా — చూడేతి. — చూడోత్తంసితస్య శిరోభూషణీకృతస్య – చన్ద్రస్య – చారుకలికయా మనోహరకోరకే నేవ – చఞ్చచ్ఛిఖయా ప్రకాశమానాగ్రేణ – భాస్వరః ప్రకాశమానః, విలోలః చఞ్చలః – కామ ఏవ శలభః – సః లీలయా విలాసేన – దగ్ధో యేన, శ్రేయసాం శుభానాం – దశాసు అవస్థాసు – అగ్రే పురతః – స్ఫురన్ ప్రకాశమానః, అన్తర్మనసి – స్ఫూర్జతః విజృమ్భమానస్య – అపారస్య అనన్తస్య – మోహతిమిరస్య – ప్రాగ్భారం గురుం ప్రాక్ప్రదేశమ్, ఉచ్చాటయన్ నిరస్యన్, జ్ఞానప్రదీపః జ్ఞానప్రకాశకః, హరః భక్తానాం జ్ఞానాజ్ఞానకృత మానసిక వాచిక కాయిక పాపహారీ భగవాన్ సామ్బశివః, యోగినాం సనకాదీనాం, చేతస్సద్మని మన స్యేవ గృహే, విజయతే సర్వోత్కర్షేణ వర్తతే.

ప్రథమతః చూడోత్తంసి తేతి వాక్యే చన్ద్రపదగ్రహణాత్ భక్తానాం తాపహారీ త్యర్థో లభ్యతే, లీలాద గ్ధేతి వాక్యే కామశలభపదగ్రహణాత్ మహాశత్రుసంహారీతి లభ్యతే, అన్తఃస్ఫూర్జ దితి వాక్యే మోహతిమిరపదగ్రహణాత్ యథా ఉదిత స్సూర్యః సర్వతిమిరాణి నాశయతి తథా అయ మపి అజ్ఞాననాశం కరోతీతి, చేతస్సద్మ నీతి వాక్యే జ్ఞానదీపపదగ్రహణాత్ కామక్రోధాదిపఙ్కరహితనిర్మలచిత్తానాం నిస్సఙ్గానాం యోగినాం చేతసి యథా వర్తతే తథాభక్తానాం సర్వాజ్ఞాన నాశనం కుర్వన్ జ్ఞానప్రదీపో హరో విజయత ఇ త్యభిప్రాయః.

టీ. శివునిదీపముగ నుపమించి చెప్పుచున్నాఁడు. చూడో...భాస్వరః— చూడా=సిగయందు, ఉత్తంసిత=చుట్టబడిన పుష్పములదండగాఁ జేయఁబడిన, చారు=సొగసైన, చంద్రకలికా=చందురుని కలయనెడి, చఞ్చత్=ఒప్పు (ఇది చంద్రపరము) లేక చరించు (ఇది శేఖరపరము), శిఖా = జ్వాలచేత, భాస్వరః = ప్రకాశించినదై, లీలా...శలభః—లీలా=విలాసముగా, దగ్ధ=కాల్పఁబడిన, విలోల=చంచలమనస్సుగల, కామ=మన్మథుఁడను, శలభః=మిడుతఁ గలదియు, శ్రేయః = శుభమగు, దశా=అవస్థయందు, అగ్రే=ముందుగా, స్ఫురన్ = ప్రకాశమానమగుచు, అన్త...ప్రాగ్భారం- అన్తః=మనస్సునందు, స్ఫూర్జత్=విజృంభించుచున్న. అపార=అంతములేని, మోహ=అజ్ఞానమను, తిమిర = అంధకారముయొక్క, ప్రాగ్భారం = మొత్తమును, ఉచ్చాటయన్=మాయమగునట్లు వెడలఁగొట్టుచు; జ్ఞానప్రదీపః = జ్ఞానజ్యోతి. (అగు); హరః=శివుఁడు, యోగినాం=యోగులయొక్క; చేతఃసద్మని = మనస్సునింటియందు, విజయతే=సర్వశ్రేష్ఠుఁడైయున్నాఁడు. భక్తులమానసిక వాచిక కాయిక సంబంధములగు పాపములను బోఁగొట్టువాఁడైన భగవంతుఁడు సాంబశివుఁడు సనకాదియోగుల మనోగృహములయందు సర్వోత్కృష్టుఁడై యున్నాఁడు.

తా. శివుఁడు దీపముగను, నాతఁడు ప్రసాదించు జ్ఞానము వెలుతురుగను, నాతని సిగయందలి చంద్రుఁడు జ్వాలగను, నాతనిని డగ్గఱి దహింపఁబడిన మన్మథుఁడు మిడుతగను, శుభావస్థయందు ముందుగా శివుఁడు దోఁచుట మంచివత్తికొనయందుండు దీపపువెలుఁగుగను, యోగులమనస్సులు ఇండ్లవంటివనియు, అజ్ఞానము చీకటివంటిదనియుచెప్పి దానినిపోఁగొట్టు సాంబశివుఁడు యోగులమనస్సులలో వెలగుచు సర్వోత్కృష్టుఁడై యున్నాఁడు.

క. శ్రీరమణధృతమృదంగగ
భీరధిమింధిమినినాద♦భేదక్రమయో
గారబ్ధంభగుంభనటన
శ్రీరంజిత సుఖనివేశ! ♦ శ్రీసోమేశా.

చ. కలితవతంసితేందుకలి♦కాశిఖచే విలసిల్లి చిత్తభూ
శలభము నుగ్గుసేసి శుభ♦సారదశాగమునన్ వెలుంగుచున్
బలవదపారమోహభర♦బాధతమోహరణంబు సేయుచుం
దెలివి వెలుంగు పొల్పు శివ♦దేవుఁడు యోగిమనోంబుజంబులన్.

అవ.—వైరాగ్యసిద్ధికి సాధనము తృష్ణను విడనాడుట. ఆయుపదేశమును జేయుచున్నాఁడు.

శ్లో. భ్రాన్తం దేశ మనేకదుర్గవిషమం ప్రాప్తం న కించి త్ఫలం
త్యక్త్వా జాతికులాభిమాన ముచితం సేవా కృతా నిష్ఫలా,
భుక్తం మానవివర్జితం పర గృహే ష్వాశంకయా కాకవ
త్తృష్ణే! జృమ్భసి పాపకర్మ నిరతే నాద్యాపి సంతుష్యసి. 2

వ్యా.—అథ రాగస్య తృష్ణామూలకత్వా త్తన్నిగ్రహణం వినా న వైరాగ్యసిద్ధి రిత్యభిప్రేత్య తత్సిద్ధ్యర్థ మాదౌ తావ త్తత్పరిపన్థి భూతాం తృష్ణాం దూషయతి-భ్రాన్త మి త్యాది నవభిశ్శ్లోకైః; తత్ర ప్రథమం స్వకర్మకష్టనివేదనపూర్వకం తృష్ణాం సంబోధ్య త్రిభి ర్దూషయతి - భ్రాన్త మితి.—అనేకై ర్బహుభి - ర్దుర్గైః పార్వత వార్క్ష జల దుర్గాదిభిః - విషమం వికటం దుస్సంచార మి త్యర్థః, దేశం భ్రాన్తం సంచరితం, తథా ఽపి, కించి దల్ప మపి, ఫలం ధనం, న ప్రాప్తం న లబ్ధం-బహుఫలాపేక్ష యైవ దుర్గ మవిదేశసంచారః కృతః-ఫలం త్వీష దపి న ప్రాప్తమి త్యర్థః - అత్ర దేశశబ్దస్య నపుంసకత్వం నిఘణ్ట్వన్తరేషు మృగ్యం - యద్వా - దేశ ముద్దిశ్య భ్రాన్తం భావే క్తప్రత్యయః - అథవా - ని. 'నీవృజ్జనపదౌ దేశవిషయౌ వి' త్యభిధానాత్ - పుంలిఙ్గస్యాపి దేశశబ్దస్య నపుంసకత్వసంబన్ధ మనువర్తత ఇతి భాష్యకారప్రయోగా దిష్యతే, తథా, ఉచిత మనురూపం, జాతికులయోః - జాతిః బ్రాహ్మణత్వాదిః - కులం సద్వంశః- తయో రభిమాన మి త్యర్థః * సాపేక్షత్వే ఽపి గమకత్వా త్సమాసః, త్యక్త్వా విసృజ్య, నిష్ఫలా ఫలశూన్యా, సేవా పరిచర్యా, కృతా - ధనాఢ్యానా మితి శేషః, ఉభయత్రాపి కష్ట మే వావశిష్టం న త్వన్య త్కించి దపీ త్యర్థః - ని. 'లాభనిష్పత్తియోగేషు బలేశత్యే ధనే ఫలమి' తి వైజయన్తీ, తథా మానవివర్జిత మభిమానశూన్యం యథా తథా - బహుమానవిహీన మితి వా, ఆశఙ్కయా ఆకాఙ్క్షయా - లోలుపత్వే నేతి యావత్, పరగృహేషు, కాకేన బలిభుజా-తుల్యం కాకవత్ * 'తేన తుల్యం క్రియా చే ద్వతిః' ఇతి వతిప్రత్యయః, భుక్తమ్ అభిమాన త్యాగే ఽపి న బహుమానపూర్వకం కిం తు సావమాన మేవ దత్తం పరాన్నపిణ్డ మభ్యవహృత మి త్యర్థః, తథా ఽపి, పాపకర్మణాం పాపాత్మనాం-పిశునే సూచికే-యేషాం తృష్ణా త ఏవ పాపిష్ఠా ఇతి భావః- యద్వా - పాపకర్మణాం దుష్కర్మణాం-పిశునే ప్రవర్తికే - ఇత్యర్థః-ఏత ద్వ్యతిరేకేణ దుష్కర్మప్రవర్తకాన్తరాభావా దితి భావః, హే తృష్ణే విషయస్పృహే, జృమ్భసి ప్రవృద్ధా భవసి, కిం త్వ ద్యాపి ఈదృక్కష్టకర్మప్రవర్తనదశాయా మ పీతి

భావః, న సంతుష్యసి సంతుష్టా న భవసి – విరతిం న ప్రాప్నోషీ త్యర్థః, ఇతః పర మ పి కించి ద్దుష్టకర్మ కారయితు మపేక్షాఽస్తీప ప్రతిభా తీతి భావః.

టీ. అనేకదుర్గవిషమం = అనేకములగు పోవుటకశక్యములైన ప్రదేశములచే సంచరించుటకు యోగ్యముగాని, దేశం = దేశమున, భ్రాన్తం = సంచరించితిని. కిఞ్చిత్ = అల్పమైనను, ఫలం = ప్రయోజనము-(ధనము), ప్రాప్తంన=లభ్యపడినది కాదు, ఉచితం=తగిన, జాతికుల అభిమానం=జాతియందును, సద్వంశమునందునుగల ప్రీతిని, త్యక్త్వా = వదలి, నిష్ఫలా=ప్రయోజనకారికాని, సేవా=కొలువు, కృతా= చేయఁబడినది, మానవివర్జితం=అభిమానమును వదలి, పరగృహేషు=ఇతరుల ఇండ్ల యందు, కాకవత్=కాకివలె, ఆశఙ్కయా=జంకుతో, భుక్తం=భుజించితిని, పాప కర్మనిరతే=పాపకార్యములయందు ప్రవర్తించేదానా! తృష్ణే=ఓ ఆశా! జృంభసి= విజృంభించుచున్నావు. అద్యాపి=ఇప్పుడును, నసంతుష్యసి=తనివిఁ జెందవు.

తా. అడవులతోఁ గొండలతో నదులతోఁ దిరుగరానిదేశ మెల్లఁ దిరిగి తిరిగి విసికితిని. లేశమైనను లాభము కలుగలేదు. ఉండవ లసిన జాత్యభిమానమును గులాభిమానమును విడిచి నిష్ఫలమైన సేవా వృత్తి నాచరించితిని. సిగ్గు వోనాడి కాకివలె నితరులకొంపల బెదరుచుఁ దిండితిననైతిని. పాపకర్మలకుఁ బాల్పఱుచునో యాశా! యింకను బెచ్చు పెరుఁగుచు నే యుంటివిగాని పరితృప్తి చెందవు గదా.

చ. విసికితి దుర్గదుర్విషయవిభ్రమయుక్తిఁ గులాభిమానముఁ
బసచెడ సేవ చేసితి విపన్నుఁడనై పరగేహసీమ వా
యసము వలెన్ భుజించితిఁ బ్రయత్నము నిష్ఫలమై నశించె సం
తసపడ వుగ్రకర్మపిశునత్వము చూపెద వాశ యేటికిన్.

శ్లో. ఉత్ఖాతం నిధిశఙ్కయా క్షితితలం ధ్మాతా గిరే ర్ధాతవో
నిస్తీర్ణ స్సరితాంపతి ర్నృపతయో యత్నేన సంతోషితాః,
మన్త్రారాధనతత్పరేణ మనసా నీతా శ్మశానే నిశాః
ప్రాప్తం కాణవరాటకోఽపి న మయా తృష్ణే! సకామా భవ. 3

వ్యా.—ఉత్ఖాత మితి.—నిధిశఙ్కయా నిక్షేపోఽత్ర తిష్ఠ తీతి భ్రాన్త్యా, క్షితి తలం కించి దిష్టకాదినిచితభూతల, ముత్ఖాత మవదారితం-తత్ర న కించి ల్లబ్ధ మి త్యర్థః, తథా గిరేః ధాతవః మనశ్శిలాద్యాః, ధ్మాతాః సువర్ణభావం ప్రాప్స్య న్తీతి ధియా అగ్నౌ మూషాయాం సమూలికావిశేషం నిక్షిప్య యావత్పాణం ఫూత్కారై స్సంతా

పితా ఇ త్యర్థః - తథాఽపిన కించి జ్జాత మితి భావః * 'ధ్మాశబ్దాగ్ని (వక్త్ర) సంయోగ యో రి' త్యస్మా ద్ధాతోః కర్మణి క్తః - ని. 'ధాతు ర్మనశ్శిలా ద్యద్రే ర' త్యమరః - అన్య త్రా ప్యుక్తం -

'సువర్ణ రూప్య తామ్రాశ్మ హరితాళ మనశ్శిలాః
గైరికాఞ్జన కాశ్మీర లోహ సీసా స్సహిఙ్గులాః
గన్ధ కాభ్ర క మి త్యాద్యా ధాతవో గిరిసంభవాః.' ఇతి -

అత్ర సువర్ణరూప్యవ్యతిరేకే నైవ యోజ్యం-మన్యథా ప్రకృతాసంగతే రితి, తథా, సరితాం పతి స్సముద్రో, నిస్తీర్ణః ద్వీపాన్తరేషు వాణిజ్యేన బహుధనం సంపాదయిష్యామీతి సాంయాత్రికభావేన విలఙ్ఘిత ఇ త్యర్థః, నృపతయో రాజాన శ్చ, యత్నేన ధనార్జనోపవర్తనరూపప్రయత్నేన, సంతోషితాః, తథా మన్త్రారాధనతత్పరేణ మన్త్రజపతాత్పర్యవతా మనసా హేతునా, శ్మశానే ప్రేతభూమౌ, నిశా రాత్రయో, నీతా యాపితాః భూతప్రేతపిశాచాదిభ్యో భయ మవిగణయ్య నిధ్యాదిప్రదర్శక దేవతాభిముఖీకరణసాధన మన్త్రజపతాత్పర్యేణ నిశాసు శ్మశానే స్థిత మిత్యర్థః, తథాఽపి మయా, కాణవరాటకః అన్ధకపర్దోఽపి, న ప్రాప్తః - ధనం తు దూరాపాస్త మితి భావః ని. 'కపర్ద శ్చ వరాటక' ఇతి హలాయుధః, అతః, తృష్ణే, సకామా సఫలమనోరథా, భవ త్వత్ప్రతిజ్ఞాతార్థనివృత్తేః సిద్ధసంకల్పా భ వే త్యర్థః; ఇత్థ మనర్థహేతు భూతయా తృష్ణయా వృథా వ్యాపారజనిత శ్రమ ఏ వావశిష్టో న వాఞ్ఛితలాభ ఇ త్యత స్తదున్మూలనే యత్నః క ర్తవ్య ఇతి భావః.

టీ. నిధిశఙ్కయా=నిక్షేప (మున్నదను) భ్రమచేత, క్షితితలం=భూప్రదేశము, ఉత్ఖాతం=త్రవ్వఁబడినది, గిరేః=కొండయొక్క, ధాతవః=(మనశ్శిలాది) ధాతువిశేషములు, ధ్మాతాః=(బంగారముగా మారునని మూలికలతోనింపిన మూసలను నిప్పునందుంచి గొట్టములతో) ఊఁదఁబడినవి, సరితాం పతిః=సముద్రము, నిస్తీర్ణః=దాఁటఁబడినది, నృపతయః=రాజులు, యత్నేన=ప్రయత్నముతో, సన్తోషితాః= సంతోషపెట్టఁబడిరి. మన్త్రా...పరేణ-మన్త్ర=మంత్రములతోడి, ఆరాధన=జపమునందు, తత్పరేణ=ఆసక్తమైన, మనసా=మనస్సుచే, శ్మశానే=ప్రేతభూమియందు, నిశాః=రాత్రులు, నీతాః= కడపఁబడినవి, కాణవరాటకః అపి=గుడ్డిగవ్వయైనను, మయా=నాచే, నప్రాప్తః= పొందఁబడలేదు, తృష్ణే=ఓీఆశా! సకామా భవ=సంకల్పసిద్ధవుగమ్ము.

తా. నిక్షేపము దొరకునను నాశతో నేలఁద్రవ్వితిని. బంగరు కొఱకై కొండల మీఁది మణిశిల మొదలగు ధాతువులఁ గరఁగించితిని.

సముద్రప్రయాణములఁ గావించితిని. కష్టపడి వారి మనసువచ్చునట్లు నడచుకొని రాజుల సంతసపెట్టితిని. మంత్రారాధనముల నొనర్చుచు శ్మశానములందుఁ బెక్కురాత్రులు గడపితిని. ఇంత చేసియు నేనొక గ్రుడ్డిగవ్వనైనఁ గాంచనైతిని. ఆశా! యింక సంతోషపడి యూరకుండుము.

చ. నిధి యనుశంక భూతలము • నిచ్చలుఁ ద్రవ్వితి నావచే మహో
దధిఁ దరియించితిన్ శిఖరి•ధాతువు లూఁదితి రాజుఁ గొల్చితిన్
వ్యథ గొని ఘోరమంత్రజప • మర్థి నొనర్చితి గవ్వయైన నే
విధమునఁ బొందనైతిఁ గద•వే ముక మందఁగదే దురాశరో.

శ్లో. ఖలోల్లాపా స్సోఢాః కథ మపి తదా రాధనపరై
ర్ని గృహ్యాన్తర్బాష్పం హసిత మపి శూన్యేన మనసా,
కృతో విత్తస్తమ్భప్రతిహతధియా మఞ్జలి రపి
త్వ మాశే! మోఘాశే! కి మపర మతో నర్తయసి మామ్. 4

వ్యా.—ఖలాలాపా ఇతి.—ఖలానాం దుర్జనానా, మాలాపాః దుర్భాషితాని• తదారాధనపరై స్తత్సేవాతత్పరై - రస్మాభి రితి శేషః, కథ మ ప్యతికృచ్ఛ్రేణ, సోఢాః క్షాన్తాః - అన్యథాభావే కార్యభఙ్గో భవే దితి భయా దితి భావః, తథా, అన్తరభ్యన్తర ఏవ-బాష్పం తదాలాపశ్రవణజనితాశ్రు, నిగృహ్య నియమ్య,శూన్యేన నిరుత్సుకేన, మనసా ఉపలక్షితై ర్నిర్భిన్నాన్తఃకరణై రి త్యర్థః, హసితం హాసోఽపి కృత ఇతిశేషః * కర్తరి క్తః - దురాలాపైరాక్షిప్తా అపి తే సంతోషవన్త ఏవ నతు నిర్విణ్ణా - అతో విశ్వసనీయా ఇతి బుద్ధ్యుత్పాదనార్థం నిర్విషయమిథ్యాహాసోఽపి విరచిత ఇ త్యర్థః, తథా, విత్తేన ధనేన - యః స్తమ్భో జడీభావ-స్తేన ప్రతిహతా మూఢా వివేకశూన్యేతి యావత్ - ధీ ర్యేషా న్తేషాం ధనదుర్మదాన్ధానా మి త్యర్థః - ని. 'స్తమ్భౌ స్థూణాజడీభావా వి' త్యమరః, అఞ్జలి రపి కృతః ప్రహ్వీభావోఽపి విహితః - తథాఽపి న కించి ల్లబ్ధ మితి భావః, అతః మోఘాశే వ్యర్థమనోరథే, ఆశే తృష్ణే - ని. 'ఆశాతృష్ణాదిశోః ప్రోక్తే' తి విశ్వః, త్వం, మా, మతోఽస్మాత్ఖలాలాపాదిసహనాదికృత్యాత్, అపర మితరత్, కిం కార్యం, నర్తయసి నాటయసి-మయా కిం కార్యం కారయసీతి యావత్ - న కిమ పీ త్యర్థః - నాటయితవ్యార్థస్య వైయర్థ్యా దితి భావః ; నను పూర్వశ్లోకే మ యే త్యేకవచనం ప్రయుక్తం - అత్ర తు తదారాధనపరై రితి బహుత్వం -కథమేత త్సమఞ్జస మితి చే త్సత్యం - తృష్ణోపహతానాం బహుత్వా త్తత్ప్రయుక్తతత్కర్తృ కర్తృభేదేవ క్వచి దేకవచనం క్వచి ద్బహువచనం చ వివక్షిత మి త్యవధేయమ్ః

ఏవ ముత్తరత్రాపి యోజ్యమ్. శిఖరిణీవృత్తమ్:- 'రసై రుద్రై శ్ఛిన్నా యమనసభలా గశ్శిఖరిణీ' తి లక్షణాత్.

టీ. ఖలఉల్లాపాః=దుర్జనులయొక్క దుర్భాషితములు, తదారాధనపరైః-తత్=వారిని, ఆరాధన=కొలుచుటయందు, పరైః=ఆసక్తులగుమాచేత, కథమపి=ఏవిధముననో, సోఢాః=సహింపఁబడినవి; అన్తః=లోలోపుఁగనే, బాష్పం=కన్నీటిని, నిగృహ్య=అడంచుకొని, శూన్యేన=నిరుత్సుకమగు, మనసా=అంతఃకరణముతో, హసితమపి=నవ్వనుకూడ నవ్వితిమి, విత్త...ధియాం, విత్త=ధనముచేనైన, స్తంభ=జడత్వముచే, ప్రతిహత=కొట్టఁబడిన (వివేకశూన్యమైన), ధియాం = బుద్ధిఁగలవారికి, అఞ్జలిరపి=చేతులనుజోడించుట సైతము, కృతం = చేయఁబడినది, మోఘ = వ్యర్థమగుమనోరథముగల, ఆశే=ఓ ఆశా, త్వం=నీవు, మాం=నన్ను, ఇతఃపరం=ఇంతకంటెను, కిం నర్తయసి=ఇంక ఏయాట ఆడించెదవు?

తా. నీచులఁ గొలుచుచు వారిదుర్భాషలెల్ల సైఁచితిని. పొరలివచ్చుకన్నీటిని లోలోనమ్రింగి మనసునలేని వెడనవ్వుసయితము నవ్వితిని. ధనగర్వముచే మతిమాలినవారికి దోసిలి యొగ్గితిని. ఆశా! నీకోరిక యీడేఱలేదు. ఇంక నన్నేమి యాడించెదవు.

చ. పలువలు పల్కుమాట లొకభంగి సహించితి బాష్పవారి లో
పలనె హరించి శూన్య మగుభావమునన్ వెడనవ్వు నవ్వితిన్
బొలుపఱి విత్తజాడ్యహతబుద్ధుల కంజలి చేసితిం గటా
తలఁకక యింక నేపనికిఁ దార్చెదు నన్ను దురాశ నీ విటన్.

శ్లో. అమీషాం ప్రాణానాం తులితబిసినీపత్రపయసాం
కృతే కిం నాస్మాభి ర్విగళితవివేకై ర్వ్యవసితమ్,
య దాఢ్యానా మగ్రే ద్రవిణమదనిస్సంజ్ఞమనసాం
కృతం వీతవ్రీడై ర్నిజగుణకథాపాతక మపి. 5

వ్యా—అథ తృష్ణాదుర్విలసితే నైవ మహా దనుచిత మప్యాచరిత మిత్యాహ-అమీషామితి.—కించ తులితాని సమీకృతాని-బిసినీపత్రపయాంసి - యేషాం తేషాం-నలినీదళగతజలతరళానాం - క్షణభఙ్గురాణా మిత్యర్థః, అమీషా మవిశ్వసనీయానాం ప్రాణానాం కృతే - ఏతత్ప్రాణత్రాణార్థ మిత్యర్థః - ని. "అర్థే కృతే శబ్దా ద్వౌ తాదర్థ్యేఽవ్యయసఞ్జ్ఞితా వి' తి వచనాత్, విగళితః భ్రష్టః - వివేకః కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారో - యేషాం తైరస్మాభిః, కిం దుష్కర్మ, న వ్యవసితం నోద్యుక్తం - సర్వ మపి

వ్యవసిత మే వే త్యర్థః, కుతః - య ద్యస్మాత్కారణాత్, ద్రవిణమదేన ధనమదేన, నిస్సంజ్ఞాని స్తమ్భితాని - మనాంసి యేషాం తేషాం - విమర్శశూన్యాన్తఃకరణానా, మాఢ్యానాం - ని. 'ఇభ్య ఆఢ్యో ధనీ స్వా మీ' త్యమరః, అగ్రే పురస్తాత్, * వ్రీడై ర్నిర్లజ్జై, రస్మాభి, ర్నిజగుణకథాపాతకం స్వకీయవిద్యావినయాదిగుణప్రశంసారూపపాప మపి, కృతం; త చ్చ నిషిద్ధమ్-'ఆత్మప్రశంసా మరణం పరనిన్దా తథైవ చే'తి వచనా దాత్మగుణప్రశంసై వాత్మోపఘాతః - తస్య చ నిరయ ప్రాపకత్వే నిపాతకత్వం చ; నిజగుణప్రఖ్యాపనేన ధనం సంపాద్య తేన ప్రాణాన్ సంతర్పయిష్యామ ఇత్యాశయే నేదృశానుచిత మాచరితం - తథాఽపి న తల్లబ్ధ మి త్యపి శబ్దార్థః.

టీ. తులిత ,..పయసాం-తులిత=సామ్యముచేయఁబడిన, బిసినీపత్ర=తామరాకులోని, పయసాం=నీరుగల, అమీషాం=ఈ, ప్రాణానాం కృతే=ప్రాణములకొఱకు, విగళితవివేకైః=మతిమాలిన, అస్మాభిః=మాచేత, కిం=ఏది, నవ్యవసితం=యత్నింపఁబడలేదు. యత్=దేనిచే (ఏకారణముచేనన), ద్రవి...నసాం-ద్రవిణమద=ధనమదముచే, నిస్సంజ్ఞ=స్తంభీభూతమైన, లేకమైమఱచిన, మనసా=మనస్సుగల, ఆఢ్యానాం=ద్రవ్యవంతులయొక్క, అగ్రే=ఎదుట, వీతవ్రీడైః=పోయినసిగ్గుఁగల (సిగ్గులేక), నిజ... పాతకమపి-నిజగుణకథా=స్వగుణకీర్తనము (అను), పాతకమపి=పాపముకూడ, కృతం=చేయఁబడినది.

తా. తామరాకులోని జలబిందువులవలెఁ జంచలములైన యీ ప్రాణములకొఱకై మతిమాలిన మన మెట్టిదుష్కార్యము చేయఁబూనము? ధనమదముచే మది మఱచియున్న ధనికులచెంత సిగ్గువదలి స్వగుణసంకీర్తన మనుపాతకమునుసయిత మార్జించుకొంటిమి.

మ. నళినీపత్రగతాంబుచంచలము లెన్నం బ్రాణముల్ వీనికై
గళితప్రజ్ఞత మేము చేయనియనత్కార్యంబు లే దేమియున్
బలవద్విత్తమదాతిరేకజనితాపస్మారులై నట్టి లు
బ్ధులమ్రోలన్ నిజసద్గుణస్తుతి మహాదోషంబు గావించుటన్.

శ్లో. క్షాంతం న క్షమయా గృహోచితసుఖం త్యక్తం న సంతోషత
స్సోఢో దుస్సహశీతవాతపవనక్లేశో న తప్తం తపః,
ధ్యాతం విత్త మహర్నిశం నియమితప్రాణై ర్న శమ్భోః పదం
త త్తత్కర్మ కృతం యదేవ మునిభి స్తైస్తైః ఫలై ర్వంచితాః. 6

వ్యా.—అథ య ద్యప్యుచిత తమే వాచరితం తథాఽపి తస్యాయాథాత్థ్యాన్న ఫలోపధాయక మభూ ది త్యాహత్షా న్తమితి.—సత్యేవాఽపిపరిభవహేతౌ మనసోఽనుద్వేగః క్షమా - తయా, న క్షాన్తం న సోఢమ్-అవమానాదిక మితి శేషః-కిం త్వ శక్తత యైవేతి భావః, తథా, గృహే-ఉచితం యుక్తం, యత్ సుఖం మృష్టాన్నభోజనకళత్ర సంభోగాదిజనితానన్దాది, త చ్చ, సంతోషతః కి మ నేన తుచ్ఛే నేతి పరితోషా, న్న త్యక్తం-కిం త్వసంభావితబ్రహ్మచర్యైరేవేతి భావః, తథా, దుస్సహాః సోఢు మ శక్యాః-యే శీతవాతతపనైః - క్లేశా దుఃఖాని - తే, సోఢాః క్షాన్తాః - దేహయాత్రార్థం దేశాన్తరసంచారే తేషా మనుభూతత్వా దితి భావః, తప శ్చాన్ద్రాయణాదికం తు, న త ప్తం న చరితం, తథా, నియమిత ప్రాణై ర న్తఃప్రత్యాహృత ప్రాణైః, రస్మాభిః, అహ శ్చ నిశా చాహర్నిశమ్ - అహోరాత్రం * 'అచతురే' త్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః, విత్తం, ధ్యానం చిన్తితం, శంభోః పదం, న ధ్యాతం, అతో మునిభి, ర్య ద్య త్కర్మ కృతమ్, అవమానసహనాదిక మాచరితం, తత్తదేవ కర్మ, అస్మాభి శ్చ కృతం, కింతు తైస్తై స్తత్తత్కర్మనియతైః, ఫలై ర్వఞ్చితా వర్జితాః, తేషామయథాచరణేన వైగుణ్యా త్ఫలభాజో న జాతా ఇ త్యర్థః; క్షాన్త్యాది నైవ యద్యవమానాదికం క్షాన్తం స్యా త్తర్హి ఫలలాభో భవే దేవ-న తు తదాచరితమ్; అయం చానర్థ స్తృష్ణా దుర్విలసితమూల ఏ వేతి ఫలితార్థః. శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం-లక్షణం తూ క్తమ్.

టీ. క్షాన్తం=ఓర్చితిమి, నక్షమయా=సైరణచేతకాదు సుమా, గృహోచిత సుఖం=సంసారసౌఖ్యము, త్యక్తం=విడనాడఁబడినది. సంతోషతః న=ఆనందముచేత కాదు సుమా, దుస్సహ, శీత, వాతతపనక్లేశః=సహింపరాని, చలి, గాలి,ఎండల శ్రమ, సోఢః=ఓర్వఁబడినది, తపః న త ప్తం=తపస్సు చేయఁబడలేదుసుమా, విత్తం=ధనము, అహర్నిశం=రేయుంబవల్లు, ధ్యాతం=ధ్యానింపఁబడినది, నియమితప్రాణైః=నిగ్రహింపఁబడిన మనోవృత్తులుగల (మాచే), శమ్భోః పదం న (ధ్యాతం)=శివునిచరణము ధ్యానింపఁబడలేదు సుమా, మునిభిః=మునులచే, యత్కర్మం=ఏ (పైచెప్పిన అవమానసహనాదులైన) కర్మము, కృతం=చేయఁబడినది (మాచేత), తైః తైః ఫలైః=ఆయాఫలములచేత, వఞ్చితాః=మోసగింపఁబడితిమి సుమా.

తా. నిందావమానాదులను సహించియుంటిమి, కాని యది క్షమవలనఁగాదు. సంసారసౌఖ్యమును విడనాడితిమి, కాని యది పరమానందముతోఁగాదు. ఎండవానలకోర్చియుంటిమి గాని యది తప మొనరించుటకై కాదు. రే యనక పవ లనక ధనమును ధ్యానించితిమి కాని

మనోవృత్తులనాపిశివచరణముల ధ్యానింపలేదు మునులుచేయు నాయా కర్మలఁ జేయనేచేసితిమి కాని వాని ఫలములు మమ్ము మోసపుచ్చెను.

మ. క్షమచేఁ గా దవమాన మోర్చుట మహా♦సంతుష్టిచేఁ గాదు గే
హముసం దైనసుఖంబు మానుట తపో♦వ్యాసక్తిచేఁ గాదు దు
ర్దమశీతోష్ణజయంబు కాదు హరుపై ♦ధ్యానంబు విత్తంబుపై
నమరెన్ మాకు మునీంద్రకృత్యములు లే♦వాసత్ఫలాభ్యున్నతుల్.

శ్లో. భోగా న భుక్తా వయమేవ భుక్తా స్తపో న తప్తం వయమేవ తప్తాః
కాలో న యాతో వయమేవయాతా స్తృష్ణా న జీర్ణా వయమేవజీర్ణాః.

వ్యా.—అథ త్రిభి ర్జరాదూషణద్వారా తృష్ణాం నిన్దతి - భోగా ఇతి.—భుజ్యన్త ఇతి భోగాః స్రక్చన్దనాదివిషయాః, న భుక్తా నానుభూతాః, కిం తు వయమేవ భుక్తాః తత్ప్రాప్త్యర్థం దురన్తచిన్తయా గ్రస్తాః, తథా, తపః వ్రతోపవాసాదిపుణ్యం, న తప్తం నాచరితం, కింతు వయ మేవ తప్తాః ఆధ్యాత్మికాదితాపత్రయేణ సంతాపితాః, తథా, కాలో న యాతః న గతః-తస్యాఖణ్డదణ్డాయమానత్వేన యానాసంభవా దితి భావః, కిం తు వయ మేవ యాతాః జీవితావధికాల ముల్లఙ్ఘ్యావసానం ప్రాప్తా ఇత్యర్థః, అథవా కాలో న యాతః సదాచారసజ్జనసహవాసాదినా న గతః-తథా చేచ్ఛ్రేయో భవే దేవేతి భావః - కిం తు వయ మేవ యాతాః దేహగేహాదియోగక్షేమానుసంధానలమ్పటత్వేన కాల మతిక్రమ్య గతా ఇత్యర్థః, తథా, తృష్ణా, న జీర్ణా న శిథిలా-తచ్ఛైథిల్యహేతో రనుపస్థితత్వా దితి భావః, కింతు వయ మేవ జీర్ణాః తృష్ణాసహకృతజరయా శిథిలాఙ్గా జాతా ఇత్యర్థః, అతః ఇతః పరం వా, క్షిప్రం ఖట్వాఙ్గధారి చిన్తనేనైవ తృష్ణోన్మూలనహేతు స్సంపాదనీయ ఇతి భావః.

ఇన్ద్రోపేన్ద్రవజ్రాలక్షణశ్రవణా దుపజాతివృత్తమ్-'అనన్తరోదీరిత లక్ష్మభాజౌ పాదౌ యదీయా వుపజాతయ స్తాః' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. భోగాః=(స్రక్చందనవిషయములు మొదలగు) భోగములు, నభుక్తాః= అనుభవింపఁబడలేదు. వయమేవ = మేమే, భుక్తాః=(కాలముచే) భుజింపఁబడితిమి, తపః=(వ్రతములు, ఉపవాసములు మొదలగు) తపస్సు, నతప్తాః=ఆచరింపఁబడలేదు. వయమేవ=మేమే, తప్తాః=(ఆధ్యాత్మిక, ఆధిభౌతిక, ఆధిదైవికములను తాపత్రయములచే) తపింపఁబడితిమి, కాలః=కాలము, న యాతః=గడవలేదు, వయమేవ=మేమే, యాతాః=పోయితిమి, (అనఁగా జీవింపవలసిన కాలము గతింపఁగా అవసానకాలము

ప్రాపించినది యనుట, తృష్ణా=ఆశ, నజీర్ణా=శిథిలత నొందలేదు, వయమేవ=మేమే, జీర్ణాః=శైథిల్యత నొందితిమి.

తా. భోగములు మాచే ననుభవింపఁబడలేదు. మేమే యనుభవింపఁబడితిమి. తపస్సుమాచేఁ దపింపఁబడలేదు. మేమే తద్దయు సంతప్తులమైతిమి. కాలము పోవుటలేదు. మేమే పోవువారము. ఆశ బిగిదప్పలేదు. మేమే బిగి దప్పినవార మైతిమి.

క. భోగానుభవంబు తపో
యోగము కాలంబు చనుటయును ఘనతృష్ణో
ద్యోగవిరామము లే దహ
హా గురుత వహించి తృష్ణ యలజడి తెచ్చెన్.

శ్లో. వలిభిర్ముఖ మాక్రాన్తం పలితై రంకితం శిరః,
గాత్రాణి శిథిలాయన్తే తృష్ణైకా తరుణాయతే. 8

వ్యా.—వలిభిరితి.—వలిభిర్జరావిశ్లథచర్మరేఖాభి, ర్ముఖంవక్త్ర, మాక్రాన్తం-వైరూప్యం ప్రాపిత మి త్యర్థః, పలితేన జరసా శౌక్ల్యేన, శిరః మస్తకమ్, అఙ్కితం చిహ్నితం - శిరః కేశాదయో ధవళా జాతాః ఇ త్యర్థః, తథా, గాత్రాణి కరచరణాద్యవయవాః-అవయవివాచినో గాత్రశబ్ద స్యావయవార్థత్వం లక్షణయా వేదితవ్యమ్-అవయవావయవినో రభేద వివక్షయా వా-న చ వక్త్రబాహుళ్యవివక్షాయాం యథాశ్రుత మేవ సమఞ్జస మితి వాచ్యం-ముఖం శిర ఇ త్యేకవచనప్రయోగవిరోధాత్-నను త త్రాపి జాత్యేకవచనగ్రహణే న కోఽపి విరోధ ఇతి చేన్-క్లిష్ట మనేనబకబన్ధప్రయాసే నే త్యల మతిప్రసక్తేన, శిథిలాయన్తే శిథిలా నీ వాచరన్తి జరాజర్జరభావశ్లిష్టసంధిబన్ధతయా కార్యకరణాసమర్థాని జాయన్త ఇ త్యర్థః, కింతు, ఏకా తృష్ణా, తరుణాయతే తరు ణీవాచరతి-బలిష్ఠా జా తే త్యర్థః, జరయా సర్వ మ ప్యేవం విశకలితం న తృ ష్ణేతి మహ దేత దాశ్చర్య మితి భావః-ఉభయ త్రాపి * 'కర్తుః క్య జ్సలోప శ్చే' తి క్యజ్ * 'అకృత్సార్వధాతుకయో ర్దీర్ఘ' ఇతి దీర్ఘః.

శ్లోకాఖ్య మేత దానుష్టుభం వృత్తం - లక్షణం తు నీతిశతకాద్యపద్యే ఉక్తమ్.

వలభిః=ముడుతలచే, ముఖం=మొగము, ఆక్రాన్తం=ఆవరింపఁబడినది. (విరూపముఁ జెందినది అనిభావము.) పలితైః=నరసిన వెండ్రుకలచే, శిరః=తల, అఙ్కితం=చిహ్నముగలది, గాత్రాణి=అవయవములు, శిథిలాయన్తే=పట్టువదలుచున్నవి, కాని,

తృష్ణా ఏకా=ఆశమాత్రము, తరుణాయతే=జవ్వనివలె రమాచరించుచున్నది. (విజృంభించుచున్నది.)

తా. మొగమెల్ల ముడుత లావహిల్లినవి. తలయెల్ల నరసినది. అంగములు పట్టువదలుచున్నవి. ఒక్కయాశమాత్రము విజృంభించుచున్నది.

క. కరచరణాద్యవయవముల
భర ముడిగెఁ వళులు మొగముపైఁ నిండారెఁ
శిరసెల్లఁ దెల్లవాఱెను
పరిమాలినతృష్ణ యొకఁడె తరుణతఁ బూనెఁ.

శ్లో॥ నివృత్తా భోగేచ్ఛా పురుషబహుమానో విగలిత
స్సమానా స్స్వ ర్యాతా స్సపది సుహృదో జీవితసమాః,
శనై ర్యష్ట్యుత్థానం ఘనతిమిరరుద్ధే చ నయనే
అహో దృష్టః కాయ స్తదపి మరణాపాయచకితః. 9

వ్యా—నివృత్తేతి.—భోగేచ్ఛా విషయానుభవస్పృహా, నివృత్తా, అత్ర జరాదూషణాభినివేశపారవశ్యే నేత్థ ముక్తం-తేన 'తృష్ణైకా తరుణాయత' ఇత్యవిరోధః, పురుష ఇతిరో, బహుమానస్సమ్మాన, సోఽస్యాఽపి గళితః అపగత-స్తత్ప్రయోజకపౌరుషాద్యపాయా దితి భావః-య ద్వా-పురుషాణాం బహుమాన స్తత్కర్తృకసమ్మాన-స్సోఽపిగళితః-పూర్వవ త్పురుషాదినా న బహుమన్యత ఇ త్యర్థః-ఇదానీం తాదృశగౌరవలాభా దితి భావః, అథ పరేతబాన్ధవశోచనాపదేశేన స్వ స్యాపశదతాం సూచయ న్నాహ - జీవితసమాః ప్రాణతుల్యాః - అత్యన్తప్రాణతుల్యా ఇ త్యర్థః, సుహృదో బన్ధవశ్చ, సమానా స్సబహుమానా స్సన్త, స్సపది సద్యఏవ జరావస్థాయాః ప్రాగే వే త్యర్థః, స్వ ర్యాతాః స్వర్గం గతాః - నిజసుకృతపాకేన పుణ్యలోకం గతా ఇ త్యర్థః - జరాదుర్దశాపత్త్యై బహుమానరహితోఽహం న యాతో హీనజీవన ఇతి భావః-య ద్వా - సమానా స్సవయసః - జీవితసమా బన్ధవ శ్చ-సపది సద్యఏవ దురవస్థాపత్తేః పూర్వ మే వేతి భావః-స్వ ర్యాతా లోకా న్తరం గతాః-న త్వహ మి త్యర్థః-ని. 'స్వ రవ్యయం స్వర్గనాకత్రిదివత్రిదశాలయా' ఇ త్యమరః, నను కంచిత్కాలం స్థీయతాం కి మనేన అమఙ్గళాశంసనే నే త్యత ఆహ-శనైర్మన్దం, యష్ట్యుత్థానం యష్ట్యవష్టమ్భానోత్థానం-ప్రాప్త మితి శేషః - పాదపాటవవిఘట్టనా త్స్వ

య ముత్థానే సంచారే వా శ క్తి ర్నాస్తీ త్యర్థః, న త్వేతావన్మాత్ర మేవ-కింతు నయనే చక్షుషీ చ * ప్రగృహ్యాత్వా దస్య అహో ఇ త్యనేన సంధ్యభావః, ఘనం నిబిడం - య త్తిమిరం పటలాఖ్యో నేత్రరోగవిశేష వైద్యశాస్త్ర ప్రసిద్ధః-ని. 'తిమిరం ధ్వాన్తే నేత్రామయేఽపి చే' తి విశ్వప్రకాశ శ్చ-తేన రుద్ధే నిరుద్ధశద్ధప్రసారే అర్థగ్రహణాసమర్థే జాతే ఇ త్యర్థః - అన్ధకపఙ్గుజీవనా ద్వరం మరణ మే వేతి భావః, ఏత త్సర్వ మనర్థజాతం జరాకృత మే వేతి హృదయం, త దపి తథాఽపి, మూఢః జ్ఞానహీనః, కాయో దేహః, మరణేన యోఽపాయో విశ్లేషః-నాశ ఇతి యావత్-త స్మా చ్చకితో భీతః భవ తీతి శేషః; అత్ర దేహిధర్మః తదుపాధౌ దేహే ఉపచర్య తే, అహో ఈదృక్కష్టదశాయా మపి జీవితా శైవ బలీయసీ న విజ్ఞానోదయ ఇత్యా శ్చర్య మి త్యర్థః, ఏత దపి తృష్ణావిలసిత మే వేతి భావః. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. భోగఇచ్ఛా=భోగమునందలి కోరిక, నివృత్తా=అడుగంటినది. పురుషబహుమానః=పురుషుఁడనను సమ్మానము, విగళితః=జాఱిపోయినది, జీవితసమాః=ప్రాణసమానులు, సమానాః=వయస్సు మొదలగువానిచే సమానులు, సుహృదః=చెలికాండ్రు, సపది=త్వరఁగా, స్వః=స్వర్గమునకు, యాతాః=గతించిరి. శనైః=మెల్లఁగ, యష్టి=కఱ్ఱచే, ఉత్థానం=లేఁచుట, (కలిగినది), నయనేచ=కన్నులును, ఘనతిమిరరుద్ధే=దట్టమైన పొరలచేఁ గ్రమ్మఁబడినది. తదపి=అయినను, అహో=అయ్యో! ధృష్టః=దిట్టయైన, కాయః=దేహము, మరణఅపాయచకితః = చావుచేతనైన అపాయమునకు భయపడినది(గానున్నది.)

తా. అనుభవింపవలయు ననెడుకోరిక యడుగంటినది. పురుషుఁడ ననుకొనుబింకము చల్లనారినది. ప్రాణసమానులైన తోడిచెలికాండ్రు స్వర్గస్థులైరి. నేనా మూఁడుకాళ్లముదుసలినైతిని. కఱ్ఱలేనిది నిలువఁజాలను. కనులు పొరలుగ్రమ్మి యగపడుటలేదు. అయ్యో! ఈ సిగ్గుమాలినకాయ మిట్టియవస్థనున్నను, బ్రాణములు వదలవలయునే యని భయపడుచునే యున్నదిగదా!

శా. భోగాపేక్ష తొలంగెఁ బూజ్యత చెడెన్ ♦ బోరానిమిత్రుల్ మహా
భాగుల్ సెల్లిరి దండ మూఁతగొనుటల్ ♦ ప్రాప్తించెఁ గన్నుల్ తమో
రోగచ్ఛన్నము లయ్యె దేహము జరా ♦ రూఢంబు ప్రాణానిల
త్యాగాపాయభయంబునన్ వడఁకెడున్ ♦ దా నెంత సమ్మూఢమో,

శ్లో. ఆశా నామ నదీ మనోరథజలా తృష్ణాతరంగాకులా
రాగగ్రాహవతీ వితర్కవిహగా ధైర్యద్రుమధ్వంసినీ,
మోహావర్తసుదుస్తరాతిగహనా ప్రోత్తుఙ్గచిన్తాతటీ
తస్యాః పారగతా విశుద్ధమనసో నన్దన్తి యోగీశ్వరాః. 10

వ్యా.—న స్వేతాదృశతృష్ణాముల్లఙ్ఘ్య స్వాత్మసుఖానుభవతత్పరా యే కేచన మహాన్తస్సన్తి కి మిత్యాశఙ్క్య సన్త్యే వేతి నిగమయన్ తస్యాః పృథగ్జనదుస్తరతరత్వద్యోతనార్థం మహానదీత్వం రూపయతి-ఆశేతి.—మృష్టాన్నపానభోజన విచిత్రామ్బర భూషణ షోడశవార్షికకామినీసంభోగాది గోచర మానసవ్యాపారా మనోరథా స్త ఏవ జలాని యస్యా స్సా తథోక్తా, అప్రాప్యే ష్వ ప్యర్థేషు ప్రాప్త్యభిలాషవిశేషాః తృష్ణా-స్తాభి రేవ తరఙ్గైః కల్లోలై-రాకులాసఙ్కులా, అభిమతవస్తుషు స్నేహో రాగః-ఉపలక్షణ మేత ద్ద్వేషాదీనాం-తథా చ రాగద్వేషాదయ ఏవ - గ్రాహా నక్రాదయ - స్త్వస్యాం స న్తీతి త థోక్తా, త త్తత్పదార్థలాభాలాభగోచరాః వితర్కాః - త ఏవ విహగాః కారణ్డవాదిపక్షిణో-యస్యాం సా త థోక్తా, 'మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం స త్స్వపి హేతు ష్వి' త్యుక్తలక్షణం ధైర్యం-త దేవ ద్రుమః. తం ధ్వంసయతి ఉన్మూలయ తీతి తథోక్తా, అజ్ఞానం మోహ ఏవ - తద్వృత్తయో దమ్భదర్పాదయో లక్ష్యన్తే - తథా చ - మోహాః అజ్ఞానవృత్తయ - ఏ వావర్తా జలభ్రమా-స్తై స్సుదుస్తరా సుష్ఠు తరితు మశక్యా, అతిగహనా-ఏకత్ర దుర్విభావ్య స్వాభావ్యా దన్యత్ర దురవగాహత్వా చ్చేత్త మితి నిర్ణేతు మశ క్యే త్యర్థః, ఇష్టాధిగమ జనితధ్యానం చిన్తా-చిన్తా బహువిధత్వేఽపి చిన్తానాం తటద్వయరూపణోపయోగార్థం ద్విత్వం వక్ష్యతే-తథా ప్రోత్తుఙ్గే అత్యున్నతే-చిన్తే ఏవ తటే-యస్యా స్సా తథోక్తా, ఆశా నామ నైకవిధాత్యాయతతృష్ణా-ని. 'దశాఽవస్థానైకవిధాఽత్యాశా తృష్ణాఽపి చాయ తే' త్యమరః, నా మేతి ప్రసిద్ధౌ-ఆ శేతి ప్రసిద్ధే త్యర్థః, యా నదీ వర్తత ఇతి శేషః-య త్తదో ర్నిత్యసంబన్ధాత్, తస్యా ఆశానద్యాః, పారం గతాః జ్ఞానప్లవే నేతి భావః, అత ఏవ విశుద్ధమనసో నిర్మలా న్తఃకరణా, యోగీశ్వరా మహాయోగినః,నన్దన్తి బ్రహ్మానన్ద మనుభవ న్తీత్యర్థః, అత స్సర్వథా తృష్ణాతరణోపాయోఽన్వేషణీయః శ్రేయస్కామే నేతి భావః.

టీ. ఆశానామ=ఆశయనునది, నదీ=ఏఱు, మనోరథజలా=(మృష్టాన్నపానభోజనము, విచిత్రాంబరభూషణధారణము, షోడశవార్షికకామినీసంభోగము మొదలగు) కోరికలను నీళ్లుగలది, తృష్ణా...కులా-తృష్ణా=(పొందరానివస్తువును పొందవలయునను)

ఆశలనెడు, తరఙ్గ=అలలచే, ఆకుల=అల్లకల్లోలమగుచున్నది. రాగ...వతీ-రాగ=అను రాగములను, గ్రాహవతీ = మొసళ్లుగలది, వితర్క-విహగా-వితర్క = సందేహములను, విహగా=పక్షులుగలది, ధైర్య...సినీ-ధైర్య=ధైర్యమను, ద్రుమ=చెట్టును, ధ్వంసినీ= పెల్లగించివేయునది. మోహా... స్తరా-మోహ=అజ్ఞానముచేఁ జేయఁబడువ్యాపారము లను, ఆవర్త=సుడులచే,సుదుస్తరా=బొత్తిగా దాఁటనలవిగానిది. అతిగహనా=మిక్కిలి లోఁతైనది, ప్రోత్తుఙ్గ...తటీ-ప్రోత్తుఙ్గ=మిక్కిలి ఎత్తైన, చిన్తా=చింతలను, తటీ=తీర ములుగలది. తస్యాః=దానియొక్క, పారగతాః=అవలియొడ్డును జేరిన, విశుద్ధమనసః= పరిశుద్ధహృదయులగు, యోగీశ్వరాః = యోగీశ్వరులు, నన్దంతి = ఆనందమునఁ జెలం గుదురు.

తా. కోరిక లనుజలము, అభిలాష లనుతరంగములు, అనురాగ వృత్తు లనుమొసళ్లు,సందేహము లనుపక్షులు, అజ్ఞానమనెడిసుడులు, ఎడతెగనిచింతయనెడియొడ్లును గల్గి ధైర్యమనువృక్షమును బెల్లగించి వేయునట్టియాశయనుదాఁటరానినదిని, పరిశుద్ధహృదయులైనయోగీశ్వ రులు తరించి యావల నానందమునఁ జెలఁగుచుందురు.

చ. వనితమనోరథంబు లుదకంబులు తృష్ణలు భూరివీచికా
 వళు లనురాగముల్ మకరవర్గము మోహవితర్కముల్ సుపుల్
 పులుఁగులు గాఁగ ధైర్యఫలభూజము. గూల్చుదురాశ పేరిపు
 ష్కలనది దాఁటి నిత్యసుఖసంపదఁ గాంతురు యోగిపుంగవుల్.

విషయపరిత్యాగవిడంబనము.

అవ. ఆశనుదూషించినపిదప విషయపరిత్యాగాను కరణమును జెప్పుచున్నాఁడు:-

శ్లో. న సంసారోత్పన్నం చరిత మనుపశ్యామి కుశలం
 విపాకః పుణ్యానాం జనయతి భయం మే విమృశతః,
 మహద్భిః పుణ్యౌఘై శ్చిరపరిగృహీతా హి విషయాః
 మహాన్తో జాయంతే వ్యసన మివ దాతుం విషయిణామ్. 11

వ్యా.—యదుక్తం యోగిన స్తృష్ణానదీం తీర్త్వా నన్దన్తీతి-తత్ర విషయపరిత్యాగ మన్తరా తదసంభవా దథవిషయపరిత్యాగవిడమ్బ నోచ్యతే - అథేతి.—అథతృష్ణా దూషణానన్తరం, విషయాణాం రూపాదీనాం - ని. 'రూపం శబ్దోగన్ధరస స్పర్శాశ్చ

విషేయో అ మీ' త్యమరః - య ద్వా - స్రక్చన్దనవనితాదిభోగ్యవస్తూనాం-పరిత్యాగ సన్న్యాస-స్తస్యవిడమ్బనాఽనుకరణమభినయ ఇతి యావత్_ఉచ్యత ఇతి శేషః- తత్ప్రకార మే వాహ దశభిః - న సంసారోత్పన్నమితి.—సంసారే అనాదిభవపరమ్పరాయా - ముత్పన్నముదితం - ఫలోద్దేశే సానుష్ఠిత మితి యావత్, చరితం పుణ్యాచరణమ్ * 'ఆదికర్మణి కర్తరి చే' తి కర్తరి క్తః, కుశలం క్షేమకరం, నానుపశ్యామి నానుసందధా మీ త్యర్థః, కుత ఏతద్వైపరీత్య మి త్యాశఙ్క్య త త్రోపపత్తి మాహ విపాక ఇతి - పుణ్యానాం పురాకృతసుకృతానాం, విపాక స్సంపద్రూపపరిపాకః, విమృశతః తత్ఫలం పరామృశతః, మే మమ, భయం,జనయ త్యుత్పాదయతి-తత్పర్యాలోచనే సంపదాం పుణ్యవ్యయలభ్యత్వేన విపద్రూపత్వా ద్భయజనకత్వ మి త్యర్థః - అత ఏ వోక్తం కవికులసార్వభౌమేన శ్రీహర్షేణ - 'పూర్వపుణ్యవిభవవ్యయలబ్ధా స్సంపదో విపద ఏవ విమృష్టా' ఇతి - అథవా - పుణ్యానాం జ్యోతిష్టోమాదిసత్కర్మణాం, విపాకః స్వర్గాదిరూపఫలపరిణామః, విమృశతః పూర్వోత్తరం పర్యాలోచయతో, మే, భయం జనయతి 'క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశ న్తీతి' భగవద్వచనాత్-యావన్నియతకాలం స్వర్గసుఖ మనుభూయ పుణ్యక్షయే సతి పునర్మర్త్యలోకప్రవేశే మహావిషాదగర్భ నిరయవాస జన్మపరమ్పరా దుఃఖప్రభవత్వా ద్భయఙ్కరత్వ మి త్యర్థః, అతః శకులం న పశ్యా మీతి సంబన్ధః, ఏవం తత్ఫలభూతానాం భోగానా మ ప్యనర్థహేతుత్వ మే వే త్యాహ-మహద్భిః భూయిష్ఠైః, పుణ్యౌఘైః పుణ్యసంచయైః - హేతుభి, శ్చిరపరిగృహీతా శ్చిరకాల మారభ్య సంగృహీతా, విషయా శ్చ భోగా అపి,విషయిణాం విషయాసక్తానాం, వ్యసనం విపత్తిం దుఃఖ మితి యావత్, దాతు మివ దాతు మేవ - ఇవశబ్దోఽత్రావధారణార్థకః - న తూత్ప్రేక్షాభివ్యఞ్జకః - అన్యథాఽర్థాన్తరతా స్యా దితి వేదితవ్యం, మహాన్తః ప్రవృద్ధా, జాయన్తే భవన్తి - వ్యసనప్రదాన ప్రవణైవ ఏతద్వృద్ధిః నాన్యదానప్రవణేత్యర్థః; ఏవ మైహికాముష్మిక భోగానా మనిష్టానుబన్ధిత్వా త్తత్త్యాగ ఏవ శ్రేయా నితి భావః. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. సంసార ఉత్పన్నం = సంసారమునందుపుట్టిన; చరితం=చర్య, కుశలం = మేలని; న అనుపశ్యామి=అగుపడుట లేదు. (ఏలన), పుణ్యానాం=సుకృతములయొక్క; విపాకః=పరిణామము; విమృశతః=విచారించుచున్న; మే=నాకు; భయం=భయమునే; జనయతి=కలిగించుచున్నది; (ఏలయన) మహద్భిః పుణ్యౌఘైః=గొప్పపుణ్యముల సమూహములచేత; చిరపరిగృహీతాః=చాలకాలము ఆరంభింపఁబడి అనుభవింపఁబడిన, విషయాః = భోగములు—స్రక్చందనవనితా విత్తములు—లేక, రూప రస గన్ధ శబ్ద స్ప

ర్యాదులచే ననుభవింపఁదగినవియన్నియు—, విషయిణాం=భోగాసక్తులకు, వ్యసనం= దుఃఖమును, దాతుమివ=ఇచ్చుటకే, మహాన్తః = ప్రవృద్ధములు, జాయన్తే=అగును. ఈతీరున విషయము లైహికాముష్మికభోగముల కనిష్టానుబంధములగుటచే వానిని వద లుటయే మేలనుట.

తా. సంసారపుఁజర్య మేలుగా నాకగపడుటలేదు. పుణ్యముల పరిణామమును విచారింపఁగా భయమునే కలిగించుచున్నది. ఎన్నిపూర్వ పుణ్యములచేతనో లభించు చందనవనితాదివిషయములును దఱిగిపోవు టచే దుఃఖమునే కలిగించుచున్నవి.

చ. భవమునఁ బుట్టుసత్క్రియ శుభం బని చూడము పుణ్యకర్మగా
రవఫల మైనసంపద కరంబు భయావహ మెన్ని చూచినం
బ్రవిమలపూర్వపుణ్యసముపార్జితచందనముఖ్యభోగ వై
భవమును భోగశీలుర కపాయము చేయను వృద్ధిబొందెడున్.

శ్లో. అవశ్యం యాతార శ్చిరతర ముషిత్వాఽపి విషయా
వియోగే కో భేద స్త్యజతి స జనో యత్స్వయ మమూన్,
వ్రజన్త స్స్వాతన్త్ర్యాదతులపరితాపాయ మనస
స్స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమసుఖ మనన్తం విదధతి. 12

వ్యా.—అథ సర్వథా విషయాః పరిత్యాజ్యా ఇతి వక్తుం తేషాం వ్యవసితి మా హ - అవశ్య మితి.—విషయా భోగా, శ్చిరతరం బహుకాలమ్, ఉషిత్వా స్థిత్వాఽపి *' వసతి క్షుధో రి' తీడాగమః * 'వచి స్వపీ' త్యాదినా సంప్రసారణమ్, అవశ్యం ని యతం సిద్ధ మితి యావత్, యాతారో గన్తారః - ఆగమాపాయిత్వే నాస్థిరత్వా త్పరి చయానాదరేణ పురుషం త్యక్త్వా యాతార ఏవ - న తు పరిచయవశా ద్యావజ్జీవం స్థా తార ఇ త్యర్థః - త దుక్తం భగవతా -

'మాత్రాస్పర్శా శ్చ కౌన్తేయ శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః -
ఆగమాపాయినోఽ నిత్యాస్తాం స్తితిక్షస్వ భారత.' ఇతి -

* యాతేర్లుట్, అతః వియోగే విషయవిరహే, కో భేదః కోవా విశేషః స కోఽ పీ త్యర్థః - స్వకర్తృకత్యాగే వా పురుషకర్తృకత్యాగే వా తస్య జాయమానత్వా దితి భావః, తథాహి, యద్యస్మాత్కారణాత్, జనో విషయాసక్తః పుమాన్, అమూన్ విషయాన్, స్వయం న త్యజతి గుణాన్ గృహీత్వా న విసృజతి - స్వయ మేవ త్యజ తి చే త్తర్హి తేన కృతార్థో భవే దితి భావః - ఏతేన విషయకర్తృకత్యాగే తు న

కృతార్థత్వ మితి సూచ్యతే, నను కుత ఏత ద్వైషమ్య మిత్యాశఙ్క్యా తత్ర వ్యవస్థా మాహ - స్వాతన్త్ర్యాత్ కర్తృత్వాత్ - స్వాచ్ఛన్ద్యా దితి యావత్ * 'స్వతన్త్రః కర్తే, త్యనుశాసనాత్, త్యజన్తః పురుషం విసృజన్త స్సన్తః - విషయా ఇతి శేషః, మనసః, అతులపరితాపాయ దురన్తసంతాపాయ భవ న్తీతి శేషః - అత్యన్తదుఃఖ కారిణో భవ న్తీ త్యర్థః; స్వయం స్వేన కర్త్రా పురుషేణ, త్యక్తాః తుచ్ఛత్వభావనయా విసృష్టా శ్చే త్తర్హి, ఏతే విషయా, అనన్త మపరిచ్ఛిన్నం, శమసుఖం పరమానన్ద మితి యావత్, విదధతి కుర్వన్తి హి - హి రవధారణే - త దుక్తం -

'య చ్చ కామసుఖం లోకే య చ్చ దివ్యం మహ త్సుఖం-
తృష్ణాక్షయసుఖ స్యైతే నార్హత ష్షోడశీం కళామ్.' ఇతి;

అతోఽనర్థాపాదక విషయకర్తృక త్యాగా త్పూర్వ మేవ స్వయం తత్త్యాగతత్పరేణ భవితవ్యం శ్రేయస్కామే నేతి భావః. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. విషయాః=శబ్దాదిభోగములు, చిరతరం=బహుకాలము, ఉషిత్వాఅపి=ఉండియును, అవశ్యం=తప్పక, యాతారః=విడనాడునవి, యత్=ఎందుచేత, జనః=మనుజుఁడు; అమూన్=వీనిని; స్వయం=తనంతట; నత్యజతి=విడువఁడో,(తత్=అందుచేత), వియోగే=(ఇవితామే) విడనాడుటయందు,కో భేదః=ఏమి భేదము?స్వాతన్త్ర్యాత్=స్వయముగనే, ప్రజన్తః సన్తః=వీడిపోవునవియై, మనసః=మనస్సునకు, అతులపరితాపాయ=తులలేని దుఃఖముకొఱకు, (వ్యసనమును కలిగించుననుట) స్వయం=తానుగానే, (పురుషుని) త్యక్తాః=విడివడినవై; ఏతే=ఇవి: అనన్తం=అంతములేని, శమసుఖం=పరమానందమును, విదధతిహి=యథార్థముగ చేయును.

తా. విషయానుభవములు చిరకాలమున్నను నెప్పటికేని తప్పక విడనాడునవియే. ఇట్టిచోఁ బురుషుఁడు వానిని దానేయేలవిడువరాదు? ఎట్లయిననేమి?ఇదికాకవానియంతనవి విడనాఁడిపోవునేని మనస్సుకెంతో సంతాపము కలుగును. కావునఁ దానే త్యజించివైచినచో మిక్కిలి మనశ్శాంతిని పొందఁగలఁడు గదా!

చ. ఉరుగతితోడ నేగుఁ దడ•వుండియు భోగము లట్టివానిఁ దా
నరుఁడు పరిత్యజింపఁడు క•నం గనఁ దద్విరహంబు భిన్నమే
పురుషునిభోగముల్ విడిచి • భూరిమనోవ్యథ లాచరించు నా
పురుషుఁడె భోగముల్ విడిచి•పొందు నిరామయశాంతిసౌఖ్యముల్,

శ్లో. బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినోఽమలధియః కుర్వన్త్యహో దుష్కరం
యన్ముఞ్చన్త్యుపభోగభాఞ్జ్యపి ధనాన్యేకాన్తతో నిస్పృహాః,
న ప్రాప్తాని పురా న సంప్రతి న చ ప్రాప్తౌ దృఢప్రత్యయో
వాఞ్ఛామాత్రపరిగ్రహాణ్యపి పరం త్యక్తుం న శక్తా వయమ్. 13

వ్యా.—నను కీదృగ్విధాః పురుషా విషయత్యాగసమర్థా ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం జ్ఞానిన ఏవ సమర్థా న తు మాదృశా ఇత్యాహ - బ్రహ్మేతి.—బ్రహ్మజ్ఞానేనయో - వివేక స్తత్త్వవిచార - స్తేన - నిర్మలా నిష్కళఙ్కా - అసంభావనాదిరహి తేతి యావత్ - సా ధీ ర్యేషాంతే జ్ఞానవన్త ఇత్యర్థః, దుష్కరం కర్తు మశక్యం, కుర్వ న్తి, అహో ఇత్యాశ్చర్యే, కిం త ద్దుష్కర మి త్యాహ-య ద్యస్మా, దుపభోగం భజి న్తీ త్యుపభోగభాఞ్జి స్రక్చన్దనాదిభోగసాధనత్వే నానుభూయమానా న్యపీ త్యర్థః - ధ నాని విత్తాని, నిస్పృహా నిరీహా స్సన్తః,ఏకాన్తతః నితాన్తం నిరవశేష మితి యావత్, ముఞ్చన్తి విసృజన్తి' ఇతి మే వాలిదుష్కర మత్యన్తాశ్చర్యం చే త్యర్థః, వయ మస్మ ద్విధాజ్ఞానిన స్తు, పురా పురాతనకాలే న సంప్రాప్తా న్నాధిగతాన్,తత సంప్రతీదానీం వర్తమానకాలేఽపి, ప్రాప్తౌ వా భవిష్యత్కాలలాభేఽపి వా, న దృఢప్రత్యయా న్న దృఢవిశ్వాసాన్ - అవిశ్వసనీయా నితి యావత్ - కాలత్రయేఽప్యసంభావ్యమానా ని త్యర్థః - ని. 'ప్రత్యయోఽధీన శపథ జ్ఞాన విశ్వాస హేతు ష్వి' త్యమరః, కిం తు, వాఞ్ఛామాత్రపరిగ్రహా న్మనోరథమాత్రసంగృహీతాన్ - మనోవ్యాపారమాత్ర గోచరీ కృతా న పీ త్యర్థః - అనుభూయమానాం స్తు కి ము తేతి భావః - విషయా నితి శేషః, త్యక్తుం, పర మత్యన్తం,న శక్తా అసమర్థాః - అత స్త ఏవ ధన్యా ఇతి భావః- 'శకధృషే' త్యాదినా తుమున్ ; విషయపరిత్యాగే బ్రహ్మజ్ఞాన మేవ ముఖ్యసాధన- మత స్తత్సంపాదనేన తత్పరిత్యాగోఽవశ్యం కర్తవ్య ఇతి ఫలితార్థః.

శార్దూల విక్రీడితమ్.

అవ. బ్రహ్మజ్ఞానులు భోగములను విడనాడఁగలరు. ఇతరులు వదలలేరు:—

టీ. బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినః=బ్రహ్మజ్ఞానముచేఁ దత్త్వవిచారమును జేయువారగు, అమలధియః=నిర్మలచిత్తులు, యత్=ఎందుచేత, ఉపభోగభాఞ్జి అపి=భోగింపఁబడుచు న్నదానినైనను, ధనాని=ధనములను, ఏకాన్తతః=సంపూర్ణముగ, నిఃస్పృహాః=నిస్పృ హులై, అపేక్షలేనివారై—; ముఞ్చన్తి=విడుతురో; (తత్=అందుచేత) దుష్కరం = అశక్యమైనదానిని; కుర్వన్తి = చేయుచున్నారు; అహో = ఆశ్చర్యము; పురా= పూర్వము, ప్రాప్తాని న =లభించినవి కావు, సంప్రతి=ఇప్పుడు, న=లేవు, ప్రాప్తౌ=

భవిష్యత్తున సిద్ధించుటయందు దృఢప్రయత్నాః న=గట్టివిశ్వాసములేదు, వాఞ్ఛామాత్ర పరిగ్రహాణి అపి=మనోరథముచే మాత్రము పట్టుగలవానినైనను, త్యక్తుం=వదలుటకు, వయం=మేము, పరం=అత్యన్తము, శక్తాః న=సమర్థులము కాము.

తా. బ్రహ్మజ్ఞానముచేఁ బరిశుద్ధమగుచిత్తము గలధన్యు లెంత దుష్కరకార్యములనేని చేయఁజాలుదురు. ఇదె భోగోపయుక్తమయినను ధనమును నిస్పృహులై సంపూర్ణముగాఁబరిత్యజించుచున్నారుగదా! అద్ది రా! మనకన్ననో ఇంతకుము న్నీధనముకలిగియుండలేదు. ఇప్పుడు చేకు అలేదు. ముందురాఁబోవు ననెడునమ్మకము లేదు. తలంపులమాత్రమే కలుగున దయ్యు నీధనమును వీడలేకున్నాము.

ఉ. అనఘులు బోధపూర్ణులు మ॥హాత్ములు భోగవిధాన మౌమహా
ధనముఁ బరిత్యజింతురు గ॥తస్పృహులై పరమాద్భుతంబుగా
మునుపును బొంద కిప్పుడును ॥ ముట్టక యింకనుఁ జెందలేక నె
మ్మనమునఁదోఁచుఁ భోగముల॥మానఁగఁజాలము మే మొకింతయున్.

శ్లో. ధన్యానాం గిరికందరేషు వసతాం జ్యోతిః పరం ధ్యాయతా
మానన్దాశ్రుజలం పిబన్తిశకునా నిశ్శఙ్క మఙ్కేశయాః,
అస్మాకం తు మనోరథోపరచితప్రాసాదవాపీతట
క్రీడాకాననకేళికౌతుకజుషా మాయుః పరిక్షీయతే. 14

వ్యా.—ఉక్తమేవార్థం భఙ్గ్యన్తరేణాహ - ధన్యానామితి.—గిరికన్దరేషు గిరిగహ్వరేషు - ని. 'దరీ తు కన్దరో వా స్త్రీ' త్యమరః, వసతాం వివిక్తతయా వర్తమానానాం - 'వివిక్తసేవీ లఘ్వాశీ' తి వచనాదితి భావః, తథా, పరం జ్యోతిః పరం బ్రహ్మ, ధ్యాయతాం, ధన్యానాం పుణ్యశాలినాం - ని. 'సుకృతీ పుణ్యవాన్ ధన్య'ఇ త్యమరః' ఆనన్దేన యే - అశ్రుకణాః బాష్పబిన్దవః-తాన్, నిశ్శఙ్కం తేషాంతపః ప్రశా న్తత్వా న్నిర్భయం యథా తథా, అఙ్కే * శేరత ఇ త్యఙ్కేశయాః ఉత్సఙ్గవర్తినః *' అధికరణే శేతే రి' త్యచ్ప్రత్యయః, శకునాః పక్షిణః, పిబన్తి, కింతు, మనోరథేన వాఞ్ఛామాత్రే - ణోపరచితాః యేఽః-ప్రాసాదేషు హర్మ్యేషు - వాపీతటే స్వల్పసర స్తీరేషు - క్రీడాకాననేషూద్యానేషుచ - కేళయో విహారా - స్తాసు - కౌతుకజుషా మౌత్సుక్యభాజా -'మస్మాక, మాయుః పరమ్ ఆయు రేవ, క్షీయతే నశ్యతి - దుర్లభ విషయచిన్తాతత్పరైః వృథా కాలో యాపితః-న తు తత్ బ్రహ్మజ్ఞానం సంపాదితమ్- అతో వయమపి తథా న ధన్యా ఇతి భావః. వృత్తముక్తమ్.

టీ. గిరికన్దరేషు=కొండగుహలలో, వసతాం=నివసించుచు, పరంజ్యోతిః = పరబ్రహ్మమును, ధ్యాయతాం=ధ్యానించుచుండు, ధన్యానాం=పుణ్యశాలులయొక్క, ఆనన్దఅశ్రుజలం=ఆనందబాష్పములను, నిశ్శంకం=జంకులేక, అఙ్కేశయాః = తొడలపైనెక్కిన, శకునాః=పక్షులు, పిబంతి=త్రాగుచున్నవి, అస్మాకంతు=మాకన్ననో, మనో... జుషాం-మనోరథ=వాఞ్ఛలమాత్రమునసే, ఉపరచిత=నిర్మింపఁబడిన, ప్రాసాద=మేడలందును, వాపీతట=దిగుడుబావుల గట్టులయందును, క్రీడాకానన = విహారయోగ్యములగు వనములయందును, కేళి=విలాసములయందలి, కౌతుకజుషాం = కుతూహలమును పొందియుండగా, ఆయుః=ఆయుష్యము, పరిక్షీయతే=తుదిముట్టుచున్నది.

తా కొండగుహలందు వసించి నిరంతరముఁ బరబ్రహ్మచింతనము కావించు ధన్యాత్ములకన్నులనుండి తొరఁగునానందబాష్పములను,దొడలపయి నెక్కి పక్షులు త్రావుచుండును. కోరికలపైఁగోరికలతో మనము నసే మేడలు, దిగుడుబావులు, పూఁదోఁటలునిర్మించుకొని వానివిలాసములకై యువ్విళ్లూరు మనయాయుష్య మిట్లు తుదముట్టుచుండును.

చ. గిరిగుహలన్ వసించి వృష-కేతనచింతన మాచరించుస
త్పురుషులసమ్మదాశ్రుకణ-పుంజముఁ గ్రోలుచు నంకశయ్యలం
దిరవుగ నుండుఁ బక్షులు స-మిద్ధమనఃకృతసౌధవాపికా
వరవకేళిశీలు రగు-వారల కాయువె విక్షతం బగున్.

శ్లో. భిక్షాఽశనం త దపి నీరస మేకవారం
శయ్యా చ భూః పరిజనో నిజదేహమాత్రమ్,
వస్త్రం సుజీర్ణశతఖణ్డమయీ చ కన్థా
హాహా తథాఽపి విషయా న్న జహాతి చేతః. 15

వ్యా.—అథ కస్యచి ద్విషయాభిభూతస్య నిర్వేదనవచన మభినీ యాహ భిక్షాశన మితి.—భిక్షా భైక్ష మి త్యర్థః, అశన మాహారః, త దపి భిక్షాన్నాశన మపి,నీరసం మధురామ్లాదిరసహీనం, త ద ప్యేకవారం - న తు ద్విత్రివార మి త్యర్థః, శయ్యా శయనీయం చ, భూః - సాఽప్యాస్తరణాదిరహి తేతి భావః, పరిజనః, సేవకజనః,నిజదేహమాత్రం స్వస్య స్వయ మేవ పరిజనో న తు కశ్చి దన్యోఽస్తీ త్యర్థః, వస్త్ర మాచ్ఛాదనం చ, విశీర్ణా శత ఖణ్డమయీ విశేషేణ జీర్ణాఽనేక ఛీవరశకలనిర్మితా, కన్థా, తథాఽపి ఈదృక్కష్టదశాయా మపి, విషయాః భోగవాఞ్ఛాః, న పరిత్యజన్తి న విస్పృజ

స్తి - మా మితి శేషః, హా హేంతి విషాదవిస్మయాతిశయాభినివేదనార్థా ద్విరుక్తిః, హా పిష్టా ఇమే విషయా హత మేవ ఘ్నన్తీతి భావః.

అత్ర విషయపరిత్యాగకారణసామగ్ర్యాం సత్యాం కార్యానుదయా ద్విశేషోక్తి రలంకారః - 'తత్సామగ్ర్యా మనుత్పత్తి ర్విశేషోక్తి ర్నిగద్యత' ఇతి లక్షణాత్.

వసన్తతిలకావృత్తమ్.

టీ. అశనం=అన్నము, భిక్షా=ఇంటింటికిఁ దిరిగి యాచించితెచ్చుకొనినది, తదపి =అదియును, నీరసం=నిస్సారమైనది(తీపు,పులుసు మొదలగు రసములేవియు కలియనిది)- అదియును-ఏకవారం = ఒక్కపూటయే, శయ్యాచ = పడకయు, భూః = గిత్తనేల, పరిజనః=పరివారము,నిజదేహమాత్రం=తనశరీరమాత్రమే,వస్త్రంచ=కట్టుబట్టయు,సుజీర్ణ...మయీ-సుజీర్ణ=మిక్కిలి చినిగిపోయిన. శతఖణ్డమయీ = నూఱుప్రేలికలతో గూడిన, కన్థా=బొంత, తథాపి=అటులైనను, హాహా=అద్దిరా! చేతః=మనస్సు, విషయాన్=విషయేచ్ఛలను (అందుండి), నజహాతి=మరలదు.

భిక్షమే యాహారము, అదియు నిస్సారమయినది; అందును నొక్కపూటయే. వట్టి నేలయే సెజ్జ. తనశరీరమేతక్క మఱొకపరివారము లేదు. చినిఁగిపోయిన ప్రాతప్రేలికలతోఁ గూర్చినబొంతయే కట్టుబట్ట. అద్దిరా! అట్లయినను విషయేచ్ఛలనుండి మనసు మరల కున్నదిగదా!

చ. నిరతముఁ దిండి బిచ్చ మగు • నీరస పద్దియు నొక్కపూఁటయే
ధరణితలంబు సెజ్జ సత • తంబున దోడు శరీరమాత్రమే
చిరుఁగులచీరతున్కగమి • చేత నమర్చినబొంత పుట్ట మీ
కరణి మెలంగినన్ విషయ • కాంక్ష లొకింతయుఁ బాయ వక్కటా.

శ్లో. స్తనౌ మాంసగ్రంథీ కనకకలశా విత్యుపమితౌ
ముఖం శ్లేష్మాగారం తదపి చ శశాఙ్కేన తులితమ్,
స్రవన్మూత్రక్లిన్నం కరివరశిరస్స్పర్ధి జఘనం
ముహు ర్నిన్ద్యం రూపం కవిజనవిశేషై ర్గురు కృతమ్. 16

వ్యా.—అథ విషయాణాం కామినీప్రాధాన్యా త్తద్దూషణాభావే తత్పరిత్యాగో న సుకర ఇతి మనసి నిధాయ తాం దూషయతి- స్తనావితి.— స్తనౌ కుచౌ, మాంసగ్రంథీ మాంస పిణ్డౌ, తథాఽపి, కనకకలశౌ అనర్ఘ్యహిరణ్మయకుమ్భౌ, విత్యుపమితౌ ఉపమావిషయీకృతౌ - కనకకలశకల్పత్వే నోపవర్ణితా విత్యర్థః, ముఖం వక్త్రం తు

శ్లేష్మాగారం కఫ లాలా దన్తమ లాది స్థానం, త దపి చ; శశాఙ్కేన సుధారసమయేన చన్ద్రేణ, తులితం సమీకృతం – తత్తుల్యత్వే నోపవర్ణిత మి త్యర్థః * అత్ర తులిత శబ్దస్య సాదృశ్యవాచిత్వా త్తద్యోగేఽపి న * 'తుల్యార్థై రతులోపమాభ్యా మి,' తి తృతీయా ప్రతిషేధః – అత్ర సూత్రే సదృశవాచిన ఏవ గ్రహణా దితి, జఘనం కటిపురోభాగ స్తు – ని. 'పశ్చా న్నితమ్బః స్త్రీకట్యాః క్లీబే తు జఘనం పుర' ఇ త్యమరః, స్రవతా మదనసదనదార్ఢ్యాభావాద్ద్రవతా – మూత్రేణ – క్లిన్న మార్ద్రమ్ – అపవిత్ర మి త్యర్థః, త దపి, కరివరశిరఃస్పర్ధి మదజలపరిప్లుతిశ్లాఘ్యగజేన్ద్రకుమ్భస్థలసదృశ మి త్యుపవర్ణిత మితి భావః, అతః,ముహుః పౌనఃపున్యేన, నిన్ద్యం గ్రన్థ్యాద్యాకారేణ జుగుప్స్యం, రూపం స్తనాద్యవయవస్వరూపం – కామిన్యా ఇతి శేషః, కవిజనవిశేషైః తత్తద్విశేష కల్పనా చతుర కవీశ్వరైః, గురు కనకకలశాది సాదృశ్య వర్ణనేన శ్రేష్ఠం, కృతం, కవిజనవాఙ్మాత్రసార మే వైత ద్రూపం న తు స్వతస్సిద్ధసారవ దితి భావః. అత్ర మాంసగ్రన్థిత్వేన స్తనయో ర్మర్దనానర్హత్వం, శ్లేష్మాగారత్వేన ముఖస్య చుమ్బనాద్యయోగ్యత్వం, ప్రవన్మూత్రక్లిన్న'త్వేన జఘనస్య హేయతయా సంభోగాపాత్రత్వం చ, సూచితమ్. ఏతత్కృత ఏవ కామినీనాం సంభోగాస్పదత్వే నాభిమతత్వమ్-ఇద మేవేత్థం జుగుప్సితత్వేన దూషితం చే త్తర్హి కి మన్య త్కామిన్యాం భోగయోగ్య మ స్తీతి శ్లోకతాత్పర్యమ్ – త దుక్తం –

'హాసో౽స్థిసందర్శన మక్షియుగ్మ మత్యుజ్జ్వలం త త్కలుషం వసాయాః
స్తనౌ చ పీనౌ పిశితాస్రపిణ్డౌ స్థానాన్తరే కిం నరకో న యోషిత్? 'ఇతి.

అవ. విషయములకు గారణభూతులు స్త్రీలు. వారిని దూషించినగాని పురుషులకు వైరాగ్యము పొడమనేరదు:—

టీ. కవిజనవిశేషైః=(కల్పనాచతురులగు) కొందఱుకవులచే,మాంసగ్రన్థీ=మాంసపుముద్దలగు, స్తనౌ=చన్నులను, కనక కలశౌ=బంగరుకుండలు, ఇతి=అని, ఉపమితౌ=పోల్పఁబడినవి, శ్లేష్మఆగారం=కఫమునకు నెలవగు; ముఖం=మొగము, శశాఙ్కేన=చందురునితో, తులితం=పోల్పఁబడినది, స్రవ...క్లిన్నం–స్రవత్=ద్రవించుచున్న, మూత్ర=మూత్రముచే, క్లిన్నం=తడిసిన, జఘనం=కటిప్రదేశము, కరివర శిరః=శ్రేష్ఠమగు నేనుగుయొక్క కుంభస్థలముతో, స్పర్ధి=ఈసుగలిగియున్న, (అనియిట్లు), ముహుః = పలుమాఱు, నిన్ద్యంరూపం=ఏవగింపురూపు, గురుం=శ్రేష్ఠముగా, కృతమ్=చేయఁబడినది. (వర్ణింపఁబడినది).

తా. మాంసపుముద్ద లైన స్తనములను బంగరుకుండ లనియుఁ, గఫమునకు నెలవగు మొగమును జంద్రబింబ మనియు, మూత్రావసిక్త

మగుజఘనస్థలమును నేనుంగుకుంభస్థలమనియు నీవిధముగా నేవగింపఁ దగినకామినీరూపమును గొందఱుకవులు పెద్దచేసి పొగడుదురు.

చ. స్తనములు మాంసపిండములు • చక్కనిబంగరుకుండ లంచు నా
ననము కఫాలయంబు తుహి•నద్యుతితుల్య మటంచు మూత్రభా
జనజఘనస్థలంబు కరి•చారుశిరస్సమ మంచుఁ గామినీ
జనమలినాంగముల్ సుకవి•చాతురి వర్ణన కెక్కె నిమ్మహిన్.

శ్లో. ఏకో రాగిషు రాజతే ప్రియతమా దేహార్ధధారీ హరో
నీరాగేషు జనో విముక్తలలనాసఙ్గో న యస్మాత్పరః,
దుర్వారస్మరబాణపన్నగవిషవ్యావిద్ధముగ్ధో జన
శ్శేషః కామవిడంబితా న్న విషయా౯ భోక్తుం న మోక్తుం క్షమః.

వ్యా.—అత్రైకః పరమేశ్వర ఏ వైకాన్తతోఽనురక్తో విరక్తశ్చ అన్యస్తు తథాఽననురక్తత్వా చ్చ పరిక్లిష్ట ఏ వేత్యాహ - ఏక ఇతి.—ప్రియతమాయాః పార్వత్యాః- దేహస్య శరీరస్య - అర్ధమ్ అర్ధభాగమ్ * 'అర్ధం నపుంసక మి ' తి సమాసః - తద్ధర తీతి తథోక్తః - మహాకాముకతయా క్షణమాత్రవిశ్లేష స్యా ప్యసహిష్ణుత్వా న్నిజ దేహావామార్ధపరిక్లృప్తప్రియతమ ఇ త్యర్థః - దేహార్ధధా రీతి చ పాఠః, ఏక ఏవ హరో, రాగి ష్వనురక్తేషు - కాముకే ష్వి త్యర్థః, రాజతే అప్రతినిధిత్వేన ప్రకాశతే-తాదృశకాముకాన్తర స్యానుపలభ్యమానత్వా దితి భావః, తథా, నీరాగేషు విరక్తే ష్వపి, విముక్త స్త్యక్తో - లలనాసఙ్గో యోషిదాసక్తి - ర్యేన స తథోక్తో, జనః వైరాగ్యపురుషో, యస్మా ద్ధరాత్, పరోఽన్యో, నాస్తి - తపశ్చరణసమయే మదనదహనాదినా తాదృగ్వైరాగ్యప్రకటనా త్తథావిధ విరక్తో న కశ్చి ద స్తీత్యర్థః, కింతు, దుర్వారాః నివారయితు మశక్యాః - స్మరబాణా ఏవ - పన్నగా స్సర్పా-స్తేషాం విషేణ గరళేన- తత్స దృశేన వ్యామోహేన చ - వ్యావిద్ధో వ్యాక్షిప్తః - అతఏవ - ముగ్ధో మూఢో నిశ్చేష్ట శ్చ శేషః అవశిష్టః, జనః, కామేన మన్మథేన హేతునా - విడమ్బితా ననుకృతా౯-స్వీకృతా నితి యావత్, విషయా౯ స్త్రీసంభోగాదీ౯, భోక్తు మనుభవితుం వా, మోక్తుం త్యక్తుం. వా, న క్షమః తాదృగనురాగ విరాగోత్కర్షాభావా త్తథావిధభోగత్యాగయో రసమర్థ ఇత్యర్థః; కర్తు మకర్తు మన్యథా కర్తుం సమర్థః పరమేశ్వర ఏక ఏ వానురక్తేషు విరక్తేషు చ పరాం కాష్ఠాం ప్రాప్త, స్తదన్య స్సర్వోఽప్యుభయభ్రష్ట ఏ వేతి భావః. స్మరబాణపన్న గేత్యత్ర రూపకాలంకారః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. నీరాగేషు=విరాగులయందు, విముక్తలలనాసఙ్గః = విముక్త=విడువఁబడిన, లలనా=జవ్వనితోడి సఙ్గః=తగులాటముగలవాఁడైన, జనః=పురుషుఁడు, యస్మాత్=ఏమహేశ్వరునకంటె, పరః=అధికుఁడు, న=లేఁడో, ప్రియ...హారీ-ప్రియురాలియొక్క, (పార్వతియొక్క), దేహ=శరీరముయొక్క, అర్ధ=సగమును, ధారీ=ధరించువాఁడైన, హరః=ఆశివుఁడు, ఏకఏవ=ఒక్కఁడే, రాగిషు=కాముకులయందు, రాజతే=ప్రకాశించుచున్నాఁడు. శేషాఃజనాః (తు)=శేషించినజనులు అన్ననో, దుర్వార...ముగ్ధాః-దుర్వార=వారింపశక్యముకాని, స్మరబాణ=మన్మథబాణములను, పన్నగ = పాములయొక్క, విష=విషముచేతను, వ్యావిద్ధ=కొట్టఁబడి; ముగ్ధాః=మూర్ఛితుఁడై, కామవిడంబితాః= మోసముగాచేయఁబడిన, విషయాన్=స్త్రీసంభోగాదులను, భోక్తుం = అనుభవించుటకును, మోక్తుంవా=వీడుటకును, క్షమః న=సమర్థుఁడు కాఁడు.

తా॥ తనయఱమేను నెచ్చెలికర్పించిన హరుఁడొక్కఁడే కాముకులలోఁ దొలుత నెన్నఁబగినవాఁడు. మన్మథుని నిర్దహించి స్త్రీసంగవిరహితుఁడై నెగడినయాహరుని కంటె విరాగి మఱి యెవ్వఁడు గలఁడు? చెఱకువిలుతునితూపులపోటు లనెడుపాపకాటులచే మైమఱపుఁజెందు తక్కినజను లట్లు విషయోపభోగములను బడయలేరు. విడువను లేరు.

చ. కాముకులందు మే సగముఁ • గాంతకు నిచ్చెను శంకరుండె ని
ష్కాములలోనఁ బంచశర•శాసనుకన్నఁ బరుండుఁ గల్గఁ డు
ద్దామమనోజబాణవిష•దగ్ధులు తక్కినమూఢు లోప రే
సీమల భామినీసుఖముఁ • జేరి భుజింపఁ బరిత్యజింపఁగన్.

అవ॰ విషయములు దుష్టములని యెఱింగియుం వానిని వదలమి యాశ్చర్యము:-

శ్లో॰ అజానన్ దాహాత్మ్యం పతతు శలభో దీపదహనే
స మీనోఽప్యజ్ఞానా ద్బడిశయుత మశ్నాతు పిశితమ్,
విజానన్తోఽప్యేతే వయ మిహ విపజ్జాలజటిలా
న్న ముఞ్చామః కామా నహహ గహనో మోహమహిమా. 18

వ్యా.—అథ విషయదోషపరిజ్ఞానేఽప్యత్యాగే కారణ మాహ-అజాన న్నితి.- శలభః పతఙ్గః, దహ్యతే అనే నేతి దాహః * కరణే ఘఞ్ - తస్య ఆత్మః స్వభావస్య భావో దాహాత్మ్యం భస్మీకరణస్వాభావ్య మి త్యర్థః - ని. 'ఆత్మా, దేహే ధృతౌ జీవే స్వభావే పరమాత్మనీ' తి విశ్వః, అజానన్ అనవబుధ్యన్, తీవ్రదహనే జాజ్వల్యమానాగ్నౌ, పతతు ప్రవిశతు - ప్రవిశ్య భస్మీభవ త్వి త్యర్థః * సంభావనాయాం

లోకే, తథా, స ప్రసిద్ధో, మీనో మత్స్యోఽపి, అజ్ఞానా దాత్మవినాశకారణ మేత ది త్యవివేకాత్, బడిశ యుతం మత్స్యవేధన సందానితమ్-అయోమయవక్రకణ్ట కాగ్రస్యూత మి త్యర్థః, పిశితం మాంస, మశ్నాతు భక్షయతు-ఆమిషలోభా త్కణ్ట కగిళనేన గళ నిరోధా త్సోఽపి మ్రియతా మిత్యర్థః - నాత్రానయో రపరాధః - నాజ్ఞాన మపరాధ్యతి - 'పతఙ్గమాతఙ్గకురఙ్గభృఙ్గమీనా హతాః పఞ్చభి రేవ పఞ్చ' ఇతిచ న్యాయా దితి భావః-ని. 'బడిశం మత్స్యవేధనం' - 'పిశితం తరసం మాంస మి' తి చామరః, కిం త్వి హాస్మి౯ లోకే, విజానన్తోఽపి వినిపాతహేతవ ఇతి వివేకవన్తోఽ, ప్యేతే వయం, విపజ్జాలై రాపత్పరమ్పరాభి-ర్జటిలా౯ గ్రథితా౯-ఉపద్రవహేతూ న పీ త్యర్థః*పిచ్ఛాదితా న్మత్వర్థీ యే లచ్ప్రత్యయః, కామా న్విషయా, న్న ముఞ్చా మో న త్యజామః-విషయస్వరూప పరిజ్ఞానేఽప్యముఞ్చతా మస్మాక మేక వాపరాధ ఇతి భావః * 'శే ముచాదీనా మి' తి ను మాగమః, విచార్యమాణే నాస్మా కమ ప్యప రాధః - ప్రబలతరకారణసద్భావా దిత్యాహ- మోహస్య అజ్ఞానస్య, మహిమా మాహా త్మ్యం, గహనో దుర్విజ్ఞేయః-అఘటనఘటనాపటుతరావిద్యావిలాస మహిమ్నా లోకే జనః అవిహిత మపి కరోతి - అతోనాస్మాక మపరాధ ఇతి భావః. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. శలభః=మిడుత, దాహాత్మ్యం=దహించు స్వభావము గలదియనుటను, అజా న౯=ఎఱుంగక, దీపదహనే=దీపపునిప్పునందు, పతతు=పడనిమ్ము, సః మీనఅపి=ఆచేప యును, అజ్ఞానాత్=తెలివిలేమివలన, బడిశయుతం = గాలముతోఁగూడుకొనిన, పిశిత మ్=మాంసమును, అశ్నాతు=తిననిమ్ము, ఇహ = ఈలోకమున, ఏతేవయం = ఈమనము, విజానన్తః అపి=వివేకవంతులమయ్యును, విపత్ జాలజటిలా౯ = ఆపత్పరంపరతో దట్ట మైన, కామా౯ = విషయములను, నముఞ్చామః = వదలలేకయున్నాము, మోహ మహిమా=అజ్ఞానముయొక్క మాహాత్మ్యము, అహహ=అత్యాశ్చర్యము. గహనః=ఊహిం పనలవికానిది.

తా. తగులఁ బెట్టునని యెఱుఁగమిచే మిడుత దీపపుమొగ్గమెఁ బడును. తెలియక పోవుటచేఁ జేప గాలమునున్న యెరను దినును. ఈ మనమన్న నో కుప్ప తెప్పలుగా నాపదలు కలవని యెఱిగియుండియు విషయేచ్ఛలను మ్యాన లేకున్నాము. అజ్ఞానమాహాత్మ్య మెట్టిదో గదా!

చ. తెలియక నాశహేతువగు•తీవ్రతరానలకీలలోపల౯
శలభము చొచ్చు గాక మతి • చాలక మీనము గాలపుంగొనం

గలపిశితంబు దా మెసఁగుఁ గాక యెఱింగియు మేము దుఃఖదో
హలపని తాసుఖంబు విడనాడము మోహమహత్త్వమెట్టిదో.

శ్లో. తృషా శుష్య త్యాస్యే పిబతి సలిలం శీతమధురం
క్షుధార్త శ్శాల్యన్నం కబళయతి మాంసాదికలితమ్,
ప్రదీప్తే కామాగ్నౌ సుదృఢతర మాలిఙ్గతి వధూం
ప్రతీకారం వ్యాధే స్సుఖ మితి విపర్యస్యతి జనః. 19

వ్యా. అజ్ఞానమహిమ్నైవ సుఖాభావే ష్వ ప్యన్నపానాదివిషయేషు సుఖబుద్ధిం కరో తీ త్యాహ - తృషేతి.—తృషా తృష్ణయా, ఆస్యే వక్త్రే, శుష్యతి శోషం ప్రాప్నోతి సతి, శీతం చ త న్మధురం చేతి విశేషణయో రపి మిథో విశేషణవిశేష్య భావ వివక్షాయాం * 'విశేషణం విశేష్యేణ బహుళ మి' తి సమాసః - శైత్యగుణయుక్తం సంతాపహరం చే త్యర్థః - 'శీతలీక్రియతే తాపో యేన త న్మధురం స్మృత మి'తి లక్షణాత్ - యద్వా - మధురం శర్కరాపానకవ న్మాధుర్యసంయుక్తం - సలిల ముదకం-పిబతి, తథా, క్షుధార్తః బుభుక్షాపీడిత స్సన్, మాంసాదినా మాంస ఘృతపయోదధ్యాదివ్యఞ్జనద్రవ్యే ణే త్యర్థః - కలితం రుచిరం స్వాదూకృత మి త్యర్థః * కలిః కామధేనుః, శాల్యన్నం, కబళయతి భుఙ్క్తే, తథా కామాగ్నౌ మదనదహనే, ప్రదీప్తే ప్రజ్వలితే సతి - మన్మథోద్రేకే స తీ త్యర్థః, సుదృఢతర మతిగాఢం, వధూం స్త్రియ, మాలిఙ్గ త్యాశ్లిష్యతి, అతః, వ్యాధేః క్షుత్తృష్ణాదిరూపామయస్య, ప్రతీకారం తదుపశాన్తికరాన్నపానాలిఙ్గనరూపౌషధసేవనరూపప్రతిక్రియా మి త్యర్థః, సుఖం భోగ, ఇతి, జనో, విపర్యస్యతి విపర్యస్తబుద్ధిం ప్రాప్నోతి - న తు తత్త్వం జానా తీ త్యర్థః, అతస్మి స్తద్గ్రహో విపర్యాసః, అయం చ అజ్ఞానదుర్విలాస ఏ వేతి భావః.

టీ. తృషా=దాహముచే, ఆస్యే=నోరు, శుష్యతిసతి=ఎండుచుండ, శీతమధురం=చల్లని తియ్యని, సలిలం=నీటిని, పిబతి=త్రాగుచున్నది. క్షుధార్తః సన్=ఆకలిచేఁ పీడింపఁబడినవాఁడై, మాంస ఆదికలితం=మాంసము మొదలగువానిచేఁ గూడిన, శాల్యన్నం=వరియన్నమును, కబళయతి=భుజించును, కామాగ్నౌ = మన్మథాగ్ని, ప్రదీప్తేసతి = ప్రజ్వలింపఁగా, సుదృఢతరం=అతిగాఢముగా, వధూం=జవరాలిని, ఆలిఙ్గతి=కౌఁగిలించుకొనును, వ్యాధేః (క్షుత్పిపాసాదిరూపములతోటి) రోగముయొక్క, ప్రతీకారం=ఉపశాంతిని-మందును-సుఖమ్ ఇతి=భోగము అని, జనః=మనుష్యుఁడు, విపర్యస్యతి = పొరఁబడుచున్నాఁడు.

తా. దప్పిచే నోరెండినప్పుడు చల్లనిమంచినీరు త్రావును. ఆఁకొన్నప్పుడు మాంసాదులతో శాల్యన్న మారగించును. మరులురేఁగినప్పుడు జవరాలిని బిగ్గకవుంగిలించుకొనును. ఇఁక వీనినెల్ల సౌఖ్యమని తలంచుచున్నాఁడు.

ఉ. శీతలవారిఁ ద్రావు వడఁ ♦ జెందినవాఁడు క్షుధార్తుఁ డిష్టమృ
ష్టాతతభక్ష్యమాంసకలి♦తాన్నము సాపడు మన్మథాగ్నితా
పాతురుఁ డైనవాఁడు జవ♦రాలిఁ గవుంగిటిలోనఁ జేర్చు నీ
రీతిని రోగశాంతికర♦కృత్యము భోగ మనంగఁ జెల్లునే.

శ్లో. తుఙ్గం వేశ్మ సుతా స్సతా మభిమతా స్సఙ్ఖ్యాతిగా స్సంపదః
కళ్యాణీ దయితా వయ శ్చ నవ మి త్యజ్ఞానమూఢో జనః,
మత్వా విశ్వ మనశ్వరం నివిశతే సంసారకారాగృహే
సందృశ్య క్షణభఙ్గురం త దఖిలం ధన్య స్తు సన్న్యస్యతి. 20

వ్యా.—ఏవం తావ దజ్ఞో జన స్సంసారవిషయాసక్త్యా బద్ధో భవతి - జ్ఞానీ తు సర్వసఙ్గం పరిత్యజ్య కృతకృత్యో భవ తీతి నిగమయతి - తుఙ్గ మితి.—వేశ్మ ప్రాసాదాది, తుఙ్గ మున్నతం, సుతాః పుత్త్రా, స్సతాం సాధూనాం-విదుషామ్, అమభిమతా ఇష్టా - స్సంప్రాప్తవిద్యావినయాదిగుణా ఇ త్యర్థః * 'మతిబుద్ధి' త్యాదినా వర్తమానార్థే క్తః - అత ఏవ * 'క్తస్య చ వర్తమాన' ఇతి షష్ఠీ - ప్రతిపదవిధానా షష్ఠీ న సమస్యత ఇతి వక్తవ్య మితి సమాసనిషేధః, సంపదః ధనధాన్యాదిద్రవ్యసమృద్ధయః, సంఖ్యాతిగాః అసంఖ్యేయాః - అపరిమితా ఇ త్యర్థః, దయితా ప్రియతమా- కల్యాణీ అనుకూల్యాదిగుణసంపన్నత్వా చ్ఛోభనా - త దుక్తమ్ -

'అనుకూలాం విమలాఙ్గీం కులజాం కుశలాం సుశీలసంపన్నాం
పఞ్చలకారాం భార్యాం పురుషః పుణ్యోదయా ల్లభతే.'

వయశ్చ, నవం నూతనం - యౌవన మి త్యర్థః - ని. 'వయః పక్షిణి బాల్యాదా వి' త్యమరః, ఇ త్యేవ, మజ్ఞానేన మోహేన - మూఢో వివేకశూన్యో, జనః, విశ్వం గృహాపత్యవిత్తదారాదిప్రపఞ్చమ్, అనశ్వరంశాశ్వతం, మత్వా ఆలోచ్య, సంసార ఏవ కారాగృహం బన్దీగృహం,- తత్ర, నివిశతే ప్రవిశతి – తదాసక్తో భవ తీ త్యర్థః - న తు త స్యానర్థమూలత్వం జానా తీతి భావః * 'నే ర్విశ' ఇ త్యాత్మనే పదమ్ - అతిసంకటతయా పరమనిర్బన్ధహేతుత్వా త్సంసారస్య కారాగృహత్వరూపణం - ని.

'కారా స్యా ద్బన్ధనాలయ' ఇ త్యమరః, ధన్యస్తు జ్ఞానీ - తు శబ్దః పూర్వస్మా ద్వైలక్ష ణ్యం ద్యోతయతి, త దే వాహ - త దఖిలం వేశ్మాద్యశేషప్రపఞ్చం, క్షణభఙ్గుర మశాశ్వతం, సందృశ్య సమ్యగాలోక్య * సంపూర్ణాద్ దృశేః క్త్వాచో ల్యబాదేశః, సన్న్యస్యతి - న త త్రాసక్తో భవతి - కిం తు విరక్తో భవ తీతి భావః; అతః జ్ఞానేన సర్వానర్థమూల మజ్ఞానం నిరస్య కృతకృత్యేన భవితవ్య మితి తాత్పర్యమ్.

శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. తుఙ్గం=ఎత్తైన, వేశ్మ=ఇల్లు, సతాం = సత్పురుషులకు, అభిమతాః=ఇష్టులగు, సుతాః=పుత్త్రులు, సఙ్ఖ్యాతిగాః=లెక్కకుమించిన, సంపదః=ధనధాన్యాది ద్రవ్యసమృద్ధి, కల్యాణీ=అనుకూలాది సంపన్నత్వముగల, దయితా=ఇల్లాలును, నవం వయః =నిండుయౌవనము, ఇతి=అను, విశ్వం=సమస్తమును, అజ్ఞానమూఢః = మోహముచే వివేకశూన్యుఁడగు, జనః=మనుష్యుఁడు, అనశ్వరం=శాశ్వతమని, సంసారకారాగృహే= సంసారమను చెఱసాలలో, నివిశతే=ప్రవేశించును - చిక్కుపడును; ధన్యః తు=ధన్యాత్ముఁడు, తత్ అఖిలం=దానినంతయు, క్షణభంగురం=నిమిషములో నశించునదిగ (అశాశ్వతమైనదని), సందృశ్య=ఎఱిఁగి, సన్న్యస్యతి=వదలును.

తా. మేడ చాలఁ బెద్దది, కొడుకు లడఁకువగలవారు, సంపదలు మితిలేనివి, ఇల్లాలు మనసుమెచ్చినది, వయస్సు నిండుజవ్వనము ఇట్లని యజ్ఞానము గలమనుజుఁడు మోహపడి విశ్వమెల్ల శాశ్వతమని తలఁచి సంసార మనుచెఱసాలలోఁ జిక్కువడును. ధన్యులగువా రిది యెల్ల క్షణభంగుర మని తృణీకరించి సన్న్యసించుచున్నారు.

చ. పొడవులు మాడువుల్ ఘనులు♦పుత్త్రులు పెక్కులు రమ్యసంపదల్
పడఁతుక చారుశీల యెలప్రాయ మటంచు నరుండు మూఢుఁడై
కడు జగ మెల్ల శాశ్వతము♦గాఁ గొని సంసృతిబందిలోపలం
బడు నిది మాయ యంచు మతి♦మంతుఁడు దావిడుచు న్సమస్తమున్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు విషయపరిత్యాగవిడమ్బన మను
ద్వితీయదశకము.

‒ యాఞ్ఞాదైన్యదూషణము. ‒

శ్లో. దీనాదీనముఖై స్సదైవ శిశుకై రాకృష్టజీర్ణామ్బరా
క్రోశద్భిః క్షుధితై ర్నిరన్నవిధురా దృశ్యా న చే ద్గేహినీ,

యాచ్ఞాభఙ్గభయేన గద్గదగళత్రుట్యద్విలీనాక్షరం
కో దేహీతి వదేత్స్వదగ్ధజఠరస్యార్థే మనస్వీ పుమాన్. 21

వ్యా.—అథ యాచ్ఞాదైన్యదూషణ మారభతే - అత్ర అభిప్రాయః విషయాణాం యాచ్ఞాదైన్యప్రయోజకత్వాద్విషయపరిత్యాగవిధిమ్బనాన న్తర్యే కౌతత్వ)యోఞ్య యాచ్ఞాజనితదైన్య మపి దూషణీయ మే వేతి అత స్తత్ప)సఙ్గానన్తర మేత ద్దూషయితు మారభతే. దీనేత్యాదిశ్లోకదశకేన - దీనా దీనముఖై రితి —దీనా దరిద్రా, అత ఏవ, దీనాని శోభాహీనాని ముఖాని యేషాం తైః, కుతః, క్రోశద్భిః రుదద్భిః, తత్కుతః, క్షుధితైః సంజాతక్షుద్భిః-బుభుక్షితై రిత్యర్థః - క్షుధాశబ్దోఽప్యాబన్త స్తస్మాత్ *'త దస్య సంజాతం తారకాదిభ్య ఇత జితీ' తచ్ప)త్యయః-తారకాది రాకృతిగణః-క్షు దితి ధకారాన్తపక్షే తు - క్షుధం ప్రాప్తైః క్షుధితైః క్షుధాతుకైః * కర్తరి క్తః* 'వసతి క్షుధో రి డి ' తీడాగమః, శిశుకైరత్యన్తబాలకైః * అల్పార్థే కన్ప)త్యయః, సదా సర్వదై, వాకృష్ట మన్నపానాదియాచ్ఞాపూర్వక మాక్షిప్తం - జీర్ణామ్బరం విశీర్ణవస్త్రం - యస్యాస్సా,తథా, నిరన్నా అన్నపానరహితా - అత ఏవ - విధురా విహ్వలా - నిరన్నా చ సా విధురా చేతి విశేషణసమాసః - అన్నాభావా త్కృష్టజీవనే త్యర్థః-ని. 'విధురః ప్రత్యవేతే స్యా త్కృష్టవిశ్లిష్టయో ర పీ' తి విశ్వః, గేహినీ గృహిణీ, దృశ్యా దృష్టిగోచరా, న చేన్న స్యా ద్యది, తర్హి, మనస్వీ సుమేధాః - ధైర్యశాలీ * ప్రశంసాయా మినిః, కః పుమాన్, యాచ్ఞాభఙ్గా ద్య ద్భయం తేన, గద్గదో హీనస్వరః - అనుకరణశబ్దోఽయం - యో - గళః కణ్ఠః - తత్ర - త్రుట్యన్తి శకలీభవన్తి - అత ఏవ - విలీనా న్యనుచ్చారితప్రాయా ణ్యక్షరాణి వర్ణా-యస్మిన్ కర్మణి త ద్యథా తథా, స్వస్య - దగ్ధః ప్లుష్ట-యో జఠరః ఉదరం - త, స్యార్థే తత్పూరణార్థ మి త్యర్థః - ని. 'అర్థే కృతే చ శబ్దౌ ద్వౌ తాదర్థ్యేఽవ్యయసంజ్ఞితా వి' త్యమరః-దగ్ధ శబ్దోఽత్ర నిర్వేదాభిద్యోతకః - యథోక్తం సురేశ్వరవార్తికే - 'అస్య దగ్ధోదరస్యార్థే కి న్న కుర్వ న్త్యసాంప్రత మి' తి, దేహీతి, వదేత్ బ్రూయాత్, న కోఽపీ త్యర్థః, తస్యాః దృశ్యత్వా దీదృగస్థాపన్నో భవ త్యతోఽనర్థమూలత్వాత్ తత్పరిత్యాగోఽవశ్యం కర్తవ్య ఇతి భావః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. దీనా=దరిద్రులగు, దీనముఖైః = వ్రేలాడు మొగములుగలవారై, క్రోశద్భిః=ఏడ్చుచున్న, క్షుధితైః=ఆఁకలిగొన్న, శిశుకైః=బిడ్డలచే, సదాఏవ=ఎల్లప్పుడును, ఆకృష్టజీర్ణఅమ్బరా=లాగఁబడిన చింపిగుడ్డగలదియు, నిరన్నవిధురా=అన్నములేమిచే పొగులుచున్నదియు, (అగు), గేహిని=ఇల్లాలు, దృశ్యా=కంటియెదుట కనఁబ

డునది, నచేత్=కానిచో, మనస్వీ=మేధాశాలిరైన మానియగు, కః పుమాన్=ఏపురుషుఁడు, యాచ్ఞా భఙ్గభయేన-యాచ్ఞా = యాచించుటయొక్క, భఙ్గ=ప్రయోజనము లేమి యగుటవలని, భయేన=దిగులుచేత, గద్గద = డగ్గుత్తికతోడి, గళ=గొంతునందు, త్రుటత్=తడఁబడుచు, విలీన=ఉచ్చారణపైకిరాని, అక్షరం యథాతథా=అక్షరములు గలుగునట్లుగా, స్వదగ్ధ జఠరస్య అర్థే=తన పాడుపొట్టకొఱకు, దేహి ఇతి=ఇమ్ము అని, వదేత్=చెప్పును.

తా. బిక్కమొగములతో నాఁకట నేడ్చుచుఁ జినిఁగిపోయినచీర చెఱఁగు లాగుచు బిడ్డలు వెన్నాడ సన్నములేక పోగులు పెండ్లమే కన్నుల కగపడకుండినచోఁ దనపాడుపొట్టకై యాచన నేమిసేయుదురో యనుభయముచే డగ్గుత్తికపడి నుడువులు తడఁబడ "దేహి" యని వివేకి యగువాఁ డెవఁడు యాచింపఁబూనును?

ఉ. ఆఁకొని యేడ్చు లేఁజిఱుత • లన్నముకై తనకొంగు లాగఁ బె
ల్లాఁకట సోలుచుండెడుని • జాంగనదుర్దశఁ జూడఁ డేని యా
చ్ఞాకలనావిభంగభయ • సంభృతగద్గదశూన్యకంఠుఁడై
చేకొని దేహి యం చడుగఁ • జేరునె కాలినపొట్ట కెవ్వఁడున్.

శ్లో॥ అభిమత మహామానగ్రన్థిప్రభేదపటీయసీ
గురుతరగుణగ్రామామ్భోజస్ఫుటోజ్జ్వలచన్ద్రికా,
విపులవిలసల్లజ్జావల్లీవితానకుఠారికా
జఠరపిఠరీ దుష్పూరేయం కరోతి విడమ్బనమ్ 22

వ్యా.—ఇదానీం దైన్యానర్థమూలం జఠరం నిన్దతి - అభిమ తేతి.—అభిమతః కీర్తిప్రతిష్ఠావహత్వా దిష్టః - యో మహామానగ్రంథి ర్గరిష్ఠాభిమానగ్రన్థిః - తస్య - ప్రభేదే విశ్లేషణే - పటీయసీ సమర్థతరా * పటుశబ్దా దియసు న్యగిత శ్చేతి జీప్, గురుతరా అతిశయేన వర్తమానా - యే గుణగ్రామాః గామ్భీర్యధైర్యాదిగుణగణాః - త ఏ వాఽమ్భోజాని తేషాం స్ఫుటం యథా తథా - ఉజ్జ్వలచన్ద్రికా పూర్ణిమాకౌముదీ-తత్సంకోచహేతు భూ తే త్యర్థః, విపులం విస్తృతం యథా తథా-విలస త్ప్రకాశమానం - య ల్లజ్జావల్లీవితానం వ్రీడాలతావితతి - స్తస్య కుఠారికా పరశుః-తదుచ్ఛేదనసాధనభూ తే త్యర్థః, దుష్పూరా పూరయితు మశక్యా - ప్రత్యహ మన్నపానాది పూరితాఽపి పర్యాప్త్యభావా దితి భావః * 'ఈషద్దు రి' త్యాదినా ఖల్ప్రత్య

యః, ఇయం జఠర ముదరమేవ పిఠరీ కుణ్డీ - ని. 'పిఠరః స్థాల్యుఖా కుణ్డ మి' త్యమరః *గౌరాదిత్వాత్ జీష్ - తథా చ కృష్ణామృత స్తవే - 'జఠరపిఠరీపూ ర్తయే న ర్తితాసీ' తి, విడమ్బనాం యాఞ్ఞానుకరణం, కరోతి యాఞ్ఞాదైన్య మస్మాభి రభినాటయ తీ త్యర్థః, ఏతద్వ్యతిరేకేణ దైన్యకారిణీ న కాఽ ప్య స్తీతి భావః ; వల్లీ కఠోరకుఠారి కేతి పాఠే నిశితతపరశు రి త్యర్థః.

రూపకాలంకారః. హరిణీవృత్తం- 'భవతి హరిణీ న్సౌ మ్రౌ స్లౌ గోరసామ్బుధి విష్టపై రి' తి లక్షణాత్.

టీ. అభిమత...పటీయసీ-అభిమతః = (కీర్తి ప్రతిష్ఠలను వహించుటచే) ఇష్ట మగు, మహత్=గొప్ప, మాన=తనగౌరవముయొక్క, గ్రన్థి=గనుపును, ప్రభేద=వగ ల్చుటయందు, పటీయసీ=మిక్కిలి సమర్థమును, గురుతర...చన్ద్రికా-గురుతర=మిక్కిలి అతిశయములగు, గుణగ్రామ=గాంభీర్యధైర్యాదిగుణసమూహములను, అమ్భోజ=తామ రలకు, స్ఫుట=విశదముగా, ఉజ్జ్వలచంద్రికా = వెలుఁగుచున్న (పున్నమనాటి) వెన్నె లయు, విపుల...కుఠారికా-విపుల=మిక్కిలి, విలసత్ = ప్రకాశించుచున్న, లజ్జా = సిగ్గను, లతావితాన=తీగల సమూహమునకు, కుఠారికా=గొడ్డలియు (అయి), దుష్పూ ర=నిండించుటకు శక్యముగాని, ఇయం జఠరపిఠరీ=ఈకడుపు అనుకుండ, విడమ్బనం = మోసమును, కరోతి=చేయుచున్నది.

తా. ఈకడుపు పనుబాన గౌరవమును దొలఁగించును. వెన్నెలతా మరపూల ముకుళింపఁ జేయునట్లు సద్గుణములనెల్ల సంకోచింపఁజేయును. గాఢముగా నల్లుకొన్నలజ్జ యనుతీవను జెఱుగొడ్డలివోలెఁ దెగఁద్రెం చును దీనికి నిందుట యనుమాటలేదు.

శా. మానగ్రంథివిభేదనక్షమము శుం•భద్ధైర్యగాంభీర్యము
ఖ్యానేకప్రియసద్గుణాంబుజసమూ•హజ్యోత్స్న లజ్జాలతా
హానిస్ఫారకుఠారధార జఠరం • బన్నట్టిపెన్పాన యా
నా నిండారదు దైన్యవృత్త్యభినయ•ప్రాగల్భ్యముం జూపుచున్.

అవ. బంధువులనడుమ దరిద్రుఁడై బ్రతుకుటకంటె బిచ్చమెత్తి బ్రతుకుట మేలు అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పుణ్యే గ్రామే వనే వా మహతి సితపటచ్ఛన్నపాలీం కపాలీ
మాదాయన్యాయగర్భద్విజహుతహుతభుగ్ధూమధూమ్రోపకణ్ఠే,

దేశే శ్రోత్రియగృహేషు కపాలభిక్షాన్నభక్షణే నోదరపూరణం కర్తవ్యం- న తు బన్ధుజన యాచ్ఞా ప్రాణసంకటేఽపి-తస్యాః పరమనైచ్యావహత్వాదితి గూఢాభిసంధిః

స్రగ్ధరావృత్తం-తదుక్తం కేదారేణ - 'మ్రభ్నైర్యానాం త్రయేణ త్రిమునియతియుతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయమ్.'

టీ. న్యాయ...కర్ణే-న్యాయగర్భం=మీమాంసాది శాస్త్రోక్త ప్రకారము, ద్విజ=బ్రాహ్మణులచేత, హుత=హోమముగావింపఁబడిన, హుతభుక్=అగ్నియొక్క, ధూమ=పొగచే, ధూమ్ర=కృష్ణలోహితవర్ణముగల, ఉపకర్ణే=సమీపముగల, పుణ్యేగ్రామేవా=అగ్రహారమునందుగాని, మహతివనేవా=గొప్పయడవియందుగాని, సితపటచ్ఛన్నపాలీ=తెల్లగుడ్డచేఁ గప్పఁబడిన యంచులుగల, కపాలీం=బిచ్చమెత్తుటకుఁ దగినమూఁకుడును, ఆదాయ=కైకొని, క్షుధాఆర్తః = ఆఁకటిచే పీడింపఁబడువాఁడైన, మానీ=మానవంతుఁడు, ఉదరదరీపూరణాయ=పొట్టయను గుహను నిండించుటకొఱకు, ద్వారంద్వారం=ప్రతియింటి వాకిటిని, ప్రవిష్టః=చొచ్చి, ప్రాణైః సనాథచేత్=ప్రాణములతోఁ గూడినవాఁడగునేని (బ్రదుకునేని), వరం=మేలు, పునః=కాని, అనుదినం=ప్రతిదినమును, తుల్యకుల్యేషు=బంధువులనడుమ, దీనః=దరిద్రుఁడైయుండుట, న (వరం)=మేలుకాదు.

తా. యథాన్యాయముగా వ్రేల్చు బ్రాహ్మణు లగ్నిహోత్రపు ధూమముతోఁ బొలుపారు పవిత్రమయిన యొకగ్రామముఁగాని లేక యరణ్యమునఁగాని భిక్షాపాత్రఁ గైకొని దానిపై దెల్లవస్త్రముఁ గప్పికొని యిల్లిల్లును బిచ్చమెత్తి యాఁకొన్న పొట్ట నించుకొనుచుంట మేలుగాని యభిమానవంతుఁడై బ్రదుకఁ గోరువాఁడు సమానులగు తనకులపు వారిని దీనతతో యాచించి దినములు గడుపుట యనుచితము.

చ. అవని సురావళీహుతహుతాశనకోమలధూమధూమలా
ప్రవిశదవాటియందు వనభాగమునందుఁ గపాలపాణి యై
భవనములందు భిక్షగొని ప్రాణము దాల్చుట కొంతమేలు బాం
ధవులను జేరి వేఁడి కడు దైన్యముఁ జెందుటకంటె మానికిన్.

శ్లో. గఙ్గాతరఙ్గహిమశీకరశీతలాని
విద్యాధరాధ్యుషితచారుశిలాతలాని,
స్థానాని కిం హిమవతః ప్రళయం గతాని
యత్సావమానపరపిణ్డరతా మనుష్యాః. 24

వ్యా.—అథ విశిష్టగత్యన్తరాభావవితర్కద్వారా దూషయతి-గఙ్గేతి.—గఙ్గాతరఙ్గాణాం భాగీరథీకల్లోలానాం - యే కణాః బిన్దవః - తేషాం - శీకరైః - ప్రాలేయప్రాయలేశైః - అథవా-కణాః స్థూలబిన్దవః - శీకరాః సూక్ష్మాః-తైః శీతలాని శిశిరాణి-'ఘనశీకరే'తి వా పాఠః - తథా సాన్ద్రా) ఇత్యర్థః, విద్యాధరై ర్దేవయోనివిశేషై-రధ్యుషితాని అధిష్ఠితాని * 'గత్యర్థాకర్మకే' త్యాదినా వసేః కర్మణి క్తః * 'వచి స్వపీ' త్యాదినా సంప్రసారణం - అత ఏవ - చారూణి మనోహరాణి - శిలాతలాని యేషు తాని తథోక్తాని - * విశేషణద్వయే నైతేన పరమపవిత్రత్వం చ సూచ్యతే, హిమవతః హిమాద్రే స్సంబన్ధీని- స్థానాని ప్రాన్తప్రదేశాః, ప్రళయం గతాని కిం నష్టాని కిం - కిం శబ్దో ఽత్ర వితర్కే - ని. 'కుత్సాప్రశ్నవితర్కేషు క్షేపే కింశబ్ద ఇష్యతే.' ఇతి శాశ్వతః, నను కుతః ఏవం విద్యమానే ష్వవస్థానేషు వినాశో వితర్క్యత ఇత్యాశఙ్క్యాత్ర కారణ మాహ - య ద్యస్మాత్కారణా, న్మనుష్యా జనాః, సావమానేషు యాచ్ఞయా తిరస్కారాచరణపూర్వకం దత్తేషు - పరపిణ్డేషు పరాన్నేషు - రతా ఆసక్తాః - తాదృక్పరపిణ్డాశనేన ప్రాణత్రాణతత్పరా జాతా ఇ త్యర్థః - యది స్థానాని న నశ్యేరన్ తర్హి జనా ఈదృక్కష్టయాచ్ఞాతత్పరా న భవేయుః - తేషాం నష్టత్వా దే వేదృగ్దురవస్థాపన్నా ఇతి కృత్వా ఏవం వితర్క్యత ఇతి వాక్యార్థః ; యద్వా - గత్యన్తరాభావం ప్రశ్నద్వారా దూషయతి గఙ్గేతి- కింశబ్దో ఽత్ర ప్రశ్నే - న న్వేవం కుతః పృచ్ఛ్యత ఇత్యత ఆహ - యస్మా త్కారణాత్-హే మనుష్యాః సావమానపరపిణ్డరతాః-యూయం జాతా ఇతి శేషః - అతః ప్రశ్న స్యావకాశ ఇతి భావః - అన్య త్సమానమ్ ; ఏతేన దుర్భగయాచ్ఞా పిశాచికా మూర్ధ న్యశనిం పాతయిత్వా గిరిపరిసరేషు సుఖేన వర్తితవ్య మితి సూచితమ్. వసన్తతిలకావృత్తమ్.

టీ. మనుష్యాః=మనుష్యులు, సావమాన పరపిణ్డరతాః=అవమానముతోఁగూడిన పరాన్నాసక్తులగుటకు, గఙ్గా...శీతలాని-గఙ్గా = భాగీరథీనదియొక్క, తరఙ్గ = అలలయొక్క, హిమ=చల్లని, శీకర=తుంపురులచే, శీతలాని=చల్లనివియు, విద్యా...తలాని-విద్యాధర=విద్యాధరులచే, అధ్యుషితాని = విహరింపఁబడుచున్న, చారు=మనోహరములైన, శిలాతలాని=చఱియప్రదేశములుగలవియు, కావుననే పరమపవిత్రములనుట, (అగు), హిమవతః=హిమవత్పర్వతపు, స్థానాని=ప్రదేశములు, ప్రళయంగతానికిం=నాశమును పొందినవా యేమి?

తా. మిన్నేటి యలలనుండి యొలయు మంచు తుంపురులచేఁ జల్లనై, విద్యాధరులు విహరించుచు మనోహరములయినచఱియపట్టులు

గలిగి చెలఁగు ప్రదేశములెల్లఁ బాడతెనా! మనుజు లవమానకరమైన పరపిండముల కాశించుకొని యుండు రేల?

తే. పూతగంగోర్మిశీకర•శీతలములు
లలితవిద్యాధరాధ్యశి•లాతలములు
హిమగిరిస్థానములు నశి•యించె నొకొ
నరులు నిందితపరపిండ•నిరతు లగుట.

అవ నీచులను యాచించుట మిక్కిలి నీచమనుచున్నాఁడు:—

శ్లో॥ కిం కన్దాః కందరేభ్యః ప్రళయ ముపగతా నిర్ఝరా వా గిరిభ్యః
ప్రధ్వస్తా వా తరుభ్యః సరసఫలభృతో వల్కలిన్య శ్చ శాఖాః,
వీక్ష్యన్తే యన్ముఖాని ప్రసభ మపగతప్రశ్రయాణాం ఖలానాం
దుఃఖోపాత్తాల్పవిత్తస్మయపవనవశానర్తితభ్రూలతాని. 25

వ్యా.—ఇదానీం పున ర్జీవనోపాయాన్తరాభావవితర్కద్వారా దూషయతి - కి మితి.—కన్దరేభ్యో గుహాభ్య, స్సకాశాత్ కన్దాః కన్దమూలాదిపదార్థాః - క్షున్నివారణక్షమా ఇతి భావః, ప్రళయం వినాశం - విరామ మితి యావత్, ఉపగతాః ప్రాప్తాః కిం - * జుగుప్సావిరామేత్యాదినా పఞ్చమీ, ఏవ ముత్తరత్రాపి - కింశబ్దో వితర్కే, తథా గిరిభ్య స్సకాశా, న్నిర్ఝరా వా ప్రవాహా శ్చ వా - ఉపశమకరా ఇతి భావః, ప్రళయ ముపగతాః కి మితి సంబన్ధః - ని. 'ప్రవాహో నిర్ఝరో ఝర' ఇ త్యమరః - ని. 'వా స్యా ద్వికల్పోపమయో రేవార్థే చ సముచ్చయ' ఇతి చామరః, తథా, తరుభ్యః వృక్షేభ్య స్సకాశాత్, సరసాని మాధుర్యరసయుక్తాని - ఫలాని బిభ్రతీతి తథోక్తాః, వల్కలిన్యః వల్కలవత్యః, ఏతేన విశేషణద్వయేన సుభోజ్యవస్తుసమృద్ధత్వాచ్ఛాదనయోగ్యవస్తుసమృద్ధత్వే సూచితే, శాఖా శ్చ, ప్రధ్వస్తా వా వినష్టాః కిమ్ - అవ్యయానా మనేకార్థత్వాత్, నను విద్యమాన కన్దమూలాది ష్వవిద్యమానత్వం కుతో వితర్క్యత ఇ త్యత ఆహ - య ద్యస్మా త్ప్రసభ మత్య న్తమ్ - అపగతప్రశ్రయాణాం వినయశూన్యానాం, ఖలానాం దురీశానాం, దుఃఖా ప్త మతిక్లేశేన ప్రాప్తం - త దపి స్వల్పం య - ద్విత్తం ధనం - తేన యః - స్మయో గర్వ - స్స ఏవ పవనః - స్మయః పవన ఇవ చ - తద్వశా - దాన ర్తితా శ్చాలితాః - భ్రువ ఏవ లతాః భ్రువో లతా ఇవ చ యేషాం తాని - సవికారా ణీ త్యర్థః - స్మయపవ నే త్యత్ర భ్రూలతా ఇ త్యత్ర చ ఉపమారూపకయో స్సాధక ప్రమాణాభావా త్సందేహసంకరః, ముఖాని, వీక్ష్యన్తే - యాచకజనై రితి శేషః; కన్దమూలాదీనాం వినష్టత్వా దేవ జనై ర్దురీశ్వర

పరిచర్యాతత్పరై ర్యాచ్యతే జీవనోపాయార్థ - మత స్తదభావ వితర్క స్యావకాశ ఇతి భావః, యద్వా - జీవనోపాయాన్తరాభావ ప్రశ్నద్వారా నిన్దతి - కిం కన్దా ఇతి; కిం వా శబ్దౌ ప్రశ్నే, కుత ఏవం ప్రశ్నః క్రియత ఇత్యత ఆహ - యస్మాత్కారణా, ద్దుర్వినీతదురీశ్వర ముఖా న్యవలోక్యన్తే యుష్మాభి స్తస్మాదభావప్రశ్నో యుజ్యత ఇతి భావః, శేషం సమానమ్; అత్రాయ మభిసంధిః - పరమనైచ్యావహం శాస్త్రనిషిద్ధం చ దుర్వినీతసేవనోపజీవనం పరిత్యక్తవ్యమ్.

టీ. ప్రసభం=మిక్కిలి, అపగతప్రశ్రయాణాం=పోయిన వినయముగల, ఖలానాం=దుర్జనులయొక్క, దుఃఖ...లతాని-దుఃఖ=కష్టముచే, ఉపాత్త=పొందఁబడిన, అల్ప=కొంచపు, విత్త=ధనముచేతి, స్మయ=గర్వమను, పవన=గాలికి, వశ=వశమగుటచే, ఆనర్తిత=చలింపఁబడిన, భ్రూలతాని=తీగలవంటికనుబొమలుగల, ముఖాని = మొగములు, యత్ వీక్ష్యన్తే = చూడఁబడుచుండుటకు కారణము, కన్దరేభ్యః=గుహలలో, కన్దాః=దుంపలు, ప్రళయం=నాశమును, ఉపగతాః కిం=పొందినవా యేమి? గిరిభ్యః=కొండలలో, నిర్ఝరాః వా=సెలయేళ్లును, (ప్రళయముపతాః కిం=నాశమును పొందినవాయేమి? అధ్యాహార్యము.) తరుభ్యః=చెట్లలో, సరసఫలభృతః=రసముతోడి పండ్లను భరించునవియు, వల్కలిన్యః=నారచీరలుగలవియు, (అగు) శాఖాః=కొమ్మలు, ప్రధ్వస్తా వా=నష్టమైనవా యేమి?

తా. కందమూలములు లోయలనుండి మాయమై పోయెనా? కొండలనుండి సెలయే ళ్లిండిపోయెనా? నారచీరల నొసఁగు ఫలభరితములైన చెట్లకొమ్మలు పాడుపడెనా? కొండలలోనుండి కందమూలముల భక్షించుచు, తీయని సెలయేళ్ల నీళ్లఁ ద్రావుచు, నారచీరలఁదాల్చుచు, రుచ్యములైన యూరఁ బండినపండ్ల నారగించుచు సౌఖ్యపడక చచ్చిచెడి నాలుగు డబ్బులార్జించి, ధనికుల మను గర్వమునఁ గన్నుగానక మర్యాద తప్పి వర్తించు నీచుల దేవిరింపఁ బోనేల?

మ. ఇలఁ గందంబులు మూలముల్ మడిసెనో ॰ యేళ్లింకెనో కొండలన్
ఫలముల్ నారలు వృక్షశాఖలయెడం ॰ బాడయ్యెనో చూడఁ గే
వలదుఃఖాప్తమితార్థగర్వపవన॰ వ్యావర్తితభ్రూవిలస
త్ఖలభూపాస్యము లర్థిఁ జూచెదరు భ్రాంతస్వాంతులై యాచకుల్.

అవ. మూఢులగు ప్రభువులను గొలుచుటకన్న అడవిలో బ్రదుకుట మేలు:-

శ్లో॥ పుణ్యై ర్మూలఫలైః ప్రియే ప్రణయినీం వృత్తిం కురుష్వాధునా
భూశయ్యాం నవపల్లవై రకృపణై రుత్తిష్ఠ యావో వనమ్,

క్షుద్రాణా మవివేకమూఢమనసాం యత్రేశ్వరాణాం సదా
విత్తవ్యాధివికారవిహ్వలగిరాం నామాపి న శ్రూయతే. 23

వ్యా.—అథ ఖలానాం ముఖాని దృశ్యన్త ఇత్యనేన సూచితనిన్దాం ప్రకటయితుం చిరకాలదురీశసేవాఖిన్నస్య కస్యచి న్నిర్వేదవచన మభినీ యాహ - పుణ్యై రితి.— అధు నేదానీం, పుణ్యైః పవిత్రైః, మూలైః కన్దమూలైః, ఫలైః కదళీరసాలపనసాదిఫలై శ్చ- అపవిత్ర రక్త మూలక కాళిఙ్గ ఫలాది భక్షణ నిషేధ స్మరణా త్పుణ్యై రిత్యుక్తం, తథా అనిర్వాచ్యతయా, 'ప్రియ ప్రణయినీ మి' తి పాఠే-హే ప్రియసఖ ఇత్యర్థః, ప్రణయినీం పరమసుఖావహతయా ప్రియతమాం - విశిష్టకన్ద మూలాద్యశనస్యానశనప్రాయత్వా త్తస్యాపి 'తపో నానశనా త్పర మి'తి తపః పర్యవసానత్వాత్తస్య చ 'తపసా కల్మషం హన్తీ' తి సకలకర్మనివర్తనద్వారా పరమసుఖావహత్వాదితి భావః, వృత్తిం జీవికాం - ని. 'వృత్తి ర్వర్తన జీవన' ఇత్యమరః, కురుష్వ విధేహి, తథా, అకృపణైః రమ్లానై, ర్నవపల్లవై, ర్భువి శయ్యాం చ కురుష్వ, అతః, ఉత్తిష్ఠ ఉత్థితోభవ - విలమ్బం మా కు ర్వి త్యర్థః, వనం ప్రతి - యావో గచ్ఛావః- యాస్యావ ఇ త్యర్థః - కి మనేన నీచసేవనే నేతి శేషః * వర్తమానసామీప్యే వర్తమానప్రత్యయః, యామో వన మితి న సాధీయా న్పాఠః, గమనే అభ్యుచ్చ్రియం ఫలమాహ - యత్రే వనే, క్షుద్రాణాం దీనానాం, కుతః - అవివేకే నాజ్ఞానేన - మూఢాని కర్తవ్యాకర్తవ్య విచార శూన్యాని - మనాంసి యేషాం తేషాం, తథా, సదా సర్వదా - విత్త మేవ వ్యాధి స్సన్నిపాతాదిరోగ - స్తేన యో వికారః విపరీతభావ - స్తేన విహ్వలా వికలా -అవిస్పష్టా ఇతి యావత్ తథాభూతా గిరో యేషాం తేషా, మీశ్వరాణాం రాజ్ఞాం, నామాఽపి నామధేయ మపి, న శ్రూయతే నాకర్ణ్యతే - కిముత దర్శనసేవనాదిక థేతి భావః, తస్మా దైహికాముష్మికఫలలేశ సంబన్ధశూన్యం నీచసేవనం పరిత్యజ్య సకలశ్రేయస్సంపాదకం వనం వ్రజ; వనవాస ఏ వావశ్యం కర్తవ్య ఇతి తాత్పర్యమ్. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. ప్రియే=ఓప్రేయసీ! అధునా=ఇఁకను, ప్రణయినీం=మిక్కిలి సుఖావహముగు, వృత్తిం=జీవికను-భోజనమును, పుణ్యైః=పావనములైన, మూలఫలైః=కందమూలములతోను పండ్లతోను, అకృపణైః=వాడని, నవపల్లవైః=చిగురుటాకులతో, భూశయ్యాం=నేలయే సెజ్జగా, కురుష్వ = చేసికొనుము, యత్ర=ఏచోట, క్షుద్రాణాం = నీచులును, అవివేకమూఢమనసాం=తెలివిలేమిచే నిది చేయఁగూడును నది చేయఁగూడదను మనస్సుగలవారును, సదా=ఎల్లప్పుడును, విత్త...గిరాం-విత్తవ్యాధి = ధనసన్ని

పాతపు, వికార=వైపరీత్యముచే, విహ్వల=వివశులైన, గిరాం = మాటలుగలవారును, అగు, ఈశ్వరాణాం=ప్రభువులయొక్క, నామ అపి=పేరైనను, న శ్రూయతే=వినఁబడదో, (అట్టి) వనం=అడవికి, యావః=(ఇరువురము) పోవుదము; ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము.

తా. ప్రేయసీ! పవిత్రములయిన కందమూలఫలములతో నాహారము కావింపుము. లేఁజిగురుటాకులతోఁ బడుక నొనర్పుము. లెమ్ము. మనమిర్వుర మరణ్యమున కరుగుదము. ధనమనెడు రోగమువలనఁ దబ్బిబ్బులాడు నీచులపేరయిన నయ్యెడ వినరాదు.

చ. ప్రవిమలకందమూలఫల•పంక్తుల జీవికఁ జేయు ముర్విపై
నవనవపల్లవంబుల నొ•నర్పుము పానుపు లెమ్ము పావనా
టవికిని బోవు మయ్యెడ దు•ర్ధద్రవిణామయదుర్వికారగా
రవవికలోక్తులై మెలఁగు • రాజులపేరును జెప్పఁ డెవ్వఁడున్.

అవ. యాచనకన్న వనవాసము మేలు:—

శ్లో. ఫలం స్వేచ్ఛాలభ్యం ప్రతివన మఖేదం క్షితిరుహాం
పయ స్థానే స్థానే శిశిరమధురం పుణ్యసరితామ్,
మృదుస్పర్శా శయ్యా సులలితలతాపల్లవమయీ
సహన్తే సన్తాపం త దపి ధనినాం ద్వారి కృపణాః. 27

వ్యా.—అథ చ పున స్సత్యా మపి నిరవధిక నిరాతఙ్క జీవనసాధనసామగ్ర్యాం కృపణాః స్వకార్పణ్యా మత్యజన్తః పరయాచ్ఞాదైన్యేన క్లిశ్యన్తి, కిం కర్తవ్య మి త్యాహ - ఫలమితి.—వనే వనే ప్రతివనం - న త్వేక త్రైవ క్లప్త మి త్యర్థః * 'అవ్యయం విభక్తి' త్యాదినా యథార్థేఽవ్యయీభావః, న విద్యతే ఖేదో యస్మి న్కర్మణి త ద్యథా తథా అఖేద మక్లేశం, స్వేచ్ఛయా స్వచ్ఛన్దేన - లభ్యం ప్రాప్యం - న తు పరప్రేప్స్య మితి భావః, క్షిత్యాం రోహ న్తీ తి క్షితిరుహాః, * క్విప్ - తేషాం కదళీ రసాల పనసాది తరూణాం, ఫల మ స్తీతి శేషః-ఉదరపూరణపర్యాప్త మితి భావః, తథా, స్థానే స్థానే ప్రతిస్థానం * వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః, శిశిర మధురం - వ్యాఖ్యాత మేతత్ 'పిబతి సలిలం శీతమధుర మి' త్యత్ర, పుణ్యసరితాం - గఙ్గా గోదావ ర్యాది పుణ్యనదీనాం, పయ స్తీర్థ, మ స్తీతి శేషః - స్నానపానాభ్యాం బాహ్యాభ్యన్తరపఙ్క ప్రక్షాళనద్వారా తృష్ణోపశా న్తికర మితి భావః, ఏతే నోభయేషా మపి శాస్త్రసిద్ధం పరోపకారకత్వం సూచితం - త దుక్తం - 'పరోపకారాయ ఫలన్తి వృక్షాః పరోపకారాయ వహన్తి నద్య' ఇతి, తథా, మృదుః అకఠినః-కోమల ఇతి యావత్ - స్పర్శో

యస్యాస్సా హంసతూలికాతల్పక ల్పే త్యర్థః, కుతః - సులలితా న్యతికోమలాని - యాని లతాపల్లవాని - తన్మయీ తత్ప్రచురా - తైర్నిర్మితే త్యర్థః - అథవా - తన్మయీ తద్వికారా * 'ప్రాచుర్యే వికారార్థే మయట్' ఇతి జీప్, శయ్యా చాస్తీతి శేషః - సకస్స్వపీచి లేలి భావః, తదపి ఇథాపి. ధనినాం ధనాఢ్యానాం, ద్వారి ప్రతీహారప్రదేశే-నిం ' స్త్రీ ద్వా ర్ద్వారం ప్రతీహార ' ఇ త్యమరః, కృపణాః ధనలిప్సాపరతన్త్రాః, సంతాపం తదనువర్తనాద్యాయాస పరితాపం, సహన్తే మృష్యన్తి, శ్రేయోర్థినాం కిం త త్రాస్మాకం కర్తవ్య మితి భావః. అతః ఫలాభసంబన్ధశూన్యాం ప్రత్యుత బలవదనిష్టానుబన్ధినీం దుస్తసంతాపకారిణీం పరమకార్పణ్యకర్ణేజపా మిహాముత్ర చ కీర్తి ప్రతిష్ఠాభఞ్జనీం యాచ్ఞాదైన్యపరమసీచత్వ ద్దూషణీయాం పాపిష్ఠామిమాం దురీశ్వరద్వార బహిర్వితర్దికా దురాశాదడాకినీం వివేకోచ్చాటనమన్త్రేణోత్సార్యా నేకశ్రేయస్సంపాదికాం వనవాసజీవికాం శ్రియ మేవ సమాశ్రయే ద్విద్వా నితి తాత్పర్యమ్; త దుక్తం శ్రీభాగవతే -

'చీరాణి కిం పథి న సన్తి? దిశన్తి భిక్షాం?
నోవాఙ్ఘ్రిపాః పరభృత? స్సరితో ప్యశుష్యన్?
రుద్ధా గుహాః కి ము న సన్తి? మహానుభావా
యస్మా ద్భజన్తి యతయో ధనదుర్మదాన్ధాన్.' ఇతి. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. ప్రతివనం=ప్రతియడవియందును, అఖేదం=కష్టములేక, స్వఇచ్ఛాలభ్యం= స్వచ్ఛన్దముగా లభించునదగు, క్షితిరుహాం = చెట్లయొక్క, ఫలం=పండు, (కలదు). స్థానేస్థానే=అన్నిచోట్లను, పుణ్యసరితాం = (గంగాగోదావరి మొదలగు) పుణ్యనదుల యొక్క, శిశిరమధురం=చల్లనితీయని, పయః = తీర్థము, (కలదు). సులలిత లతాపల్లవ మయీ=మిక్కిలి కోమలములగు తీగలచేతను చిగుళ్లచేతను వికారములై, మృదుస్పర్శా=మెత్తనితాకుడుగల, శయ్యా=సెజ్జ, (కలదు). తదపి=అయినను, ధనినాం=ధనాఢ్యులయొక్క, ద్వారి=వాకిట, కృపణాః = దీనులు, సంతాపం= పరితాపమును-దుఃఖమును, సహన్తే=సహింతురు.

తా. ప్రతివనమందును ననాయాసమున నిష్టమువచ్చినన్ని పండ్లు చెట్లనుండి చేకొనవచ్చును. ఎక్కడఁబట్టిననక్కడఁ బుణ్యనదులలోఁ జల్లఁగా మధురముగానుండు నీరు త్రాగవచ్చును. లేఁజిగురుటాకులతో మెత్తనిసెజ్జలు గల్పించుకొనవచ్చును. ఇట్టివసతియున్నను దరిద్రులు ధనికుల వాకిళ్ళఁ బడి యిక్కట్టుల నోర్చుచున్నారు.

చ. కలవు పచేళిమంబు లయి • కానలలోపలఁ బండ్లు ప్రాఁకులం
గలవు పవిత్రవాహినులఁ • గమ్మనిశీతలవారిపూరముల్
గలవు చివుళ్లపాన్పు లవి • గైకొన నేరక దీనులై ధనా
ఢ్యులగవనిఙ్ వసించి నరు•లోలి సహింతురు తీవ్రతాపమున్.

శ్లో. యే †వర్తన్తే ధనపతిపురః ప్రార్థనా దుఃఖభాజో
యే చాల్పత్వం ‡దధతి విషయాక్షేపపర్యస్తబుద్ధేః,
తేషా మన్తస్స్ఫురితహసితం వాసరాణాం స్మరేయం
ధ్యానచ్ఛేదే శిఖరికుహరగ్రావశయ్యానిషణ్ణః. 28

వ్యా. ఇదానీం దురీశ్వరసేవనయాచ్ఞాదైన్యతత్పరవిషయాక్షిప్తచిత్తనిన్దావశేన స్వస్య సిద్ధవద్భావిశ్రేయోదశాం సూచయ న్నాహ:—య ఇతి.—ధనపతేః ధనాఢ్యస్య – పురః అగ్రే, ప్రార్థనాదుఃఖం యాచ్ఞాదైన్యం - భజ న్తీతి తథోక్తాః సన్తః *'భజోణ్విః,' యే పురుషాః,†వర్తన్తే, తథా, యే చ పురుషాః, విషయాక్షేపే భోగసంగ్రహే - పర్యాప్తా తాపస్మాత్ర ఏవ పర్యవసితా న తు తత్త్వవిచార ఇత్యర్థః - తాదృశీ యా బుద్ధిః తస్యాః - 'పర్యస్త' ఇతిపాఠే - విషయాక్షేపేణభోగసక్త్యా - పర్యస్తా విపరీతా - యద్వా - విషయాక్షేపేణ విషయకృతోపప్లవేన-పర్యస్తా విక్షిప్తా-యా బుద్ధిః - తస్యాః హేతోః, అల్పత్వం నీచత్వం, ‡ దదతి, తేషాం పురుషాణాం, వాసరాణి దివసాన్ -తదనుభూతదుర్దినా నీ త్యర్థః – ని. ' వా తు క్లీబే దివసవాసరౌ' ఇ త్యమరః, అభిమతదేవతాయాం చిత్తస్థిరీకరణం ధ్యానం – తస్య-చ్ఛేదే అవసానే-బ్రహ్మధ్యానవ్యుత్థానసమయ ఇ త్యర్థః, శిఖరికుహరే గిరిగహ్వరే - యో గ్రావా పాషాణ స్స ఏవ శయ్యా - తస్యాం-నిషణ్ణః విశ్రమార్థం శయిత స్స న్ని త్యర్థః, అన్తరన్తః కరణ ఏవ - స్ఫురితం సముత్పన్నం - హసితం హాసో - యస్మిన్ కర్మణి త ద్యథా తథా-తదానీం తేషా మపహాస్యత్వా త్తదనుభావత్వే నోత్పన్నహాసగర్భిత మి త్యర్థః-స్మరేయం 'సదృశా దృష్టిచిన్తాద్యాః స్మృతిబీజస్య బోధకా' ఇతి వచనా త్కుతశ్చిచ్చిన్తావశా ద్దృష్టివశా ద్వా సముద్బుద్ధసంస్కార స్తదీయ దుర్దినాని స్మృతివిషయాణి కుర్యా మి త్యర్థః – వాసరాణాం స్మరేయ మితివా పాఠః - తథా * 'అధీగర్థదయేశాం కర్మణీ'తి కర్మణి షష్ఠీ-అధీగర్థానాం చ శేషాధికారాత్-అశేషత్వవివక్షాయాం తు ద్వితీ యైవ స్మర్యతే – సంభావనాయా ముత్తమపురుషైకవచనం - యథాఽహం యాచ్ఞాదుఃఖాభిసంతప్త విషయాక్షిప్తచిత్తజనదుర్దశాదర్శనా త్సంజాతనిర్వేదః కేనచి

ద్భాగ్యోదయేన పరమేశ్వరానుగృహీత స్తద్ధ్యానోత్థానే తదీయదుర్దినస్మరణతత్పరో భవేయమ్ - తథా వివేకిభిః శ్రేయోర్థిభిః భవితవ్యం - న తు తద్వదుర్దశాభాగ్భి రితి నిగూఢోపదేశ స్తాత్పర్యార్థవిషయీకృత ఇ త్యవధేయమ్. మన్దాక్రాన్తావృత్తమ్.

టీ. ధనపతి పురతః=ధనాఢ్యునియెదుట, ప్రార్థనాదుఃఖభాజః = యాచ్ఞాదైన్యమును అనుభవించువానికి, యే=ఏదినములు, వర్ధన్తే=వృద్ధియగుచున్నవో, విషయా... బుద్ధేః-విషయ=భోగసంగ్రహముయొక్క, ఆక్షేప = లాగుటవలన, పర్యస్త=విపరీతములైన, బుద్ధేః=బుద్ధిగలవానికి, యేచ=ఏదినములు, అల్పత్వం=నీచత్వమును, దధతి=పొందుచున్నవో, తేషాం=ఆ, వాసరాణాం=దినములను, శిఖరి...నిషణ్ణః-శిఖరికుహరే=కొండగుహయందలి, గ్రావ=పాషాణమనెడి, శయ్యా=సెజ్జయందు, నిషణ్ణః సన్=ఆసీనుండనై, ధ్యానచ్ఛేదే=ధ్యానము ముగియగనే, అంతః స్ఫురితహసితం=అంతఃకరణమునందు స్ఫురించిన నవ్వుపుట్టునట్లుగ, స్మరేయం=తలంచుకొనెదను.

తా. ధనికులచెంతనిల్చి మిక్కిలి దైన్యముతో నెవరుయాచించుకొని బ్రతుకుచుందురో ఎల్లప్పుడును దుర్విషయసౌఖ్యములనే కోరుకొనుచునెవరు నైచ్యము నందుచుందురో యట్టివారిదుర్దినములను,ధ్యానావసానమునఁ గొండగుహచెంత నాకుసెజ్జయగుచట్టియప్పైఁ గూరుచుండి తలఁచుకొని నవ్వువాఁడను.

చ ధనపతిముందాల నిల్చి కడు॰దైన్యముఁ జూపెడువార లెవ్వరో
ఘనవిషయాభిలాష మతి॰కల్పన మీఱినవీచు లెవ్వరో
మొనయుచు వారిదుష్టదిన॰ముల్ మదినవ్వి తలంతు నాత్మచిం
తనము తుదిన్ గుహాంతరము॰నన్ రుచిరోపలతల్పశాయినై.

అవ. తృష్ణ తీఱునదిగాదు కాన దానికై యాచ్ఞాదైన్యము వహించుట సరికాదు:—

శ్లో. యే సన్తోషనిర న్తరప్రముదితా స్తేషాం న భిన్నా ముదో
యే త్వన్యే ధనలుబ్ధసంకులధియ స్తేషాం న తృష్ణా హతా,
ఇత్థం కస్య కృతే కృత స్స విధినా తాదృ క్పదం సమ్పదాం
స్వాత్మ న్యేవ సమాప్తహేమమహిమా మేరు ర్న మే రోచతే. 29

వ్యా.—అథ తృష్ణాయా యావతాఽప్యుపసంహారాభావా త్కిం యాచ్ఞాదైన్యే నే త్యాహ-య ఇతి.—యే పుమాంసః, దైవాల్లబ్ధేన వస్తునా జనితో మనోవిలాస స్సంతోష - స్తేన నిరన్తరం సతతం - ప్రముదితాః పరితుష్టాః - తృప్తా ఇతి యావత్ - తేషాం, ముదః ఆనన్దా, న భిన్నాః - కిం తు ప్రవృద్ధా ఏ వేత్యర్థః, తథాఽన్యే

ఇతరే - యే పుమాంసః, ధనే లుబ్ధా గార్ధ్యవతీ - అత ఏవ సంకులా ధీ ర్యేషాం తే తథోక్తా, స్తేషాం, తృష్ణా వస్తుస్పృహా, న హాతా - న విరతే త్యర్థః - ధనలోభస్యేయత్తాభావా దితి భావః, ఇత్థ మేవం వ్యవస్థితే స తీతి శేషః - సః ప్రసిద్ధః, సంపదాం రత్నాదిసమృద్ధీనాం, తాదృ గిత్థ మితి వక్తు మశక్యం, పదం స్థాన - మనిర్వాచ్యధనసంప దాస్పద మి త్యర్థః, తథా, స్వాత్మ న్యేవ స్వస్మి న్నేవ, సమాప్తః పర్యవసితః - న తు పరోపకారపర్యాప్త ఇ త్యర్థః, తాదృశో, హేమమహిమా కాఞ్చనసంపత్తి ర్యస్య తథోక్తో, మేరు, ర్విధినా బ్రహ్మణా, కస్య కృతే కస్య పుంసః ప్రయోజనార్థం, కృతో నిర్మితః - నిత్యసంతోషసంపన్నానా మనపేక్షితత్వా దర్థలుబ్ధానా మపర్యాప్తత్వా చ్చానుపయోగా దితి భావః, అతో నిరర్థకత్వాత్ - మే మహ్యం, న రోచతే రుచిగోచరో న భవతి - న సమ్మత ఇత్యర్థః * 'రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణః' ఇతి చతుర్థీ, తస్మా త్సుమేరుతుల్యధనలాభేఽపి తృష్ణానపశాచ్చాః పరితోషాభావా త్తత్ప్రయుక్తయాచ్ఞాదైన్యవిభ్రాన్తిం తత్త్వవిచారేణ నిరస్య సంతుష్టాన్తఃకరణై ర్భవితవ్య మాయుష్మద్భి రితి తాత్పర్యమ్. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. యే=ఏపురుషులు, సన్తోష...మునితాః-సన్తోష = దైవాధీనముగ లభించిన మనోవిలాసముచేత, నిరన్తర=ఎడతెగక, ప్రముదితాః = సంతుష్టులో, తేషాం=వారికి, ముదః=ఆనందములు, నభిన్నాః = భంగపాటుపడినవి కావు (వృద్ధిఁబొందుచుండునవి), ఏ అన్యే=ఏ యితరులు, ధన...ధియః-ధన=ద్రవ్యమందు, లుబ్ధ=లోభముగొన్న, సంకుల=కలఁగిన, ధియః=మనస్సుగలవారో, తేషాం=వారికి, తృష్ణా=ఆశ, నహతా=ఉడిగినది కాదు; ఇత్థం=ఈవ్యవస్థయందు, సంపదాం=ధనాఢ్యులకు, తాదృక్పదం = అటువంటి గొప్పపదవియై, స్వాత్మనియేవ=తనయందే, సమా...హిమా-సమాప్త=పర్యవసించిన, హేమా=కాంచనముయొక్క, మహిమా=సంపత్తిగలదియగు, సః మేరుః=ఆమేరు పర్వతము, బ్రహ్మణా=బ్రహ్మచే, కస్యకృతే=ఎవనికొఱకు, కృతః=నిర్మింపఁబడినది, మే=నాకు, నరోచతే=రుచింపదు.

ఎవరు నిరంతరపరమానందమున నోలలాడుచుందురో వారియానందమున కెప్పుడును జెఱుపులేదు. ఇంక నెప్పుడును ధనకాంక్షతోడనే గిజగిజలాడువారి యాశలకుఁ బరిసమాప్తిలేదు. తొలుతటివారికి బంగరుకొండపైఁ గోర్కెయే పొడమదు. రెండవవారి కది చేకుఱినను దృప్తిగలుగదు. చూడఁగా నాలాటి సకలసంపదలకు నిలయమైన బంగరుకొండను బ్రహ్మదేవుఁ డెవనికై సృజించునట్లు? లోకమును దృప్తిచెందింప

నుపకరింపక తనకుఁడా సంపదలుగల దనిపించుకొను మేరువు కొండమాలి నదిగా నాకుఁ దోఁచుచున్నది.

మ. వరసంతోషనిరంతరప్రముదితుల్ ♦ వర్ణింప నెవ్వారు ని
ర్భరముల్ వారికి మోదముల్ కనకలు♦బ్ధస్వాంతు లౌవారికిఁ
విరతిం బొందదు తృష్ణ యెవ్వనికిఁ గా♦వింపంబడెఁ బ్రహ్మచే
స్థిరసంపన్నిధి మేరు వాత్మధృతల♦క్ష్మీకంబు నా కిష్టమే.

అవ. యాచింపకయే జీవింప నుపాయమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భిక్షాహార మదైన్య మప్రతిముఖం భీతిచ్ఛిదం సర్వదా
దుర్మాత్సర్యమదాభిమానమథనం దుఃఖౌఘవిధ్వంసనమ్,
సర్వత్రాన్వహ మప్రయత్నసులభం సాధుప్రియం పావనం
శమ్భోః సత్త్ర మవార్య మక్షయనిధిం శంసన్తి యోగీశ్వరాః. 30

వ్యా—తర్హి కథం జీవన మిత్యాశఙ్క్య తదుపాయం సపరికరం నివేదయన్నిగమయతి - భిక్షేతి.—యోగీశ్వరాః పరమార్థతత్త్వజ్ఞాః మహాయోగినః, భిక్షాహారం భైక్షాశనం కర్మ, న విద్యతే దైన్యం యాచ్ఞాకార్పణ్యం యస్మిం స్త త్తథోక్తం, భిక్షాం దేహీ త్యుచ్చారణానన్తరమేవ సద్గృహస్థై ర్బహుమానపూర్వకం దీయమానత్వా దితి భావః - యద్వా-వ్యావహారికదైన్యసంభవేఽపి పారమార్థికదైన్యాభావా దితి భావః, న విద్యతే ప్రతిముఖం యస్య త త్తథోక్తం - స్వాయ మేవ నిరతిశయసుఖం - న తు స్వస్య ప్రతిభటభూతం సుఖాన్తర మస్తీ త్యర్థః, సర్వత స్సర్వత్రాఽపి, భీతిచ్ఛిదం భయవినాశకం - భిక్షాశనతత్పర స్యాకుతోభయత్వా దితి భావః, దుష్టానాం దుస్స్వభావానాం - మాత్సర్య మ దాభిమానానా మపహిష్ణుత్వ ద ర్పాహంకారాణాం-మథనం నిరాసకం, దుఃఖౌఘవిధ్వంసనం సాంసారికాశేషబాధానివర్తకం - య ద్వా - దుఃఖౌఘస్య ఏకవింశతిమహాదుఃఖసముదాయస్య - విధ్వంసనం విచ్ఛేదకం - ఏకవింశతిమహాదుఃఖధ్వంసరూపమోక్షనిదాన మి త్యర్థః - 'ఆత్యన్తికదుఃఖధ్వంసో మోక్షః' ఇతి వైశేషికా స్తార్కికా శ్చ, అత్ర యత్కించి ద్వక్తవ్య మస్తి-తి స్తరభయా న్నోచ్యతే, సర్వత్ర సర్వే ష్వపి దేశే ష్వి త్యర్థః, తత్రాఽప్యన్వహం ప్రతిదినం, తత్రాఽపి చాప్రయత్నం యత్నం వి నైవ - సులభం సుఖలభ్య మి త్యర్థః, సాధూనా మనహంకారిణాం - ప్రియ మిష్టం - పావనం పవిత్రం,శంభోః శ్శివస్య, సత్త్రం తృప్తిసాధన మి త్యర్థః - 'రుద్రో యేన కపాలపాణిపుటకే భిక్షాటనం సేవత' ఇ త్యనే నై వోక్తత్వాత్ - యద్వా-శంభోః సత్త్రం శంభుభ క్తినిరతాన్నసత్త్ర మి త్యర్థః-ఖణ్డమణ్డలాధిపతిసత్త్రం

తు నశ్వరం ఇదం తు సకలభువనాధీశ్వరప్రవర్తితత్వా చ్ఛాశ్వత మితి భావః, అత ఏ, వాహార్యం న కేనాఽపి నివారయితుం శక్యమ్, అక్షయనిధి మవినాశి నిదానం చ - నిత్యోపయోగేఽపిక్షయాభావా దితి భావః, శంసన్తి కథయన్తి-అనుభవసిద్ధత్వా దిత్థం వర్ణయన్తీ త్యర్థః ; అతోఽనర్థపరమ్పరాజనితహైన్యం యాచ్ఞాదైన్యం విహాయోక్తరీత్యా సమస్త సద్గుణ విచిత్రం శంభుసత్త్రం ప్రామాణికోక్తం సమాశ్రయణీయ మితి భావః. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. యోగీశ్వరాః=(పరమార్థతత్త్వజ్ఞులైన) మహాయోగులు, అదైన్యం=దైన్యము లేనిదియు, అప్రతిముఖం=ఎదురులేనిదియు, సర్వదా=ఎల్లప్పుడు, భీతిచ్ఛిదం=భయమును అడంచునదియు, దుర్మా...మథనమ్-దుర్మాత్సర్య=చెడ్డదగు మత్సరమును, మద=పొగరును, అభిమాన=గర్వమును, మథనం=అడంచునదియును, దుఃఖ ఓఘవిధ్వంసనం=(ఇరువదియొక్క) మహాబాధల సమూహమును నశింపజేయునదియును, సర్వత్ర = ఎల్లెడలను, అన్వహం=ప్రతిదినమును, అప్రయత్న సులభం=యత్నించకయే సులువుగా దొరకునదియు, సాధుప్రియం=అనహంకారులకు నిష్టమును, పావనం=పవిత్రమును, (అగు) శమ్భోః సత్త్రం=మహేశ్వరునియన్నసత్త్రమైన, భిక్షాహారం = భిక్షాన్నమును, అక్షయనిధిం=కొరతపడని నిక్షేపముగ, శంసన్తి=(పొగడ్తతో) చెప్పుదురు.

తా. మహాయోగులు పరమేశ్వరుఁడు పెట్టిన భిక్షాన్నసత్త్రమునందలిభిక్షాహారమును దైన్యము లేనిదానిగను, నిరాటంకమైనదానిగను, నిర్భయమగుదానిగను, మాత్సర్యమదాభిమానధ్వంసక మగుదానిగను, అప్రయత్నసులభ మగుదానిగను, సాధువులకిష్టమగుదానిగను, పావన మగుదానిగను, అక్షయమునుగను జెప్పుచున్నారు.

మ. అభివర్ణింతురు యోగిపుంగవులు భిక్షాహారము౯ నీతదై
న్యభయక్రోధమదాభిమానజడిమాహంకారము౯ సత్సుఖ
ప్రభవం బశ్రమలభ్య మూర్జిత మవార్యం బక్షయం బుగ్రదుః
ఖభిదాదక్షము శంభుసత్త్రము మహాకైవల్యసత్పాత్రమున్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు యాచ్ఞాదైన్యదూషణ మను
మూడవదశకము.

భోగాస్థైర్యవర్ణనము.

శ్లో. భోగే రోగభయం కులే చ్యుతిభయం విత్తే నృపాలా ద్భయం
మానే దైన్యభయం బలే రిపుభయం రూపే జరాయా భయమ్,
శాస్త్రే †వాదభయం గుణే ఖలభయం కాయే కృతాన్తా ద్భయం
సర్వం వస్తు భయాన్వితం భువి నృణాం వైరాగ్య మే వాభయమ్.

వ్యా.—అథ భోగానా మస్థైర్యాకథనే యాఞ్ఛాదైన్య మదూషితప్రాయ మే వేతి మనసి నిధాయ తద్దూషణానన్తరం భోగాస్థైర్య మాహ-భోగ ఇతి.—భోగే స్రక్చన్దనవనితాసంభోగసుఖానుభవే - ని. 'భోగ స్సుఖే స్త్ర్యాదిభృతా వహే శ్చ ఫణకాయయో రి' త్యమరః, రోగా ద్వాతపిత్తాద్యామయా - ద్భయ మ స్తీతి శేషః- తస్య తదన్తరాయత్వా దితి భావః, కులే సద్వంశే, చ్యుతే రాచారభ్రంశా ద్భయం - తస్యాస్తదప్రతిష్ఠాపహత్వా దితి భావః - అథవా. చ్యుతే స్సంతానవిచ్ఛేదా - ద్భయం-తస్యా స్సంప్రదాయోపహతిహేతుత్వా దితి భావః, విత్తే ద్రవ్య సమృద్ధౌ, నృపాలా ద్రాజ్ఞో భయం-తస్య తదపహర్తృత్వా దితి భావః, మానే అభిమానే, దైన్యా త్కార్పణ్యా ద్భయం - తస్య తద్భఙ్గహేతుత్వా దితి భావః, బలే సామర్థ్యే, రిపో శ్శత్రో, ర్భయం - తస్య తద్దమనశీలత్వా దితి భావః, రూపే సౌన్దర్యే, జరాయా వార్ధకావస్థాయా, భయం - తస్యా స్తద్విలోపిత్వా దితి భావః, శాస్త్రే వేదాన్తాదిశాస్త్రకలాపే, † వాదిభ్యః శుష్కతర్కకలహాకణ్ఠకేభ్యః, భయం - తేషాం తదపరోక్షకత్వా దితి భావః, గుణే విద్యావినయాదిగుణగణే, ఖలా ద్దుర్జనా, ద్భయం - తస్య తద్దూషకత్వా దితి భావః, కాయే దేహే, కృతాన్తా, ద్యమా ద్భయం - తస్య తదన్తకరత్వా దితి భావః - ని. 'కాయో దేహః క్లీబపుంసోః' - 'కృతాన్తో యమసిద్ధాన్తా వి' తి చామరః - సర్వత్ర *'భీత్రార్థానాం భయహేతు' రి త్యపాదానత్వాత్పఞ్చమీ, అతః భువి, నృణాం సంబన్ధి, సర్వం వస్తు - భోగాద్యశేషార్థజాతం, భయాన్విత ముక్తరీత్యా భయసహితం-సాన్తకత్వా త్సాపాయ మి త్యర్థః, కిం తు, విగతో రాగో విషయాభిలాషో-యేషాం తే విరాగా స్తేషాం భావో వైరాగ్యం-త దేక మేవ, న విద్యతే భయం యస్య త దభయం భయహేతుత్వాభావా నిర్భయం నిరాతఙ్కత్వా న్నిరపాయ మి త్యర్థః - యద్వా - విరాగా అస్థిరభోగా - స్తేషాం భావో వైరాగ్యం - త దేక మేవ-న విద్యతే భయం యస్య త దభయం, భయహేతుత్వాద్యభినివేశం పరిత్యజ్య సుస్థిరవైరాగ్య మే

వాశ్రయణీయం శ్రేయస్కామై రితి భావః ; ఇత్థం భోగ ఇత్యాది వ్యధికరణసప్తమ్యా శ్రయణేన వ్యాఖ్యాతం-సతి సప్తమ్యాశ్రయణే త్వేవం వ్యాఖ్యేయమ్:—అత స్సర్వం భువి నృణాం, భయాన్వితం భయాకర మి త్యర్థః, కిం తు వైరాగ్య మేవ న విద్యతే భయం యస్మా త్తత్ అభయం భయనివారణ మి త్యర్థః, సతి వైరాగ్యే సర్వ స్యాపి మిథ్యాత్వేన ప్రతీయమానతయా ద్వితీయాభావాత్ ; అతః భయావహం భోగాదికం పరిత్యజ్య భయాపహం వైరాగ్యమే వాశ్రయణీయ మితి తాత్పర్యమ్ ; శేషం సమానమ్.

ఏతదా ద్యాపఞ్చమాత్ శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. భోగే=స్రక్చందనవనితా సంభోగ సుఖానుభవమునందు, రోగభయం = (వాతపిత్తముల న్యూనాధిక్యముచే బాధము) రోగములవలని భయము, కులే=సద్వంశ మునుగూర్చి, చ్యుతిభయం = ఆచారములోటుపడినది యగుననిభయము, విత్తే=ద్రవ్యస మృద్ధియందు, నృపాలాత్ భయం=రాజులవలనిభయము, మానే = అభిమానమునందు, దైన్యభయం=కార్పణ్యమువలని భయము, బలే=సామర్థ్యమునందు, రిపుభయం=శత్రువులనిభయము, రూపే=సౌందర్యమునందు, జరాయాః=ముసలితనమువలన, భయం= భయము, శాస్త్రే=వేదాంతము మొదలగు శాస్త్రకలాపమునందు, వాదభయం=(వృథా కలహమును కలిగించు) కువాదమువలని భయము, గుణే=(విద్యా వినయాది) మంచితన మునందు, ఖలభయం=దుర్జనునివలన భయము, కాయే = దేహమునందు, కృతాన్తాత్ భయం=యమునివలనభయము, భువి = ఈయిలయందు, నృణాం=మనుజులకు, సర్వం వస్తు=సకలవస్తువులును, భయాన్వితం=భయముతోఁగూడినది, వైరాగ్యమేవ = (అస్థిర ములగు భోగములయందు) విరక్తియే, అభయము=భయము లేనిది.

తా. సంపూర్ణభోగము లనుభవించుచో రోగము లెక్కుడవచ్చునో యనుభయముకలదు. పేరుప్రతిష్ఠలుగల సత్కులమందుఁబుట్టితి మను కొనునపుడే యకార్యాకరణమువలన నెప్పు డప్రతిష్ఠ వాటిల్లునో యను భయముకలదు. ఐశ్వర్యవంతుల మనుకొనునపు డెప్పుడు రాజులకై కొనునో యనుభయముకలదు అభిమానవంతుల మనుకొనునప్పుడు దైన్యమె ప్పుడవలంబింపవలయునో యనుభయముగలదు. బలవంతుఁడను గదా యనుకొనునప్పుడు శత్రువులోడింతురో యనుభయముగలదు. చక్కదన ముగల దనుకొనునపుడు ముసలితనము వచ్చునో యనుభయముగలదు. శాస్త్రజ్ఞుఁడనుకొనునప్పుడు ప్రతివాదులవల్ల భయముగలదు. సద్గుణములు గలవాఁడనుగదా యనుకొనునప్పుడు దుర్మార్గులవలనభయముగలదు. శరీర

మును జూచుకొనునపుడు మరణమునచ్చునో యనుభయము గలదు. అరసిచూచిన సర్వవస్తువులును భయాన్వితములే. వైరాగ్యమొక్కటియే నిర్భయమైనది.

చ. బలగుణరూపభోగకుల•భర్మకళేబరశాస్త్రమానముల్
బలిఖలరుగ్జరాచ్యుతి నృ•పాలయమ ప్రతివాదిదైన్యసం
కులభయయుక్తముల్ నరుల•కున్ భువి నెవ్వియు నిర్భయంబులై
నెలకొన వెన్ని భంగులను • నిర్భయ మొక్కవిరాగమే సుమీ.

శ్లో. ఆక్రాన్తం మరణేన జన్మ జరసా చాత్యుజ్జ్వలం యౌవనం
సన్తోషో ధనలిప్సయా శమసుఖం ప్రౌఢాఙ్గనావిభ్రమైః,
లోకైర్మత్సరిభి ర్గుణా వనభువో వ్యాళై ర్నృపా దుర్జనై
రస్థైర్యేణ విభూతయోఽప్యుపహతా గ్రస్తం న కిం కేన వా. 37

వ్యా —ఉపక్రాన్తం భోగాస్థైర్యం తత్తద్భఙ్గ్యన్తరేణ నవభి ర్వర్ణయతి - ఆక్రాన్త మిత్యాదిభిః - ఆక్రాన్త మితి.—జన్మ ఉత్పత్తి, ర్మరణేన స్వరూపనాశకేన మృత్యునా, ఆక్రాన్తం గ్రస్తం -

'జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యు ర్ధ్రువం జన్మ మృతస్య చ,
అద్య వా ఽబ్దశతాన్తే వా మృత్యు ర్వై ప్రాణినాం ధ్రువః.'

ఇత్యాదివచనా దితి భావః, అత్యుజ్జ్వల మతిశయేన భాస్వరం, యౌవనం నూతనవయః తారుణ్య మితి యావత్, జరసా జరయా - అపాయహేతుభూతయా, ఆక్రాన్తం *'జరాయా జర సన్య తరస్యా మి' తి జరసాదేశః, సంతోషః దైవవశా ల్లబ్ధవస్తుజనిత పరితోషః, ధనలిప్సయా తదుపద్రవకారిణ్యా ధనవాఞ్ఛయా, ఆక్రాన్తః *లభే స్సన్నన్తాత్ స్త్రియా మప్రత్యయే టాప్, శమసుఖ మిన్ద్రియవ్యాపారోపరమాపాదితానన్దః, ప్రౌఢాఙ్గనానాం ప్రగల్భవిలాసినీనాం - విభ్రమై స్తదుపమర్దకైః కటాక్షవిక్షేపకర్ణకణ్డూయనకోమలకుచమర్దనాది విలాసై, రాక్రాన్తం, గుణాః, విద్యావినయాదయః, మత్సరిభిః పరోత్కర్షాసహిష్ణుభి, ర్లోకై ర్జనై స్తదపవాదకై రి త్యర్థః, ఉపహతాః గ్రస్తా ఇతి యావత్, వనభువః పుణ్యారణ్యప్రదేశాః, వ్యాళై ర్దుష్టగజైః సర్పైర్వా - తత్ప్రవేశానవకాశ ప్రదై రితి భావః, ఉపహతాః గ్రస్తాః, నృపా రాజానః, దుర్జనై ర్దుర్మన్త్రోపదేశేన తద్బుద్ధివిపర్యాసకారిభిః పిశునై, రుపహతా స్సమాక్రాన్తా ఇ త్యర్థః, విభూతయ స్సంపదోఽ, ప్యస్థైర్యేణ తదప్రతిష్ఠావహే నాస్థిరత్వేన, ఉపహతాః

దూషితాః, అతః కింవస్తు, కేన వా ఉపద్రవేణ, న గ్రస్తము క్తరీత్యా సర్వ మపి గ్రస్తమే వేత్యర్థః; అత స్సర్వ స్యా ప్యస్థిరత్వా న్న కుత్రాపి విశ్రమ్భః క ర్తవ్య ఇతి భావః.

టీ. జన్మ=ఉత్పత్తి, మరణేన=చావుచే, ఆక్రాన్తం = ఆక్రమింపఁబడినది, అత్యుజ్జ్వలం=అతిశయముగా ప్రకాశించు,యౌవనం=నూతనవయస్సు,జరసా=ముసలితనముచే, (ఆక్రాన్తం=ఆక్రమింపఁబడినది,) సంతోషః=దైవవశమున ప్రాప్తమైనవస్తువుచేఁ గలిగిన తృప్తి, ధనలిప్సయా=(తదుపద్రవకారిణియైన) ద్రవ్యాశచే, (ఆక్రాన్తం...) శమసుఖం=(ఇంద్రియవ్యాపారముచే నాపాదింపఁబడిన) శాంతివలని యానందము, ప్రౌఢాఙ్గనా విభ్రమైః=జవరాండ్ర విలాసములచే, (ఆక్రాన్తం...) గుణాః = (విద్యావినయాదులగు) సద్గుణములు, మత్సరిభిః=ఇతరులకీర్తిని సహించలేని, లోకైః=జనులచే, ఉపహతాః=నిందింపఁబడినవి, వనభువః=(పుణ్యములగు) అరణ్యప్రదేశములు, వ్యాళైః = క్రూరజంతువులచే, (ఆక్రాం...) నృపాః=రాజులు, దుర్జనైః = దుర్మంత్రులచే, (ఉపహతాః...) విభూతయః=ఐశ్వర్యములు, అస్థైర్యేణ=స్థిరములుకానివగుటచే, (ఉపహతాః...) కిం=ఏవస్తువు, కేనవా=ఏయుపద్రవముచే, నగ్రస్తం = ఆక్రమింపఁబడినది కాదు.

జన్మమును మరణము, యౌవనమును ముదుసలితనము, సంతోషమును ధనాశ, ప్రశమసుఖమును మిటారుల టకటొంకులు, సద్గుణములను మాత్సర్యముగల కూళలు, వన్యప్రదేశములను ఘాతుకజంతువులు, రాజులను దుర్జనులు, ఐశ్వర్యములను నిలుకడలేమి చెఱచివేయుచున్నవి. నిరుపద్రవమైన దింక నేదిగలదు?

చ. జననము చావుచేత శమ•సౌఖ్యము కాంతలలీలచేత జ
    వ్వనము జరార్తిచేత గుణ•వర్గము కూళలచేత రాజు దు
    ర్జనములచే ముదంబు ధన•రాగముచే సిరులెల్ల లేమిచే
    వినిహతిఁ జెందు దోషపరి•విద్ధము గాదె తలంప నెద్దియున్.

శ్లో. ఆధివ్యాధిశతై ర్జనస్య వివిధై రారోగ్య మున్మూల్యతే
    లక్ష్మీ ర్యత్ర పతన్తి తత్ర వివృతద్వారా ఇవ వ్యాపదః,
    జాతం జాత మవశ్య మాశు వివశం మృత్యుః కరో త్యాత్మసా
    త్తత్కిం నామ నిరఙ్కుశేన విధినా యన్నిర్మితం సుస్థిరమ్. ౭౬

వ్యా.—పునః శ్రోతృజనస్య విశ్వాసదార్ఢ్యార్థ ముక్త మే వార్థం భఙ్గ్యన్తరేణాహ - ఆధీతి,—వివిధైః నానాప్రకారైః, ఆధీనాం మనోవ్యథానాం - వ్యాధీనాం

పిత్తాదిశారీరరోగాణాం చ - శతైః రనేకైః రాధివ్యాధిభి రిత్యర్థః - ని. 'పుంస్యాధి ర్మానసీ వ్యథా'-'రోగవ్యాధిగదామయా' ఇతి చామరః, జన, స్యారోగ్యం దేహస్వాస్థ్యం, ఉన్మూల్యతే నిర్మూలీక్రియతే, తథా యత్ర యస్మిన్ పురుషే, లక్ష్మీ రైశ్వర్యసమృద్ధి- స్తిష్ఠతీతి శేషః, తత్ర తస్మిన్ పురుషే, వ్యాపదః మహోపద్రవాః-వివృతా న్యుద్ఘాటితకవాటాని ద్వారాణి యాసాం తా స్తథోక్తా ఇవ, పతన్తి తద్విఘటనార్థ మప్రతిబన్ధం ప్రవిశన్తీ త్యర్థః, తథా, మృత్యు రన్తకః జాతం జాతం ప్రారబ్ధకర్మవశా త్పునః పునరుత్పన్నం * వీప్సాయాం ద్విర్భావః, అత ఏవ, వివశం నిర్బలం, జన్తు మితి శేషః, అవశ్యం నియత, మాశు శీఘ్రమే, వాత్మసాత్ ఆత్మాధీనం కరోతి-మారయ తీత్యర్థః *'తదధీనవచనే సాతిః' తి సాతిప్రత్యయః, అత, స్తేన ప్రసిద్ధేన, నిరఙ్కుశేన నిరర్గళేన-అప్రతిహతవ్యాపారేణే త్యర్థః, విధినా బ్రహ్మణా, యద్వస్తు నిర్మితం, తత్కింవా సుస్థిరం - న కిమపీ త్యర్థః; అతోఽస్థిరభోగాశంసనం న కర్తవ్య మితి భావః.

టీ. వివిధైః=పలువిధములగు, ఆధివ్యాధిశతైః-ఆధి= మనోవ్యథలయొక్కయు, వ్యాధి=పిత్తాదిశరీరరోగములయొక్కయు, శతైః = అనేకములచే, జనస్య = మనుజుని యొక్క, ఆరోగ్యం=దేహస్వాస్థ్యమును, ఉన్మూల్యతే=నిర్మూలముచేయును; యత్ర = ఏచోట, లక్ష్మీః=ఐశ్వర్యము, (తిష్ఠతి=ఉండునో,) తత్ర=ఆచోట, వ్యాపదః=మహోపద్రవములు, వివృతద్వారా ఇవ=తెఱవఁబడినద్వారములుగలవి యనునట్లు, పతన్తి= ప్రవేశించును; మృత్యుః=యముఁడు, జాతంజాతం=(ప్రారబ్ధ కర్మవశముచే) పుట్టినవానినెల్ల, వివశం=తడబడ్డవానినిగా, అవశ్యం=నియతముగను, ఆశు=శీఘ్రముగను, ఆత్మసాత్ కరోతి = తనవశము గావించుకొనును (చంపుననుట); నిరఙ్కుశేన = అడ్డులేని, విధినా=బ్రహ్మచేత, యత్=ఏది, సుస్థిరం=మిక్కిలి శాశ్వతమైనదిగ, నిర్మితం = సృజింపఁబడినదో, తత్=అది, కింనామ=ఏదైయుండును?

తా. మనోవ్యథలచేతను, వ్యాధులచేతను ఆరోగ్యము పాడవ్వుచున్నది. సంపద లెక్కడఁగలవో అక్కడనే యడ్డులేన ట్లాపదలు కుప్పతెప్పలుగా సంభవించుచున్నవి. అస్వతంత్రముగ జన్మించిన ప్రతిప్రాణిని మాయదారిమృత్యువు తనపాట్టను బెట్టుకొనుచున్నది. అడ్డమాఁకలులేని యాదైవముచే సుస్థిరమని చెప్పఁదగునట్టు నిర్మింపఁబడిన దేది కలదు?

శా. ఆధివ్యాధిశతంబుచే జనులధైర్యం బెల్ల నిశ్శోభమై
బాధింపంబడు సంపదల్ గలుగుచోఁ బ్రత్యక్షమై ద్వారసం

రోధం బేమియు లేక దుర్దశలు చేరుఙ్ మృత్యువుఙ్ మర్త్యుల
న్వేధించు న్విధి యేది సుస్థిరముగా • నిర్మించెఁ దర్కించినన్.

శ్లో. భోగా స్తుఙ్గతరఙ్గభఙ్గతరళాః ప్రాణాః క్షణధ్వంసినః
స్తోకం న్యేవ దినాని యౌవనసుఖస్ఫూర్తిః ప్రియాసు స్థితా,
త త్సంసార మసార మేవ నిఖిలం బుద్ధ్వా బుధా బోధకా
లోకానుగ్రహపేశలేన మనసా యత్న స్సమాధీయతామ్. 34

వ్యా.—తర్హి కిం కర్తవ్య మి త్యాశఙ్కాయాం తేషా మస్థైర్యకథనపూర్వ కం కర్తవ్యం తావ త్త్రిభి రుపదిశతి - భోగాఇతి —భోగాః స్రక్చన్దనాదివిషయాః, తుఙ్గతరఙ్గాః కల్లోలాః - భఙ్గాః అల్పతరఙ్గాః త ఇవ - తరళా శ్చపలాః - అతిసూక్ష్మా ఇ త్యర్థః - న తు కతిపయే ష్వపి దివసేషు స్థాయిన ఇతి భావః, ప్రాణాః, క్షణధ్వంసి నః - క్షణే క్షణకాల ఏవ - ధ్వంసో వినాశః - ఏషా మ స్తీతి తథోక్తాః-అస్థిరా ఇతి యావత్, యౌవనే - యా సుఖస్ఫూర్తి ర్వైషయికసుఖాభివ్యక్తి స్సా - స్తోకా న్యేవ దినా న్యల్పే ష్వేవ దివసే ష్వి త్యర్థః * అత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా, ప్రియాసు కా న్తాసు, స్థితా స్థాయినీ *కర్తరిక్తః - న తు యావజ్జీవభావినీ - వార్ధకదశాయాం తదపా యా దితి భావః, త త్తస్మా త్కారణాత్, బోధకా హితోపదేష్టారః, హే బుధా విద్వాంసః, నిఖిలం, సంసారంభోగాదిరూపమ్, అసార మస్థిర మేవ, బుద్ధ్వా ఆలోచ్య, లోకానుగ్రహపేశలేన మనసా యత్నః సమాధీయతామ్ పరమ దయాళుత్వప్రయుక్తాను గ్రహతయా యుష్మాభి ర్జ్ఞానోపదేశాదినా సంసారార్ణవనిమగ్నా జనా స్తారయిత వ్యాః - న తూపేక్ష్యా - స్తథావిధజనోద్ధరణే మహాఫలశ్రవణా దితి భావః, యద్వా - లోకానుగ్రహే - లోకసంగ్రహే - పేశలే నానురక్తేన - మనసా, యత్నః బ్రహ్మ ధ్యానప్రయత్న స్సమాధీయతాం - కృతార్థత్వేఽపి యుష్మాభి రయం యత్నః కర్తవ్యః, యతః-యుష్మత్కృతప్రయత్నతాత్పర్యేణ జనా అపి కృతార్థా భవిష్యన్తి-

'య ద్య దాచరతి శ్రేష్ఠ స్త త్త దేవేతరో జనః
స య త్ప్రమాణం కురుతే లోక స్త దనువర్తతే.' ఇతి

భగవద్వచనాత్ ఇతి భావః; సమాధీయతా మితి విధ్యర్థే విహితోఽయం లోట్ప్ర యోగః పరమపురుషార్థ సాధకబ్రహ్మధ్యానప్రయత్న స్యావశ్యవిధేయతాం వివక్షే అన ర్థప్రాప్తిం చ జ్ఞాపయ తీ త్యవధేయమ్.

టీ. భోగాః=స్రక్చందన విషయాదిభోగములు, తుఙ్గ...తరళాః-తుఙ్గతరఙ్గ= ఎత్తైనయలలయొక్క, భఙ్గ=పతనములవలె, తరళాః=చపలములు-అతిసూక్ష్మములనుట;

ప్రాణాః=ప్రాణములు, క్షణధ్వంసినః=క్షణములో నశించునవి; యౌవనసుఖ స్ఫూర్తిః=యౌవనకాలమునందలి భోగముల విజృంభణము, స్తోకాన్యేవదినాని=కొలఁది దినములే, ప్రియాసు=ప్రియురాండ్రయందు, స్థితా=నిలచునది; తత్=ఆకారణముచే, బోధకాః=హితము నుపదేశించు, బుధాః=ఓవిద్వాంసులారా, నిఖిలం = సమస్తమైన, సంసారం=భోగాదికమును, అసారమేవ=అస్థిరమునుగానే, బుద్ధ్వా=ఆలోచించి, లోకానుగ్రహపేశలేన = లోకులయందు పరమదయాళుత్వ హేతువుచే మెత్తనైన, మనసా = మనస్సుచే (సద్బోధచే మూఢులగు లోకులను బాగుపఱచుటకు), యత్నః=ప్రయత్నము, సమాధీయతాం=చేయఁబడును గాక.

తా. భోగములు ఎత్తయినతరఁగలవలె నించుకలోఁ జిదికిపోవునవి. ప్రాణములో యుత్తరక్షణమున నుండునో యుండవో వాకొనఁజాలము. ప్రియురాండ్రతో ననుభవించుయౌవనసౌఖ్యములు మూడునాళ్లముచ్చటలె కాఁబట్టి హితబోధకులగు నో విబుధులారా! యీ సంసారమునెల్ల నిస్సారమునుగా గ్రహించి లోకానుగ్రహమున సంసక్తమగు మనసుతోఁ బ్రయత్నము కావింపుఁడు.

ఉ. తుంగతరంగభంగములతోఁ దులఁదూఁగువిలోలభోగముల్
భంగపడుఁ జ నిమేషమునఁ బ్రాణము కొన్నిదినంబులే సుఖం
బంగనలందు నిట్లు మది నారసి బ్రహ్మవిచారయత్న ముః
ప్పొంగుచుఁ జేయఁగావలయు భూరిజగద్ధితబుద్ధిఁ బండితుల్.

శ్లో. భోగా మేఘవితానమధ్యవిలసత్సౌదామనీచఞ్చలా
ఆయు ర్వాయువిఘట్టితాబ్జపటలీలీనామ్బువ ద్భఙ్గురమ్,
లోలా యౌవనలాలసా స్తనుభృతా మిత్యాకలయ్య ద్రుతం
యోగే ధైర్యసమాధిసిద్ధిసులభే బుద్ధిం విదధ్వం బుధాః. 35

వ్యా.—పునః ప్రత్యయదార్ఢ్యార్థం యుక్త్యన్తరలాభా చ్చ ఉపదిష్టమేవార్థం భఙ్గ్యన్తరే ణోపదిశతి ద్వాభ్యాం - భోగా ఇతి.—తనుభృతాం శరీరిణాం, భోగాః పూర్వోక్తాః, మేఘ వితాన స్యాభ్ర బృన్దస్య - మధ్యే - విలసన్త్యః పరిస్ఫురన్త్యో - యా - సౌదామన్యః తటిత - స్తా ఇవ - చఞ్చలాః క్షణికా ఇత్యర్థః - ని. 'తటి త్సౌదామనీ విద్యు ది' త్యమరః * సుదామ్నా అద్రిణా ఏకదిక్ సౌదామనీతి విగ్రహః * 'తే నైకదిగి' త్యణ్, తథా ఆయు ర్జీవితం చ, వాయునా-విఘట్టితం తరళితం - య దబ్జ పటలీ లీ నామ్బు పద్మ పత్త్ర ప్రాన్త సంశ్లిష్ట జలబిన్దు - స్తద్వ-ద్భఙ్గు

రం భఙ్గలీలావ న్నశ్వర మి త్యర్థః, తథా, యావనే-లాలసాః మహాభోగాభిలాభాషాః- ని. 'కామోఽభిలాష స్తర్ష శ్చ స మహాన్ లాలసా ద్వయో రి' త్యమరః, లోలా అస్థిరా, ఇ త్యేవ మాకలయ్య ఆలోచ్య, హే బుధాః, ద్రుతం శీఘ్ర మేవ-విలమ్బస్యా నవకాశాదితి భావః, ధైర్యం ధీరత్వం-సమాధిశ్చిత్తస్థైర్యం-తయోః స్సిద్ధ్యా నిష్పత్త్యా- సులభే సుఖలభ్యే, యోగే బ్రహ్మధ్యానే, బుద్ధిం నిశ్చయాత్మికాం మనీషాం, విదధ్వం కురుత - బ్రహ్మజ్ఞాననిష్ఠా భవ తే త్యర్థః.

టీ. తనుభృతాం=శరీరధారులకు, భోగాః = స్రక్చందన విషయాదిభోగములు, మేఘ...చఞ్చలాః-మేఘవితాన=మేఘబృందములయొక్క, మధ్య=మధ్యయందు, విలసత్=స్ఫురించుచున్న, సౌదామినీ=మెఱపులవలె, చఞ్చలాః=క్షణికములు; ఆయుః=ఆయుస్సు, వాయు...వత్-వాయు=వాయువుచే, విఘట్టితా=చిందరవందరగాఁజేయఁబడిన, అబ్జ=కమలముల, పటలీ=సమూహమునందు, లీన = అతుకుకొనియున్న, అమ్బువత్=నీటివలె, భఙ్గురం=నశించునది; యావనలాలసాః = జవ్వనమునందలి మహాభోగాభిలాషలు, లోలాః=అస్థిరములు; ఇతి=ఈతీరున, ఆకలయ్య=ఆలోచించి, హేబుధాః = ఓజ్ఞానులారా, ధైర్య...సులభే-ధైర్య=ధైర్యముయొక్కయు, సమాధి=చిత్తస్థైర్యముయొక్కయు, సిద్ధి=నిష్పత్తిచే, సులభే = సుఖముగా లభించు, యోగే = బ్రహ్మధ్యానమునందు, బుద్ధిం = (నిశ్చయాత్మకమగు) బుద్ధిని, ద్రుతం = వేగముగా, విదధ్వమ్ = చేయుఁడు.

తా. భోగములు మబ్బులోన మెఱయు మెఱుఁపువలె నతిచంచలమైనవి. జీవితము గాలిచే రెపరెపలాడు తామరాకుమీఁదిజలబిందువువలె నిలుచునది కాదు. పడుచుఁదనపుఁగోరికలు స్థిరములు కావు. ఈవిషయము మనమున నిశ్చయించుకొని యోపండితులారా! శీఘ్రముగా మీమనస్సులను సమాధియోగమున నుంచుఁడు.

చ. జలదములోనిక్రొమ్మెఱుఁగుఁ ♦ జాయలు భోగపరంపరల్ మహా
నిలపరిఘట్టితాబ్జదళ♦నీరతుషారము జీవితంబు చం
చలతరముల్ వయోభిమత♦సౌఖ్యము లీగతి నాలకించి స
భ్యులు పరమాత్మయోగమున ♦ బుద్ధి ఘటింపుఁడు సత్వరంబుగన్.

శ్లో. ఆయుః కల్లోలలోలం కతిపయదివసస్థాయినీ యౌవనశ్రీ
రర్థాః సంకల్పకల్పా ఘనసమయతటిద్విభ్రమాభోగపూగాః,

కణ్ఠాశ్లేషోపగూఢం తదపి చ న చిరం యత్ప్రియాభిః ప్రణీతం
బ్రహ్మణ్యాసక్తచిత్తా భవత భవభయామ్భోధిపారం తరీతుమ్. 36

వ్యా.—అయు రితి—ఆయుః, కల్లోలలోలం-కల్లోలవ-ల్లోల మతిభఙ్గురం - న త్వావచన్ద్రార్క-స్థా యీ త్యర్థః. యౌవనశ్రీ ర్యౌవనసంపత్, కతిపయే ష్వల్పేషు-దివసేషు తిష్ఠ తీతి తథోక్తా - న తు యావజ్జీవం వ ర్తినీ త్యర్థః, అర్థాః ధనధాన్యగ్రామపశ్వాదివస్తువిభవా, స్సంకల్పకల్పాః మనోరథతుల్యా ఇ త్యర్థః - తేఽపి న చిరస్థాయిన ఇతి భావః * 'ఈష దసమాప్తౌ కల్ప ద్దేశ్య దేశీయర' ఇతి కల్పప్ ప్రత్యయః, భోగ పూగాః విషయ పరమ్పరాః, ఘనసమయే వర్షాకాలే, యా స్తటిత-స్తాసామివ - విభ్రమాః స్ఫురణాని యేషాం తే త థోక్తాః - క్షణభఙ్గురా ఇ త్యర్థః, తథా, ప్రియాభిః ప్రౌఢాఙ్గనాభి ర్య త్కణ్ఠాశ్లేషేణ కణ్ఠగ్రహే-ణోపగూఢముపగూహన-మాలిఙ్గన మితి యావత్ * భావే క్తః, ప్రణీతం రచితం, త దపి ప్రౌఢాఙ్గనాలిఙ్గనమపి, న చిరం చిరకాలావస్థాయి న భవ తీ త్యర్థః, అతః హే బుధాః, భవా త్సంసారా - ద్య ద్భయం - త దే వామ్భోధి - స్తస్య పారం, తరీతుం సంసారసాగరముల్లఙ్ఘితు మి త్యర్థః, బ్రహ్మ ణ్యాసక్తచిత్తా భవత బ్రహ్మధ్యానైక తత్పరా భవ తే త్యర్థః - న హ్యేతద్వ్య తిరేకేణ తరణోపాయం కించి దపి పశ్యా మీతి భావః, త్రివారశో ద్ధ్యా దృఢతరవిశ్వాసోత్పాదనార్థం త్రిభి శ్శ్లోకైః పరమార్థపర్యవసాయినీ బ్రహ్మధ్యానని ష్ఠోపదిష్టా-న త్వనర్థ పర్యవసాయినీ సంసారస క్తిః-య దత్ర యుక్తం త ద్గ్రాహ్యం త త్త్వవిచార పారావారపారీణై రితి శ్లోకత్రయతాత్పర్యమ్. స్రగ్ధరావృత్తమ్.

టీ. ఆయుః=జీవితము, కల్లోలలోలం = అలవలె నశించునది; యౌవనశ్రీః = యౌవనసంపద, కతిపయ దివసస్థాయినీ=కొన్ని దినములే ఉండునది; అర్థాః=ధనధాన్య గ్రామపశ్వాదులగు విభవములు, సంకల్పకల్పాః=మనోరథ తుల్యములు (అస్థిరములు); భోగపూగాః=విషయపరంపరలు, ఘన...భ్రమాః=ఘనసమయ=వర్షాకాలమందలి, తటత్ =మెఱపులయొక్క, విభ్రమాః=స్ఫురణములు (క్షణభంగురములు); ప్రియాభిః = ప్రౌఢాంగనలచేత, ప్రణీతం = చేయఁబడిన, కణ్ఠా...గూఢం-కణ్ఠ ఆశ్లేష = మెడను కౌఁగిలించుటతోడి, ఉపగూఢం=ఆలింగనము, యత్ =ఏదికలదో, తదపి=అదియును, చిరం న=బహుకాలముండునదికాదు; కావున, భవ...పారం—భవ = సంసారమువలని, భయ=భయమనెడి, అమ్భోధి=సముద్రముయొక్క, పారం=గట్టును, తరీతుం= దాఁటుటకు, బ్రహ్మణి=బ్రహ్మమునందు, ఆసక్త చిత్తాః=తత్పరులు, భవత=కండు.

తా. ఆయువు తరంగమట్లు చంచలమైనది. పడుచుఁదనపుసొగసు కొన్నాళ్లుండునదియే. సంపదలు తలఁపులవంటివి. భోగములు వర్షకాలపుమెఱుపులవంటివి. ప్రియురాండ్రొసగించు కుత్తుక కౌఁగిలింతలుసయితము నిత్యముకావు. కావున నీసంసారసముద్రమును దాఁటుటకుఁ బరబ్రహ్మాసంసక్తచిత్తులు కండు.

ఉ. ఆయువు వీచిచంచలము ♦ యౌవన మల్పదినోచితంబు పు
ష్పాయుధకేళిజన్యసుఖ ♦ మస్థిర మర్థము వాంఛవోలె సా
పాయము భోగముల్ మెఱుపు ♦ లట్లభ్రమించు భవాబ్ధిలంఘనో
పాయము బ్రహ్మచింతనముఁ ♦ బాయక సేయుఁడు సజ్జనోత్తముల్.

శ్లో. కృచ్ఛ్రేణామేధ్యమధ్యే నియమితతనుభి స్థీయతే గర్భవాసే
కాన్తావిశ్లేషదుఃఖవ్యతికరవిషమో యౌవనే చోపభోగః,
వామాక్షీణా మవజ్ఞావిహసితవసతి ర్వృద్ధభావోఽప్యసాధు
స్సంసారే రే మనుష్యా వదత యది సుఖం స్వల్ప మప్యస్తి కిఞ్చిత్.

వ్యా.—నను లోకే ప్రాయశ స్సంసారసుఖతత్పరా ఏవ దృశ్యన్తే- అతః కథమయం నిషిధ్యత ఇత్యాశఙ్క్యాదిత ఆరభ్య విచార్యమాణే న తత్ర సుఖలేశోఽప్యస్తీత్యాహ - కృచ్ఛ్రే ణేతి.—గర్భవాసే గర్భావస్థానదశాయామ్ అమేధ్యమధ్యే మూత్రపురీషమధ్యే, నియమితతనుభి స్సంకుచితగాత్రైః - ప్రాణిభి రితి శేషః, కృచ్ఛ్రేణాతికష్టేన, స్థీయతే, తథా,యౌవనే, ఉపభోగ స్సంభోగశ్చ, కాన్తావిశ్లేషేణ ప్రియతమావియోగేన - యో దుఃఖవ్యతికరో దుఃఖసంపర్క - స్తేన - విషమః వికలః,భవతీతి శేషః, తథా, వామాక్షీణాం మనోహరనయనానా, మవజ్ఞావిహసితానా మవమానపూర్వకపరిహాసానాం - వసతిః స్థానం - తాసాం తస్య హేతుత్వా త్పరిహాసాస్పదమి త్యర్థః, వృద్ధభావో వృద్ధత్వ మ, ప్యసాధు రసమీచీనః - అపహాసాస్పదీభూతస్య పత స్సాధుత్వ మితి భావః, అతః, రే మనుష్యాః - రే ఇతినీచసంబోధనే - నీచత్వం చ సాంసారికత్వా దితి ద్రష్టవ్యం - ని. 'నీచసంబోధనే తు రే' ఇ త్యమరః, సంసారే గర్భవాసజన్మజరాదిరూపే, స్వల్పం తుచ్ఛం, కించి దీష దపి, సుఖ మస్తి యది వర్తతే చేత్, తర్హి, త, ద్వదత బ్రూత; అతః కిమర్థం క్లిశ్యథ గర్భనిరయవాసాదిసాంసారికదుఃఖైః, పునరావృత్తిరహిత నిత్య నిరతిశయానన్దబన్ధుర బ్రహ్మపదప్రాప్త్యర్థ మేవ ప్రయతధ్వ మి త్యర్థః.

టీ. గర్భవాసే=కడుపులో నివసించునపుడు, అమేధ్యమధ్యే=మూత్రపురీషము లనడుమ, నియమితతనుభిః=సంకోచముగాఁ జేయఁబడిన శరీరములుగలవారై, కృచ్ఛ్రేణ=అతికష్టముతో, స్థీయతే=ఉందురు; యౌవనే=యౌవనకాలమున, ఉపభోగశ్చ = సంభోగమును, కాన్తా...విషమః–కాన్తా=ప్రియురాలితోడి, విశ్లేష = వియోగముచే (కలుగు), దుఃఖ=దుఃఖముయొక్క, వ్యతికర = సంపర్కముచే, విషమః=వైకల్యము; వామాక్షీణాం=మనోహరనయనలయొక్క, అవజ్ఞా...వసతిః–అవజ్ఞా=అవమానముతోఁ గూడిన, విహసిత=పరిహాసమునకు, వసతిః=స్థానమగు, వృద్ధభావః అపి=ముసలితనము సైతము, అసాధుః=చెడ్డది; కావున, రేమనుష్యాః=ఓరిజనులారా, సంసారే=సంసారము నందు, స్వల్పం=కొంచము, సుఖం=సుఖము, కిఞ్చిదపి=ఏమాత్రమైనను, అస్తియది = కలదేని, వదత=చెప్పుఁడు.

తా. తొలుత మలమూత్రములలో నొడలు సంకోచించుకొని యల్లాడుచు గర్భనరకము సైఁపవలయును. యౌవనమునఁ బ్రియురాండ్రవియోగము నోర్వఁజాలక పొగులవలయును. ముదుసలితనమునఁ జంచలాక్షులేవగొని వెక్కిరించి నవ్విన నవమానముపాలు కావలయును. ఓరీనరులారా! ఈసంసారమున నించుకేని సౌఖ్యముకలదేమో చెప్పుఁడు?

ఉ. కాయము గుంచి గర్భనర•కంబున నుండుట దుఃఖ మాదియం
దాయతలోచనావిరహ • మబ్బుట దుఃఖము జవ్వనంబునం
బాయక భామినీహసన•పాత్రము దుఃఖము వృద్ధభావ మిం
కేయెడఁ గల్గు సౌఖ్యలవ • మించుకయే జనులార చెప్పుఁడీ.

శ్లో. వ్యాఘ్రీవ తిష్ఠతి జరా పరితర్జయన్తీ
రోగాశ్చ శత్రవ ఇవ ప్రహరన్తి దేహమ్,
ఆయుః పరిస్రవతి భిన్నఘటా దివామ్భో
లోక స్తథా ప్యహిత మాచర తీతి చిత్రమ్. ౩౮

వ్యా.—అథ స్వవినిపాతహేతౌ సన్నిహితే లోకా న కుశలా భవన్తి మహ దేత దాశ్చర్య మి త్యాహ - వ్యాఘ్రీతి.—జరా వార్ధకావస్థా, వ్యాఘ్రీ వ్యాఘ్రస్త్రీ నేవ * 'జాతే రస్త్రీవిషయా దయోపధా ది' తి జీష్, పరితర్జయన్తీ భీషయన్తీ సతీ తిష్ఠతి కళేబరకబళనాభినివేశేన వర్తమానా మృత్యోః ప్రత్యాసత్తి మభినివేదయ తీ త్యర్థః, రోగాః వాతపి త్తశ్లేష్మాదివ్యాధయ శ్చ,శత్రవో వైరిణః ఇవ, దేహం, ప్రహరన్తి

తాడయన్తి - పరిపీడయన్తీ త్యర్థః, తథాఽపి లోకో జనః, అహితం, పరాపకార మాచర తీతి, చిత్రమ్ ఆశ్చర్యం-పరాపకారా దన్య త్కి మకుశల మితి భావః-యద్వా-అహితం స్వ స్యానిష్ట, మాచరతి స్వవినిపాతహేతుభూత మేవ కర్మ కరోతి - న త్వాత్మోద్ధరణార్థం బ్రహ్మధ్యానాది కరో తీ త్యర్థః, చిత్ర మాశ్చర్యం - త దుక్తం గీతాసు -

'ఉద్ధరే దాత్మనాఽఽత్మానం నాత్మాన మవసాదయేత్
ఆత్మైవ హ్యాత్మనో బన్ధు రాత్మైవ రిపు రాత్మనః.' ఇతి.

* తర్జయన్తీ త్యత్ర తర్జయతేః పరస్మైపదం – 'తర్జయన్నివ కేతుభి రి' త్యాదిమహాకవి ప్రయోగా త్సిద్ధం - తర్జయతే రనుదాత్తేత్త్వేఽపి చక్షిఙో ఙిత్కరణేన అనుదాత్తేత్త్వనిమిత్త స్యాత్మ నేపద స్యానిత్యత్వ జ్ఞాపనా త్పరస్మై పద మితి. ఉపమా. వసన్త తిలకావృత్తమ్.

టీ. జరా=వృద్ధాప్యము, వ్యాఘ్రీ ఇవ=వ్యాఘ్రాంగనవలె, పరితర్జయన్తి=బెదరించుచు, తిష్ఠతి=ఉన్నది; రోగాః=రోగములు, శత్రవః ఇవ=శత్రువులవలె, దేహం = శరీరమును, ప్రహరన్తి=కొట్టుచున్నవి; ఆయుః = జీవితము, భిన్నఘటాత్ = పగిలిన కుండనుండి, అమ్బు ఇవ=నీటివలె, పరిస్రవతి=కారుచున్నది; తథాపి = అటులైనను, లోకః=మనుష్యుఁడు, అహితం=పరాపకారమును (చెఱుపును), ఆచరతి=చేసికొనును, ఇతి=అని, చిత్రం=ఆశ్చర్యము.

తా. ముదుసలితనము బెబ్బులివలె వెఱపు గుడుపుచుఁ బైఁబడనున్నది. రోగములు శత్రువులట్లు దేహము నొంచుచున్నవి. ఓటికుండ లోనినీరువోలె నాయువు గారిపోవుచున్నది. ఇట్లయ్యును లోకము తప్పుదారిని వీడకున్నది. అద్దిరా!

చ. కడు వెఱపించుచుఁ ముదిమి • గద్దఱి బెబ్బులిమాడ్కి నున్న దె
క్కుడుపగదాయలంబలెఁ దె • గుళ్లు శరీరము నొంచుచున్న వె
ప్పుడుఁ జను భిన్నకుంభజల • ముంబలె నాయువు లిట్టు లయ్యుఁ దా
రుడుగక మానవుల్ దురిత • మొాలి నొనర్చుచునున్న వా ర హెూ.

శ్లో. భోగా భఙ్గురవృత్తయో బహువిధా స్తై రేవ చాయం భవ
స్తత్క స్యేహ కృతే పరిభ్రమత రే లోకాః కృతం చేష్టితైః,
ఆశాపాశశతోపశాన్తివిశదం చేత స్సమాధీయతాం
†కామోచ్ఛిత్తివశాత్ స్వధామని యది శ్రద్ధేయ మస్మద్వచః. 39

వ్యా.—అథ సర్వథా య ద్యస్మదుపదేశే విశ్వాస స్త ర్హ్యాత్మ న్యేవ మనస్స మాధేయం న త్వన్య త్రే త్యాహ - భోగా ఇతి.—భోగాః విషయాః, భఙ్గురా భఙ్గ శీలా వృత్తి ర్యేషాం తే తథోక్తాః ఆగమాపాయిత్వా దస్థిరా ఇ త్యర్థః, బహువిధాః నానాప్రకారా శ్చ- కారణవైచిత్ర్యపూర్వకత్వా త్కార్యవైచిత్ర్య ఇతి భావః,అస్తు తతః కిం త త్రాహ - తై ర్భోగై రే, వాయం పరివర్తమానో, భవః శరీరధారణాదిసం సారః, కల్పిత ఇతి శేషః-జన్మాన్తరీయకత్వా త్తస్యేతి భావః-భోగాయతనం శరీర మితి వై శేషికాః, త త్తస్మా త్కారణాత్, రే లోకా జనాః, ఇ హాత్ర భవే, కస్య కృతే కస్య భోగస్య ప్రాప్త్యర్థ మి త్యర్థః - 'అర్థే కృతే చ శబ్దా ద్వౌ తాదర్థ్యేఽవ్యయ సంజ్ఞకా వి' తి వచనాత్, పరిభ్రమత సంచరత-న పరిభ్రమితవ్య మి త్యర్థః, సంచిత కర్మవశా త్స్వత ఏవ తేషాం సంభావ్యమానత్వా దితి భావః, అత శ్చేష్టితై ర్భోగసం గ్రహవ్యాపారైః, కృతం తత్సంగ్రహవ్యాపారా న కర్తవ్యా ఇ త్యర్థః-కృత మితి నిషేధార్థక మవ్యయం చాదిషు పఠ్యతే-'కృత మితి నివారణాలినిషేధయో రి'తి గణ వ్యాఖ్యానే, తర్హి కి మతః పరం కర్తవ్య ముపదిశ్యత ఇ త్యత ఆహ-అస్మ ద్వచః అస్మదీయ ముపదేశవచనం, శ్రద్ధేయం యది విశ్వసనీయం చేత్-యుష్మాభి రితి శేషః, ఆశా అతితృష్ణా-స్తాః - పాశా రజ్జవ ఇవ - బన్ధహేతుత్వాత్-ని. 'ఆశా ది గతి తృష్ణయో రి'తి వైజయన్తీ-తేషాం శతాని - అనేక ఆశాపాశా ఇ త్యర్థః - తేషా ముప శా న్త్యోపశమనేన-విశదం నిర్మలం, చేత శ్చిత్తం, † కామోత్పత్తివశాత్ అనురాగో దయవశాత్-అనురాగ ముత్పా ద్యే త్యర్థః, స్వరూప మాత్మా తద్రూపం-ధామ స్థా నం-తస్మిన్-ని. 'స్వో జ్ఞాతా వాత్మని స్వ మి' త్యమరః, సమాధీయతాం స్థిరీక్రియ తామ్-ఆన్తరాత్మప్రవణ మేవ క్రియతాం - న బాహ్యవిషయాసక్త మి త్యర్థః - అన్యథా తు మహా ననర్థ స్స్యా దితి భావః - య ద్వా-స్వశబ్దేన జీవ ఉచ్యతే - తస్య ధామని నిలయస్థానే పరబ్రహ్మణి-అథవా-స్వధామని స్వయంజ్యోతిషి-స్వరూప భూతతేజ సీతి వా - ఇ హాత్య న్తవిప్రకృష్టార్థా బహవః పరిస్ఫురన్తి-వి స్తరభయా న్న లిఖ్యన్తే, సమాధీయతాం సమాహితం క్రియతా మి త్యర్థః; అయ మేవ హితోపదే ష్టౄణా మ్ముఖ్యగురూణా మస్మాకం పరమోపదేశః - ఏత ద్విశ్వాసే నాన్యాసఙ్గం పరి త్యజ్య మనో బ్రహ్మణి కృత్వా తదాజ్ఞయా శ్రేయ స్సంపాదనీయమ్ -

'సత్సంప్రదాయసంయుక్తబ్రహ్మవిద్యావిశారదః
ఏవమాదిగుణోపేతో దేశికోఽశేషవన్దితః.'

ఇ త్యుక్తలక్షణదేశికాచార్యోపదేశవచనశ్రద్ధాభక్తియుక్తస్య శ్రేయోలాభావశ్యంభా వాత్;

టీ. యత్ర = ఏభోగమునందు - నిరతిశయమైన నిత్యభోగసామ్రాజ్యమునందు, స్థితః=ఉండువాఁడై, (పురుషుఁడు), బ్రహ్మేన్ద్రాదిమరుత్ గణాన్ = బ్రహ్మ ఇంద్రుఁడు మొదలగుసురసంఘములను, తృణకణాన్ =గడ్డిపరకలనుగా-అత్యంత నిస్సారములుగా, లేక పరమనీచవస్తువులనుగా, మన్యతే = ఎన్నునో, యత్ స్వాదాత్ =దేనిరుచి యను భవమువలన, త్రైలోక్యరాజ్య ఆదయః=త్రిలోకములయొక్క దొరతనము మొదలగు, విభవాః=సంపదలు, విరసాః = అనభిమతములు (హేయములు), భవన్తి=అగునో, సః భోగః=ఆబ్రహ్మానందభోగము, ఏకఏవ=ఒక్కటియే, కోఽపి = అనిర్వచనీయమై, పరమః=సర్వోత్కృష్టమై, నిత్య ఉదితః = ఎల్లప్పుడును అభ్యుదయ సంపన్నత్వముగలదై, జృమ్భతే=విహారును. (కావున), భోసాధో=ఓసజ్జనుఁడా, క్షణభఙ్గురే = క్షణములో వినాశముఁ జెందునదైన, తదితరే=దానికంటె వేఱగు, భోగే=విషయోపభోగమునందు, రతిం=అనురాగమును, మాకృథాః=చేయకుము.

తా. బ్రహ్మానందానుభవమున ననుషక్తుఁ డగువాఁడు తృణీకృత బ్రహ్మపురందరుఁడుగానుండును. ఆయనుభవమునఁ దేలువానికి ముల్లోకముల సామ్రాజ్యపట్టాభిషేక మబ్బినను నీరసముగానే తోఁచును. కావున నోసాధుజనుఁడా! ఆలాటిపరమోత్కృష్టమును, అద్వితీయము నగు భోగమునందుఁ దక్కఁ దక్కిన నిక్కముకానిభోగముపై మక్కువఁ జెందకుము.

ఉ. ఎందు వసించి ధన్యుఁడు వి॰ధీంద్రముఖామరకోటి నెల్ల నెం
చుం దృణమట్ల దేనిఁ జని॰చూచుటచే రసహీనభావముం
జెందు జగత్ప్రభుత్వమును ॰ జెప్పఁగరానియనంతకేవలా
నందము దానియందు మది॰నాటుము మానుము నీచభోగముల్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు భోగాస్థైర్యవర్ణన మను
నాల్గవ దశకము.

కాలమహిమానువర్ణనము.

శ్లో. సా రమ్యా నగరీ మహా న్స నృపతి స్సామన్తచక్రం చ త
త్పార్శ్వే తస్య చ సా విదగ్ధపరిష త్తా శ్చన్ద్రబిమ్బాననాః,
ఉద్వృత్త స్స చ రాజ పుత్త్రనివహ స్తే వన్దిన స్తాః కథా
స్సర్వం యస్య వశా దగాత్ స్మృతిపథం కాలాయ తస్మై నమః. 41

వ్యా.—అథ సర్వ స్యాపి కాలనియమ్యత్వా త్తన్మహిమానం దశభి ర్వర్ణయతి- త త్రాదౌ తస్య నియామకత్వం ప్రకటయ న్నమస్కరోతి - సేతి.—అత్ర సర్వత్రాఽపి తచ్ఛబ్దః పూర్వానుభూతవిషయః - అత ఏవ న యచ్ఛబ్దాపేక్షా - త దుక్తం కావ్య ప్రకాశే - 'ప్రక్రాన్త ప్రసి ద్ధానుభూతార్థ గోచర స్తచ్ఛబ్దో న యచ్ఛబ్ద మపేక్షత' ఇతి, తథా చ, సా పూర్వాను భూతా, రన్తుం యోగ్యా రమ్యా - మనోహరా, నగరీ రాజధానీ చ, తత్ర, స, మహాన్ సామ్రాజ్యభారధౌరేయతయా పూజ్యః, నృపతిః రాజా చ, * త స్యేతి సంబన్ధసామాన్యే షష్ఠీ సర్వత్ర సంబధ్యతే – తస్య నపృతే, స్తత్ సామన్త చక్రం ప్రత్యర్థిరాజ మణ్డలం - యద్వా - సేవార్థం సమాగతాఖణ్డమణ్డలాధిపతిపరివార శ్చ - తస్య పార్శ్వే స్థిత మితి శేషః, సా విదగ్ధపరిషత్ విద్వత్సభా చ- అథవా - విదగ్ధానాం కర్తవ్యార్థచతురాణాం - పరిషత్ సముదాయ శ్చ - 'కృత్య వస్తుషు చాతుర్యం వైదగ్ధ్యం పరికీర్తితమ్' ఇతి లక్షణాత్, తస్య తా, శ్చన్ద్రబిమ్బ మి వాననం యాసాం తా స్సున్దర్య శ్చ, తస్య స, ఉద్వృత్తః ఉత్పథగతః – ఉద్దణ్డ ఇతి యావత్, రాజపుత్రనివహః రాజకుమారవర్గ శ్చ, తస్య తే, వన్దిన స్స్తుతిపాఠకా శ్చ - ని. 'వన్దినః స్తుతిపాఠకా' ఇ త్యమరః, తస్య తాః కథా శ్చ, శ్రవ్యవాచ శ్చే తి, సర్వ మశేష మపి, యస్య కాలస్య, వశా దాయ త్తత్వాత్ – ని. 'వశ ఆయ త్తతాయాం చే' త్యమరః, స్మృతిపథం స్మరణమార్గం * ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాన్తోఽ చ్ప్రత్యయః, అగాత్ ప్రాపత్ - కాలమహిమ్నా సర్వ మపి నష్ట మభూ ది త్యర్థః - సర్వసంహర్తుః కాలస్య మహిమా వర్ణ్యత ఇతి భావః * 'ఇణో గా లు జీ' తి ఇణో లుజి గాదేశః, తస్మై కాలాయ, నమః ప్రభావః – 'కాలః కలయతా మహ మి' తి భగవద్వచనా త్కాలో భగవా నేవ, తథా చ తన్నమస్కారరూప మఙ్గళాచరణం యుజ్యత ఇతి భావః * నమస్స్వ స్తీత్యాదినా చతుర్థీ. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. రమ్యా=మనోహరమైన, సా నగరీ = పూర్వమున అనుభవింపఁబడిన రాజధానియును, మహాన్=సామ్రాజ్యభారమును వహించినందుచే పూజ్యుఁడైన, సః నృపతిః=ఆరాజును, తస్య=ఆతనియొక్క, పార్శ్వే=ప్రక్కను, తత్ సామంతచక్రం = ప్రత్యర్థి (సామంతులు) రాజ మండలమును, సావిదగ్ధపరిషత్=ఆపండిత సభయును, తాః చన్ద్రబింబాననాః = చంద్రమండలమువంటి మొగములుగల యాసౌందర్యవతులును, ఉద్వృత్తః=గర్వితులగు, సః రాజపుత్ర నివహాశ్చ=ఆరాకొమరుల సమూహమును, తేవన్దినః=ఆస్తుతిపాఠకులును, తాః కథాశ్చ=ఆసల్లాపములును, సర్వం=ఎల్లను, యస్య వశాత్ =దేనిమూలముగ, స్మృతిపథం=స్మరణమార్గమును, అగాత్ =పొందెనో, తస్మై కాలాయ=ఆకాలమునకు, నమః=నమస్కారము.

తా. సొగసయిన యారాజధాని, మహోన్నతుఁడైనయారాజు, ఆసామంతరాజమండలము, అక్కడ సభదీరియుండు నావిద్వత్సమూహము, పొగరు మీఱు నారాజపుత్త్రనివహము, ఆస్తోత్ర పాఠకులు, ఆకథాలాపములు నివి యన్నియు దేనిమహిమమున స్మరింపవలసివచ్చెనో యట్టికాలమునకు నమస్కారము.

మ. అది మేలైనపురంబు పూజ్యచరితుం • డారాజు రాణ్మండలం
బది పార్శ్వంబున నావిదగ్ధసభ వా • రబ్జాస్య లత్యుద్ధతం
బది రాజన్యక మద్ది వందివికరం • బాగాథలుఙ్ సర్వముం
గదలం జేసినకాలమూర్తికి నమః స్కారంబు సత్కీర్తికిన్.

శ్లో. య త్రానేకే క్వచి దపి గృహే తత్ర తిష్ఠ త్యథైకో
య త్రా ప్యేక స్త దను బహవ స్తత్ర నైకోఽపి చాన్తే,
ఇత్థం చేమౌ రజనిదివసౌ దోలయ న్ద్వావి వాక్షౌ
కాలః కాళ్యా భువనఫలకే క్రీడతి ప్రాణిశారైః. 42

వ్యా.—అథాస్యాక్షధూర్తసామ్యేన సర్వప్రాణినియన్తృత్వ మాహ. య త్రేతి.—యత్ర యస్మిఙ్ గృహే-వేశ్మని కోష్ఠే చ, క్వచి దపి కదాచిత్ - యద్వా-యత్ర క్వచి దపి యస్మిఙ్ కస్మింశ్చిద్గృహే, అనేకః బహుళః, ప్రాణీ శారశ్చ తిష్ఠతి, అథానన్తరం తత్ర తస్మిన్నేవ గృహే, కదాచి దేక స్తిష్ఠతి - ఏకత్ర కాలభేదవశా దన్యత్ర పరిణామవశాచ్చేతి భావః, తథా-యత్ర యస్మిఙ్ గృహే, కదాచి దేక స్తిష్ఠతి, త దను తదనన్తరం-బహవ శ్చ తిష్ఠన్తీతి శేషః, తత్ర తస్మిఙ్ గృహే, అన్తే అవసానకాలే - ద్యూతసమాప్తౌ చ, ఏకోఽపి చ న తిష్ఠతి, ఇత్థ ముక్తరీత్యా, భువనం ఫలక మివ శార ప్రవర్తనోచిత కోష్ఠయన్త్ర మివ-తస్మిఙ్, సేయైః ప్రవర్తనీయై రితి యావత్, ప్రాణినః శారాః - ద్యూతగూఢా ఇవ అక్షోపకరణానీ వేతి యావత్-తైస్సాధనైః - ని. 'పల్యాణే స్త్రీ విహఙ్గే నా (శారో) ద్యూతగూఢే నపుంసక మి'తి వైజయన్తీ, కల్యః కలనాసమర్థః దేవనచతురశ్చ, కాలః కర్తా అక్షధూర్తశ్చ గమ్యతే, రజనిదివసౌ రాత్ర్యహనీ కర్మణీ, ద్వా వక్షౌ పాశకా వివ - ని. 'పణోఽక్షేషు గ్లహోఽక్షాస్తు దేవకాః పాశకాశ్చ తే' ఇత్యమరః, లోలయఙ్ పౌనః పున్యేనగృహ్ణఙ్ విసృజం శ్చే త్యర్థః, క్రీడతి దీవ్యతి - ప్రాణిసంయోగ వియోగయోః వృద్ధిక్షయాదీనాం చ కాల ఏవ కర్తేతి భావః.

అ త్రాక్షా వి వేతి స్పష్టోపమాలిఙ్గా త్సర్వ త్రోపమితిసమాసః - అత ఏ వోప

మాలంకారః; యది చాక్షక్రీడనోపయోగిత్వా ద్రూపక మే వాశ్రయణీయ మి త్యభి మాన స్తదైకదేశవర్తిరూపక ముపమా త్వఙ్గ మితి సంక్షేపః. మన్దాక్రాన్తావృత్తమ్.

టీ. యత్ర క్వచిత్ గృహే=ఏ యొకానొకయింట-జూదపు పలకలోని గడి యందు, అనేకే=అనేకులు - పెక్కు-కాయలు, (ఉండినవో), అథ=పిమ్మట, తత్ర = ఆయింట-ఆగడిలో, ఏకః=ఒకఁడు-ఒక కాయ, (ఉందునో), తదను=పిదప, బహవః= అనేకులు-పెక్కు-కాయలు, (ఉందురో-ఉంచునో), తత్ర = అందు, అన్తే = కడపట, ఏకో ఽపి=ఒకఁడును-ఒక కాయయును, న=ఉండఁడు-ఉండదు; ఇత్థం=ఈచెప్పఁబడిన తీరున, కాలః=కాలపురుషుఁడు, ఇమౌ=ఈ, రజనిదివసౌ=రేయింబవళ్లను, ద్వౌఅక్షౌ ఇవ=రెండుపాచికలుగా, భువనఫలకే = లోకమను జూదపుపలకయందు, దోలయన్= దొర్లించుచు, కాళ్యాసహ=కాళితోడ, ప్రాణిశారైః=ప్రాణులను పాచికలతో, క్రీడ తి=(జూదమును) ఆడుచున్నాఁడు.

తా. లోకమనెడు నాటపాళిపైఁ గాళియుఁ గాలుఁడు నను ని ర్వురు జూదరులు రేయును, బవలు నను రెండుపాచికలను దొర్లించుచు నాడుచున్నారు. ఈ యాటయం దేగడిని దొలుతఁ బెక్కుకాయలుండునో యాయింటఁ దుద కొకటిమాత్ర ముండుట సంభవించును. తొలుత నేయింట నొకకాయయేయుండునో పదపడి పెక్కుకాయలుండి యంత మునకు నొకకాయయు లేకపోవుట సంభవించును. అట్లె యేగృహమునఁ దొలుతఁ బెక్కురుందురో యందుఁ దుద కొక్కఁడుండుటయుఁ దొలుత నేయింట నొక్కఁడుండునో యందుఁ బిదపఁ బెక్కురుంటయు నంతమున నెవరు లేకపోవుటయుఁగూడ సంభవించును.

శా. ఏయింటన్ వసియించుఁ బెక్కు లొకఁ డాయింటం బ్రవర్తించు నే
చాయన్ సిల్చు నొకండు పెక్కు లచటన్ ♦ సంధిల్లు నొండైన లే
దాయింటన్ మది నిట్లు రాత్రిదినరూ♦పాక్షద్వయిం జిమ్ముచుం
జేయుం గాలుఁడు క్రీడ లోకఫలక♦శ్రేణిన్ నృశారంబులన్.

శ్లో. ఆదిత్యస్య గతాగతై రహరహ స్సంక్షీయతే జీవితం
వ్యాపారై ర్బహుకార్యభారగురుభిః కాలో న విజ్ఞాయతే,
దృష్ట్వా జన్మజరావిపత్తిమరణం త్రాస శ్చ నోత్పద్యతే
పీత్వా మోహమయీం ప్రమాదమదిరా మున్మత్తభూతంజగత్. 43

వ్యా.—అథ నిత్యప్రమత్తోఽయం లోకో నైతన్మహిమానం జ్ఞాతుం శక్నోతీ త్యాహ - ఆదిత్య స్యేతి.—ఆదిత్యస్య సూర్యస్య గతాగతై రుదయాస్తమయై రితి యా

వత్, అహరహః ప్రత్యహమ్-అహ న్యహ నీ త్యర్థః * వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః*అత్యన్త సంయోగే ద్వితీయా, జీవిత మాయుస్సంక్షీయతే వినశ్యతి, కాలక్రమే ణాయుఃక్షయో భవ తీ త్యర్థః * 'క్షి క్షయ' ఇ త్యస్మా ద్ధాతోః క ర్తరి లట్, తథాఽపి, సోఽయం న జ్ఞాయతఇత్యాహ - బహవోఽనేకే-యే కార్యభారాః దేహగేహాదినిమిత్తక ర్తవ్యార్థ పరమ్పరాః-తై ర్గురుభి ర్గరిష్ఠైః, ర్వ్యాపారై ర్జీవనోపాయోద్యోగైః, కాలోఽపి జీవితక్షయకరసమయోఽపి, న జ్ఞాయతే కార్యశతపర్యాకులవ్యాపారపారవశ్యా న్నావ బుధ్యత ఇత్యర్థః, తథా, జన్మ జరా విపత్తి మరణమ్ - ఉత్పత్తి జరావస్థా ప న్నిధనా నీ త్యర్థః * 'సర్వో ద్వన్ద్వో విభా షైకవ ద్భవ తీ' త్యేకవద్భావః, దృష్ట్వా, త్రాసో భీతి శ్చ, నోత్పద్యతే నోదేతి, కింతు జగ త్సర్వోఽపి లోకః, మోహమయీ మజ్ఞాన ప్రచురాం బుద్ధి విపర్యాసకారిణీ మితి యావత్ * ప్రాచుర్యే మయట్ - టిత్త్వాత్ జీప్ - ని. 'ప్రమాదోఽనవధాన తే' త్యమరః, మదిరా మద్యం-తాం, పీత్వానిషేవ్య, ఉన్మత్తభూతం క్షీబకల్పం-వివేకశూన్య మితి యావత్, భవ తీతి శేషః; కాలే నైవ ప్రమాదం ప్రాపితోఽయం లోకః కథంకార మేతన్మహిమానం జ్ఞాస్య తీతి భావః.

ఏతదాది శ్లోకపఞ్చకం శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. ఆదిత్యస్య=సూర్యునియొక్క, గతాగతైః=అస్తమయముచేతను ఉదయము చేతను, అహరహః=ప్రతిదినము, జీవితం=ఆయుస్సు, సంక్షీయతే = నశించుచున్నది. బహు...గురుభిః-బహు=అనేక, కార్యభార=దేహమునకు గేహమునకును చేయవలసి న కార్యపరంపరలచేత, గురుభిః=గొప్పలైన, వ్యాపారైః=జీవనోపాయమునకై పాటు లచేత, కాలః=కాలము, నవిజ్ఞాయతే=తెలియఁబడకున్నది, జన్మజరావిపత్తి మరణం= పుట్టువు, ముదిమి, ఆపత్తు, చావు అనువానిని, దృష్ట్వా=చూచి, త్రాసశ్చ=భీతికూడ, న ఉత్పద్యతే=పుట్టకున్నది. జగత్ = లోకము, మోహమయీం = అజ్ఞానముతోనిండిన, ప్రమాదమదిరాం=పొరబాటనెడి మద్యమును, పీత్వా=త్రాగి, ఉన్మత్తభూతం=మత్తిల్లి నదైనది.

తా. సూర్యునియుదయాస్తమానములచే నాఁడునాఁటికి నాయువు తఱిగిపోవుచుండుటను, ఎడతెగనిపనులలో మునిఁగి తేలుచు జనులు గుఱుతింపలేకయున్నారు. పుట్టుచున్న వారిని,గిట్టుచున్న వారిని, ముదుస ళ్లగుచున్న వారిని, ఇడుమలఁ గుడుచు వారిని జూచుచుండియు భయపడ కున్నారు. కల్లుద్రావి కైపెక్కిన ట్లజ్ఞానముచే మతిదప్పిజగమెల్ల పిచ్చఁ బడియున్నది.

చ. అనుదినముఁ గ్షనశించుఁ బర•మాయువు సూర్యునిరాకపోకలఁ
ఘనబహుకార్యభారములఁ • గాలము పోవుట గానరాదు సం
జననజరామయంబులునుఁ • జావును జూచి భయంబు లేదు దు
ర్జనభువనంబు మోహమది•రారసవిహ్వాల మయ్యె నయ్యయో!.

శ్లో. రాత్రి స్సైన్సైవ పున స్స ఏవ దివసో మత్వా ముధా జన్తవో
ధావ న్త్యుద్యమిన స్తథైవ నిభృతప్రారబ్ధత త్తత్క్రియాః
వ్యాపారైః పునరుక్తభుక్తవిషయై రేవంవిధే నాముునా
సంసారేణ కదర్థితా వయ మహో మోహా న్న లజ్జామహే. 44

వ్యా.—ఉక్త మే వార్థం భఙ్గ్యన్తరే ణాహ - రాత్రి రితి.—రాత్రి రియం ప్రవర్తమానా రజనీ, సైవ పునః గతరాత్రిసదృశ్యే వే త్యర్థః - పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకారే-అథవా రాత్రిః, పునః భూయోఽపి, సైవ గతరాత్రి రేవ-నైతద్భేదో విజ్ఞాయత ఇతి భావః, తథా, దివసః అహః, స్స పున స్స ఏవగతదివససదృశ ఏ వేత్యర్థః-పూర్వవ ద్వికల్పో ఽత్రాఽప్యూహ్యః, ఇతి మత్వా బుద్ధ్వాఽపి, జన్తవః ప్రాణినః, ఉద్యమినః తత్తదర్థసాధనోద్యోగవన్తః, తథైవ, నిభృతం నిగూఢం పరేషా మప్రకాశమితి యావత్ - ప్రారబ్ధా ఉపక్రాన్తా స్తత్తత్క్రియా స్తత్తదర్థసాధకకర్మాణి - యేషాం తే తథోక్తా శ్చ సన్తః, పునరుక్తభూతాః పునఃపున రనుభూతకల్పా - శ్చర్వితచర్వణప్రాయా ఇతి యావత్ - తథాభూతా విషయాః జగ్ధియద్ధ్యాదిభోగా యేషు తైః, ర్వ్యాపారై శ్చేష్టాభిః, ముధా వ్యర్థం, ధావన్తి-వృథాప్రయాస మన్తరేణ ఫలాన్తరసంభవాదితి భావః, కిం త్వేత్థంవిధే నైవం ప్రకారే,ణాముునా పరివర్తమానేన, సంసారేణ,కుత్సితోఽర్థః కదర్థః *'కోఃక త్తత్పురుషే చే'తి కుశబ్దస్య కదాదేశః - కదర్థవన్తః కృతాః కదర్థీకృతాః హీనార్థీకృతా అపి * కదర్థశబ్దా త్తత్కరో తీతి ణ్యన్తా త్కర్మణి క్తః * ణావిష్ఠద్భావే విన్మతో ర్లుక్, వయం, మోహా దజ్ఞానా, న్న లజ్జామహేన జిహ్రీమః, అహో ఏవం కాల మహిమ్నా నిస్సార్య తిరస్కృతా అపి లజ్జాం న ప్రాప్నుమ ఇ త్యాశ్చర్య మి త్యర్థః.

టీ. రాత్రిః=రాతిరి, పునః=మరల, సైవ=అదియే, దివసః=పగలు, పునః=మరల, సఏవ=అదియే, (అని), మత్వా=ఎఱిఁగి, ముధా = వ్యర్థముగా, జన్తవః=ప్రాణులు, ఉద్యమినః=యత్నముగలవారై, తథైవ=ఎప్పటివలెనే, నిభృత... క్రియాః-నిభృత = రహస్యముగా, ప్రారబ్ధ=ఆరంభింపఁబడిన, తత్తత్క్రియాః సన్తః=ఆయాపనులుగలవారు అగుచు, ధావన్తి=పరుగిడుదురు; పునరుక్త భుక్తవిషయైః = మరల మరల అనుభవింపఁ

బడిన విషయములుగల, వ్యాపారైః=చేష్టితములచేత, ఏవంవిధేన=ఈవిధమైన, అమునా సంసారేణ=ఈసంసారముచేత, కదర్థితాః=పీడింపఁబడిన వారమైన, వయం = మనము, మోహాత్ =అజ్ఞానమువలన, నలజ్జామహే = సిగ్గుపడకున్నాము; అహో = ఏమికాల మహిమ? ఆశ్చర్యము.

తా. పోయినరాత్రియే మరల వచ్చును పోయినపగలే మరలవచ్చును. ఇది యెఱింగియు నజ్ఞాను లూరకయే యేవోపను లారంభించి, పూనికతో నేమో మునిఁగిపోవుచున్నట్లుపరుగులిడుచుందురు. ఆపనులా చేసినవే మరల మరలఁ జేయఁబూనుకొన్నవి. ఈలాటిసంసారముచే నవమానితులమై యజ్ఞానమువలన సిగ్గిలకున్నాము.

ఉ వచ్చినరాత్రులే తిరిగి • వచ్చుట వోయినవాసరంబులే
వచ్చు టెఱింగి గాఢతర•వర్తనులై పునరుక్తకార్యముల్
నిచ్చలు సేయుచుంద్ జనులు • నిశ్చలవృత్తిఁ జరింతు రీభవా
భ్యుచ్చయరీతిచేఁ జెడి కు•బుద్ధులు సిగ్గు వహింప రెంతయున్.

శ్లో. న ధ్యాతం పద మీశ్వరస్య విధివ త్సంసారవిచ్ఛిత్తయే
స్వర్గద్వారకవాటపాటనపటు ర్ధర్మోఽపి నోపార్జితః,
నారీపీనపయోధరోరుయుగళీ స్వప్నేఽపి నాలిఙ్గితం
మాతుః కేవల మేవ యౌవనవనచ్ఛేదే కుఠారా వయమ్. 45

వ్యా.—అథ లోకే తావ త్పురుషాణాం ధర్మార్థకామమోక్షరూపచతుర్విధపురుషార్థసంపాదనసాధనీభూతతయా పరమేశ్వరపదధ్యానేజ్యాధ్యయన యశోవిత్తార్జన గురుశుశ్రూషాఙ్గనాలిఙ్గనాదయో యథాయోగం విధేయాః,అస్మాభి స్తు తేషాం మధ్యేన కశ్చి దపి విరచితః,అతోఽస్మజ్జన్మ నిరర్థక మివ జాత మితి వారంవారం శోచతాం వచన మభినీ యాహ–న ధ్యాత మిత్యాదిభిః త్రిభిః–న ధ్యాత మితి.–సంసారవిచ్ఛిత్తయే సంసారోచ్ఛేదార్థం మోక్షప్రాప్త్యర్థ మి త్యర్థః, ఈశ్వరస్య శంభోః * 'స్థేశభాసే' త్యాదినా వరచ్, పదం పాదారవిన్దయుగళ మి త్యర్థః, విధివత్ విధ్యర్హం- యథాశాస్త్ర మి త్యర్థః*'తదర్హ మి'తి వతిప్రత్యయః, న ధ్యాతమ్ ఏకాగ్రచిత్తతయా నధ్యాన విషయీకృతం - యతః 'శమ్భుపాదామ్బుజధ్యానం సాక్షాన్మోక్షైకసాధన మి' త్యనేక పురాణేతిహాససంహితా వచనై స్సాక్షాన్మోక్షసాధనతయా విధేయ మి త్యభిహితం శమ్భుపదధ్యానం న విహిత మిత స్త త్సాధ్యమోక్షపురుషార్థో న సంపాదిత ఇతి భావః, తథా ధర్మార్థాసంపాదనానుశోచనం కథయన్తి - అత్ర 'అ థాతో ధర్మజిజ్ఞా సే'

త్యుపక్రమమాణ స్సూత్రకృ త్తస్యోత్తరార్థమస్య ప్రాధాన్యేన స్వేత స్సిద్ధం పురుషా ర్థత్వం మన్యతే - ఫలం త్వానుషఙ్గికమ్ - అస్య పునస్సాక్షా త్స్వయమ్పదయా చ స్వ ర్గాపవర్గపురుషార్థద్వయసాధనయా- సుఖహేతో ర్వర్ణనే సుఖస్య చ పరామర్శం మన్య స్తే - తత్ర చ ద్వితీయం పక్ష మాశ్రి త్యాహ - స్వర్గేతి-స్వర్గ స్యాపవర్గోఽపవర్గ స్యా ప్యుపలక్షకః - తథా చ స్వర్గాపవర్గద్వారయోః కవాటే - తయోః పాటనే విదారణే- పటు స్సమర్థః - స్వర్గాపవర్గసాధక ఇ త్యర్థః, ధర్మో జ్యోతిష్టోమాది రపి నోపార్జితః న సంపాదితః, యతః-'జ్యోతిష్టోమే న స్వర్గకామో యజేత'-'ధర్మాత్సుఖం చ జ్ఞానం చ జ్ఞానా న్మోక్ష మవాప్నుయా' దిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభిః పురుషార్థద్వయసాధకత్వే నావశ్య మనుష్ఠేయ ఇతి బోధితో ధర్మోఽపి నానుష్ఠితః - అత స్తత్సాధ్యపురుషార్థద్వయ మపి న సిద్ధ మితి భావః, అత్ర దేహళీదీపన్యాయేన స్వర్గాపవర్గసాధకత్వకథనం ధర్మస్య కశ్చి దతిశయం ద్యోతయతి-తతో న పౌనరుక్త్య మి త్యనుసంధేయం, తథానారీణాం పీనా పీవరా యౌ పయోధరా స్తనా తయోః ఊరు దుర్భరం యద్యుగళం పీవరదుర్భరకుచ కుమ్భయుగ్మ మి త్యర్థః-యద్వా పయోధరయో రూర్వో శ్చ యుగళం పయోధర యుగళ మూరుయుగళం చే త్యర్థః-తత్, స్వప్నేఽపి స్వప్నావస్థాయా మపి కిముత జాగ్రదవస్థాయా మితి భావః, నాలిఙ్గితం నాశ్లిష్టం-

> 'సంసారే పటలా న్తతోయతరళే సారం య దేకం పరం,
> య స్యాయం చ సమగ్ర ఏవ విషయగ్రామ ప్రపన్నో జనః,
> త త్సౌఖ్యం పరతత్త్వవేదనమహానన్దోపమం మన్దధీః
> కో వా నిన్దతి సూక్ష్మమన్మథకళావైచిత్ర్యమూఢో జనః?'

ఇ త్యాదికామశాస్త్రోక్త్యా కామపురుషార్థ స్యా ప్యుపాదేయత్వా త్తన్నిష్పాదకత్వే నా ధిగత మఙ్గనాకుచకుమ్భాలిఙ్గనాధరచుమ్బనాదిక మపి న కృత-మత స్తన్నిష్పాద్య కా మపురుషార్థోఽపి న సమర్థిత ఇతి భావః - అయ మేవ భావ ఉత్తరపద్యద్వయేఽప్య నుసంధేయః;అత్ర బాహ్యాసుదితే పయోధరాలిఙ్గనం సురతప్రయోజ్యగ్రామ్యకరణే డో లాయితబన్ధే ఊరుయుగళాలిఙ్గన మితి వివేకః - అత్ర వాత్స్యాయనీయాః-

> 'బాహ్య మాభ్య న్తరం చేతి ద్వివిధం రత ముచ్యతే,
> త త్రాద్యం చుమ్బనాశ్లేషనఖద న్తక్షతాదికమ్,
> ద్వితీయం సురతం సాక్షా న్నానాకరణకల్పితమ్.' ఇతి-

కిం తు కేవల మత్య న్తం మాతు ర్జనన్యాః, యౌవనం తారుణ్య మేవ-వనం సుపుష్పితో ద్యానం-తస్య చ్ఛేదే విదారణే, వయం కుఠారాః పరశవ ఏవ, యౌవనస్య పుత్రోత్ప

త్త్యవధికత్వా త్తదుచ్ఛేదనసాధనభూతావేవ - న త్వర్థాన్తరసాధకా - అతో నిరర్థక మస్మజ్జన్మేతి భావః.

టీ. సంసారవిచ్ఛిత్తయే = సంసారవిచ్ఛేదముకొఱకు - మోక్షప్రాప్త్యర్థమనుట, ఈశ్వరస్య=శివునియొక్క, పదం=చరణము, విధివత్=యథాశాస్త్రముగ, నధ్యాతం= (ఏకాగ్రచిత్తముతో) ధ్యానింపఁబడలేదు; స్వర్గ...పటుః-స్వర్గద్వార = స్వర్గంపుద్వారముయొక్క, కవాట=తలుపును, పాటన = తెఱచుటయందు, పటుః = సమర్థమగు, ధర్మోఽపి=(జ్యోతిష్టోమాదికర్మలనుజేసి) పుణ్యముసైనను, న ఉపార్జితః=సంపాదింపఁబడినదికాదు; నారీ...యుగళం-నారీ=స్త్రీలయొక్క, పీన=బిగిసిన, పయోధర=పాలిండ్లయొక్క, ఊరు=గొప్పదగు, యుగళం=జంట, స్వప్నేఽపి = స్వప్నమునందైనను, న ఆలిఙ్గితం=కౌఁగిలింపఁబడినదికాదు; మాతుః=తల్లియొక్క, యౌవనవనచ్ఛేదే = తారుణ్యమను సుపుష్పితోద్యానవనమును నఱకుటయందు, వయం=మేము, కేవలం కుఠారాః ఏవ=గొడ్డండ్రము మాత్రమే.

తా. సంసారవిచ్ఛేదమగునట్లు మోక్షప్రాప్తికై యీశ్వరధ్యానమునుజేయమైతిమి స్వర్గద్వారముఁదెఱపించుధర్మము నేనికావింపమైతిమి. ఒండె జవరాండ్ర బిగిచనుదోయి స్వప్నమునసైనఁ గౌఁగిలించుకొని యెఱుఁగము. నిశ్చయముగా మేము తల్లుల యౌవనమును బాడుసేయుటకు జన్మించితిమి.

ఉ. శ్రీరమణీయశంభుపదచింత యొనర్చుట లేదు గోపుర
ద్వారకవాటపాటనసుధర్మము సేయుట లేదు సుందరీ
హారికుచోరులబ్ధిఁ గలనైన నెఱుంగము మాతృయౌవనో
దారవనీకుఠారములమై జనియించినవార మిమ్మహిన్.

శ్లో. నాభ్యస్తా భువి వాదిబృన్దదమనీ విద్యా వినీతోచితా
ఖడ్గాగ్రైః కరికుమ్భపీఠదళనై ర్నాకం న నీతం యశః,
కాన్తాకోమలపల్లవాధరరసః పీతో న చన్ద్రోదయే
తారుణ్యం గత మేవ నిష్ఫల మహో! శూన్యాలయే దీపవత్. 46

వ్యా.—నేతి.—దమ్యతే భజ్యతే అన యేతి దమనీ భఞ్జనీ - ప్రతివాదిబృన్దానాం ప్రతిభటవాదీశ్వరనివహానాం_దమనీ_అథవా - ప్రతివాదినాం బృన్దాని దమయతీతి తథోక్తా - సంప్రదాయశుద్ధ దేశికాచార్యశిక్షానిబన్ధన నిష్కృష్టవక్తృప్రయుక్త వీర్యాతిశయవర్ధమాన ప్రతివాదిపాణ్డిత్యగర్వ నిర్వాపణసమర్థే త్యర్థః * 'కృత్య

ల్యుటో బహుళ మి' త్యుభయ త్రాపి కర్మకర్తరి ల్యుట్ - టిత్త్వాత్ జీప్, తథా, వినీతానాం సాధూనా-ముచితా సహృదయహృదయాహ్లాదినీ త్యర్థః - యద్వా - వినీతానాం వినయవిధేయత్వాదిగుణోపేతానాం - శిక్షితానా మితి యావత్ - ఉచితా అభ్యాసార్హా - ని. 'అభ్యాసేఽప్యుచితం న్యాయ్య మి'త్యమరః, విద్యా వేదశాస్త్ర పురాణాదిరూపా, నాభ్యస్తా నాభ్యాసవిషయీకృతా - సమ్యక్ న పరిశీలితే తి యావత్ - అధీతాఽపి విద్యా సమ్యక్పరిశీలనా భావే ఫలవదర్థావబోధకావర్యవసాయిత్వా దనధీతప్రాయైవ భవ తీతి భయాత్ - 'ఆవృత్తి రసకృదుపదేశా ది' తి న్యాయేన తత్పరిశీలనస్య కల్ప్తే శ్చ సర్వథాపరిశీలన స్యావశ్యకత్వమ్-ప్రథమతః అనధీతైవ చేన్న తత్ర ప్రత్యుత్తరావకాశః-ఏవం వ్యవస్థాయాం సత్యాం 'విద్యానామ నరస్యరూప మధిక మి'త్యాది వచనేన కీర్తిప్రతిష్ఠావిజ్ఞానాదిఫలసాధనతయా అధ్యయనపూర్వకమభ్యసనీ యేతి బోధితా విద్యా నాధీతా నాభ్యస్తా చ-తత స్తత్సాధ్యఫలజాత మపి న సంగృహీత మితి భావః, తథా, కరికుమ్భాః పీఠా నీవ తేషాం దళనై ర్విదారకైః - అథవా కరికుమ్భపీఠాని దళయ న్తీతి తథోక్తాని - తైః * శత్రుసేనాసంరమ్భ విజృమ్భమాణ కరికుమ్భస్థలపాటననిరాఘాటపాటవై రి త్యర్థః * 'దళ విదళన' ఇతి ధాతోః పూర్వవల్ల్యుట్, ఖడ్గాగ్రైః, యశః కీర్తిః, నాకం స్వర్గం - ని. 'స్వర్గా న్తరిక్షయో ర్నాక ఇ' త్యమరః, న నీతం న ప్రాపితం, క్షత్త్రధర్మేణ లోకా న్తరశ్లాఘనీయకీర్తి రపి న సంపాది తే త్యర్థః - యథా లోకే ప్రాసాదాద్యున్నతస్థానం ప్రాపణీయం వస్తు వేణుదణ్డాగ్రాదినా ప్రాపయన్తి త ద్వ దితి ధ్వనిః - అథవా - ఖడ్గాగ్రైః ఖడ్గధారాభిస్సాధనై, ర్యాని కరికుమ్భపీఠానాం దళనాని విదారణాని - తై ర్హేతుభిః - శత్రుసేనా దన్తినివహోరున్తుదఖడ్గప్రహారై రి త్యర్థః, యశః నాకం న నీతం - 'కీర్తిం స్వర్గఫలా మాహు రాసంసారం విపశ్చిత' ఇ త్యాదివచనైః స్వర్గసాధనత్వేన నివేదితాఽపి కీర్తి ర్న సంపాదితా - తత స్తత్సాధ్యఫలలాభో న జాత ఇతి భావః, అత్ర క్షితితలే 'కిం జన్మ కీర్తిం వి నే' తి వచనా జ్జన్మసాఫల్యార్థం కీర్తేః పృథ జ్ముఖ్యత్వేన సంపాదనీయత్వా దానుషఙ్గికఫలత్వా త్సాధనా న్తరత్వా త్స్వర్గమాత్రసాధకత్వా చ్చ 'స్వర్గద్వారకవాటపాటనపటు'ర్ధర్మోఽపి నోపార్జిత'ఇ త్యనేన నపౌనరుక్త్యమిత్యవగ న్తవ్యం, నాకం న నీతం యశ ఇ త్యత్ర * 'నీ వహ్యో ర్నే' తి వచనా ద్ద్వికర్మకా న్నయతేః కర్మణి క్తప్రత్యయః - అత ఏవ యశసః ప్రథమా న్తస్య ప్రధానకర్మత్వమ్ - అన్యత్రా కథితం చేతి -

'ప్రధానకర్మ ణ్యాఖ్యేయే లాదీ నాహు ర్ద్వికర్మణాం
అప్రధానే దుహాదీనాం ణ్యన్తే కర్తు శ్చ కర్మణః.'

ఇతివచనాత్, తథా చన్ద్రోదయే చన్ద్రోదయసమయే, కాన్తాయాః ప్రియతమాయాః-కోమలో మృదులో-యః - పల్లవాధరః కిసలయకల్పాధరోష్ఠః - తస్య-రసః అధరామృతమి త్యర్థః, న పీతః నాస్వాదితః-ని. 'తిక్తాదౌ చామృతే చైవ నిర్యాసే పారదే ధ్వనౌ - రస' ఇతి శబ్దార్ణవే - 'పల్లవాధరసుధా పీతే' తి పాఠే స్పష్టోఽర్థః - అతో న తృతీయపురుషార్థోఽపి సంపాదిత ఇతి భావః - తటస్థోద్దీపనవిభావస్య చన్ద్రస్య శృఙ్గారరసనిమిత్తకారణత్వా త్తదుపయోక్తిః - తదుక్తం శృఙ్గారతిలకే- 'మలయానిలచన్ద్రాద్యా స్తటస్థాః పరికీర్తితా' ఇతి,అత స్తారుణ్యం యౌవనం, శూన్యాలయే నిర్జనగేహే, దీపేన తుల్యం దీపవత్ * 'తేన తుల్యం క్రియా చే ద్వతి' రితి వతిప్రత్యయః, నిష్ఫలం నిరర్థకమేవ, గతం - యథా శూన్యగృహదీపస్య కస్యచి దప్యనుపయోగా న్నిరర్థకత్వం తథా తారుణ్యస్యాపి కస్యచి దప్యర్థ స్యాసాధకత్వా న్నిరర్థకత్వ మిత్యర్థః, అహో ఇ త్యాశ్చర్యే విషాదే వా. తద్ధితగ తేయ ముపమా.

టీ. భువి=భూమిలో, వాద బృందపమనీ=ప్రతివాదుల సమూహమును గెలుచునదై, వినీత ఉచితా=వినయ విధేయాదిగుణోపేతులకు తగినదైన, విద్యా = వేదశాస్త్రపురాణాదులు, నాభ్యస్తా = అభ్యసింపఁబడినవి కావు, కరికుమ్భ సితదళనైః=ఏనుఁగులయొక్క పీఠములవంటి కుంభస్థలములను చీల్చునవియగు, ఖడ్గాగ్రైః=కత్తివాదరలచే, యశః=కీర్తి, నాకం=స్వర్గమును, నీతం న=పొందింపఁబడినది కాదు; చన్ద్రోదయే = చంద్రోదయకాలమున, కాన్తా...రసః—కాన్తా=ప్రియురాలియొక్క, కోమల = మృదువైన, పల్లవాధర=చిగురువంటి మోవియొక్క, రసః=అమృతము, పీత్వా న = ఆనఁబడలేదు; తారుణ్యం=జవ్వనము, శూన్య ఆలయే=పాడుపడిన ఇంట, దీపవత్=దీపమువలె, నిష్ఫలమేవ=వ్యర్థముగానే, గతం=గడచినది. అహో=ఆశ్చర్యము.

తా. ప్రతివాదుల నణఁగఁ ద్రొక్కఁజాలిన యుత్తమోచిత మగు విద్యనభ్యసించనైతి.సమరమునందుశత్రుగజకుంభస్థలముల ఖడ్గాగ్రములతోఁజీల్చిస్వర్గమంటుయశముసైనియార్జింప లేనయితిని.చందురుపొడుపున నెచ్చెలి చిలుదొండపండువంటి మోవి నొక్కి తేనియ నాని తనియనేని తనియనైతిని. ఇస్సిరో! ఎందునకునుగాని నాతారుణ్యముఁ బాడుకొంపలోని దీపమట్లు నిరుపయుక్తముగాఁ గడచనెనుగదా!

చ. వలనుగ విద్య నేర్చి ప్రతి•వాదుల గెల్చుట లేదు కుంభిని
ర్దళనవిశాతఖడ్గముల • దైవతలోకమునందుఁ గీర్తులన్
నిలుపుట లేదు చారురమ•ణీమధురోష్ఠముఁ గ్రోలలేదు ని
ష్ఫల మయి జవ్వనం బరిగెఁ • బాడుగృహంబున దీపముం బలెన్.

శ్లో. విద్యా నాధిగతా కళఙ్కరహితా విత్తం చ నోపార్జితం
శుశ్రూషాఽపి సమాహితేన మనసా పిత్రో ర్న సమ్పాదితా,
ఆలోలాయతలోచనాః ప్రియతమా స్స్వప్నేఽపి నాఽఽలిఙ్గితాః
కాలోఽయం పరపిణ్డలోలుపతయా కాకై రివ ప్రేరితః. 47

వ్యా.—వి ద్యేతి.—కళఙ్కరహితా నిష్కళఙ్కా - నప్రమాదే త్యర్థః, విద్యా, నాధిగతా నాభ్యస్తా నాధీ తేతి యావత్ - 'నాభ్యస్తా ప్రతివాది బృన్దదమనీ' త్యత్ర ఉక్తభావ ఏ వా త్రా ప్యనుసంధేయః, విత్తం త్యాగభోగ పర్యాప్తం ధనం చ నోపార్జితమ్ -

'య స్యాస్తి విత్తం స నరః కులీన స్స పణ్డిత స్స శ్రుతవాన్ గుణజ్ఞః
స ఏవ వక్తా స చ దర్శనీయ స్సర్వే గుణాః కాఞ్చనమాశ్రయన్తి.'

ఇత్యుక్తేః-

'ధన మార్జయ కాకుత్స్థ ధనమూల మిదం జగత్,
అన్తరం నాభిజానామి నిర్ధనస్య మృతస్య చ.'

ఇత్యాది వచనేన చ బహుఫలసాధనతయా ఆర్జనీయ మి త్యుపదిష్టం విత్తం నార్జితం - తత స్తత్సాధ్యఫల మపి న సాధిత మితి భావః, నను -

'అర్థానా మర్జనే దుఃఖ మర్జితానాం చ రక్షణే,
రక్షితానాం వ్యయే దుఃఖం ధి గర్థం దుఃఖభాజనమ్.'

ఇతి నిషేధోక్తేః కథం తదుపార్జనాభావానుశోచన మితి చే త్సత్యం-త స్యాప్యవహితావిసంవా ద్యైహికాముష్మిక ఫలజనకత్వే నాభ్యర్హితత్వా త్పురుషార్థపర్యవసానాచ్చ న దోష ఇతి మన్తవ్యం, తథా, సమాహితేన సావధానేన ప్రసన్నే నే త్యర్థః, మనసా అన్తఃకరణేన-అన్తఃకరణశుద్ధిపూర్వకం విహితస్య కర్మణః ఫలజనకత్వనియమా దితి భావః, పిత్రో ర్మాతాపిత్రో రి త్యర్థః - ని. 'మాతాపితరౌ పితరౌ వి' త్యమరః * 'పితా మాత్రే' త్యేకశేషః, శుశ్రూషా పరిచర్యా సే వేతి యావత్ - ని. 'శుశ్రూషా శ్రోతుమిచ్ఛాయాం పరిచర్యావధానయో' రితి విశ్వః - న సంపాదితా న కృతా -

'మాతాపితృసమం దైవం సర్వేషాం న హి విద్యతే,
తస్మా త్సమర్చయే న్నిత్యం పితరౌ దేవ రూపిణౌ.'

ఇత్యాదివచనైః సర్వేశ్వరారాధనకల్పతయా బహుఫలదాయకత్వేన కర్తవ్యేతి బోధితా పితృసేవా న కృతా-తత స్తత్సాధ్యఫల మపి న సంపాదిత మితి భావః, ఆలోలే చఞ్చలే తరళే - ఆయతే కర్ణాన్తవిశ్రాన్తే చ - లోచనే యాసాం తాః - జగన్మోహననయనవిలాసవత్య ఇ త్యర్థః, ప్రియతమా అత్యన్తమనోవినోదకారిణ్యః సంభోగయోగ్యా స్స

యస్నదీతీరం నదీతటప్రదేశః - తత్ర యే - తరవః వృక్షా - స్తై - స్తుల్యావస్థాం గతాః సమదశాం ప్రాప్తా స్స్మః, క్షిప్ర మేవ మృతాః స్యామ ఇత్యర్థః, ఏతత్సర్వం కాల కృత మేవ - అన్యథా కథ మస్మ త్స్వేదృశ్యామ వస్థేతి భావః.

అత్ర తరజభఙ్గ్యాభఙ్గా త్ప్సికతాపనయే అవిలమ్బేన తరూణాం నిర్మూలనస్సా లః - తద్ద్యోతనార్థం నదీతీరస్య సికతిలవిశేషణం-

ని. 'స్త్రీ శర్కరా శర్కరిల శ్శార్కర శ్శర్కరావతి,
దేశే ఏ వాదిమా వేవ మున్నేయా సికతావతి.' ఇత్యమరః.

శిఖరిణీ వృత్తమ్.

టీ. వయం=మేము, యేభ్యః=ఎవరినుండి, జాతాః=పుట్టితిమో, తే=వారు, చిర పరిగతా ఏవఖలు=బహుకాలమునకు మునుపే చచ్చినవారలేకదా; యైః సమం=ఎవరి తోఁగూడ, సంవృద్ధాః = ఎక్కువగాఁ బెరిగితిమో, తేఽపి = వారును, స్మృతివిషయ తాం=స్మరణకువచ్చుటను, గమితాః = పొందింపబడిరి; ఇదానీం=ఇప్పుడు (వార్ధకావ స్థలో), ప్రతిదివసం=దినదినమునకు, ఆసన్నపతనాః=దగ్గఱిచచావుకలవారమై, సిక... తరుభిః-సికతిల=ఇసుకగలదైన, నదీతీర=ఏటిగట్టునందలి, తరుభిః=చెట్లతో, తుల్యఅవ స్థాం=సమానమగు దశను, గతాః=పొందినవారమై, ఏతేస్మః=ఇదిగో ఉన్నాము.

తా. మమ్ముఁ గన్న తలిదండ్రులు గతించి చిరకాలమైనది. ఎవరితోఁ బెరిఁగితిమో వారును స్మరణీయులైరి. ఇప్పుడు మేమును, ఇసుకపాలుగా నున్న యేటిదరిని గలచెట్టునకువలెఁ గూలుకాలము చేరుచున్నది.

ఉ. తాలిమి మాలి కన్నతలిదండ్రులఁ దోడ మెలంగువారలం
గాలము గొలుపుచ్చె నని కానరు ఘోరగజారాభరార్తులై
తూలుదు నిత్యసన్నిహితదుర్దశులై సికతాలగన్న దీ
కూలమహామహీజములకుఁ సరివత్తురు మూఢమానసుల్.

శ్లో. ఆయు ర్వర్ష శతం నృణాం పరిమితం రాత్రౌ తదర్ధం గతం
తస్యార్ధస్య పరస్య చార్ధ మపరం బాలత్వవృద్ధత్వయోః,
శేషం వ్యాధివియోగదుఃఖసహితం సేవాదిభి ర్నీయతే
జీవే వారితరఙ్గచఞ్చలతరే సౌఖ్యం కుతః ప్రాణినామ్. 49

వ్యా.—అథ ప్రాణినాం విచార్యమాణే సుఖలేశ స్యాప్యవకాశో నాస్తీ త్యాహ-ఆయురితి —నృణాం మర్త్యానా, మాయు ర్జీవితావధికాలో, వర్షశతం శతసంవత్స రాత్మకం, పరిమితం క్లప్తం-బ్రహ్మణేతి శేషః - ని. 'వింశత్యాద్యా స్సదైకత్వే సర్వా

స్సంఖ్యేయసంఖ్యయో రిత్యమరః, తదర్ధం తస్య వర్షశత స్యార్ధం-పఞ్చాశద్వత్సరాత్మకం, రాత్రౌ గతం - ఇన్ద్రియవ్యాపారోపరమరూప నిద్రావస్థయా గళితం భవ తీత్యర్థః, పరస్య తస్య జాగరూ కేణ వర్తమాన స్యార్ధస్య పఞ్చాశద్వత్సరాత్మక, స్యాపర మన్య దర్ధం - పఞ్చవింశతిసంవత్సరాత్మకం, బాలత్వవృద్ధత్వయో ర్గత మజ్ఞానాశక్తత్వావస్థావిషయతయా నష్ట మి త్యర్థః - ద్వాదశసంవత్సరాత్మక మేక మర్ధం బాలత్వే అన్య ద్వృద్ధత్వ ఇతి వివేకః, శేషం పఞ్చవింశతిసంవత్సరాత్మక మేతదవశిష్టార్ధం, వ్యాధిభిః రోగైః - వియోగ దుఃఖైః పుత్రకళత్రాది విరహప్రయుక్తదుఃఖై, స్సహితం సత్ - సేవాదిభిః స్వజీవనార్థం విత్తవత్సు పరిచర్యాదిష్టకర్మభి, ర్నీయతే అతివాహ్యతే, అతః వారితరఙ్గవ చ్చఞ్చలతరే అతిచఞ్చలే క్షణిక ఇ త్యర్థః, జీవే జీవనే, ప్రాణినాం, సౌఖ్యం సుఖం, కుతః - న కుతోఽపీ త్యర్థః ; ఉక్తరీత్యా విచార్యమాణే సుఖలేశ స్యా ప్యనవకాశా దితి భావః.

టీ. నృణాం=మర్త్యులకు, ఆయుః=జీవితకాలము, వర్షశతం=నూఱుసంవత్సరములు, పరిమితం=క్లృప్తముగ గణింపఁబడినది. తదర్ధం=దానిలో సగము, రాత్రౌ=రాతిరియందు, గతం=చనినది. తస్య పరస్య అర్ధస్య=ఆ వేఱుసగములో, అపరం అర్ధం=మఱియొకసగము, బాలత్వ వృద్ధత్వయోః=పసితనమునను, ముదిమియందును, గతం=కడచినినది. శేషం=కొరవ, వ్యాధి వియోగ దుఃఖసహితం సత్=రోగములయు, ఎడబాపులయు, దుఃఖములతోఁగూడినదై, సేవాదిభిః=కొలువు మొదలగువానిలో, నీయతే=కడపఁబడుచున్నది. (కావున), వారి...తరే-వారి తరఙ్గ = నీటియలవలె, చఞ్చలతరే = మిక్కిలి యస్థిరమైన, జీవే=బ్రతుకునందు, ప్రాణినాం=జనులకు, సౌఖ్యం = సుఖము, కుతః=ఎక్కడిది?

తా. మనుజుల కాయుఃపరిమితి 100 వత్సరములు. అందు సగము (50) ఏండ్లు నిద్రలోఁ బోవును. మిగిలిన 50 సంవత్సరములలోఁ బసితనము, ముసలితనములో 25 వర్షములు పోవును. రోగములతోను, ఎడఁబాటులతోను, దుఃఖములతోను నిండినతక్కు 25 వత్సరములును బొట్టకై సేవాదికృత్యములతోఁ గడపవలయును. మఱి యీజీవితమన్ననో నీటివలెఁ జంచలము. ప్రాణుల కిఁక సౌఖ్య మెట్లు ?

ఉ. ఆయువు నూఱువత్సరము • లందు సగంబు నశించె నిద్రచే
నాయలలో సగంబు గత • మయ్యెను బాల్యజరాప్రసక్తిచేఁ
బాయక తక్కినట్టిసగఁ• బాలు గతించుఁ బ్రయాసవృత్తిచే
నాయువు చంచలం బగుడుఁ • బ్రాణుల కెట్లు సుఖంబు చేకుఱున్.

శ్లో. క్షణం బాలో భూత్వా క్షణ మపి యువా కామరసికః
క్షణం విత్తై ర్హీనః క్షణ మపిచ సమ్పూర్ణవిభవః,
జరాజీర్ణై రఙ్గై ర్నట ఇవ వలీమణ్డితతను
ర్నర స్సంసారాన్తే విశతి యమధానీయవనికామ్. 50

వ్యా —అథ కాలత్రయయుక్త బాల్యాద్యవస్థాక్రమేణ మర్త్యః సర్వోఽపి మ్రియత ఇ త్యుపసంహరతి - క్షణ మితి.—క్షణం క్షణమాత్ర యావత్కాల మిత్యర్థః * అత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా, బాలః శిశు, ర్భూత్వా, తథా క్షణ మపి, కామేన మన్మథేన - రసికః శృఙ్గారరసాభినివిష్టః - యద్వా - కామ్యన్తే అభిలష్యన్త ఇతి కామాః - కామినీసంభోగాదివిషయా - స్తేషు - రసికః అనురాగవాన్, యువా తరుణ శ్చ, భూత్వా, తథా, క్షణం, విత్తై ర్హీనో నిర్ధనో, భూత్వా, క్షణ మపి సంపూర్ణవిభవః పరిపూర్ణధన శ్చ, భూత్వా-ని. 'అర్థరై విభవా అ పీ' తి పర్యాయే ష్వమరః, తథా, క్షణం జరయా - జీర్ణైః శిథిలైః - విశ్లిష్టసంధిబంధై రితి యావత్ - అఙ్గై రుపలక్షితః, అత ఏవ, వళీభి ర్విశ్లథచర్మభఙ్గీభి - ర్మణ్డితా భూషితా చిహ్నితేతి యావత్ - * 'మణి భూషణ' ఇతి ధాతోః కర్మణి క్తః-తను ర్గాత్రం-యస్య తథోక్తో, భూత్వా, నర స్సర్వోఽ పీ త్యర్థః. నట స్తత్తద్వేషధారీ నర్తక ఇవ - సంసారస్య బాల్యయౌవనాద్యవస్థానుభవరూపసంసార కపటనాటకస్య - నాట్య ప్రసఙ్గాడమ్బరస్య చ-అన్తే అవసానే, యమో ధీయతేఽత్రే తి యమధానీ యమరాజధానీ సంయమనీనామ్నీ యమపురీ * 'కరణాధికరణయో శ్చే' తి ల్యుట్-టిత్త్వాత్ జీప్ - సా యవనికా ప్రతిసీరా తిరస్కరణీవ-తాం విశతి మృతో భవతి - అన్యత్ర ప్రవిష్ట భవ తీ త్యర్థః - ని. 'ప్రతిసీరా య వని కే' త్యమరః; నటే విశేషణాని యోజ్యాని.

ఉపమాలంకారః. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. నరః=మర్త్యుఁడు, నట ఇవ = నట్టువునివలె, క్షణం=నిమిషము. బాలః =బాలుఁడు, భూత్వా=అయి, క్షణమపి=నిమిషమే, కామరసికః = భోగరసికతతోను, యువా=పడుచువాఁడును, (అయి), క్షణం=నిమిషము. విత్తైః=ధనముచే, హీనః=లేమిగలవాఁడును-కొఱవడినవాఁడును (అయి), క్షణమపిచ=నిమిసములోపుగనే, సంపూర్ణవిభవః=పరిపూర్ణధనముఁగలవాఁడు, (అయి), జరాజీర్ణైః=ముసలితనముచే శిథిలమైన, అఙ్గైః =అవయవములతో, వలీ...తనుః-వలీ=ముడుతలచే, మణ్డిత=చిహ్నితములైన, తనుః= దేహముఁగలవాఁడు, (అయి), సంసారఅన్తే=బాల్య యౌవనాద్యనుభవరూప సంసార

మను కపటనాటకముయొక్క అవసానమునందు, యమధానీ యవనికాం=తెరవంటి దగు యమపురిని (సంయమిని), విశతి=చొచ్చును (చచ్చుననుట).

తా. సంసార మనెడు కపటనాటకమున నరుఁడనునట్టువు, కొంతది కాలము బాలుఁడుగను, మఱికొంత కాలము భోగరసికతతోఁ బడుచు వాఁడుగను, ఇంకఁ గొంత కాలము దరిద్రుఁడుగను, మఱియుఁ గొంత కాలము ఐశ్వర్యశాలిగను, ఆపైఁ గొంత కాలము మూఁడు కాళ్లముదుసలి గను నటించి తుదకు యమపుర మను తెరమఱుఁగునకుఁ జొచ్చును.

ఉ. బాలకుఁడై క్షణంబు యువ•భావయుతుం డయి కొంత కాల ము
ద్వేలదరిద్రుఁడై క్షణము • విత్తసమన్వితుఁడై క్షణంబు జీ
ర్ణాలసగాత్రుఁడై నటుని•యట్ల నటించి తుదిన్ నరుండు యా
మ్యాలయనామమైన తెర•యందుఁ జొరంబడు సత్వరంబుగన్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు కాలమహిమానువర్ణన మను
ఐదవ దశకము.

యతినృపతిసంవాదము.

శ్లో. త్వం రాజా వయ మ ప్యుపాసితగురుప్రజ్ఞాభిమానోన్నతాః
ఖ్యాత స్త్వం విభవై ర్యశాంసి కవయో దిక్షు ప్రతన్వన్తి నః,
ఇత్థం †మానధనాతిదూర ముభయో రప్యావయో రన్తరం
య ద్యస్మాసు పరాఙ్ముఖోఽసి వయ మ ప్యేకాన్తతో నిఃస్పృహాః.

వ్యా.—అథ ఇహ కశ్చిత్కశ్చి ద్భాగ్యోదయా దిత్థంభూతకాలవైషమ్యం జ్ఞాత్వా వైరాగ్యా ద్యది యతి ర్భవే త్తదా నైరపేక్ష్యా త్తృణమివ జగజ్జాల మాలోకయ న్నవధీరితానువ ర్తనేచ్ఛా రాజ్ఞా సహ సంవాదం క ర్తుం శక్నుయా న్నాన్యథా, అతో నిరఙ్కుశత్వాయతిభావోఽవశ్యం సంభావనీయ ఇతి వివేకినాం జ్ఞాపయితుంతత్సంవాదప్రకార మాహ—త్వం, రఞ్జయ తీతి రాజా మహోన్నత ఇ త్యర్థః, వయ మ ప్యుపాసితాః సేవితాః - గురవః ఆచార్యాః - యయా సా తథోక్తా - "ఆచార్యవాన్ పురుషో వేద" ఇతి శ్రుతేః - నిర న్తరగురుసేవాతత్పరే త్యర్థః-యద్వా - ఉపాసితా - గురూపాసనావశా త్సంపాదితా - గురుః శ్రేష్ఠా చ-యా ప్రజ్ఞా త్రైకాల్యగోచరబుద్ధివిశేషప్రవృత్తి- స్తయా యోఽభిమాన అగ్రహ-స్తే నోన్నతాః ఉ

త్కృష్టాః, త్వం, విభవై ర్ధవసంపద్భిః, ఖ్యాతః సర్వత్ర ప్రసిద్ధః, తథా, కవయః విద్వాంసః-యద్వా-విచిత్ర ప్రబన్ధవచనరచనాచాతురీధురీణ ప్రతిభాసంపన్నాః కవయి తారః, నోఽస్మాకం, యశాంసి కీర్తీః, దిక్షు దిగన్తరాళేషు, ప్రతన్వన్తి విస్తారయన్తి- ఏతే మహాన్త స్సంతతపరిచర్యాభినన్దితాచార్య కృపాకటాక్షలబ్ధ ప్రజ్ఞాభిమానమానస మహోత్సవశాలినః జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నా మోక్షసామ్రాజ్యపట్టభద్రా స్తృణీకృత బ్రహ్మ పురన్దరా ఇ త్యస్మా నపి కీర్తయ స్తీ త్యర్థః - తస్మా ద్వయ మపి ఖ్యాతా ఏ వేతి భావః, అతః ఇత్థ మనేన ప్రకారేణ, త్వం చాహం చావాం - తయోః - *'త్యదా దీని సర్వై ర్నిత్య మి' త్యేకశేషః - ఉభయో, రప్యన్తరం-తారతమ్యం,† మానధనా భ్యా మతిదూర మత్యన్తవిప్రకృష్టం-త్వం కేవలధనవాన్ - వయం తు ప్రజ్ఞా ప్రయు క్తాభిమానధనవన్తః-అతః తవ చాస్మాకం చ సుమేరుసర్షపయో రివ మహదన్తర మి త్యర్థః, అత స్త్వ మస్మాసు విషయే, పరాఙ్ముఖః అనాదరపరో, ఽసి యది-తర్హి, వయ మ ప్యేకాన్తతో, నిస్పృహాః నిరపేక్షా - అనాదరపరా ఇ త్యర్థః-త్వ యీతి శేషః, అనాదరేఽప్యవస్థానే నాస్మాక మత్ర ప్రయోజన మస్తి - త వాస్మా స్వాదర శ్చే దస్మాక మపి త్వ య్యాదర-స్తద్వశా దత్ర స్థాస్యామః-అన్య థాన్యత్ర గమిష్యా మ ఇతి భావః-అత్ర 'త్వం రాజా వయ మి' త్యుప క్రమే 'వయ మప్యేకాన్తతో నిస్పృహా' ఇ త్యుపసంహారే చ బహువచనం ప్రయుజ్య ఆవయో రితి ద్వివచనప్రయో గః కథం యుజ్యత ఇతి చే - త్సర్వేషాం సముదాయవివక్షయా వా ఆత్మసంభావ నాయాం బహువచనప్రయోగేణ వా యుక్తత్వా న్న కోఽపి విరోధః-ఏవ ముత్తర త్రాఽపి ద్రష్టవ్యమ్. శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్.

టీ. త్వం=నీవు, రాజా = రాజవు - గొప్పవాఁడవు. వయమపి = మేమును, ఉపా...న్నతాః-ఉపాసిత = సేవింపఁబడిన, గురు=ఆచార్యులుగలదై, ప్రజ్ఞా=త్రికా లములయందును జరుగుసంగతులు గోచరించు బుద్ధివిశేషప్రవృత్తియొక్క, అభిమాన= ఆగ్రహము-గర్వముచే, ఉన్నతాః= గొప్పవారము. త్వం=నీవు; విభవైః=ధనసంపత్తులచే, ఖ్యాతః=ప్రసిద్ధుఁడవు. నః=మాయొక్క, యశాంసి=కీర్తులను, కవయః=విద్వాంసులు, లేక, విచిత్రప్రబంధ వచన రచనాచాతురీ ధురీణసంపన్నులగు కవులు, దిక్షు=దిగంత రాళములయందు, ప్రతన్వన్తి=విస్తరింపఁజేయుదురు. ఇత్థం=ఇట్లు, మానద=గర్వమును ఖండించువాఁడా, ఆవయోః ఉభయోరపి=మనకు ఇరువురకును, అన్తరం=భేదము, నఅతిదూరం=మిక్కిలి దూరముకాదు. అస్మాసు=మావిషయమున, పరాఙ్ముఖః=పెడమొ గముగలవాఁడవు, అసియది=అగుదువేని, వయమపి= మేమును, ఏకాన్తతః=పూర్ణముగా- తొత్తిగా, నిఃస్పృహా=ఆశలేనివారము.

తా. నీవు దొరవు. మేము గురుశుశ్రూషచే నార్జించినప్రజ్ఞావిభవముచే నధికులము. సొమ్మున నీవు పేరెత్తినవాఁడవు. జ్ఞానమున మాకీర్తిని కవులు దిగంతముల నించుచున్నారు. ఇవ్విధమున నీకును మాకును భేద మంతగా లేదు. నీవే మమ్ము లెక్క సేయవేని నిఃస్పృహుల మగుమేమా నిన్నాశించువారము.

ఉ. రాజవు నీవు మేము గురు॰రాట్కలితప్రతిభాభిమానవి
భ్రాజితహైన్నతాత్ములము ॰ భవ్యధనప్రథితుండ వీవు స
ద్రాజి నుతించు మాయశము ॰ దవ్వ సుమీ మనవాసి మమ్ము ని
ర్వ్యాజతఁ జూడవేని యను॰రాగము మాకును లేదు నీయెడన్.

శ్లో. అర్థానా మీశిషే త్వం వయ మపి చ గిరా మీశ్మహే యావదర్థం
శూర స్త్వం వాదిదర్పవ్యుపశమనవిధా వక్షయం పాటవం నః,
సేవన్తే త్వాం †ధనాఢ్యా మతిమలహతయే మా మపి శ్రోతుకామా
మ య్యప్యాస్థా న తే చేత్త్వయి మయి సుతరా మేష రాజన్గతోఽస్మి.

వ్యా.—ఉక్త మే వార్థం భఙ్గ్యన్తరే ణాహ-అర్థానా మితి.—త్వ, మర్థానాం ధనానా, మీశిషే ఈశ్వరో భవసి తథా వయ మపి చ, యావా నర్థో యావదర్థం-యావదభిధేయం యథా త థేత్యర్థః*'యావ దవధారణ' ఇత్యవ్యయాభావః-ని. 'అర్థోఽభిధేయ రై వస్తు ప్రయోజన నివృత్తి ష్వి' త్యమరః, గిరాం శాస్త్రవచనానా, మీశ్మహే-అశేషశాస్త్రవిశేషార్థానాం ప్రభవామ ఇ త్యర్థః, 'విద్మహ' ఇతి పాఠే గిరాం యావదర్థ మశేషవిశేషార్థా ని త్యర్థః - విద్మహే జానీమహే, తథా, త్వం, శూరః శౌర్యవాన్-రిపుదమన ఇతి శేషః, తథా, నోఽస్మాకం,వాది దర్ప వ్యుపశమన విధా ప్రతివాది గర్వ నిర్వాపణ విధానే-ని. 'విధి ర్విధానే దైవే చే' త్యమరః, అక్షయ మవినాశి, పాటవం సామర్థ్య-మ స్తీతి శేషః, త్వాం, † ధ నాఢ్యా ధన స్వామినః-ని. 'ఇభ్య ఆఢ్యో ధనీ స్వా మీ' త్యమరః, సేవన్తే భజన్తే-తదవినాశార్థం తదభివృద్ధ్యర్థం చేతి భావః - యద్వా ధనాఢ్యా ధనాఢ్యత్వాభిలాషిణః - రాజసేవయా ధనసంపాదనేచ్ఛవ ఇ త్యర్థః - త్వాం సేవన్తే, మా మ ప్యాస్థా న పీ త్యర్థః, మతి మల హతయే బుద్ధి జాడ్య నివృత్త్యర్థం-

'య స్తు పర్యటతే దేశాన్, య స్తు సేవేత పణ్డితాన్,
తస్య విస్తారితా బుద్ధి, స్తైలబిన్దు రి వామ్భసి.'

ఇతి వచనా దితి భావః, యద్వా-మతిమలాని రాగద్వేషాదయః-తేషాంహతయే ప్రక్షాళనార్థం-బుద్ధిశుద్ధిద్వారా జ్ఞానావాప్త్యర్థ మి త్యర్థః, శ్రోతుం కామోఽభిలాషో యేషాం తే శ్రోతుకామాః-శుశ్రూషవః-'గురుముఖా చ్ఛోతవ్య మి'తి న్యాయే నాస్మన్ముఖా చ్ఛాస్త్రార్థశ్రవణేచ్ఛవః-'గురుశుశ్రూషయా వి ద్యే'త్యుపదేశవచనవిశ్వాసవన్తశ్శిష్యా ఇ త్యర్థః-సేవన్త ఇతి సంబన్ధః* 'తుం కామమనసో ర పీ'తి తుమునో మకార లోపః, అతః హే రాజన్, తే మ య్యపి, అస్థా న చే దనాదరో యది, తదా మమ త్వ య్యపి, నితరా మత్య న్తం*అవ్యయత్వా దాం ప్రత్యయః, అనాస్థా నిరపేక్షత్వా దితి భావః, 'ఏష రాజన్ గతోఽస్మి' ఇతి పాఠ అన్యత్ర గమిష్యా మీ త్యర్థః*వర్తమానసామీప్యే వర్తమానప్రత్యయః; స్వస్య నిరఙ్కుశత్వద్యోతనార్థ మేతచ్ఛబ్దప్రయోగః; పూర్వశ్లోకో క్తభావ ఏ వా త్రా ప్యనుసంధేయః. స్రగ్ధరావృత్తమ్.

టీ. త్వం=నీవు, అర్థానాం = ధనములకు, ఈశిషే=దొరవు. వయమపిచ= మేమును, యావదర్థం=సర్వార్థబోధకమగు నర్థమెంతో యంతవఱకు, గిరాం=శాస్త్రవచనములకు, ఈశ్మహే=దొరలము. త్వం శూరః=నీవు శౌర్యవంతుఁడవు నః=మాకును, వాది...విధౌ-వాది=ప్రతివాదులయొక్క, దర్ప=గర్వముయొక్క, వ్యుపశమనవిధౌ= అడఁగించుటయందు, అక్షయం=కొఱతపడని, పాటవం=నేర్పు, (కలదు). త్వాం= నిన్ను, ధనాన్ధాః=ధనముచే గ్రుడ్డియైనవారు, సేవన్తే=సేవించుచున్నారు. మామపి= నన్నును, మతిమలహతయే = బుద్ధిదోషశాంతికై, శ్రోతుకామాః=వినఁగోరికగలవారు, (సేవన్తే), హేరాజన్=ఓరాజా, తే=నీకు, మయి=నాయందు, ఆస్థానచేత్=అనాదరమైనయెడల, మమ=నాకు, త్వయిఅపి=నీయందును, సుతరాం=బొత్తిగా, (న=లేదు), ఏషః=ఇదే, గతః అస్మిన్=పోవుచున్నాను.

తా. నీకు ధనముకలదు. మాకు సర్వశాస్త్రసిద్ధాంతములు కలవు. నీవు దేహశూరుఁడవు. మేము వాదశూరులము. ధనకాములు నిన్నుఁ గొలుతురు. చిత్తశుద్ధికాములు మమ్ము శుశ్రూష చేయుదురు. నాయందు నీకు గౌరవములేదేని నీయందు నాకు మొదలే లేదు. ఇదుగోఁ బోవుచున్నాను.

చ. ధనపతి నీవు మేము వివిధశ్రుతిపుంజపదార్థతత్త్వశా
సనులము నీవు శూరుఁడవు చండతరప్రతివాదిగర్వభం
జనులము మేము నిన్ను ధనశాలులు మమ్ము భజింతు రాశ్రితుల్
వినయము సేయవేని పృథివీవర సాగెద మీక్షణంబునన్.

శ్లో. వయ మిహ పరితుష్టా వల్కలై స్త్వం దుకూలై
స్సమ †ఇహ పరితోషో నిర్విశేషో విశేషః,
స తు భవతి దరిద్రో యస్య తృష్ణా విశాలా
మనసి చ పరితుష్టే కోఽర్థవాన్ కో దరిద్రః. 58

వ్యా.—అథ కథ మస్మత్ర గమిష్యసీ త్యాశఙ్కాయా మస్మాకం నిత్యసంతుష్టాన్తఃకరణత్వా న్న కిఞ్చి దపి కృచ్ఛ్ర మి త్యాహ-వయ మితి హే రాజన్, వయ మిదానీం, వల్కలై ర్దారుత్వఙ్నిర్మితచీవరైః, పరితుష్టా స్సన్తుష్టాః, త్వం, దుకూలైః క్షౌమై ర్విచిత్రచీనామ్బరై రిత్యర్థః,పరితుష్ట ఇతి వచనవరిణామేన సంబన్ధః,పరితోషః సంతోషః, అస్మాకం తవ చ, సమ ఇవ తుల్య ఏవ-ఇవశబ్దోఽత్రావధారణార్థకః,విశేషః అన్యతరోత్కర్ష స్తు, నిర్విశేషో విశేష రహితః-మామక తావక పరితోషయో రన్తరం న కిఞ్చి ద ప్య స్తీ త్యర్థః-'సమ ఇవ పరితోషో జాయతే కో విశేష' ఇతి వా పాఠః, కిం తు యస్య పుంస, స్తృష్ణా ధనలిప్సా, విశాలా అత్యాయతా, స పుమాన్, దరిద్రోఽకిఞ్చనో, భవతు న త్వన్య ఇ త్యర్థః * సమ్భావనాయామ్ లోట్, కథ మేత దిత్యాశ ఙ్కాయా ముక్త మర్థ మర్థాన్తరన్యాసేన ద్రఢయతి-మనసి చ పరితుష్టే చిత్తే యేన కేనచి త్సన్తుష్టే సతి, కః పుమా, నర్థవాన్ ద్రవ్యసమ్పన్నః, క శ్చవా, దరిద్రః ద్రవ్యహీనః - న కోఽపీ త్యర్థః - మనఃపరితోషే లాభాలాభయో రకిఞ్చిత్కరత్వా దితి భావః, అతో న కిఞ్చి దప్యస్మాకం కృచ్ఛ్ర మితి వేదితవ్యమ్.

మాలినీవృత్తమ్-'ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకై రి'తి లక్షణాత్.

టీక. వయం=మేము, ఇహ = ఈ, వల్కలైః = నారచీరలచే, పరితుష్టాః = తనిసినవారము. త్వం=నీవు, దుకూలైః=విచిత్రచీనాంబరములచే, (పరితుష్టుఁడవు). ఇహ=ఇందు, పరితోషః=తృప్తి, సమః=తుల్యమే. విశేషః=భేదము, నిర్విశేషః=గొప్ప దికానిది. కింతు=ఐనను, యస్యతృష్ణావిశాలా=ఎవనికి ఆశగొప్పదో, సఃదరిద్రః భవతు =వాఁడు దరిద్రుఁడగుఁగాక. (కిం) చ=మఱియును, మనసితుష్టేసతి=మనస్సు తనిసినది కాఁగా, కః అర్థవాన్=ఎవఁడు సంపన్నుఁడు? కః దరిద్రః=ఎవఁడు పేద?

తా. దుకూలములుదాల్చి నీ వెంతతృప్తి చెందుదువో నారచీరలుదాల్చి మేము నంతతృప్తిని చెందుచునేయున్నాము తృప్తియెడల నిర్వురకును భేదములేదు. ఇంక నింక నని యాశ యెవని బాధించునో వాఁడు దరిద్రుఁడగును. కాని మనసు తృప్తిచెందినపుడు దారిద్ర్య మేమి? ఐశ్వర్యమేమి? అట్టివాఁ డీరెంటికిని లోఁబడఁడు.

చ. కలితదుకూలవస్త్రములు • గట్టిన నీకును జీర్ణవల్కలం
బులు ధరియించునాకును బ్ర•మోదము తుల్యము లేదు వాసి య
గ్గల మగుతృష్ణ యెవ్వనికి• గాఢదరిద్రుఁడు వాఁడు లేమియుం
గలిమియు లేవు సమ్మదవి•కస్వరమానసు లైనవారికిన్.

శ్లో. ఫల మల మశనాయ స్వాదు పానాయ తోయం
క్షితి రపి శయనార్థం వాససే వల్కలం చ,
నవధనమధుపానభ్రాన్తసర్వేన్ద్రియాణా
మవినయ మనుమన్తుం నోత్సహే దుర్జనానామ్. 54

వ్యా.—తథాఽపి శరీరయాత్రాయా అన్యథాసంభావ్యమానత్వా న్న దుర్జనా వినయం సోఢుం శక్నో మీ త్యాహ–ఫల మితి.—ఫలమ్, అశనాయ భోజనాయ క్షున్నివారణార్థ మి త్యర్థః, అలం పర్యాప్తం * అల మితి పర్యాప్త్యర్థగ్రహణా ‘న్నమ స్స్వస్తీ’ త్యాదినా చతుర్థీ - ఏవ ముత్తర - త్రాపి ద్రష్టవ్యం, తథా, స్వాదు మధురం-వి. ‘త్రి ష్విష్ట మధురౌ స్వాదూ’ ఇ త్యమరః, తోయ ముదకం, పానాయ తృష్ణోపశాన్త్యర్థ మి త్యర్థః, అలం, తథా, క్షితి రపి శయనార్థం సంవేశనాయ, అలం, తథా,వల్కలం చ, వాససే ఆచ్ఛాదనార్థమ్, అలమ్, అతః, నవం సద్యస్సంభావితం - య ద్ధనం - త దేవ మధుపానం మద్యపానం-తేన భ్రాన్తా న్యమార్గవర్తీని-సర్వా ణీన్ద్రియాణి యేషాం తేషాం-ధనమధుపానస్య చిత్తవికా రావివేకాది కారిత్వేన యథాకథంచి ద్వివేకలేశ సంభవే తన్నివృత్త్యర్థం నవవిశేషణమ్, దుర్జనానాం దుర్మార్గశాలినా, మవినయం దుర్వినయ మనాదర మితి యావత్, అనుమన్తు మఙ్గీకర్తుం, నోత్సహే న వృష్యామి, సతి గత్యన్తరే కిమర్థం సోఢవ్య మితి భావః.

టీ. అశనాయ = భోజనమునకు - ఆకలితీరుటకు, ఫలం = పండు, అలం = చాలును. పానాయ=త్రాగుటకు, స్వాదు=తీయని, తోయం=నీరు, (అలం=చాలును). శయనార్థం=పరుండుటకు, క్షితిరపి=నేలయుఁ, (అలం=చాలును). వాససే=వస్త్రమునకు (ఆచ్ఛాదనార్థము), వల్కలంచ=నారచీరయును, (అలం=చాలును). నవ...యాణాం-నవ=క్రొత్త, ధన=ధనమను, మధుపాన=మద్యపానముచే, భ్రాన్త=తెలివితప్పిన, సర్వ=సకలమైన, ఇన్ద్రియాణాం=ఇంద్రియములుగల, దుర్జనానాం=దుష్టులయొక్క, అవినయం =అనాదరమును, అనుమన్తుం=అంగీకరించుటకు, న-ఉత్సహే=ఒకడంగను.

తా. తినుటకుఁ బండ్లును, త్రావ నుదకమును, కట్టుటకు నారచీరలును, శయనింప నేలయును నాకుఁ జాలును. కలుద్రావినఁ గైపెక్కి

నట్లు నూతనసంపదచే నొడలు మరచి కనులు గానకున్న నీచులదుర్వీన యమున కణంగి మణంగి యుండఁ దలంపను

చ. ఫలములు చాలు జీవికకుఁ • బానము సేయ జలంబు చాలు వ
ల్కలములు చాలుఁ గట్టుటకు • లాతలముల్ శయనింపఁ జాలు ని
ష్ఫలనవవిత్తసీధురస • పానవిజృంభితమోహలీనచి
త్తు లగునికృష్టభూపతుల • దుర్నయ మించుకయుఁ సహింతునే.

శ్లో. అశ్నీమహి వయం భిక్షా మాశావాసో వసీమహి,
శయీమహి మహీపృష్ఠే కుర్వీమహి కి మీశ్వరైః. 55

వ్యా.—ఏవ మే వార్థం భఙ్గ్యన్తరే ణాహ-అశ్నీమ హీతి.—వయం భిక్షాన్న మశ్నీమహి భోక్ష్యామహే*'అశ భోజనే' ఇతి ధాతో ర్లిఙ్-ఆత్మనేపదోత్తమపురుషబహువచనమ్-ఏవ ముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం, తథా, ఆశా ఏవ వాసో, వసీమహి ఆచ్ఛాదయిష్యామః - దిగమ్బరా భవిష్యామ ఇత్యర్థః, మహీపృష్ఠే భూతలే, శయీమహి స్వప్స్యామః, అత, ఈశ్వరైః రాజభిః, కిం కుర్వీమహి కిం కరిష్యామః - న కిమపీ త్యర్థః, శరీరయాత్రాయా అన్యథైవ సంభావ్యమానత్వా దితి భావః, ఇత్థంస్థితత్వ మేవ బ్రహ్మనిష్ఠయతిలక్షణం-త దుక్తం మహాభారతే ఉద్యోగపర్వణి ధృతరాష్ట్రం ప్రతి సనత్సుజాతేన -

'యేన కేనచి దాచ్ఛన్నో యేన కేనచి దాశితః
యత్ర క్వచన శాయీ స్యా త్తం దేవా బ్రాహ్మణం విదుః.' ఇతి -

ఉక్తం చ శ్రీమహాభాగవతే -

'చీరాణి కిం పథి న సన్తి? దిశన్తి భిక్షాం
నైవాఙ్ఘ్రిపాః? పరభృత స్సరితో ఉప్యశుష్యన్?
రుద్ధా గుహాః కిమ్? అజితో ఉవతి నోపపన్నాన్?
కస్మా ద్భజన్తి యతయో ధనదుర్మదాన్ధాన్?' ఇతి.

తథా చోక్తం శివగీతాయాం -

'సంవీతో యేన కేనాశ్నన్ భక్ష్యం వాఽభక్ష్య మేవ వా
శయానో యత్ర కుత్రాఽపి సర్వాత్మా ముచ్యతేఽత్ర సః.' ఇతి.

టీ. వయం=మేము, భిక్షాం=బిచ్చపుకూటిని, అశ్నీమహి=భుజింతుము. ఆశా=దిక్కులను, వాసః=వస్త్రమును, వసీమహి=కట్టుకొందుము (దిగంబరులము అనుట).

మహీపృష్ఠే=భూతలమున,శయామహే=పరుందుము.(అట్టి మేము),ఈశ్వరైః=రాజులతో, కిం కుర్వీమహి=ఏమి చేయుదుము?

తా. భిక్షాన్నము భుజింతుము. దిగంబరులముగా నుందుము. నేలపై శయనింతుము. ఐశ్వర్యవంతులతో మా కేమి పని కలదు?

తే. చేరి భిక్షాన్న మారగిం♦చెదము మేము
కట్టెదము దిక్కు లవియెడి♦కలితశాటిఁ
బవ్వళించెద మిల యను♦పాన్పుమీఁద
నేమికార్యము మాకు న♦రేంద్రు లందు.

శ్లో. న నటా న విటా న గాయకా, న చ సభ్యేతరవాదచుఞ్చవః,
నృప మీక్షితు మత్ర కే వయం స్తనభారానమితా న యోషితః.

వ్యా.—అథ స్వస్య రాజదర్శనాయోగ్యతాయాః ప్రకటనాపదేశేన తం నిన్దతి - నేతి.—వయం, నటాః వివిధవేషధారిణో విచిత్రనాట్యనిపుణాః, న న భవామ ఇత్యర్థః - యేన నయనానన్దో భవే దితి భావః, విటా ఏకవిద్యాః నాయికానుకూలన చతురాః, న న భవామః - యేన తత్తన్నాయికానుకూల్య ప్రయోజనం సిధ్యే దితి భావః - త దుక్త మలంకారశాస్త్రే - 'నాయకానాం నాయికానుకూలనే సహాయాః పీఠమర్ద విట చేట విదూషకాదయ' ఇతి - తల్లక్షణం చ తత్రైవ -

'కించి దూనః పీఠమర్ద ఏకవిద్యో విటః స్మృతః,
సంధానకుశల శ్చేటో హాస్యప్రాయో విదూషకః.' ఇతి,

గాయ న్తీతి గాయకా స్సఙ్గీతకుశలాః, తే, న న భవామః-యేన శ్రవణానన్దో భవే దితి భావః, సభాయాం సాధవ స్సభ్యాః * 'తత్ర సాధు ర్' తి యత్ప్రత్యయః - తేభ్య ఇతరే యే వాదచుఞ్చవః అశిష్టగ్రామ్యాలాపాః - సాధారణజనమనోవినోద మాత్ర పర్యవసాయినో న తు శాస్త్రసంవాదిన ఇత్యర్థః-యద్వా - సభ్యాః విద్వాంసః - తదితరే సాధారణజనా - స్తేషాం - వాదా స్తద్వదనయోగ్యవాక్యాని - తై శ్చుఞ్చవః విత్తా - హాస్యకారిణ ఇ త్యర్థః, న న భవామః, యేన మనోవినోదో భవ తీతి భావః * 'తేన విత్త శ్చుఞ్చుప్చణపౌ వి' తి చుఞ్చుప్ప్రత్యయః, తథా, స్తన భారైః కుచకుమ్భభరై - రానమితా ఈషన్నమ్రాఙ్గ్యః, యోషితోఽపి, న న భవామః-యేన ససంరమ్భసంభోగౌత్సుక్యం భవే దితి భావః, అతో, నృపం రాజాన, మీక్షితుం ద్రష్టుమ్, అత్ర నటాదిషు, వయం, కే న కేచి ది త్యర్థః, ఏతేషా మన్యతరత్వే రాా

గ్యతా స్యా దితి భావః ; ఏతేన అసభ్యానా మే వావకాశః ప్రదో న తు సభ్యానా మి తి నృపస్య నిన్దా గమ్యతే; 'నృప వీక్షితు మి' తి పాఠః - తదా - 'హేనృ పే త్యా మన్త్రణం - త్వా మి' తి శేషః - అన్య దుక్తార్థమ్.

వైతాళీయాఖ్య మర్ధసమవృత్తం-

'ష డ్విషమేఽష్టౌ సమే కలా, ష ట్చ సమే స్యు ర్నో నిరన్తరాః
న సమాఽత్ర పరాశ్రితా కలా, వైతాళీయేఽన్తే రతా గురుః.'

ఇతి లక్షణాత్.

టీ. వయం=మేము, నటాః=(వివిధవేషధారిణులము విచిత్ర నాట్య నిపుణులము అగు) నట్టువులము, న=కాము. విటాః=నాయికానుకూలనచతురులగు తార్పుగాండ్రము, న=కాము. గాయకాః = సంగీతకుశలురము, న=కాము. సభ్యే...చుఞ్చవః చ-సభ్య ఇతర=అసభ్యపు, వాదచుఞ్చవః చ=మాటనేర్పరులమును, న=కాము. స్తనభార=పాలిండ్లబరువుచే, ఆనమితః=కొంచమునమ్రాంగులము, న=కాము. అత్ర=ఇందు, నృపం=రాజును, ఈక్షితుం=చూచుటకు, కేవయం=మేమెవ్వరము?

తా. మేము నటులముకాము. విటులముకాము. గాయకులము కాము. అసభ్యవాదచుంచువులముకాము. చనుఁగవ వ్రేఁగున తూఁగాడు బోగముటాండ్రము కాము. రాజునుజూడ మాకేల ?

క. విటగాయక వైతండిక
నటజనులము గాము పృథుఘన స్తననమితో
త్కటవారకాంతలము గా
మటు గావున నృపునిఁ జూడ నగునే మాకున్.

శ్లో. విపులహృదయై ర్ధన్యైః కైశ్చి జ్జగ జ్జనితం పురా
విధృత మపరై ర్దత్తం చాన్యై ర్విజిత్య తృణం యథా,
ఇహ హి భువనా న్యన్యే ధీరా శ్చతుర్దశ భుఞ్జతే
కతిపయపురస్వామ్యే పుంసాం క ఏష మదజ్వరః. 57

వ్యా.—నిన్దా మేవ చతుర్భిః ప్రపఞ్చయతి - విపు లేతి.—పురా పూర్వకాలే, విపులహృదయై ర్మహామానసైః-ఉదారబుద్ధిభి రి త్యర్థః, ఈశ్వైర్వా రిశ్చన్ద్రా)దిసార్వభౌమైః, ఏత త్పరిదృశ్యమానం, జగ ద్భూమణ్డలం, జనిత ముత్పాదితం-సమగ్రధర్మాచరణేసంస్థాపిత మి త్యర్థః, తథా, ఉపరై ర్యయాతిప్రభృతిభి రీశ్వరై, ర్విధృతం విశేషేణ ధృతం సమ్యక్పరిపాలిత మి త్యర్థః, తథా, ఉన్యై ర్బలి ప్రభృతిభి, ర్విజిత్య శత్రుజయేన స్వ

వశం కృత్వా, తృణం యథా తృణమివ, దత్త మర్థిసాత్కృతమ్-ఏతే నైతేషాంమవశా దార్యం సూచ్యతే, ఇహ హి ఇదానీ మపి, అన్యే, ధీరాః ధైర్యశాలినః, చతుర్దశ భువనాని - భూరాదీని చతుర్దశ విష్టపాని, భుఞ్జతే అనుభవన్తి - తాదృక్సామర్థ్య సంపన్నా స్తిష్ఠ న్తీ త్యర్థః * 'భుజ పాలనాభ్యవహారయో రి' తి ధాతో ర్లట్ * భుజోఽనవస' ఇ త్యాత్మనేపదమ్, అతః, కతిపయాని చ తాని పురాణి చ తేషాం ద్విత్రాణాం పఞ్చషాణాం వా పురాణా మి త్యర్థః - స్వామ్యే ఆధిపత్యే సతి, పుంసా, మేవ పరిదృశ్యమానో, మదో దర్ప ఏవ - జ్వరః సన్నిపాతః బుద్ధిభ్రంశహేతుత్వాత్, కః కి మర్థ మి త్యర్థః; అతః పురాతనమహారాజచరితానుస్మరణా ల్లజ్జితవ్యం-న తూన్మత్తేన భవితవ్య మితి భావః. హరిణీవృత్తమ్.

టీ. విపులహృదయైః కైశ్చిత్ ధన్యైః = ఉదారమనస్సుగలకొందఱు పుణ్యాత్ములచే, పురా=పూర్వకాలమున, జగత్=లోకము, జనితం=సృష్టింపఁబడినది. అపరైః= మఱికొందఱచే, విధృతం=పరిపాలింపఁబడినది. అన్యైః=ఇంకనుకొందఱచే, విజిత్య = జయింపఁబడి, తృణం యథా=గడ్డిపోచవలె, దత్తం=(యాచకులకు) ఈఁబడినది. అన్యే ధీరాః=వేఱుధీరులు,చతుర్దశభువనాని=పదునాలుగులోకములను,భుఞ్జతే=అనుభవించుచున్నారు. కతిపయపురస్వామ్యే సతి=ఒకకొన్నియూరుల దొరతనము కలుగు మాత్రాన, పుంసాం = పురుషులకు, ఏషః మదః జ్వరః = బుద్ధిమాంద్యమును గలిగించు సన్నిపాత జ్వరమువంటి ఈమదము, కః=ఏమి?

తా. తొల్లి మహాస్వాంతు లగుప్రజాపతు లీజగమును సృజించిరి. పిదప మఱికొందఱు మన్వాదులు కాపాడిరి. మఱికొందఱు పరశురామ ప్రభృతులు జయించి యితరులకు దానము చేసిరి ఇప్పుడును బదునాల్గు భువనములను ధీరు లగుబలిముఖ్యు లనుభవించుచున్నారు. కొన్ని యూళ్లకుమాత్రము దొరతన మబ్బినంతనే మనుజుల కీమదజ్వర మేమి?

ఉ. అంచితబుద్ధులైనమనుజాధిపతుల్ జగ మెల్లఁ దొల్లి ని
ర్మించిరి దానిఁ గొందఱు భరించిరి యిచ్చిరి గొంద ఱర్థికి
న్మించి జగమ్ము లన్నియు నుఁ నెమ్మి భుజించుచుఁ గొంద ఱుండఁగాఁ
బంచషపట్టణేశుల కపారమదజ్వర మింత యేటికిన్.

శ్లో. అభుక్తాయాం యస్యాం క్షణ మపి న యాతం నృపశతై
ర్భువ స్తస్యా లాభే క ఇవ బహుమానః క్షితిభృతామ్,

తదంశ స్యాప్యంశే తదవయవలేశేఽపి పతయో
విషాదే కర్తవ్యే విదధతి జడాః ప్రత్యుత ముదమ్. 58

వ్యా.—అభుక్తాయా మితి.—నృపశతైః అనేకభూపాలకైః, యస్యాం భువి, అభుక్తాయా మననుభూతాయాం సత్యాం, క్షణం క్షణమాత్ర మపి, న జాతం కింతు క్షణమాత్రవ్యవధానరహిత మే వానుభూయతే ఇ త్యర్థః, తస్యా భువో, లాభే ప్రాప్తౌ, క్షితిభృతాం రాజ్ఞాం, క ఇవ - ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే 'ఇ వే తీషద ర్థోపమా వాక్యాలంకారే ష్వి'తి గణవ్యాఖ్యానే - బహుమాన ఉత్కర్షో - న కోఽ పీ త్యర్థః - సర్వసాధారణ్యా దితి భావః, కిం తు, తస్యాః భువోఽంశ స్యాపి, అంశే భాగే చ, తథా త స్యాంశస్య - యోఽవయవ ఏకదేశ స్తస్య - లేశే అత్యల్పకోణేఽపి చే త్యర్థః, పతయః ఈశ్వరాః, జడా మన్దాః, విషాదే స్వల్పతమభూఖణ్డాధిపతయో వయం జాతా ఇతి విషాదే దుఃఖే, కర్తవ్యే సతి, ప్రత్యుత వైపరీత్యేన, ముదం సంతోషం, విదధతి కుర్వన్తి మోదన్త ఇ త్యర్థః, అహో మహా నయ మేతేషా మవివేక ఇ త్యర్థః, 'ప్రత్యుతే త్యుక్త వైపరీత్య' ఇతి గణవ్యాఖ్యానే.

టీ. యస్యాం=ఏభువి, క్షణమపి=నిముసమేనియు, అభుక్తాయాం=అనుభవింపఁబడకుండ, నృపశతైః=రాజులవందలు, యాతం న=పో లేదో (అనేకరాజు లీభూమి నిపాలింపక క్షణమైన నుండలేదనుట), తస్యాః భువః లాభే=ఆభూమిప్రాప్తించుటచే, క్షితి భృతాం=రాజులకు, కఇవ బహుమానః=ఎట్టియుత్కర్ష (అయినను), తత్ అంశస్య అంశేఅపి = దానిభాగములో భాగమునకు, తత్ అవయవలేశే అపి = దానిభాగములో నత్యల్పకణమునకేని, పతయః=స్వాములగువారు, విషాదే కర్తవ్యేసతి = దుఃఖపడవలసినదియుండఁగా, జడాఃసన్తః=మూఢులై, ప్రత్యుత=విపరీతముగ, ముదం విదధతి =సంతసము ననుభవింతురు.

తా. ఈభూమి నెప్పుడును రాజు లెవరో యనుభవించుచునే యుందురు. ఇట్టి భుక్తముక్తమగుభూమి లభించినప్పుడు రాజుల కేపాటి గౌరవము చేకుఱును? అందు నీభూమియంశములోని యంశమునందొకలవలేశమునకు యాజమాన్యము చెందువారు చింతిలవలసియుండఁగా మూర్ఖులై వైపరీత్యముచే సంతసింతురేల?

చ. ఎడ నిముసంబు లేక ధరణీశశతంబు భుజించుచున్న యి
ప్పుడమి లభించినన్ మహిమ పొందునె రాజుల నేల తున్కలో

నడరు లవంబులోఁ దునియ • యం దొకమూలకు నాథు లైనవా
రడలక వైపరీత్యమున • హర్షముఁ జెందుదు రెంత మందులో!

శ్లో॥ మృత్పిణ్డో జలరేఖయా వలయిత స్సర్వోఽప్యయం న న్వణుః
స్వాంశీకృత్య స ఏవ సంయుగశతై రాజ్ఞాం గణై ర్భుజ్యతే,
†నో దద్యు ర్దదతేఽథవా కి ††మపి తే క్షుద్రా దరిద్రా భృశం
ధి గ్ధిక్తా న్పురుషాధమా న్ధనకణం వాఞ్ఛన్తి తేభ్యోఽపి యే. 59

వ్యా.—ఆస్తాం తావత్ క్షుద్రనృపవార్తా-తద్యాచ్ఞాపరా స్తతోఽప్యత్యన్త క్షుద్రా ఇ త్యాహ - మృత్పిణ్డ ఇతి.—జలరేఖయా సముద్రాకారేణ జలరేఖయా జలధారయా చ, వలయితో వేష్టితః - పుఞ్జీకృత శ్చ, యోఽయం పరిదృశ్యమాన, స్సర్వో అశేషోఽపి మృత్పిణ్డ శ్చ, అణు ర్నను, తం తాదృశ మృత్పిణ్డ మేవ, సంగరశతైః యుద్ధశతైః, స్వాంశీకృత్య స్వభాగీకృత్య, యే రాజ్ఞాం గణాః, భుఞ్జతే అనుభవన్తి, † తే రాజగణా, దద్యు ర్హి అర్థం వితరేయు ర్వా * దదాతే ర్విధిలిఙ్, అథ వేతి పక్షాన్తరే, దదతః వితరన్తో వా * దదాతే ర్వర్తమానే శతృప్రత్యయః 'నాభ్యస్తాచ్ఛతు రి'తి నుమభావః-'దదతేఽథవేతి వా పాఠః, †† అపర మన్య ద్దుష్కరం, కి మపి నాస్త్యే వే త్యర్థః, భృశ మత్యర్థం క్షుద్రా హీనాః, దరిద్రా దీనా శ్చ - అనేక సంయుగ క్లేశార్జిత మృత్పిణ్డభోక్తృత్వాత్ క్షుద్రత్వం - త త్రాప్యంశభాగిత్వా ద్దరిద్రత్వం చావగన్తవ్యం, తత, స్తేభ్యః క్షుద్రదరిద్రేభ్యో రాజగణేభ్యో, యే పురుషాధమా, ధనకణాన్ ధనలేశాన్, వాఞ్ఛ న్త్యభిలషన్తి, తాన్ పురుషాధమాన్ - మానుషాపశదాన్, దిగ్ధిక్ కూర్పరాధః ప్రసృతజలపానవ త్తథావిధక్షుద్రయాచ్ఞాయాః పరమనైచ్యావహత్వా త్తద్యాచితార స్తతోఽపి నీచా స్తే నరాధమాః పానశపున్యైన నిన్ద్యా ఇ త్యర్థః - ని. 'ధి ఙ్నిర్భర్త్సన నిన్దయో రి' త్యమరః.

* 'ఉభసర్వతసోః కార్యా ధిగుపర్యాదిషు త్రిషు
ద్వితీయాఽఽమ్రేడితాన్తేషు తతోఽన్యత్రాపి దృశ్యతే.'

ఇతి వచనా త్పురుషాధమా నితి ద్వితీయా * వీప్సాయాం ద్విర్భావః, స్వదగ్ధకుక్షికుణ్డపూరణైకప్రయోజనాయాః పురుషాధమత్వజనన్యాః క్షుద్రయాచ్ఞాయా ధిక్కారం విధాయ స్వతస్సిద్ధానన్దనిర్వ్యాకులస్య పురుషోత్తమత్వజనకస్య యతిభావ స్యైవ జీవాతో ర్గ్రహణం విధేయ మితి తాత్పర్యమ్.

టీ. జలరేఖయా=సముద్రమను జలరేఖచే-నీటిగీఱచే, వలయితః=చుట్టఁబడిన, అయంమృత్పిణ్డఃసర్వోఽపి=భూమియును నీమట్టిముద్దయంతయు, అణుః నను=అణువే

కదా. సపివ=ఆకొంతయే, రాజ్ఞాంగణైః = రాజుల సమూహముచే, సంయుగశతైః=అనేకములగు యుద్ధములచే, స్వాంశీకృత్య=తమయంశములుగఁ జేయఁబడి, భుజ్యతే = అనుభవింపఁబడుచున్నది. భృశం=మిక్కిలి, క్షుద్రాః = హీనులును, దరిద్రాః=దరిద్రులును, (అగు), తే=ఆరాజులు, నోదద్యుః=ఇయ్యరు. అథవా=ఒకవేళ యిత్తురేని, కిమపి దదతే=కొంతయే ఇత్తురు. తేభ్యోఽపి = ఇట్టివారివలనకూడ, యే=ఎవరు, ధనకణం=ధనలేశమును, వాఞ్ఛన్తి=కోరుదురో, తాన్ పురుషాధమాన్=ఆనీచులగుపురుషులను, ధిక్ ధిక్=ఛీఛీ (నిందింపవలయును అనుట).

తా ఈభూమి సముద్రముచే గిఱిగీయఁబడిన మట్టిముద్దగదా! ఇది యీసృష్టిలోనెంత! అణువంత! ఈయణువంతను యుద్ధములు చేసి కొట్లాడి కొట్లాడి పెక్కురురాజులు పంచుకొని యనుభవించుచున్నారు. ఇట్టివారొరుల కొసంగుదురా? ఒసంగినను ఈనికృష్టులు నీచాతినీచముగా నించుకంత! ఇస్సిరో? అట్టి నృపతులకడ యాచనకుఁబోవువారి బ్రదుకెంతరోఁత!

చ. తగజలరేఖచే వలయితంబగు కొంచెపుమంటిముద్దకై
జగడము లాడి యాడి పెలుచన్ విభజించి భుజించుచున్నదు
ర్భగనృపులిచ్చువారె తలఁపంగడు నీచులు వారియందు నొ
ప్పుగ ధనలేశకాంక్ష గలపూరుషులుం గడుహీనులే కదా.

శ్లో. స జాతః కోఽప్యాసీ న్మదనరిపుణా మూర్ధ్ని ధవళం
కపాలం య స్యోచ్చై ర్వినిహిత మలఙ్కారవిధయే,
నృభిః ప్రాణత్రాణప్రవణమతిభిః కైశ్చి దధునా
నమద్భిః కః పుంసా మయ మతులదర్పజ్వరభరః. 60

వ్యా.—కిం బహునా స ఏవ సఫలజన్మేతి నిగమయతి - స ఇతి.— స పుమాన్, కోఽపి కశ్చి దేవ, జాతః సఫలజన్మాఽఽసీత్ - న సర్వ ఇ త్యర్థః, కోఽసావి త్యత ఆహ - యస్య పుంసః, ధవళం శుభ్రం, కపాలం శిరోస్థి, మన్మథరిపుణా శంభునా, ఉచ్చైః రున్నతే - సర్వోపరివర్తిమాన ఇ త్యర్థః, మూర్ధ్ని నిజమస్తకే, అలంకారవిధయే భూషణవిధానాయ, వినిహితం నిక్షిప్తం, స ఏక ఏ వేతి సంబన్ధః - సకలసురాసుర మౌళిఖచితమణిప్రభాదీపిత పాదారవిన్దస్య కైలాసగిరీశ్వరస్య భగవతశ్శంభోః కపాలశేఖరత్వా దితి భావః, కిం త్వధు నేదానీం, ప్రాణత్రాణే తుచ్ఛప్రాణసంరక్షణే - ప్రవణా సక్తా - మతి ర్యేషాం తైః స్తథోక్తైః, అత ఏవ నమద్భి ర్న

మస్కుర్వాణైః కైశ్చి త్కుతిపయై రేవ, నృభి ర్మనుష్యైః *హేతౌ తృతీయా-అథవా సమద్భి - పుంసాం నరవరంమన్యానాం రాజ్ఞాం, మయం పరిదృశ్యమానః, అతులో నిస్సీమో - యో దర్పో మద - స్స ఏవ జ్వరభరో జ్వరోద్రేకః - అపభ్రంశహేతు త్వాత్, కః కిమర్థ మి త్యర్థః, మరణానన్తరేఽపి యస్య శిరః ఆదరపూర్వకం మహాదుపాదేయం భవతి స ఏవ సఫలజన్మా పురుషోత్తమ శ్చ - అన్య స్సర్వోఽపి నిష్ఫలజన్మా పురుషాధమ శ్చేతి భావః.

టీ. యస్య=ఏపురుషుని యొక్క, ధవళం కపాలం=తెల్లనిపుర్రె, మదనరిపుణా=మన్మథారిచే, ఉచ్చైః=అన్నిటికంటె శ్రేష్ఠమైనదిగా, మూర్ధ్ని=తలయందు, అలఙ్కార విధయే=భూషణవిధానమునకు, వినిహితం=పెట్టఁబడినదో, సఃకోఽపి=ఆయొకానొకఁడు, జాతః ఆసీత్=పుట్టినవాఁడాయెను. అధునా=ఇప్పుడు, ప్రాణ...మతిభిః = ప్రాణ త్రాణ = ప్రాణములను రక్షించుకొనుటయందు, ప్రవణ = సక్తమైన, మతిభిః = మనస్సుగలవారై, నమద్భిః=నమస్కరించుచున్న, కైశ్చిత్ నృభిః=కొందఱు మనుజులచే, పుంసాం=జనులకు, అయం అతులదర్ప జ్వరభరః=తులలేని పొగరనెడి యాజ్వరతీవ్రము, కః=ఏమి?

తా. ఎవనికపాలమును పరమేశ్వరుఁడు వానిభక్తికి మెచ్చి మరణానంతరమున శిరోలంకారముగాఁ దాల్చెనో ఆవానిజన్మమే సార్థకము. తమపొట్టకై యెవరో కొందఱు మ్రొక్కినంతమాత్రముననే రాజులకుఁ గొందఱ కీమిన్ను మన్ను గానక విఱ్ఱవీఁగుటయేమి ?

చ. అతఁడ సుజన్ముఁ డెవ్వనిసమంచితశుభ్రకపాల మద్రిజా
పతి కుతుకంబుతోడఁ దలపై ధరియించె విభూషణంబుగా
క్షితిపయిఁ బ్రాణరక్షణము సేయుటకై తముఁ జేరి కొంద ఱా
నతు లయి రంచు దుర్మదఘనజ్వర మేటికి మానవాళికిన్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు యతినృపతిసంవాదవర్ణన మను
ఆఱవదశకము.

మనస్సంబోధననియమనము.

శ్లో. పరేషాం చేతాంసి తిప్రదివస మారాధ్య బహుధా
ప్రసాదం కిం నేతుం విశసి హృదయ క్లేశ కలిలమ్,

ప్రసన్నే త్వయ్యన్తస్స్వయ ముదితచిన్తామణిగుణే
విముక్తస్సంకల్పః కి మభిలషితం పుష్యతి న తే. 61

వ్యా.—అథ మనోనియమనదక్ష స్యైవ యతిత్వాత్తత్ప్రసజ్ఞానన్తరం మనస్సంబోధనపూర్వకం తన్నియమనప్రకార మాహ - పరేషా మితి.—హే హృదయ, ప్రతిదివస మనుదినం, బహుధా బహుప్రకారైః* ప్రకారవచనేధాల్ (?), పరేషాంచేతాంసి, ఆరాధ్య ప్రసాద్య - తత్కాలోచితానువర్తనై రున్ముఖీకృత్యే త్యర్థః, క్లేశే నాతిప్రయాసేన- + కలితం సంపాదితం, ప్రసాద మనుగ్రహం నేతుం ప్రాపయితుం-మనాం న్యే వే త్యర్థః*నయతేః ద్వికర్మకా త్తుముక్ ప్రత్యయః, విశసి కిం ప్రవర్తసే కి మి త్యర్థః, అథ యథా కథంచి త్పరచిత్తప్రసాదనే నాభిలషితం సాధయిష్యామి – అతః కి మర్థ మేవం నిషిధ్యత ఇ త్యత ఆహ-ప్రసన్న ఇతి.—త్వయి, అన్తరభ్యన్తరే, ప్రసన్నే సమాహితే సతి - బహిర్ముఖత్వవైముఖ్యేన స్వస్థాన ఏవ స్థితే స తీ త్యర్థః, స్వయం స్వప్రయత్నంవినై వే త్యర్థః, ఉదితః ఆవిర్భూత-శ్చిన్తామణి ‡ గణః చిన్తారత్ననిచయరూప ఇ త్యర్థః– ఏవ మేవ చిన్తామణి రశేషాభిలషితదానసమర్థ స్తద్గణ శ్చ కిం వక్తవ్య మితి భావః, వివిక్తో నిష్కలఙ్కః, సఙ్కల్ప ఇచ్ఛావిశేషః, తే త, వాభిలషితం వాఞ్ఛితం, న పుష్యతి కిం న పూరయతి కిం - పూరయ త్యే వే త్యర్థః - అథవా కిం వాఽభిలషితం న పుష్యతి సర్వ మపి పుష్య త్యే వే త్యర్థః, అతః ఆత్మప్రస త్త్యై వాభిలషితప్రాప్తిః మన్యప్రసాదనాయాసే నే త్యర్థః, అన్యథా సస్యక్షేత్రం విహా యారణ్యకర్షణన్యాయః ప్రసజ్యే తేతి తాత్పర్యమ్.

టీక. హృదయ=ఓమనసా, ప్రతిదివసం=అనుదినమును, బహుధా = నానావిధములగు, పరేషాం=ఇతరులయొక్క, చేతాంసి=మనస్సులను, ఆరాధ్య=సేవించి, ప్రసాదం=అనుగ్రహమును, నేతుం=ప్రాపించుటకు, క్లేశ కలిలం=కష్టముల గహనమును, కిం విశసి=ఏల వర్తించెదవు? అన్తః=అభ్యంతరమున, స్వయం = తనప్రయత్నమేలేక, ఉది... గుణే-ఉదిత=ఆవిర్భవించిన, చిన్తామణి గుణే=కోర్కులనిచ్చు చింతామణియనురత్నముయొక్కగుణములు గలదానవైన, త్వయి=నీవు, ప్రసన్నేసతి = మాలిన్యములేనిదానవుకాఁగా, విముక్తః సంకల్పః=వదలఁబడిన ఇచ్ఛావిశేషము, తే=నీయొక్క, అభిలషితం =కోరికను, కిం=దేనిని, నపుష్యతి=తీర్పదు.

ఓమనసా ! ఒరులమనస్సులను దినము ననుసరించి వారియనుగ్రహము నార్జించుకొనుట కేల కడగండ్లు పడెదవు? నీవు నిర్మలము

దుఃఖవిధ్వంసన మేవ - వ్యాపార - స్తత్ర దక్షం సమర్థం, శ్రేయోమార్గం జ్ఞాన మార్గమ్, అశ్రయ అనుసర-శత్ర ప్రవర్తస్వేవ త్యర్థః, తథా, + స్వాత్మీభావం స్వరూపానుసంధానతత్పరత్వమ్, ఉపైహి ప్రాప్నుహి, తథా, నిజాం స్వకీయాం - 'చఞ్చలం హి మనః కృష్ణే' త్యాదౌ ప్రసిద్ధా మి త్యర్థః, కల్లోలవ ల్లోలా మతి చపలాం, గతిం వ్యాపారం, సంత్యజ సమ్య గ్విసృజ్య సుస్థిరం భవే త్యర్థః, భూయః పున రపి, భఙ్గురాం భఙ్గశీలా - మశాశ్వతాం, భవరతిం సంసారస క్తిం, మా భజ మా సేవస్వ, కిం త్వథు నేదానీం, ప్రసీద ప్రసన్నం భవ, చిత్తప్రసాద మ న్తరా పుణ్యాశతై రపి శ్రేయః ప్రాప్త్యసమ్భవా దితి భావః.

టీ. చేతః=(ఓ)మనసా, ఆయాసకాత్ = అలజడికలిగించునదియగు, ఏతస్మాత్ ఇంద్రియార్థగహనాత్=శబ్దాదివిషయములను నీయరణ్యమునుండి, విరమ=విరామమును పొందుము. క్షణాత్=నిముసములో, అశేష దుఃఖశమన వ్యాపారదక్షం=సమస్తదుఃఖములను పోఁగొట్టునట్టి వ్యాపారమున సమర్థమగు, శ్రేయోమార్గం = జ్ఞానమార్గమును, ఆశ్రయ=అనుసరింపుము. శాన్తం=శాంతపడు, భావం=ఉనికిని, ఉపైహి=పొందుము. కల్లోలలోలాం=పెద్దయలవలె యతిచపలమైన, నిజాంగతిం=స్వకీయమైన వ్యాపారమును, సన్త్యజ=బొత్తిగావదలుము-సుస్థిరుఁడవు కమ్ము. భూయః=వెండియు, భఙ్గురాం =శాశ్వతముకాని, భవరతిం=సంసారమునందలి రక్తిమను, మాభజ = పొందకుము. అథునా=ఇప్పుడు, ప్రసీద=ప్రసన్నుఁడవు కమ్ము.

తా. మనసా! ఆయాసపెట్టెడు నీయింద్రియార్థములనెడు నరణ్యము త్రోవఁ ద్యజించి శ్రేయస్సునకుఁ జేర్చునట్టియు సర్వదుఃఖనాశక మగునట్టియు సన్మార్గమునఁ బ్రవేశింపుము. ప్రశాంతభావమును జెందుము. అతిచంచలమగు నిప్పటివర్తనమును విడనాడుము. అస్థిరమగు సంసారేచ్ఛను మరలఁ జెందకుము. నైర్మల్యము నందుము.

శా. ఆయాసప్రద మింద్రియార్థగహనం • బాత్రోవ వర్జింపుమీ
శ్రేయోమార్గను సర్వదుఃఖనికర • చ్ఛేదార్థమై చేరుమీ
ధ్యేయాద్వైతముఁ బొందుమీ స్థిరతచే • దీపింపుమీ చిత్తమా
మాయాకేళికి వెండియుం జొరకుమీ • మాలిన్యముల్ వీడుమీ.

శ్లో. మోహం మార్జయ తా ముపార్జయ రతిం చన్ద్రార్ధచూడామణౌ
చేత స్స్వర్గతరఙ్గిణీతటభువా మాసఙ్గ మఙ్గీకురు,

కో వా వీచిషు బుద్బుదేషు చ తడిల్లేఖాసు చ †శ్రీషు చ
జ్వాలాగ్రేషు చ పన్నగేషు ‡ చ సరిద్వేగేషు చ ప్రత్యయః. 64

వ్యా.—అథ విశ్వసనీయే ష్వేవ విశ్వాసం కురు నాన్య త్రే త్యాహ-మోహ మితి.— హే చేతః, మోహం పుత్త్రమిత్త్రాద్యాసక్తిజనకాజ్ఞానం, మార్గయ శోధయ-త్యజేతి యావత్-తత్ర విశ్వాసం మా కుర్విత్యర్థః, కిం తు చన్ద్రార్ధ చూడామణి ర్యస్య తస్మిం చన్ద్రశేఖరే శంభౌ, తాం తథాభూతా మనిర్వాచ్యామిత్యర్థః, రతి మనురక్తి, ము పార్జయ సంపాదయ, తథా స్వర్గతరఙ్గిణ్యా మన్దాకిన్యాః-యా స్తటభువ స్తీరప్రదేశా-స్తాసా మాసఙ్గం తత్ర నివాసాసక్తిమ్, అఙ్గీకురు అనుమన్యస్వ - ఉభయత్రైవ విశ్వాసం కుర్విత్యర్థః - ఏత స్యైవ శ్రేయస్కరత్వా దితిభావః, కుత ఏత దిత్యాశ ఙ్క్యాన్యత్రావిశ్వాసోత్పాదనార్థ మస్వరస ముద్భావయతి - వీచిషు వారితరఙ్గేషు చ, బుద్బుదేషు జలస్ఫోటేషు చ, తటితో లేఖా ఇవ తాసు విద్యుల్లతాసు చ, †శ్రీషు చ సంపత్సు చ-'తటిల్లేఖా మతల్లీషు చే' తిపాఠే - ప్రశస్తా స్తటిల్లేఖా స్తటిల్లేఖా మతల్ల్యః-తాసు చ* ప్రశంసావచ నై శ్చేతి నిత్యసమాసః-ని. 'మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాణ్డ ముద్ధతల్లజౌ వి' త్యమరః, జ్వాలాగ్రే ష్వగ్నిశిఖాముఖేషు చ, పన్నగేషు సర్పేషు, ‡ సుహృద్వర్గేషు చ బన్ధుజనసముదాయేషు చ, కో వా ప్రత్యయః - ఉత్తరోత్తరం తారతమ్యేన నశ్వరతయా ప్రత్యక్షసిద్ధేషు విచిత్రసంస్థితిషు చతుర్షు, 'గృహదీప ఇతి చుమ్బన కరణే శ్మశ్రుదాహ' ఇతి లోకన్యాయేన ప్రత్యక్షేణ చ దాహహేతుతయా ప్రసిద్ధేషు జ్వాలాగ్రేషు చ, స్పృష్టతయా ప్రాణహర్తృషు పన్నగేషు చ, విపత్సు పరిత్యాగశీలేషు బన్ధుజనేషు చ, కో వా విశ్వాసః న కోఽపీ త్యర్థః - ఉత్తరోత్తర మవిశ్వసనీయత్వా దితి భావః-ని. 'ప్రత్యయోఽధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతు ష్వి' త్యమరః.

అత్ర ప్రస్తుతానాం స్వబన్ధుజనానా మప్రస్తుతానాంవీచిప్రభృతీనాం చ యథా కథఞ్చి దౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వా ద్దీపకాలంకారభేదః - త దుక్తం విద్యానాథేన -

'ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాం చ సామస్త్యే తుల్యధర్మతః
ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర దీపకం త న్నిగద్యతే.' ఇతి.

టీ. చేతః=(ఓ) మనసా, మోహం = పుత్త్రమిత్త్రాద్యాసక్తిఁ గలిగించునజ్ఞానమును, మార్జయ=తుడిచివేయుము-వదలుము. చన్ద్రార్ధచూడామణౌ=అర్ధచంద్రుని చూడారత్నముగాఁగల శంభునియందు, తాం=అనిర్వాచ్యమగు, రతిం=అనురక్తిని-భక్తిని, ఉపార్జయ=సంపాదింపుము. స్వర్గతరఙ్గిణీతటభువాం=మందాకినీ తీరభూములయందు, ఆసఙ్గం=నివాసాసక్తిని, అఙ్గీకురు=అంగీకరించుము. వీచిషు=అలలయందును, బుద్బుదే

షుచ=జలస్ఫోటములయందును, తడిత్ లేఖాసుచ = విద్యుల్లతలయందును, స్త్రీషుచ = అంగనాజనములయందును, జ్వాలఅగ్రేషు= అగ్నిశిఖాముఖములయందును, పన్నగేషుచ =పాములయందును, సరిత్ వేగేషుచ=ఏటి వడులయందును, కోవా ప్రత్యయః = ఏమి నమ్మిక?

తా. ఔందమా! సంసారమోహము నింక విడనాడుము. అర్ధచంద్రావతంసునిపైఁ దాత్పర్యముఁ జెందుము. గంగానదీతీరప్రదేశముల నివసింపఁదలంపుము. తరఁగలందును, నీటిబుడగలందును, మెఱుపులందును, స్త్రీలయందును, జ్వాలాగ్రములందును, సర్పములందును, నదీవేగములందును నమ్మక ముండదగునా?

చ. దురితపుమోహముందొలఁగఁ దోఁయుము సేయుము భక్తిశూలిపై
వరసురవాహినీతటని వాసముఁ జేకొను మేటినమ్మికల్
తరఁగలయందు బుద్బుదవితానములందు మెఱుంగుఁదీఁగెలం
దరయఁగఁ గీలలందు ఫణులందు సుహృజ్జనులందు డెంపమా.

శ్లో. చేత శ్చిన్తయ మా రమాం సకృ దిమా మస్థాయినీ మాస్థయా
భూపాలభ్రుకుటీకుటీవిహరణవ్యాపారపణ్యాఙ్గనామ్,
కన్థాకఞ్చుకితాః ప్రవిశ్య భవనద్వారాణి వారాణసీ
రథ్యాపఙ్క్తిషు పాణిపాత్రపతితాం భిక్షా మపేక్షామహే. 65

వ్యా.—అథప్రకారాన్తరేణ సమ్బోధయతి-చేత ఇతి.-హే చేతః, అస్థాయినీ మస్థిరాం, కుతః - భూపాలానాం రాజ్ఞాం - భ్రుకుటీ భ్రూభఙ్గ ఏవ - కుటీ కుటీరం - తత్ర విహరణం విహారో - యస్య తథోక్తో యో వ్యాపార స్తేన - పణ్యాఙ్గనాం వ్యభిచారిణీ మితి యావత్ - భ్రూసంజ్ఞాయా నరవరణ శీలా మి త్యర్థః - తదాయత్తత్వా త్తస్యా ఇతి భావః - యద్వా - భూపాలభ్రుకుటీకుటీరే విహరణ మేవ వ్యాపారో యస్యా స్సా తథోక్తా సా చ - పణ్యాఙ్గనా వారవిలాసినీ - తాం తథాభూతాం తద ధీనత్వా త్తత్ప్రియుక్తప్రవృత్తినివృత్తికా మి త్యర్థః, అత్ర పణ్యాఙ్గనారూపణం విహారే విశృఙ్ఖలత్వద్యోతనార్థం - నైయత్యేన వ్యభిచరణశీలత్వప్రకటనార్థం చ-యథా వారవనితా కుత్రచి త్కఞ్చి త్కాలం విహృ త్యానన్తర మన్యత్ర గచ్ఛతి తద్వ దితి ధ్వనిః, ఇహ కానిచి దర్థాన్తరాణి స్ఫురన్తి బుద్ధిమద్భి రున్నేయాని - గ్రన్థగౌరవభయా న్న లిఖ్యన్తే, తా మిమాం పరిదృశ్యమానాం, రమాం సంపత్తిమ్, ఆస్థయా ఆదరేణ, సకృత్క

దాచి దపి మాచిన్తయ మాకాఙ్క్షయ-తత్సంప్రార్థన ప్రయత్నం మాకు ర్విత్యర్థః,తర్హి కథం జీవి కే త్యాశఙ్క్యాహ - కన్థైవ కఞ్చుక మేషా మ స్తీతి కన్థాకఞ్చుకి నః - కన్థావర్మితగాత్రా స్సన్తః, అత్రయ ద్యపి బహువ్రీహిణైవవివక్షితార్థలాభాత్స్వనః ప్రత్యయాన్తరగ్రహణే ప్రక్రియాగౌరవం * 'న కర్మధారయా న్మత్వర్థీయ' ఇతి నిషే ధాత్ - తథాఽపి 'త్వగుత్తరాసఙ్గవతీం' 'శోకస్త్రీతిచకోరపారణపటుజ్యోతిష్మతీ లో చనే' ఇ త్యాదిమహాకవిప్రయోగ శ్చ వర్తతే ఇతి వైయాకరణాః కథయన్తి - యద్వా- కన్థయా కఞ్చుకినః కఞ్చుకవన్తః కన్థాచ్ఛాదితగాత్రా స్సన్త ఇ త్యర్థః, వయ మితి శేషః, వారాణస్యాః కాశీపట్టణస్య - ని. 'కాశీ వారాణ స్యవ న్తీ' త్యమరః - రథ్యా పఙ్క్తిషు రాజమార్గశ్రేణిషు - ని. 'రథ్యా ప్రతోళి ర్విశి ఖే' తి పర్యాయే ష్వమరః, భవనద్వారాణి గృహప్రతిహారప్రదేశాన్, ప్రవిశ్య, పాణి రేవ పాత్రం తత్ర-పతి తాం నిక్షిప్తామ్-ఏ తే నాయాచ్ఞాపూర్వకత్వం సూచ్యతే, భిక్షా, మపేక్షామహే స్పృహ యామహే 'పాణిపాత్ర ఉదరమాత్రపాత్రే పతిత మశ్నీయా' దిత్యాది శ్రుతేరనా యాససిద్ధ భిక్షాహారేణ శరీరయాత్రాం నిర్వర్తయన్తః పుణ్యక్షేత్రేషు సుఖేన నివత్స్యా మ ఇత్యర్థః, త దుక్తం -

'భిక్షాహారో నిరాహారో భిక్షాన్నేన ప్రతిగ్రహః
అసతో వా సతోవాఽపి సోమపానం దినే దినే.'   ఇతి.

టీ. చేతః=(ఓ) మనసా, అస్థాయినీం = అస్థిరమయినదియు, భూపాల... పణ్యాఙ్గనామ్-భూపాల=రాజులయొక్క, భ్రుకుటీ=బొమముడియను, కుటీ=కుటీరము నందు, విహరణ=మెలఁగుటయను, వ్యాపార=కార్యముగల, పణ్యాఙ్గనాం=వెలయాలు (నగు), ఇమాంరమాం=దృశ్యమానమగు నీసంపదను, ఆస్థయా=ఆదరముతో, సకృత్ = ఒకప్పుడును, మాచిన్తయ = కోరకుము. కన్థాకఞ్చుకితాః సన్తః=బొంతను కప్పుకొన్న వారమై, వారాణసీ రథ్యాపఙ్క్తిషు=కాశీరాజువీధులవరుసలయందు, భవనద్వారాణి= ఇండ్లవాకిళ్ళయందు, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, పాణిపాత్ర పతితాం=చేతులను పాత్రయం దుపడిన, భిక్షాం=బిచ్చమును, అపేక్షామహే = కోరుచున్నాము.

తా. చిత్తమా ! రాజులకనుబొమ్మ లనుగుడిసెవేసి లక్ష్మియనెడు వెలయాలుతిరుగులాడుచుండును.ఎప్పుడును నీ వానిలుకడలేక వర్తించు బహుచారిణిని గోరకుము. బొంతగప్పికొని వారాణసిపట్టణహట్టములం దు గృహద్వారములనుండి యటచేతిలో నుంచఁబడు భిక్షాన్న మార గించి మేము జీవింపఁగలము.

మ. అవనీశభ్రుకుటీకుటీవిహరణవ్యాపారపణ్యాంగనన్
భువిలో సంపద నించుకం గొనకుమీ భోగార్థ మై చిత్తమా
శివమోదావహకాశికానగర సుశ్రీరాజమార్గంబులన్
భవనద్వారములందుఁ జేరి నిను సద్భైక్షం బపేక్షించెదన్.

శ్లో. అగ్రే గీతం సరసకవయః పార్శ్వయో ర్దాక్షిణాత్యాః
పశ్చా ల్లీలావలయరణితం చామరగ్రాహిణీనామ్,
య ద్య స్త్యేవం కురు భవరసాస్వాదనే లమ్పటత్వం
నో చే చ్చేతః ప్రవిశ సహసా నిర్వికల్పే సమాధౌ. 66

వ్యా.—అథ తవ యది సర్వదా సంసారరసానుభవేఽభినివేశ స్తావ దిత్థం భూతసామగ్ర్యాం త త్రాభిరతిం కురు, అన్యథా ధ్యాననిష్ఠో భ వే త్యాహ - అగ్ర ఇతి.—అత్ర గీతశబ్దేన గాయకజనో లక్ష్యతే, తథాచ, హే చేత ఇ త్యధ్యాహారః, అగ్రే పురస్తాత్, గీతం వీణావాదనప్రవీణ గాయక సముదాయ శ్చ, తథా, పార్శ్వయో ర పీ త్యర్థః, దాక్షిణాత్యా దక్షిణదేశోద్భవాః - తేషా మేవ విచిత్రప్రబన్ధనిర్మాణ కౌశలసంభవా దితి భావః * 'దక్షిణా పశ్చా త్పుర సస్త్యగి' తి త్యక్ప్రత్యయః, సరసా రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనచతురాః, యే కవయః కవయితార స్తే చ, తథా, పశ్చాత్ పృష్ఠభాగే, చామరాణి ప్రకీర్ణకాని - గృహ్ణ న్తీతి చామరగ్రాహిణ్యః-తాసాం వాల వ్యజన వీజన తత్పరాణాం రమణీనాం - వి. 'చామరం తు ప్రకీర్ణక మి' త్యమరః, లీల యా వీజనవైచిత్ర్యవిలాసేన-య ద్వలయరణితం మణికఙ్కణఝణత్కార, స్త చ్చే త్యేత త్సర్వం * 'నపుంసక మనపుంసకే నే' త్యాదినా నపుంసకైకశేషః, ఏవముక్తప్ర కారే, ణాస్తి యది వర్తతే చే త్తర్హి, భవే సంసారే - యో రస స్త - స్యాస్వాదనే అనుభవే - లమ్పటత్వం లోలుపత్వం, కురు, తదాసక్తం భ వే త్యర్థః-వి. 'లోలుపో లోలుభో లోలో లాలసో లమ్పటశ్చ స' ఇతి యాదవః, నో చే దేవం నా స్తిచే, త్స హసా అవిలమ్బే నైవ * స్వరాదిపాఠా దవ్యయ మితి శాకటాయనః, నిర్వికల్పే నిరా తఙ్కే, సమాధౌ ధ్యానే, ప్రవిశ బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠం భ వే త్యర్థః, కి మన్య థోభయ భ్రంశహేతునా వృథాప్రైస్యే నేతి భావః. మన్దాక్రాన్తావృత్తమ్.

టీ. చేతః=(ఓ) మనసా, అగ్రే=ముందు, గీతం=పాటయు, (వీణావాదనమున ప్రవీణులు అగుపాటకుల సమూహపుపాట), పార్శ్వయోః = ప్రక్కలయందు, దాక్షిణాత్యాః సరసకవయః = విచిత్ర ప్రబంధ నిర్మాణనిపుణులగు దాక్షిణాత్యకవులును

పశ్చాత్=వెనుక, చామరగ్రాహిణీనాం=వింజామరులు వీఁచుజవరాండ్రయొక్క, లీలావలయరణితం=విలాసముగా వీఁచునప్పుడు రత్నకడియముల ఝుణాత్కారమును, ఏవం=ఈవిధమున, అస్తియది=కలదేని, భవరస ఆస్వాదనే=సంసారరసమును ఆస్వాదించుటయందు, లమ్పటత్వం=లోలుపత్వమును-ఆసక్తిని, కురు=వహింపుము. నోచేత్=లేదేని, సహసా=వెంటనే, నిర్వికల్పే=నిరాతంకమైన, సమాధౌ=యోగమునందు, ప్రవిశ=చొరుము. బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠాపరుఁడై ఆత్మమాత్రవుగా నుండుము.

తా. మనసా! ఎదుట మధురగానము, ప్రక్కలను సరసులగుదాక్షిణాత్యకవులు, వెనుకఁ జామరగ్రాహిణుల కరకంకణక్వణములు. ఇవి కలవేని సంసారరసాస్వాదనమున లాలస వగుము. లేదా! నిర్వికల్పసమాధియందుఁ బ్రవేశింపుము.

చ. సరసులు దాక్షిణాత్యకవి♦చంద్రులు చెంతలయందు ముందటన్
సురుచిరగీతమున్ వెనుక ♦ శోభితచామరపాణిమానినీ
కరమణికంకణక్వణముఁ ♦ గల్గిన యేని భవానుభూతిచేఁ
బరఁగుము గల్గవేని భవ♦భంజనయోగముఁ బూను మానసా.

శ్లో. ప్రాప్తాః శ్రియ స్సకలకామదుఘా స్తతః కిం
న్యస్తం పదం శిరసి విద్విషతాం తతః కిమ్,
సంపాదితాః ప్రణయినో విభవై స్తతః కిం
కల్పం స్థితం తనుభృతాం తనుభి స్తతః కిమ్. 67

వ్యా.—అథ విచార్యమాణే సంపత్తిలాభశత్రుజయాదీనా మప్యకించిత్కరత్వమే వే త్యాహ - ప్రాప్తా ఇతి.—హే చేతః తనుభృతాం శరీరిణాం, సకలకామాన్ దుహ న్తీతి సకలకామదుఘాః అశేషమనోరథపరిపూరకా ఇ త్యర్థః, శ్రియః ప్రాప్తాః, తతః కిం,తథా విద్విషతా మమిత్రాణాం * 'ద్విషోఽమిత్రే' ఇతి శతృప్రత్యయః, శిరసి పదం, న్యస్తం నిక్షిప్తం - పరాక్రమాతిశయేన సర్వే శత్రవః పాదాక్రాన్తీకృతా ఇ త్యర్థః, తతః కిం, విభవై ర్ధనైః, ప్రణయిన స్సుహృద, స్సంపాదితాః సంగృహీతాః, వశంవదీకృతా ఇ త్యర్థః, 'సమ్మానితా' ఇతి పాఠే - బహుమానితాః, తతః తథా, కల్పస్థితాః కల్పాన్తరస్థాయిన్య ఇ త్యర్థః, తనవః శరీరాణి, సంపాదితా ఇతి సంబన్ధః, కేనచి ద్యోగేన సంగృహీతాః, తతః కిం, తేషాం శ్రేయస్సాధనత్వనిషేధా దితి భావః. ఏత దాదిశ్లోకచతుష్టయం వసన్తతిలకావృత్తమ్.

టీ. తనుభృతాం = శరీరధారులకు, సకలకామదుఘాః = ఎల్లమనోరథములను పితుకునట్టి, శ్రియః=సంపదలు, ప్రాప్తాః = పొందఁబడినవి. తతః=అందువలన, కిం = ఏమి? విద్విషతాం = అమిత్రులయొక్క, శిరసి=తలయందు, పదం=అడుగు, న్యస్తం = పెట్టఁబడినది. విభవైః=ఐశ్వర్యములచే, ప్రణయినః=సుహృత్తులు, సమ్మానితాః=సత్కరింపఁబడిరి. (తతఃకిం=అందువలననేమి?) తనుభిఃకల్పస్థితం=దేహములు కల్పాంతరకాలమంతయు ఉండినవి. (తతఃకిం=అందువలన నేమి?)

తా. పురుషుఁడు కోరికలఁ దీర్చుసంపదలు గలిగిననేమి? శత్రువుల నెల్ల నోడించిన నేమి ? ఐశ్వర్యము నొసంగి మిత్రుల గారవించిన నేమి? కల్పాంతము చావులేక బ్రతికిననేమి? సర్వము నిష్ప్రయోజనము.

చ. సకలశుభంబు లిచ్చుప్రియ♦సంపద వచ్చిన నేమి దానిచేఁ
ప్రకటవిరోధిమస్తకము♦పైఁ బద ముంచిన నేమి దానిచే
నికటధనంబుచే హితుల♦నేర్పుగ నేలిన నేమి దానిచే
వికృతము గాక ప్రాణికి భు♦విం దను వుండిన నేమి దానిచేన్.

శ్లో. భక్తి ర్భవే మరణజన్మభయం హృదిస్థం
స్నేహో న బన్ధుషు న మన్మథజా వికారాః,
సంసర్గదోషరహితా విజనా వనాన్తా
వైరాగ్య మస్తి కి మితఃపర మర్థనీయమ్. 68

వ్యా.—న స్త్వేవం శ్రేయస్సాధనత్వేన వ్యవహృతానా మేతేషాం నిషేధే కి మన్య చ్ఛ్రేయస్సాధన మి త్యత ఆహ - భక్తి రితి.—హే చేతః, భవే శమ్భౌ, భక్తి ర్భజనానురాగః కార్య ఇతి శేషః, కిం చ, మరణజన్మభ్యాం మహోపద్రవకారిభ్యాం నిధనోత్పత్తిభ్యాం - భయం, హృది తిష్ఠ తీతి హృదిస్థం కర్తవ్య మితి శేషః - న తు విస్మర్తవ్య మితి భావః, బన్ధుషు పుత్త్రమిత్త్ర కళత్రాదిషు విషయే, స్నేహోఽనురాగో, న న కార్యః, తథా, మన్మథా జ్జాయన్త ఇతి తథోక్తా, వికారాః స్త్రీపరతన్త్రత్వాదయః, న న కార్యాః - శ్రేయోన్తరాయత్వా దితి భావః, ఇత్థం శ్రేయస్సాధనత్వేన కర్తవ్యద్వయం తదసాధనత్వే నాకర్తవ్యద్వయం చోపది శ్యేదానీం పున ర్ముఖ్యం కర్తవ్యాన్తర ముపదిశతి – సంసర్గదోషైః స్సఙ్గదోషైః - రహితాః కామక్రోధాదిప్రసఙ్గవర్జితా ఇ త్యర్థః - 'సఙ్గా త్సంజాయతే కామ' ఇ త్యాదిభగవద్వచనేన సఙ్గజనిత కామాద్ది దోషపరమ్పరాయా అనర్థహేతుత్వా దితి భావః, కుతః - విజనాః

వివిక్తాః, వనాన్తా వనప్రదేశా, స్సేవ్యా ఇతి శేషః, తత్ర కి మ స్తీత్యాశఙ్క్యాయా మాహ - వైరాగ్య, మ స్తి సంభవ తీ త్యర్థః, అతో వైరాగ్యా త్పర మన్య, త్కిమర్థ నీయ మభిలషణీయం - న కిమ పీ త్యర్థః, తస్యైవ పరమ శ్రేయస్సాధనత్వా దితి భావః.

టీ. భవే=శంభునియందు, భక్తిః=బత్తి (కలదనిశేషము), మరణజన్మభయం = చావుపుట్టువులవలని భయము, హృదిస్థం=మనస్సుననున్నది. బన్ధుషు=పుత్త్రమిత్త్రకళత్రా దుల విషయమున, స్నేహః=అనురాగము, న=లేదు. మన్మథజాః = మదనునివలనపుట్టు నట్టి, వికారాః=స్త్రీపరతంత్రాది చెడుభావములు, న=లేవు. విజనాః=నిర్జనమై, సంసర్గ దోషరహితాః = సంగమువలని చెడుగులచే వదలఁబడినవైన, వనాన్తాః=అరణ్యప్రదేశ ములు (కలవు). వైరాగ్యం=విరక్తి, అస్తి=కలదు. ఇతఃపరం=ఇటుపైని, అర్థనీయంకిం= అపేక్షింపఁదగినది ఏమి? (ఏమియు లేదనుట.)

తా. మనసా! శివునందుభక్తి, జననమరణాదులందుభయమును, దారపుత్త్రాదులందుఁ బ్రేమలేకుండుటయు, మన్మథవికారములకు లోను గామి,సంసర్గదోషముకలుగని నిర్జనము లగువనాంతములును, వైరాగ్య మును తక్క నింకఁ గోరవలసిన దేమున్నది?

చ. హరచరణాబ్జయుగ్మమున ♦ నంచితభక్తి మనంబులో జరా
మరణభయంబు బాంధవసమాజముపై స్పృహ లేమి దుస్సహ
స్మరశరనిగ్రహంబు మునిమాన్యవివిక్తవనప్రదేశముల్
పరమవిరక్తియుం గలుగ ♦ భాగ్యమహోన్నతి వేఱ యున్నదే.

శ్లో. తస్మా దనన్త మజరం పరమం వికాసి
తద్బ్రహ్మ చిన్తయ కి మేభి రసద్వికల్పైః,
య స్యానుషఙ్గిణ ఇమే భువనాధిపత్య
భోగాదయః కృపణలోకమతా భవన్తి. 69

వ్యా.—అథ బ్రహ్మవిచారతత్పరస్య తే సర్వేఽపి భువనాది పత్యాదయ స్తుచ్ఛా ఏవ ప్రతిభా స్తీ త్యుపసంహరతి - తస్మా దితి.—తస్మాత్ యస్మా ద్వైరాగ్య మేవార్థ నీయం తస్మా ది త్యర్థః, హేచేతః, అనన్త మపరిచ్ఛిన్నం త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యం, తథా, అజరం జన్మజరామరణవర్జితమ్, అత ఏవ, పరమం సర్వోత్కృష్టం, తథా, వికాసి ఏక స్వరం సర్వవ్యా పీ త్యర్థః - య ద్వా - వికాసి భాస్వరం, త ద్బ్రహ్మ, చిన్తయ విచా రయ, ఏభిః క్రియమాణైః, రసద్వికల్పైః రసద్భి రసాధుభిః - అసత్యై ర్వా - వికల్పైః

స్తత్తద్భోగ ప్రాప్త్యప్రాప్తిగోచరవిచారైః, కిం - వికల్పసాధ్యం నాస్తీత్యర్థః * గమ్యం మానసాధనక్రియాపేక్షయా కరణత్వా త్తృతీయా* 'న కేవలం శ్రూయమాణైవ క్రియా నిమిత్తం కారక భావస్య - అపి తు గమ్యమానా పీ'తి వచనాత్ * యత్తదో ర్నిత్య సంబన్ధా త్తచ్ఛబ్దస్య యచ్ఛబ్దాకాఙ్క్షాయా మాహ - యస్య బ్రహ్మణః - అనుషఙ్గిణః సమ్బన్ధవన్తః య ద్బ్రహ్మవిచార ఇత్యర్థః, త వేతి శేషః, ఇమే కామ్యమానాః, భువ నాధిపత్యం లోకాధిపత్యం - భోగః స్వర్గాదిసత్యాన్తలోక సముదాయస్థః - తా వాదీ యేషాం తే తదాదయో భోగాః, కృపణలోకానాం బ్రహ్మవిచారహీనజనానాం-మతా ఇష్టా యోగ్యా ఇతియావత్-భవన్తి ప్రతిభాన్తి - తేషా మేవ యోగ్యాః తే న మాదృ శానా మితి ప్రతీయన్త ఇ త్యర్థః, భువనాధిపత్యాదినా మేవం ప్రతీయమానత్వేఽపి ము తాన్యేషా మితి భావః - తదానీం తవ తృణీకృతబ్రహ్మపురన్దరత్వా త్సర్వేఽపి తుచ్ఛా ఏవ ప్రతిభా న్తీతి పరమార్థః - యద్వా - నను సర్వథా భోగజాత మేవ మ మాభిలషి తం నాన్య దితి యది మన్యసే తదా ఇత్థంభూతస్య తవ సర్వే భువనాధిపత్యాదిభోగా అనుషఙ్గా త్త్వయి మేవ సమ్భవన్తీతి సమాధాన మభిప్రే త్యాహ - హే చేతః, తత్ సకలవేదాన్త ప్రసిద్ధం - య ద్వా - తచ్ఛబ్దలక్ష్యార్థభూత మి త్యర్థః-'త త్త్వమ సీ'తి మహావాక్యే తథా వ్యాఖ్యానా దితి భావః, చిన్తయ, చిన్తనఫల మాహ - యస్య బ్రహ్మచిన్తనతత్పరస్య, తే, కృపణలోకమతా ఇమే భువనాధిపత్యభోగాదయః, అనుష ఙ్గిణః భవన్తి అనుషఙ్గా త్త్వయి మేవ సమ్భవన్తీ త్యర్థః - బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠసామ్రాజ్య లక్ష్మీపతేః కిం తే దుర్లభ మితి భావః - శేషం సమానమ్ - యద్వా - యస్య బ్రహ్మ చిన్తనస్య ఇమే భువనాధిపత్యాదయః అనుషఙ్గిణః అనుబన్ధినః భవన్తి - తథా చ సతి బ్రహ్మచిన్తనే తదనుబన్ధవశా త్సర్వేఽపి త్వయి మేవ సమ్భవ న్తీతి భావః; అత్ర 'శిఖా తే వర్ధతే నూనం గుళూచీం పిబ శాబకే' తి శాస్త్రవచన మనుసృత్య తాత్పర్యాన్తరే ణైవం సమాహిత మి త్యనుసన్ధేయమ్; కృపణలోకమతా ఇ త్యత్ర యద్యపి * మతిబుద్ధీ త్యాదినా వర్తమానార్థేక్తప్రత్యయే * 'క్తస్య చ వర్తమాన' ఇతి షష్ఠీసమాస నిషేధః- తథాఽపి నిరఙ్కుశాః కవయ ఇ త్యలమ్.

టీ. తస్మాత్=అందుచేత (ఇహమందు వైరాగ్యముతప్ప అపేక్షింపఁదగిన దేది యులేనందున), కృపణలోకమతాః = దీనులయొక్క సమూహమునకు ఇష్టములైన, భోగ=(భువనాధిపత్యము మొదలగు) సుఖములు, ఆదయః=మొదలైనవి, యస్య=ఏ బ్ర హ్మమును, అనుషఙ్గిణః = అనువర్తించునవో, అనన్తం=అంతములేనిది, అజరం=ముదిమి లేనిది, పరమం = సర్వోత్కృష్టమైనది, వికాసి = సర్వవ్యాపియై వెలుంగుచుండునది,

(అగు), తత్ బ్రహ్మ=ఆబ్రహ్మమును, చిన్తయ=ధ్యానింపుము. ఏభిః=ఈ, అసత్=చెడు, వికల్పైః=తలంపులచేత, కిం=ఏమిప్రయోజనము?

తా. కాఁబట్టి యనంతమును, నిర్వినాశమును, సర్వోత్కృష్టమును నగు నాబ్రహ్మమును జింతింపుము. ఈ చెడుచింతలతోనేల? బ్రహ్మచింతనునకు భువనాధిపత్యభోగాదులు నీచసమ్మతములుగాఁ దోఁచును

తే. కావున ననంత మజర మ•క్షర మజంబు
బ్రహ్మము భజింపు మతివిక•ల్పములు మాను
బ్రహ్మసంగికి భువనాధి• పత్యభోగ
పదవియును నీకుఁ దుచ్ఛమై • పరఁగుఁ జువ్వె.

శ్లో. పాతాల మావిశసి యాసి నభో విలఙ్ఘ్య
దిఙ్మండలం భ్రమసి మానస చాపలేన,
భ్రాన్త్యాఽపి జాతు విమలం కథ మాత్మనీనం
తద్బ్రహ్మ న స్మరసి నిర్వృతి మేషి యేన. 70

వ్యా.—ఏవ మే వార్థం పునః ప్రకారాన్తరే ణోపదిశ న్నిగమయతి-పాతాళమితి.—హే మానస, చాపలేన తత్తద్విషయాసక్తిజనితచాపల్యేన* యువాదిత్వా దణ్
* హేతౌ తృతీయా, పాతాళ మావిశసి అత్యన్తాధః ప్రదేశ మపి గచ్ఛసీత్యర్థః, తథా, నభోఽన్తరిక్షం, విలఙ్ఘ్య, యాసి అత్యూర్ధ్వప్రదేశమపి గచ్ఛసీత్యర్థః, తథా, దిఙ్మణ్డలం దిక్చక్రవాళం, భ్రమసి అతిదూరదేశ మపి ధావ సీ త్యర్థః - సర్వత్రాపి మనోగతే ర్నిరర్గళత్వా దితి భావః, కిం తు, భ్రాన్త్యా భ్రమవశే నాపి - మాస్తు వివేకే నే త్యపి శబ్దార్థః - తథాపి, జాతు కదాచి దపి, విమలం నిర్మలమ్-అవిద్యాకార్యసంబన్ధశూన్యమి త్యర్థః, కిన్తు ఆత్మహిత మాత్మనీనం సుఖస్వరూపత్వాత్ *'ఆత్మన్విశజన భోగోత్తరపదాత్ఖ ఇతిఖ ప్రత్యయః-'ఆత్మలీన మి'తి పాఠే-ఆత్మ న్యన్తరాత్మని-లీనం నిలీయ స్థితం-సర్వాన్తర్యామిత్వాత్, బ్రహ్మ, కథం, న సంస్మరసి న ధ్యాయసి - సర్వథా స్మర్తవ్య మి త్యర్థః, కుతః - యేన సంస్మరణేన, నిర్వృతి మానన్ద, మేషి ప్రాప్నోషి, అతః యథాకథంచి త్స్మరణేఽప్యానన్ద జనకత్వా దవశ్యం స్మర్తవ్య మేవ-

'హరి ర్హరతి పాపాని దుష్టచిత్తై రపి స్మృతః,
అనిచ్ఛయాఽపి సంస్పృష్టో దహ త్యేవ హి పావకః,'

ఇత్యాదివచనా దితి భావః.

టీ. మానస=(ఓ) మనసా, చాపలేన=తత్త్వవిషయాసక్తి చపలత్వముచే, పాతాళం=పాతాళమును, ఆవిశసి=చొచ్చెదవు. నభః=ఆకసమును, విలఙ్ఘ్య=దాఁటి, యాసి=పోయెదవు. (మిక్కిలి యధఃప్రదేశమును జొచ్చెదవు. అత్యూర్ధ్వభాగమును దాఁటెదవు.) దిఙ్మండలం=దిక్చక్రవాళమును, భ్రమసి=తిరిగెదవు. (మిక్కిలి దవ్వైన ప్రదేశమున సంచరించెదవు.) యేన=ఏబ్రహ్మస్మరణచే, నిర్వృత్తిం=మోక్షమును, ఏషి=పొందుచున్నావో, భ్రాన్త్యాఅపి=భ్రమచేనైనను, జాతు=ఒకానొకప్పుడైనను, విమలం=నిర్మలమును, ఆత్మనీనం=ఆత్మకుహితమగు, తత్ బ్రహ్మ=ఆబ్రహ్మమును, నస్మరసికథం=ధ్యానించుటలేదేమి ?

తా. మనసా ! కుదిరికలేక యెల్లలోకములఁ దిరుగులాడెదవు. దారితప్పియైన నిప్పుడును దేనిచింతనమువలన నిర్వాణముఁ జెందెదవో యట్టిపరబ్రహ్మమునుదలంపవేమి?

చ. బలిసదనంబుఁ జొచ్చెదవు ♦ ప్రాఁకెద వభ్రపదంబు దాఁటి ది
గ్వలయము నాక్రమించెదవు ♦ వారక చిత్తమ చాపలంబునం
దలఁప వొకప్పుడున్ మఱచి ♦ తప్పియు లోన వెలుంగుబ్రహ్మము
న్దలఁచెదవేని పొందెదవు ♦ నాశవివర్జితనిత్యసౌఖ్యమున్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు మనస్సంబోధననియమన మను
ఏడవదశకము.

నిత్యానిత్యవస్తువిచారము.

శ్లో. కిం వేదైః స్మృతిభిః పురాణపఠనైః శాస్త్రైర్మహావిస్తరైః
స్వర్గగ్రామకుటీనివాసఫలదైః కర్మక్రియావిభ్రమైః,
ముక్త్వైకం భవదుఃఖభారరచనావిధ్వంసకాలానలం
స్వాత్మానన్దపదప్రవేశకలనం శేషా వణిగ్వృత్తయః. 71

వ్యా.—అథ వేదాధ్యయన స్మృతిపర్యాలోచన శాస్త్రపఠన పురాణశ్రవణాదిభి ర్న కో౽పి లాభః - కిం తు విచారాత్ శ్రవణమననినిదిధ్యాసాదిభి రాత్మానుభవ ఏవ లాభ ఇతి మత్వా జనా నుద్దిశ్య బోధయతి - 'కిం వేదైః' ఇతి శ్లోకేన-కిమితి.— వేదైః ఋగ్యజుస్సామాథర్వణ సంజ్ఞకైః చతుర్భి ర్వేదైః, కిం కిం ప్రయోజనం - న కిమపి ప్రయోజన మి త్యర్థః, స్మృతిభిః మన్వాద్యష్టాదశ స్మృతిభి రుపస్మృతిభి శ్చ,

కిం ప్రయోజనం న కిమపీత్యర్థః, పురాణపఠనైః బ్రహ్మాణ్డపురాణాద్యష్టాదశపురాణో పపురాణపఠనైశ్చ, న కిమపీత్యర్థః, మహావిస్తరైః అతివిస్తృతైః, శాస్త్రైః తర్క వ్యాకరణాదిదర్శనైః, ర్న కిమపీత్యర్థః, స్వర్గే సర్వపుణ్యకృన్నివాసే నాకలోకే చ - గ్రామేషు బ్రాహ్మణప్రధానపల్లానాం నివాసేషు - కుటీషు పర్ణగృహేషు - యః నివాసః తేన ఫలదైః ఫలప్రదైః, కర్మణాం స్నానసంధ్యావన్దనౌపాసన యజ్ఞాదీనాం - క్రియాభిః వ్యాపారైః - విభ్రమైశ్చ, న కిమపి ప్రయోజనమిత్యర్థః, భవాత్ జననమరణరూపసంసారాత్ - యద్దుఃఖం దారిద్ర్యభార్యాపుత్త్రాదినాశాది- తస్య - భారః అసహ్యాతిశయః - తస్య - రచనా కలనా - తస్యాః - విధ్వంసః నాశః- తస్య - కాలానలం ప్రళయాగ్నిరూపం, స్వస్య - ఆత్మానన్దః ఆత్మసుఖానుభవః-తస్య- పదం స్థానం - తస్మిన్ ప్రవేశః - తస్య - కలనం ఏకం కేవలం - ని. 'ఏకే ముఖ్యాన్య కేవలాః' ఇత్యమరః, ముక్త్వా విహాయ, † శేషైః ఉక్తేభ్య అన్యైః వణిగ్వృత్తయః వర్తకవ్యాపారాః జనాః ఇత్యర్థః, ఆత్మజ్ఞానం వినా ఉక్తానాం వేదాదీనా మధ్యయనాధిభిరపి ఫలం నాస్తీత్యర్థః, సర్వేషాం వేదాన్తవాక్యానామ్ బ్రహ్మణి తాత్పర్య మిత్యుక్తరీత్యా బ్రహ్మజ్ఞాన మేవ సంపాదనీయం న త్వితర దిత్యాశయః; శేషై ర్వణిగ్వృత్తిభి రితి పాఠేన వర్తకవ్యాపారసదృశైః శేషైః ఉక్తాన్యైః న కిమపి ప్రయోజన మిత్యాశయః.

టీ. వేదైః = ఋగ్యజుస్సామాధర్వణములను నాలుగువేదములచేత, స్మృతిభిః= మన్వాదిపదునెనిమిది స్మృతులచేత, ఉపస్మృతులచేత, పురాణపఠనైః = బ్రహ్మాండాది పదునెనిమిది పురాణములను నుపపురాణములను చదువుటచేత, మహావిస్తరైః = మిక్కిలి విరివిగలదియగు, శాస్త్రైః=తర్కవ్యాకరణాదిశాస్త్రములచేత, స్వర్గ...ఫలదైః-స్వర్గ = స్వర్గమును, గ్రామకుటీ=పల్లెగుడిసెయందు, నివాస=కాపురమును, ఫల = ప్రయోజనమును, దైః=ఇచ్చునవియగు, కర్మక్రియావిభ్రమైః-కర్మ=స్నాన సంధ్యావంద నౌపాసన యజ్ఞాదికర్మలయొక్క, క్రియా=చేతలయొక్క, విభ్రమైః = ఆడంబరములచేత, కిం=ఏమి (ప్రయోజనములేదనుట), భవ = జననమరణరూప సంసారముపలని, దుఃఖ భార=దారిద్ర్యము, భార్యాపుత్త్రాదుల మరణములు మొదలగు పెనుదుఃఖములయొక్క, రచనా=నిర్మాణముయొక్క, విధ్వంస = నశింపఁజేయుటయందు, కాలానలం=ప్రళయాగ్నిరూపమగు, స్వ=తనయొక్క, ఆత్మ ఆనన్ద=ఆత్మ సుఖానుభవముయొక్క, పద=స్థానమునందు, ప్రవేశ = ప్రవేశించుటయొక్క, కలనం = గడనను, ఏకం=ఒక్కదానిని, ముక్త్వా=విడిచి, శేషాః=పైనచెప్పినవితప్ప ఇతరములు, వణిగ్వృత్తయః=వర్తకులవ్యాపారములు,

తా. శ్రుతిస్మృతిపురాణశాస్త్రాదులచేతఁగాని స్వర్గమను నూరిగుడిసెలోఁ గాఁపుర మిప్పించు జ్యోతిష్టోమాదికర్మలచేఁ గాని యేమి లాభము కలదు? సంసారదుఃఖమును మాయించు నొక్క యాత్మానందపద ప్రవేశము తక్కఁ దక్కినవెల్లఁ గోమటి బేరము లే.

ఉ. శ్రీమహిత శ్రుతిస్మృతులచే బహుశాస్త్రపురాణయుక్తిచే
నేమిఫలంబు లౌక్యజనవృత్తికి నీడగు నిర్జరాలయ
గ్రామకుటీనివాసఫలకర్మముచే ఫల మేమి జన్మదుః
ఖామయభేషజాక్షయమహాసుఖ మొక్కటి దక్క నన్నిటన్.

శ్లో. యదా మేరు శ్శ్రీమా న్నిపతతి యుగాన్తాగ్నివలితః
సముద్రా శ్శుష్యన్తి ప్రచురమకరగ్రాహనిలయాః,
ధరా గచ్ఛ త్యన్తం ధరణిధరపాదై రపి ధృతా
శరీరే కా వార్తా కరికలభకర్ణాగ్రచపలే. 72

వ్యా.—అథాతిరిక్త స్యానిత్యత్వ మేవ ప్రపఞ్చయతి-యత ఇతి.—యతో యస్మా త్కారణాత్, శ్రీమాన్ మణిహిరణ్యాది సకలవస్తుసమృద్ధిమాన్, మేరుః మేరుగిరి రపి, యుగాన్తాగ్నినా ప్రళయకాలానలేన - వళిత స్సంవేష్టిత స్స - న్నిపతతి విశిష్టాగ్ని సంపర్కా న్నిలీనో భవ తీ త్యర్థః, తథా, ప్రచురాః ప్రభూతాః - మకరా నక్రాః - గ్రాహా జలగ్రాహా శ్చ - తేషాం - నిలయాః సమాశ్రయాః-స్సముద్రా స్సప్త సాగరా శ్చ, శుష్యన్తి శోషం ప్రాప్నువన్తి, తథా, ధర న్తీతి ధరాః * పచాద్యచ్ - ధరణ్యాః ధరాః మహేన్ద్రాది సప్తకులాచలా - స్తేషాం - పాదైః ప్రత్యన్తపర్వతైః - అ. 'పాదాః ప్రత్యన్తపర్వతా' ఇ త్యమరః, ధృతా సమ్యగవష్టబ్ధా, ధరా భూమి శ్చ, నిస్తం నాశం పాతాళం వా, గచ్ఛతి ప్రాప్నోతి - ఉభయ త్రాపి ప్రళయాగ్ని మేళనా దే వేతి భావః, తస్మాత్ కారణాత్ * య త్తదో ర్నిత్యసంబన్ధాత్, కరికలభస్య కరిపోతస్య - కర్ణాగ్రం కర్ణాఞ్చలం - తద్వ చ్చపలే, శీర్యత ఇతి శరీరే, కా వార్తా కా కథా న కాఽపీ త్యర్థః; యతోఽత్యన్తస్థిరతరాణా మపి ఈదృ శ్యవస్థా కి ముత క్షణభఙ్గురాణాం శరీరాణాం - 'గజా యత్ర న గణ్యన్తే మశకానాం తు కా కథే'తి న్యాయా దితి భావః, సర్వేఽపి నశ్వరా ఏవ తతోఽప్యతినశ్వరం శరీర మితి తాత్పర్యమ్; కరికలభే త్యత్ర కరిశబ్దస్య విశేషప్రతిపత్తిహేతో ర్విశేష్యప్రతీత్యర్థత్వా దపౌనరుక్త్యమ్; అత ఏ 'వైకార్థం పద మప్రయోజ్య మి' త్యుక్త్వా 'కరికలభకర్ణావతంసాదిషు ప్రతిపత్తివిశేషకరేషు న దోష' ఇ త్యాహ వామనః.

టీ. యత్=ఏకారణముచేత, శ్రీమాన్=మణులు, బంగారము మొదలగు సకల వస్తుసమృద్ధిగల, మేరుః=మేరుపర్వతము-అనఁగా బంగరుకొండ, యుగా...లితఃసన్ - యుగాన్తాగ్ని=ప్రళయకాలపు నిప్పుచే, వలితః సన్ = ఆవరింపఁబడినదై, నిపతతి = పడునో, ప్రచుర...లయాః-ప్రచుర=పెక్కు,మకర=పెద్దచేఁపలకును, గ్రాహ=మొసళ్లకును, నిలయాః=స్థానములయిన, సముద్రాః = సంద్రములు, శుష్యన్తి=ఎండిపోవునో, ధరణిధరపాదైః=కొండల అడుగులచేత, ధృతా=పట్టుకొనఁబడినదైన, ధరా అపి=భూమియును, అన్తం=నాశమును-పాతాళమును, గచ్ఛతి=పొందునో; (ఆహేతువుచే)కరి... చపలే-కరి కలభ=ఏనుఁగుపిల్ల యొక్క, కర్ణ అగ్ర=చెవికొనవలె, (అట్లుచపలతగలిగి), చపలే=నిలుకడలేని, శరీరే=శరీరవిషయమున, కావార్తా=ఏమిమాట?

తా. ప్రళయాగ్నికీలలవలన సకలసంపన్నిధాన మగుమేరువు కరఁగి కుమిలిపోవును. పెనుచేఁపలకు మొసళ్లకు నెలవు లగుసముద్రము లింకిపోవును.పర్వతపుమట్టులచేత నిల్వరింపఁబడుచున్న భూమిసయితము నశించిపోవును. వీనిగతియే యిట్లుండఁగా కొదమయేనికవీనుకొనవలె నతి చపలమగు నీశరీరముమాట చెప్పవలయునా?

చ. స్థిరతర మైనమేరువు నశించు యుగాంతకృశానుకీలలన్
వరమకరాలయంబు లగువారినిధానము లెల్ల నింకు భూ
ధరములచే ధరింపఁబడు ధారుణి పోఁడిమి దప్పుఁ గావునం
గరికలభశ్రవశ్చపలకాయమునం దిఁక వార్త లేటికిన్.

శ్లో. గాత్రం సఙ్కుచితం గతి ర్విగళితా భ్రష్టా చ దన్తావళి
ర్దృష్టి ర్నశ్యతి వర్ధతే బధిరతా వక్త్రంచ చ లాలాయతే,
వాక్యం నాద్రియతే చ బాన్ధవజనో భార్యా న శుశ్రూషతే
హా! కష్టం! పురుషస్య జీర్ణవయసః పుత్త్రోఽప్యమిత్త్రాయతే. 78

వ్యా.—అథ శరీరిణో జరయా దురవస్థా మాహ ద్వాభ్యాం గాత్ర మితి.—గాత్రం శరీరం, సఙ్కుచితం భుగ్న మభూ దితి శేషః, గతి స్సంచారో, విగళితా సంచార శక్తి రపి న ష్టే త్యర్థః, దన్తావళి ర్దన్త పఙ్క్తి శ్చ, భ్రష్టా పతితా, దృష్టి శ్చక్షురిన్ద్రియం చ, నశ్యతి అర్థగ్రహణాపటు ర్భవ తీత్యర్థః, బధిరతా శ్రోత్రేన్ద్రియాపాటవం, వర్ధతే వృద్ధిం ప్రాప్నోతి, వక్త్రం చ, లాలా దన్తాన్తర్గతజలం-లాలే వాచరతి లాలాయతే-లాలామయం భవ తీత్యర్థః - ని. 'సృణికా స్యన్దినీలాలే' త్యమరః, తథా బన్ధవ ఏవ బాన్ధవాః* స్వార్థేఽణ్ప్రత్యయః-త ఏవ జనో బన్ధువర్గశ్చ, వాక్యం వచనం, నాద్రి

యతే న రోచయత ఇ త్యర్థః, కిం బహునా, భార్యాఽపి, న శుశ్రూషతే న సేవతే- యద్వా - సేవితుం నేచ్ఛతి-సేవా దూరాపాస్తేతి భావః, అతః, జీర్ణవయసో జరావస్థాసంపన్నస్య పురుషస్య, హేతి విషాదే, కష్టం కృచ్ఛ్రం, కుతః-పుత్త్రోఽప్యాత్మసంభవోఽపి, † అమిత్త్రాయతి అమిత్త్రం శత్త్రు మి వాచరతి - ప్రతికూలాచరణ తత్పరో భవ తీ త్యర్థః; లాలాయత ఇ త్యత్ర * 'కర్తుః క్య జ్సలోప శ్చే'తి క్యఙ్-అత్ర తు * 'ఉపమానా దాచార' ఇతి క్యచ్ - ఉభయ త్రాపి * 'అకృత్సార్వధాతుకయో ర్దీర్ఘ' ఇతి దీర్ఘః.

టీ. జీర్ణవయసః=ముసలితనము సంప్రాప్తించిన వయస్సుగల, పురుషస్య=పురుషునికి, గాత్రం=శరీరము, సఙ్కుచితం=ముడిచికొన్నది (అగును); గతిః=సంచారశక్తి, విగళితా=నశించినది (అగును); దన్త ఆవళిః = పలువరుస, భ్రష్టా=రాలినది; దృష్టిః= చూపు, నశ్యతి=నశించినది (అగును); బధిరతా = చెవుడు, వర్ధతే=పెరుగును; వక్త్రం= నోరు, లాలాయతే=చొంగఁగాఱును; బాన్ధవజనః=బంధువుల సమూహము, వాక్యం= (తన)మాటను, న అద్రియతే = సరకుగొనరు; భార్యా=పెండ్లాము, నశుశ్రూషతే=ఉపచారముచేయదు. కావున, హాకష్టం = ఎంతకష్టము సంప్రాప్తించినది, పుత్త్రోపి=కొడుకు సైతము, అమిత్త్రాయతే=శత్త్రువువలె అగును.

తా. ముదుసలి యగువానిగతి ఒడలు ముడుతలుపడును. అడుగులుతడఁబడును. దంతములు రాలిపోవును. చూపు దప్పును. చెవుడు హెచ్చగును. నోరఁజొంగలు కాఱును చుట్టాలు మాటవినరు. పెండ్లము సయితము పచారము సేయదు. పుత్త్రుఁడు సయితము శత్త్రువగును. ఎంతకష్టము ! ఇట్టిశరీరమునెడనా వెఱ్ఱి యభిమానము ?

చ. తనువు ముడుంగుఁ బాదగతి ♦ దప్పును దంతము లూడుఁ జీఁకటుల్
కనుఁగవ వర్తిలుం జెవుడు♦గ్రమ్మును జొంగలు గాఱు మోమునన్
జనములు మాట చేకొనరు ♦ సన్నిధిఁ జేరదు భార్య పుత్త్రుఁడుం
గొనకొని శత్త్రునట్లు తిరు♦గుం గడుఁ గష్టము వృద్ధదేహికిన్.

శ్లో. వర్ణం సితం †శిరసి వీక్ష్య శిరోరుహాణాం
స్థానం జరాపరిభవస్య తదా పుమాంసమ్,
ఆరోపితాస్థిశకలం పరిహృత్య యాన్తి
చణ్డాలకూప మివ దూరతరం తరుణ్యః.

వ్యా.—వర్ణ మితి.—తరుణ్యో యువతయః కర్త్ర్యః *'వయసి ప్రథమ'ఇతి జీష్, శిరసి రోహ న్తీతి శిరోరుహా శ్చికురాః తేషామ్* ఇగుపధలక్షణః క ప్రత్యయః, సితం వర్ణం ధావళ్యగుణం-పలితత్వ మితి యావత్, †ఘుడి త్యఙ్‌సా, వీక్ష్య దృష్ట్వా-ని. 'ద్రాఙ్ఘ్‌డి త్యఙ్‌ సాహన్నే యే' త్యమరః, తదా తస్మిన్ సమయే-దర్శన సమన న్తర కాలఏ వే త్యర్థః, జరయా వార్ధకావస్థయా-యః పరిభవః అవమాన - స్తస్య-స్థాన మాస్పదం, తథా, ఆరోపితం బహిఃస్ఫుటలక్ష్యత్వా దారోపిత ప్రాయ - మస్థిశకలం యస్య తం తథోక్తం- అన్య త్రారోపితం నిక్షిప్తం - అస్థిశకలం యస్మిన్ తం- 'ఆరోపితాస్థిశకల' మితిపాఠే_ఏకత్రారోపితప్రాయకీకసఖణ్డం అన్యత్ర నిక్షిప్తకీకసఖణ్డ మి త్యర్థః, పుమాంసం పురుషం, చణ్డాలకూపం చణ్డాలసంబన్ధి జలాశయమివ, పరివ్రృత్య పరి త్యజ్య, దూరతర మతివిప్రకృష్టం,యాన్తి హేయత్వా ద్విహా యాన్యత్రగచ్ఛ న్తీత్యర్థః; అతః కష్టం జీర్ణ వయసోఽపి జీవన మితి భావః.

టీ. తరుణ్యః=యువతులు, శిరసి=తలయందు,శిరోరుహాణాం=వెండ్రుకలయొక్క, సితంవర్ణం=తెల్ల నివన్నెను, వీక్ష్య=చూచి, తదా=అప్పుడు, జరాపరిభవస్య=ముదిమిచేత యవమానమునకు, స్థానం=పాత్రమైన, పుమాంసం=పురుషుని, ఆ...శకలం-ఆరోపిత =(వెలుపలికి స్పష్టముగఁ గాన్పించుటచే) మోపఁబడిన, అస్థి=ఎముకల, శకలం = తున కలుగలదగు, చణ్డాల కూపమివ = మాల(పల్లెలోని) నూతివలె, పరివృత్య=వదలి, దూర తరం=మిక్కిలి దూరముగా, యాన్తి=పోవుదురు.

తా. గిలకచెంతఁ గట్టఁబడినయెముకను జూడఁగనే మాలనూతి నేవగించికొని దూరముగా నేగినట్లు, జవరాండ్రు నరసినవెండ్రుకలు చూడఁగనే ముసలితనపు టేవగింపునకు నెల వగునరునికిఁ దొలఁగి పోవుదురు.

ఆ. కురులతెలుపు చూచి • కోటిగాఁడు వీఁ డని
ముసలివాని విడిచి • ముదితలెల్ల
దూరముగఁ దొలంగు•దురు సాస్థిశకల మా
మాలనూతి విడిచి • మలఁగుభంగి.

శ్లో. యావ త్స్వస్థ మిదం శరీర మరుజం యావచ్చ దూరే జరా
యావ చ్చేన్ద్రియశక్తి రప్రతిహతా యావ త్క్షయో నాయుషః,
ఆత్మశ్రేయసి తావదేవ విదుషా కార్యః ప్రయత్నో మహా
న్సందీప్తే భవనే తు కూపఖననం ప్రత్యుద్యమః కీదృశః. 75

శ్చరణాదిషు కిం వా, కుర్మః సర్వేషా మాచరణే అవకాశాభావా దితి భావః, న విద్మః న జానీమః-నిశ్చయాభావా దితి భావః.

టీ. తపస్యన్తః=తపమాచరించుచు, సురనదీం=మందాకినియొద్ద, అధినివసామః కిం=నివసింతుమా? ఉత=లేక, సవినయం=అనుకూలతతో, గుణఉదారాన్=సౌభాగ్య సౌశీల్యాది గుణములచే రమ్యమైన, దారాన్=భార్యను, పరిచారమః కిం=ఆశ్రయింతుమా? శాస్త్రౌఘాన్ = శాస్త్రకలాపములను; పిబామః కిం=(కీర్తిప్రతిష్ఠావిజ్ఞానముల కొఱకు) త్రావుదుమా? ఉత=లేక, వివిధ...రసాన్ - వివిధ=పలువిధములగు, కావ్య = కావ్యనాటకాలంకారగ్రంథములయందలి, అమృతరసాన్ = సుధాద్రవములను, పిబామః కిం=త్రాగుదుమా?(సకలశాస్త్రనిపుణత్వమునకని భావము.)జనేః=జనుఁడు, కతిపయ నిమేషాయుషిసతి = కొన్ని నిముసములే ఆయుస్సుగలవాఁడగుటచే, కిం కుర్మః=దేనిని చేయుదుమో, నవిద్మః=ఎఱుఁగము.

తా. గంగాతీరమునవసించి తపములేచేయుదుమా? చక్కఁగా ననుకూలవతియగుభార్యతో సౌఖ్యమనుభవింతుమా? శాస్త్రప్రవాహములఁ ద్రావుదుమా? కావ్యామృతరస మాస్వాదింతుమా? కొన్ని నిమేషములమాత్ర మగు నీయాయుష్కాలమున నేదియని కావింతుము!

మ. తపముల్ సేయుచు దేవతాతటినిచెంతన్ నిల్తుమో కాక దా
రపరత్వంబున నుందుమో వివిధశాస్త్రశ్రవ్యకావ్యామృతం
బుపభోగింతుమొ యేమి సేయను హితం బూహింపఁగా లే మని
త్యపులోకంబున మానవుల్ మితనిమేషాయుష్కులై యుండఁగన్.

శ్లో. దురారాధ్యా శ్చామీ తురగచలచిత్తాః క్షితిభుజో
వయం తు స్థూలేచ్ఛా స్సుమహతి ఫలే బద్ధమనసః,
జరా దేహం మృత్యు ర్హరతి దయితం జీవిత మిదం
సఖే! నాన్య చ్ఛ్రేయో జగతి విదుషోఽన్యత్ర తపసః. 77

వ్యా.—తతః కి మి త్యాశఙ్క్య తతో నిశ్చయ మాహ-దురారాధ్యా ఇతి.- తురగాః ఉత్తమాశ్వాః - తద్వ - చ్చలాని చిత్తాని యేషాం తే .అస్థిరహృదయా ఇత్యర్థః, అమీ పరిదృశ్యమానాః, క్షితిభుజో రాజానః, దురారాధ్యా ఆరాధయితుం ప్రసాదయితు మశక్యాః - ప్రసాదోన్ముఖీకరణాశక్యా ఇ త్యర్థః, తథా, స్థూలేచ్ఛా అధికాశాతత్పరాః, వయం చ, సుమహతి బహుళే, ఫలే ధనే, బద్ధం మనో యేషాం

తే తథోక్తాః - బహుధనాకాఙ్క్షిణ ఇ త్యర్థః - ఆకాఙ్క్షామాత్రమే వాస్మాకం న తు తే దాస్య న్తీతి భావః, తథా, జరా వార్ధకదశా, దేహం, హరతి క్షిణోతి, మృత్యు రన్తక శ్చ, దయితం ప్రియతమ, మిదం జీవితమ్ ఇమాన్ ప్రాణా ని త్యర్థః, హరతి, అతః హే సఖే, జగ త్యస్మిన్ లోకే, విదుష స్తత్త్వజ్ఞస్య పుంసః, తపసో, ఽన్య త్రా న్యత్ ఇతర ది త్యర్థః, అన్య దసాధారణ ముత్తమం, శ్రేయః మోక్షసాధనం, నా స్తి తతోఽన్య త్పరమం శ్రేయోన్తరం నా స్తి, అత స్సర్వథా త దేవ సంపాదనీయ మితి భావః.

టీ. తురగచలచిత్తాః=గుఱ్ఱమువలె చపలమయిన మనస్సుగలవారగు, అమీక్షితి భుజః=ఈరాజులు, దురారాధ్యా = ప్రసన్నులగుటకష్టము; వయన్తు=మనమో, స్థూల ఇచ్ఛాః=అధికాశాతత్పరులము; సుమహతిపదే=విశేషధనకాంక్షయందు, బద్ధమనసః= కట్టఁబడిన మనస్సుగలవారము; జరా=ముసలితనము, దేహం=శరీరమును, హరతి=క్షీ ణింపఁజేయుచున్నది; మృత్యుః=చావు, దయితం=ప్రియతమమైన, జీవితం=ప్రాణమును, హరతి=నశింపఁజేయుచున్నది; సఖే=చెలికాఁడా, జగతి=లోకములో, విదుషః=త త్త్వజ్ఞుఁ డగు పురుషునకు (తెలివిగలవానికి), తపసః అన్యత్ర=తపస్సుతప్ప, అన్యత్ శ్రేయః= వేఱు మోక్షసాధనము, న=లేదు.

తా. గుఱ్ఱములవలె. జంచలించుచిత్తముగలరాజులనారాధించుట బహుకష్టము. మనకా యాశలు పెద్దవి. కొండంతఫలములపై మనస్సు పాఱుచున్నది. దేహప్రాణములను జరామృత్యువులు హరింపనున్నవి. కావున మిత్రమా! తపస్సుకంటె శ్రేయస్కరము విద్వాంసున కొండొక టి లేదు.

ఉ. వాజిచలస్వభావు లగు•వారు ప్రసన్నులు గారు భూపతుల్
రాజసవృత్తి మానరు దు•రాశయు నెక్కుడు మాకు సొమ్ముపైఁ
దేజ మడంచు వృద్ధదశ • దీకొని ప్రాణము నొంచుఁ గాలుఁడ
వ్యాజతపంబుకన్న భువి • నాత్మహితం బగుకృత్య మున్నదే.

శ్లో. మానే మ్లాయిని ఖణ్డితే చ వసుని వ్యర్థం ప్రయాతేఽర్థిని
క్షీణే బన్ధుజనే గతే పరిజనే నష్టే శనై ర్యౌవనే,
యుక్తం కేవల మేత దేవ సుధియాం య జ్జహ్నుకన్యాపయః
పూతగ్రావగిరీన్ద్రకన్దరతటీకుఞ్జే నివాసః క్వచిత్. 78

వ్యా.—అథ తపసః శ్రేయోహేతుత్వే తదాచరణస్య కిం వా యోగ్యస్థాన మిత్యాకాఙ్క్షాయా మాహ - మాన ఇతి.—మానే అభిమానే మ్లాయిని భగ్నే సతి, తథా, వసుని ధనే చ, ఖణ్డితే వినష్టే సతి - ని. 'దేవభేదేఽనలే రశ్మౌ వసూ రత్నే ధనే వ స్వి'తి విశ్వః, అత ఏ వార్థిని యాచకే, వ్యర్థే అలబ్ధమనోరథత్వా న్నిరర్థకే, ప్రయాతే సతి వాఞ్ఛితార్థాలాభా ద్వైముఖ్యం గతే స తీ త్యర్థః, బన్ధుజనే పుత్ర మిత్రాది బన్ధుజనసమూహే, క్షీణే అన్నాద్యలాభా త్క్లేశే సతి, పరిజనే భృత్యవర్గే, గతే వేతనదానాభావా దన్యత్ర గతే సతి, తథా, శనై ర్మన్దం, యౌవనే తారుణ్యే నష్టే గళితే సతి, అనిత్యత్వస్వాభావ్యా త్సర్వస్మి న్విపన్నే స తీ త్యర్థః, సుధియాం బుద్ధిసంపన్నానా, మేత దేవ ఇద మే, వైకం కేవల మత్యన్తమ్, యుక్త ముచితం, కి మేత ది త్యత ఆహ - క్వచిత్ కస్మింశ్చిత్, జహ్నుకన్యాపయః పూతాః గఙ్గా జల పవిత్రాః-గ్రావాణః పాషాణాః - యస్మిన్ స తథోక్తో యో గిరీన్ద్రః తస్య హిమ వద్గిరేః కన్దరతట్యాం గుహాబహిఃస్థల్యాం - నికుఞ్జే లతామణ్టపః తస్మి, న్నివాస ఇతి యత్ త దేత ద్యుక్త మితి సంబన్ధః, త స్యైవ శ్రేయస్సాధనభూతతపోయోగ్యస్థలత్వా దితి భావః - ని. 'నికుఞ్జ కుఞ్జౌ వా క్లీబే లతాదిపిహితోదరే' ఇ త్యమరః.

టీ. మానే=అభిమానము, మ్లాయిని=భగ్నమైనదిగా, వసుని=ధనము, ఖణ్డితేచ= నష్టముకాఁగా, అర్థిని=యాచకుఁడు, వ్యర్థం=నిరర్థకముగా, ప్రయాతే=పోఁగా (కోరఁ బడిన యర్థలాభము లేనివాఁడుకాఁగా), బన్ధుజనే=బంధుజాతము, క్షీణే=క్షీణింపఁగా, పరిజనే=భృత్యవర్గము, గతే=(వేతనములు సకాలమునకు యియ్యఁబడదని) వదలిపోఁ గా, శనైః=మెల్లగా, యౌవనే = జవ్వనము, నష్టే=గతింపఁగా, క్వచిత్=ఒకానొక చోట, జహ్నుకన్యా=గంగయొక్క, పయః=నీటిచేత, పూత=పవిత్రమైన, గ్రావ= ఱాళ్లుగల, గిరీన్ద్ర=పర్వతశ్రేష్ఠమైన హిమవంతునియొక్క, కందర=గుహయొక్క, దరీ =గట్టునందలి, కుఞ్జే=పొదరింటియందు, నివాసః=వసించుట, యత్=ఏదో, ఏతదేవ= ఇదియే, కేవలం=మిక్కిలి, సుధియాం=బుద్ధిమంతులకు, యుక్తమ్=మంచిది.

తా. గౌరవము తగ్గును. ధనము పోవును. యాచకులు వట్టిచే తులతోఁ బోవుదురు. బంధుజనులు క్షీణింతురు. పరిజనమువిడనాడును. యౌవన ముడిగిపోవును. ఈయవస్థలు సంభవించునప్పుడు బుద్ధిమంతుఁ డగువాఁడు గంగాప్రవాహముచేఁ బవిత్రీకరింపఁబడిన హిమాలయగు హాసమీపమున నొకపొదరింటఁ దప మాచరించుట యుక్తము.

ఉ. మానము గ్రుంగఁగా ధనము • మట్టముగా నిజబాంధవాశ్రితుల్
దీనతఁ జెంది యేఁగ నతి•ధిప్రకరంబు నిరాశమైఁ జనన్
మానుగ జవ్వనం బరుగ • మాన్యుఁనకుం దగు జహ్నుకన్యకా
నూనతరంగపూతకలి•తోపలశైలనికుంజవాసముల్.

శ్లో. రమ్యా శ్చన్ద్రమరీచయ స్తృణవతీ రమ్యా వనాన్తస్థలీ
రమ్యం సాధుసమాగమాగతసుఖం కావ్యేషు రమ్యాః కథాః,
కోపోపాహితబాష్పబిన్దుతరళం రమ్యం ప్రియాయా ముఖం
సర్వం రమ్య మనిత్యతా ముపగతే చిత్తే న కించి త్పునః. 79

వ్యా.—అథ చిత్తస్య నిత్యానిత్యవస్తువివేకే సతి రమ్య మపి సర్వ మరమ్య మేవ ప్రతిభాతీ త్యాహ ద్వాభ్యామ్-రమ్యా ఇతి.—చన్ద్రమరీచయ శ్చన్ద్రకిరణా రమ్యాః రమణీయాః - ఉద్దీపకత్వా దితి భావః, తథా, తృణవతీ శాద్వలప్రాయా, వనాన్తఃస్థలీ వనమధ్యభూమిః, రమ్యా రన్తుం యోగ్యా * 'జానపదే' త్యాదినా అకృత్రిమార్థే జీష్, తథా, సాధు సమాగమాత్ సజ్జన సహవాసా - దాగతం ప్రాప్తం - య త్సుఖం, త దపి, రమ్యం, కవయతి వర్ణయ తీతి కవిః - తస్య కర్మ కావ్యం - * బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ - తస్య పఙ్కజాదివ ద్రూఢత్వా ద్రసోల్లసితశబ్దార్థఘటన మర్థః న కర్మమాత్రం - తథా చ కావ్యే షూక్తప్రకారేషు కావ్యనాటకాదిషు, కథాః శ్రవ్యవాచః ఉపాఖ్యానాని వా, రమ్యా మనోహరాః, తథా, కోపోపాహితాః ప్రణయకలహాదిషు క్రోధవశా దుత్పన్నా - యే - బాష్పబిన్దవః అశ్రుకణా - స్తైః - తరళమ్ ఆవిలం, ప్రియాయా ముఖం రమ్యమ్, అత స్సర్వ మపి రమ్య ముక్తరీత్యా సకల మపి మనోహర మేవ, కింతు, చిత్తే మనసి, అనిత్యతాం నిత్యానిత్యవస్తువిచారతత్పరతా మి త్యర్థః, ఉపగతే సతి, కించి త్పునః కించి దపి, రమ్యం న భవతి - బ్రహ్మానన్దం వినేతి శేషః.

టీ. చన్ద్రమరీచయః=చంద్రుని వెన్నెలలు, రమ్యాః=రమణీయములు; తృణవతీ =పచ్చికగల, వనాన్తఃస్థలీ=వనమధ్యభూమి, రమ్యాః=రమణీయములు; సాధుసమాగమాగతసుఖం=సజ్జనులతో సహవాసమువలన ప్రాప్తమైనసుఖము, రమ్యం = రమణీయము; కావ్యేషు=కావ్యములయందును నాటకములయందును, కథాః=ఇంపైన ఉపాఖ్యానములు, రమ్యాః = రమణీయములు; కోప...తరళం - కోప=ప్రణయకలహాదులయందు కోపవశముచే, ఉపాహిత=ఉత్పన్నమైన, బాష్పబిందు=అశ్రువులచే, తరళం=మెఱయు

చున్న, ప్రియాయాః = కాంతయొక్క, ముఖం = మొగము, రమ్యం=రమణీయము; కావున, సర్వం=సమస్తమును, రమ్యం=రమణీయము. పునః=కాని, చిత్తే=మనస్సు, అనిత్యతాం=వస్తువులయొక్క నిత్యానిత్యములను, ఉపగతే సతి=ఎఱింగిన దగుచుండఁగా,కించిత్=ఏదియు, న(రమ్యమ్)=రమణీయము-మనోహరము-కాదు.

తా. పండువెన్నెలలు, కనులపండువులు, పచ్చికబయళ్లు మెచ్చు గూర్చునవి. సత్సాంగత్య ముత్సాహకరము. కావ్యకథలు శ్రావ్యములు. అలుక చేఁ గనుల నీరుగార్చు కాంతావదనము సంతోషకరము. ఇవి యన్నియుఁ మిగుల రమ్యములే. కాని వీని యనిత్యత చిత్తమున కెఱుకపడెనా యేదియు నిందు రమ్యముగాదు.

ఉ. మంచివి పండువెన్నెలలు • మంచివి పుష్పవనప్రదేశముల్
మంచిది సాధుసంగమసమాగతసౌఖ్యము చాటువాక్యముల్
మంచివి మంచి దశ్రుయుత•మానవతీముఖ మీసమస్తముల్
మంచిది కా దనిత్య మని • మానసవృత్తి నెఱుంగువారికిన్.

శ్లో. రమ్యం హర్మ్యతలం న కిం వసతయే శ్రావ్యం న గేయాదికం
కిం వా ప్రాణసమాసమాగమ సుఖం నైవాధికప్రీతయే,
కిం తు భ్రాన్తపతఙ్గపక్షపవనవ్యాలోలదీపాంకుర
చ్ఛాయాచఞ్చల మాకలయ్య సకలం సన్తో వనాన్తం గతాః. 80

వ్యా.—ఉక్త మే వార్థం విస్పష్ట న్నిగమయతి-రమ్య మితి.—హర్మ్యతలం ప్రాసాదోపరిప్రదేశః, వసతయే నివాసాయ, న రమ్యం కిం - రమ్య మే వేత్యర్థః,తథా, గేయం గానం * ' భవ్య గేయే' త్యాదినా కర్తరి నిపాతః - త దాదిః యస్య త త్తథోక్తం - ఆదిశబ్దేన వీణావాదనాదిక మపి సంగృహ్యతే * 'శేషా ద్విభాషే ' తి కప్ ప్రత్యయః, న శ్రావ్యం కిం శ్రోత్రసుఖావహం న కిం-శ్రావ్య మే వేత్యర్థః, తథా,ప్రాణసమాయాః ప్రాణప్రియస్యాయి కాయాః-స్సమాగ మేన సంభోగేన-యత్సుఖం త చ్చ, అధికప్రీతయే అత్యన్తసంతోషాయ, నైవ భవతి కిం భవ త్యే వే త్యర్థః, కింతు, సన్తః వస్తువిచారతత్పరపురుషాః, సకల మశేషం - హర్మ్యతలనివాసాదిక మపి, భ్రాన్తః పత నేచ్ఛయా పరిభ్రమన్ - యః - పతఙ్గ శ్శలభః - ని. పతఙ్గ శ్శలభే భానా వి' తి విశ్వః - తస్య - పక్షయోః పవనేన గరుతోః వాయునా - వ్యాలోలో౽తిచఞ్చలో - యో దీపాఙ్కురో దీపకలికా - తస్య - ఛాయా కాన్తి - స్తద్వ - చ్చఞ్చలం తరళం

నశ్వర మిత్యర్థః, ఆకల య్యాలోచ్య, వనాన్తం వనమధ్యం, గతాః శాశ్వత బ్రహ్మానన్ద సాధనతపశ్చర్యార్థ మితి భావః.

టీ. రమ్యం=ఇంపగు, హర్మ్యతలం=ప్రాసాద ప్రదేశము, వసతయే=కాపురము నకు, నకిం=లేదా? గేయాదికం=గానములోనగునది, శ్రావ్యం=చెవికి సుఖావహమైనది, నకిం=కాదా? ప్రాణ...సుఖం-ప్రాణసమ=ప్రాణములతో సమానురాలగు (ప్రాణములంత ప్రియయగు) కాంతతోడి, సమాగమ=పొందుచేనగు, సుఖం=సుఖము, అధికప్రీతయే నైవకిం=ఎక్కుడు సంతోషముకాదా? కింతు = అయినను, సన్తః=వస్తువిచారతత్పరులగు సజ్జనులు, సకలం=ఈసమస్తమును, భ్రాన్త చఞ్చలం - భ్రాన్త=భ్రమసిన, పతఙ్గ=మిడుతయొక్క, పక్ష=ఱెక్కలయొక్క, పవన=గాలిచే, వ్యాలోల=చలించు, దీపాఙ్కుర=దీపకలికయొక్క, ఛాయా=కాంతివలె, చఞ్చలం = నశ్వరము - అస్థిరమునుగా, ఆకలయ్య=ఎంచి, వనాన్తం=అరణ్యమధ్యమునకు, గతాః=పోయిరి-శాశ్వతబ్రహ్మానందసాధనమగు తపమాచరింపఁబోయిరి యనుట.

తా. నివసించుటకు మేడలు బాగుండవా? చక్కనిగానము శ్రావ్యము కాదా? ప్రాణసమానురాలగుజవరాలితోడి కలయిక మిగుల నిష్టము కలిగింపదా? ఇవి యెల్లఁ గుతూహలము గలిగించునవియే కాని చుట్టును దిరుగు మిడత ఱెక్కలగాలిచేఁ గదలుచుండు దీపపుమొగ్గవలె నస్థిరములని యెఱిఁగి వీనినాశింపక మహనీయులు తపముకావింప నడవులకేఁగిరి.

ఉ. సంతతముఞ్ సుఖం బొసఁగఁ • జాలవె చాల విశాలసౌధముల్
కాంతలసంగముఞ్ మధుర•గానములుఞ్ వివరించి చూడ సం
భ్రాంతపతంగపక్షభవ•మారుతఘాతవిధూతదీపికా
కాంతిచలంబు సర్వ మని • కానల కేఁగిరి పండితోత్తముల్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు నిత్యానిత్యవస్తువిచార మను
ఎనిమిదవ దశకము.

శివార్చనము.

శ్లో. †ఆసంసారం త్రిభువన మిదం చిన్వతాం తాత! తాదృ
ఙ్నైవా స్మాకం నయనపదవీం శ్రోత్రమార్గం గతో వా,
యోఽయం ధత్తే విషయకరిణీ గాఢ‡రూఢాభిమాన
క్షీబ స్యాన్తఃకరణకరిణ స్సంయమాలానలీలామ్.

వ్యా.—నను వస్తువిచారప్రసక్తానుప్రసక్త్యా తపసోఽత్యన్తావశ్యకత్వ ముక్తం తత్కింవిధ మిత్యాశఙ్కాయాం శివార్చనవ్యతిరేకే ణాన్య న్నకించిద ప్యస్తీతి మనసి కృత్వేదానీం తావ చ్ఛివార్చనం వర్ణయతి - త చ్చార్చనం ద్వివిధం బాహ్య మాభ్యన్తరం చేతి - తత్రాద్యం బహూపకరణసాధ్యం బహిర్ముఖవిషయత్వా దముఖ్యం చే త్యభిప్రే త్యాద్య ముపేక్ష్య ముఖ్య మాభ్యన్తరపూజనప్రకార మే వాభినీ యాహ-
† ఆసంసారా దితి.—అత్ర తా తే త్యాశ్చర్య శ్రవణాభిముఖకరణార్థ మాదరాతిశయద్యోతకం పృథగ్జనం ప్రతి సంబోధనవచనమ్ - హేతాత జనక - ని. 'తాతస్తు జనకః పి తే' త్యమరః - ఆ సంసారాత్ అనాదిసంసార మార భ్యే త్యర్థః * పదద్వయ మేతత్ * వికల్పా దసమాసః, ఇదం ప్రసిద్ధం, త్రయాణాం భువనానాం సమాహార స్త్రిభువనం - భువనత్రయమపి - * 'తద్ధితార్థే' త్యాదినా సమాహారసమాసే పాత్రాద్యదన్తత్వా న్న స్త్రీత్వం, చిన్వతాం మార్గమాణానాం-కర్మవశా త్తత్ర ప్రవేశలాభా దితి భావః - అథవా - చిన్వతాం పరామృశతామ్, అస్మాకం, నయనపదవీం లోచన మార్గం వా, శ్రోత్రమార్గం శ్రవణపథం వా, తాదృ క్తథావిధః పుమాన్, న గతో న ప్రాప్త ఏవ-తాదృ క్పుమాన్-న శ్రుతో న దృష్ట శ్చేత్యర్థః, కోఽసా విత్యతఆహ-యోఽయం పుమాన్ ప్రతీయమానతయా భోగసాధనాని ప్రకచ్ఛన్నవనితాదీని విషయా - స్త ఏవ కరిణ్యః ఇభ్యః-తాసు - గాఢోఽతిదృఢో - ‡గూఢః అప్రకాశ శ్చ - యోఽభిమానః అత్యన్తాసక్తత్వాగ్రహః - తేన క్షీబస్య మత్తస్య - ని. 'మత్తే శౌణ్డోత్కటక్షీబా' ఇత్యమరః * 'క్షీబృ మద' ఇత్యస్య ధాతో రనుపసర్గాత్ *'ఫుల్ల క్షీబ కృ శోల్లాఘా' ఇతి నిష్ఠాన్తో నిపాతః,అన్తఃకరణ మేవ కరీ తస్య చిత్తమత్తేభస్య, సంయమే సమ్యఙ్నియమనే, ఆనాయస్య రజ్జునిర్మిత జాలస్య - ని. 'ఆనాయః పుంసి జాలం స్యా ది' త్యమరః - 'ఆలా నే' తి పాఠే - ఆలానస్య బన్ధనస్తమ్భస్య - లీలాం, ధత్తే దుర్దమమనోనియమనసమర్థో భవ తీ త్యర్థః, తాదృ గితి సంబన్ధః.

ఆ త్రేదృక్పురుషస్య నయనశ్రోత్రపథవిషయసంబన్ధేఽప్యసంబన్ధోక్త్యా సంబన్ధే అసంబన్ధరూపాతిశయోక్తిః; తయా చ మనోనియమన స్యాత్యన్తాశక్యత్వరూపం వస్తు వ్యజ్యతే ఇ త్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ; తథాచ కేనచి ద్యోగేన మనో నియమ్య తత్త్వ బ్రహ్మానన్ద సాధనభూతా న్తరఙ్గశివార్చనతపోఽవశ్యం కర్తవ్య మితి గూఢోఽయ మభిప్రాయః; తథా అన్యధర్మ స్యాన్యత్ర సంబన్ధాసంభవా దానాయలీలా మివ లీలామి త్యౌపమ్యపర్యవసా నాదసంభవద్వస్తుసంబన్ధరూపో నిదర్శనాలంకారః ; స చోక్త రూపకే.ణాఙ్గాఙ్గిభావేన సంకీర్యతే. మన్దాక్రాన్తావృత్తమ్.

టీ. యః అయం=ఎవఁడు, విషయ...క్షీబస్య - విషయ = భోగసాధనములగు స్రక్చందనవనితాది విషయములనెడి, కరిణీ=ఆఁడుయేనుఁగులందు, గూఢ=దృఢముగా, రూఢ=నాటుకొనిన, అభిమాన=ప్రేమచేత, క్షీబ=మదించిన, అన్తఃకరణ=మనస్సనెడి, కరిణః=ఏనుఁగుయొక్క, సంయ...లీలామ్ - సంయమ=బంధించుటకు, ఆలాన=కంబముయొక్క, లీలాం=విధమును, ధర్తే=ధరించునో, (హే)త్రాత=ఓతండ్రీ, తాదృక్ =అట్టివాఁడు, ఆసంసారం=సంసారముండుదనుక, ఇదం త్రిభువనం=ఈమూఁడులోకములను, చిన్వతాం = వెదకుచున్న, అస్మాకం=మాకు, నయన పదవీం=లోచనమార్గమునగాని, శ్రోత్రమార్గంవా=వీనుల మార్గమునగాని, నగతః=పొందినవాఁడు కాఁడు.

తా. విషయము లనెడు నాఁడుయేనుఁగులమీఁదిమరులచే మదమెక్కి వానిపైకి దుముక నుంకించు నంతఃకరణ మనుమత్తగజమునకుఁ గట్టుగొయ్యవంటిపురుషుండు, యీయనాదిసంసారమున మూఁడులోకములను వెదకినను నాయనా! మాకు కనపడలేదు. మేము వినులేదు.

మ. తగ సంసారము నాదినుండియును దత్తత్కార్యసంయుక్తి ము
జ్జగముం ద్రిమ్మరు మాకుఁ గానఁబడఁ డేచందంబునం గర్ణమా
ర్గగతుం డైనను గాఁడు భోగకరిణీగాఢాదరోన్మత్తచి
త్తగరిష్ఠద్విపరాజసంయమపటుస్తంభాత్మకుం డెవ్వఁడున్.

శ్లో. య దేత త్స్వచ్ఛన్దం విహరణ మకార్పణ్య మశనం
స హార్యైః సంవాస శ్శ్రుత ముపశమైకవ్రతఫలమ్,
మనో మన్దస్పన్దం బహి రపి చిర స్యాపి విమృశ
న్న జానే కస్యైషా పరిణతి రుదారస్య తపసః. 82

వ్యా.—అథ తపః ప్రవృత్తిప్రకారమే వాహ-యదితి.—స్వచ్ఛన్దం యథేచ్ఛమ్ అపరాధీన మితి యావత్, విహరణం విహార శ్చ, న విద్యతే కార్పణ్యం దైన్యం యస్మిం స్త త్తథోక్తం, మశనం భిక్షాన్నభోజనం కన్దమూలాద్యాహారో వా, తథా, ఆర్యైర్విజ్ఞానసంపన్నైః, సహ సంవాస స్సమాగమ శ్చ, తథా, ఉపశమో విషయభోగ విరతిరేవ-ఏకం ముఖ్యం - వ్రతఫలం యస్మిం స్తత్తథోక్తం, శాన్తిఫలక తపశ్చరణ బోధక మి త్యర్థః, శ్రుతం వేదాన్తశాస్త్రశ్రవణం చ - ని. 'శ్రుతం శాస్త్రావధృతయో రి' తి విశ్వః, తథా, బహిః బాహ్యదేశే మన్దస్పన్దం మన్దప్రసారమ్ - అన్తర్ముఖత్వా దితి భావః, మనోఽప్యన్తఃకరణం చేతి య దేత త్సర్వం ప్రవర్తత ఇతి శేషః * 'నపుంసక మనపుం

సకే నైకవ చ్చే' త్యాదినా ఏకశేషః *ఏ షేతి విధేయప్రాధాన్యాత్ స్త్రీలిఙ్గతా - 'శైత్యం హి య త్సా ప్రకృతి ర్జల స్యే' తివత్, క, స్యోదారస్య మహాత, స్తపసః, పరిణతిః పరిపాకో వా, న జానే న వేద్మీ త్యర్థః - యద్వా - పరిణతిః పరిణామో వా న జానే - కింవా తపః ఏవంరూపేణ పరిణతం త న్న జానా మీ త్యర్థః, కథంభూత స్స న్నపి - చిరస్య చిరకాల మి త్యర్థః, విమృశ న్నపి పరామృశ న్నపి - ని. 'చిరాయ చిరరాత్రాయ చిర స్యాద్యా శ్చిరార్థకా' ఇత్యమరః *విభ క్తిప్ర తిరూపక మవ్యయం; తచ్చ తప శ్శివపూజన మేవ - కథ మన్యథాఽన్య స్యేదృక్ఫలసాధనే ఏవంవిధపరిణమనే వా సామర్థ్యం సంభవే దితి భావః.

టీ. స్వచ్ఛన్దం=యథేచ్ఛమైన, ఏతత్ విహరణమ్=ఈ త్రిప్పట, అకార్పణ్యం=దీనత్వములేని, అశనం=ఆహారము, ఆర్యైఃసహ = పెద్దలతోడ, సంవాసః=కూడిక, ఉప ...ఫలమ్-ఉపశమ = విషయభోగేచ్ఛలయందు ర క్తిమలేని శాంతియను, ఏక=ముఖ్యమగు, ఫలం=ప్రయోజనముగలదియైన, శ్రుతం=వినికి, బహిః=వెలుపటికి, మన్దస్పన్దం=మందప్రసారముగల, మనఃఅపి=మనస్సును, (ఇతి) యత్=అనునది ఏదో, ఏషా=ఇది, కస్య ఉదారస్య తపసః పరిణతిః=ఏమహాతపస్సునకుపరిపాకమో, చిరస్య=చిరకాలము, విమృశ న్నపి=పరామర్శించినను, నజానే=ఎఱుఁగకున్నాను.

తా. ఈస్వచ్ఛందవిహారము, నైచ్యములేనియాహారము,సత్సాంగత్యము, శాంతిప్రదమగునెఱుక, మనస్సును బాహ్యవిషయములందుఁ బ్రసరింపఁజేయమి, ఈసర్వమును నేగొప్పతపమునకు ఫలముగా సంభవించెనో తెలిసికొలేకున్నారము.

ఉ. ఇచ్చకు వచ్చినట్లు చరి♦యించుట దైన్యము లేనితిండియుఁ
నిచ్చలు సాధుసంగమును ♦ నిర్మలశాంతియు శాస్త్రబోధముఁ
మచ్చిక లోనఁ బూని వెలి♦ మట్టనిచిత్తము నాఁగ నింతయుఁ
వచ్చుట యేమహోన్నతత♦పంబు ఫలంబొ యెఱుంగ నేర్తుమే.

శ్లో. జీర్ణా ఏవ మనోరథా శ్చ హృదయే యాతం చ త ద్యౌవనం
హా న్తాఙ్గేషు గుణా శ్చ వన్ధ్యఫలతాం యాతా గుణజ్ఞైర్వినా,
కిం యుక్తం సహసాఽభ్యుపైతి బలవా న్కాలః కృతాన్తోఽక్షమీ
హా! జ్ఞాతం మదనా న్తకాఙ్ఘ్రియుగళం ముక్త్వాఽస్తి నాన్యాగతిః.

వ్యా.—అథ శివచరణ మేవ శరణ మితి స్మరణ మభినీ యాహ - జీర్ణా ఇతి.- మనోరథా విషయాభిలాషా శ్చ హృదయే అన్తరఙ్గ ఏవ, జీర్ణాః నష్టాః - వాఞ్ఛామాత్ర మేవ న త్వనుభూతా ఇ త్యర్థః, తథాఽఙ్గేషు, త త్తథాభూతం-కామినీసంభోగోపయుక్త మి త్యర్థః, యౌవనం, యాతం గళితం, హ న్తేతి విషాదే, తథా, గుణజ్ఞా గుణగ్రాహిణ స్సహృదయా ఇతి యావత్ - తైః, వినా * 'పృథగ్వినే' త్యాదినా తృతీయా, గుణా విద్యావినయాదయ శ్చ, వన్ధ్యఫలతాం నిష్ఫలతాం, యాతా గతాః- అనుభావకాభావా న్నిరర్థకా జాతా ఇ త్యర్థః, తథా, బలవాన్ బలిష్ఠః - దుర్జయ ఇ త్యర్థః, కాలః కాలస్వరూప అపరావర్త ఇతి యావత్, అక్షమీ అసహన శ్చ, కృతాన్తో యమ స్సహసాఽభ్యుపై తి అభియుఙ్క్తే - ప్రాణాపహరణార్థ మితి భావః - ని. 'కృతాన్తౌ యమసిద్ధాన్తా వి' త్యమరః, అతః కిం, యుక్తముచితమ్-ఈదృగ్దశాయాం కిం కర్తవ్య మి త్యర్థః, హా కష్టం-తథాఽపీద మేకం తరణసాధన మ స్తీతి స్మరణ మభినీయాహ, జ్ఞాత మవగతం, కిం జ్ఞాత మి త్యత ఆహ - మదనాన్తకస్య శంభోః - అఙ్ఘ్రి యుగళం పాదయుగ్మం, ముక్త్వా విహాయ, అన్యా, గతి శ్శరణం, నాస్తి, అత స్త దేవ శ్రయణీయ మితి భావః.

టీ. మనోరథాః=అభిలాషలు, హృదయే=అంతరంగముననే, జీర్ణాః=నశించినవి, తత్ యౌవనంచ=ఆజవ్వనమును, హన్త=అయ్యో, అఙ్గేషు=అవయవములయందు, యాతం=గళితములేక అణఁగినది. గుణజ్ఞైః వినా = సహృదయములులేమి, గుణాశ్చ=విద్యా వినయాదిగుణములును, వన్ధ్యఫలతాం=నిష్ఫలమును, యాతాః=పొందినవి. (అనుభావకులులేమిచే నిరర్థకములైనవి.) బలవాన్=బలిష్ఠములును, కృతాన్తః=నాశముకావించునది:ను, అక్షమీ=ఓర్పులేనిదియు, (అగు), కాలః=మృత్యువు, సహసా=వేగముగా, అభ్యుపైతి=పైకివచ్చుచున్నది. కింయుక్తం=ఏదియుచితమో, హా=ఓహో, జ్ఞాతం=తెలిసినది. మదనాన్త...యుగళం - మదనాన్తక=మన్మథునిశరీరమునకు మృత్యువైన ఈశ్వరుని యొక్క, అఙ్ఘ్రియుగళం ముక్త్వా=పాదములజంట తప్ప, అన్యా=వేఱు, గతిః=శరణము, నాస్తి=లేదు.

తా. కోరికలు మనస్సులోనే జీర్ణించినవి. యౌవనమును నవయవములలోనే యంతరించినది. గుణజ్ఞులులేక గుణములును వ్యర్థములయినవి కాలమూ బలవంతముయినది. మృత్యువు సైఁచునది కాదు. ఇప్పుడు సేయవలసినదేమి? ఆ! తెలిసినది! మన్మథాంతకుని చరణముల సేవించుటకా కింకనే మున్నది?

ఉ. చిత్తమునందె కోరికలు ♦ జీర్ణము లయ్యె నశేషగాత్రముల్
హత్తినజవ్వనం బరిగె ♦ నార్యులు లేమి గుణంబులుల్ ఫలో
చ్ఛిత్తి వహించె నెద్ది తగుఁ ♦ జేరక మానఁడు కాలుఁ డక్కటా!
చిత్తజవైరిపాదయుగ ♦ సేవనమే గతిగా నెతింగితిన్.

శ్లో. మహేశ్వరే వా జగతా మధీశ్వరే జనార్దనే వా జగదన్తరాత్మని,
న వస్తుభేదప్రతిపత్తి రస్తి మే తథాఽపి భక్తి స్తరుణేన్దుశేఖరే. 84

వ్యా.—నను -
'యత్పాదనిస్సృతసరిత్ప్రవరోదకేన
తీర్థేన మూర్ధ్న్యధికృతేన శివః శివోఽభూత్,
ధ్యాతు ర్మన శ్శమలశైలనిసృష్టవజ్రం
ధ్యాయే చ్చిరం భగవత శ్చరణారవిన్దమ్.'

ఇత్యాదినా శివాద్యశేషదేవతాకల్యాణప్రదే అఖిలలోకారాధ్యే సంసారార్ణవ తరణ యానపాత్రే భగవతశ్చరణారవిన్దే జాగ్రతి కథం శివాఙ్ఘ్రియుగళం వినాఽన్యా గతి ర్నాస్తీతి ప్రలపసి ఇత్యాశ ఙ్క్యాహ - మహేశ్వర ఇతి.—జగతాం చతుర్దశభువనానా, మధీశ్వరే స్వామిని, మహేశ్వరే శివే వా, తథా, జగతా మన్తరాత్మని అన్తఃకరణసాక్షిణి – అన్తర్యామి ణీతి వా-అథవా అన్తర్భూతాత్మని జీవాత్మస్వరూపే అవిద్యాప్రతిబిమ్బిత చైతన్యత్వేన తథాభూతత్వా దితి భావః - యద్వా - జగ న్త్యన్తరాత్మని యస్య తస్మిన్ తథోక్తే - కుక్షిస్థాఖిలభువన ఇత్యర్థః, జనా నర్దయ తీతి జనార్దనే విష్ణౌ వా, మే మమ, వస్తుభేద ప్రతిపత్తిః అయం మహేశ్వరోఽయం జనార్దన ఇతి వస్తుగోచర భేద బుద్ధి - ర్నాస్తి-'శివాయ విష్ణురూపా యే'త్యాదినా తయో ర్వస్తుతో భేదాభావా దితి భావః; తథాఽపి భేదప్రతిపత్త్యభావేఽపి, తరుణేన్దు శ్శేఖరః శిరోభూషణం యస్య తస్మిన్ శివే, భక్తి ర్భజనానురాగో, ఽస్తీతి శేషః-అత ఏవ నాన్యా గతి రి త్యుక్త మితి భావః, ఇదం చ స్వభావో దురతిక్రమ ఇతి న్యాయా ది త్యవగన్తవ్యమ్, వంశస్థవృత్తమ్ - 'జతౌ తు వంశస్థ ముదీరితం జరా వి'తి లక్షణాత్.

టీ. జగతామ్=లోకములకు, అధీశ్వరే=ప్రభువగు, మహేశ్వరే వా=హరునియందుఁగాని, జగత్ అన్తః ఆత్మని=లోకములకు అంతరాత్మయగు-అనఁగా లోపల వర్తించు వాఁడగు, జనార్దనే వా = హరియందుఁగాని, మే=నాకు, వస్తుభేదప్రతిపత్తిః=వస్తువులు వేఱనెడిభావము, (శివుఁడు వేఱు విష్ణువు వేఱను భావము.) న=లేదు. తథాపి=అయినను,

తరుణ ఇన్దుశేఖరే=లేఁత చంద్రుఁడు సిగపూవుగాఁగల హరునియందు,భక్తిః=భజనాను రాగము.

తా. జగదీశ్వరుఁడగు మహేశ్వరునందును,జగదంతర్యామియగు జనార్దనునందును మాకు భేదబుద్ధిలేదు. ఇరువ్వురకు నభేదమే. కాని పూవ నెలదాల్పునందు భక్తి బలిసియున్నది.

తే. జగదధీశ్వరుఁ డగుమహేశ్వరునియందు
సకలజగదంతరాత్ముఁడౌ శార్ఙ్గియందు
భేదవిజ్ఞాన మెయ్యెడ లేదు మాకు
నైనఁ దరుణేందుశేఖరునందె భక్తి.

శ్లో. స్ఫురత్ స్ఫారజ్యోత్స్నాధవళితతలే క్వాఽపి పులినే
సుఖాసీనా శ్శాన్తధ్వనిషు రజనీషు ద్యుసరితః,
భవాభోగోద్విగ్నా శ్శివ శివ శి వే త్యుచ్చవచసః
కదా స్యామానన్దోద్గతబహుళబాష్పాప్లుతదృశః. 85

వ్యా.—అథ స్థాయిన శ్శమ స్యోదయవశా చ్ఛాన్తరసాభివ్యఞ్జకవాక్యా న్యాహ షడ్భిః - స్ఫురత్ స్ఫారజ్యోత్స్నేతి:—శాన్తా ఉపరతాః - ధ్వనయః పక్షిమృగాదిరుతాని - యాసు తథోక్తాసు - ఏతేన చిత్తవిక్షేపహేతు రాహిత్యం సూచ్యతే, రజనీషు రాత్రిషు, స్ఫురన్తీ ప్రకాశమానా-స్ఫారా ప్రవృద్ధా చ-యా జ్యోత్స్నా చన్ద్రికా - తయా - ధవళితం పాణ్డురీకృతం - తలం ప్రదేశో - యస్య తస్మిన్, క్వాఽపి కస్మింశ్చిత్, ద్యుసరితో గఙ్గాయా స్సంబన్ధిని, పులినే సైకతే, సుఖం యథాతథా-ఆసీనా ఉపవిష్టా స్సన్తః, భవాభోగా త్సంసారవిస్తారా - దుద్విగ్నాః విహ్వలాః-దుఃఖజనకత్వా దితి భావః, వయ మితి శేషః, అత శ్శివేత్యాది త్రివార, ముచ్చాని తారాణి - వచాంసి ఆక్రన్దవచనాని యేషాం తే తథోక్తాః - 'ఆర్తవచస' ఇతి పాఠే దైన్యవచనా స్సన్తః, కదాస్వి న్నా సమయే, అన్త రభ్యన్తరే - గతాః నియమనవశా దన్తర్లీనా ఇతి యావత్ - బహుళా శ్చ - యే బాష్పా ఆనన్దాశ్రూణి - తై రాకులా - యా దశా, అవస్థా - తాం, యాస్యామః అన్తర్నియమి తానన్దబాష్ప పర్యాకులావస్థాం కదా గమిష్యామ ఇ త్యర్థః – 'దృశ మి'తి పాఠే బాష్పాకులా యా దృగ్దృష్టి స్తాం యాస్యామ - ఇ త్యన్వయః - 'కదా స్యామానన్దోద్గతబహుళబాష్పాకుల దృశ' ఇతి పాఠే-ఆనన్దా దుద్గతా ఉత్పన్నా యే బహుళ బాష్పాః తై రాకులా దృశో

యేషాం తే తథోక్తాః కదా స్యామ భవేమ, తదానీం ఖలు వయం కృతకృత్యా ఇతి భావః.

టీ. శాన్తధ్వనిషు = నెమ్మదిపొందిన సందడిగల, రజనీషు=రాత్రులయందు, స్ఫుర...తలే-స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, స్ఫారజ్యోత్స్నా=నిండు వెన్నెలలచేత, ధవళిత = తెల్లనిదిగఁజేయఁబడిన, తలే = ప్రదేశముగల, ద్యుసరితః = చదలేఱగుమందాకిని యొక్క, పులినే=ఇసుకతిన్నెయందు, సుఖాసీనాః సన్తః=సుఖముగ కూర్చున్నవారమై, భవా...ద్విగ్నాః - భవ=సంసారముయొక్క, ఆభోగ = విస్తారమువలన, ఉద్విగ్నాః= విహ్వలులమైన మేము, శివశివశివ ఇతి=శివశివశివయని, ఉచ్చవచసః=బిగ్గఱయగు పలుకుగలవారమై, కదా=ఎప్పుడు, ఆనన్దో...దృశః-ఆనన్ద=సంతోషముచే, ఉద్గత=ఉబికిన, బహుళ=మెండగు, బాష్ప = అశ్రువులచే, ఆప్లుత=అంతట తడుపఁబడిన, దృశః =కన్నులుగలవారము, స్యామ=అగుదుమో.

తా. నిశ్శబ్దముగా మాటుడిగినవేల నిండారినపండువెన్నెలలచేఁ దెల్లవాఱిన గంగానదియిసుకతిన్నియపైఁ గూరుచుండి యనంతమైన సంసారమును రోసి 'శివశివా' యని పెద్దగ సంకీర్తనముసేయుచుఁ గనుల నిండ నానందాశ్రువులు రా నుండు టెప్పుడో!

శా. శాంతారావనిశీథకాలముల భాస్వత్సాంద్రచంద్రాతపా
క్రాంతస్వచ్ఛమరున్నదీపులినయోగ్యక్షోణిఁ గూర్చుండి జ
న్మాంతోద్వేగుల మైనమేము శివశబ్దావృత్తితో నెప్డు ద
త్యంతానందభవాశ్రుసంకులనిశావాప్తిఁ సుఖం బుందుమో.

శ్లో. వితీర్ణే సర్వస్వే తరుణకరుణాపూర్ణహృదయాః
స్మరన్తస్సంసారే విగుణపరిణామాం విధిగతిమ్,
వయం పుణ్యారణ్యే పరిణతశరచ్చన్ద్రకిరణా
స్త్రియామా నేష్యామో హరచరణచిన్తైకశరణాః. 86

వ్యా.—వితీర్ణ ఇతి - సర్వస్వే నిఖిలధనే, వితీర్ణే దత్తే - అర్థిసాత్కృతే సతి - ని. 'స్వో జ్ఞాతా వాత్మని స్వం త్రి ష్వాత్మీయే స్వోఽస్త్రియాం ధన' ఇ త్యమరః, తత స్తరుణా ప్రత్యగ్రా - యా కరుణా భూతదయా - తయా - పూర్ణాని పూరితాని - హృదయాని యేషాం తే తథోక్తాః, తథా, సంసారే,విధిగతిం దైవప్రవృత్తిం, విగుణపరిణామాం విషమపరిపాకామ్ - అకుశలపర్యవసాయినీ మితి యావత్, స్మరన్త

స్సన్తః మన స్యనుసందధానా స్సన్తః, వయం, పుణ్యారణ్యే తపోవనే, హరచరణ చిన్తా శివపాదారవిన్దధ్యాన మే - వైకం ముఖ్యం - శరణం రక్షణం - యేషాం తే తథోక్తా స్సన్తః, పరిణతాః పరితో వ్యాప్తాః-శరచ్చన్ద్రకిరణా శ్శారదేన్దు మయూఖా-యాసు తా స్తథోక్తా- త్రియామాః రాత్రీః, నేష్యామో గమయిష్యామః,క దేతి శేషః, ద్వయోః ప్రథమచరమయామార్ధయో ర్దినవ్యవహారాత్ త్రయో యామా యస్యా స్సా త్రియా మేతి స్వామీ.

టీ. తరుణ...హృదయాః - తరుణ=ప్రత్యగ్రమైన, కరుణా = భూతదయచే, పూర్ణ=పూరితమైన,హృదయాః సన్తః=మానసముగలవారమై, సర్వస్వే=(మాయొక్క) సకలధనము, వితీర్ణే=(పేదలకు) దానము చేయఁబడినదికాఁగా, సంసారే=సంసారము నందు, విధిగతిం=దైవప్రవృత్తిని, విగుణపరిణామాం = విషయపరిపాకమును, స్మరన్తః= మనస్సున తలపోయుచు, వయం=మేము, పుణ్యారణ్యే=తపోవనమున, హరచరణచిన్తా =శివపాదములధ్యానమే,ఏక=ముఖ్యమైన, శరణాః=ప్రాపుగలవారమై,పరిణతశరచ్చంద్ర కిరణాః = పండివ్యాపించియుండు శరత్కాలపు చంద్రునివెన్నెలలుగల, త్రియామాః= రాత్రులను, నేష్యామః=కడచిపుచ్చుదుము.

తా. పరిపూర్ణకరుణాంతరంగమున ధనమెల్లబీదలకు దానముఁజేసి సంసారమునందలిదైనదుర్విలసితమును చింతించుచుఁ బుణ్యారణ్యమునఁ బండువెన్నెలలో శివపదచింతనము గావించుచు మే మెన్నఁడు రేలు గడపెదమో !

చ. కలధన మంతయుఙ్ సెలవు • గా నిడి నూత్నకృపాప్రపూర్ణచి
త్తుల మయి సంసృతిం గుశల•దూరవిపాకము గాఁగ దైవముం
దలఁచుచుఁ గానలో శివప•దస్మృతినిష్ఠుల మై నయింపఁగాఁ
గలము శరత్ప్రసన్నమిహికా•కరరమ్యములైన రాత్రులన్.

శ్లో. కదా వారాణస్యా మమరతటినీరోధసి వసన్
వసానః కౌపీనం శిరసి నిదధానోఽఞ్జలిపుటమ్,
అయే ! గౌరీనాథ ! త్రిపురహర ! శమ్భో! త్రినయన!
ప్రసీ దేతి క్రోశ న్నిమిషమివ నేష్యామి దివసాన్. 87

వ్యా.—క దేతి.—కదా కస్మి న్వా కాలే, వారాణస్యాం కాశ్యాం, మమరతటి నీరోధసి గఙ్గాతీరే, వసన్ తిష్ఠన్, తథా, కౌపీనం గుహ్యాచ్ఛాదనచేలఖణ్డం, వసానః

ఆచ్ఛాదయన్ - లోకవిరోధపరిహారార్థం తావన్మాత్రపరిగ్రహ ఏవ న తు పరిగ్రహాన్తరాపేక్ష ఇత్యర్థః, * 'వస ఆచ్ఛాదనే' ఇతి ధాతో శ్శానచ్, శిరస్యఞ్జలిపుటం కరసంపుటం, నిదధానస్సన్, అయే భో, గౌరీనాథ పార్వతీపతే, త్రయాణాం పురాణాం సమాహార స్త్రిపురం * పాత్రాదిత్వా న్న జీప్ - తస్య - హరతీతి హరః. హే త్రిపురాన్తక, శం సుఖ మస్మా ద్భవ తీతి శంభో, త్రినయన హే త్ర్యమ్బక * క్షుభ్నాదిత్వా న్న ణత్వమ్ - ఏత దామన్త్రణచతుష్టయం పరమేశ్వరస్య లోకసంగ్రహకారణత్వాశక్యకార్యకరణసామర్థ్యత్వ భక్తజనసుఖసంధాయకత్వాసాధారణమహిమాస్పదత్వ ద్యోతనార్థ మి త్యవగన్తవ్యం, ప్రసీద ప్రసన్నో భవ, వేతి, క్రోశన్నుచ్చై రటన్, దివసా ననేకాన్, నిమిష మివ క్షణ మివ, నేష్యామి - అత్ర భావితీవ్రనరకయాతనానుచిన్తాదిభి ర్విభావై ర్జనితః - కౌపీనధారణ శిరోఞ్జలిపుటసంఘటనాదిభి రనుభావై రభివ్యక్తః - కదేతిపదసూచితేన చిన్తాఖ్యేన సంచారిభావేన చ పరిపుష్టః - స్వాత్మావమాననలక్షణో నిర్వేదస్థాయీ - శాన్తరసః పరిస్ఫుర తీ త్యవగన్తవ్యమ్. ఏవ ముత్తర త్రాపి యోజ్యమ్.

టీ. కదా=ఎప్పుడు, వారాణస్యాం=కాశిలో, అమరతటినీరోధసి=గంగాతీరపుటొడ్డున, వసన్=కూర్చుండి, కౌపీనం=గోఁచిని, వసానః=పెట్టుకొని, శిరసి=తలయందు, అంజలిపుటం=చేతులజోడింపును, నిదధానః=ఉంచుకొని, అయే=ఓ, గౌరీనాథ=పార్వతీశా, త్రిపురహర=త్రిపురాంతక, శమ్భో=శంకరుఁడా, త్రినయన=ముక్కంటిదేవరా, ప్రసీద=దయఁజూపుము, ఇతి=అని, క్రోశన్=బిగ్గఱగానఱచుచు, లేక మొఱపెట్టుచు, దివసాన్=దినములను, నిమిషమివ=క్షణమునుంబోలె, నేష్యామి=కడపుదునో.

తా. ఎప్పుడు కాశిలో గంగయొడ్డున గోఁచిపెట్టుకొని కూరుచుండి యాదలఁ గేలుదోయి మోడ్చి 'ఓగౌరీనాథా! పురహరా! శంభూ! త్రినయనా! అనుగ్రహింపుము' అని మొఱయిడుచు దినములను నిమిషమువలె గడపుదునో!

ఉ. శ్రీనుతకాశియం దమర◆సింధుపుచెంగట నిల్చి గోఁచినిం
బూని ప్రణామముద్రఁ దల◆మోపి "పురాంతక! పార్వతీశ! శం
భో! నిటలాక్ష! రక్ష" యని ◆ మొఱ్ఱలు వెట్టుచు నిశ్చలానుసం
ధానత నెన్నఁడేఁ గడపె◆దన్ దినముల్ నిమిషంబుగా వడిన్.

శ్లో. స్నాత్వాగాఙ్గైఃపయోభిశ్శుచికుసుమఫలైరర్చయిత్వావిభో! త్వాం
ధ్యేయే ధ్యానం నియోజ్య క్షితిధరకుహరగ్రావపర్యఙ్కమూలే,
ఆత్మారామః ఫలాశీ గురువచనరత స్త్వత్ప్రసాదా త్స్మరారే
దుఃఖం మోక్ష్యే కదాఽహం సమకరచరణే పుంసి సేవాసముత్థమ్.

వ్యా.—స్నాత్వేతి.—గఙ్గాయా ఇమాని గాఙ్గాని "తస్యేద మి త్యణ్ - తైః పయోభి ర్గఙ్గాజలై రిత్యర్థః, స్నాత్వా శుద్ధో భూత్వా, హే విభో శంభో, శుచిభిః శుద్ధై శ్శాస్త్రసమ్మతై రితి యావత్ - కుసుమైః ఫలైశ్చ, త్వా మర్చయిత్వా సమారాధ్య - ఏతేన బాహ్యపూజాయా అ ప్యంశతః ప్రాధాన్య మ స్తీతి సూచితం, ధ్యేయే ధ్యాతుం యోగ్యే వస్తుని - త్వచ్చరణారవిన్ద ఏ వే త్యర్థః, ధ్యానం నివేశ్య ఏకాగ్రచిత్తో భూ త్వే త్యర్థః, తథా, క్షితిధరకుహరే - యో గ్రావా పాషాణ - స్స ఏవ పర్యఙ్కః సుఖశయ్యా - తస్య మూలే, నిషణ్ణ స్స న్నితి శేషః - సమాధివ్యుత్థానానన్తరం సుఖసంవేశ యోగ్యతాద్యోతనార్థం గ్రావ్ణి పర్యఙ్కత్వరూపణమ్, ఆత్మ న్యేవారమత ఇ త్యాత్మారామో విషయాన్తరాసక్తిశూన్య స్స న్ని త్యర్థః - 'రమన్తే యోగినోఽనన్తే నిత్యానన్దే చిదాత్మ నీ'తి స్మృతేః, తథా, ఫలాశీ ఫలాహారః - శరీరధారణార్థ మితి భావః, గురువచనరతః ఆచార్యోపదిష్టకర్మాచరణతత్పర స్సన్ - అహమ్-ఇత్థంభూతతాయా ఏవ శ్రేయోహేతుత్వా దితి భావః, హేస్మరారే మదనాన్తక, త్వత్ప్రసాదాత్ త్వదనుగ్రహాత్, మకరేణ మకరాకారరేఖయా సహ వర్తత ఇతి సమకర శ్చరణో యస్య తస్మిన్ తథోక్తే, పుంసి మహాభాగ్యసంపన్నే పురుషే విషయే - రాజ్ఞీ త్యర్థః, సేవాసముత్థం పరిచర్యాసముత్పన్నం, దుఃఖం, కదా మోక్ష్యే - తథా మా మనుగృహాణే త్యర్థః - పరమేశ్వరానుగ్రహం వినా శ్రేయోలాభాభావా దితి భావః - సమకరచరణస్య మహాభాగ్య సంపన్నత్వ ముక్తం సాముద్రికే -

'మకరో మత్స్యరేఖా చ పద్మ శఙ్ఖాకృతిః పదే
మహాధనీ మహాభోగీ దాతా దీర్ఘాయు రేవ చ.' ఇతి.

టీ. గాఙ్గైః=గంగానదిసంబంధములైన, పయోభిః=నీళ్లతో, స్నాత్వా=స్నానము చేసి, (హే) విభో=(ఓ) స్వామీ, త్వాం=నిన్ను, శుచికుసుమఫలైః-శుచి=శాస్త్రసమ్మతములై పవిత్రములైన, కుసుమఫలైః=పూవులతోను, పండ్లతోను, అర్చయిత్వా=ఆరాధించి, ధ్యేయే=ధ్యానింపందగినవస్తువునందు (నీచరణమునందనుట), ధ్యానం=ఏకాగ్రచిం

తనమును, నియోజ్య=పెట్టి, క్షితిధర=కొండయొక్క, కుహర=గుహయందలి, గ్రావ=పాషాణమను, పర్యఙ్క = సుఖశయ్యయొక్క, మూలే = మూలను, ఆత్మారామః= ఆత్మయందే క్రీడించువాఁడును, ఫల అశీ = పండ్లను తినువాఁడను, (శరీరమును ధరించుటకుమాత్రమే అనుట),గురువచనరతః = ఆచార్యుఁడుపదేశించిన కర్మ నాచరించుటయందే ధ్యానముకలవాఁడనై, అహం=నేను, (హే) స్మరఅరే = ఓమదనశత్రువా ! త్వత్ ప్రసాదాత్=నీయనుగ్రహమున, సమకరచరణః=సమానములేయగు కాలుసేతులుగల (కేవలము నావంటివాఁడేయైన, లేక మకరరేఖతోఁగూడిన పాదములుగల వాఁడై, ఈరేఖఎవనిపాదములయందుండునో వాఁడు మహాభాగ్యశాలియని సాముద్రికము) పుంసి=పురుషుని, సేవాసముత్థం=కొలుచుటవలనఁబుట్టిన, దుఃఖం=దుఃఖమును, కదా=ఎల్లప్పుడు, మోక్ష్యే=వదలుదునో.

తా. దేవా! గంగాజలమున స్నానమాడి పవిత్రము లగుపుష్పములతోఁ బండ్లతో నిన్నుఁ బూజించి నిన్నే ధ్యానించుచు, పర్వతగుహాంతరమున నొకఱాతిపలకపై నాత్మారాముఁడనై యుండి పండ్లతో క్షున్నివారణము కావించుచు గురువాక్యతత్పరుఁడనై నీయనుగ్రహమువలన నావంటివాఁడే యగునొకనరుని సేవించి తెచ్చుకొన్న దుఃఖము నెన్నఁడు వదలించుకొందునోగదా మన్మథాంతకా!

ఉ. వేలుపుటేటఁ దోఁగి సుపవిత్రఫలాదులఁ బూజచేసి ని
న్నోలి మనంబులో నిలిపి ♦ యోగ్యగుహాశిలయందు నాత్మసం
శీలుఁడ నై ఫలాశి నయి ♦ శ్రీగురువాక్యరతుండ నై మహీ
పాతకసేవనశ్రమముఁ ♦ బాసెద నెన్నఁడు మన్మథాంతకా.

శ్లో. ఏకాకీ నిస్పృహ శ్శాన్తః పాణిపాత్రో దిగమ్బరః,
కదా శమ్భో ! భవిష్యామి కర్మనిర్మూలనక్షమః. 89

వ్యా.—ఏకాకీతి.—ఏకాకీ అసహాయః - సఙ్గరహిత ఇతి యావత్-'సఙ్గాత్సంజాయతే కామ' ఇత్యాదిసఙ్గజనిత 'కామాదిపరమ్పరాయా అనర్థహేతుత్వా దితి భావః * 'ఏకా దాకిని చ్చాసహాయ ' ఇ త్యాకినిచ్ ప్రత్యయః, కుతః - నిఃస్పృహః విషయాభిలాషశూన్యః, అత ఏవ, శాన్తః రాగాద్యనుపహితచిత్తః - శాన్తో దాన్త ఉపరత స్తితిక్షు స్సమాహితో భూత్వా, అతః పాణి రేవ పాత్రం భిక్షాపాత్రంయస్య స తథోక్తః, తథా, దిశ ఏ వామ్బరాణి యస్య స తథో క్త స్స - స్నహ మితి శేషః,

హే శమ్భో, కర్మణాం సంచితప్రారబ్ధానాం - నిర్మూలనే సమూలవిధ్వంసనే - క్షమ స్సమర్థః, కదా భవిష్యామి కర్మబన్ధా త్కదా మోక్ష్యే ఇ త్యర్థః-

'భిద్యతే హృదయగ్రన్థి, శ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః,

క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి. తస్మిన్ దృష్టే పరావరే.' ఇతి,

ఈశ్వరసాక్షాత్కార మన్తరా కర్మక్షయాభావా త్తదర్థం త్వం ప్రత్యక్షో భ వేతి భావః.

టీ. శమ్భో=శంకరా, ఏకాకీ=అసహాయుఁడను కావుననే ఒంటరిని, లేకసంగ రహితుఁడను, నిఃస్పృహః = విషయాభిలాషలేనివాఁడను కావుననే ఆసలేనివాఁడను, శాన్తః=రాగాదులచే ననుపహతచిత్తుఁడను లేక అంతరింద్రియనిగ్రహముగలవాఁడను, పాణిపాత్రః=చేయే భిక్షాపాత్రముగాఁ గలవాఁడను, దిగమ్బరః=దిక్కులేవస్త్రముగాఁ గలవాఁడను అయి, కర్మనిర్మూలనక్షమః = ప్రారబ్ధకర్మములను వేఱుతో పెళ్ళగించుటకు సమర్థుఁడను, కదా=ఎప్పుడు, భవిష్యామి=అగుదునో.

తా. సదాశివా! ఒంటరిని,నిష్కాముఁడను, శాంతుఁడను, దిగం బరుఁడను, అఱచేత బిచ్చమెత్తువాఁడనుగానుండి పురాకృతకర్మమును నిర్మూలము చేయఁగలవాఁడ నెన్నటి కగుదునో!

తే. ఒంటి దిరుగుచుఁ గోరిక ♦ లుజ్జగించి
శాంతిఁ జేకొని పాణిభాజనుఁడ నై ది
గంబరుఁడ నై సమస్తకర్మంబు లెపుడు
మొదలుచెడఁ ద్రుంతుఁ బరమేశ ! ♦ సదయహృదయ.

శ్లో. పాణిం పాత్రయతాం నిసర్గశుచినా భైక్షేణ సంతుష్యతాం
యత్ర క్వాఽపి నిషీదతాం బహుతృణం విశ్వం ముహుఃపశ్యతామ్,
అత్యాగేఽపి తనో రఖణ్డపరమానన్దావబోధస్పృశా
మధ్వా కోఽపి శివప్రసాదసులభ స్సంపత్స్యతే యోగినామ్. 90

వ్యా.—అథైవంభూతానాం శివప్రసాదా న్మోక్షమార్గోఽవిలమ్బే నైవ సులభో భవ తీతి నిగమయతి - పాణి మితి - పాణిం కరతల మేవ-పాత్రం భోజనభాజనం కుర్వతాం పాత్రయతాం * పాత్రశబ్దా త్తత్కరో తీతి ణ్యన్తా ల్లట శ్శత్రాదేశః, నిస ర్గశుచినా స్వభావపరిపూతేన, భైక్షేణ భిక్షాకదమ్బకేన, సంతుష్యతాం సంతోషం ప్రాప్నువతాం * 'భిక్షాదిభ్యోఽణ్'. - 'భైక్షం భిక్షాకదమ్బక మి' త్యమరః - యత్ర

క్వాఽపి యస్మిన్ కస్మిన్ ప్రదేశే-శ్మశానే వనే వే త్యర్థః, నిషీదతా ముపవిశతాం, ముహుః పౌనఃపున్యేన, విశ్వం ప్రపఞ్చం, బహుతృణ మీషదసమాప్తం తృణం-తృణ కల్ప మి త్యర్థః * 'విభాషా సుపో బహుచ్పురస్తాత్తు' ఇతి బహుచ్ప్రత్యయః * ప్రకృతేః పూర్వం భవతి-'స్యా దీషదసమాప్తౌ తు బహుచ్ప్రకృతిలిఙ్గక' ఇతి ప్రకృతివచనా త్ప్రకృతిలిఙ్గతా, పశ్యతా మాకలయతాం, తథా, తనో స్త్యాగేఽపి దేహ సంబన్ధ శూన్యత్వాభావేఽపి, అఖణ్డోఽపరిచ్ఛిన్నో - యః పరమానన్దో బ్రహ్మానన్ద- స్తస్యా వబోధ మనుభవం-స్పృశ న్తీతి తథోక్తానాం-జీవన్ముక్తత్వా దితి భావః * స్పృశోఽనుదకే క్విన్ప్రత్యయః, యోగినాం ధ్యాననిష్ఠానాం, శివప్రసాదేన-సులభ స్సులభ్యః-కోఽ ప్యనిర్వాచ్యః. అధ్వా మోక్షమార్గ ఇ త్యర్థః-సంపత్స్యతే సంపన్నో భవతి.

టీ. పాణిం=చేయిని, పాత్రయతాం=భోజనపాత్రగాఁ జేయువారును, నిసర్గశుచినా=స్వభావముచే పవిత్రమైన, భైక్షేణ=బిచ్చముతో. సంతుష్యతాం=తృప్తిఁ జెందువారును, యత్ర క్వాఅపి=ఏచోటనో ఒకచ్చోట, నిషీదతాం=కూర్చుండువారును, ముహుః=పదేపదే, విశ్వం=ప్రపంచమును, బహుతృణం=గడ్డిపరకకుసమానముగ, పశ్యతాం=చూచువారును, తనోః అత్యాగేఅపి=దేహమునువదలకున్నను. అఖణ్డపరమానన్దావబోధస్పృశామ్=శ్రేష్ఠమగు బ్రహ్మానందముయొక్క అనుభవముచు తాకుచున్నవారును (అగు), యోగినాం = యోగులకు, శివప్రసాదసులభః = శంభునిదయచే సులభముగా లభించునది, కోఽపి = అనిర్వచనీయమగు, అధ్వా=మార్గము (కైవల్యమార్గము), సంపత్స్యతే=కలుగును.

తా. అఱచేతినె భిక్షాపాత్రముగాఁజేసికొని స్వభావపవిత్రమగు భిక్షాన్నముతోఁ దృప్తిఁజెందుచు నెక్కడనో యొక్కెడఁ గూరుచుండి ప్రపంచమునెల్ల గడ్డిపరకసమానముగాఁ జూచుచు శరీరమును వీడకున్నను అఖండపరమానందానుభవభాగులైనయోగులకు శివప్రసాదమున మోక్షమార్గము సిద్ధించును.

చ. హితునకుఁ బాణిపాత్రున కొసంగు నపుడున్ శుచిభైక్షమాత్రతో
హితునకు నెట్టితావున వసించెడువానికి విశ్వముం దృణ
ప్రతినిధిఁ జేయువానికిఁ బురస్థితుఁ డయ్యు నఖండసౌఖ్యసం
గతుఁ డగుయోగి కేర్పడు నొకానొకమార్గము శంభుసత్కృపన్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు శివార్చన మను
తొమ్మిదవదశకము.

అవధూతచర్య.

శ్లో॥ కౌపీనం శతఖణ్డజర్జరతరం కన్థా పున స్తాదృశీ
నైశ్చిన్త్యం నిరపేక్షభైక్ష మశనం నిద్రా శ్మశానే వనే,
స్వాతన్త్ర్యేణ నిరఙ్కుశం విహరణం స్వాన్తం ప్రశాన్తం సదా
స్థైర్యం యోగమహోత్సవేఽపిచ యది త్రైలోక్యరాజ్యేన కిమ్?

వ్యా.—శివార్చనస్య మోక్షోపయో గ్యవధూతభావ ఫలకత్వా 'దత్యాగేఽపి తనో రఖణ్డ పరమానన్దావబోధస్పృహా మి 'త్యుపక్రాన్తత్వా చ్చేదానీం తావ దవధూతచర్యా మాహ - అ థావధూతచ ర్యేతి.—అవధూతో నామ బ్రహ్మైక్యానుసంధానతత్పరః విస్మృతబహిఃప్రచఞ్చః జీవన్ముక్తశబ్దవాచ్యో మలినో యోగపురుష-స్తస్య చర్యా ఆచారః - ఉచ్యత ఇతిశేషః. ఉపక్రాన్తా మవధూతచర్యాం దశభి ర్వర్ణయతి.—కౌపీన మితి—శత (?) ఖణ్డై రనేకశకలైః - జర్జరతర మతివిశీర్ణం, కౌపీనం గుహ్యాచ్ఛాదనచీరఖణ్డం, యది అస్తిచే దిత్యర్థః - ఏవ ముత్తర త్రాపి- ని. 'కౌపీనం స్యా దకార్యే చ గుహచీరప్రదేశయో 'రి' తి విశ్వః, తాదృశీ తథాభూతశతఖణ్డజర్జరత రైవే త్యర్థః, కన్థా పునః కన్థా చ, అస్తి యది, నైశ్చిన్త్యం విషయచిన్తారాహిత్యం చ యది, తథా నిరపేక్ష మనువర్తనాపేక్షారహితం - భైక్ష, మశనం భోజనం యది, శ్మశానే ప్రేతభూమౌ, వనే మహారణ్యే వా, నిద్రా చ యది,స్వాతన్త్ర్యేణ స్వాచ్ఛన్ద్యేన, నిరఙ్కుశ మప్రతిబన్ధం, విహరణం విహారశ్చ, యది, సదా, ప్రశాన్తం ప్రసన్నం *'వాదాన్తే'త్యాదినా నిపాతః, స్వాన్తం చిత్తం యది, యోగమహోత్సవే-యోగ స్సమాధి రేవ మహోత్సవ స్తస్మిన్, స్థైర్యం చ, యది అస్తిచేత్తర్హి, త్రైలోక్యరాజ్యేన త్రిలోకాధిపత్యేన, కిం న కి మ పీ త్యర్థః-త స్యైవ పరమసౌఖ్యావహత్వాదితి భావః * త్రయో లోకా స్త్రైలోక్యం * చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వా, త్స్వార్థే ష్యఞ్.

టీ. శత...తరం-శతఖణ్డ=అనేకప్రేలికలుగా, జర్జరతరం=మిక్కిలి శిథిలమైన, కౌపీనం=గోఁచియు, తాదృశీ=అట్టిదియేయైన, కన్థాపునః=బొంతయును, నైశ్చిన్త్యం=విషయచింతారహితమును, నిరపేక్షభైక్షం=అనువర్తనాపేక్షలేని భిక్షాన్నమును, శ్మశానే=ప్రేతభూమియందుఁగాని, వనే=అరణ్యమునఁగాని, నిద్రా=నిదురించుటయు, స్వాతన్త్ర్యేణ=స్వచ్ఛందముగా, నిరఙ్కుశం=ఆటంకములేని, విహరణం=సంచారమును, సదా=ఎల్లప్పుడు, ప్రశాన్తం=ప్రసన్నమగు, స్వాన్తం=హృదయమును, యోగమహోత్సవే=సమాధియను గొప్పపండుగదినమున, స్థైర్యమపిచ=నిలుకడయును, యది(అస్తి)=ఉండె

నేని, త్రైలోక్యరాజ్యేన=స్వర్గమర్త్యపాతాళములను మూఁడులోకముల యేలుబడి, కిం=ఏల?

తా. నూఱుప్రేఁకలయిన గోఁచియును, అంతదే బొంతయును, నిశ్చింతతయును, ఒకరియపేక్షలేని భిక్షాన్నమును, అడవినో శ్మశానమునవో నిద్రయును, స్వాతంత్ర్యముతో నడ్డమాఁకలు లేనివిహారమును, ఎప్పుడును బ్రసన్నమైనచిత్తమును, సమాధిసంధానమున స్థైర్యమును జేకుఱి నచోఁ ద్రిలోకాధిపత్య మెందుకు?

శా. కౌపీనంబును జీర్ణకంథయు నపేతాశాన్నభైక్షంబుఁ జిం
తాపాయంబు వనశ్మశానముల నిద్రావాప్తి దుర్వారస
ద్వ్యాపారంబుఁ బ్రశాంతచిత్తమును యోగారూఢియుక్ వృత్తిసం
క్షేపంబుం గలదేని యోగికిఁ ద్రిలోకీప్రాభవం బేటికిన్?

శ్లో. † బ్రహ్మాండమణ్డలీమాత్రం కిం లోభాయ మనస్వినః,
శఫరీస్ఫురితే నాబ్ధిః క్షుబ్ధో న ఖలు జాయతే 92

వ్యా.—న న్వత్యన్తసౌఖ్యావహత్వేన ప్రసిద్ధం త్రైలోక్యరాజ్యం నిషిధ్య కౌపీనాదిసంపత్తే రేవోత్తమత్వం ప్రతిపాదితం-త దసత్-యత స్త స్యైవాత్యన్త ప్రలోభకత్వాదిత్యాశఙ్క్య-మనస్విన స్తావ దేతావ దేవ నాప్రలోభకం కిం తు బ్రహ్మాణ్డమపి త త్రాకించిత్కర మే వేతి సదృష్టాన్త మాహ-బ్రహ్మాణ్డ మితి.—మణ్డలీమాత్రం బిమ్బమాత్రం-ఘటాదివ దియత్తయా పరిచ్ఛిన్న మి త్యర్థః - 'మణ్డలీభూత మి'తి పాఠః-తదా అమణ్డలం మణ్డలం సంపద్యమానం మణ్డలీభూతమ్ * అభూతతద్భావే చ్విః * 'ఊర్యాదిచ్విడాచ శ్చే' తి గతిసంజ్ఞాయాం * 'కుగతిప్రాదయ' ఇతి సమాసః-ని. 'బిమ్బో౽స్త్రీ మణ్డలం త్రిష్వి' త్యమరః.† బ్రహ్మాణ్డం చతుర్దశభువనగర్భితం బ్రహ్మాణ్డకటాహః, మనస్వినో ధీరస్య, యోగిన ఇత్యర్థః * ప్రశంసాయా మినిః, లోభాయ చిత్తప్రలోభనాయ, కిం భవ తీతి శేషః-న భవ త్యేవ-కిము తదేకకోణే నిలీనం త్రైలోక్యరాజ్య మితి భావః, తత్ర దృష్టాన్త మాహ - అబ్ధిః సముద్రః శఫరీస్ఫురితేన మత్స్యవిశేషోల్లుణ్ఠనేన, క్షుబ్ధః క్షోభితః మథిత ఇతి యావత్ *'క్షుబ్ధ స్వాన్తే' త్యాదినా నిపాతః, న జాయతే ఖలు న భవతి ఖలు-ని. 'ప్రోష్ఠీ తు శఫరీ ద్వయో' రిత్యమరః-మత్స్యోల్లుణ్ఠనే నాబ్ధిక్షోభణ మివ త్రైలోక్యరాజ్యేన మనస్విమనః ప్రలోభన మి త్యర్థః, అత స్త దే వాతిసౌఖ్యావహ మితి భావః.

టీ. మనస్వినః = ధీరునికి, (యోగికి), బ్రహ్మాణ్డ మణ్డలీమాత్రం=బ్రహ్మాణ్డముల సమూహమెల్లను, లోభాయకిం=మనస్సున యాసపుట్టించునా? అబ్ధిః=సముద్రము, శఫరీస్ఫురితేన=పెద్దస్త్రీజాతిమత్స్యము త్రుళ్లచేత, క్షుబ్ధః = కలఁగినది. నజాయతేఖలు= కాదుగదా?

తా. ఒకయాఁడుమీను దుముకులాడినమాత్రమునసముద్రము కలఁగఁబొఅనట్లు బ్రహ్మాండమండలమెల్లను రానున్నను మనస్వియగు యోగిచిత్తము లోభపడదు.

క. మండలమాత్రంబగు బ్ర
హ్మాండము లోభకర మగునె ♦ యతిధీరునకుఁ
నిండుసముద్రము జలచర
తాండవగతిచే విలోడితము గాదు గదా?

శ్లో. మాతర్లక్ష్మి ! భజస్వ కంచి దపరం మత్కాఙ్క్షిణీ మాస్మభూ
ర్భోగేషు స్పృహయాళవ స్తవ వశే కా నిఃస్పృహాణా మసి,
సద్యస్స్యూతపలాశపత్రపుటికాపాత్రే పవిత్రీకృతై
ర్భిక్షావస్తుభి రేవ సంప్రతి వయం వృత్తిం సమీహామహే. 93

వ్యా.—అథ వైరాగ్యప్రకార మాహ.—మాత రితి.—మాత ర్జనని, హే లక్ష్మి* 'అమ్బార్థ నద్యో ర్హ్రస్వ' ఇతి హ్రస్వః-అత్ర మాతృగ్రహణ మేతావన్తం కాలం త్వయా రక్షితా వయ మితి భక్త్యతిశయసూచనార్థ మి త్యవగన్తవ్యమ్, అపర మన్యం కంచి ద్భాగ్యవన్తం పురుషం, భజస్వ సేవస్వ, మత్కాఙ్క్షిణీ మద్విషయాభిలాషిణీ, మాస్మభూ ర్నభ వేత్యర్థః * 'స్మోత్తరే లఙ్చే' తి చకారా దాశీరర్థే లఙ్ * 'న మాఙ్యోగ' ఇ త్యడాగమప్రతిషేధః, న న్విదానీం కుత ఏత ద్వైరాగ్య మిత్యత ఆహ.- భోగేషు స్రక్చన్దనాది విషయానుభవేషు, స్పృహయాళవః స్పృహావన్తః పుమాంసః *'స్పృహీ'త్యాదినా చురాద్యదన్తా ణ్ణ్యన్తా దాళుచ్ప్రత్యయః, తవ వశే త్వదాయత్తతాయాం - వర్తన్త ఇతి శేషః - త్వదధీనా భవ న్తీ త్యర్థః - ని. 'వశ ఆయత్తతాయాం చే'త్యమరః,తర్హి యుష్మాయం క ఇత్యాశఙ్క్యాహ.-నిఃస్పృహాణాం భోగాభిలాషశూన్యానాం, కాఽసి కీదృగ్విధాఽసి న కాఽసీ త్యర్థః-వయం చ నిః స్పృహా ఇతి భావః-అతోఽస్మా న్విహా యాన్యత్ర గ చ్ఛేతి సంబన్ధః, న న్వేవం చే ద్యుష్మాకం కథం జీవికే త్యాశఙ్క్యాహ.-వయం, సంప్రతీదానీం, సద్య

స్తత్కాల ఏవ * 'సద్యః పరుత్పరారీ'త్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః-స్యూతా వించితా * కర్మణి క్తః * 'ఛ్వోః శూడనునాసికే చే'తి ఊఠి యణాదేశః - పలాశ పత్త్ర పుటికా కింశుక పర్ణ పుటికైవ-పాత్రం భిక్షాహరణోచితభాజనం-తస్మిన్, పవిత్రీకృతైః పావనీభూతై రిత్యర్థః * అభూతతద్భావే చ్వీః * 'అస్య చ్వా వి' తీకారః - భిక్షావస్తుభిః - అన్నకబళరోపితశాకాదిభిక్షాద్రవ్యై రేవ - 'భిక్షాసక్తుభి రి'తి పాఠేఽపి - భిక్షాసక్తువిశేషై రి త్యర్థః, వృత్తిం జీవికాం, సమీహామహే అభిలషామహే - విరక్తా భవామ ఇ త్యర్థః, అతః కిమర్థం త్వ మస్మాక మితి భావః, అత్ర పలాశపత్త్ర పుటికాయా స్సద్యస్స్యూతత్వకథనం విశదత్వద్యోతనార్థమ్-అన్యథా భిక్షాహరణానుపయుక్తా స్యా దితి వేదితవ్యం - తథా - 'పలాశం పద్మపత్త్రం చే' త్యాదివచనా త్పవిత్రీకరణయోగ్యేషు పలాశపత్త్రేషు నిక్షిప్తసాధారణాన్నాదీనా మపి పవిత్రత్వం కి ముత నిసర్గశుచి భిక్షావస్తూనా మితి చావగన్తవ్యమ్.

టీ. మాతః లక్ష్మి=అమ్మా ఓలక్ష్మీ, కంచిత్ అపరం=ఎవనినైన నింకొకనిని, భజస్వ=సేవింపుము మత్ కాఙ్క్షిణీ=నన్నుఁగోరుదానవు, మాస్మభూః=కాకుము. భోగేషు=స్రక్చందనాది విషయములయందు, స్పృహయాళవః=కోరికగలవారు, తవవశే=నీవశమై (ఉందురు). నిఃస్పృహాణాం=భోగాభిలాష లేనివారికి, కాఅసి=ఎవ్వతెవు అగుదువు? వయం=మేము, సంప్రతి=ఇప్పుడు, సద్య... పాత్రే-సద్యః=తత్కాలమున, స్యూత = కుట్టఁబడిన, పలాశపత్త్ర=మోదుగాకుల, పుటికాపాత్రే=దొన్నెయను భిక్షమును గొనుటకుచితమగుపాత్రమున, పవిత్రీకృతే=పావనీభూతమైన, భిక్షావస్తుభిః ఏవ=అన్నకబళముపైనిడిన కూరలుమొదలగు ద్రవ్యములతోనే, వృత్తిం=జీవికను, సమీహామహే = కోరుచున్నారము.

తా. అమ్మా! లక్ష్మీ నమస్కారము. నన్నుఁగోరకుము. మఱొకరిని నాశించుము. భోగములఁ గోరువారు నీకులోఁబడుదురు. కాని నిఃస్పృహులకు నీతోఁ బనియేమి? ఎప్పటికప్పుడు మోదుగాకుదొప్పలుగట్టుకొని తిరిపమెత్తి పవిత్రితములయిన భిక్షావస్తువులతో మే మింక జీవయాత్ర గడపఁదలచి యున్నాము.

క. అమ్మా! లక్ష్మి నమస్కా
రమ్ములు గావించి నిన్నుఁ • బ్రార్థించెద నా
నెమ్మదిలో విద్యారూ
పమ్మున నేలుకొనుఁ ముఖ్యఫల మదియకదా.

శ్లో. మహీ రమ్యా శయ్యా విపుల ముపధానం భుజలతా
వితానం చాకాశం వ్యజన మనుకూలోఽయ మనిలః,
స్ఫురద్దీప శ్చన్ద్రో విరతివనితాసఙ్గముదితః
సుఖీ శాన్త శ్శేతే ముని రతనుభూతి ర్నృప ఇవ. 94

వ్యా.—అథ యోగిన స్సార్వభౌమసామ్య మాహ-మహీతి.—పృథ్వీ భూమిః, మహాశయ్యా విశఙ్కటపర్యఙ్కః - 'మహీ శయ్యా పృథ్వీ'తి పాఠే-పృథ్వీ పృథుః * 'వోతో గుణవచనా' దితి జీష్ - మహీ - శయ్యా - ని. 'గోత్రా కుః పృథివీ పృథ్వీ క్ష్మాఽవని ర్మేదినీ మహీ' త్యమరః, భుజలతా బాహువల్లీ, విపులంవిస్తీర్ణ, ముపధానం-ని. 'ఉపధానం తూపబర్హ మి' త్యమరః, ఆకాశం చ, వితాన ముల్లాభః-ని. 'అస్త్రీ వితాన ముల్లాభ'ఇ త్యమరః, అయం ప్రవర్తమానోఽ,నుకూలః, అనిలః పవనః, వ్యజనం తాళవృన్తక మి త్యర్థః - ని. 'వ్యజనం తాళవృన్తక మి'త్యమరః, శరచ్చన్ద్రో దీపః - శరద్గ్రహణం చన్ద్రస్య ప్రకాశాతిశయద్యోతనార్థం, ఇ త్యేత త్సర్వ మయత్నసిద్ధ మపరిచ్ఛిన్నం చే త్యర్థః - ప్రసిద్ధం తు నైవంభూత మితి భావః, స్వయం, విరతి ర్విరక్తి రేవ వనితా - తస్యా స్సఙ్గేన - ముదిత స్సంతుష్టః, అత ఏవ, సుఖీ ఆనన్దపూర్ణః, శాన్త శ్శమశీలో, మునిః -

'నివృత్త స్సర్వతత్త్వజ్ఞః కామ క్రోధవివర్జితః
ధ్యానస్థో నిష్క్రియో దాన్త స్తుల్యమృత్కాఞ్చనో మునిః.'

ఇ త్యుక్తలక్షణః కశ్చి ద్యోగీశ్వరః, అతనుభూతి రఖణ్డైశ్వర్యసంపన్నో, నృప స్సార్వభౌమ, ఇవ, శేతే స్వపితి - నిరాతఙ్కం నిద్రాతీ త్యర్థః.

రూపకసంకీర్ణోఽయ ముపమాలంకారః; తథా ఉపమానా న్నృపా దుపమేయస్య మునే రపరిచ్ఛిన్నశయ్యాదిసంపన్నత్వే నాధిక్యప్రతీతే ర్వ్యతిరేకో వ్యజ్యత ఇ త్యలంకారే ణాలంకారధ్వనిః.

టీ. మహీ=పృథ్వి, రమ్యా = రమణీయమైన, శయ్యా=సెజ్జ, భుజలతా=బాహువల్లి, విపులమ్=విస్తరింపఁబడిన, ఉపధానం = దిండు, ఆకాశంచ=ఆకసమును, వితానం=మేలుకట్టు, అనుకూలః=సుఖముగానుండు, అయం అనిలః=ఈగాలి, వ్యజనం=విసనకఱ్ఱ, చన్ద్రః=చందురుఁడు, స్ఫురత్ దీపః=వెలుఁగుచుండు దివ్వె, విరతి...ముదితః=విరతి=వైరాగ్యమను, వనితా=ప్రియురాలితోడి, సఙ్గ = కూటమిచే, ముదితః=సంతుష్టుఁడును, శాన్తః=శాన్తుఁడును, అగు, మునిః=యోగీశ్వరుఁడు, అతనుభూతిః=అఖణ్డైశ్వ

శ్వర్యముగల, నృపఇవ = రాజువలె, సుఖం=సుఖముగా, శేతే = (ఆటంకరహితముగ) నిదురఁజెందును.

తా. భూమి రమ్యమయినసెజ్జ, కై దీవయే విరివిగలతలాడ. ఆకాశమే పెనుమేలుకట్టు. అనుకూలవాయువే వీవన. చంద్రుఁడే దివ్వె. ఈరీతిని ముక్తివనితతోఁ గలయుచు మెలయుచు నానందపడుచు ముని, మహారాజువలె హాయిమెయిఁ బవళించును.

చ. ధరణి విశాలతల్ప ముప • ధానము బాహు లుప్వు నింగి చందువా
సురఁటులు గంధవాహములు • శోభనదీపము చందురుండుగా
విరతిధూమణిం గలసి • వేడుక మీఱ సుఖించి శాంతుఁడై
నిరుపమలీల యోగి శయ•నించు మహీపతిపోలికై వడిన్.

శ్లో. భిక్షాశీ జనమధ్యసఙ్గరహిత స్స్వాయత్తచేష్ట స్సదా
హానాదానవిరక్తమార్గనిరతః కశ్చి త్తపస్వీ స్థితః,
రథ్యాకీర్ణవిశీర్ణజీర్ణవసనై రాస్యూతకన్థాధరో
నిర్మానో నిరహఙ్కృతి శ్శమసుఖాభోగైకబద్ధస్పృహః. 95

వ్యా.—అథ యోగిస్వరూపం నిరూపయతి - భిక్షేతి.—భిక్షా మశ్నాతీతి భిక్షాశీ భిక్షాన్నమాత్రభోజనేన శరీరధారణతత్పర ఇత్యర్థః, జనమధ్యే-సంగరహితః ఆసక్తివిహీనః-'సఙ్గా త్సంజాయతే కామ' ఇత్యాదిస్మృతే స్తస్య నిదానత్వా దితి భావః, కింతు, సదా సర్వదా, స్వాయత్తా స్వాధీనా-చేష్టా వ్యాపారో - యస్య స తథోక్తః - స్వచ్ఛన్దవిహారనిరత ఇత్యర్థః - స్వాధీనాత్మీయవ్యాపారో వా - ని. 'అధీనో నిఘ్న ఆయత్త' ఇత్యమరః, తథా, హానాదానయో స్త్యాగస్వీకారయో-ర్విరక్తః అసంకీర్ణః - యో మార్గ - స్తత్ర - నిరత ఆసక్తః - నియమేన హేయవస్తుహానోపాదేయోపాదానతత్పర ఇత్యర్థః-యద్వా-హానమ్ ఇదం హేయ మితి త్యాగః-ఆదాన మిద ముపాదేయ మితి స్వీకారః - హేయోపాదేయబుద్ధిశూన్య ఇత్యర్థః-'నిస్త్రైగుణ్యే పథి విహరతాం కో విధిః కో నిషేధ' ఇత్యాదివచనా త్తస్య విధినిషేధాతీతత్వా దితి భావః, తథా, రథ్యాయాం వీథ్యా మాకీర్ణమ్ అనుపయుక్తత్వా జ్జనైర్విక్షిప్తః - శతః - విశీర్ణం విశకలితం-త్రుటితః - జీర్ణం పురాతనం తథాభూతం వసన మాచ్ఛాదనం - యస్య రథ్యాకీర్ణవిశీర్ణజీర్ణవసనః - 'చీరాణి కిం పథి న సన్తి దిశన్తి భిక్షా' మి త్యాదినా తస్య తథావిధవసనధారణస్వాభావ్యా దితి భావః * అర్న

ఆదిత్వా న్మత్వర్థీయో౽చ్ప్రత్యయః *అర్శఆది రాకృతిగణః-యద్వా-రథ్యాయాం-కీర్ణ మనాదరేణ నిక్షిప్తం విశీర్ణం జీర్ణం చ వసనం నిజాచ్ఛాదనం యేన స తథోక్తః సంప్రాప్తం సమధిష్ఠితం - కన్థైవాసనం - యేన స తథోక్తః - చతుర్గుణితకన్థోపర్యుపవిష్ట ఇ త్యర్థః, అత ఏవ, నిర్మానో౽భిమానశూన్యః - సంసారాధ్యాసరహిత ఇ త్యర్థః, నిరహంకృతి రహంకారశూన్యః తదాత్మ్యాధ్యాసరహిత ఇ త్యర్థః. శమో నామ వైరాగ్యేణ నిర్వికారచిత్తత్వం-తేన యః సుఖాభోగః ఆనన్దా౽తిశయః. తత్ర-ఏకం ముఖ్యం యథా తథా-బద్ధా స్పృహా యేన స తథోక్తః బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠ ఇ త్యర్థః-కశ్చిత్కో౽పి, తపస్వీ మహాతపాః యోగీశ్వరః *ప్రశంసాయాం వినిః, స్థితః నిరాతఙ్కం వర్తత ఇ త్యర్థః - రథ్యాకీర్ణేతి సంప్రాప్తేతి చ విశేషణద్వయేన బాహ్యవైరాగ్య ముక్తమన్యై రాన్తరవైరాగ్య మి త్యవగన్తవ్యమ్. స్వభావోక్తి రలంకారః-'స్వభావోక్తి రసౌ చారు యథావ ద్వస్తువర్ణన మి' తి లక్షణాత్.

టీక. భిక్షా ఆశీ=శరీరధారణకుమాత్రము వలయు భిక్షను భుజించువాఁడును, జన...రహితః-జనమధ్య=జనులనడుమను(ఉండియు), సఙ్గరహితః=ఆసక్తివిహీనుఁడును, సదా=ఎల్లప్పుడును, స్వఆయత్తచేష్టః=తనకులోఁబడిన వ్యాపారముగలవాఁడును, హా...రతః-హాన= (నీచవస్తువని) వదలుటయందును, ఆదాన=(ఉపాదేయమని) స్వీకరించుటయందును, విరక్త=ప్రీతిలేని, మార్గ=నడవడియందు, నిరతః=ఆసక్తుఁడును, రథ్యా...వసనైః-రథ్యా=పెద్దవీధులయందు, కీర్ణ=పాఱవైవఁబడిన, విశీర్ణ = శిథిలమైన, జీర్ణ=ప్రాత; వసనైః=గుడ్డలతో, ఆస్యూత = అంతటఁగుట్టఁబడిన, కన్థా=బొంతను, ధరః = ధరించువాఁడును, నిర్మానః=అభిమానశూన్యుఁడును, నిర్‌అహంకృతిః=అహంకారశూన్యుఁడును, శమ...స్పృహః-శమ = వైరాగ్యమునసైనశాంతివలని, సుఖ=సుఖముయొక్క, ఆభోగ=విస్తారమున, ఏక=ముఖ్యముగా, బద్ధ = కట్టఁబడిన, స్పృహః = కోరికఁగలవాఁడును - బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠయందే మనస్సుగలవాఁడనుట (అగు), తపస్వీ = యోగీశ్వరుఁడు, కశ్చిత్=ఎవఁడోయొకఁడే, స్థితః = ఉండును.

తా. భిక్షాన్నభోజనుఁడై, జనుల నడుమనున్నను, వారిసంగతిలేక స్వేచ్ఛాప్రవర్తనగలిగి త్యజించుట గ్రహించుట యనునవి లేనిమార్గము ననుండి తోవలలోఁ బడియుండిన చింపిగుడ్డప్రేలికలను బొంతఁగాఁ గూర్చుకొని యభిమానము అహంకారము లేనివాఁడై శాంత్యానందపారవశ్యమున నారూఢుఁడై యెవఁడో యోగీశ్వరుఁ డొకఁడుండును.

శా. హానాదానవిరక్తమార్గనిరతుం డక్షయ్యభిక్షాశి స్వా
ధీనారంభుఁడు లోకసంగదురితాతీతస్వభావుండు ర
థ్యానిక్షిప్తవిశీర్ణవస్త్రకృతకంథాసీనుఁ డాత్మాక్షర
ధ్యానాసక్తుఁ డొకానొకండు విగతాహంకారుఁ డొప్పున్ భువిన్.

శ్లో. చణ్డాలః కి మయం ద్విజాతి రథవా శూద్రోఽథ కిం తాపసః
కిం వా తత్త్వవివేకపేశలమతి ర్యోగీశ్వరః కోఽపి కిమ్,
ఇత్యుత్పన్నవికల్పజల్పముఖరై రాభాష్యమాణా జనై
ర్న క్రుద్ధాః పథి నైవ తుష్టమనసో యాన్తి స్వయం యోగినః 96

వ్యా.—అథ యోగినాం మానావమానతుల్యతా మాహ-చణ్డాల ఇతి.—అయం పరిదృశ్యమాన, శ్చణ్డాలః కిం అన్త్యజో వా, అథ వేతి పక్షాన్తరే, ద్వే జాతీ శూద్రత్వబ్రాహ్మణ్యరూపే యస్య స తథోక్తః కిం బ్రాహ్మణో వా - 'జన్మనా జాయతే శూద్రః కర్మణా జాయతే ద్విజ' ఇతి వచనా దితి భావః - యద్వా-ద్వే జాతీ జన్మనీ గర్భనిర్గమసంస్కారాభ్యాం యస్య సః ద్విజాతిః-కిమ్, అథ యద్వా-శూద్రః కిం వృషలో వా కిం-వా యద్వా-తాపసః కిం తపోనిష్ఠో వా కిం, కిం వా తత్త్వవివేకపేశలా పరమార్థపర్యాలోచనతత్పరా-మతి ర్యస్య స తథోక్తః కశ్చి త్కోఽపి, యోగీశ్వరః కిం ధ్యాననిష్ఠో వా, ఇ త్యనేన ప్రకారేణ, ఉత్పన్నై రుదితైః-వికల్పజల్పై ర్వికల్పవాక్యైః - ర్ముఖరా వాచాలా-స్తైః, ఇత్థం భూతాని వాక్యాని వదద్భి రిత్యర్థః, జనైః, పథి మార్గే, ఆభాష్యమాణా అధిక్షిప్యమాణా అపి, న క్రుద్ధాః న కోపితాః చణ్డాలత్వాద్యాక్షేపే ణేతి భావః, నైవ తుష్టమనసః న సంతుష్టాన్తఃకరణా శ్చ - ద్విజాతిత్వాద్యాక్షేపే ణేతి భావః, యోగినో యోగారూఢాః, స్వయం యాన్తి తూష్ణీం గచ్ఛన్తి - బ్రహ్మనిష్ఠత్వా దితి భావః - తథా చ గీతావచనం -

'న ప్రహృష్యే త్ప్రియం ప్రాప్య నోద్విజే త్ప్రాప్య చాప్రియం
స్థిరబుద్ధి రసమ్మూఢో బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మణి స్థితః.
శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానావమానయోః
జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా కూటస్థో విజితేన్ద్రియః
యుక్త ఇ త్యుచ్యతే యోగీ సమలోష్టాశ్మకాఞ్చనః' ఇత్యాది.

టీ. అయం = ఈకనఁబడువాఁడు, చణ్డాలఃకిం=మాలవాఁడా, అథవా = లేక, ద్విజాతిః వా=బ్రాహ్మణుఁడా, అథ=లేక, కింశూద్రోవా = శూద్రుఁడా, తాపసఃకింవా=

తపోనిష్ఠుఁడా, తత్త్వవివేకపేశలమతిః = పరమార్థపర్యాలోచనయందు నేర్పుగల బుద్ధిమంతుఁడగు, కోఽపి=ఒకానొక, యోగీశ్వరః=మహాయోగియా, ఇతి=ఇటులని, ఉత్పన్న వికల్ప జల్పముఖరైః=పుట్టిన వికల్పపువాక్యములను ప్రేలుటచే వాచాలురగు, జనైః = మనుష్యులచేత, పథి=దారిలో, ఆభాష్యమాణాః=అధిక్షేపింపఁబడువారు, (అయ్యును), నక్రుద్ధాః=కోపపడినవారునుగాక, నైవతుష్టమనసః=సంతసించినమనస్సుగలవారునుగాక, యోగినః=యోగీశ్వరులు, స్వయం=తమంతట, యాన్తి=పోవుదురు.

తా. వీఁడు మాలఁడా! లేక బ్రాహ్మణుఁడా! శూద్రుఁడా! తాపసుఁడా! తత్త్వవేత్తయగు యోగీశ్వరుఁడా! యని తన్నుఁజూచి పలువురు జనులు పలుతెఱంగులఁ జేయుభాషణమును వినుచుఁ గోపింపక సంతుష్టమనస్కుఁడై యోగి తనత్రోవను దా నేగును.

ఉ. మాలఁడొ వీఁడు విప్రకుల•మండనుఁడో మఱి శూద్రుఁడో తప
శ్శీలుఁడొ సిద్ధుఁడో యనుచుఁ • జెంతలఁ జేరి వికల్పజల్పవా
చాలజనంబు లాడఁగ వె•సం గుపితాత్ములు గారు సమ్మదో
ద్వేలురు గారు మిన్నక భు•విన్ విహరింతురు యోగిపుంగవుల్.

శ్లో. హింసాశూన్య మయత్నలభ్య మశనం ధాత్రా మరుత్కల్పితం
వ్యాళానాం పశవ స్తృణాఙ్కురభుజ స్సృష్టా స్థలీశాయినః,
సంసారార్ణవలఙ్ఘనక్షమధియాం వృత్తిః కృతా సా నృణాం
యా మన్వేషయతాం ప్రయాన్తి సతతం సర్వే సమాప్తిం గుణాః.

వ్యా.—అథ హింసాదిరాహిత్యవృత్తి మాహ–హింసేతి.—హింసయా అన్యోపతాపకవధాదిభిః – శూన్యం రహితం, అయత్నేన యత్నం వినా – లభ్యం ప్రాప్యమ్, అశన మన్నం – ని. 'భిస్సా స్త్రీ భక్త మన్ధోఽన్న మి'త్యమరః, ధాత్రా చిత్రవిచిత్ర సృష్టికర్త్రా బ్రహ్మణా వ్యాళానాం సర్పాణాం – ని. 'వ్యాళో దుష్టగజే సర్పే' ఇతి విశ్వః, మరుతా వాయునా, కల్పితం నిర్మితం, పశవః గోప్రభృతయః, తృణాఙ్కురాన్ బాలతృణాని–భుఞ్జానాః సన్తః, స్థలీశాయినః అకృత్రిమప్రదేశే శయనవన్తః సృష్టాస్సంతుష్టాః, సంసారః పుత్త్రకళత్రాది ధారావాహి రూపా సంసృతిః – స ఏవ అర్ణవః – తస్యలఙ్ఘనే అతిక్రమణే – క్షమా – ధీః యేషాం తేషాం, నృణాం జనానాం, యథా తరణిద్వారా సముద్రం తరన్తి తథా జ్ఞానద్వారా సంసారం తర న్తీ త్యర్థః, సా వృత్తిః పూర్వోక్తప్రసిద్ధజీవనం, కృతా నిర్మితా – బ్రహ్మ ణే త్యర్థః, తాం వృత్తిం,

అన్వేషయతాం మార్గమాణానాం - నిరస్తరజస్తమోజనితదోషాణాం, సర్వే గుణాః సతతం సర్వదా, సమాప్తిం నాశం, ప్రయాన్తి ప్రాప్నువన్తి.

'యో మే గర్భగత స్యాపి వృత్తిం కల్పితవా న్ప్రభుః
శేషవృత్తివిధానాయ సుప్తః కిన్ను మృతోఽపి వా.'

ఇతి వచనరీత్యా వృత్తికల్పనే జాగరూక స్సన్ భగవాన్ వర్తత ఇతి మత్వా హింసాదిరాహిత్యేన వృత్తిం కుర్వన్ యదృచ్ఛయా సంప్రాప్తద్రవ్యేణ తుష్ట స్సన్ యత్ర కుత్ర వా వసన్ రజస్తమోదోషైః అలిప్త స్సన్ యోగీ సర్వదా ఆత్మానుసంధానం కుర్వన్ స్థాతవ్య ఇ త్యాశయః.

టీ. వ్యాళానాం=పాములకు, ధాత్రా=బ్రహ్మచే, హింసాశూన్యం=చంపుటలేనిదియు, అయత్నలభ్యం=ప్రయత్నములేక లభ్యమగునదియు, (అగు), అశనం=అన్నము, మరుత్=గాలి, కల్పితం = చేయఁబడినది. పశవః = గోవు మొదలగు జంతువులు, తృణ అఙ్కుర భుజః=లేఁబచ్చికను తినునవిగాను, స్థలీశాయినః = బాగుపఱచని నేలయందు పరుండునవిగాను, సృష్టాః=సృజింపఁబడినవి. సంసార అర్ణవలఙ్ఘన క్షమధియాం=పుత్ర కళత్రములతోఁటి సంసారసముద్రమును దాఁటుటయందు సమర్థమయినబుద్ధిగల,నృణాం =మనుజులకు, యాం=ఏ(వృత్తి), అన్వేషయతాం=వెదకువారికి, సతతం = ఎప్పుడును, గుణాఃసర్వే=సత్వరజస్తమోగుణకార్యములన్నియు - జననమరణాదులు, సమాప్తిం= నాశమును, ప్రయాన్తి=పొందునో, సావృత్తిః=ఆజీవిక, కృతా=చేయఁబడినది.

తా. బ్రహ్మదేవుఁడు హింసకావింపనక్కఱలేక యప్రయత్నముగాఁ జేకుఱునట్టి గాలిని సర్పముల కాహారము గావించెను. పశువులకు నేల పడుకగను గఱికపరక లాహారముగను గావించెను. సంసారసముద్రమును దాఁటఁజాలుబుద్ధియుండిన నరులకును దగునాహారము వాలాటిదానిఁ జేసియే యున్నాఁడు. ఆయాహారమును జేకొనువారికి రజస్తమోగుణ జనితదోషములెల్ల నశించును.

చ. చిలువల గాలిమేపరులఁ ♦ జేసి తృణాంకురభోజనంబు భూ
తలశయనంబు గోవులకుఁ ♦ దామరచూలి విధించెఁ దత్త్వవే
శలమతులైనవారలకు ♦ సన్నుతవృత్తి ఘటించె దానిచేఁ
దొలఁగు రజస్తమోజనిత♦దోషములెల్ల భజించువారికిన్.

శ్లో. గఙ్గాతీరే హిమగిరిశిలాబద్ధపద్మాసనస్య
బ్రహ్మధ్యానాభ్యసనవిధినా యోగనిద్రాం గతస్య,

కిం తై ర్భావ్యం మమ సుదివసై ర్యత్ర తే నిర్విశఙ్కాః
కండూయన్తే జరఠహరిణా స్స్వాఙ్గ మఙ్గే మదీయే 98

వ్యా.—అథ నిర్వృతిప్రకార మాహ - గ ఙ్గేతి శ్లోకేన.—గఙ్గాయాః సురనద్యాః - తీరే కూలే - ని. 'కూలం రోధ శ్చ తీరం చ ప్రతీరం చ పటం త్రి ష్వి'త్యమరః - తీరగ్రహణం తద్గతశీతత్వ పావిత్ర్యాది సిద్ధ్యర్థం, హిమగిరే శ్శీతనగస్య - శిలాయాః పాషాణస్య ఉపరి - బద్ధం పద్మాసనం యేన తస్య, కించ, బ్రహ్మణః- ధ్యాన ముపాసనం - తస్య అభ్యసన మభ్యాసః - తస్య విధిః విధానం - తేన-ని. 'విధి ర్విధానే దైవేఽ పీ' త్యమరః, యోగనిద్రాం, గతస్య ప్రాప్తస్య, యోగినః మమ, తై, స్సుదివసైః పుణ్యదినైః, భావ్యం కిం, యత్ర తే, జరఠహరిణాః వృద్ధకురఙ్గాః, నిర్విశఙ్కాః నిర్భీకా స్సన్తః, స్వాఙ్గం స్వశరీరం, మదీయే అఙ్గే శరీరే, కణ్డూయన్తే, తై ర్భావ్యం కి మి త్యభిప్రాయః; ఏవం చ గ్రామనివాసం త్యక్త్వా గఙ్గాతీరే హిమవత్పర్వతపాషాణోపరిపద్మాసనాసనవర్తీ బ్రహ్మధ్యానాభ్యాస విధానేన యోగనిద్రాం గత స్సన్నహం నిర్విశఙ్కైః జరఠహరిణై స్సాకం యదా స్థాస్యే తదా మే సుదివసా జాయన్త ఇ త్యభిప్రాయః.

టీ. గఙ్గాతీరే=గంగాతీరమున, హిమ గిరి శిలా బద్ధ పద్మాసనస్య = మంచుకొండయొక్క శిలపై వేయఁబడిన పద్మాసనము గలవాఁడను, బ్రహ్మ ధ్యాన అభ్యసన విధినా=పరబ్రహ్మయొక్క ఉపాసనమును అభ్యాసపఱచుకొను కార్యముచేత, యోగనిద్రాం=యోగనిద్రను, గతస్య=పొందినవాఁడను, (అగు), మమ=నాకు, తైః సుదివసైః=ఆపుణ్యదినములు, భావ్యంకిం=కలుగునా? యత్ర=ఏదినములందు, జరఠహరిణాః= ముసలిజింకలు, నిర్విశఙ్కాః సన్తః=భయములేనివై, స్వఅఙ్గం = తమశరీరమును, మదీయే అఙ్గే=నా దేహమునందు, కణ్డూయన్తే=గీఱుకొనునో?

తా. గంగయొడ్డున మంచుకొండచఱియపైఁ బద్మాసనము వైచికొని నేను బ్రహ్మధ్యానాభ్యాసమున యోగనిద్రలో నుండఁగా జింకలు తమయొడలి దురద తీర్చుకొనుటకై నా దేహమును భయములేకరాచుకొనునట్టిసుదినములు కలుగునా?

ఉ. శ్రీసురసింధుతీరమున ♦ శీతనగోపలసీమయందుఁ బ
ద్మాసనవర్తి నై శివు ను♦పాస్తి యొనర్చుచు యోగనిద్రచే
భాసిలుచున్న నాతనువు♦పైఁ దమ మేనులతీఁట దీఱ న
త్రాసము లై కురంగములు ♦ రాపులు సేయుట గల్గునే కదా.

శ్లో. పాణిః పాత్రం పవిత్రం భ్రమణపరిగతం భైక్ష మక్షయ్య మన్నం
విస్తీర్ణం వస్త్ర మాశాదశక †మపమలం తల్ప మస్వల్ప ముర్వీ
యేషాం నిస్సఙ్గతాఙ్గీకరణపరిణతస్వాన్తసన్తోషిణ స్తే
ధన్యా స్సంన్యస్తదైన్యవ్యతికరనికరాః కర్మ నిర్మూలయన్తి. 99

వ్యా.—అథ కేవలం సర్వసఙ్గపరిత్యాగత్వ మాహ.—పాణిః పాత్ర మితి శ్లోకేన - పాణి రితి.— పవిత్రం పరిశుద్ధం, పాణిః హస్త ఏవ, పాత్రం భాజనం-ని. 'యోగ్యభాజనయోః పాత్ర మి' త్యమరః, భ్రమణేన సంచారేణ - పరిగతం ప్రాప్తం భైక్షం భిక్షాకదమ్బకమ్, అక్షయ్యం నాశ రహితమ్, అన్నమ్ అశనమ్, ఆశానాం దిశాం - దశకం, విస్తీర్ణం విశాలం, వస్త్రం వాసః, ఉర్వీ భూమిః, అస్వల్పం మహత్, † అచపలమ్, అచఞ్చలం, తల్పం శయ్యా, యేషాం నిస్సఙ్గతాయాః సఙ్గరాహిత్యస్య - అఙ్గీకరణే - పరిణతం పరిపాకం గతం యత్ స్వాన్తతం - తేన సంతోషిణః సంతుష్టా, స్తే ధన్యాః, సన్న్యస్తా స్త్యక్తాః-దైన్యస్య వ్యతికర నికరా యై స్తే తథోక్తాః స్సన్తః, కర్మ, నిర్మూలయన్తి నాశయన్తి, ఏవం చ యత్ర కుత్ర వాపసన్ పాణిపాత్రేణ భైక్షాన్నం భుక్త్వా దిగమ్బరః ఉర్వీశయనః నిస్సఙ్గపరిణతచిత్తేన సంతుష్ట స్సన్ త్యక్తదైన్యవ్యతికర నికరః ధన్యః ధారావాహికజన్మపరమ్పరాప్రదం కర్మ నిర్మూలయతీ త్యభిప్రాయః.

టీ. పాణిః=అరచేయియే, పవిత్రం=పరిశుద్ధమైన, పాత్రం=భోజనపాత్రము-కంచము, భ్రమణపరిగతం = సంచారముచేత ప్రాప్తించిన, భైక్షం = భిక్షాకదంబము, అక్షయ్యం=నాశరహితమగు - తఱుగనిది, అన్నం = ఆహారము, ఆశా దశకం = పది దిక్కులు, అపమలం విస్తీర్ణం వస్త్రం=నిర్మలినమగు విశాలవస్త్రము, ఉర్వీ=భూమి, అస్వల్పం=గొప్ప, తల్పం=సెజ్జ, యేషాం=ఎవరికో, నిస్సఙ్గతా=సంగరాహిత్యమును, అఙ్గీకరణ=కైకొనుటచేత, పరిణత=పరిపక్వమైన, స్వాన్త=మనస్సుచేత, సన్తోషిణః=తృప్తిం జెందిన, దైన్య=దీనత్వముయొక్క, వ్యతికర=సంబంధములయొక్క, నికరాః సన్తః =సమూహములుగలవారై, కర్మ=కర్మను, నిర్మూలయన్తి=నశింపఁజేయుదురు.

తా. అఱచేయియే భిక్షాపాత్రముగాఁ దిరిపమెత్తి దొరకినయన్నమును భుజించి దిగంబరులై, నిస్సంగులై పట్టినేల శయనించుచు నుండుమహాత్ములు సంబంధములనెల్లఁ బెడబాయుటచేఁ జిత్తము పరిపక్వము కాఁగాఁ గర్మమును నిర్మూలము చేయుదురు.

ఉ. పాత్రము పాణిపంకజము ♦ భైక్షము భోజ్య మనల్పతల్ప మీ-
ధాత్రి దిశాష్టకంబు పరి♦ధాన మగుఁ భువి నేరి కాసుచా

రిత్రు లసంగతాగుణధురీణులు రీణసుఖానుభూతికిం
బాత్రులు మోహపాశములఁ బాసి దహింతును కర్మబీజమున్.
శ్లో. మాత ర్మేదిని ! తాత మారుత ! సఖే ! తేజః సుబన్ధో జల !
భ్రాత ర్వ్యోమ ! నిబద్ధ ఏష భవతాం మన్త్యః ప్రణామాఞ్జలిః,
యుష్మత్సఙ్గవశోపజాతసుకృతస్ఫారస్ఫురన్నిర్మల
జ్ఞానాపాస్తసమస్తమోహమహిమా లీయే పరబ్రహ్మణి. 100

వ్యా.—అథ పఞ్చభూతాని సంబోధ్యాహ-మాత రితి.—హే మాతః జనని, మేదిని వసుమతి, హే తాత జనక, మారుత వాయో, హే సఖే సుహృత్, తేజః, హేజల ఉదక, సుబన్ధో శోభనబన్ధో, హే భ్రాతః సహోదర, వ్యోమ అమ్బర, భవతాం యుష్మాక, మన్త్యః చరమః, ప్రణామాఞ్జలిః నమస్కారపూర్వకాఞ్జలిః, నిబద్ధ ఏవని. 'పాణి ర్నికుబ్జః ప్రసృతి స్తౌ యుతా వఞ్జలిః పుమా ని' త్యమరః, యుష్మాకం - సఙ్గస్య యోగస్య - వశేన అధీనేన - ఉపజాతం య త్సుకృతం – తేన-స్ఫారం విస్తారం - స్ఫురత్ నిర్మలం చ-యద్ జ్ఞానం - తేన - అపాస్తః దూరత స్త్యక్తః-సమస్తమోహమహిమా పుత్త్రమిత్త్రకళత్త్రాద్యభినివేశాజ్ఞానాతిశయ స్సన్, అహం, పరే బ్రహ్మణి సచ్చిదానన్దస్వరూపిణి నిర్వికారే నిష్కళఙ్కే నిరఞ్జనే బ్రహ్మణి లీయే-ఏవం చ దారైషణ విత్తైషణ పుత్త్రైషణ రహిత స్సన్ చిదానన్దస్వరూపః సన్ విదేహకైవల్య పర్యన్తం జీవ న్ముక్త స్సన్ అహం వర్తే ఇ త్యాశయః.

టీ. మాతర్మేదిని=ఓయమ్మాభూదేవీ, తాతమారుత=ఓతండ్రీవాయువా, సఖే తేజః=ఓచెలికాఁడా అగ్నిదేవతా, సుబన్ధోజల = మంచిబంధువైన నీరమా, భ్రాతర్వ్యోమ=ఓయన్నా ఆకసమా, భవతాం=మీకు, ఏష=ఇదే, అన్త్యః=కడపటి, ప్రణామాఞ్జలిః=నమస్కారపూర్వకమగుచేతులజోడింపు, నిబద్ధః=చేయఁబడినది. యుష్మ...మహిమా-యుష్మత్ సఙ్గ=మీకూడికయొక్క, వశ=అధీనముచే, ఉపజాత=పుట్టిన, సుకృత=పుణ్యముచేత, స్ఫార=విశేషముగ, స్ఫురత్ = వెలుఁగుచున్న, నిర్మలం=మలినములేని, జ్ఞాన=తెలివిచే, అపాస్త=తొలఁగింపఁబడిన, సమస్త=సకలమైన, మోహ=అజ్ఞానముయొక్క, మహిమాసన్=అతిశయముగలవాఁడనై, పరబ్రహ్మణి=(నిర్వికార, నిష్కళఙ్క, నిరఞ్జనము) పరబ్రహ్మయందు, లీయే=ఐక్యమగుచున్నాను.

తా. అమ్మా! పృథ్వీ! నాయనా మారుత! మిత్రమా అగ్నీ! చుట్టమా నీరమ! అన్నా వ్యోమమ! మీకందఱకుఁ జేదోయిమోడ్చి యిదె తుదిమ్రొక్కు కావించుచున్నాను. మీసాంగత్యమువలన నాకుఁ గలిగిన

పుణ్యమున నజ్ఞానమెల్ల నశించి యఖండజ్ఞాన ముదయించుటచేఁ పర
బ్రహ్మమున లయమగుచున్నాను.

మ. జననీ మేదిని ! తాత మారుత ! వయస్యా వహ్ని ! చుట్టంబ జీ
వనమా ! సోదర తారకాపథమ ! భవ్యప్రేమ సంధిల్ల మీ
కొనరింతుం జరమప్రణామము భవద్యోగస్ఫురత్పుణ్యసం
జనితజ్ఞాననిరస్తమోహతతి నై సద్బ్రహ్మముం బొందెదన్.

ఉ. కూడిక చెందికొన్న తమకూరిమికీర మ దెట్లు పల్కిన
న్వేడుక చేయుచందమున నీదయఁ గాంచిన నాకవిత్వ మే
జాడ వహించియున్నఁ గడుసన్ముదమే ఘటియించు నీకుఁ బె
ద్దాడపురీనివాస నిజదాసశివంకర సోమశంకరా.

శా. తారామండల కుండలీశ్వర సుధాతారామరక్ష్మాజకాం
తారామర్త్యగజాంబుజప్రభవకాంతారామ గౌరప్రభా
దారాలంకృతవామభాగ బుధమందారాగ యోగీంద్రబృం
దారాధ్యాంఘ్రిసరోరుహద్వితయ వేదారామఖేలత్సికా.

క. సంతోషబాష్పవారిని, రంతరదృగ్జలజ భర్తృహరిసంయమిరా
ట్ప్రాంతస్వాంత నిశాంతని, శాంతోజ్జ్వల బోధదీపశరవరచాపా.

మాలిని. ప్రణుతకుధరకన్యాఫాల సాదృశ్యహేతు
ప్రణయభర శిరస్సంప్రాపి తాబ్జారిరేఖా
ప్రణవనళినపీఠోపాంతసాంత్య సేవా
చణ హరివిధిరామాచామరోద్వీజ్యమానా.

ఇది శ్రీభర్తృహరియోగీంద్రులచే విరచితమైన సుభాషితత్రిశతియందు
వైరాగ్యశతకము సంపూర్ణము.

మహోపాధ్యాయ ఎలకూచి బాలసరస్వతీకృత

మల్లభూపాలీయము.

నీతిశతకము.

మూర్ఖపద్ధతి.

శా. శ్రీమద్బాలసరస్వతీప్రకటలక్ష్మీహేతువై శాంతమై
యామోదావహమై నిజానుభవవేద్యంబై యనేకోపాధిగా
ద్యామేయప్రవిబోధరూపమహితంబై యొప్పు తేజంబు ప్రా
పై మీకు న్సిరు లీవుత న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 1

మ. సతతంబు న్మది మత్సరాఢ్యులు పరిజ్ఞాత ల్మహీనాథు లా
తతసంపన్మదదుష్టచిత్తు లితరు ల్తర్కింప నజ్ఞానదూ
షితభావు ల్వినువార లే (?) రౌదల న్జీర్ణంబు లౌఁ గాక యా
ర్యతతు ల్నేర్చినసూక్తము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 2

మ. నిలుప న్వచ్చు స్వభావమూర్ఖుఁ డగువానిం గొల్చి యత్యంతము
న్నిలుప న్వచ్చు విశేషవేది యగువానిం గొల్చి యెందేని జ్ఞా
నలవాహంకృతిదుష్టుఁ డైనమనుజు న్రంజింప శక్యంబు గా
దలభాషాపతి కేనియు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 3

శా. కాలాహిం దలఁ దాల్ప వచ్చు విరిపోంకానం దరంగవ్రజో
త్తాలం బైనపయోధిఁ జేతులనె యీఁద న్వచ్చు నక్రోగ్రదం
ష్ట్రాలగ్నం బగుమానికంబు వారియింప న్వచ్చు నెట్లేని మూ
ర్ఖాళిం దెల్పఁగ రాదు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 4

మ. వసుధం గుందెటికొమ్ము తెచ్చుకొనఁగా వచ్చుం బ్రయత్నంబున
న్వెసఁ ద్రావ న్జల మెండమావులనె యేనిం గాంచ వచ్చు న్నిజం

☞ నైజాము రాజ్యములోని జటప్రోలు సంస్థానాధీశ్వరులైన సురభి మల్ల భూపాలున కంకితము. కృతిపతివంశజులగు శ్రీ సురభి రాజా వేంకటలక్ష్మారావు బహాదూరువా రిదివరలో ఈ గ్రంధమును ప్రచురించి యుండిరి.

బిసుక న్నానియఁ బిండ వచ్చుఁ బ్రతిభాహీనాత్ముఁ డౌమూర్ఖుఁ దె
ల్ప సమర్థత్వము లే దిల న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 5

మ. దిరిసెంపువ్విరిచేత వజ్రమణి భేదింపం దలంచు న్మద
ద్విరదేంద్రంబు మృణాళతంతువున బంధింపంగ నూహించు మా
ధురి నింపం జనుఁ దేనెచే లవణపాథోరాశికి న్మూర్ఖుఁ దె
ల్ప ఋజూక్తం బిసువాఁడు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 6

శా. స్వాయత్తంబు కడు న్హితంబు నయి మౌఢ్యం బప్రకాశంబుగాఁ
జేయన్ బ్రహ్మ సృజించినట్టివిబుధశ్రేణీసమాజంబులన్
డాయ న్మిక్కిలియుం బ్రియావహము మౌనం బొక్కటే భూషణం
బై యజ్ఞావళి కొప్పెడు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 7

మ. కరియుం బోలె మదాంధుఁ డౌచు నొరులం గైకోక తొల్దొల్త ము
ష్కరుఁ డొక్కొక్కఁడు తా ఘనుండ ననుఁ బ్రజ్ఞావంతు లాధీరశే
ఖరులం జూడఁగఁ జూడఁగా వరుసఁ దద్గర్వంబు రోగంబున
ట్లరుగ న్నీచుఁడఁ దా నను న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 8

శా. క్రొవ్వు ల్గారుచు నీచుకంపుతఱచున్ రోఁతై తఱిం బాసి పె
న్దవ్వ న్బ్రింగినగర్దభాస్థిఁ దినుచున్ సుప్రీతమై జాగిలం
బవ్వేల్పుం దొరఁ జూచి కొంకదు గృహీతార్థావమానం బొరు
ల్నవ్వ న్నీచుఁడు లోఁగునే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 9

మ. తొలుత న్మిన్ననుండి శంభుజడలందు న్వ్రాలె నాపిమ్మటన్
మలరామేటిపయిం బడె న్మహి మరిన్ జాఱెం బొరి న్నాటుభం
గులఁ బాథోనిధిఁ జొచ్చె గంగ యవివేకు ల్సేయునుద్యోగము
ల్పలుఁబాట్లం జనుఁ జూ కడు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 10

విద్వత్పద్ధతి.

మ. చదువు ల్చెప్పుచు శిష్యులన్ మనుచు ప్రజ్ఞావంతు లెందేనిఁ బెం
పొదవ న్గొల్లని కమ్మఁజాపుమణుల ట్లున్నం ధరాభర్తకే
కొద గా కర్థము లేక యుండియు సుదగ్రు ల్పండితగ్రామణుల్
మది నూహింప నలంతులే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 11

శా. ఏనాట న్జన జేరి కిచ్చిన సుఖాభివృద్ధంబ యై యుండు ని
త్యానందం బొనరించు మెచ్చుల కశక్యం బౌ హరింప న్బ్రియం
బూన న్విద్యయె పో మహాధనము మాన్యుం డైనవిద్యాఢ్యు జేఁ
డా నొంప న్దగు నల్కచే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 12

మ. గురుశాస్త్రార్థగరిష్ఠు లైనబుధుల న్గోపింపఁ గా రాదు రా
జ్యరమల్ వారికి దొడ్డు గావు తృణ మె ట్లట్లుద్యదశ్రాంతబం
ధురదానార్ద్రకపోల యైనకరికి న్దొడ్డా మృణాళంబు గా
వ్యరసాస్వాదనభోజ శ్రీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 13

శా. ఉల్లం బక్కలహంసపైఁ గుపితమై యున్న న్వినోదింపఁగా
నిల్లా దానిసరోజినీవనమె మాయింప న్సమర్థుండు తా
నీళ్లు న్బాలును నేర్పరింపఁ గలపాండిత్యంబు మాన్పంగ లేఁ
డల్లోకేశ్వరుఁ డేమెయి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 14

మ. కమనీయం బగువిద్యభంగిఁ దనుశృంగారంబు గల్పింప లే
వమలేందుద్యుతు లైనహారములు కేశాలంక్రియ ల్మజ్జనం
బు మనోజ్ఞాంగదచందనాదు లఖిలంబు న్పోవుఁ బో డెందు వా
క్యమయం బౌతొడ వేరికి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 15

మ. చదువే రూపము గుప్త మాధనము పూజ్యశ్రేణిపూజ్యంబు స
మ్మదము న్కీర్తియు భోగ మిచ్చు నృపసన్మానంబు గల్పించు నె
ల్లదెస న్దోడ్పడు దైవతుల్యము సిరు ల్దా మిట్టివే యాపసుల్
చదువు ల్నేరనివారె సూ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 16

మ. సుకవిత్వంబె ప్రభుత్వ మీరసమె ద్వేషు ల్కొండెకాఁడే మహా
హి కరం బోర్మియె జోడు విద్యయె ధనం బిష్టుండె దివ్యౌషధం
బకృతజ్ఞుం బగుజ్ఞాతియే యనల మింపౌసిగ్గె సద్భూషణం
బకరాళప్రతిభానిధీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 17

మ. హితు మైత్రి న్జెడు ధూర్తత న్గురు క్షమ న్భృత్యు న్దయ న్వైరి కూ
రతఁ దజ్ఞుల్ బుజుత న్నృపాలు నయచర్య న్దుష్ట న్ప్రీతి సా
ర్యతతి న్బ్రీతి యథార్థత న్శైలపునయ్యు ల్సమ్ము లోకస్థితుల్
జత గావించుమహామహు ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 18

మ. మతిజాడ్యం బడఁచుక్ నిజంబు గఱప న్మానోన్నతి న్నించు దు
ష్కృతముల్ ద్రుంచు మనఃప్రసాద మిడుఁ గీర్తిస్ఫూర్తి గావించు న్గీ

క్షితి నాథ్యుండు తదీయసంగతిమెయి న్సిద్ధించు సర్వార్థముల్
ప్రతిభానూత్నఫణీశ్వరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 19

మ. తుల లేకెందుఁ బ్రసిద్ధు లౌచు రససిద్ధు ల్పొల్చి విద్వత్కవీం
ద్రులు భాసిల్లుదు రమ్మహోత్తుమయశస్తోమంబు లన్విగ్రహం
బుల కెక్కాలమున న్జరామరణసంభూతవ్యథల్ లేవు శీ
లలసత్పుణ్యగుణాశ్రయా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 20

శౌర్యపద్ధతి.

మ. జర సైన న్క్షుధ సైన నొప్పి నయిన న్శైథిల్యసంప్రాప్తి సై
న రుజాదుర్దశలందు సైనఁ దుది సైన న్మత్తవేదండకుం
భరసైకాశనకాంక్షి యైనమృగభూపాలుండు పుల్మేయునే
యరయ న్మానధనుండు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 21

మ. పసి మెక్కింత గలాదొ లేదొ క్షుధ దీర్ప న్జాల కెప్పాటిదో
పసరంపెమ్ము లభించి కుక్క చెలఁగు న్భజ న్మైకా లెన్నియేన్
వసియింపం గన దేనుఁగుం దినఁ జను న్హార్యత్ష మా నౌజనుల్
స్వసమర్థస్పృహు లౌదు రా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 22

మ. భువిపైఁ జాగిలి తోఁక యూఁచు వదనంబు న్బొట్టయు న్సారెఁ జూ
పు వెస న్బట్టెఁడుముద్దకై శునక మెప్లి న్భద్రవేదండ మా
ఖవణం బల్లనఁ గైకొను న్బహునుతు ల్గావింపఁ దా నెంతో సొం
పవులేఁజూపులఁ జూచుచు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 23

మ. జనుఁ డెవ్వాఁడు జనింపఁ డెల్లజనులు న్సంసారచక్రంబునన్
జననం బెత్తెదువారె కారె విను జన్మం బెవ్వఁడే నెత్తినన్
దనవంశంబు ప్రకాశ మా నతఁడు జన్మం బెత్తినాతండు పా
లనసంతోషితభూజనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 24

మ. అలరుంగుత్తికిఁ బుణ్యశీలునకు యోగ్యస్థానముల్ రెండె సు
మ్మలరించు న్మరి రెండు నెప్పి యనిన న్బాలించన్మహావర్ణ్యమం
డలి యొండె న్ధరణీజనప్రవరచూడాసీమ యొండెం జుమీ
ళలనానూత్నమన్మథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 25

శా. లేరా వెండియు నేగు రార్గురఘును ల్మింట న్గురుం డాదిగా
వాని న్మస్తకశేషుఁ డయ్యెఁ జెనక న్వాంఛింపఁ డత్యంతతే
జోరాము ల్రవిచంద్రము ల్తగుదు రంచు న్రాహు వూహించి ప
ర్వారంభంబుల మార్కొను న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 26

మ. భువనశ్రేణి ధరించు శేషుఁడు ఫణాభోగంబుపై శేషుఁ గూ
ర్మవరేణ్యుండు ధరించు వెన్నుపయిఁ గూర్మంబు న్వరాహంబు దా
ల్చు వరాహంబు నయత్నత న్జలధి దాల్చు న్జిత్రచిత్రంబు లీ
యవనిం బెద్దలవర్తన ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 27

శా. నానాజ్వాలవిలోలవహ్నిరుచిసాంద్రం బైనదంభోళిచేఁ
దా నత్యంతము తండ్రి శీతగిరి సంత్రస్తాత్ముఁ డై యుండఁగా
మైనాకాద్రికిఁ జెల్లునే యకట యాత్మప్రాణసంరక్ష యే
లా నక్కెన్జలరాశిలో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 28

మ. తనపై నయ్యరవిందబాంధవుఁడు పాదం బూనినప్డే యచే
తన మయ్యు న్వడిఁ జూపు మంట లినకాంతం బౌర తేజస్వి తా
జను లేరీతి సహింతు రన్యుఁడు తిరస్కారం బొనర్ప న్విశా
లనయశ్రీజితభార్గవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 29

మ. ప్రకటోద్వాంతమదార్ద్రిమైనకరిణీఫాలంబుపై సింహ మ
ర్భక మయ్యుం దుముకు న్స్వభావ మిది శూరశ్రేణికి న్సత్వల
క్ష్మికిఁ బ్రాయంబులు గావు హేతువులు చర్చింప న్మదారాతిజా
లకజీమూతసమీరణా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 30

అ ర్థ ప ద్ధ తి.

శా. పోవు న్జాతి యధోగతం బయి కడు న్బోవు న్సదాచారస
ద్భావం బన్వయశుద్ధి నిష్ఫల మగు న్బాహాబలశ్రీ వృథా
భావం బొందు గుణానుభావము తృణప్రాయం బగుఁ నిర్ధనుం
డెవ్వాఁ డెన్నిట మెచ్చఁడా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 31

మ. ధని యెవ్వాఁ డగు వాఁడె సత్కులుఁడు మేధాశాలి సర్వార్థద
ర్శనుఁ డత్యుజ్జ్వలమూర్తి యప్రతిమవాగ్జాలుండు సర్వజ్ఞుఁ డా

ననఁగా శోభిలు నెల్లసద్గుణము లర్థైకాశ్రయంబు ల్సుమీ
యనిశశ్రీజితవాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 32

మ. యతి సంగంబు కుపుత్త్రుఁ డిల్లు గృషి నవ్యాలోక మప్రీతి మి
త్రత లజ్జ న్సుర పుత్త్రుఁ గూర్మి పతి దౌర్మంత్ర్యంబు విశ్లేష మి
ష్టత దుస్సేవ బుధుల్ గునీతి సిరి వెచ్చం బర్థము న్వేదబా
హ్యత విప్రు న్జెఱుచు న్గదా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 33

మ. సరవి స్థానము భోగముల్ మరి వినాశం బన్నయిమ్మూడువై
ఖరుల న్మర్త్యులు సంతరించుధనసంఘాతం బపేతం బగుల్
ధరలో నాద్యము లైనరెండువిధము ల్దప్ప న్దృతీయంబె యె
ల్లరయర్థంబున కౌఁజుమీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 34

మ. రతుల న్బాల కళావిశేషత నిశారాజీగి నర్థాఢ్యుఁ డు
గ్రతరాస్త్రక్షతి జోదు శాణకలన న్రత్నంబు దానాతిని
స్రుతి నేనుంగు శరత్కృశాంభమున సేరు న్శోభిలుల్ జూడ న
ల్పత గన్పించియుఁ బెంపుచే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 35

మ. తొలుతం జేరెఁడువడ్ల కేఁకరు దరిద్రుం డంత సంపన్నుఁ డై
యిల సర్వంబు తృణీకరించు ఘనము న్స్థానంబునుంగా గురు
త్వలఘుత్వంబులనిశ్చితంబు లగు చర్థశ్రేణి దోపించుఁ బెం
పలర న్దిష్టవిశేషము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 36

మ. భువి గోధేనువుఁ జేసి భూజనముఁ గ్రేపుం జేసి పోషించుభూ
ధవుఁ డేయిష్టము సేనియు న్బిదికిన న్దద్భూమి యయ్యిష్టముల్
సవిశేషస్థితి నిచ్చుఁ గల్పలతచందాన న్ద్విషద్భూమిపా
లవనాభీలదవానలా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 37

మ. నిజము న్బొంకును గ్రౌర్యము న్బ్రియము నెంతే వెచ్చము న్విత్త సం
భజనంబు న్మరి హింసయు న్గృపయు లోభంబు న్వదాన్యత్వముల్
సృజియించు న్ధరయం దనిశ్చయగతిన్ జెన్నారు నవ్వేశ్యలీ
ల జనాధీశులనీతి శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 38

శా. త్యాగంబు న్ద్విజరక్షణంబు స్వజనత్రాణంబు సత్కీర్తియున్
భోగం బాజ్ఞయు నాఁగ నాఱుగుణముల్ పొల్పొందె నేనిన్ స్థిరో
ద్యోగుం డై భజియింపఁగా వలయు లేకున్న న్వృథా గాక యే
లా గోత్రాపతిఁ గొల్వఁగా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 39

శా. దేవుం డిచ్చినయంత గల్గు నడవి న్దేవాద్రి నైన న్గడుం
డై విత్తాఢ్యుల కేఁకర న్వలదు తోయం బిద్ధర న్గుండకున్
బావి న్ముంచినఁ గుండెఁడు న్జలధి ముంప న్బట్టెఁడున్ బట్టునా
లావణ్యాపరమన్మథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 40

దు ర్జ న ప ద్ధ తి.

మ. కరుణాలేశము లే దకారణమె యుగ్రం బైనకోపం బిదున్
బరనారీపరవిత్తవాంఛితము లాత్మన్ నిత్యమున్ జేయు వే
మరు విద్వజ్జనబంధుబృందము నలంపన్ జూచు నిప్పాటఁ గ
ల్లరి యావానిగుణం బగు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 41

మ. బహువిద్యావిదుఁ డయ్యు దుష్టజనుఁ డెప్పాట న్విపర్జ్యుండు గా
ని హితుం జేసికొనం దగండు ఫణమాణిక్యోజ్జ్వలం బయ్యు న
య్యహి సంత్యాజ్యమె కాని చేకొనఁగ నర్హంబె విభాస్వద్దయా
లహరీనిర్ఝరిణీశ్వరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 42

మ. ముని మూఢుం డను సిగ్గరి న్జడుఁ డనున్ బుణ్యవ్రతు న్దాంభికుం
డను శుద్ధుం గితవుం డనున్ స్థిరు నశక్తాత్ముం డను న్మంజువా
దిని దీనుం డను వక్తఁ బ్రల్లదుఁ డనున్ దేజస్వి గర్వాధికుం
డనుఁ గూ రెవ్వరి మే లను న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 43

మ. సుమహత్త్వంబె విభూష సజ్జనతయే చుట్టంబు కొండెంబె పా
పము లుబ్ధత్వమె దుర్గుణంబు చదువే భాగ్యంబు సత్యంబె స
ద్విమలం బౌతప మాత్మశుద్ధియె మహాతీర్థంబు దుష్కీర్తియే
యమితక్లేశము దేహికి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 44

మ. తొలుత న్దీర్ఘములై పొరిం గృశములై తోఁచుం బ్రభాతంపుఁజా
యలు పోలె న్ఖలుతోడిమైత్రు లపరాహ్ణచ్ఛాయలుం బోలెఁ దొ
ల్దొలుత న్స్వల్పములై పొరి న్ఘనములై తోఁచు న్సుధీసఖ్యముల్
నలినాక్షీనవమన్మథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 45

మ. స్ఫురణ న్బాసినసజ్జనుండు ధనలుబ్ధుం డైనరాజున్ నిర
తురుఁ డౌరూపరి రచ్చలో ఖలుఁడు నిష్కంజంబు కాతోయముల్

తరుణత్వం బుడివోవునింతి పగ లల్పజ్యోతి యాచందురుం
డరయ న్మానసశంకువు ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 46

మ. మొరకై యెప్డుఁ బ్రచండకోపుఁ డగుచుం బోనాడుభూభర్త క్రో
క్కరుఁ డాత్మీయుఁ డనం గలాఁడె సముదగ్రజ్వాల మావహ్ని దు
ర్భరమై వ్రేల్చెడిహోత నైన స్పృశియింప న్గాల్చుఁ గాదే విశా
లరమావైభవవాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 47

మ. క్షమతో నుండ భయస్థుఁ డండ్రు కినియ న్గయ్యాళివాఁ డండ్రు మా
న మిడ న్మాగ యటండ్రు వాక్పటిమఁ జెంద న్వాద రంచండ్రు పా
ర్శ్వమునన్ నిల్వ మదాంధుఁ డండ్రు కడ నిల్వ న్మేదకుం డండ్రు శ
క్యమె భూపాలకసేవ దా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 48

మ. సముఖానన్ జెడుగాఁడుఁ గాని యొరులన్ జాలింపఁ డుచ్ఛృంఖల
త్వమునన్ వర్తలుఁ దొంటిపాట్లు మదిలోఁ దక్కింపఁ డొక్కింత భా
గ్యముచే నానడుమంత్రపుంబదవిచే గర్వించు భూపాలుమ్రో
ల మనం జూతురె పండితు ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 49

మ. తృణవృత్తి న్జలవృత్తి నాత్మసుఖవృత్తి న్వర్తిలంగా మృగీ
గణముం జేఁపల సాధుల న్మృగయులు న్గైవర్తులున్ దుర్జనుల్
క్షణమాత్రంబు సహింప కేమిపనికై కారింతు రీధాత్రిఁ గీ
ర్తిగుణమాధ్యావరణోత్సుకా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 50

సుజనపద్ధతి.

మ. దమసంపత్తి మహేశభక్తి నిజకాంతాసక్తి విద్యానుర
క్తి మహత్సంగమవాంఛ దేశికవరాంఘ్రిప్రీతి దుస్సంగమో
క్ష మనిందామయబుద్ధి యన్యగుణహర్షం బేరయం దుండు వా
రమరన్ భూమి కలంకృతు ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 51

శా. ఆపత్తి న్ధృతి సంపద న్క్షమ శ్రుతి న్వ్యాసక్తి సద్గోష్ఠి వా
చాపాండిత్యము పోర విక్రమము భాస్వత్కీర్తిపై వాంఛయున్
రూపింప న్మహనీయుల కౌజనుల కెందు న్లక్షణంబు ల్సమీ
రాపూర్ణప్రతిభానిధీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 52

మ. సిరి లేకైన విభూషితుండె యయి భాసిల్లున్ బుధుం డౌదలన్
గురుపాదానతి కేల నీగి చెవులందు న్విన్కి వక్త్రంబునన్
స్థిరసత్యోక్తి భుజంబుల న్విజయము న్చిత్తంబున న్సన్మనో
హరసౌజన్యము గల్గిన న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 53

మ. కలయ ట్లీవి పరాంగనాధననిరాకాంక్షత్వ మాచార్యప
ర్యులపై భక్తివిధిప్రవర్తనము కారుణ్యంబు నా
ర్తుల రక్షించుట సర్వశాస్త్రసమచిత్తుం డౌట తృష్ణాప్రవా
హాలయంబున్ సుఖమార్గము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 54

మ. నవనీలోత్పలకోమలంబు లగుచు న్భాసిల్లు డెందంబు లా
ర్యవితానంబునకు న్సిరు ల్గలుగుచో నాపద్దశ న్పర్వతేం
ద్రవిశాలోపలనిష్ఠురంబు లగుచు న్భాసిల్లుం జు మ్మంఘ్రిప
ల్లవపీఠానతశాత్రవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 55

మ. అసువు ల్పోవుతఱి న్సఖు న్సయితము న్యాచింపఁ డాపద్దశన్
విసువం డెత్తఱిఁ బాప మన్నఁ జొరఁ డెందే సల్పు న్యాయార్జనం
బు సదాచార మొనర్చు నీచు నడుగ న్పోఁ డెందు నేర్చె న్బుధుం
డసిధారావ్రత మింతయు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 56

మ. ఒసఁగున్ గుప్తముగా గృహాగతుఁ బ్రియం బొందించు మే ల్చేసి మా
నసమేసుం డగు నన్య మేలు సభల న్వ్యాఖ్యానము న్సల్పుఁ గ్రొ
వ్వెసలారండు సిరిం బరుం దెగడఁ బోఁ డెచ్చోట నేర్చె న్బుధుం
డసిధారావ్రత మింతయు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 57

మ. అడఁగు న్దోయము తప్తలోహపతితంబై పద్మినీపత్రమం
దిడిన న్ముత్తెముభంగి నుండు మణి యై యేర్పా టగు న్శుక్తిలోఁ
బడి యందే ఖలమధ్యమోత్తములకు న్పాటించు మే లిట్ల యై
యడరున్ జుమ్ము గ్రమంబుతో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 58

మ. జనకు న్బ్రోచినవాఁడు పట్టి పతికి న్సంప్రీతి గావించునం
గన యిల్లాలు సుఖాసుఖంబుల సమాకారక్రియుం డాప్తుఁ డెం
దును బుణ్యాత్ముల కిట్టి మూడువహులు న్లోకంబులోఁ జేకుఱున్
హనుమత్కేతనవిక్రమా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 59

మ. పరకార్యంబు లొనర్పఁగాఁ దనపను ల్పాటిల్లు నోర్వ న్ఖలో
త్తరు లామూర్ఖులపెం పరున్ బరుచరిత్రల్ మెచ్చు నాత్మీయ మా

చరితం బెన్నిక కెక్కు నమ్రు లయిన స్సర్వోన్నతత్వస్థితుల్
జరగుం దజ్ఞుల కెట్లొకో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 60

పరోపకారపద్ధతి.

శా. న్యాయం బొప్ప ఫలించియు న్మహిజము ల్నమ్రంబు లై కన్పడుం
దోయంబు న్గొనియు న్విదూరముగ నుండి న్మేఘు మత్యున్నత
శ్రీయుక్తుం డయియున్ వినమ్రతఁ బ్రవర్తిల్లున్ బుధుం డార్యు లా
హా యాదృక్చరితు ల్గదా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 61

మ. చెవికిం గుండల మొప్పు గాదు శ్రుతమే చేదమ్మికి న్గంకణం
బు విభూషాఢ్యము గాదు దానమె మహి న్పుణ్యాత్ము సెమ్మేనికిన్
బ్రవిలేపంబులు గావు సొమ్ము లుపకారప్రాప్తియే నిక్కమౌ
లవితేంద్రాలిగవైభవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 62

మ. జలజాతంబులు వేఁడెనే రవి వికాసం బొందఁగాఁ జేయుఁ గ
ల్వలు ప్రార్థించెనె చందమామ యనువేలం బొప్ప రంజించు లో
కులు లంచం బిడిరే తటి న్జలము మేఘుం డిచ్చుఁ బుణ్యాత్మకుల్
దలఁప న్విశ్వహితక్రము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 63

మ. తమయర్థంబు త్యజించి కూర్తురు పరార్థం బుత్తముల్ మధ్యముల్
తమయర్థం బఱకుండఁ గూర్తురు పరార్థంబుల్ పరార్థంబు స్వా
ర్థముకై త్రుంతురు మర్త్యరాక్షసులు స్వార్థం బగ్గి యస్వార్థముల్
సమయం జేయ మనుష్యులే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 64

మ. సమయం బైన నొసంగు మే ల్దెలుపు దోషంబుల్ నివారించు నా
చ్చెము దాఁచుం బ్రకటీకరించు గుణము ల్చేడ్పడ్డవేళ న్విడం
డు మహామిత్త్రు నిచంద మిట్టు లనుచు న్సూచించి రార్యోత్తముల్
సమరక్ష్మాతలఫల్గుణా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 65

మ. మును త న్గూడిననీళ్లకున్ నిజగుణంబు ల్పాలిడున్ బాలు గ్రాఁ
గు నెడ న్వాని నటించి యజ్జలము గ్రాఁగున్ దాని తన్మిత్త్రనా
శనము న్గన్గొని వహ్నిఁ గూలఁ జనుఁ బా ల్శాంతం బొనర్చున్ జలం
బనయుం బిట్టివి సఖ్యము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 66

మ. ఒకచో వెన్నుఁడు పవ్వళించె నొకచో నున్నారు దైత్యేంద్రులొం
డొకచో శైలచయంబు నిల్చె నొకచో నుగ్రానలంబుల్ బలా
హకము ల్వర్తిలె నెంత భారసహుఁ డాహా ధన్యుఁ డౌ సింధుపా
లకుఁ డైశ్వర్యపురందరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 67

మ. మహి సర్వంబు ధరించుకూర్మపతిజన్మం బొప్పగు న్గ్రిందటన్
గ్రహచక్రంబు భ్రమింపఁ జేయుధ్రువుజన్మం బొప్పగున్ బై నిజం
బహహా యన్యులు వ్యర్థపక్షుల జాండోదుంబరాంతస్థలా
న్వహజాతాంతరితక్రిము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 68

మ. అమదుండై కలుషంబు లేక దయ సత్యం బోర్పు సత్కీర్తి గ
ల్గి మహాత్మ్సేవ యొనర్పుచు న్స్వగుణము న్గీర్తింప కాశం ద్యజిం
చి మహి స్వైరుల కైన మేలె యిడుచు న్శిష్టప్రియుండై సుశీ
లమునన్ వర్తిలు జ్ఞాని శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 69

మ. ఒరులందు న్గుణలేశ మున్న నది యోహో యంచుఁ గొండంతఁ జే
సిర హి న్జెందు మహోపకారముల రక్షించు న్జగం బెల్ల న
త్యురుపుణ్యామృతపూర్ణవాఙ్మనసకాయుం డుండు నొక్కొక్కఁ డె
ల్లరలోఁ బుణ్యశరీరి దా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 70

ధైర్యపద్ధతి.

మ. మును రత్నంబులు వార్ధిఁ బుట్ట మది సమ్మోదార్తియున్ జెంద దం
తనె హాలాహల ముద్భవిల్ల సురబృందం బార్తియున్ జెంద ద
న్నినకార్యంబు సుధార్థ మాట నది జన్మింప న్జనెన్ సజ్జనుల్
పని యీడేరక పోదురే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 71

మ. పని గా నేర దటంచుఁ బూనక వెలిం బ్రాపింతు రెంతే జడుల్
పనికి న్మేకొని విఘ్నలేశము జనింప న్మధ్యము ల్వీఁగి యం
తనె చాలింతు రనేకవిఘ్నతతు లుత్పన్నంబు లైన న్ఘనుల్
పని సాధింతురు పూనిన న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 72

శా. నేల న్మంజులశయ్యయందు నయినన్ నిద్రించు వేడ్క న్ఖర
చ్చేలం బేనియుఁ గొంతయేని సరిగాఁ జింతించి పైఁ దాలుచు
న్శాలీయాశన మైనఁ గూర యయినన్ భక్షించు ధీరాత్ముఁ డే
లా లోఁగున్ సరసాగ్రణీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 73

మ. నయశాస్త్రజ్ఞులు తిట్టనీ పొగడనీ నానాటి కైశ్వర్య మ
క్షయమై వర్తిలనీ కరం బణఁగనీ కాయంబు వోనీ తిరం
బయి భాసిల్లఁగ నీ స్వధర్మము విడ న్వాఙ్ఛింప రత్యుత్తముల్
దయమానాక్షికుశేశయా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 74

శా. ఏపుణ్యాత్ము నలంప లేవు మహి నెందే నింద్రియార్థంబు లా
శాపాశంబులు రోషవహ్నిశిఖలుం గామాద్యగస్త్రవ్రజం
బాపుణ్యాత్ముఁడె పో జగత్త్రయ మనాయాసంబున న్గెల్చువాఁ
డాపూర్ణప్రతిభానిధీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 75

శా. ధీమంతు ల్వ్యధిదుర్విపాకమున నార్తి న్జెందియుం ధీరతా
సామగ్రిం ద్యజియింతురే శిఖిశిఖాజాలం బధోగామి యౌ
నే మర్త్యు ల్తలక్రిందుగాఁ గొనిరయేనిం భాగ్యసౌభాగ్యలీ
లామందీకృతవాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 76

మ. తనసద్ధర్మముఁ దప్పకన్న గిరిమూర్ధం బెక్కి దేహంబు తు
త్తునియ ల్గా మహిఁ బడ్డ మేలె శిఖియందు న్జొచ్చిన న్మేలె పం
బినకాలాహిముఖాగ్రసంగతిని న్మేలే సుమీ యాజిభే
లనగాండీవశరాసనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 77

మ. ఘన మాశీలము గల్గుధీరులకు సింగంబు ల్మశప్రాయముల్
వనరాసు ల్చిఱుగాలువ ల్ఫణులు మాల్యంబు ల్మహోగ్రాగ్ని చ
ల్లనితోయంబు విషద్రవంబు సుధ శైలశ్రేష్ఠ మల్పోపలం
బనవద్యోదయభాసురా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 78

మ. పయిపైఁ గొమ్మలు గొట్టిన న్మరి యిగుర్పం జూడమా వ్రాఁకులం
క్షయము న్పొందియు వెండియుం గళలు గాంచ న్జూడమా చంద్రు నెం
తయు దైవం బనుకూల మౌఁ బ్రమద మంద న్గాంతు మంచు న్ఘను
ల్భయము న్జెంద రొకప్పుడు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 79

మ. తప మక్రోధత సౌమ్యత న్సిరి మహత్త్వం బోర్మి ధర్మంబు ని
ష్కపటత్వంబున బల్మి మానమున శాస్త్రశ్రీ వినీతి న్ధనం
బు పవిత్రార్పణ జ్ఞానలక్ష్మి ప్రశమస్ఫూర్తి న్సమస్తంబు శీ
లపరత్వంబున శోభిలు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 80

దైవపద్ధతి.

మ. గురుఁ డాచార్యుఁడు వజ్ర మాయుధము లేఖుల్ సేన పైదిక్కు శ్రీ
హరి స్వర్లోకము పాళెపట్టు ద్విరదం బైరావతం బిట్టియ
చ్చెరు వౌసాధన ముండియు న్మఖవుఁ డాఁడ న్బాఱు దైవంబు లే
కరయం బౌరుష మొప్పునే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 81

మ. అశనాపేక్షఁ గరండము న్గొఱికి డాయ న్మూషిక న్మింగి త
త్పిశితప్రాశనతృప్తమై యరిగె నెందేఁ బెట్టెలోపాము త
త్కృశత న్బాసి సుఖాసుఖంబులకు నుర్వి న్దైవమే కారణం
బశధస్వచ్ఛమనోజ్ఞ శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 82

మ. పడి యాశుక్రియ లేచుచెండుకరణి న్భంగంబుఁ బ్రాపించియున్
పడిపైఁ గార్యము చక్కఁబెట్టుకొను విద్వాంసుండు మృత్పిండమ
ట్లడఁగు న్గాని యపండితుండు పతితుం డై లేవఁగా లేఁడు త
ల్లడపా టొందుచు ధాత్రిలో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 83

శా. ఎండన్ నెత్తి తపింప బట్టతలవాఁ డెందే నిలన్ నీడఁ గూ
ర్చుండన్ దాళకుజంబుక్రింది కరుగన్ బ్రోత్కంపమై దానియ
ప్పం డవ్వేళనె తెప్పున న్బయిఁ బడె న్ప్రాణంబు వో దుర్దశ
ల్దండం బాయునె డాఁగిన న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 84

మ. రవిశీతాంశుల కావిధుంతుదునిచే నార్తుల్ గన్న న్భుజం
గవిహంగద్విరదేంద్రబంధనవిధు ల్గన్గొన్న విద్వజ్జనుల్
భువిలో యాచకు లై చరించెడివిధంబు ల్సూడ దైవంబె చా
ల వరిష్ఠం బని తోఁచెడి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 85

మ. మహికి న్భూషణమై మహత్త్వములకు న్బట్టౌనరశ్రేష్ఠునిన్
మహి నిర్మించి యనంతకాలము మనస్గానీఁడు లోకేశ్వరుం
డిహిహీ యంతకు నిత పెంపొసఁగఁగా నేలా వృథా గాక బా
లహరిద్వావాసమద్యుతీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 86

మ. ఉరుతేజోనిధి హేళిచంద్రపరిభుక్తోన్మత్త మైనట్టియం
బరఖండంబె గ్రహించి వర్తిలుఁ బగ ల్సద్ధారియు న్రేయిఁ గ్ర
మ్మఱ నేతెంచి గ్రహించుఁ దా నదియె యున్మాలిన్యము న్బాయ లే
రరయ న్వారలు సైతమున్ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 87

మ. క్షితి మృత్యుంజయసంశ్రితుం డయి సముత్కృష్టామృతస్థాన మై
సతతం బోషధినాథుఁడై శతభిషక్సంసేవ్యుఁ డై యొప్పుచుం
డుతుషారాంశుని రాజయక్ష్మ విడ డెందుక్ దైవపాకం బన
ల్పతరం బేరికి శక్యమే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 88

మ. అమలజ్ఞానుని వెజ్జదైవము వృథాయాసంబుచేఁ జిత్తదో
షము బొందించుట కాపద ల్గలిపిన స్స్వల్పంగనీ కల్పనా
శమునం దేని కలంగునా యతఁడు నిస్సారంబు లౌస త్తశై
లములు న్వారిధులుం బలేక్ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 89

మ. ప్రభు వౌదైవము మేర చేసినది దప్పక్ బాటి పో చ్చబ్బునే
విభవం బాఢ్యులఁ జేరినంతటనె ప్రావృడ్వారిదం బెల్లచో
నభివర్షింపఁగఁ జాతకంబునకు నాలైదంబుబిందు ల్గదా
లభియించు న్మోగ మెత్తిన న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 90

కర్మపద్ధతి.

మ. విధిచేఁ గాని సుర ల్తమంతనె ఫలావిష్కారకు ల్గారు త
ద్విధి యన్నక్ నియతక్రియాఫలద మర్వి న్దత్ఫలం బన్నఁ గ
ర్మధురాయ త్త మిటౌటఁజేసి భజనార్హం బౌచుఁ గర్మంబె య
త్యధికం బై ప్రవిభాసిలు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 91

మ. అజు బ్రహ్మాండఘటాళి సల్ప ఘటికారాచార్యుఁ జేసె నృష
ధ్వజు భిక్షాటనుఁ జేసె సూర్యు భ్రమణవ్యాసంగిఁ గాఁ జేసె నం
బుజనాభుక్ వివిధావతారతరళాత్ము న్జేసె నక్కర్మ మె
ల్లజన శ్రేణి కలంఘ్యమూ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 92

మ. ఘను సత్యల్పునిగా వివేకి జమునింగాఁ జెంత దూరంబుగా
ననపథ్యామృతము న్విషంబుగ సఖు న్బ్రాణాపహుంగా నొన
ర్చు నహో కర్మము దాని మాని మరి దుర్బుద్ధు ల్గుణౌఘోపలా
లనము న్దోదుదు రేలొకో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 93

మ. శుభకర్మంబు కలంతసేపు దయిత ల్పాద్ధాంతము ల్ఛత్రముల్
సుభటౌఘుం బది డీఁటిన న్సకలము న్సాత్రంబు విచ్ఛిన్న మై

న భువి న్జెందినము త్తియంబులగతిన్ నానావిధం బౌను వ
ల్లభతారంజితభూజనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 94
మ. అగుణం బేని గుణాఢ్యమేని యొకకార్యం బెద్ది యైన న్మదిన్
మునియ న్యోచనఁ జేసి పూనఁగఁ దగు న్బూన్కి ప్రయోత్పాదితం
బగు నేనిన్ గడగండ్లు గాక యధికం బౌచిత్తశల్యం బగున్
లగదత్యుజ్జ్వలసద్గుణా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 95
మ. ఘనసారంబునఁ గోద్రవావృతి యొసంగ న్రత్నభాండంబు చం
దనదారు ల్గాని తెల్కపిండి దగ వండం బైఁడినాగంట దు
న్ని నెఱి న్దూదికి నాట జిల్లెడులు చింతించు న్మహిం బుట్టి పు
ణ్యానిరీహుం డగువాఁడు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 96
శా. ప్రావీణ్యంబుల రావు బల్ చదువులన్ రా వన్వవాయంబులన్
రా పుర్వీశ్వరనిత్యసేవకతన న్రా పుజ్జ్వలాకారతన్
రా వేనాట ఫలించు వృక్షముగతి న్సత్కర్మ మైశ్వర్యముల్
తా వై నాటికిఁ జేకుఱు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 97
మ. మునుఁగు న్గాక పయోధిలో రిపుచయంబు న్గెల్చుఁగా కెట్టులేన్
వినువీధి న్జన నేర్చుఁ గాక కృషివాణిజ్యాదులం బోర్లు గా
క నిలింపాచల మెక్కుఁ గాక చదువు ల్నేర్చుఁ గా కెచ్చు రా
దనయం బున్నది పోదు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 98
మ. అనియందు న్వనియందు దావశిఖియం దంబోధియం దద్రిసా
నునికాయంబులయందు శత్రుతతియందు న్సుప్తు నైన న్బ్రమ
త్తుని నైన న్విషమాసనస్థు నయిన న్దోడై సుకర్మంబు పా
లనము న్జేయు జనావళి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 99
మ. భయదారణ్యము రాజధాని యగు భూభాగం బశేషంబు ర
త్నయుతం బై కనిపించు నెల్లజనులు న్సన్మిత్రు లై కొల్తు రెం
తయుఁ దొల్మేనను బెట్టి పుట్టినమహాత్మశ్రేణి కిష్టార్థ మె
ల్లయెడ న్గల్గు సుఖంబున న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 100

నీతిశతకము సమాప్తము.

శృంగారశతకము.

స్త్రీప్రశంస.

శా. శ్రీమత్సోమవతంసపంకజభవశ్రీనాథుల న్నిత్యమున్
భామామందిరకుంభదాసుల నొనర్ప న్జాలె నేమేటిజో
దామీనాంకుఁడు వాగగోచరచరిత్రాళీపవిత్రుండు పూ
ర్ణామోదం బొనరించుత న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 1

మ. కులుకుల్నిన్నియ లోరలేసొగసుఁజూపుల్ కల్కిలీల ల్బాగల్
బాలయల్క ల్భయము ల్ముగ్ధవచనంబుల్ వ్రీడయు న్హాసకం
దళము ల్నాఁ గలసర్వభావములచేత న్గాదె చెల్వొంపుఁ జె
ల్వాలు లోఁజేయుదు రెల్లర న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 2

మ. బొమ లాడించుచుఁ బ్రౌఢిఁ జూచుజిగిచూపు ల్నిద్దపుస్నిగ్ధవా
క్యము లంతంతట సిబ్బితిం దొలఁకుహాసాంకూరముల్ మందయా
నము లొయ్యారము నిల్పునంగనలకున్ సర్వాంగశృంగారమై
యమరు న్సౌర్యమునై తగు న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 3

శా. సారె న్సిగ్గున వ్రాలుచు న్బెలుకుచున్ సారె న్బాఱి న్దేలుచున్
సారె న్గోపముచే బొమ ల్ముడివడ న్వర్తింపుచు న్బొల్చుత
న్వీరత్నంబులద్రుగ్విలాసములచే నీలాబ్జముల్ చల్లిన
ట్లై రాజిల్లుఁ జుమీ దిశ ల్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 4

మ. అళుల న్మెచ్చనిసోగపెన్నెఱులు ఫుల్లాబ్జంబులన్ నవ్వుక
న్నులు దంతావళకుంభలక్ష్మి గలచన్ను ల్చంద్రు నీడౌమొగం
బులు సత్కాంచనకాంతి తీయపలుకు ల్పొల్పారునితంబంబు బా
లలకు న్బెట్టనిసొమ్ము లౌ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 5

మ. నుడువ న్బోయిన నంతయుం న్సొగసె చిందు న్జూచిన న్బెళ్కులున్
బెడఁగుల్ ప్రోవగు మాధుర్యసమ్మిళితమై పెంపొందు మందస్మితం
బిడిన న్జెన్ను దలిర్చు నొయ్యఁ జన నెందే నింతికి న్వింతరం
గడరున్ బ్రాయము వచ్చుచో సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 6

మ. వినభామామణిపల్కులు న్గనఁగొన న్ప్రేమాంచితం బైనయా
ననము న్మూర్కొన వక్త్రమారుతము నాన న్మోవియుఁ న్మేనఁ జే
ర్ప నుదారం బగు మే న్దలంచుకొన లేఁబ్రాయంపుఁబొయ్యారముల్
ఘను లౌవారి కభీష్టము ల్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 7

మ. మొలనూల్గంటలు హస్తకంకణచయంబుల్ పాదమంజీరముల్
ఘలుఘుల్లంచు మరాళపాళికి మనఃకంపం బొనర్ప న్సము
త్కలికల్ డాయుచు లేడిచూపుల వశుల్గాఁ జేకొన న్జాలరే
లలనారత్నము లందఱు న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. ౮

శా. ఆసాంద్రం బగుకుంకుమ న్సరస మానంగంబుతోఁ బాదవి
న్యాసప్రస్వనరత్నహంసములతో హారాళి చన్దోయిపై
భాసిల్లంగ మెలంగునంగనలకు న్భావస్పృహ న్భూజనుల్
దాసుల్గా కెటుఁ బోదురే సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 9

మ. సుకవు ల్మాధురులెపో హిహీ యబల లంచు న్భామల న్సారెసా
రెకు వర్ణింతు రదేమి వా రబలలా దృగ్లేశమాత్రంబునన్
జకితస్వాంతులఁ జేసి రింద్రముఖుల నైనతంబు బాహాగ్రలో
లకృపాణీనిహతాహిపా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 10

శా. నాకు న్జూడఁ బ్రసూనకార్ముకుఁడు కాంతాకోటికి న్బంటు సు
మ్మీ కాకున్నఁ గటాక్షసంజ్ఞలనె కామిశ్రేణి నెల్లన్ దదా
జ్ఞాకారిత్వముతో మెలంగ నిడునా సంసూచితోద్యోగుఁ డై
యాకల్పస్థిరవైభవా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 11

మ. ధ్రువముక్తాశ్రయముల్ కుచంబులు ఘనశ్రుత్యంతసంవ్యాప్తి క
న్గవ స్వచ్ఛద్విజయుక్త మాస్యము కచౌఘంబుల్ సదాసంయముల్
నవలామే నిటువంటిశాంతరసవంతం బయ్యు రాగావహం
బవు టాశ్చర్యము ధారుణి న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 12

మ. అతిచిత్రం బగు నిట్టికార్ముకకళాభ్యాసంబు సీమంతినీ
తతు లెచ్చోట నెఱింగిరో విశిఖబృందం బెన్నఁడు న్బట్ట రా
తత మైనట్టిగుణప్రభంబునసె చిత్తంబుల్ విభేదింతు రె
ల్లతఱి న్గాముకకోటికి న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 13

శా. భ్రూరేఖ ల్చలము ల్స్వభావచపలంబు ల్నేత్రము ల్మోవి యొం
త్లే రాగాస్పద మింతిచన్నుఁగవ యుద్వృత్తంబు పెల్లేచుఁబో

మారాక్షస్తశభాషరాశ్మిమమై మధ్యస్థత నొప్పెల్చునా
గారె శ్లేచు విచిత్ర మోసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 14

మ. ఘనతారాగ్రహబృంద మున్న మణివర్గం బున్న దీపంబు లు
న్న నిశానాయకుఁ డున్నఁ దమ్మిచెలి యున్నన్ వెండి యే మున్న నే
మనయంబు న్ప్రియభామినీవిరహితుం డౌవానికి న్లోక మె
ల్లను బెంజీఁకటి గాఁగఁ దోఁచు సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 15

మ. కరయుగ్మంబులు పద్మరాగములు వక్త్రంబుల్ మనోహారిచం
దిరకాంతంబులు కుంతలంబులు మహానీలంబులు న్గావున
న్దరుణు ల్రత్నమయంపుబొమ్మలు సుమీ తథ్యంబుగా భోజతు
ల్యరసజ్ఞత్వసువిశ్రుతా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 16

మ. గురుభారంబున వ్రాలు న్నటువుఁజన్గుబ్బల్ పదంబు ల్మనో
శ్చరభావంబున భాసిలున్ నిజము భాస్వద్భావము న్దాల్చి పో
ల్చు రహి న్వక్త్రసరోజము ల్విహమయ ల్సుమ్మీ వినీలాలకల్
హరపాదాంబుజభృంగ శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 17

మ. అదిరా యెంత ఘనంబు జవ్వనిపిఱుం దౌరౌర వక్షోజముల్
వదనం బద్భుతె యంచుఁ జిత్తము వృథా వాదంబుచేత న్దపిం
పదు పుణ్యంబు లొనర్చువారికి మహాభాగ్యోపభోగంబు గ
ల్గదె పుణ్యంబు లొనర్చిన న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 18

మ. కొమరుం బ్రాయపుఁజెల్వపున్పొగరు మేకొల్ప న్రతాటోపసం
భ్రమముల్ చూపుచుఁ బొల్చుకాంతలయొయారంబు ల్వికారప్రదీ
పములై రమ్యములై మనోజు గెలిపింప న్పాటకాండై సుభా
వ్యములై చిత్రములై తగు న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 19

మ. ప్రమదోద్దీపములై క్రమశ్లథనసౌభాగ్యంబులై ముగ్ధము
గ్ధములై ప్రేమమనోహరంబులయి కందర్పప్రకాశంబులై
యమనోవాగ్విషయంబులై సదనురాగార్ద్రంబులై పూవుబోం
డ్లమృదూక్తుల్ చెలఁగు న్రతి న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 20

సంభోగ వర్ణనము.

శా. నాళీకాహితతీవ్రతీవ్రకరకాండశ్రేణికి న్వాటుగాఁ
గేల న్బయ్యెదకొంగు పట్టుకొని సంక్రీడించు నుద్యాన భూ

సాలచ్ఛాయల నిల్చుచున్ నిలుచుచుం జంద్రాస్య యొక్కర్తు లీ
లాలావణ్యసుధాంబుధీ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 21

మ. విని వీక్షించినదాఁక ముచ్చటపడు న్వీక్షించి గాఢోపగూ
హనలాభం బగుదాఁకఁ గోర్కిఁ బడు గాఢాలింగనం బబ్బినన్
దనుమధ్యామణి మేనితోడ నిజగాత్రం బప్రభిన్నంబు సే
య వెద న్గోరు జనుం డిల న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 22

మ. మయిఁ గాశ్మీరజగంధచర్చయును సిగం బ్రత్యగ్ర సూజాజిదం
డయుఁ బై యౌవనవంత యైనచెలియున్ భాసిల్లఁగా నాసుఖం
బ యిల న్స్వర్గము గాక మీఁద ననుశబ్దం బప్రమాణంబు సు
మ్మయశోభీరుమనస్క శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 23

మ. తొలుత న్మైకొన కింతసేపు పెనఁగు న్బోడ్తోడ నాసక్తిమై
సలుపు న్నిబ్బితి వల్చియు న్వలవమి న్సైరించి యంత న్థల్లిన్
దొలఁగించున్ బ్రియ ముప్పతిల్ల రతుల న్సొక్కించి యెంతే మనం
బలరించుం గులకాంత మే ల్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 24

మ. కళుమం జెక్కులు చెమ్మగిల్లఁ గచబంధం బూడి ప్రేలంగఁ దో
య్యలి పుంభావ మొనర్చి బిట్టలసి నేత్రాంభోజము ల్మోడ్చి ని
శ్చలత న్వక్షముమీఁద వ్రాలినపు డోష్ఠం బానుధన్యాత్మకుల్
దలఁప న్భాగ్యఘనుల్ సుమీ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 25

మ. ప్రమదావేశనిమీలితాక్షు లగుచు న్రాత్రి న్దివావారితో
ద్యము లౌచు న్మరి మేర లేనితమిచేఁ దర్పించుచున్ నిండుపే
ర్మిమయి న్సొక్కుచుఁ దేల్చు కేళికల ని సుమ్మీ కామినీకామిజా
లముపాలింటికి బ్రహ్మము ల్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 26

మ. జర గన్పించియు మానవుల్ మదనచేష్ట ల్మాన లే కుండినన్
దరుణు ల్చన్నులు వ్రాలియు న్మదనతృష్ణ న్బాయ లే కుండినన్
బరమాత్ముండె యెఱుంగు నయ్యధికబీభత్సంబు నేఁ జెల్లరే
యరిరాడ్గర్వనివారణా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 27

మ. అమితాశాజలరాశిలో మునిఁగి మర్త్యశ్రేణి యర్థార్జనో
ద్యమతం ద్రిమ్మరు నర్థ మేల యెలఁ బ్రాయం బెంతయున్ జన్న వె
న్క మనోహారిణు లౌచెలు ల్చలితయుక్త ల్గాకము న్నే స్వగే
హముఁ జేరం జను నిక్క మా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 28

మ. ఘనసమ్మోహపదం బనేకనరకోగ్రక్లేశసంపాది రా
గనిజస్థానము జ్ఞానచంద్రజలదౌఘుం బంగజన్మప్రవ
ర్ధన మాపాదితదోషరాశి కొమరుం బ్రాయంబ దుష్కార్యజా
లనిదానం బిదియే సుమీ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 29

శా. శృంగారద్రుమనీరదంబు వితతక్రీడారసౌఘుంబు త
న్వంగీనేత్రచకోరచంద్రుఁడు ప్రవీణాలాపరత్నాబ్ధి స
ర్వాంగశ్రీనిధి కామబంధు వెలప్రాయం బిందు ధైర్యంబు ని
ల్పంగా శక్తుఁడె యోగి యైనఁ సురభిమల్లా మానినీ మన్మథా. 30

మ. బటువుంజన్నులు చందమామతళుకు ల్పల్లవానకాంచీలస
త్కటిలీల ల్గలజవ్వను ల్తరులు గాఁగాఁ గాక తత్త్వజ్ఞుఁ డు
త్కటరాజన్యులపంచలం బడుచు నిస్త్రాణంపుసంసారప
ర్యటన స్గీడ్పడఁ జొచ్చునే సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 31

మ. శ్రియమై సిద్ధనిషేవ్యమై హరవృషక్రీడాంకమై గాంగతీ
ర్థయుతంబై చలిగొండ యుండఁగనె చేర న్లేక తజ్ఞు ల్పరా
శ్రయదైన్యంబుల నుండుటెల్ల మృగచంచన్నేత్ర లొమించుబోం
డ్లయొయ్యారంబులఁ జిక్కి సూ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 32

మ. అరవిందాక్షులు మేటిపెన్దరఁగల ట్లై యడ్లగింపంగ దు
స్తరమై యుండెకుఁ గాక చుల్కన దరించ న్రాదె సంసారసా
గర మేమాత్రపుదూరపార మిది లోకశ్రేణి చూడ న్మనో
హరసౌభాగ్యవిభాసురా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 33

మ. మలల న్లేళ్ళకు నంది యీఁదగు శిలాశ్మచ్ఛిన్నమూలంబు లై
యొలమి న్మోళ్లిలుదర్భపుంజములు కాదే నిక్కనఖచ్ఛిన్నముల్
తెలనాతన్మదపు ల్వధూజనుల కెంతే నంది యీయ న్దగుఙ్
లతికాంతర్వనంబుల న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 34

మ. గదు సొక్కక్కఁడు నిత్యదూష్య లనుచు న్గంజాక్షుల న్రోయనీ
వెదవాదంబుల కేమి నామదికి భావింప న్సతి న్మోల ని
వ్వుదమి న్గామితవస్తువు న్పరహితంబు న్మోలఁ బుణ్యంబు లే
దదర న్బోగపురందరా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 35

మ. మది మాత్సర్యము మాని నిశ్చయగతి న్సామ్యు ల్విచారించి చె
ప్పుదు రిమ్మర్త్యుల కాశ్రయింపఁగ మహాభూభృన్నితంబాళి మం

చిది లే దేని వధూనితంబతలము స్సేవ్యంబు లంచున్ నిమీ
లదరాతీశ్వరవైభవా సురభిమల్లా మానిసీ మన్మథా. 36

మ. చలనప్రాయము స్వల్పసార మగుసంసారంబున న్బద్ధమం
తులకు న్రెండుగతు ల్సుమీ యుచితము ల్శంభత్ప్రబోధామృతో
జ్జ్వలసంసేచన మేని వృత్తకుచయోషామారగేహస్థలీ
లలితస్పర్శన మేనియుం స్సురభిమల్లా మానిసీమన్మథా. 37

మ. నియతుండై జనుఁ డాశ్రయింపఁగఁ దగు న్విశ్వాఘసంహారియై
నయనుర్వ్యాపగవారిచేరువల నైనన్ హారియు న్నిత్యహా
రియుం నాస్త్రీచనుదోయి నైన నివి ధాత్రి న్భూరిచేతస్సుఖో
దయసంసిద్ధికి హేతువు ల్సురభిమల్లా మానిసీమన్మథా. 38

మ. విను మింక న్వనజాక్షి రిత్తచదువుల్ వేయేల నీవిశ్వభూ
జనసంఘంబునకు న్మదాలసలసత్సమ్ముగ్ధకాంతాసుధా
పన మైన న్గమి యౌవనం బయిన సేవాయోగ్యము ల్రెండె సు
మ్మనిశప్రాభవభాసురా సురభిమల్లా మానిసీమన్మథా. 39

మ. నిజ మోహో నిజ మొక్కమాట యిదె విన్పింతు న్యథార్థంబు స
ర్వజగజ్జీవులకు న్మనోహరవయస్సంపన్న లైనట్టివా
రిజపత్రాక్షులె సుమ్ము సమ్మదము నార్తి న్జేయుపెన్హేతువుల్
భజమానార్యసురద్రుమా సురభిమల్లా మానిసీమన్మథా. 40

కామినీ గర్హణము.

మ. చనుబంతు ల్పిఱుఁదు ల్ముఖాబ్జము బొమ ల్సత్కాంతియు న్గన్నుదో
యి నిరీక్షించి యశౌచపున్ప్రతిమ యెంతే నాఁడుదానిన్ నుతిం
చును సౌఖ్య భ్రమియించు సంతసపడు న్సజ్ఞాని నైతంబు మో
హానివేశం బవు కార శ్రీసురభిమల్లా మానిసీమన్మథా. 41

శా. వ్యాత్తాస్యం బొనరించు విన్న మరి సంవీక్షించినన్ దద్దయున్
జిత్తోన్మాద మొనర్చు నంతట సమాశ్లేషంబు గావించినన్
మత్తు న్సేయుం మరాళయాన ప్రియ యన్వాక్యంబు లెట్లొకో వ
ల్గత్తేజీవ్రజఘాటికా సురభిమల్లా మానిసీమన్మథా. 42

మ. అమృతంబు న్విషము న్మెలంతయె సుమీ యారెండు నెట్లన్నన
గ్రమున న్వర్తిలునంతసేపు నమృతాకారంబున న్డోఁచు ని

క్కముగా దగ్గఱఁ బాసె నేని మరి యుగ్రం బైనక్ష్వేళంబు తీ
ల మది స్థాప మిదుం జుమీ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 43

మ. ప్రమదం దప్ప నొకించుకం తమృతము న్ప్రాపింప దెంతే విషం
బమర న్బోలదు రక్తిచే నమృతవల్లై పేర్చు నానాగతిన్
దమి లేకుండినయంత నే విమలతై దారించు నిస్సారి యై
యమితోదార గభీర శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 44

మ. గరువంబుం గపటంబు సాహసము దుష్కార్యం బవిశ్వాసమున్
దిరమౌ వంచన సందియంబును మన స్వీడైన స్త్రీయంత్రమున్
నరకద్వారముఖంబు స్వర్గసుఖవిఘ్నంబు న్జగత్పాశవ
ల్లరి నెవ్వాఁడు సృజించెనో సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 45

మ. కవు లొత్రింతురు గాక చందురుఁడె వక్త్రం బబ్జయుగ్మంబె క
న్గవ బంగారుసలాక నైనదియె త్వఙ్మాంసాస్థిరూపంపుమే
ను వితర్కింపఁగ దుర్వివేకులు రహి న్భోగింత్రు రే లెల్ల నే
ల విమూఢాత్మకు లైరొకో సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 46

మ. అళి స్వాభావిక మైనరాగమున సాహ్లాదింపుచు న్వారిజం
బులయందు న్భ్రమియించుచందమున నష్యూధుండు పంకేజనే
త్రలనైసర్గికవిభ్రమంబులకుఁ జేతఃప్రీతిఁ గావించి దా
నలరు స్వైరతఁ దేరగా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 47

శా. రాకాశీతమయూఖలీల నమృతప్రాయం బగున్ దొల్త నో
హో కాంతామణిమోము భూజనుల కత్యుల్లాసదం బౌచుఁ గిం
పాకక్ష్మాజఫలంబుకై వడి విషప్రాయం బగు న్బిమ్మటన్
వ్యాక్షిప్తాసుఖ మౌచు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 48

శా. ఘోరంబై త్రివళీతరంగమయి వక్షోజస్ఫురత్కోక మై
ధీరత్వద్రుమభంజనై దగుసుగాత్రీనామ మానేట సం
సారాంభోధి మునుంగ నొల్లనిసుధీశాలు ల్ప్రవేశింప రు
గ్రారిస్తోమత మోరవీ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 49

మ. అభిరామంబుగఁ జూతు రొక్కని మదిన్ ధ్యానింతు రొండొక్కనిన్
నిభృతప్రేమని వేదితస్మితముల న్వేరొక్కవిన్నాణితో
నభిభాషింతురు దుర్మతు ల్జలరుహాస్య ల్వారి కెవ్వాఁడు వ
ల్లభుఁడన్ దా ననువాఁడు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 50

మ. నవలాపల్కులఁ దేనె లుండు మదిలోన హాలకూటంబ యుం
డు విశేషజ్ఞుఁడు దానఁజేసియె కదా నోరూరుచు న్మోవి గ్రో
లి వెస న్విషము ముష్టిఘట్టనలఁ దాడించు న్సదా కేళివే
ళ విపశ్చిత్సురభూరుహా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 51

శా. కన్పించు న్విషమత్వ మేర్పడి కటాక్షంబు ల్విషజ్వాలలై
తన్వీచక్కదనంబు పెన్పడగయై తన్వంగి సర్పాకృతిన్
మాన్పన్వచ్చు స్వభావసర్పవిషము న్సన్మంత్రము ల్వైద్యముల్
మాన్ప న్లే దిది మూర్ఖున న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 52

సీ. మరుఁ డస్త్రాలరివాఁడు భూజనము లస్మత్స్వంబుల న్భాసురా
ధరమాంసగ్రథితంబు లౌనవలతాతన్వంగు లస్త్రాలముల్
గరిమ న్సంసరణాబ్ధిలోఁ బఱపి యాకర్షించి రాగాగ్నిఁ బెం
పరుగ న్వేర్చు నజస్రము న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 53

మ. స్తనదుర్గంబులచే దురంత మగుకాంతాదేహకాంతారభూ
మి ననంగుం డనుదొంగ తావుకొని కామిశ్రేణిచిత్తప్రజం
బనుపాంథావళి నడ్డగించుకొని ధైర్యప్రౌఢి యన్విత్త మె
ల్ల నిమేషార్ధములోఁ గొను న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 54

మ. చలమై వ్యాయతమై యరాళమయి భాస్వత్తేజమై భోగియై
నలుపై యొప్పెడుభామినీనయన మన్సర్పంబు మూర్ఖు న్ప్రా
ణులకు న్వైద్యము లేదుగాని కల వెందు న్వైద్యము ల్తక్కుచి
ల్వలు మూర్ఖున్నజనాళికి న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 55

మ. సరసీజాస్యలమేనితావియుఁ గుచస్పర్శంబు వృత్తంబు నో
ష్ఠరసంబు న్మృదుగీతము న్మరపి యాస ల్చూపి యాలోకులన్
బరమార్గంబు నెఱుంగలేనిచెడుగు ల్పంచేంద్రియంబు ల్హరీ
హరి యొప్పింపఁ దొడంగెఁగా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 56

మ. నమతి న్గన్నులు ద్రిప్పఁ జేయుఁ గడు వింతౌ గాత్రభంగంబు వి
భ్రమవాక్యంబులు నెట్టుకొల్పు మదనాపస్మార మేశాంతిరూ
పము లేమంత్రము లేమహౌషధము లాపాదించిన న్మాన దు
ల్లమలంచు న్జనకోటికి న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 57

మ. అవి వైన న్జడుఁ డైనఁ బంగయినఁ జీకైన న్మహారోగి యై
న వియూథాత్మకుఁ డైన రోయక మది న్నాకల్పలాభస్పృహన్

సువిలాసం బగుమే నొసంగు వెలయింతు లోభాగ్యలే జ్ఞానక
ల్పవనీవల్లిక తారము ల్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 58

మ. ప్రవిలాసాకృతిసొపద స్థరపయి స్ఫాసిల్లు వేశ్యాజనం
బు వలత్కామకృశానుకీల లగుచు న్బొల్పొందుచు న్విత్తముల్
నవతారుణ్యములు న్విటాళి హుతము ల్గావించిన న్జైకొనుల్
లవము న్జిక్కఁగ నీక శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 59

మ. అలరు న్గాక మనోహారంబు లయి వేశ్యావక్త్రము ల్దర్విటా
దు లనేకు ల్చవి గ్రోలి గ్రోలి విడువ న్దూష్యంబు లైనట్టియెం
గిలిమూకు ళ్ళవి యేల ముద్దుగొనఁ దర్కించు న్గులస్థానముల్
గలచారిత్రఘనుండు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 60

సుపిరక్తదుర్విరక్తవర్ణనము.

శా. పంచారించినగుబ్బచన్నుఁగవతో భాస్వద్వళుల్మీఁదఁ గ
న్పించ న్బొల్చునలంతినెన్నడుముతోఁ బెంపొందులేఁ బ్రాయపుల్
మించున్బోఁడిబెడంగుఁ జూచి మది గంపించంగ నీ కుండువాఁ
డంచద్ధైర్యఘనుండ డిల న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 61

మ. చెలువ ల్సల్పువిలాసదృష్టిరచన ల్చిత్తంబులోఁ రోఁతగాఁ
దలఁచు న్గానలయందె గోర్కి యొసఁగు న్దా లౌల్యస మ్మోహముల్
దొలఁగించు న్దృణసన్నిభంబుగ జగత్తు న్జూచు వేతోఁక్కఁ డై
యలరు న్శుద్ధవిరాగి శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 62

శా. ఏలా చూచెద రుజ్జ్వలజ్జ్వలము లౌదృష్టు ల్పచారించి యీ
లోలాక్షు ల్చెదుబంతువు ల్మదనభిల్లుం డేయుటీవాస్త్రపుల్
ఖ్యాల ల్కాంతము లయ్యె మోహ ముడిగెన్ నా కేల పీం డ్రింక నం
చాలోచించు విరాగి దా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 63

మ. హరపాదాంబుజసక్తచిత్తు లగుసన్యాసు ల్విరక్తింపింతురే
తరుణు ల్నేర్పున నల్ల ముద్దు లొలుకన్ దర్శించిన న్గాకవ
ల్గురుతి న్గోవెల ప్రేలిన న్స్మరుఁడు దా గొడ్డేటిచాపధ్వనుల్
శరమోక్షంబు నొనర్చిన న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 64

మ. హృదయంబు న్హృదయంబు సంగతము లౌ నేని న్వియోగంబుగా
దది యేదవ్వుల నుండిన న్మరి సహధ్యానంబుతో నుండినన్

హృదయంబు ల్హృదయంబు భిన్నగతు లౌ నేని స్వియోగంబు సు
మ్మది ధాత్రీజనకోటికి న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 65

మ. అచట న్ప్రేయసి యింతకు న్మదనబాణాపన్న యై పోయె నే
ని చనన్గాఁ బని లేదు లేక నియతి న్జీవంబుతో నున్న ము
న్నె చనంగాఁబని లే దటంచు మొఱలు న్వీక్షించి వైదేశికుం
డచలుం డై వసియించు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 66

మ. కృపయుం బ్రజ్ఞయు మైత్రియు న్నతులు గారే తత్ప్రతీసంగమం
బుపయి న్లాలస లేక భంగురము లౌ పూబోండ్లపొందు ల్విమో
హపరు ల్మెత్తురు కాలుఁ డేచుతఱిఁ దోడై కాచు నే వాండ్ర చె
ల్వపుగుబ్బ ల్ఘనితంబము ల్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 67

శా. యోగాభ్యాసతఁ జిక్కు గూత్మయు మనం బుజ్జృంభ మామైత్రిచే
రాగిల్లంగఁ బొరింబొరి న్మనుల న్రామారతిక్రీడ లే
లా గాఢస్తనసంవిమర్దనము లేలా తన్ముఖామ్రాణ మే
లా గేయాదిక మేల శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 68

మ. ఘన మాసూనశరాంధకారము మది న్గారొన్న నీలోక మె
ల్లను నారీమయ మై కనంబడు విశాలం బౌవివేకాంజనం
బున నంతంతటఁ జూడ సాగిన జగంబు ల్బ్రిహ్మరూపంబు లై
యనఘు శ్రేణికిఁ గన్పడు న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 69

మ. గుముల్లై రచ్చలలోనఁ గూడుకొని యుక్తు ల్చెప్పఁగా నేమి శా
స్త్రము లెల్లం బఠియించినట్టిచతురు ల్సైతంబు కాంతామణీ
రమణీయేక్షణముల్ పయి న్బడినమాత్ర న్రోఁత లై రు (?)
ల్లము లేతెయ్యలు సల్పఁగా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 70

మ. అమతు ల్కొందఱు గొన్నిశుష్కనిగమవ్యాఖ్యానము ల్నేర్చి సం
గము చీచీ కడు దుష్కృతం బనుచు వక్కాణించుటే కాని ర
మ్యమణిప్రాంచితకాంచికాన్వితనితంబాభోగ యాకాంత ను
ల్లములో నేమఱ కుండ రోసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 71

మ. సకియ ల్నింద్య లటంచు వట్టివెడనిష్ఠ ల్పాపుపాషండు లా
రక తాము న్జెడి లోతిని న్జెఱుచునిర్భాగ్యు ల్సుమీ యధ్వరా
దికపుణ్యంబుల కెల్లఁ బ్రాప్యఫలము ల్దివ్యాంగన ల్గారె స్త్రీ
లకు నింద్యత్వము గల్గునే సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 72

మ. మృగరాజు న్నగరాజుఁ గుంభి మరి గింభిం ద్రుంచి తూటాడు స
త్వగరిష్ఠు ల్గల రింతె కాని స్మరదోర్దండావలేపం బడం
పుగుణోదగ్రుఁ డొకండు లేఁడు బలిమిన్ మోమోడ కిబ్భ్యామి బ
ల్మగ లెల్ల న్వినఁ జెప్పెద న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 73

శా. ఆచారంబు జితేంద్రియత్వము విధేయత్వంబు లజ్జాగుణ
ప్రాచుర్యంబును నామనష్టము లగు న్వృత్తాంకితంబు ల్దృఢ
భ్రూచాపచ్యుతముల్ శ్రవణపథగతంబు ల్తన్విదృగ్బాణముల్
క్రాచ న్నాగినయంతలో సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 74

శా. ఇత్తన్వంగులఁ గా దనం గలుగువారే తక్కొరు ల్వారు ప్రో
న్మత్తప్రేమవిహారలై సలుపుకర్మంబు త్రిలోకక్రియా
యత్తుం డైనవిధాతృఁడు న్సయితము న్వ్యావృత్తము ల్సేయ లేఁ
డాత్తాశేషసుధీజనా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 75

శా. అంగంబు న్విషమాస్త్రపావకసముద్యజ్జ్వాలిక ల్గాల్చుదాఁ
కం గానంబడుఁ గాని యంతటను జీకాకై చను న్వేగ పెం
పుం గీర్తింపఁగ నాకులీనతయు నేర్పు న్బ్రజ్ఞయు న్బంతముల్
సంగీతాగమదోహలా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 76

మ. నిరయద్వారకవాటపాటనముఖాంటెం బొల్చుబల్కుంచికల్
తరుణీభ్రూలత లంచు నెంచుఘనబోధస్వాంతుఁ డొక్కొక్కఁ డి
ద్ధర సంసారులలోపలం గలఁడు శాస్త్రజ్ఞానపారీణుఁ డె
ల్లరలో సద్గతిపాత్రుఁ డై సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 77

మ. అతిదీనంబు విలూనవాలము వికర్ణాగ్రంబు పూయవ్రణాం
కితగాత్రంబు గళైకపాలము క్షుధాఖిన్నంబు ఖంజంబు జీ
ర్ణతమం బంధము నైన వేఁపి శునివెంట న్గనుక్కు భోగార్థమై
యతనుం డెవ్వరి నొంచఁడే సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 78

మ. సకలార్థప్రదల న్స్వముద్ర లగుచంచన్నేత్రల న్రోసి కూ
హకులై తుచ్ఛఫలార్థు లౌజడులఁ బుష్పాస్త్రుండు ద్వేషించి న
గ్నకులు న్బంచశిఖు ల్జటాభరధరు ల్కాపాలికు ల్భ్రష్టు లై
యకటా క్రమ్మఱఁ జేయుఁగా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 79

మ. రమణీబృందముఁ జూచి వాయుజలపర్ణగ్రాసు లౌగాధిపు
త్రముఖు లైనతము పాలుమాలిరి పయోదధ్యాజ్యశాల్యన్నభో

గమువం గ్రొవ్వనరు ల్జితేంద్రియు లనంగాఁ జెల్లునే వింధ్యశై
లము పాథోనిధిఁ దేలునే సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 80

ఋతు వర్ణనము.

మ. దయివారు న్జిగిగాడ్పుల న్వలపు లందంబై చెలంగు న్వన
ప్రియనాదావళి పల్లవోజ్జ్వల మగు న్వృత్తాళి భామాస్యప
జ్క్తి యెసంగు న్విరళశ్రమాంబుకణయుక్తి న్సర్వము న్సద్గుణో
దయత న్భాసిలు నామని న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 81

మ. విరహిశ్రేణికిఁ బ్రాణసంకటము గావించె న్వసంతంబునన్
సరసంబౌ పికభామినీవిరుతము న్మందానిలవ్రాతమున్
ధర నాపన్నలతు న్సుధారసము నైతంబు న్విషంబే కదా
యరిరాడ్గర్వవిభాళ శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 82

మ. వనదండ ల్సిగఁ జుట్టి పూవుఁబోదరిండ్ల న్సత్కవు ల్గ్రోల్వఁ జెం
త గెలంత ల్కిలికించితంబు లిడుచు న్వర్తింపఁగా వెన్నెలల్
చినుకంగాఁ బికభామిను ల్పెలఁగఁగా శృంగార మాచైత్రవే
శను ధన్యు ల్విహరింతు రా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 83

మ. విరహస్త్రీవిరహానలాహుతికళావిష్కారతై చూతమం
జరు లొప్పు న్పికగేహినీహితములై చైత్రంబున న్పాటలా
పరమామోదకదంబసంభృతములై ప్రశ్రాంతిఘర్మాంబువుల్
హరియించు న్ననుగాడుపు ల్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 84

మ. సుదతు ల్మోవులు జేవురింప నిడుకొంచు న్గూర్మిప్రాణేశులన్
బెదరింపంగ నొసంగినట్టియలుక ల్భేదిల్ల కెట్లుండు స
న్మదసంవర్ధనచందనద్రుమసుగంధక్లిన్న మాచైత్రఖే
లదణీయఃపవనంబు రా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 85

శా. లీలాకంపనబాలచూతసుమపాళీకేసరాళీసమ
న్మీలత్సౌరభవాసితాఖిలవనానీకంబు న్యాతన్మరం
దాలోలభ్రమరార్భటీముఖరితం బౌరా వసంతంబు రా
గాలంబం బయి భాసిలు న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 86

మ. అలగ్రీష్మర్తువునన్ సుగంధరసపూరార్ద్రాద్రివక్షోజ లా
వలివేణు ల్మలయానిలంబు ధవళం బౌహర్మ్యగర్భంబు వె

న్నెల ధారాగృహము ల్ప్రసూనములు సందీపింపఁ జేయు న్మరుఁ
లలితోత్సేకవికారము న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 87

మ. జలకేళీశ్రమ మేగ సీధురస మాస్వాదించి సూక్ష్మాంశుకం
బులు పూదండలు దాల్చి చంద్రకిరణంబు ల్పర్వ సౌధంబుపైఁ
గలువ ల్సవిరు లేయఁ జందనరసస్నిగ్ధాంగు లై గ్రీష్మవే
ళల ధన్యు ల్విహరింతు రా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 88

మ. అమలజ్యోత్స్నల్ సుధావధాతశుభగేహంబు ల్ప్రియావక్త్రప
ద్మము శ్రీగంధరసంబు ఘుమ్మనువిరు ల్గ్రీష్మసౌఖ్యంబు రా
గిమనఃక్షోభము సేయుఁ గాని ప్రవిరాగిస్వాంత మింతైన లౌ
ల్యము నొందింపఁగ లేవయా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 89

మ. ధృతపీనోన్నతిమత్పయోధరభరశ్రీ యై నవోజ్జృంభిమా
లతికాజాతిసుగంధి యై ఘనతటిల్లాలిత్యవిస్ఫార యై
సతతోద్దీపితకామ యై యలరువర్షావేళ రంజించుఁ జె
ల్వ తెఱం గేర్పడి ధన్యుల న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 90

మ. అవిరామంబుగ వర్తిలు న్గుటజనీపామోదు లాగాడుపుల్
నవకేకివ్రజకేకలంబు లగుకాన ల్కందళచ్ఛన్న యా
భువియు న్గార్మొగు లల్లుకొన్నగగనంబు న్జిత్తడి న్ప్రాణిజా
లవికారైకపదంబు లై సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 91

మ. భువి దర్శించినఁ బాండుకందళచయంబు ల్దోఁచు దిఙ్మండలం
బు విలోకించిన బర్హినాట్యరుచిరంబు లై స్థలము ల్పాసపడున్
దివిఁ గన్గొన్న మొయిళ్లు గాన నగు నర్థి న్బాంథుఁ డింకెందుఁ దా
నవలోకం బిడువాఁ డొకో సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 92

మ. మెఱుపు ల్పారె తళుక్కు మంచు మెఱయ న్మెండై పయోదధ్వనుల్
సెఱియ న్ఘుమ్మనుకన్నె గేదఁగివిరు ల్చేతోభవు న్బిల్వఁగాఁ
బఱచు న్నెమ్ములు గూయఁగాఁ గటకటా ప్రావృడ్దినం బెంత యు
క్కఱఁ జేయు న్బథికాంగన న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 93

శా. ఏపై చీఁకటి సూది మోప సెడ యీ కేర్పడ్డవేళ న్ధవున్
జూపట్ట న్జిటిపొట్టిచిన్కుల ఘనాళు ల్మింట వర్తిల్లఁగా
దూపించు న్జిలుఁగు న్దళుక్కునఁ దటిత్తు ల్దోఁచిన న్బిల్ల జె
ల్లావు న్గత్తె చరింపుచు న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 94

మ. జడి యట్టిట్టు చనంగ నీక ఱుమ నాసారంబు కేళీశ్రమం
బడఁప న్సీతున కల్కివల్లభులు గాఢాశ్లేషము ల్సల్పఁ బ
ల్విడి సంక్రీడ లొనర్చుభోగినుల కుర్వి న్దుర్దినంబు న్సుఖం
బడరించు న్సుదినంబ యై సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 95

మ. అమలాత్ముండు శరద్విభావరుల హర్మ్యాగ్రంబుల న్సాన్వదుమ
ద్యమదోన్మత్తతఁ గొంతసేపు శయితుండై లేచి సంభోగజ
శ్రమతృష్ణ న్దయితారతిశ్లథకరాంచత్కర్కరీస్రస్తతో
యము లాను న్శుచివారము న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 96

శా. నే పా ల్మించు భుజించి లోగృహములో నిద్రించుధన్యుండు వీ
టీపూర్ణాననుఁడై కుసుంభమయశాటిచ్ఛన్నుఁడై కుంకుమా
లేపప్రోజ్జ్వలుఁడై ప్రియాపృథుకుచాశ్లిష్టాంగుఁడై కంతుఖే
లాపర్యాసితుఁ డౌఁ జలి న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 97

మ. అనుఁగున్జెల్వలఁ బాసిన న్గడచు నే యాయాయయామావళుల్
ఘనకుందప్రచలద్విరేఫము స్ఫురద్గంధప్రియంగువ్రజం
బును బ్రాలేయమరుద్విలోలితవనాభోగంబు సౌశీతవే
శనిశ ల్కాలగృహోపమ ల్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 98

మ. అలరుంజెక్కులు చుంబనం బిడుఁ గచవ్యాప్తంబు లౌ శ్రీముఖం
బుల సీత్కార మెసంగఁ జేయుం అవిక లొనొత్తుచు న్గుబ్బలన్
బులక ల్నించుఁ బిఱుందున న్మృదుపటంబు ల్జార్చు నూఁపు న్దొడల్
చలిగాడ్పు ల్విటు లట్లయై సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 99

మ. వలిగాడ్పు ల్మగలు న్బలెన్ జెలులకు న్వాసోబలాకర్షణం
బులు దృక్మీలనము ల్తనూవిచలనంబు ల్కాంతలాలోలనం
బులు బింబాధరబాధసీత్కృతిచయంబు ల్సాంద్రరోమాంచముల్
గలుగ న్జేయు నజస్రము న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 100

మ. సతులు న్ధామును వీడెము ల్సలుపుచు న్సంభోగము ల్సేయు చు
న్నతఁడే శైశిరరాత్రి వేగఁ జను సాంద్ర న్నిబిడ్డలన్ బ్రోచుసం
తతఖేదంబునఁ గూర్కు పట్టక మది న్ధ్యానించుపేదయ్య కా
యతమై యొంతట వేగ దౌ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 101

శృంగారశతకము సమాప్తము.

వైరాగ్యశతకము.

తృష్ణాదూషణము.

శా. శ్రీమచ్చంద్రకళాకలాపశిఖమై శ్రేయోదశాగ్రస్ఫుర
ద్ధామంబై ప్రవిలోలకామశలభాధిక్కారియై యాంతర
వ్యామోహోరుతమోహరం బగుశివాఖ్యజ్ఞానదీపంబు సొం
పై మీకు న్మహి మీవుత న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 1

మ. సుమహారణ్యసుదూరదేశగతుఁ డౌచుఁ గాకిభంగి న్దుర
న్నము లందందు భుజించుచుం దిరియుచు న్జాత్యల్పులం బెక్కుగా
లము గొల్చున్ నరుఁ డేమియుం దొరక దేలా యెప్పుడు న్బాయ దు
ల్లములోఁ బాపపుఁదృష్ణ తా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 2

మ. ఇల ద్రవ్యేచ్ఛ నిధివాంఛ ధాతువితతు ల్ధ్మామింప నూఁదు న్మహీ
శులఁ గొల్చున్ నరుఁ డోడబేరము గమించు న్మాంత్రికుండై నరేం
ద్రులభూమి న్బనుఁ జీఁకటి న్గొణుఁగు నెందు న్గడ్డికా సైన లే
దలదు న్వొండియుఁ దృష్ణ దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 3

మ. తనుఁ బోవాడిన నుత్తరం బిడక యంతర్బాష్పుఁడై యూరకుం
డు నగు న్మాన్యమనస్కుఁడై ధనమదాంధు ల్మెచ్చఁ గేల్మోడ్చు భూ
జనుఁ డోహోహా వృథావిడంబ మగు తృష్ణం జేసి యేయేవిఖే
లనము ల్సల్పు నొకో యిఁక న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 4

మ. అమతు ల్తామరపాకుమీఁదిజల మెట్ల ట్లైనయాయుఃప్రమా
ణముకోసంబు ధనాంధచిత్తులకడ న్సంకోచ మింతైన లే
క మహాపాతక మైనయాత్మనుతియు న్గావింతు రింకేమి సే
య మది న్గోరదు తృష్ణచే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 5

మ. క్షమ లేకున్కిని తాల్మియు న్శివపదాస్వాదనంబు లేకున్కి ధ్యా
నము సంతోషము లేక యున్కి సుఖసన్న్యాసంబు యోగానుభా
వము లేకున్కి హిమాతపాదిసహనత్వంబుం జెడు న్యోగికృ
త్యము లయ్యా ఫలహీనత న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 6

మ. తపము న్దప్తము గాదు భోగమును భుక్తం బౌట లే దాశయుం
క్షపితం బైనది కాదు కాలమును జీర్ణం బౌట లే దేపుమా
ని ప్రజల్ తప్తులు భుక్తులుం క్షపితులు న్జీర్ణాంగులుం దామె యై
యపటుత్వంబు వహింతు రా సురభిమల్లా నైదుషీభూషణా. 7

మ. మొగ మెల్ల న్వళిపూర్ణ మైనయపుడు న్మూర్ధంబున న్జన్పనా
రగతిం బాండిమ యల్లుకొన్నపుడు గాత్రంబు న్జరాక్రాంత మై
మిగుల న్సత్తువఁ దప్పినపుడును భూమిం నిత్యకౌమార మె
ట్లగునో మర్త్యులతృష్ణకు న్సురభిమల్లా నైదుషీభూషణా. 8

మ. బహుమానస్థితి దూలె భోగసుఖ లిప్స ల్దప్పెఁ బ్రాణంబువం
టిహితశ్రేణి యొకండు లేక యరిగె న్దృష్టు ల్పొర ల్గప్పెఁ బ్ర
త్యహము న్యష్ట్యభిలాషి యయ్యె గమనం బట్లయ్యెఁ బాపంపుమే
నహహా తృష్ణఁ దొలంగ దౌ సురభిమల్లా నైదుషీభూషణా. 9

మ. అగు సంసిద్ధి విమోహావర్తమము తృష్ణాళీతరంగంబు రా
గగురుగ్రాహము దుర్మనోరథజలాక్రాంతంబు చింతాఖ్యతీ
రగరిష్ఠంబు వితర్కపక్షికము ధైర్యక్ష్మాజభంగప్రదం
బగునాశానది దాఁటినన్ సురభిమల్లా నైదుషీభూషణా. 10

విషయపరిత్యాగవిడంబనము.

మ. పస సంసారమునందు లే దొకటియు న్భావించి చూడంగఁ బు
ణ్యసముల్లాసము నార్తిదంబ యది యెట్లన్న న్స్వకర్మంబులన్
బ్రసభప్రాప్తము లై భుజింపఁబడుఁ దన్మాత్రంబు లాత్మేంద్రియ
వ్యసనాపాదకము ల్గదా సురభిమల్లా నైదుషీభూషణా. 11

మ. నిల కెన్నంటికి నైనఁ బోవు విషయానీకంబు దామై జనుల్
దొలఁగ న్లేరు తమంతట న్దొలఁగినన్ దోడ్తో శమానంద మ
గ్గలమై చేకుఱువేళ నవ్విషయ దొలంగ న్నెంటికిం దప్పి య
ల్లలనాఁడు న్మది ఖిన్నమై సురభిమల్లా నైదుషీభూషణా. 12

మ. అనఘాత్ముం డెట్టువంటిదుష్కరకరుం డత్యంతము న్రోసి చెం
దినభోగంబులె సన్యసించు నిపు డేని న్దొల్త నేనిన్ బరం
బున నేని న్దమకున్ లభింపనిస్పృహాభోగంబులు న్మాన లే
రనయంబు న్మొఱవారు శ్రీసురభిమల్లా నైదుషీభూషణా. 13

శా. ఆనందాశ్రులు గ్రోలుచు న్బులుఁగు లంకాగ్రంబులం దాడఁగా
ధ్యానారూఢతనుండ నద్రిగుహల న్ధన్యాత్ముఁ డౌ యోగి యా
ప్రాణాంతంబు మనోరథోపచితసౌధారామకేళీరతిన్
ధ్యానించున్ బెఱవాఁ డిల న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 14

మ. అకటా మోహము వోదు స్థండిలశయుండై నీరసాహారపుం
బికిరం బెత్తి చతుర్థవేళ దినుచు న్వేనూఱుజీర్ణంపుఁబే
లికల న్గట్టినబొంత గప్పుకొని జోలి న్బాసి వర్తించున
య్యతి న్సైతంబు జగంబున న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 15

మ. మొగముం జేమిడిబుఱ్ఱ యిందునిక్రియం బోల్పొందునే రోఁతప
ట్లగుపూఁబోండ్లనితంబముల్ కరటికుంభాభంబులే కౌచదో
బ్బగుదుల్ చన్నులు హేమకుంభములె బీభత్సం బివీ లోకు లే
ల గరిష్ఠంబుగ నెంతురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 16

మ. ఉమసామేన వసించునట్టి యభవుం డొక్కండు పెన్రాగి బా
ల్యమునం దుండి యసంగుఁ డౌజనుఁ డొకం డత్యంతనీరాగుఁ డు
గ్రమనోజాహివిషార్తు లన్యు లుభయభ్రష్టు ల్పమీ యందఱున్
గ్లమనిర్ముక్తభుజాబలా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 17

మ. దుముకు న్వహ్నిశిఖాళియందు శలభస్తోమంబు మీనంబు గా
లము మ్రింగున్ మది బుద్ధి లేక మనుజుల్ తత్త్వజ్ఞు లయ్యు న్విషా
దమునన్ బ్రుంగుదు రింతె కాని విషయత్యాగోత్సుకు ల్గారు శ
క్యమె మోహంబు తరింపఁగా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 18

శా. ఆసుం దప్పి జనింప స్వాదుశిశిరం బౌవారి భక్ష్యాన్వితం
బౌనన్నంబు దిను న్బుభుక్ష వొడమ న్సాక్ష్యమాతలి న్బొందు గా
ఢానంగానల మేర్ప నిట్టిది సుఖంబా రుక్ప్రతీకార మ
జ్ఞానీకంబు సుఖం బను న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 19

మ. తనకు న్సంపద మెండు భార్య ఘనసౌందర్యాంగి తారుణ్య మె
న్న నవీనంబు సుతు ల్ప్రశస్తు లనుచు న్వ్యామోహి సంసారకా
ర నడంగు న్థిర మంచు భ్రాంతుఁ డయి సర్వం బధ్రువం బంచు మో
హనివృత్తిం జను జ్ఞాని దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 20

యాచ్ఞాదైన్యదూషణము.

శా. వాపోచు న్మిథఁ గుంది చాల సుతు లన్నా బువ్వ బువ్వంచు ని
ల్లాపె న్జీర్ణపటాపకర్షముల నుద్దాడింపఁగాఁ జూచి గా
కాపన్నుండు మనీషి భీతిలి పరంబౌ దేహి యన్వాక్య మే
లా పల్కుం దనపొట్టకై సురభిమల్లా నైదుషీభూషణా. 21

మ. సదుదంచద్గుణపద్మచంద్రరుచి లజ్జానూత్నవల్లీసమూ
హదృఢోదగ్రపరశ్వథంబు కడు సద్యస్మానవిచ్ఛేదనం
బిది పూరింపఁగ రానిబాన నరు నేయేరీతులం ద్రిప్పఁ జా
లదు దుర్వారవిడంబమై సురభిమల్లా నైదుషీభూషణా. 22

మ. ఒకపుణ్యస్థలిఁ జేరి వస్త్రపిహితప్రోక్షిప్తభిక్షాకపా
లకుఁడై పావనహోమధూమపటలాప్లావంబు లౌభూసురేం
ద్రకులశ్రేణులఁ జేరి మాధుకర మెత్తన్లేఁడె మర్త్యుండు తు
ల్యకుల న్వేఁడఁగ నేల శ్రీసురభిమల్లా నైదుషీభూషణా. 23

మ. అమరద్వీపవతీతరంగకణశీతారామము ల్దాపసో
త్తమవిద్యాధరసిద్ధసంఘరుచిరోదంచచ్ఛిలాభోగముల్
హిమవత్పర్వతభూము లేవఁటదఁ బోయె న్గూటికై మర్త్యజా
లము నాసింతురు పండితు ల్సురభిమల్లా నైదుషీభూషణా. 24

మ. ద్రుమశాఖోద్భవవల్కలప్రకర మబ్బు ల్పోచ్చెనే శైలజా
లములందున్ ఫలమూలకందజలము ల్వా డయ్యెనే కృచ్ఛ్రల
బ్ధమనాగ్విత్తమదానిలాప్తి బొమ లుత్కంపించుమన్నీలఁ గొ
ల్వ ముదం బేమి జనాళికి న్సురభిమల్లా నైదుషీభూషణా. 25

మ. ఖలులై వైభవగర్వదుర్వికృతిరోగగ్రస్తులై తూగుతు
ద్రుల వర్జించి దరిద్రులైన నిల కార్యు ల్వల్కలా స్తీర్ణభూ
తలశయ్యా న్ఫలమూలసేవను బ్రమోదస్ఫూర్తిఁ బ్రాపింతు ర
త్యలఘూర్వీధరవాసులై సురభిమల్లా నైదుషీభూషణా. 26

మ. అభిరామాకృతి శైలదక్ నదులతోయం బుండఁగా నెప్పుడై
న భుజింపం దరుశాఖల న్ఫలము లుండంగాఁ బరుండ న్వినూ
త్నభవత్పల్లవరమ్య మాధరణి యుండంగా పగన్ విత్తవ
ల్లభులన్ గొల్వఁగ నేమొకో సురభిమల్లా నైదుషీభూషణా, 27

శా. క్ష్మానాథాశ్రయదుఃఖభారమున భోగస్వాదసౌఖ్యంబులన్
నానాభంగులఁ బోయెఁగా దినము లిన్నాళ్ళంచు లోలో నగున్
ధ్యానాంతంబులఁ దొల్లి దాఁ బడినపాట్లంతంతఁ దోఁపం బ్రబో
ధానందుండు వనస్థుఁడై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 28

మ. పరితుష్టాత్ములు వాంఛ సేయ రతిలుబ్ధస్వాంతు లౌవాండ్రకుం
బరితోషం బొనరింపఁ జాలుదురె సంపద్ధామ మామేరుభూ
ధర మాత్రైకసమాప్తవైభవము వ్యర్థం బంచు నే నెంచెదన్
హరసేవానిరతాత్మ శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 29

శా. అక్షీణం బభయం బనల్పమతులం బానందసంపాది యా
ర్యక్షేమంకర మప్రయత్నసులభం బద్వేషదోషం బిలన్
భిక్షాజీవిక శంభుసత్ర మది యందే జ్ఞాను లాసింతు ర
ధ్యాక్షేపస్థిరవిక్రమా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 30

భోగాస్థైర్యము.

మ. చ్యుతిచే వంశము రాజుచే ధనము రోగౌఘంబుచే భోగసం
తతి విద్వేషులచే బలంబు జరచేత న్రూపు కార్పణ్యసం
స్థితిచే మానము చాడిచే గుణము భీతిన్ జెందు నిర్భీతికం
బతులజ్ఞానమె సుమ్ము శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 31

మ. జర తారుణ్యము దుర్జనాళి నృపు నస్థైర్యంబు శ్రీ నాశ హృ
త్పరితోషంబు ఫణు ల్వనప్రతతిఁ గాంతావిభ్రమంబు ల్ప్రశాం
తిరుచి న్దుష్టజనంబు సద్గుణవిభూతి న్సొంపఱం జేయుఁ జె
ల్లరె సాతంకము సర్వము న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 32

శా. దేవుం డెద్ది తిరం బొనర్చె నతఁ డాధివ్యాధినానావికా
రావృత్తి న్మృతి మాలి ప్రాణితతి నంతంత న్జర న్ముంచు ద్వా
రావష్టంభము లేక దుర్దశలు డాయ న్జేయు లక్ష్మీవిలా
సావేశంబుల కెమ్మెయి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 33

మ. అలరుం బ్రాయము లఘువంబులు తరంగాకారము ల్వైభవం
బులు ప్రాణంబులు నశ్వరంబులు దినంబుల్ స్వల్పము ల్కాపురం
బులు తుచ్ఛంబు లటంచు నెంచి యనయంబున్ బుణ్యసంకల్పముల్
దలఁచున్ దత్త్వవిదుండు శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 34

మ. ప్రసరద్వాయుపరిప్లవాభ్రసలిలప్రాయంబు ప్రాణంబు మే
ఘసమూహాంతరచంచలాచలము భోగశ్రేణి తారుణ్యలా
లసలుం దుచ్ఛము లంచు నెంచి యవిలోలస్వాంతుఁ డేగు న్సధై
ర్యసమాధిస్థితసిద్ధికి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 35

మ. యువతీభోగకథ ల్తటిత్సమము లాయుస్సీమ కల్లోలజా
లవిలోలం బెలప్రాయము ల్నిమిషకల్పంబు ల్ధనశ్రేణు ల
ధ్రువము ల్భోగము లస్థిరంబు లనుచున్ దూషించి తజ్జ్ఞుండు బ్ర
హ్మవిచారంబునకుం జను న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 36

మ. ప్రసరచ్ఛోణితమాతృకుక్షితలనిర్బంధాధివాసంబు ని
ష్టసతీసంగవియోగచింతలును యోషాదూషితం బౌజరా
వ్యసనం బింతియెగా కిసీ భవమునం దాత్మ న్విచారింప స్వ
ల్పసుఖం బైన లభించునే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 37

మ. నిరతం బాయువు భగ్నకుంభసలిలానీకంబున న్లైగఁగా
నరుల ట్లామయము ల్తనువ్యథలు సేయంగా వెస న్లోఁగొనన్
జర దా బెబ్బులిభంగిఁ గాచుకొని యుండంగా నయో యేల జే
యరు లోకు ల్హితయత్నము ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 38

మ. అమితాకారము లైనభోగములు మాయాజాలముల్ తత్ప్రసం
గమె సంసారనిమిత్తభూత మిది యాకాంక్షింప కాశాతరం
గముల న్విహ్వల మైనచిత్తము సమాకర్షించి యల్లల్ల బ్ర
హ్మమునం జేర్చుట మే లగున్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 39

మ. పరమేష్ఠిప్రముఖోన్నతు ల్తృణకణప్రాయంబు లింద్రాదిరా
జ్యతతు ల్తుచ్ఛము లంచు నెంచఁగల బ్రహ్మానంద ముజ్జృంభ మై
పరమం బై పరిపూర్ణ మై యలరఁగా భావించియు న్యోగి చి
ల్లరభోగంబులు గోరునే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 40

కాలమహిమ.

శా. ఇంబు ల్గులెక్కుడు సేన సేనపురము ల్పృథ్వీశులు న్వారియ
ర్థంబు ల్వారిసుతాప్తభృత్యబలము ల్రాజౌఘము ల్వారిభో
గంబు ల్వెంబడి మట్లమబ్బు లయి పోఁ గావింపుచుం బొల్చుకా
లంబే దైవ మవశ్యము న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 41

మ. ఒకని న్జేగము ననేకుఁగా నొకనిఁ జేయుం దా ననేకాత్ముఁ గొం
బక మాయించు ఘటించుఁ బ్రాణివితతు ల్సారె ల్పగ ల్రేయి పా
చికలు న్లోకము లెల్లఁ బాళియునుగాఁ జేకూర్చి కాలంబు ఖే
లకుఁ జొచ్చెం గితవాకృతి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 42

మ. గృహకృత్యంబులచే ననంటదితమై క్షీణించు నిక్కాల మ
స్వహము న్సూర్యగతాగతక్రమవశంబై యాయు వేగు న్రుచుల్
బహుభంగు ల్సకలం బెఱింగియు జను ల్సమ్మోహకాదంబరీ
లహరి న్భ్రాంతి వహింతురా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 43

మ. ఇనుఁ డేతెంచె నినుండు గ్రుంకెఁ బగ లయ్యె న్రాత్రి జా మయ్యె రెం
డనుచున్ నిత్యముఁ బిష్టపేషణసమవ్యాపారము ల్సేయుచున్
జను లున్మాదులు గాక యాచెనఁటిసంసారంబులో నేమి మే
ల్గన వర్తించెద రీమహి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 44

మ. జని విచ్ఛేదన మైనశంభుచరణాబ్జధ్యానమా లేదు స్వ
ర్గనిజద్వారకవాటపాటి యగుధర్మంబా నహీ సుందరీ
స్తనసంశ్లేషకమా యభావము మహి న్జన్మింప నేలా జడుల్
జననీయౌవనఘాతుకు ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 45

మ. జవరాండ్ర న్రమియింపఁ గాన రతిభాస్వచ్చంద్రికారాత్రులన్
సవిశేషం బగువిద్య నైన నసి నైన న్వైరుల న్గెల్చి ప్రా
భవ మొప్ప న్యశ మొందఁ గానరు జను ల్పాడింటిదీపంబులీ
ల వయశ్శ్రీ వృథ యై చన న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 46

మ. అనిశంబు న్దలిదండ్రుల న్మనుప లే రర్థం బుపార్జింప లే
రనవద్యం బగువిద్యచే నృపుల డాయ న్లేరు కాంతావిశే
లనసౌఖ్యంబులు గాంచ లేరు పలుగూళ్ళ న్గాకులు న్బోలె న
ల్పనరుల్ గాలము పుత్తు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 47

మ. తమపెద్ద ల్చన నాత్మతుల్యహితమిత్రవ్రాత మేగం గ్రమ
క్రమభంగి న్సికతానదీతటతరువ్రాతంబుచందంబునన్
దమరు న్సన్నిహితప్రణాశు లగుచు న్వర్తించువారల్ నరుల్
ప్రమదం బేక్రియఁ గాంతురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 48

మ. శతసంవత్సర మాయు వందు నిశల న్సా మేగు బాలత్వప్ర

ఖోన సగ ముత్సన్నం బగున్ నిల్చియుం

న్నతఱి వ్యాధివియోగదుఃఖభయచింత ల్పెక్కు లేదీ సుఖం
బలితుచ్ఛం బగుమేనికి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 49

శా. బాలుండై కొమరుం డగుం గృపణుఁడై భాగ్యోపసంపన్నుఁ డౌ
సోలుం బాండుశిరోరుహుం డయి వళీవ్యాతాంగుఁడై పిమ్మటన్
గాలాగారమహాతిరస్కరిణి కేగం జాగుభూమికుంసున
న్లై లోకంబునఁ బ్రాణి దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 50

యతినృపతిసంవాదము.

మ. అతఁ డైశ్వర్యమునం బ్రసిద్ధుఁడు ప్రసిద్ధాచార్యుఁడన్ నేను రా
జతఁ డే సద్గురుభక్తిసంజనితమేధాఢ్యుండ నాతం డనా
దృతిఁ గావించిన నిస్పృహుండ నగునా కే మా నటంచు న్మతిన్
యతి పాటింపఁడు భూపతి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 51

మ. అతఁ డర్థేశ్వరుఁ డాగమార్థపతి నే నాతండు శూరుండు వా
దితతి స్గర్వగ నే ఘనుండ నతఁ డర్థిశ్లాఘ్యుఁ డే నార్యవం
దితుఁడన్ న న్నొర మెచ్చుకున్న మును పే నే మెచ్చ నంచు న్మదిన్
యతి నిష్కామత భాసిలు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 52

మ. దోర దుష్వల్వలు దాల్చు వల్కలము దాల్తున్ నే సమానంద మి
ద్దఱకుం భేద యన న్మహాశకుఁడె పో ధన్యుం డన స్తుష్టిభా
సురుఁడే పో మఱి యేఁ బ్రతిష్ఠుఁడ నటంచు న్మెచ్చుఁ డర్థేశు బ్ర
స్మరసాస్వాదపరుం డిల న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 53

శా. కట్టం జీరము లుండఁగాఁ దిన ఫలౌఘం బుండఁగా శయ్యకున్
బట్టై ధారుణి యుండఁగాఁ గొలఁకులం బానోదకం బుండఁగాఁ
గట్టా వైభవమద్యపానచలితాక్షవ్రాతు లాదుర్జనుల్
ధట్టింప న్బుధు లోర్తురే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 54

శా. భిక్షాహారము లారగింపుచుఁ బ్రతృప్తిం బొంది యేచోద లే
కక్షీణం బగుమేదినీజనితశయ్యాసౌఖ్యు లౌచు న్దిశల్
సుక్షౌమంబులుగా ధరింపుచు రహి న్సొంపొందుధన్యుల్ నృపా
లక్షుద్రు న్మది మెత్తురే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 55

మ. పలుసుద్దుల్ పలురజ్జులున్ బదరునల్పప్రజ్ఞలున్ గుబ్బచ
న్నులు గుల్కించు మెలంతలున్ సొగసుకాండ్రున్ గూడ సౌనాటపా

టలవాండ్రున్ గోఱు గాక రాజులకు నిష్ఠావంతు లౌతజ్ఞు లే
ల లసద్దానశశీశ్వరా సురభిమల్లా వైదుష్షీభూషణా. 56

మ. భువనం బెందఱు నేర్ప రెందఱు ప్రగల్భు లొప్పిచి పో రెంద ఱా
ర్యవరు ల్గెచ్చి తృణీకరించిరి ధరన్ జ్యాధీశు ల ట్లేగ నా
రారా యిం దొకకొన్నిపల్లెలకుఁ దా రధ్యక్షు లై యల్పు లే
ల వృథా గర్వ మొనర్తురో సురభిమల్లా వైదుష్షీభూషణా. 57

మ. ధరణీశాయుతభుక్తముక్త మగునిద్ధాత్రీతలం బంతయున్
బరిపాలించినవారు సైతము తృణప్రాయుల్ తదంశాంశముల్
పరిపాలించునృపాధముల్ మది జుగుప్సాఖేదము ల్దక్కి యే
ల రహిన్ గ్రొవ్వి చరింతురో సురభిమల్లా వైదుష్షీభూషణా. 58

మ. వివిధాయోధనదారుణంబుల మిథోవిద్వేషు లై తోయప
ఙ్క్తివృతం బౌపరమాణుకూటకృతమృత్పిండంబు భోగించుచు
న్ద్రవిచారు ల్దూర లీవు లిత్తు రని తత్స్వల్పార్థ మాశించువా
రవమప్రాణులు గారొకో సురభిమల్లా వైదుష్షీభూషణా. 59

మ. భవుఁ డాత్మీయకపాల మాదల వహింపన్ మన్నవాగ్దేవతా
ధవుఁ డొక్కండె విభుండు తక్కురున కాత్మప్రాణసంరక్షణ
ప్రవణు ల్లల్పరు మ్రొక్కనంత నె మదింపం జెల్లునే వాని నే
ల విభుం డంద్రు సుధీజను ల్సురభిమల్లా వైదుష్షీభూషణా. 60

మనస్సంబోధనము.

మ. పరచేతశ్చ్రియ మాచరింపఁ జనుచున్ ప్రశాంత మ్మాఁ గాని తా
నరయ న్మర్త్యుల మానసంబు విమలం బై యుండ దట్లున్నఁ జె
చ్చెర నిష్టార్థము లన్నియు న్గలుగవా చింతామణిస్తోమప
ల్లరి చేపడ్డవిధంబున న్సురభిమల్లా వైదుష్షీభూషణా. 61

మ. అవు నర్థం బగుఁ గానియర్థ మది గా దామాత్రకుం జిత్త మే
ల వెతన్ జెందు నతీతభావిసరణు ల్తర్కింప కైనర్థ భో
గవితానంబు భుజించు లేనితఱి నిక్కం బూర కుండు న్బుధుం
డవలం దా నిఁక నేమి శ్రీసురభిమల్లా వైదుష్షీభూషణా. 62

మ. విషయైకస్పృహమైఁ జరింపుచు భవస్వీకారి గాకుల్ల ము
న్నిష్ఫదాయూనవివర్తకం బయినస్వాత్మీభావముం జెందినన్

విషమక్లేశవిదూర మౌ సుఖగతి న్విశ్రాంత మౌ నాజిక్షే
లషదాస్యప్రతిరూప శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 63

మ. విలసజ్జహ్నుసుతాతటాభిరతిమై విశ్వేశుఁ జింతింప ను
త్కళిక న్సంపద లేల కోరునొకా చిత్తం బకటా వీచికల్
కలుము ల్బుద్బుదము ల్మెఱుంగులు నరౌఘంబు ల్ఘను ల్వహ్నికీ
లలు నమ్మం దగునా మహి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 64

మ. నృపతిభ్రూలతికాకుటీగణిక యాశ్రీ గోర కార్యుండు కా
శిపురిం జేరి వినీతకంథుఁ డగుచున్ శిష్టాత్ము లచ్చో జనుల్
గృప నర్పించినపాణిపాత్రహృతము ల్భిక్షాన్నముల్ దించు శీ
లపరుండై మెలఁగం దగున్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 65

మ. ఎదుటన్ గాణలు వెన్కఁ జామరధరల్ హేలావయోరమ్య తా
సుదతు ల్క్రేవల దాక్షిణాత్యసుకవీశు ల్గొల్తు రేని న్ప్రియం
బె డగ న్మర్త్యుఁడు కాపురించఁ దగు లేదే యోగి యై యొక్కశై
లదరిం జేరికొనం దగు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 66

మ. అభిరామం బగులక్ష్మి చేకుఱిన నే మాత్మీయమిత్రాళులన్
విభవోపేతులఁ జేసి శాత్రవరమావిస్ఫూర్తిఁ గైకొన్న నే
మి భయప్రోజ్ఝితమై మనం గలదె భూమిన్ మర్త్యసంఘంబు దు
ర్లభ మౌ దేహము నిత్యమై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 67

మ. మమకారంబు త్యజించి కామవికృతు ల్మాయించి సంసారక
ర్మము లెల్ల న్మది రోసి యీశ్వరునిపై రాగంబు సంధించి దూ
రము శోకానలు చేరి మానవుఁడు వైరాగ్యస్థుఁ డౌ నేని యే
ల మహేంద్రాదిపదంబులు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 68

మ. సకలాశావలయంబుల న్సతతసంచారంబు గావించుఁ గొం
చక నైసర్గికలోలభావమున విశ్వం బెల్ల వ్యాపించుఁ దా
నొకనాఁ డేమఱి యైన మర్త్యులమనం బూహింప దుల్లాసక
ల్పకుఁ డైనట్టిమహేశ్వరున్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 69

మ. అమరేంద్రాదిపదంబు లన్నియుఁ దరిద్రాపేక్ష్యముల్ వానిమీఁ
ద మనం బుంచక నిర్వివేకత ననంతం బై పరం బై ప్రకా

శమయంబై యలరారుబ్రహ్మము రహిన్ జర్చింప సర్వార్థముల్
సమకూరు న్సులభంబులై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 70

నిత్యానిత్యవస్తువిచారము.

మ. అమరావాసకుటీవిహారఫల మాయాగాళి యంచు న్పురా
ణము లంచున్ స్మృతు లంచు వేద మనుచున్ శాస్త్రం బటంచున్ నరుల్
భ్రమచేఁ గోమటిబేరపుర్ వగల కేలా చొత్తురో యాత్మ బ్ర
హ్మమునం జేర్పఁగ లేక శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 71

శా. కాలాంతాగ్ని సువర్ణశైలము పడంగా వారిరాసు ల్సెడం
గా లోకాశ్రయ మైనధారుణి సనంగాఁ గుంజరేంద్రశ్రవో
లోలం బౌతను వెంతమాత్రము నరు ల్మోహాంధులై దీని కే
లా లోభింతు రెఱింగియుం న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 72

శా. వ్యామోహంబు వహించి వీను బధిరంబై నోరు లాలాయుతం
బై మే నానతమై రదాళి పతితంబై దృష్టి యుత్పాదితం
బై మానస్థితి భ్రష్టమై నరుఁడు పంగై యున్నఁ గైకోరు పెం
డ్లాము న్బిడ్డలు నైతము న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 73

మ. జరఁ బ్రాపించి కరంబు పాండురశిరోజశ్మశ్రుఁడై యున్నయ
న్నరు సుత్రిష్టగవాస్థిఖండ మగుచండాలోదపానంబువై
ఖరి దొదవ్వుల రోసి పాయుదు రిలన్ గంజాక్షు లుద్వేల్లబ
ల్లరగండాదిమహాంక శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 74

మ. జర ప్రాప్తించకమున్నె యక్షిబల ముత్సన్నంబు దాఁ గాకము
న్నె రుజల్ ముంపకమున్నె యాత్మహిత మన్వేషింప కజ్ఞుండు మం
దిరదాహం బగునప్డు శాంతివిధి కెంతే కూపముం ద్రవ్వునా
లరియ న్లై నగుఁబా టగు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 75

మ. ఇతిహాసాగమకావ్యము ల్చదువఁ బ్రొద్దేదీ మల ల్సేరి యా
దృతిమై యోగతపక్రియ ల్సలుపఁ బ్రొద్దేదీ యతిప్రశ్రయా
న్వితుఁడై దాతృజనంబులం గొలువఁ బ్రొద్దేదీ కటా యాయుం వ
ల్పతరంబై చనుప్రాణికి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 76

మ. దొరలత్యంతమదాంధకుల్ చపలచిత్తుల్ సౌఖ్యవాంఛల్ సుదు
ర్భరము ల్దేహవిఘాతియైనజర దుర్వారంబు కాలుండు ము
ష్కరుఁ డొం డెద్దియు లేదు మేలు విమలజ్ఞానంబుకన్నన్ నిజం
బరయం బండితకోటికి స్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా 77

మ. ధనహీనుం డయి మిత్రభృత్యరహితత్త్వం బొంది యర్థార్థి వ
చ్చిన నీయం దగఁ దప్పి దైన్యదశల న్జేడ్పష్టవేళ న్సుప
ర్వనదీతోయపవిత్రకుంజయుత మాప్రాలేయశైలంబు మె
ల్లనఁ జేరం దగు జ్ఞానికి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 78

మ. హితసాంగత్యము లిందుకాంతిసుఖముల్ శృంగారకావ్యంబు లి
ష్టతమావక్త్రములు న్విలాసవనము ల్సర్వంబు నత్యంతర
మ్యతరం బయ్యు ననిత్యతామతి జనింపం దద్దయుం దానర
మ్యతరం బై కనిపించు నా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 79

మ. ఘనహర్మ్యంబులు కామినీలలితము ల్గానాదికంబు ల్మనం
బునకు న్సైపక కాదు తజ్ఞు లనయంబు న్గీటపక్షానిల
ప్రనటద్దీపశిఖాచయంబు లనుచు న్భావించి సుమ్మీ గిరుల్
వనము ల్చేరుదు రర్మిలి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 80

శివార్చనము

శా. ఏనాఁ డైనను నేజగాన నయినన్ దృగ్గత్సుఁ డైనన్ శ్రుతుం
డైనం గాఁడు తథావిధుండు విషయోద్యత్కుంజరీరూఢదు
ర్జ్ఞానక్షీణమనఃకరిన్ నిలుప నౌరా యెవ్వఁడో సంయమా
లానం బయ్యెడు ధారుణి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 81

మ. శమసంపాదిని యైనవిద్య దొరకు న్సద్గోష్ఠి గల్గు న్మనో
దమనం బబ్బు నదైన్యవృత్తియును లబ్ధం బౌ నసంగప్రచా
ర మొగిం జేకుఱు నొక్కపుణ్యఫలసంప్రాప్తిన్ నిరూపింప శ
క్యము గాదెద్దియుం జ్ఞానికి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 82

మ. సుగుణశ్రేణు లనన్యగోచరము లౌచు న్రిత్త క్షీణింప నిం
పగుతారుణ్య మతిక్రమింపఁ దలఁపుల్ వ్యర్థంబులై పోవ ను
గ్రగతిం గాలుఁడు చేర రా జనులకు న్గౌరీకళత్రుండె ది
క్కగు నందున్ దెలియం దగు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 83

మ. సకలస్థావరజంగమైకవిభుఁ డై శంభుండు సర్వాంతరా
త్ముకుఁ డై విష్ణుఁడు వస్తుతత్త్వము వలంపంగా నభిన్నస్వరూ
పకు లయ్యుఁ గ్ మది నాదుభక్తి పరమబ్రహ్మంబు భర్గుండె యం
చకలంకస్థితి భాసిలు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 84

మ. కనదిందుద్యుతిపాండురంబు లగుగంగాసైకతక్షోణులన్
ఘనసంతోషభవాశ్రులై శివ శివా కాశీపతీ యంచు ను
త్కనినాదంబుల బిగ్గరం బలుకుచున్ గాందారెమాందారె వే
శను ధన్యు ల్విహరింతు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 85

మ. తుద ముప్పౌఁగద యంచుఁ గాపురపుసుద్దు ల్రోసి సన్యస్తసం
పదులై సాత్త్వికులై వనస్థలులు సంప్రాపించి సంపూర్ణశా
రదచంద్రాతప తామహానిశల శర్వశ్రీపదాంభోజముల్
మదిఁ జింతింతురు పండితు ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 86

శా. కాశిం జేరి త్రివేణి చెంగటఁ గటీకౌపీనమాత్రాంశుకుం
డై శీర్షంబునఁ గేలు మోడ్చుకొని శర్వా శంకరా శైలజా
ధీశా యంచు వచింపుచుం గడపుఁ బ్రీతి న్వాసరంబు ల్ఘనుం
డౌ శిష్టప్రవరుండు శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 87

శా. గంగాతోయముల న్సుపుష్పజలసంఘాతంబున న్విశ్వభ
ర్తం గామాంతకుఁ బూజచేసి పిదప ధ్యానంబు గావింపుచున్
తుంగగ్రావనిషణ్ణులై యలరుధన్యుల్ దైన్యసంతాపముల్
భంగం బంద సుఖింతు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 88

మ. అనవద్యుండును పాణిపాత్రహృతభిక్షాహారుఁడున్ నిస్పృహుం
డును శాంతుండు దిగంబరుండు నయి ధన్యుం డొంటిమై భూతలం
బున వర్తింపుచు శంకరుం దలఁపుచున్ ముక్తాత్ముఁడై కర్మజా
లనిరాసం బిముఁ జూల్కొన న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 89

మ. ఒకచో నిల్వక పాణిపాత్రహృతనిత్యోదాత్తభిక్షాన్నుఁడై
సకలంబు న్మదిలోఁ దృణోపమముగాఁ జర్చింపుచు న్యోగిభా
వకుఁడై కాంచునఖండబోధసుఖజీవన్ముక్తి చంద్రార్ధచూ
డకృపం గాని జనింప దౌ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 90

అవధూతచర్య.

మ. అనిశస్స్వైరవిహారుఁడై సతతభిక్షాహారుఁడై శూన్యకా
ననదేశైకశయాళుఁడై శిథిలకంథాజీర్ణకౌపీనుఁడై
ఘనయోగస్థిరుఁడై ప్రశాంతుఁ డయి వేడ్కన్ సర్వవిజ్ఞాని శే
ల నగారిప్రముఖోన్నతు ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 91

మ. అలఘుజ్ఞానసమగ్రుఁ డౌ విబుధుఁ డాహా పద్మగర్భాండమం
డలమాత్రంబున కేల నాసపడు నానాశైలసంవాస మా
జలధిశ్రేష్ఠము చేఁప గంతు లిడినన్ సంక్షోభముం జెందు నే
లలనానూతనమన్మథా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 92

మ. సపరిస్ఫూర్తపలాశపాత్రమున భైక్షం బెత్తి తద్గ్రాసభు
క్తిపరుం డౌనవధూతశేఖరుఁడు లక్ష్మీ తల్లి యొం దేని నీ
కృప వే ఱొక్కెడ నిల్పు నిస్పృహుల మాయే మొల్ల మే మొల్ల మం
చపరాగస్థితి భాసిలు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 93

మ. నవతల్పం బిల దివ్వె చంద్రుఁడు వితానం బాకసం బంచితం
బవువింజామర మందవాత ముపబర్హం బాత్మహస్తంబు నై
సువిరక్తిం బ్రియభామఁ గూడుకొని రాజుం బోలి సమ్మాతితో
నవధూతేంద్రుఁడు భాసిలు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 94

శా. హానాదానవిరక్తమార్గనిరతుండై గ్రామరథ్యాచల
న్నానాచీరసులబ్ధకంథుఁ డయి శాంతస్వాంతుఁడై భిక్షుఁడై
మానాహంకృతిశూన్యుఁడై జనపతిం బ్రాపింప కాత్మేచ్ఛ బో
ధానందుం డిలఁ గ్రమ్మరు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 95

మ. జడుఁడో భిక్షుఁడొ విప్రుఁడో వృషలుఁడో జ్ఞానాఢ్యుఁడో సిద్ధుఁడో
కడవాఁడో యనుచున్ జను ల్వారిఁబోరిన్ గన్గొంచు భాషింపఁగా
నుడువం డల్గఁడు సంతసం బిడఁడు తన్నుం గానియ ట్లుర్వి న
ల్గడ యోగీంద్రుఁడు క్రమ్మరు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 96

మ. సతతంబు న్శుచిగా నయత్నత నహింసాసాధ్య మాఘూసవా
యుతతి న్మేసి మహీశయాళు వగు నేణోరంగమశ్రేణియూ
కృతి యోగీంద్రుఁడు దాల్చు నవ్విదువు ధాత్రి న్సర్వధర్మోత్తమం
బతులాచారధురంధరా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 97

బాలమృణాళతంతువునఁ బన్నగరాజముఁ గట్టఁబోవు వ
జ్రాలకు బెజ్జముల్ నుసువఁజాలుశిరీషసుమాంతసంహతిన్. 5

చ. పరమహితంబుగాఁ దగుసుపాయముగా ననిశం బధీనమై
పరఁగెడునట్టు లజ్ఞతకు బల్వగుకప్పడ మొప్పఁజేసె ము
న్సరసిజగర్భుఁ డెట్లనిన సర్వమెఱింగినవారిరచ్చలం
దెఱుఁగనివారి కాభరణ మెంచ విశేషపుమౌనమేకదా. 6

చ. ఎపుడొకయింతగంటినని యేనుఁగురీతి మదించి యుంటినో
యపుడె సమస్తవిత్ప్రభుఁడనైతి నటంచు మదించె నామనం
బిపుడొకయించుకించుక బుధేంద్రులచెంత నెఱింగికొంటినో
యపుడె విమూర్ఖతాత్తదురహంకృతిపీడె జ్వరంబుకైవడిన్. 7

చ. తొరగెడుజొల్లున న్నడిసి దుష్టపుకంపునఁ జేరరాక లోఁ
బురువులు గాఱ నంజుడును పోడిమిలేనినరాస్థిఁ జొక్కుచు
న్గొఱికెడుకుక్క పార్శ్వమునకు న్జనుదెంచిన యింద్రుఁ గాంచిన
న్వెరయదు శంక తుల్లకులు పొందిన తక్కువలెక్కసేతురే. 8

చ. సురపురినుండి శంకరునిజూటము జూటము వాసి గట్టు గ
ట్టురువడిపీడి భూమి భువినుండియు వారిధి వార్ధి నిల్వ క
య్యురగులలోకము న్బొరసియు న్నెఱసె న్మఱిగంగగావున
న్దొలకులు స్థానము ల్విడిచి నూఱుముఖంబుల గాసిఁజెందరే. 9

... ... 10

విద్వత్పద్ధతి.

చ. సురుచిరశాస్త్రపాఠపరిశుద్ధవచస్కులు శిష్టదేయసు
స్థిరనిగమాగము ల్గడుఁ బ్రసిద్ధులు సాధను లేన్రపాలుచేఁ
బొరసిరొ లేమి యక్కొదువ భూపతిదే ఘనులైనవారిలే
మరసి పరీక్షకుండు వెలయల్పముసేసిన రత్న మల్పమే. 11

చ. కనఁబడ దెవ్వ రేఖిలిమిఁ గైకొనవచ్చిన నిచ్చలున్ సుఖం
బెనయఁగఁ జేయు నర్థులకు నిచ్చిన హెచ్చు యుగాంతవేళలం
దును జెడ దట్టివిద్యయను నూత్నధనంబు గడించికొన్నవా
రిని సవరింపనేరని కుభృత్తులతోడ విరోధమేటికిన్. 12

చ. అధిగతవేదశాస్త్రపరమార్థులఁ బండితులైనవారి నీ
వధిప! నిరాకరింపవల దల్పతృణోపమ నీదులక్ష్మి య

య్యధికుల నడ్డగింపఁగలదా మదవార్యసితోరుగండభా
ష్కధరనిభేభరాజములకుం బిసతంతు వదేమియడ్డమో. 13

చ. అలకమలాసనుండు మది నల్కవహించిన నేని యంచపై
లలితసరోజినీవనవిలాసనివాసము మాన్పఁగాకఁ దా
బలియుఁడనంచు దానిదగు పాలును నీరును నేర్పరించు నే
ర్పులగల సుప్రసిద్ధయశము న్హరియించుటకు న్సమర్థుఁడే. 14

చ. జలకము గంధముల్ గుసుమచారుశిరోజములుల్ భుజాంగదం
బులు శశిగౌరహారముఖభూషలు మర్త్యు నలంకరింప వే
వలర నలంకరించు విమలాంచితసంస్కృతవాణి యొక్కటే
బొలుపఱు సొమ్ములెల్ల చెడిపోవదు వాక్కనుభూషణం బిలన్. 15

చ. నరులకు దాచిపెట్టినధనంబును చక్కనిరూపు శ్రీయశ
స్కరియును భోగభాగ్యసుఖకారిణియున్ గురుకోటికి న్మహా
గురువు విదేశబంధువును గూర్చినదైవము రాజవశ్యమున్
వెరవు సువిద్యయే ధర నవిద్యుఁడె పో పశువర్గ మిట్టిదే. 16

చ. క్షమ మదినున్న నేల కవచం బరియేటికి క్రోధమున్న దా
యమలయ నేల చిచ్చు పరమౌషధమేల సువృత్తు గల్గ మూ
ర్ఖమనుజుఁడున్న నేల ఫణి ద్రవ్యమదేల సువిద్యయున్న సి
గ్గమఱిన సొమ్ములేల కవితాఢ్యతగల్గిన రాజ్యమేటికిన్. 17

చ. పరిజనకోటిపైఁ గరుణ బంధులపై మొగమోట మల్పులం
దరతియుఁ బ్రీతి సాధుజనులం దిల ఖలునియెడ న్నయంబు తెం
పరులపయిన్ బుధాళియెడ నార్జవమున్ గురులందు నోర్పు బి
త్తరులెడ ధూర్తతం దెలుపు ధన్యులయందె తగు న్జగద్గతుల్. 18

చ. మతిఁగల జాడ్యము జ్జెఱచు మాటల సత్యము గూర్చు మాన ము
న్నతి నెనయించుఁ బాపములు నాశమొనర్చు మనంబున న్ప్రస
న్నత గదియించు దిక్కుల ఘనంబుగఁ గీర్తులు నించు సాధుసం
గతి యిఁక నేవిశేషములు గల్గఁగఁ జేయదు మర్త్యకోటికిన్. 19

చ. చతురమతిప్రసిద్ధియుఁ వచఃపరిశుద్ధి ప్రబంధవర్ధన
స్థితికలనాసమృద్ధి రససిద్ధియుఁ గాంచి యగణ్యపుణ్యభా
గతులితకీర్తి దేహధరులై సుకవీశ్వరు లెయ్యెడ న్జరా
మృతిజనితోగ్రభీతులు వహింపక యిప్పుడు నున్నవారిలన్. 20

శౌర్యపద్ధతి.

ఉ. ఆఁకటఁ బ్రుక్కిన న్ముదిమి నంగము జిక్కినఁ గష్టదుర్దశ
లోఁకినఁ గాంతి దక్కిన నసువ్రజము ల్జనుచున్న దస్సిన
స్వీక మదేభకుంభపదవీపిశితస్పృహఁ జెందు సింగము
ప్రాఁకట వాఁడుపు ల్మిసవుచా యభిమాని మృగేంద్రుఁ డెయ్యెడన్. 21

ఉ. స్నాయువసాదు లల్పములు నంజుఁడు లేదవి పంకదూష్యమా
హేయపుటస్థిఁ గుక్క భుజియించుచు రంజిలు దాన తృప్తినుం
బాయదు ప్రాప్తజంబుకము మాని మృగేంద్రము గెంచు నేనుఁగుఁ
డాయుచు రెల్లవార లతిడస్సియు శక్తికొలంది కోరికల్. 22

చ. బలువిడి తోఁకఁ ద్రిప్పి పతిపాదము లూనుచుఁ గ్రింద వ్రాలుచు
న్వొలికిల నేలపైఁ బడుచు వేమఱు నోరుదరంబె చూపుచు
న్బెలుకురు కుక్క కొక్కడి బెట్టరు ధీరతఁ జూచుచుఁన్ మదా
వళము భుజించుఁ జాటు శతవాక్కులసెన్నవణంబు లిమ్ములన్. 23

చ. ఎడతెగకిట్లు సంసరణ మెల్లపుడుఁ బరివర్తిలంగ నే
యొడ మృతిబొంది యెవ్వఁ డుదయింపఁడు పుట్టుక కేమి యెవ్వఁడీ
పుడమి జనింపఁ దత్కులము భూరిసమున్నతిఁ జెందువానిదే
యొడలును జన్మము న్బరువు లొక్కొకచోఁ బదికోట్లు పుట్టవే. 24

ఉ. మాసరవాసనైకకుసుమస్తబకాకృతి రెండువృత్తుల
న్బాసిలు మానశాలి యగుప్రాజ్ఞుఁ డదెట్లనఁగాఁ బురంబుదాఁ
జేసినసర్వలోకములుఁ జెల్వుగ నౌదలదాల్పనుండు న
య్యాసలు బాసిన న్దపసియై వనసీమల నుండు నెమ్మదిన్. 25

చ. అలగురుభార్గవప్రభృతు లైదుగురు న్మరువొంద వారిపై
నలుగక శీర్షమాత్రయుతుఁ డయ్యును జూడు విశేషవిక్రమే
చ్ఛలు గలరాహుదైత్యపతి చంద్రదినేంద్రులఁ బట్టు నిర్వార
జ్జలమునఁ బర్వవేళల యశంబున కింతె మహద్విరోధమున్. 26

చ. ఘనుఁ డహిభర్త భోగఫలకంబునఁ దాల్చు జగంబులెల్ల నా
యన నలకూర్మరాజు చరమాంగమున న్భరియించు నాగునా
థ్యుని ధరియించు ఘోణిమణి యూనుఁ దదంగభరంబ నాదృతి
న్వనధి యయూశె యార్యులయుదార్యచరిత్రము లౌ విచిత్రముల్. 27

ఉ. ఆకడఁ దండ్రి క్లేశవశుఁడై కృశియింపఁగఁ గాంచుచున్న పై
నాకునకు న్బయోధి భువనంబులఁ గూలుట నర్హ మాసడిం
జేకొనకంటె దృప్తసురశేఖరభూరిశిఖిస్ఫులింగకీ
లాకరభీకరోరుకులిశాహతిఁ జచ్చినఁ గీర్తి గల్గదే. 28

చ. కరముఁ బ్రకాశమొందురవికాంత మచేతన మయ్యుఁ జూచితే
యొరపరికంబు కోప మొకయించుక భానుఁడు పాదమూదినన్
గఱకఱిఁ జెందినట్టు లధికజ్వర మండెడుజండజేజముల్
బొరసినపూరుషుల్ పరులు బూని యొనర్చునవజ్ఞ లోర్తురే. 29

ఉ. సింగముగన్న యక్కొదమ చిన్నదియయ్యు నభంగవాసనా
సంగతభృంగదానఝరసంఘమలీమసగండరంగమా
తంగవిభంగభంగులకు దాఁటు బలాఢ్యులకున్ స్వభావమీ
యంగు వయోవిశేషము పరాక్రమసంపదకున్ బ్రధానమే. 30

అర్థపద్ధతి.

చ. కులము రసాతలస్థలిని గూలిన మంచిగుణం బధోగతిం
బొలసిన శీలమద్రితటభూమిని జాఱి విదగ్ధమైన ద్వి
ట్కులహరశౌర్యమందుఁ బిడుగుల్ పడినన్ గడుమేల్ ధనంబె కా
వలె నది లేనిచోఁ దృణలవంబులుగా గుణకోటు లిన్నియున్. 31

ఉ. వాఁడె కులీనుఁ డుత్తముఁడు వాఁడె రసజ్ఞుఁడు వాఁడె యార్యుఁడున్
వాఁడె బహుశ్రుతుండు మఱి వాఁడె గుణాఢ్యుఁడు వాఁడె వక్తయున్
వాఁడె సురూపియంచు ధనవంతుని నందఱు నెంతు రెంతయున్
బోడిమిగాన సర్వగుణముల్ గనకాశ్రయభూతము ల్గదా. 32

చ. కుమతులయోచనన్ నృపతి కూటమిచే యతి లాలనన్ సుతుం
డమహితవిద్య విప్రుఁడ సదాత్మజుచేఁ గుల మల్పుచే సుశీ
లము త్రపహేలచేఁ గృషి యలక్ష్యతఁ జెల్మి ప్రవాసవృత్తి వి
య్యము రతిదుర్ణయాప్తి సిరి యర్థము లీవిఁ బ్రమాదతన్ జెడున్. 33

చ. అనుపమదానభోగవిలయంబు లన న్దగు మూఁడుమార్గముల్
దనరు ధనంబునకీ దది యుదారమతిన్ మనుజుం డెఱింగి దా
ననుభవి గావలెన్ బుధుల కర్థుల కీవలె లేక మూలయిం
టనె పెనుకాంక్ష దాప నది దక్కదు మూఁడవత్రోవఁ బైకొనున్. 34

ఉ. శాణవిలీఢరత్న మరిసందళితాంగజయాఘన్యోఁడుక్ మద
క్షీణగజంబు నిర్జలవిశీతలసైకతశారదాపగా
శ్రేణి కళావశిష్టశశి చెల్వనిచే రతిఁ దక్కుబాల వి
శ్రాణనలీలఁ జేదగిలురాజులు మింతురు కార్శ్యమొందియున్. 35

ఉ. చేరెడుగంజికోస మొరుచెంగటి కేగుచు దన్నియున్నవాఁ
డే రమ జెంది వెన్క జగమెల్లఁ దృణంబుగ నెంచు నర్థముల్
మీఱిన యందునన్ దుదను లేక యణంగినయందున న్నరుల్
జేరును బెక్కవస్థలు గ్రహించుట మించుట దానసేకదా. 36

ఉ. తడవ నిబద్ధి యొక్కపుడు దబ్బఱ యొక్కెడ నిష్ఠురోక్తు లొ
క్కెడఁ బ్రియవాద మొక్కపుడు హింస యొకప్డు దయాశుభావ మొ
క్కెడ ధనకాంక్ష యొక్కపుడు నిచ్చుట యొక్కెడ వెచ్చ మొక్కెడన్
గడన యొకప్డుగా గణికకైవడి నాన్నృపనీతి నైకతన్. 37

ఉ. ఇలయనుధేనువు న్పిదుక నిచ్ఛజనించిననేని రాజ నీ
వెలమిని దూడఁ బెంచినటు లెప్పుడు లోకముఁ బ్రోవవయ్య నీ
వలన జనంబు లెస్సయయి వర్ధిలుచుండినఁ గల్పవల్లియుం
బలె సకలేప్సితార్థఫలవర్గము లీధర యీనకుండునే. 38

ఉ. భూరితరాజ్ఞకీర్తియును భూసురరక్షయుఁ బాత్రదాతయై
మీఱుట భోగమొందుటయు మిత్రులఁ బ్రోచుట నాఁగనొప్పనీ
యాఱుగుణంబు లేనృపులయందు రహింపవొ వారి నూరకే
యూరడిఁ గొల్వనేల గలదా ఫల మాశ్రితకోటి కెంతయున్. 39

చ. వనజభవుండు మున్నొసటవ్రాసినదెంతయొ యొంతకొంచమో
ఘనమొ సురాద్రి నున్నమరుభూమ్ముఁ జేరిన వచ్చు హెచ్చు రా
దనఘ వృథావ్యథ ల్గనకు మాధ్యులచెంత ధగింపు ధైర్య మూ
నిన ఘటి కెచ్చునే జలము నీరధి ముంచిన నూత ముంచినన్. 40

దుర్జనపద్ధతి.

ఉ. కారణ మింతలే కొకరిఁ గాంచినఁ గిన్కవహించు టాత్మని
ష్కారుణికత్వ మొందు టొరుకాంతఁ దలంచుట లన్యవిత్తముల్
గోరుట బంధులు న్సుజనులు న్గను మేలు సహించకుండుటల్
క్రూరవిచారు లౌనరులకున్ మృషగాదు స్వభావసిద్ధముల్. 41

చ. లలితకళావిలాససమలంకృతుఁ డైనను దుర్జనుండు చెం
తల వసియింపఁగాఁ దగఁ డనర్హుఁడు వానిఁ ద్యజింపనే తగున్
గలితనవారుణారుణధగద్ధగితోరుఫణామణిప్రభల్
గలవని చెంతనున్న భయకంప మొనర్పదె సర్ప మేరికిన్. 42

చ. త్రప జడవృత్తి సద్వ్రతము దంభము శుద్ధత మైదుబంటు ని
ష్కృపుఁడు గురుండ బుద్ధిప్రియరీతులు పల్కుట దైన్యవృత్తి తే
జపుఁబస గర్వమౌ స్థిరుఁ డశక్తుఁడు వక్త బహుప్రజల్పుఁ డం
చెపుడును నిందసేయు ఖలుఁ డేసుగుణం బిఁక వాఁడు మెచ్చునో. 43

చ. అవగుణమేల లోభ మెనయన్ గొలలేటికి గొండెమున్న స
త్యవచన మున్న నేల తప మాత్మశుచింగన దీర్థమేల మే
లవు సుజనత్వమేల సుగుణాళిమహత్వమె చాలు సొమ్ములే
ల విభవమేల విద్య ప్రబలన్ సడిఁ జెందిన మృత్యు వేటికిన్. 44

చ. పగలిఁటఁ గాంతిలేనిశశి పాయముదీఱినభామ పద్మనిం
దగులమి రిత్తయౌ కొలన నక్షరరూపవదాస్యమున్ ధనా
శగలప్రభుండు లేమి ననిశంబు గృశించుబుధుండు భర్తయో
లగమున నుండుసూచకుఁ డిలన్ విడఁగూడని సప్తశల్యముల్. 45

ఉ. ఆతతచండకోపదహనాక్షయరూక్షకటాక్షు లైనధా
త్రీతలనేతలందుఁ గలదే తనవారను ప్రీతి తప్పినన్
ఘాతయ సేయఁజూతు రధికత్వర మండెడువహ్ని వ్రేల్చుచో
హోతనటంచు నంటుకొన నోరిచి శీతలవృత్తిఁ జూపునే. 46

ఉ. ఊరకయున్న మూఁగ వచనోద్ధతిఁ జూపిన గొంటు చేరువన్
జేరిన దంట దవ్వుల వసించినచో నసమర్థుఁ డోర్పుతో
నోరిచికొన్న భీరుఁడు దురుక్తులు సైఁచిన జాతిహీనుఁ డం
చారడిఁబెట్టు రాజు వశమా నృపసేవ యగమ్య మేరికిన్. 47

చ. సకలబలావళిన్ బ్రియమెసంగఁ బ్రకాశమొనర్చి హెచ్చి పా
డికిఁ జొరలేక తాముసు ఘటించినదుష్టతమాధమక్రియా
ప్రకరము లన్నియున్ మఱచి భాగ్యముచే సిరిఁ జెంది సర్వదా
మనుఁ దగుదుష్టదృష్టిఁ బడి సౌఖ్యము లెవ్వరు గందు రిమ్మహిన్. 48

ఉ. హెచ్చిలు దొల్త పిమ్మట క్షయించును రేపటిపూఁటనీడ నాఁ
గుచ్చితుచెల్మి దొల్త గడుఁ గొంచెమ యై మఱి మీఁద హెచ్చుచున్
వచ్చు వివేకిమచ్చిక ధ్రువంబుగ మాపటిపూఁటనీడ నా
నిచ్చలు నిత్తెఱంగెఱిఁగి నెయ్యము సేయఁదగు న్వివేకితోన్. 49

ఉ. నీరముఁ బూరి సంతసము నిచ్చులు జీవనమై పొసంగ నె
వ్వారికిఁ గీడు సేయకఁ బ్రవర్తిలు మీనమృగార్యులందు ని
ష్కారణవైర మూనెదరు కష్టులు దాశకిరాతసూచకుల్
వారిజగర్భుకట్టడయొ వారిదయారహితస్వభావమో. 50

సుజనపద్ధతి.

చ. పరగుణరీతిఁ బ్రీతి గురుపట్ల వినీతి బుధాప్తివాంఛయుం
దఱచుగ విద్యనాస్థయు సధర్మిణిపై రతి లోకనిందలన్
వెఱపు శివార్చభక్తి మతి నిగ్రహశక్తియు దుష్టసంగమం
దరతియుఁ గూర్చి యొప్పెడుమహాత్ములఁ గూర్చి నమస్కరించెదన్. 51

ఉ. ఆపదలందు ధైర్యము మహాభ్యుదయంబున నోర్పుఁ బౌరిషవా
చాపటిమంబు రచ్చలను సంగరరంగమున న్పరాక్రమా
టోపము కీర్తి నిచ్చయుఁ గడున్ వ్యసనంబు శ్రుతిన్ దలిర్ప బ్ర
జ్ఞాపరు లొప్పుచుందు రివి సాజములై తమయందుఁ బొంపఁగన్. 52

చ. కరమున శ్లాఘ్యదాన మెసఁగన్ దల శ్రీగురుపాదవందనం
బొరయ ముఖంబు సత్యరమఁ బూన జయాస్పదవృత్తి బాహులన్
మెఱయ మహోచ్చవృత్తి మది మించ శ్రోత్రంబు శ్రుతిద్వయిన్ దగన్
సిరులు వినా విభూషలుగఁ జేయుదు రీగుణముల్ మహామహుల్. 53

చ. ఒకరిధనంబుఁ గోరకన్నృతోక్తులు బల్కక పథ్యమైనఁ జం
పక తగువేళ నీవి కలమాత్రము మానక నన్యుఁ గూర్చి ప
ల్కక గురుభక్తి వీడ కతికాంక్షల గూడక భూతమైత్రిఁ బా
యక నరుఁడున్న మంచితెరువంచు శ్రుతుల్ స్మృతు లెంచు నెప్పుడున్. 54

ఉ. సంపదఁ గన్నవేళ గుణశాలులచిత్తము గూరవృత్తి వ
ర్తింపక నూత్నపల్లవశిరీషసుమోత్పలకోమలస్థితిన్
సొంపువహించు నాపదలు సోఁకినవేళ విశాలశైలని
ష్కంపతటస్థలస్ఫురదఖండశిలాకృతి కర్కశంబగున్. 55

చ. నయగతి బ్రీతి ప్రాణములు నాశిలినన్ మలినత్వ మింతలే
మియుఁ ఖలులన్నఁ జేరమియు మిత్రుల నొచ్చియుఁ వేడఁబోనితే
న్కియుఁ వెతలందుఁ దాల్మియు మనీషులజాడ మెలంగుటల్ బుధా
శయములు కత్తిమీఁదిపెనుసాము లివెవ్వరిచేత నేర్చిరో. 56

ఉ. ఎంతయినన్ సుగుప్తముగ నిత్తురు సజ్జను లిల్లుఁజేరఁ బూ
జింతురు ప్రీతిఁ జేసినది సెప్పరు మేల్ సభనెంతు రన్యుమె

ప్పింతన కుగ్గడింతు రనయింతురు శ్రీగలగర్వమంచిత
స్వాంతులు కత్తిమీఁదిపెనుసాము లివెవ్వరిచే నెఱింగిరో. 57

చ. బలువుగఁ గ్రాఁగునయ్యినుముపైఁ బడుతోయకణంబు నాశిలున్
బొలుపరి తామరాకుపయి ముత్యమురూపున నిల్చుఁ గొంతసే
పల జలబిందువే యుదధియందలి శుక్తిని వ్రాలి ముత్యమై
మలయును తత్సమం బధమమధ్యమసత్తమసఖ్యముల్ క్రియల్. 58

చ. తగునడవళ్లఁ దండ్రికి ముదం బొదవించినవాఁడె పుత్త్రుఁడున్
మగనికి సంతసంబెసఁగ మక్కువఁజూపినదే పురంధ్రి ప్రే
మ గలిగి కల్మిలేముల సమంబుగ వర్తిలువాఁడె మిత్త్రుఁ డీ
ముగురు లభింతు రచ్ఛమతి మున్ సుకృతంబు లొనర్చువారికిన్. 59

చ. ఒరులకు నమ్రులై ఘనత నొంది పరస్తుతి నాత్మసద్గుణ
స్ఫురణ వెలార్చి యన్యుపనిఁ బూనియు స్వార్థములు న్వహించి ము
ష్కరులదురుక్తియుక్తు లతిశాంతిని మార్చి తదార్తికారులై
యరుదగుచర్యల న్మెలఁగు నార్యులు పూజ్యులు గారె యేరికిన్. 60

పరోపకారపద్ధతి.

చ. ఫలములఁ బిక్కటిల్లియును బాదపముల్ గను నమ్రభావమున్
జలధరపఙ్క్తి దవ్వుల నెసంగియుఁ నమ్రత నిచ్చుఁ దోయముల్
కలిమిఁ జెలంగియున్ ఘనులు గర్వముఁ జెందక యుందు రింతయున్
దలఁపఁ బరోపకారులగు ధన్యులకైన స్వభావకృత్యముల్. 61

చ. చెవు లురుకుండలద్యుతులచేతను గాదు శ్రుతి న్వెలుంగు ర
త్నవలయయుక్తి గాదు కయి దానముచేఁ జెలఁగున్ దయామతిన్
సవురగువారిదేహములు చందనకుంకుమచర్చచేతఁ గా
దవనిఁ బరోపకారమహిమాతిశయంబునఁ జాల శోభిలున్. 62

చ. జలజపరంపరన్ సురుచిసంపద నింపు నినుండు కైరవో
త్పలనికరంబుల న్గరము భాసిలఁ జేయు సుధాంశుఁ డంబుదా
వళి తనయంతఁ దాఁ గురియు వర్షము హర్షముఁ జెంద లోక మి
ట్లలఘుమతుల్ స్వయంగతపరార్థహితుల్ సుకృతుల్ దలంపఁగన్. 63

చ. ఒరులపనుల్ ఘటింతురు నిజోద్యమముల్ ద్యజయించి యుత్తముల్
పరులపనుల్ స్వకార్యములు బాయక పూనుదు రుర్విమధ్యముల్
పరహితముల్ నిజార్థరతి భగ్న మొనర్తురు మర్త్యరాక్షసుల్
పరహిత మూరకే చెఱచుఁ బామరు లెవ్వరొ తోఁచ దాత్మకున్. 64

ఉ. పాపము సేయనీఁడు హితపద్ధతిఁ గూర్చు రహస్య మాపనుల్
దాపనుఁజూచు సద్గుణవితానము లందఱెఱుంగ నెంచుఁ దా
నాపదవచ్చిన న్విడువఁ డక్కఱవేళల నిచ్చుఁ దీర్చు సం
తాపము మంచిమిత్త్రుఁ డని తద్గుణముల్ బుధు లెంతు రెంతయున్. 65

చ. తనుఁ గలసెన్ జలంబులని దానికిఁ బాల్ స్వగుణం బొసంగి వెం
టనె యది గావఁగాఁబడునెడన్ జల మోర్వకఁ గాఁక నింకె న
య్యనుఁగువిపత్తు సైఁపక మహాగ్నిఁ బడంగఁ దొడంగెఁ బాలు గ్ర
క్కున జలమంతలోఁ గలయఁ గ్రమ్మఱ నిట్టివి సాధుమైత్రులున్. 66

ఉ. ఇందె శయించినాఁడు కమలేశ్వరుఁ డిందె వసించెఁ దద్విప
ద్బృందము లిందె చెందె శిఖ రిచ్ఛటలున్ శరణంబు బాడబం
బుం దగ నిందె యిందె ఘనపుష్కలముఖ్యములున్న వద్దిరా
యెందునుఁ గాన మెంతబరు వీజలధింప్రనిమేను బూనెడిన్. 67

ఉ. ఆతతలోకధారిచరమాంగలసత్కమఠేంద్రుఁ డొక్కఁడే
జాతుఁడు జన్మమన్న ధ్రువుజన్మమె సద్గ్రహచక్రవర్తన
స్ఫీతత క్రిందమీఁద హితశీలులుగానిజడుల్ వృథాభదా
బ్జాతభవాండభాండఫలజంతుసముల్ మృతజాతులేటికిన్. 68

ఉ. ఆస నడంపు మూను క్షమ యూనకు గర్వము నాఁడు సత్యమే
దోసము సేయఁబోకుము బుధు ల్సనుత్రోవనె పొమ్ము విద్వదు
ల్లాస మొనర్పు ముగ్రరిపులన్ శమియింపు వహింపు కీర్తి సం
త్రాసులఁ బ్రోవు సద్గుణము దాపు మివేకద సాధుకృత్యముల్. 69

చ. మనసులు వాక్కు లంగములు మానితపుణ్యసుధాప్రపూర్ణతం
దనర నిజోపకారు లుదితత్రిజగజ్జనులై పరు ల్భరిం
చినపరమాణుమాత్రగుణశీలము లద్రులుచేసి హర్షతో
యనిధుల నోలలాడుచు మహామహు లుందురు కొంద ఱిద్ధరన్. 70

ధైర్యపద్ధతి.

చ. అమరులు వార్ధిఁ ద్రచ్చునెడ నందుదయించినరత్నపాళి హ
ర్షము గన రాహాలాహలవిషంబున భీతి వహింప రాత్మన
య్యమృతముఁ గన్నదాఁక విడ రప్పని యేతెఱఁగైన ధీరస
త్తములు సునిశ్చితార్థ మవుదాఁక ప్రయత్నము మాననేర్తురే. 71

ఉ. ఊనిన నేడ విఘ్నమగునో యని నీచులు భీతిఁ గార్యమే
పూనరు మధ్యముల్ దొలుతఁ బూనియుఁ బూనక విఘ్నమైనచో

మానుదు రెన్నివిఘ్నములు మాటికివచ్చిన నెంతనొచ్చినన్
మానరు తాము బూనిన సమంచితకార్యము ధీరమానసుల్. 72

చ. ఒకయెడ భూమిసే బరుఁడు నొక్కెడఁ బాన్పుననుండుఁ గూరలే
కొకయెడ మెక్కు లోఁగొను రసోదనమొక్కెడ బొంతఁ బూను నై
నొకయెడఁ గట్టు దుప్పటము లొక్కెడఁ గార్యభరార్థికిన్ మన
స్వికిఁ గలదే సుఖాసుఖవిశేషవిధాగణనాప్రసంగముల్. 73

ఉ. నీతు లెఱుంగువారు తమనింద ఘటించిన నెంచినన్ మహా
భూతులు బాయకున్న నవి బోయిన చావపుడైనఁ గల్పసం
ఘాతవిరామకాలములఁ గల్గినఁ గల్గెడుగా కొకప్పుడున్
నీతిపథంబునం జెదరనేరరు ధైర్యరమాధురంధరుల్. 74

చ. యువతికటాక్షవీక్షణశరోద్ధతి ప్రక్కలుగా కురుక్రుధా
పవనసఖోపతాపములఁ బాకముచెందక లోభపాశము
న్దవులక దుర్వ్యథాస్పదపృథగ్విషయాశల గాసిఁ బొందకే
యవిరళపుణ్యబుద్ధిఁ దగునాతఁడు గెల్చు సమస్తలోకముల్. 75

ఉ. ఎంతదురంతచింత ఘటియించియు ధీరునియంతరంగసం
క్రాంతనితాంతధైర్యరమ గ్రాఁప నశక్యము ప్రజ్వలచ్ఛిఖా
వంతు నొకింత క్రిందుగను వంచిన వంచఁగవచ్చుఁ గాక దు
ర్దాంతతదంతరస్ఫురదుదగ్రశిఖావళి వంపఁగూడునే. 76

చ. హిమగిరితుంగశృంగమున కెక్కి తదుగ్రతటస్థలంబునన్
దుమికిన మేలు తద్విషమదుష్టశిలాహతి మేను ప్రయ్యనై
న మఱియుం మేలు వ్యాళవదనంబునఁ గే లిడుకొన్న మేల్ శిఖిం
గుమిలిన మేలటంచు ననఘుల్ విడజాలరు శీలసంపదన్. 77

చ. జ్వలనుఁడు తోయమా జలధి స్వల్పపుకాలువఁ బోలు కొంచమా
శిలయగు కాంచనాచలము సింహము లేడియగున్ మహోరగం
బలరులదండయా విషముఁ ద్రావ సుధారసమా జగద్ధితా
కలితసుశీల మేఘునునికాయమునం దగు నట్టిమేటికిన్. 78

చ. అసదృశసద్గుణాస్పదయు నార్యయు నిర్మలచిత్తయైనత
ల్లి బరిగఁజూచి లజ్జ విడలేక భరించిన సూనృతవ్రత
వ్యసనులు దీప్రతేజులు నిజాసుచయంబయినన్ సుఖంబుగా
ముసలక మాననొప్పుదురు మానగలేరు కృతప్రతిజ్ఞలన్. 79

చ. కలిమికి సజ్జనత్వము పొగడ్తకుఁ బూనమి బల్మి కోర్చుట
తెలివికి విద్యయున్ వినయదృష్టి ధనాప్తికిఁ బాత్రదానమే

యలుగమి సత్తపస్యకు మహాప్రభువృత్తికిఁ దాల్మి ధర్మిక
చ్ఛలతవిభూషణంబు లగు సర్వగుణాద్యము శీలమే సుమీ. 80

దైవపద్ధతి.

చ. గురుఁడు ప్రబోధకుండు దశని ఘోరపువా లమరుల్ స్వసైనికుల్
పురి దివి దంతి యభ్రకరి పోరసహాయుఁడు దైత్యభేది, యి
ట్లురుదగు బల్మి గల్గియు బలారి బలారిపుఘాటి కోడెఁ దే
శరణము దైవమే పురుషశక్తి వృథా యదియేల కాల్పనే. 81

చ. అసువుల నాసగ్రుంగఁ దనువంతయుఁ బెద్దమునుంగ నింద్రియో
ల్లసనమణంగ నాఁకట నలంగుచు నోటన రేయి యెల్కబె
ట్టెసరఁగఁ దానపడ్డలరి డిగ్గన లోఁగాను భోగి తత్పుషన్
వెసఁ జను దైవమిచ్చు క్షయవృద్ధుల స్వస్థతనుండుఁడీ జనుల్. 82

ఉ. లేవడి బొందియుండె వెతల లీనత బొందియు లేచు గ్రక్కునన్
దైవబలంబునన్ బుధుఁ డుదారతఁ గందుకవృత్తి హత్తి దు
ర్భావుఁడు తద్విధంబున విపద్దశవచ్చిన నొచ్చి నాశిలున్
లేవక మంటిముద్ద ధరణింబడి యట్టియణంగుకైవడిన్. 83

చ. వడి నెద నెండ బట్టతలవాఁ డొకఁ డెండను నెత్తిమండ నల్
గడలను నీడచోటరసి కానక దవ్వుల తాటిచెట్టు గ
న్పడఁ జని క్రింద నిల్వ నల పండు వడన్ దల బ్రద్దలయ్యె నె
య్యెడలకుఁ జన్న దైవహతు నించుక డించక ముంచు నాపదల్. 84

చ. గజభుజగంబులం బలుబిగంబుల గట్టుట సూర్యచంద్రులన్
గజిబిజిచేసి దుర్గ్రహము క్రౌర్యమున న్గబళించి యేచుటల్
బుజుమతు లౌమహాత్ములు దరిద్రత వేగుటఁ జూచి యయ్యయో
నిజగతి నెంత చేసె నతినిష్ఠురదైవ మటంచుఁ గుందుచున్. 85

చ. సరసగుణాఢ్య శేమగుణసంపద నిల్వ నిధానమౌ మహా
పురుషశిఖామణిన్ భువికి భూషణరాజముగా సృజించి య
త్తఱి క్షణభంగురంబుగను వాని నొనర్చినయేని యేటికే
ర్పరి విధి యాతఁ డూనిన యపండితభావము కష్ట మక్కటా. 86

చ. అతులసుధారసైకనిధియై సకలౌషధులెల్లనాథుఁడై
శతభిషగన్వితోద్గమనసంభృతుఁడై శివమౌళిభాగలం
కృతమణియై వెలుంగుశశి యెప్పుడు బాయఁడు రాజయక్ష్మ హా
హాతవిధిపాక మేదొరలకైనను దాఁట నలంఘ్యమే కదా. 87

చ. హతవిధి యస్తులాలవరుఁ డాత్మ యనందగుమృత్తికన్ బలో
ద్ధతిఁ గొని ముద్దచేసి వ్యథ యన్ భృఘుచక్రముఁ జేర్చి యాపదు
న్నతఘనదండఘాతన మనంబును బల్మఱు ద్రిప్పుచున్నవాఁ
డతఁ డిఁక నేమిసేయునొకొడా చేఁకొఁడ యెఱుంగ వేమియున్. 88

చ. చెడుపనులానియే యలఁతఁ జెందెద వీయడియాస మాను మో
జడవిధి యాపదల్ వెనిచి సాధులధైర్య మడంపఁ బూనినన్
జెడదది కల్పసంక్షయవిశీర్ణనిజక్రమపర్వతంబులో
యడఁపఁగ నింకఁ జేయఁగ నవార్యపయోధులో యామహాత్మకుల్. 89

చ. పలివిధి యేమి యెవ్వనికిఁ బ్రాప్తమొనర్చునొ వచ్చునంతయే
యతనికి నీచసంశ్రయమహాశ్రయముల్ గుఱిగావు సర్వది
క్ప్రతతులు నిండి మేఘములు ప్రత్యహముం గుఱియంగ నేయభీ
ప్సితములు గల్గె ద్విత్రిజలబిందువులే కద చాతకాళికిన్. 90

ఉ. అంబుజబాంధవుం డహరహంబును దగ్గరివారిఁ గూడియే
యంబరఖండమాని తిరుగాడుచునుండును గ్రుంకుదాఁక న
య్యంబరఖండ మొందిరె సుధాంశుఁడు ద్రిమ్మరు రాత్రులెల్ల దై
వంబె ఘటించినన్ గడపవచ్చునె దుర్గతి యెంతవారికిన్.

కర్మపద్ధతి.

ఉ. ఆనతిసేతునో సురల కయ్యమరుల్ హతవిధ్యధీనులే
యానిఖిలైకవంద్యుఁ డజుఁ డాతఁడు కర్మఫలప్రదుండె క
ర్మానుగుణంబు తత్ఫల మజాదులచే నగుటేమి పద్మజుం
డేనియుఁ గర్తగాఁడు ప్రభువింతకు కర్మముగాన మ్రొక్కెదన్. 91

చ. నెఱి నజు నండభాండకృతి నేమపుఁగుమ్మరిఁ జేసె నెద్ది శ్రీ
హరిని దశావతారగహనాప్తిని సంకటపెట్టె నెద్ది శం
కరునిఁ గపాలపాణిపుటకంబున భిక్షుఁ జొన్పె నెద్ది భా
స్కరు దివిఁ ద్రిప్పు నెద్ది యల కర్మముఁ గూర్చి నమస్కరించెదన్. 92

చ. కొఱగను సాధుగా మొఱకు కోవిదుగా నలి మిత్రుగా నగో
చరము సుగోచరంబుగ విషం బమృతంబుగఁ జేయు నెద్దియా
స్థిరతరసత్కృతిన్ భగవతిన్ భజియింపు మభీష్టసిద్ధికో
నరసుత మానితామితగుణంబుల నేల వృథాస్థ జెందఁగన్. 93

చ. సురుచిరకర్మమున్నపుడు సున్నపుమిద్దెలు చిన్నిపాయపుం
జెళ్ళువలు తెల్లనౌ గొడుఁగుసీడల హెచ్చులు లచ్చియుం న్నిరం

తరమయినట్టు లుండు నది తప్పిన సెంతయుఁ గంతుసంగరాం
తరహతతంతుమౌక్తికవితానగతిన్ వితథమై వడిన్ జెడున్. 94

చ. గుణమగుణంబు నైన క్రియఁ గోరి యొనర్పఁగఁ బూనుపండితా
గ్రణి మును మున్నె సేయఁదగు కర్మముపాకము నిశ్చయించి ని
ర్ఘృణమతి చేయఁ జెల్లు శుభసత్క్రియ లెంచక చేసినన్ దను
ల్బణఫల మబ్బుదాఁకఁ గృతిపాకము హృద్గతి నేర్చు శల్యమై. 95

చ. జననము కర్మభూమిఁ గని సత్క్రియలేని జడుండు చందనేం
ధనముల నువ్వుపొట్టు రతనంపుఘటంబున వండువాఁడు కాం
చనహలమూని క్షోణి దివసప్రభు దూడికి దున్నువాఁడు బా
య నటికి కప్పురంపువెలుగారిగ చేసికిబెట్టివాఁడగున్. 96

చ. సుమహితరూపమున్ గులము శుద్ధపుశీలము విద్యయున్ బ్రయ
త్నము గలరాజసేవ విదితంబులె నిక్కము పూర్వజన్మపు
ణ్యముల జనించుసంచితసమంచితభాగ్యములే ఫలించుఁ గా
లమున ఫలించువృక్షములలాగున సత్యము మర్త్యకోటికిన్. 97

చ. జలముల మున్గఁగాక సురశైలము పైకొనుఁగాక శత్రులన్
బెలుకుర సేయుఁగాక కృషి బేరము సేవలు సేయుఁగాక వి
ద్య లెఱుఁగుఁగాక పక్షివలె నభ్రగతిన్ జనుఁగాక యెంతగా
సిలినను రాదు రానిది గృశించ దవార్యము కర్మపద్ధతిన్. 98

చ. అడవులనైనఁ దోయములనైన విరోధులలోననైన మం
డెసుదవమధ్యమందయిన నీరధినైన మహాద్రినైన నె
క్కుడనయినన్ బ్రమాదగతిఁ గాంచిన నిద్రవహించినన్ భరం
పడి విషమస్థితుండయిన ప్రాక్సుకృతంబులె బ్రోచు మర్త్యునిన్. 99

ఉ. ఘోరవనంబు పట్టణమగున్ జనులెల్ల స్వకీయు లౌదు రి
ద్ధారుణియంతయున్ ధననిధానమణీగణపూర్ణమై తగున్
భూరితరైకసత్క్రియలు పూర్వభవంబునఁ జేసి యన్నిటం
గౌరవ మొందు ధన్యులకు గావున ధర్మము సేయఁగాఁ దగున్. 100

చ. ఉరుగుణయోగి భర్తృహరియోగి చమత్కృతి సంఘటింపఁగాఁ
గరము దనర్చు నీతిశతకం బిటుబట్టి తెనుంగుబాసచేఁ
దిరముగఁ జెప్పెఁ బుప్పగిరితిమ్మన చంపకమాలికావరం
[illegible]లుగఁ బండితు లెంతయు సంతసింపఁగన్.

నీతిశతకము సమాప్తము.

చెన్నపురి: 'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము.—1926.